

अभिधम्मसंग्रह

अभिधर्मार्थ संग्रह

रूपकाण्डं निसं कर्मस्थान काण्ड तक

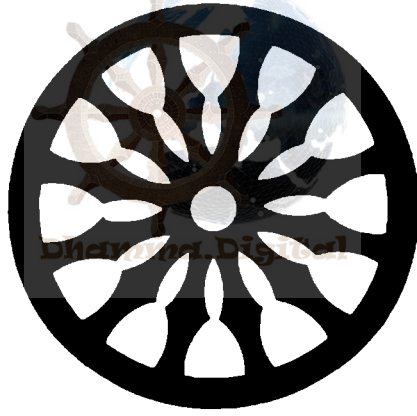
अनुवादक व सम्पादक
भिक्षु बुद्धघोष महास्थविर

Dhamma.Digital

असिधमाधु संग्रह अभिधमार्थ संग्रह

रूपकाण्डं निसं कर्मस्थान काण्ड तक

अनुवादक व सम्पादक
भिक्षु बुद्धघोष महास्थविर

नेपाल सम्बत् - १९२२

नेपाल भाषा बौद्ध ग्रन्थ प्रकाशनया हेतु कुलनरसिंह शाक्यजु सुभाष प्रिन्टिङ्ग प्रेसय
थुगु सफू छापययाना प्रकाशन याना बिज्यागु जुल ।

Downloaded from <http://dhamma.digital>

निगू शब्द

बुद्ध-धर्मया सर्वाधिक प्रामाणिक ग्रन्थ सूत्र पिटक, विनय-पिटक व अभिधर्म-पिटक खः ।

अभिधर्म पिटकया अन्तर्गत न्हेगू ग्रन्थ दु ; व थथे खः - (१) धम्मसङ्गणी (२) विभङ्ग (३) धातुकथा (४) पुग्गलपञ्जत्ति (५) कथावत्थु (६) यमक (७) पट्टान ।

प्रस्तुत ग्रन्थ “अभिधर्मार्थ - संग्रह” थुकिया नामं हे स्पष्ट सी दु, च्वय् कना वइगु न्हेगू अभिधर्म पिटकया संग्रह खः । थुकिया ग्रन्थ कर्ता दक्षिण भारतया भदन्त अनुरुद्धाचार्य खः , गुम्हसिनं श्री लंकाय् बिज्याना बुद्ध - धर्म अध्ययन याना बिज्यात अले थुगु ग्रन्थ च्वया बिज्यात । बौद्ध देशय् थुगु ग्रन्थया प्रचार यक्व दु । विशेष याना बर्मा देशय् यक्व प्रचार दु ।

अभिधर्मार्थ - संग्रहल्य् गुगू काण्ड दु ; व थथे खः (१) चित्त (२) चैतसिक (३) पकिण्णक (४) वीथि (५) वीथिमुत्त (६) रूप (७) समुच्चय (८) पच्चय व (९) कम्मद्वान । प्रथम भागय् न्यागू काण्ड तक प्रकाशित जुइ धुंक्ल । आः थुगु द्वितीय भागय् प्यंगू काण्ड दु ; व थथे खः - (६) रूप (७) समुच्चय (८) पच्चय व (९) कम्मद्वान काण्ड खः ।

श्री सुमङ्गल विहार,
ललितपुर, नेपाल ।
१ फाल्गुण २०५८ साल

भिक्षु बुद्धघोष महास्थविर
अगममहासद्धम्मजोतिकघज

(क)

गवहाली

अ. सुजता (परियति-सद्धम-कविदि)
संशोधक

(ख)

Downloaded from <http://dhamma.digital>

प्रस्तावना

न्त्यागु ग्रन्थ ब्वंकूसा नं न्हापां प्रारम्भ यायेबलय् गुरु जूम्हं टीकाय् थये धयातल, आचार्यपिन्सं थये कनातल- थःगु राय थये धकाः कनाः मच्चंसे थाकु थाकूगु अर्थयात मकंसे अःपुगु अर्थयात जकनिं कनायंकेंगु यायेमाः ।

“न्हाय्पं प्वाःखनेगु बखतय् चिकिपुगु मुलुनिं प्वाःखनाः लिपा सुका छ्वलाः तुकि, तःप, धुंग्री सुइजीकिगु खः, वथे हे सरलगु अर्थनिसें शुरु याना यंका गम्भीरगु अर्थ लिपा कनायंकेंगु यायेमाः । ध्व धापू भदन्त महारुसारयागु खः ।

भदन्त अनुरुद्धाचार्य महास्थविरं अभिधर्म सम्बन्धी जग स्वनेत अभिधर्म संग्रह ग्रन्थयात आपालं मिहेनत याना च्वयाः बिज्यात । थुगु अभिधर्मार्थ संग्रह बर्मा देः सहित श्रीलंका, इङ्ग्लाय्ण्ड आदि देशय् बडो श्रद्धा तयाः अध्ययन यानाच्चवंगु दु ।

अभिधर्मार्थ संग्रह गुकथं स्यनाबीमाः धइगु विषय कयाः छुं छत्वाःचा खं न्त्यथने :-

१. आखः स्यनीम्ह गुरुं न्हापां थःम्हं स्पष्ट जुइक ब्वनाः क्यनाः शिष्यपिन्त अथेहे ब्वंकेंगु ।
२. सफूती दुगु अर्थ अनुसार धयाबियाः लिपा शिष्यपिन्त अर्थ छ्वाके बीगु ।
३. कन्हेखुन्हु पालि कण्ठ जू मजू पाठ न्यनेगु ।
४. थुगु सफूती दुगु व्याख्यायात शिष्यपिन्त ब्वंका छु धयाःतःगु धकाः गुरु जूम्हं प्रश्न न्यनेगु ! शिष्यपिंसं मथूसा थुइका बीगु ।
५. कनेगु क्वचाय् धुंका हानं च्वनिसें क्वथ्यंक छकः ब्वंकेंगु ।
६. निन्हु स्वन्हु दइबलय् अभ्यास प्रश्न वइ, अले उगु अभ्यास प्रश्न शिष्यपिन्त ब्वंका प्रश्न मथूसा गुरुं थुइका बीगु । तर प्रश्नया उत्तर धयाबी मज्यू, शिष्यपिन्सं थःथम्हं हे च्वय् फय्केमाः ।

च्वय् धयावयागु कथं अभ्यास याना यंकल धाःसा थुगु अभिधर्मार्थ संग्रह ग्रन्थ सरल रूपं सय्के सीके फइ ।

भदन्त ऊ. जनकाभिवंस ।

(ग)

सन्दर्भ ग्रन्थत

- (१) अभिधर्मार्थ-संग्रहया व्याख्या
उ. जनकाभिवंस महास्थविर, म्यानमार
- (२) अभिधर्मार्थ संग्रह मूल पालि भावार्थ
भिक्षु जाणपूणिक, सासनधज धम्माचरिय,
- ३) अभिधर्मार्थ-संग्रह भाग १, २
भदन्त रेवत, रामशंकर त्रिपाठी
- ४) विशुद्धि-मार्ग (टीका) भाग १, २, ३
भदन्त बुद्ध घोषाचार्य
- ५) अभिधर्मया कोष्ठ - अभिधर्म प्रचार कमिटि म्यानमार
अध्यक्ष - उ च्यो पाखें प्रकाशित
- ६) अभिधम्मत्थ कोष्ठ व स्वरूप - भदन्त उ. सिरिन्दाभिधज म्यानमार

(घ)

विषय-सूची

रूप काण्ड-६

विषय	पेज
अनुसन्धि व प्रतिज्ञा	१
मातिक	२
रूप संग्रह	२
रूप काण्डे संग्रहनय ५ गूया कोष्ठ	३
रूप समुद्देश	३
महाभूत ४ गू	
उपादारूप २४ गू	
पसाद रूप ५ गू	५
गोचर रूप ७ गू	५
भाव रूप २ गू	६
हृदय रूप १ गू	६
जीवित रूप १ गू	७
आहार रूप १ गू	७
१८ गू रूपया कोष्ठ	९
अभ्यास प्रश्न	९
परिच्छेद रूप १ गू	१०
विज्ञप्ति रूप २ गू	१०
विका रूप ५ गू	११
लक्षण रूप ४ गू	१२
संग्रह गाथा	१३
अनिष्फन्नरूप १० गूया कोष्ठ	१४
रूप समुद्देश्य ११ गू प्रकारया रूपया नय (विधि) हिसाबं कोष्ठ	१४
अभ्यास प्रश्न	१५
रूप विभाग	१५
आध्यात्मिकरूप व बाहिरिकरूप	१७

वस्तुरूप व अवस्तुरूप	१८
द्वाररूप व अद्वाररूप	१८
इन्द्रियरूप व अनिन्द्रियरूप	१९
ओलारिक(स्थूल)रूप शूक्ष्मरूप इत्यादि	१९
सन्तिकेरूप व दूरेरूप	२०
सप्रतिघरूप व अप्रतिघरूप	२०
उपादिन्नरूप व अनुपादिन्नरूप	२०
सनिदर्शनरूप व अनिदर्शनरूप	२०
गौचरग्राहकरूप व अगौचरग्राहकरूप	२१
अविनिर्भोगरूप व विनिर्भोगरूप	२२
संग्रह गाथा	२२
२८ गू रूपया नाम विशेषया कोष्ठ	२३
रूप विभागया कोष्ठ	२४
अभ्यास प्रश्न	२७
रूप समुद्धान नय	२८
रूपयात दयेकीगु धर्म ४ गू	२८
कर्म रूप दयेकीगु	२८
चित्त रूप दयेकीगु	२९
भिन्न भिन्न रूप दयेके फुगु चित्तया कोष्ठ	३३
अभ्यास प्रश्न	३३
ऋतुं रूप दयेकीगु	३४
आहारं रूप दयेकीगु	३५
कर्मज रूप	३६
चित्तज रूप	३६
चित्तज ऋतुज रूप	३७
चित्तज ऋतुज व आहारज रूप	३७
चतुज रूप	३७
नकुतोचिज रूप	३८
संग्रह गाथा	३८
संग्रह गाथा	३९
प्रथम नियम कथं कर्म, चित्त, ऋतु आहारं दया वइगु	

(च)

धी धी रूपयात भाग थलेगु बखतय् द्वितीय नियम कथं	४०
कर्म चित्त ऋतु आहारं दयावद्गु रूपयात	४१
व्यथलातःगु कोष्ठ	४१
अभ्यास प्रश्न	४१
रूपकलाप	४३
रूपकलाप लक्षण ४ गू	४३
कर्मज कलाप ९ गू	४५
चित्तज कलाप ६ गू	४६
ऋतुज कलाप ४ गू	४८
आहारज कलाप २ गू	४८
आध्यात्म व बाह्य कलाप भेद	४९
संग्रह गाथा	५०
कम्मज कलाप ९ गूया कोष्ठ	५१
चित्तज कलाप ६ गू या कोष्ठ	५२
उत्तुज कलाप ४ गू या कोष्ठ	५३
आहारज कलाप २ गू या कोष्ठ	५३
कलाप २१ गूयात संक्षिप्तं सीकेगु कोष्ठ	५४
२१ गू कलापया धी धी विभाजन	५५
कलाप (रूपया पुचः) दयेके फइमखुगु रूप	५५
अभ्यास प्रश्न	५६
रूप प्रवृत्ति क्रम	५६
काम भूमी रूपया उत्पत्तिक्रम	५६
रूप पवत्तिक्रमया कोष्ठ	६२
न्हापां रूप ४ गू उत्पन्न जुइगु	६४
रूप ४ गूया अन्तिम निरोध	६६
संग्रह गाथा	६८
कम्मजादि रूप कलापया आरम्भकालया कोष्ठ	६९
कम्मजादि रूप कलापया निरोधकालया कोष्ठ	६९
अभ्यास प्रश्न	७०
रूप भूमी रूपया उत्पत्ति क्रम	७०
संग्रह गाथा	७४

(छ)

असञ्जासत्त बाहेक रूप भूवनय् कम्मजकलाप आदिया	
आरम्मण कालया कोष्ठ	७५
असञ्जासत्त भूवनय् कम्मजादि कलापया कोष्ठ	७५
भूवन अनुसारं दय्योग्यगु रूपया कोष्ठ	७६
अभ्यास प्रश्न	७६
निर्वाणयात क्यनीगु	७७
संग्रह गाथा	८०
परमार्थ धर्म ४ गूया निगमन	८१
रूप काण्डया निगमन	८१
थी थी कथं निर्वाणया भेदया कोष्ठ	८१
अभ्यास प्रश्न	८२

समुच्चय काण्ड - ७

प्रतिज्ञा	८३
संग्रह मातृका	८४
अकुशल संग्रह	८५
आश्रव ४ गू	८५
ओघ ४ गू	८६
योग (स्वापू) ४ गू	८६
ग्रन्थ (गथः) ४ गू	८७
उपादान ४ गू	८९
नीवरण (बाधा) ६ गू	९२
आसव सङ्गहया कोष्ठ	९३
ओघ सङ्गहया कोष्ठ	९३
योग सङ्गहया कोष्ठ	९४
ग्रन्थ सङ्गहया कोष्ठ	९४
उपादान सङ्गहया कोष्ठ	९४
नीवरण सङ्गहया कोष्ठ	९५
अभ्यास प्रश्न	९५
अनुशय ७ गू	९६

सूत्र नय कथं संयोजक १० गू	९७
अभिधर्म नय कथं संयोजन १० गू	९८
स्वरूप छुटे यायेगु नय	९९
संग्रह गाथा	१००
अनुसय सङ्ग्रहया कोष्ठ	१०१
सूत्रदेसना अनुसार संयोजन सङ्ग्रहया कोष्ठ	१०२
अभिधर्म देशनानुसार संयोजन सङ्ग्रहया कोष्ठ	१०२
किलेस सङ्ग्रहया कोष्ठ	१०३
अकुसल सङ्ग्रह स्वरूपया कोष्ठ	१०३
अभ्यास प्रश्न	१०४
मिश्रक संग्रह	१०५
हेतु ६ गू	१०५
ध्यानअङ्ग ७ गू	१०५
मार्गअङ्ग १२ गू	१०६
इन्द्रिय २२ गू	१०८
बल ९ गू	११०
अधिपति ४ गू	१११
आहार ४ गू	११२
स्वरूप छुटे यायेगु नय	११३
संग्रह गाथा	११६
हेतु सङ्ग्रहया कोष्ठ	११७
भानङ्ग सङ्ग्रहया कोष्ठ	११८
मरगङ्ग सङ्ग्रहया कोष्ठ	११८
इन्द्रिय सङ्ग्रहया कोष्ठ	११९
बल सङ्ग्रहया कोष्ठ	१२१
अधिपति सङ्ग्रहया कोष्ठ	१२२
आहार सङ्ग्रहया कोष्ठ	१२३
मिस्सक सङ्ग्रहया कोष्ठ	१२३
अभ्यास प्रश्न	१२५

बोधिपक्षिय संग्रह	१२६
स्मृतिप्रस्थान ४ गू	१२६
सम्यक्प्रधान ४ गू	१२८
ऋद्धिपाद ४ गू	१२९
इन्द्रिय ५ गू	१३०
बल ५ गू	१३०
बोधयङ्ग ७ गू	१३०
मार्ग अङ्ग ८ गू	१३१
अभ्यास प्रश्न	१३२
स्वरूप क्यनीगु नय	१३३
स्वरूप क्यनीगु संग्रह गाथा	१३३
स्थान कथं विभाजन यायेगु	१३३
संग्रह गाथा	१३४
बोधिपक्षिय सङ्ग्रह स्वरूप कोष्ठ	१३७
बोधिपक्षिय धर्मया स्वरूप धर्म १४ गू नाप मिलय् जूगु	
स्थानयात व्वथला क्यनातःगु कोष्ठ	१३८
अभ्यास प्रश्न	१३९
सब्बसङ्ग्रह	
कन्ध ५ गू	१३९
उपादानस्कन्ध ५ गू	१४०
आयातन १२ गू	१४१
धातु १८ गू	१४२
सत्य ४ गू	१४३
स्वरूप क्यनीगु नय	१४४
संग्रह गाथा	१४५
निर्वाण खन्ध विमुक्त	१४७
संग्रह गाथा	१४७
संग्रह गाथा	१४९
संग्रह गाथा	१५१
समुच्चय काण्डया निगमन	१५२
खन्ध सङ्ग्रहया कोष्ठ	१५२

उपादान सङ्ग्रहया कोष्ठ	१५३
आयतन सङ्ग्रहया कोष्ठ	१५३
धातु सङ्ग्रहया कोष्ठ	१५४
सच्च सङ्ग्रहया कोष्ठ	१५५
सब्ब सङ्ग्रहया कोष्ठ	१५६
अभ्यास प्रश्न	१५७

प्रत्यय काण्ड-८

प्रतिज्ञा	१५८
नय निगूगु विशेषता	१५९
नय निगूया कोष्ठ	१६२
अभ्यास प्रश्न	१६३
प्रतित्यसमुत्पादनय	१६३
निगमन	१७७
प्रत्यय (कारण) धर्म व प्रत्ययोत्पन्न (कार्य) धर्मया कोष्ठ	१७७
पटिपच्चसमुत्पाद धर्मया परमार्थ स्वरूपया कोष्ठ	१७८
अभ्यास प्रश्न	१८२
अद्धान आदियात क्यनीगु	१८३
अद्धान (काल) ३ गू	१८३
अङ्ग १२ गू	१८४
आकार २० गू, स्वापू ३ गू, बलाः ४ गू	१८५
संग्रह गाथा	१८५
प्रतित्य-समुत्पाद	१८९
प्रतित्य समुत्पादया कोष्ठ	१९०
अभ्यास प्रश्न	१९१
वर्त ३ गू	१९२
वर्तमूल २ गू	१९३
वर्त (संसार चक्र) त्वाःदलिगु व चाःहिलिगु	१९४
अविद्याया कारण	१९४
निगमन	१९९
पद्दाननय	

प्रत्यय २४ गू	२००
प्रत्यय ६ गू संग्रह गाथा	२०२
नामं नामयात उपकार याङ्गु ६ गू प्रत्यय	२०३
नामं नामरूपयात उपकार याङ्गु प्रत्यय ५ गू	२०३
नामं रूपयात उपकार याङ्गु १ गू प्रत्यय	२०४
रूपं नामयात उपकार याङ्गु १ गू प्रत्यय	२०५
प्रज्ञप्ति नामरूपं नामयात उपकार याङ्गु प्रत्यय २ गू	२०६
उपनिस्सय स्वंगूया स्वरूप	२०६
नामरूप निगूलिं नामरूपयात उपकार याङ्गु प्रत्यय ९ गू	२०७
सहजातप्रत्ययया स्वरूप व भेद	२०९
अञ्जमञ्जप्रत्ययया स्वरूप व भेद	२०९
निस्सयप्रत्ययया स्वरूप व भेद	२१०
आहारप्रत्ययया स्वरूप व भेद	२१०
इन्द्रियप्रत्ययया स्वरूप व भेद	२११
विप्पयुक्तप्रत्ययया स्वरूप व भेद	२१२
संग्रह गाथा	२१३
संक्षिप्त प्रत्यय	२१३
विषेशता	२१४
संग्रह गाथा	२१४
पट्टानप्रत्यय निर्देशनया निमित्तं प्रत्यय व प्रत्ययुत्पन्न धर्मया कोष्ठ	२१५
पच्चय स्वभाव मिलेजुगुयात क्यनातःगु कोष्ठ	२२१
संक्षिप्तं प्रत्यय ४ गू या कोष्ठ	२२२
काल स्वंगू विभागया कोष्ठ	२२४
काल विमुक्त धर्म	२२५
अज्झत्त व बहिद्ध विभागया कोष्ठ	२२५
अभ्यास प्रश्न	२२५
नाम रूप छुटे यायेगु	२२६
प्रज्ञप्ति भेद	२२६
अर्थ प्रज्ञप्ति भेद	२२७
नाम रूप प्रज्ञप्तिया कोष्ठ	२३३
निगू प्रज्ञप्ति भेदया कोष्ठ	२३३

अर्थ प्रज्ञप्ति भेदया कोष्ठ	२३३
अभ्यास प्रश्न	२३५
शब्द प्रज्ञप्ति खुगू	२३६
प्रज्ञप्ति २ गूयात सीकेगु व नाम प्रज्ञप्ति उत्पन्न जुइगु	२४१
अर्थ सीकेगुली वीथि चलेजुइगु क्रमया कोष्ठ	२४५
प्रत्यय काण्डया निगमन	२४३
शब्द प्रज्ञप्ति खुगूया कोष्ठ	२४४
अभ्यास प्रश्न	२४७

कर्मस्थान काण्ड - ९

प्रतिज्ञा	२४८
समथ कर्मस्थान नय	२५०
कर्मस्थानया संक्षिप्त मातृका ४० गू	२५०
चरित्र ६ गू	२५०
भावना ३ गू	२५१
निमित्त ३ गू	२५२
कसिण १० गू	२५२
अशुभ १० गू	२५७
समथ कम्मद्वान संग्रह ७ गू या कोष्ठ	२५९
अभ्यास प्रश्न	२६०
अनुस्मृति १० गू	२६१
अप्रमाण्य ४ गू	२६८
संज्ञा १ गू	२७१
व्यवस्थापन १ गू	२७४
आरूप्य ४ गू	२७६
सप्पाय भेद	
चरित्रद्वारा कर्मस्थानया विभाजन	२७६
सप्पाया भेदया कोष्ठ	२७९
अभ्यास प्रश्न	२८०
भावना भेद	२८१

भावनाद्वार कर्मस्थानया विभाजन	२८१
ध्यानद्वारा कर्मस्थानया विभाजन	२८३
४० गू प्रकारया कम्मद्वानया भावना भेद कोष्ठ	२८६
४० गू कम्मद्वानया आलम्बन भेदया कोष्ठ	२८७
अभ्यास प्रश्न	२८७
गौचर भेद	२८८
निमित्तद्वारा कर्मस्थानया विभाजन	२८८
भावना व निमित्तया सम्बन्ध	२९०
रूप ध्यानया उत्पत्ति	२९४
अभ्यास प्रश्न	२९५
द्वितीय ध्यान आदि उत्पन्न जुडुगु तरिका	२९५
निगमन	३००
अर्पणाय् थ्यंकेफुगु बाकिगु कर्मस्थान	३००
अरूप ध्यानया उत्पत्ति	३००
अर्पणा पाखे वने मफुगु कर्मस्थान	३०३
अभिज्ञाया उत्पत्ति	३०४
अभिज्ञा ५ गू	३०६
विभिन्न अभिज्ञाया कोष्ठ	३१०
अभ्यास प्रश्न	३११
विपश्यना कर्मस्थान नय	३१२
विशुद्धि ७ गू	३१२
लक्षणयान ३ गू	३१२
अनुपश्यना ३ गू	३१३
विपश्यना ज्ञान १० गू	३१३
विमोक्ष ३ गू	३१४
विमोक्षमुख ३ गू	३१४
विशुद्धि भेद	३१५
शील विशुद्धि	३१५
चित्त विशुद्धि	३१९
दृष्टि विशुद्धि	३१९

कांक्षावितरण विशुद्धि	३२०
विपस्सना कम्मद्वनय् सीकेमाःगु धर्मया कोष्ठ	३२५
अभ्यास प्रश्न	३२६
मार्गामार्ग ज्ञान दर्शन विशुद्धि	३२६
विपश्यना बुलुकीगु धर्म १० गू	३३२
अभ्यास प्रश्न	३३६
प्रतिपदा ज्ञान दर्शन विशुद्धि	३३७
ज्ञान दर्शन विशुद्धि	३४२
मार्ग कृत्य १६ गू	३४५
मन्द पुद्गलया मार्ग वीथि प्रवर्तित जुइगु नक्सा	३४६
प्रत्यवेक्षण ज्ञान उत्पन्न जुइगु	३४६
संग्रह गाथा	३४६
संग्रह गाथा	३४८
विशुद्धि ७ गू व विपस्सनाजाण १० गू या कोष्ठ	३४९
पच्चवेक्खण वीथिया कोष्ठ	३५०
अभ्यास प्रश्न	३५१
विमोक्ष भेद	३५२
पुद्गल अनुसार विमोक्ख भेदया कोष्ठ	३५९
अभ्यास प्रश्न	३६०
पुद्गल भेद	३६०
मार्ग हट्य याइगु कर्म	३६०
अभ्यास प्रश्न	३६९
समापत्ति भेद	३६९
उय्योजन (प्रोत्साहन) बीगु	३७४
कर्मस्थान काण्डया निगमन	३७५
अभ्यास प्रश्न	३७५
ग्रन्थ सिध्दगुया निगमन	३७६
ग्रन्थाचार्यया आशिका	३७७
निगमन	३७८
गाथानुक्रमिका	३७९

रूप काण्ड-६

अनुसन्धि व प्रतिज्ञा

पालि :- एत्तावता विभत्ता हि सप्पभेदप्पवत्तिका ।

चित्तं चेतसिकका धम्मा रूपं दानि पवुच्चति ॥

भावार्थ :- थुलि प्रमाण दुगु न्यागू परिच्छेदं, स्वंगू परिच्छेदं व्यक्त याःगु प्रभेदं, निगू परिच्छेदं व्यक्त याःगु उत्पत्ति दुगु अथवा उद्देश, निर्देश व प्रतिनिर्देशया हिसाबं व्यक्त याःगु प्रभेद, प्रवृत्ति प्रतिसन्धिया हिसाबं व्यक्त याःगु उत्पत्ति दुगु चित्तं चेतसिक जुया च्वंगु, स्वभाव धर्मयात गुगु कारणं जिं विभक्त याये धुन; उगु कारणं आः रूपयात कने ।

व्याख्या :- रूप धर्मया विषय क्यनातःगु काण्डयात “रूपकाण्ड” धका धाइ ।

“यत्तावता ..... पवुच्चति” - ध्व गाथा अनुसन्धि व प्रतिज्ञायात क्यंगु गाथा जुल । “चित्तं चेतसिकं रूपं निब्बानमिति” धका शीर्षक क्यनावयागु अनुसारं चित्तं, चेतसिक, पक्किणक, वीधि, वीधिमुत्त धका न्यागू काण्डद्वारा चित्तं चेतसिकयात विस्तरं क्यनेधुंका आः रूपयात क्यने धका धाःगु जुल ।

सप्पभेद पवत्तिका - [स+पभेद+पवत्ति+क । स=दु+पभेद=प्रभेद+पवत्ति= प्रवर्तित जुइगु + क - अर्थ मदु, व्याकरण अनुसारं तयातःगु खः ।] पभेद धयागु उद्देश-निद्देश-पटिनिद्देश थुपिं स्वंगू प्रभेद जुयाच्वन । उकी मध्ये संक्षिप्त शीर्षकयात क्यनिगुयात “उद्देश” धका धाइ । संक्षिप्तयात विस्तरं क्यनीगुयात “निद्देश” धाइ । हाकनं छकः मेगु हे रूपं विस्तरं क्यनीगुयात “पटिनिद्देश” धका धाइ । (पटि=हाकनं+निद्देश= विस्तरं क्यनीगु ।

उकिं “चित्तं, चेतसिकं, रूपं निब्बानमिति” धइगुली चित्तं- धयागु चित्तयात संक्षिप्तं क्यंगु उद्देश खं जुल । चेतसिकं - धयागु चेतसिकयात संक्षिप्तं क्यंगु उद्देश जुल । अनलि “तत्त्व चित्तं ताव चतुब्धिं होति” निसं चित्तकाण्डया अन्ततक खं चित्तया

विस्तरं क्यँगु निदेस खँ जुल । चेतसिक काण्ड छगुलिं चेतसिकयात विस्तरं क्यँगु निदेश खँ जुल । पकिण्णक काण्डं चित्त चेतसिक निगुलिंयात मेगु हे किसिमं हानं छकः व्याख्या याना क्यनातःगु पटिनिदेस खँ जुल धका सीकि ।

पवत्ति- धयागुलिं चित्त चेतसिक उत्पत्ति जुइगु ढंग आकारयात क्यँगु अर्थ जुल । उगु उत्पत्ति जुइगुलिं नं पटिसन्धि भवंग च्यूति अवस्थाय् उत्पन्न जुइगु ढंग निगू प्रकारं दु । वीथि पात जुइगु बखते उत्पन्न जुइगु ढंगयात वीथि काण्डद्वारा क्यना वये धुन । प्रतिसन्धि भवंग च्यूति अवस्थाय् उत्पन्न जुइगुयात वीथि, वीथिमुत्त काण्डद्वारा क्यना वये धुन । थथे उद्देस आदि प्रभेद, प्रतिसन्धि आदि उत्पन्न जुइगु दुगु चित्त व चेतसिकयात च्वे वंगु न्यागू काण्डद्वारा भाग थला क्यना वये धुन धाःगु जुल ।

मातृका

रूप संग्रह

पालि :- समुद्देसा विभागा च समुद्धाना कलापतो ।

पवत्तिकमतो चे'ति पञ्चधा तत्थ सङ्गहो ॥

भावार्थ :- रूपयात संक्षिप्तं क्यनेगु, रूपयात विभाजन यायेगु, चक्खु दसक आदि रूप कलापया उत्पत्ति, चक्खु आदि रूपया समूह, व भव काल, सत्त्व भेदं रूपया उत्पत्ति क्रम कथं उगु रूप संग्रहय् न्याता प्रकारं गिन्ति जुइगु जुयाच्चवन ।

व्याख्या :- समुद्देसा .... सङ्गहो - थुगु गाथा रूप काण्डय् विस्तरं क्यनीगु संग्रह न्याथीयात संक्षिप्तं शीर्षक रूपं क्यँगु गाथा जुल ।

१) रूप समुद्देस (२) रूप विभाग (३) रूपसमुद्धान (४) रूप कलाप (५) रूप पवत्तिकमत धका संग्रह न्याथीयात पालि अनुसारं सीकि ।

रूपकाण्डयु संग्रह नय ५ गुया कोष्ठ

संख्या	संग्रह	अर्थ
१	रूप समुद्देश	रूपयात संक्षिप्तं क्यना तःगु ।
२	रूप विभाग	रूपयात फारे याना क्यना तःगु ।
३	रूप समुद्धान	रूप दया वःगु हेतु क्यना तःगु ।
४	रूप कलाप	रूप पुत्रः मुना च्वंगुयात क्यना तःगु
५	रूप पवत्तिकम	भव, काल, सन्तान, हिसाबं सत्वपिनि भुवन अनुसार दयाच्च्वंगु रूप क्रमयात क्यना तःगु ।

अभ्यास प्रश्न

- १) एतावता विभत्ताहि धइगु गाथा छुक्रियात क्यंगु गाथा जुल ?
- २) सप्पभेद लय "पभेद" बारे छुक्रियात उद्देश, निद्देश, पटिनिद्देश धका धाःगु ?
- ३) सप्पभेद पवत्तिका धइगुली छुक्रियात "पवत्ति" धका धागु ?
- ४) उगु पवत्तियात क्यंगु काण्ड छु काण्ड खः ?
- ५) रूप काण्डयु वःगु संग्रह न्याथीयात संग्रह प्रमाण बिया गिन्ति याना क्यं ।

रूप समुद्देश

महाभूत व उपादारूप

पालि :- चत्तारि महाभूतानि चतुन्नञ्च महाभूतानं उपादाय रूपन्ति दुविधम्पेतं रूपं एकादसविधेन सङ्गं गच्छति ।

भावार्थ :- प्यंगू महाभूत व प्यंगू महाभूतयात वः कयाः उत्पन्न जुइगु रूप धका निता प्रकारं नं दयाच्च्वंगु थ्व रूप भिंछता प्रकारं ल्याःचालय् अथवा संग्रहय् वनीगु जुयाच्च्वन ।

व्याख्या :- रूप समुद्देश - (सं+उद्देश, सं=संक्षिप्तं, उद्देश=क्यनेगु) रूप २८ गुयात संक्षिप्तं स्वरूप जक क्यंगु खँयात "रूप समुद्देश" धका धाइ ।

चत्तारि महाभूतानि - (महा+भूत, महा=महान् जुया+भूत=प्रकट जुया च्वंगु रूप) मेगु रूपसिकं नं स्वभाव लक्षणकथं नं, पदार्थकथं नं महानरूपं प्रकट जुयाच्वंगु रूपयात “महाभूत” महाभूत धका धाइ ।

चतुन्नञ्च महाभूतानं उपायदाय रूपं - ध्व उपादाय रूप २४ गू दु । महाभूत पुचःयात विस्तर याना क्यंगु रूप जुल ।

इति दुविधं ..... गच्छति - थथे संक्षिप्तं महाभूत, उपादाय रूप धका रूप निगू प्रकारं दु । उक्त निगूयात स्वहभाव मिले जूगु ज्वरेयाना भाग थलेगु बखते ११ गू प्रकारया दःवइ । ११ गू प्रकारया स्वरूपयात आः हे क्येनेया निम्ति “कथं” धैगु प्रश्न प्रकाश याःगु जुल ।

महाभूत ४ गू

पालि :- कथं ?

पथवी धातु आपो धातु तेजो धातु वायो धातु भूतरूपं नाम ।

भावार्थ :- गुकथं क्यनीगु जुयाच्वन ?

पृथ्वी धातु, आपोधातु, तेजो धातु व वायु धातुयात भूत रूप धका धाइ ।

व्याख्या :- थः थःगु स्वभावयात धारण यायेफुगु (थःगु स्वभाव कथं प्रकट जुयाच्वंगु) विषययात “धातु” धातु धका धाइ ।

पथवी=पृथ्वी धातु, आपो=जल धातु, तेजो=वाफ (क्वाःगु स्वभाव) वायो=वायु धातु ।

सूचना - तेजोयात अग्नि धातु धका धाइगु चलन दु । सीत तेजो= ख्वाउंगु वाफ, उण्ह तेजो=क्वागु वाफ धका निगू प्रकारं दुगु जुया “वाफ धातु” धाइ ।

उपादा रूप २४ गू

पसाद रूप ५ गू

पालि :- चक्खु सोतं घानं जिह्वा कायो पसादरूपं नाम ।

भावार्य :- चक्खु प्रसाद, सोत प्रसाद, घाण प्रसाद, जिह्वा प्रसाद, काय प्रसादयात प्रसाद रूप धाइ ।

व्याख्या :- प्रसाद रूप ५ गू । यच्चुगु धातुयात "पसाद" धका धाइ ।

चक्खुपसाद - मिखायागु प्रसाद (मिखाया दुने मिखाया चक्काया दध्वी दयाच्चंगु नानिचाय् चक्खु प्रसाद रूप आपालं पुचः मुनाः फिजे जुयाच्चंगु दु ।

सोत पसाद - न्हायपयागु प्रसाद (न्हायपने दुने अंगूयागु आकार दुगु थासय् सोतपसाद रूप आपालं पुचः मुनाः फिजे जुयाच्चंगु दु ।)

घान पसाद - घाणप्रसाद (न्हासय् दुने दुगु च्वलेयागु खो आकार दुगु थासय् घाणपसाद रूप आपालं पुचः मुनाः फिजे जुयाच्चंगु दु ।)

जिह्वा पसाद - जिह्वप्रसाद (म्येया दध्वी पलेस्वाँ हःया च्वका समानगु थासय् जिह्वप्रसाद रूप आपालं पुचः मुनाः फिजे जुयाच्चंगु दु ।)

कायपसाद - कायप्रसाद (गुगु तसकं ख्वातु गंगु छ्चंगु व तुतियागु लुसि ल्हाः यागु लुसि, सँ, चिमिसँ बाहेक फुक्क शरीरय् कायप्रसाद रूप पुचः मुनाः फिजे जुयाच्चंगु दु ।)

गोचर रूप ७ गू

पालि :- रूपं सद्दो गन्धो रसो आपोधातुविवज्जितं भूतत्तयसङ्गातं फोह्ढं गोचररूपं नाम ।

भावार्य :- रूपारम्मण, शब्दारम्मण, गन्धारम्मण, रसारम्मण, आपो धातु अलग्गु भूतरूप स्वंगूया समूह धयागु प्रष्टव्यारम्मणयात गोचररूप धाइ ।

व्याख्या :- आरम्मण जुयाच्चंगु रूपयात “गोचर रूप” धाड । “विसय रूप” धका नं धाड । रूपारम्मण, सद्धारम्मण, गन्धारम्मण, रसारम्मण, फोढुब्बारम्मण धका पालि अनुसारं गिन्ति याय्गु ।

आपोधातुविवज्जितं भूतत्तयसङ्घातं फोढुब्बं- फोढुब्बारम्मण धका रूप अलग्ग मदु, पथवी, तेजो, वायो धातु स्वंगूयात हे स्पर्श याय् फुगुया कारणं “फोढुब्बारम्मण” धका धाड । आपो धातु तसकं शूक्ष्म जूगु कारणं स्पर्श याय् मफुगुलिं फोढुब्बारम्मणयागु भावं अलग्ग याना तल । विस्तरं भाषा टीकाय् च्वयातःगु सोयादिसँ ।

भावरूप २ गू

पालि :- इत्यत्तं पुरिसत्तं भावरूपं नाम ।

भावार्थ :- स्त्रीत्व व पुरुषत्वयात भावरूप धाड ।

व्याख्या :- पुरुष, स्त्री ज्वीत आधार हेतु जुयाच्चंगु रूपयात “भावरूप” धका धाड । इत्थि भावरूप-स्त्री सत्वपिनिगु शरीरय् न्यंकभनं फिजेजुयाच्चंगु दु । पुरिस भावरूप-पुरुष सत्वपिनिगु शरीरय् न्यंकभनं फिजे जुयाच्चंगु दु । (पुरुषपिनिगु लिङ्ग व मिसातय्गु गुह्यइन्द्रीययात भावरूप धका गलित रूपं सम्भे जुया च्वनी । उगु वस्तु भाव रूप मखु । भाव रूपया निमित्तं फलया रूपय् प्रकट जुयाच्चंगु खः ।)

हृदयरूप १ गू

पालि :- हृदयवत्थु हृदयरूपं नाम ।

भावार्थ :- हृदयवस्तुयात हृदयरूप धका धाड ।

व्याख्या :- छातिया दध्वी हृदयया दुने च्याम्पत्ति पाय्गोगु गाःचा दु । उगु गाःचाय् दुने आपालं हि दु । व गाचाय्च्चंगु हि न्यंकभनं फिजे जुयाच्चंगु थुगु हृदयवत्थुरूप आपालं दयाच्वन । चित्त चेतसिकया आधार वत्थुरूप जुयाच्वन ।

जीवितरूप १ गु

पालि :- जीवितिन्द्रियं जीवितरूपं नाम ।

भावार्थ :- जीवितिन्द्रिययात जीवित रूप धाइ ।

व्याख्या :- धुगु जीवित रूप कर्मयागु कारणं उत्पत्ति जूगु रूपया प्राण जुयाच्चन । उगु रूप नं म्ह छम्हं फिंजेजुया च्वंगु जुल ।

(भावरूप, कायपसाद, जीवितरूप, शुक्र, हि, पित्त, थुपिं वस्तुत गंगु छयंगुती दइमखु, प्यागु शरीरे म्ह छम्हं फिंजे जुयाच्चंगु दु । शुक्र व पित्त अलग्ग रूप मखु, आपोधातु अधिक जुगु कारणं उत्पन्न जुगु रूप पुचः खः ।

आहाररूप १ गु

पालि :- कबलीकारो आहारो आहाररूपं नाम ।

भावार्थ :- प्यय् प्यय् याय् म्वाःसां याये माःथें च्वंगु आहारयात आहार रूप धाइ ।

व्याख्या :- कबल = प्यय् प्यय्+कार=यानातःगु आहार । कबलीकार=प्यय् प्यय् यानातःगु आहार (उक्त प्यय्यात म्हुतुइ तयगुयात “प्यय्” धका धाइ) प्यय् प्यय् याना काय् ज्यूगु कः जुइमा रस जुइमा आहार धाक्वयात “कबलीकार” धका धाइ । उगु आहारे दुने दुगु सारयात पाली “ओज” धका धाइ । उगु ओजयात हे आहार रूप धका धाइ ।

सूचना - “रसारम्मण व ओजयात मिलेजूगु स्वभाव” धका गलित रूपं थुइका च्वनी । रस धयागु “चाकुगु, पाउँगु, पालुगु, फाकुगु, चिसवा वःगु, खायुगु” खुगु दयाच्चन । ओजा धयागु उगु आहारे दुगु सार तत्व जुयाच्चन ।

पालि :- इति च अट्टारसविधम्पेतं रूपं सभावरूपं, सलक्खणरूपं, निप्फन्नरूपं, रूपरूपं, सम्मसनरूपन्ति च सङ्गं गच्छति ।

भावार्थ :- थुगु प्रभेदं भिंच्याता प्रकारं दयाच्चंगु थुगु कक्खल आदि (थःथःगु स्वभावं उत्पन्न जुइगु जुया निम्तिं) स्वभाव रूप धका, अनित्यादि लक्षण लिसें उत्पन्न जुइगु जुया निम्तिं सलक्षण रूप धका, परिच्छेद आदि भावयात अलग याना थःथःगु स्वभावं जक (कर्म आदि कारणं सिद्ध जुइगु जुया निम्तिं) निष्पन्नरूप धका (ख्वाउंगु, क्वाःगु इत्यादि विरोधी कारणं बदले जुइ) यःगु भावं उगु ख्वाउंगु क्वागु इत्यादि विरोधी जुयाच्चंगु कारणं बदले जुइका चवने यःगु जुया निम्तिं रूप रूप धका व परिच्छेद आदि भावयात पुलाः स्वभावं जक उपलब्ध जुइगु जुया निम्तिं (अनित्य, दुःख, अनात्म धयागु लक्षण यान स्वंगुली तथा परामर्श याये योग्यगुलिं) सम्मसन रूप धका नामाकरण जुयाच्चन ।

व्याख्या :- इति च .... सङ्गं गच्छति - भूत रूप प्यंगू, पसाद रूप न्यागू, विषय (गोचर) रूप प्यंगू (७ गू दःसानं फोट्टब्बारम्मणया निम्तिं भूत रूपय् दय् धुंकूगु जुया प्यंगू जक गिन्ति याइगु जुयाच्चन) भाव रूप निगू, हृदय, जीवित, आहारज रूप छगू छगू जम्मा १८ गू जुयाच्चन ।

उगु १८ गूयात “स्वभाव रूप” आदि कथं धयातल (सं=थःगु जुयाच्चंगु+ भाव=लक्षण)

अनिच्चता, दुक्खता, अनत्तता आदि आपालं नाप सम्बन्ध दुगु, लक्षण दुगु जुया निम्तिं “सलक्खण रूप” धका नं धाइ ।)

(कर्म, चित्त, ऋतु, आहार नामक हेतु धर्म उत्पन्न जुइकीगु जुया निम्तिं “निष्फन्न” रूप धका धाइ ।)

(रूप धाःगु शुरुनिसें विपरित जुइगु कारणं रूप रूप धका कयातःगु जुल ।)

(सं=बाँलक+मसन=परामर्श याय्बहःगु । अनिच्च दुक्ख अनत्त नामक त्रिलक्षणय् तथाः परामर्शन याये बहःगु कर्मस्थान भावनाद्वारा स्वय् बहःगु जुया “सम्मसन” रूप धका धाइ । बाकिं दनिगु रूप उगु रूप थें मखया असभावरूप, अलक्खण रूप, अनिष्फन्नरूप, अरूप रूप असम्मसन रूप धका धाइ ।)

१८ गू रूपया कोष्ठ

संख्या रूपया नां	जम्मा	रूपया स्वरूप
१	भूत रूप ४	पथवी, आपो, तेजो, वायो ।
२	पसाद रूप ५	चक्खु पसाद, स्रोतपसाद, घाणपसाद, जिह्वापसाद, कायपसाद ।
३	गोचर रूप (७ गू मध्यय् ४ गू)*	रूप, सद्द, गन्ध, रस, (पथवी, तेजो, वायो धयागु) फोट्टब्बारम्मण ।
४	भाव रूप २	इत्थि भाव, पुंभाव
५	हृदय रूप १	हृदय वत्थु
६	जीवित रूप १	रूपजीवितिन्द्रिय
७	आहार रूप १	कबलीकार आहार
	जम्मा १८	निप्फन्न रूप १८ गू

*सूचना : गोचर अथवा विसय रूप ७ गू मध्यय् पथवी, तेजो, वयो स्वंगूयात फोट्टब्बरूप धका काःगु जुया भूत रूपेय् वने धुंकूगु जुयाः प्यंगू जक काःगु जुल ।

अभ्यास प्रश्न

- १) गुजागु काण्डयात रूप समुद्देस काण्ड धका धाइ ?
- २) गुजागु रूपयात महाभूत धका धाइ ?
- ३) गुजागु रूपयात उपादाय रूप धका धाइ ? उगु रूप गोगु दु ?
- ४) गुजागु रूपयात "पसाद रूप" धका धाइ ? स्वरूप गिन्ति याना क्यँ ।
- ५) उगु पसाद रूप गुगु थासय् च्वनाच्चन ?
- ६) गुजागु रूपयात गोचर रूप धका धाइ ? गिन्ति याना क्यँ ।
- ७) आपो धातुयात छाया् फोट्टब्बारम्मण भावं बर्जित याना तल ?

- ८) गुजागु रूपयात “भाव रूप” धका धाइ ? व गन दु ?
 ९) “हृदय” रूप “जीवित” रूप गन दु ?
 १०) गुजागु रूपयात “आहार” रूप धका काइ ? आहार व रसयात छुटेयाना क्यँ ।
 ११) छाया स्वभाव रूप धका धा:गु ?
 १२) छाया सलक्खण रूप धका धा:गु ?
 १३) छाया निष्फन्न रूप धका धा:गु ?
 १४) छाया रूप रूप धका धा:गु ?
 १५) छाया सम्मसन रूप धका धा:गु ?

परिच्छेदरूप १ गू

पालि :- आकास धातु परिच्छेदरूपं नाम ।

भावार्थ :- आकास धातुयात परिच्छेद रूप धाइ ।

व्याख्या :- रूपकलाप काण्डय् क्यनीतिनिगु रूप कलापयात छगू नाप छगू ल्वाक मज्जाय्क छुटे याइगु आकास (खालिगु) यात परिच्छेद रूप धका धाइ । धुगु आकास धातु शुद्ध परमार्थ मखु । रूप कलाप निगू उत्पन्न जुइगु बखतय् अर्थे हे उत्पन्न जुइगु प्रज्ञप्ति मात्र खः । गथे कि पतिं निपतिं ज्वरे यायेगु बखतय् अर्थे भू खने दःवइ । लिपा कनीतिनिगु रूपत नं शुद्ध परमार्थ मखुगु बारे सीकि ।

विज्ञप्तिरूप २ गू

पालि :- कायविज्ञप्ति, वचीविज्ञप्ति विज्ञप्तिरूपं नाम ।

भावार्थ :- कायविज्ञप्ति व वचीविज्ञप्तियात विज्ञप्ति रूप धाइ ।

व्याख्या :- थःगु इच्छायात मेहसित सीकाबी फुगु आकार प्रकार हाउभाउ विशेषयात “विज्ञप्तिरूप” धका धाइ । काय विज्ञप्ति धयागु शरीर पाखें सीका बीगु हाउ भाउ जुल । वची विज्ञप्ति धयागु वचन (शब्द) द्वारा सीका बीगु हाउ भाउ जुल ।

गथे कि ल्हा संका म्यनीगु बखते मेम्हसिनं उगु ल्हा: भाय् यागु इशारां “जित वा धाल” धका सीके बिइ फुगु ल्हा: यागु हाउभाउयात कायविञ्जतिरूप धका धाइ । “वा” धका म्हुतुं स: पिकया धायगु बखते “वा” धा:गु धका मेम्हसिनं सीके फुगु “वा” धका धा:गु शब्दय दुने दुगु वचीविञ्जति रूपया शक्ति जुयाच्वन । सिमा सनीगु भाव, रेल चले जुगुया आवाज आदिलय् नं च्वय वंगु ल्हा: भाय् यायेगु ज्या व खँ ल्हा:य्गु शब्द नापं समान जुसां व सिमा सनीगु भावं व रेल चले जुगुया आवाजं “छु धाल” धका मस्युगु विञ्जति निगुलि मदुगुया कारणं ख: ।

विकाररूप ५ गु

पालि :- रूपस्स लहुता मुवुता कम्मञ्जता विञ्जतिद्वयं विकाररूपं नाम ।

भावार्थ :- निष्पन्न रूप भिंच्यागु, रूपया याउंगु भाव, नायुगु भाव, ज्याय् अनुकुल जुगु भाव, विञ्जतिरूप समूह निगूयात विकाररूप धका धाइ ।

व्याख्या :- वि+कार, वि=विशेष+कार=हाउ भाउ, विशेष फरकगु हाउ भाउयात “विकार” रूप धका धाइ ।

तिजनिष्पन्न रूप - थुगु विशेषता दुगु हाउ भाउ पूर्व कर्मया हेतुं उत्पत्ति जुइगु (कम्मज) रूपय् मदु । थुगु जन्मय् चित्त, ऋतु, आहार थुपिं स्वंगू हेतुया कारणं उत्पन्न जूगु निष्पन्न रूपय् जक दइ । उकिं “तिज निष्पन्न रूप” धका धाइ । (ति+ज=स्वंगू हेतुया कारणं उत्पन्न जूगु रूप ।)

लहुता - चित्त आनन्द जुइगु बखतय् आहार ठिक जुइगु बखतय्, ऋतु बांलाइगु बखतय् रूप स्कन्धया हलुका जुयाच्वनी । उक्त अवस्थायात “लहुता” रूप धाइगु जुयाच्वन । (धात्थैयागु रूप मखु ।)

मुवुता - च्वये कनावयागु थें रूप स्कन्धया कोमलता दुगु विशेष आकार प्रकार जुयाच्वन । उगु आकार प्रकारयात “मुवुता” रूप धका धाइगु जुयाच्वन ।

कम्मञ्जता - च्वय् कनावयागु थें उगु उगु शरीरयांगु कार्य वचनयागु कार्य रूप

स्कन्धया अनुकूल मिले जूगु ज्या याय् न्ह्याइगु विषेशगु आकार प्रकार जुयाच्वन । उगु अवस्थायात “कम्मञ्जता” रूप धाइगु जुयाच्वन । (विञ्जत्तिया विशेषता दुगु हाउ भाउयात च्चे कनावये धुन ।)

लक्षणरूप ४ गू

पालि :- रूपस्स उपचयो, सन्तति, जरता, अनिच्चता लक्खणरूपं नाम ।

भावार्थ :- चक्षु इत्यादि रूपया उत्पत्ति अवस्था, उत्पत्तिक्रम जीर्ण भाव, अनित्यतायात लक्षण रूप धाइ ।

व्याख्या :- उत्पत्ति ठिति भंग नामक लक्षणयात खंका निप्फन्न रूप पूचयात प्रज्ञप्ति मखु “रूप परमार्थ” धका सीके फुगु जुया थ्व उपच्चय आदियात लक्षणरूप धया धया तःगु जुल ।

उपचय - “उप” धइगु शब्द “प्रारम्भ” धइगु अर्थ व “च्वय्” धइगु अर्थ कनातःगु दु । “चय” धइगु शब्द “उत्पत्ति जुइगु” धइगु अर्थयात कनातल । उकिं प्रतिसन्धिया प्रारम्भय् न्हापां उत्पत्ति जुइगु अनं लिपा छगू जन्मया लागि दय्माःगु रूपत पूर्ण मजूतले च्वय् च्वय् थाहा वया बढे गुइगुयात “उपचय” धका धाइ ।

सन्तति - छगू जन्मया निमित्तं दय्माःगु रूप पूर्ण जुसें निसे मदिकक बारंबार उत्पन्न जुइगुयात सन्तति धाइ । (सं+तति, सं=स्वाना (हानं)+तति=विस्तृत रूपं वृद्धि जुइगु ।) धुगु शब्द निगुलिं “रूपया उत्पत्तियात हे अवस्था अनुसारं उपचय धका नं सन्तति धका नं धाइ” धका सीकि ।

जरता - रूपया छिपे जुइगु (रूपया “स्थिति” कालयात धागु खः ।)

अनिच्चता - अस्थिरता, विनास जुइगु (रूपया भङ्गयात धाःगु खः ।)

पालि :- जातिरूपमेव पनेत्थ उपचय सन्तति नामेन पवुच्चतीति एकादसविधम्पेतं रूपं अट्टवीसति विधं होति सरूपवसेन ।

भावार्थ :- विशेष खं कने, धुपिं लक्षणरूप प्यंगू मध्यय् जातिरूप छगूयात हे उपचय सन्तति धयागु नामं व्यहार यानातल । थुकथं फिंछता प्रकारं नं दुगु ध्व रूप स्वरूपयात हिसाबं अथवा थःथःगु स्वभावया हिसाबं नीच्याता प्रकारया दयाच्चन ।

व्याख्या :- जातिरूपमेव - आदि सूचना खः । सूत्र पाली कनातःगु जाति रूपयात हे थुगु अभिधर्मय् “उपचय सन्तति” धका निगू नां छुटे छुटे याना (अभिधर्म देशना न्यपिं वेनेय्य प्राणीपिनिगु इच्छा अनुसार) कनाः बिज्यागु जुल ।

इति एकावसविधिय्येतं - आदि शब्द निगमन खः । ११ गू प्रकारयागु व २८ गूया स्वरूप पालि स्वयाः गिन्ति याय् फुगु जुल । संग्रह गाथा अनुसार नं स्पष्ट जुइ । संग्रह गाथाय् व्याख्या याय्माःगु विशेष मदु ।

संग्रह गाथा

पालि :- कथं ?

भावार्थ :- गुकथं ?

पालि :- भूतप्पसावविसया - भावो हृदयमिच्चधि ।
जीविताहाररूपेहि - अट्टारसविधं तथा ॥
परिच्छेदो च विञ्जलि-विकारो लक्खणान्ति च ।
अनिप्फन्ना बसा चेति - अट्टवीसविधं भवे ॥
अयमेत्थ रूपसमुदेसो ।

भावार्थ :- भूतरूप प्यंगू पसादरूप न्यागू, विषयरूप न्हेगू, भावरूप निगू, हृदयरूप धका थुकथं जीवितरूप आहाररूप छगू नापं फिंच्याता प्रकारं दुगु निष्पन्न रूप व अनं लिपा; परिच्छेदरूप विज्ञप्तिरूप निगू, विकाररूप न्यागू व लक्षणरूप प्यंगू, थकथं फिगू अनिष्पन्न रूप, थुगु प्रभेदं रूप नीच्याता प्रकारं दु ।

ध्व कना वयागु थुगु रूप संग्रहय् अथवा रूप समुदेस इत्यादि न्यागू मध्यय् रूपसमुदेस रूपयात संक्षिप्तं क्यनीगु नय (विधि) खः ।

अनिष्फन्न रूप १० गुया कोष्ठ

संख्या	रूपया नां	गिन्ति	उकिया स्वरूप
१	परिच्छेद रूप	१	आकास धातु
२	विञ्जति रूप	२	काय विञ्जति, वची विञ्जति
३	विकार रूप	(५ गू मध्यय ३ गू)*	रूपस्सलहुता, मदुता, कम्मञ्जता, (कायविञ्जति, वची विञ्जति)
४	लक्खण रूप	४	उपचय, सन्तति, जरता, अनिच्चता
	जम्मा	१०	अनिष्फन्न १० गू

रूप समुद्देशय् ११ गू प्रकारया रूपया नय (विधि) हिसाबं कोष्ठ

प्रथम नय (विधि)		प्रकार अथवा जाति	रूप संख्या	द्वितीय नय (विधि)
भूत रूप	१	भूतरूप	४ गू	निष्फन्न रूप १८ गू
उपादा रूप २४ गू	२	पसाद रूप	५ गू	
	३	विसय रूप	(७ गू) या ४ गू	
	४	भाव रूप	२ गू	
	५	हृदय रूप	१ गू	
	६	जीवित रूप	१ गू	
	७	आहार रूप	१ गू	
	८	परिच्छेद रूप	१ गू	अनिष्फन्न रूप १० गू
९	विञ्जति रूप	२ गू		
१०	विकार रूप	(५ गू) या ३ गू		
	११	लक्खण रूप	४ गू	
	जम्मा	रूप धर्म	२८ गू	

*सूचना :- विकार रूप ५ गूलि विञ्जति २ गू सहितं ५ गू या:गु जुया: विञ्जति रूप छुटे याय्बले ३ गू जक ल्याखाये माल ।

अभ्यास प्रश्न

- १) छुकियात परिच्छेदरूप धाइ ?
- २) छुकियात विञ्जतिरूप धाइ ? व गोगू दु ?
- ३) छुकियात विकाररूप धाइ ? वा गोगू दु ?
- ४) लहुता आदि स्वंगूया स्वभाव क्यँ ।
- ५) छुकियात लक्षणरूप धाइ ? व गोगू दु ।
- ६) उपचय व सन्तति विशेषतायात छुटेयाना क्यँ ।
- ७) उपचय व सन्ततियात सूत्र पालि अनुसार छु रूप धका धाइ ?
- ८) संग्रह गाथाया अर्थ बिया रूपया जाति ११ गू यात गिन्तियाना क्यँ ।
- ९) भूतरूप प्यंगू, पसादरूप न्यागू, आदि २८ गू या स्वरूप गिन्ति याना क्यँ ।
- १०) रूप २८ गूया स्वरूपयात गिन्ति यायबले विसय रूप ७ गू, विकार रूप न्यागू दयानं छाया विसय रूप न्यागू, विकार रूप स्वंगू धका जक गिन्ति याना तःगु ?
- ११) निप्फन्नरूप अनिप्फन्नरूप गुलि गुलि दु ? गिन्ति याना क्यँ ?

रूपसमुद्देश कोचाल

रूप विभाग

पालि - सव्वञ्च पनेतं रूपं अहेतुकं सप्यच्चयं तासवं सङ्गतं लोकियं कामावचरं अनारम्मणं अप्पहातव्वमेवाति एक विधम्मि अज्झत्तिकबाहिरादिवसेन बहुधा भेदं गच्छति ।

भावार्थ - रूप समुद्देशं लिपा रूप विभागयात कने । ध्व फुक्कं हे रूप (अलोभ आदि सम्प्रयुक्त हेतु मदुगुलिं) अहेतुक नं नां दया च्वन । (कर्म, चित्त, ऋतु व आहार धयागु कारण धर्म प्यंगुलिं युक्त जुया) सप्रत्यय नं नां जुयाच्वन । (आश्रव धर्म प्यंगूया आरम्मण जुया च्वंगुलिं) साश्रव नं नां जुयाच्वन । (कर्म, चित्त, ऋतु व आहार धयागु कारण धर्म प्यंगू समूह जुया संस्कृत जुया नितिं) संस्कृत नं नां जुया च्वन । (उपादानया आरम्मण जुया च्वंगु संस्कार लोक्य अन्तरगतगु जुया नितिं) लौकिक नं नां जुयाच्वन । (काम तृष्णाया गोचर जुया च्वंगुलिं) कामावचर नं नां जुयाच्वन ।

आरम्मणयात् ग्रहण याये मसःगुलिं) अनारम्मण नं नां जुया च्वन । (तदङ्ग प्रहाण, विष्कम्भण प्रहाण समुच्छेद प्रहाण हिसाबं हटे याये मज्यूगुलिं) अप्रहातव्य नं नां जुया च्वन । थुकथं छता प्रकारं दयाच्वंगु रूप आध्यात्मिक बाहिरिक इत्यादि हिसाबं अनेक प्रकारं भेद जू वनीगु जुयाच्वन ।

व्याख्या :- रूप २८ गूयात् अज्झत्तिकरूप छगू प्रकारं बाहिररूप छगू प्रकारं आदि रूपं छुटे यायगु काण्डयात् “रूप विभाग” धका धाइ ।

“सब्बं च पनेतं ..... भेदं गच्छति” धयागु पालि छुटय् यायगु बारे न्हापालाक प्रारम्भ याःगु खँ जुल ।

अहेतुकं - अलोभ आदि हेतुनाप युक्त मजुगुलिं रूप धाक्व “अहेतुक” हे जुयाच्वन । अहेतुकं एबलय् एब शब्दं “सहेतुक रूप धइगु मदु” धका रोकय् यागु जुल ।

सप्यच्चयं - कर्म, चित्त, ऋतु, आहार नामक हेतु दुगु कारणं सपच्चय जक खः । अपच्चय मदु धका रोके यागु जुल ।

(कर्म, चित्त, ऋतु, आहार नामक हेतु छगू छगू दइगु यात हे कया प्रत्यय दु धाःगु खः ।)

सासबं - (स+आसब) कामासब, भावसब आदि आसब धर्मया आरम्मण जुयाच्वंगु कारणं “सासब” हे जक धाःगु खः । अनासब रूप मदु धका रोके याःगु जुल ।

सङ्गत - कर्म आदि हेतु छगू छगूलिं वने जुइगु जुया “सङ्गत” जक खः । असंखत रूप मदु धका रोके याःगु जुल ।

लोकियं - “सब्बे सङ्गारा अनिच्चा” धयागु संखार लोकय् दुध्यागु जुया “लोकिय” जक खः । लोकुत्तर रूप मदु धका पनाः तःगु जुल ।

कामावचरं - काम तूष्णाया (आरम्मण याइगु), कारणं “कामावचर” जक खः । रूपावचर आदि मखु धका रोके याःगु जुल । (कामावचर धर्म धायबले चित्त छगू प्रकारयागु जक दु धका सम्भे जुया च्वनीगुयात् ख्याल ति ।)

अनारम्भणं - चित्त चेतसिकं ये आरम्भणयात् ग्रहणयाय् मफुगु कारणं “अनारम्भण” जक खः । सारम्भण रूप मदु धका पनाः तःगु जुल ।

अप्पहातब्बं - अकुशल क्लेशयात् ये हटेयाय् बह मज्जुगु (हटे याय् ज्युगु न मखुगु) जुया रूप धाक्व “अप्पहातब्बं” हे जक जुया च्वन । पहातब्ब रूप मदु धका पनाः तःगु जुल ।

इति एकविधमि - धे नियम कथं बांलाक स्वल धाःसा रूप धाक्व छगू हे जातीयागु) जुयाच्वन । तर अज्झत्तिक बाहिरक इत्यादि रूपं आपालं भेद याय् फु ।

आध्यात्मिकरूप व बाहिरिकरूप

पालि :- कथं ?

पसादसङ्गतं पञ्चविधमि अज्झत्तिकरूपं नाम, इतरं बाहिररूपं ।

भावार्थ :- गुकथं जू वनीगु जुयाच्वन ?

प्रसाद रूप धयागु न्याता प्रकारं नं दुगु रूपयात् आध्यात्मिक रूप धाइ । अनं मेगु नीस्वंगू रूपयात् बाहिरिक रूप धाइ ।

व्याख्या :- दुनेयागु रूपयात् अज्झत्तिकरूप, पिनेयागु रूपयात् बाहिररूप धका धाइगु जुया च्वन । “दुने पिने” धाय्गु बखते “स्कन्ध शरीरया दुने, स्कन्ध शरीरया पिने” धका सम्भे जुइ मज्जू । स्कन्ध शरीरे समान जूसानं स्कन्ध शरीरय् आपालं उपकार जुयाच्वंगु रूपयात् अज्झत्तिक (दुनेयागु रूप) धका धाःगु जुयाच्वन ।

उपमा - छेंयागु ज्याय् आपालं उपकार याइम्हसित दुजः धाइयें खः ।

चक्खु सोत आदि प्रसाद रूप स्कन्ध शरीरय् आपालं उपकार जुयाच्वंगु दु । चक्खु सोत आदि मन्त धाःसा शरीर सम्बन्धित ज्या पूर्ण जुइगु सम्भव मदु । मिखा, न्हाय्पं, न्हाय्, हीन जूपिन्त छ्याल ति । उकिं चक्खु आदि पसाद रूप न्यागूयात् स्कन्ध शरीरय् आपालं उपकार जुया च्वंगुलिं अज्झत्तिक रूप धकाः धाःगु जुल । स्कन्ध शरीरय् अज्झत्तिक रूपति उपकार आपा मदुगु करणं बाकि दनिगु नी स्वंगूयात् बाहिर (पिनेयागु) रूप धका धाःगु खः ।

वस्तरूप अवस्तरूप

पालि :- पसादहृदयसङ्घातं छब्बिधम्मि वत्थुरूपं नाम, इतरं अवत्थुरूपं ।

भावार्थ :- प्रसाद रूप न्यागू व हृदयरूप धयागु खुता प्रकारं नं दुगु रूपयात वस्तरूप धाइ । अनं मेगु नीनिगू रूपयात अवस्तरूप धाइ ।

ब्याख्या :- आधार रूपयात वत्थु, आधार मखुगु रूपयात अवत्थुरूप धका धाइगु जुयाच्वन । “आधार” धायगु बखते पेपुना च्वंगु रूपं आधार धा:गु मखु । “गुरु, मां, बौपिनि शिष्य काय् म्हायाय्पिसं आधार कयाच्वनी” । गुरु, मां बौ मदुसा आधार दइमखु, उन्नति वृद्धि जुइनं फइमखु । गुरु, मां बौ दुसा जक उन्नति वृद्धि जुइथें उगु रूप मन्त धा:सा सम्बन्धित चित्त चेतसिक दय् फइमखु । वत्थु रूप दुसा जक दय् फइगु जुया चित्त चेतसिकं उगु रूपयात “आधार काइ” धका धा:गु जुल । “चम्बु पसादरूपयात चम्बुविञ्जाण चित्त व चेतसिकं आधार काइ” । इत्यादि रूपं वत्थु संग्रहयात स्वया सीकि ।

द्वाररूप व अद्वाररूप

पालि :- पसादविञ्जत्तिसङ्घातं सत्तविधम्मि द्वाररूपं नाम, इतरं अद्वाररूपं ।

भावार्थ :- प्रसाद रूप न्यागू व विज्ञप्ति रूप निगू धयागु न्हेता प्रकारं नं दुगु रूपयात द्वाररूप धाइ । अनं मेगु नीछ्गु रूपयात अद्वाररूप धाइ ।

ब्याख्या :- लुखा धइगु मनूत दुहाँ पिहाँ जुइगुया कारण च्वंगु थें हे “कारण” जुयाच्वंगु रूपयात द्वाररूप धका धाइगु जुयाच्वन । चम्बुपसाद चम्बुद्वारिक वीथि चित्तया उत्पन्न जुइगु कारण जुयाच्वन । सोत, घाण, जिह्वा, काय पसाद सोत, घाण, जिह्वा, कायद्वारिक वीथि चित्तया उत्पन्न जुइगु कारण जुयाच्वन । उक्त न्यागूयात उत्पत्तिद्वार (वीथि चित्त उत्पन्न जुइगु कारण) धका धयात:गु जुयाच्वन ।

कम्मद्वार - कायविञ्जत्ति धैगु काय कर्म स्वंगूया उत्पत्ति जुइगुया कारण जुयाच्वन । प्रायः याना शरीर ल्हा संकीगु ज्या जुइबले जक काय कर्म सिद्ध जुइ ।

वचीविञ्ज'ति धैगु वची कर्म प्यंगू उत्पत्ति जुइगुया कारण जुयाच्वन । प्रायः याना खँल्हाइबले जक वचीकर्म सिद्ध जुइ । उक्त निगूयात कम्मद्वार (कर्मया कारणं) धका काइ । थुगु रूपं वीथि चित्त उत्पन्न जुइगु कारण कायकर्म वचीकर्म सिद्ध जुइगु कारण जुयाच्वंगु चक्खु आदि रूप न्हेगूयात द्वाररूप धका धाःगु जुल । बाकि दनिगु रूप अथे कारण मखुगु जुया अद्वाररूप धागु जुल ।

इन्द्रियरूप व अनिन्द्रियरूप

पालि :- पसादभावजीवितसङ्घातं अट्ठविधम्मि इन्द्रियरूपं नाम, इतरं अनिन्द्रिय रूपं ।

भावार्थ :- पसादरूप न्यागू, भावरूप निगू, जीवितरूप धयागु च्याता प्रकारं नं दुगु रूपयात इन्द्रियरूप धाइ । अनं मेगु नीगू रूपयात अनिन्द्रियरूप धाइ ।

व्याख्या :- सम्बन्धित कार्यय् अधिकार दुगु रूपयात इन्द्रिय, अधिकार मदुगु रूपयात अनिन्द्रिय रूप धका काइ । चक्खुपसाद दस्सन (खंकेगु) कार्यय् अधिकार दुगु जुयाच्वन । उकि चक्खुपसादयात "चक्खुन्द्रिय" धका धाइ । थुकेया बारे समुच्चय काण्डय् प्रकट जुइतिनी ।

ओलारिक (स्थूल) रूप शूक्ष्मरूप इत्यादि

पालि :- पसादविसयसङ्घातं द्वादसविधम्मि ओलारिकरूपं सन्तिकेरूपं सप्पटिघरूपञ्च, इतरं सुख्खुमरूपं दूरेरूपं अप्पटिघरूपञ्च ।

भावार्थ :- प्रसाद रूप न्यागू व विषय रूप न्हेगू धयागु भिन्निता प्रकारं दुगु रूपयात ओलारिक (स्थूल) रूप धाइ । सन्तिकेरूप अथवा सत्तिगु रूप धाइ । सप्रतिघरूप अथवा प्रतिघात दुगु रूप धाइ । अनं मेगु भिन्च्यागू रूपयात शूक्ष्मगुरूप धाइ, दूरेरूप अथवा तापागु रूप धाइ, अप्रतिघ रूप अथवा प्रतिघात रहितगु रूप धाइ ।

व्याख्या:- ज्ञान चक्षुं स्वैगु बखतय् प्रकट रूपं खने दुगु रूपयात "ओलारिक (कोरागु) रूप" धका धाइ । चक्खुप्रसाद आदि रूपारम्मण आदि सीके, खंके अपुगु

जुयाच्चन । ज्ञान चक्षुं स्वैगु बखतय् प्रकट रूपं खंके मफुगु शूक्ष्मगु रूपयात “सुखुम” रूप धका धाइ ।

सन्तिकेरूप व दूरेरूप - लिक्क लागु वस्तुयात काय् अःपुथें, ज्ञानं ग्रहण याय्गु बखते खंके सीके अःपुगु कारणं च्वे वंगु ओलारिक रूपयात हे “सन्तिके रूप”, खंके अःपु मजूगु कारणं च्वे वंगु सुखुम रूपयात हे “दूरेरूप” धका धाइ ।

सप्रतिघरूप व अप्रतिघरूप - वीथि काण्डय् कना वयागु अनुसारं रूपारम्मण, चक्खु प्रसादय् घट्टन जुइ । इत्यादि रूपं धातु स्वभाव अनुसारं घट्टन जुइगु कारणं “सप्पटिघरूप” धका धाइ । (स+पटिघ, पटिघ=घट्टन जुइगु+स=दु ।) धातु स्वभाव अनुसारं घट्टन मज्जीगु रूपयात “अपटिघ रूप” धका धाइ ।

उपादिन्नरूप व अनुपादिन्नरूप

पालि :- कम्मजं उपादिन्नरूपं, इतरं अनुपादिन्नरूपं ।

भावार्थ :- कर्मजरूप भिंच्यागूयात उपादिन्नरूप धाइ अथवा आरम्मण यायेगु रूपं तृष्णा व दृष्टिं ग्रहण यानातःगु कर्म फलया रूपय् ग्राह्यगु जुया नितिं उपादिन्न धाइ । अनं मेगु त्रिज रूपयात अनुपादिन्नरूप धाइ अथवा आरम्मण यायेगु रूपं तृष्णा व दृष्टिं प्यपुंगु कर्म फलया रूपय् ग्राह्य मजूगुलिं अनुपादिन्न रूप धाइ ।

व्याख्या :- कर्मया फल जुयाच्चंगु रूपयात उपादिन्न रूप धका धाइ । चित्त, ऋतु, आहार धुपिं स्वंगूया कारणं उत्पन्न जूगु (तिज) रूपयात अनुपादिन्नरूप धका धाइ । (उप=तण्हा, दिठ्ठिं आरम्मण याःगु कारणं प्यपुनाच्चंगु कर्म+आदिन्न=“जिगु फल” धका ज्वनाच्चंगु रूप ।)

सनिदर्शनरूप व अनिदर्शनरूप

पालि :- रूपायतनं सनिदस्सनरूपं, इतरं अनिदस्सनरूपं ।

भावाथ :- रूपायतनयात सनिदर्शनरूप अथवा स्वयेगु लिसे दुगु रूप धाइ । अनं मेगु नीन्हेगु रूपयात अनिदर्शन रूप अथवा खनीगु मदुगु रूप धाइ ।

व्याख्या :- चक्खु विञ्जाणं खंकेफुगु रूपयात सनिबस्सनरूप, खंके मफुगु रूपयात अनिबस्सनरूप धका धाइ ।

गौचरग्राहकरूप व अगौचरग्राहकरूप

पालि :- चक्खाविद्वयं असम्पत्तबसेन घातादित्तयं सम्पत्तबसेनात्ति पञ्चविधम्मि गोचरगगाहकरूपं, इतरं अगोचरगगाहकरूपं ।

भावाथ :- चक्षु इत्यादि रूप निगूया समूह, मध्यंगुया हिसाबं, घाण इत्यादि रूप स्वंगूया समूह ध्यंगुया हिसाबं धका थुकथं न्याता प्रकारं नं दुगु रूपयात आरम्मणयात ग्रहण याये सःगु वा आरम्मणयात ग्रहण याइगु गौचरग्राहकरूप धाइ । अनं मेगु नीस्वंगू रूपयात आरम्मणयात ग्रहण याये मसःगु वा आरम्मणयात ग्रहण मयाइगु अगौचरग्राहक रूप धाइ ।

व्याख्या :- (गोचर=आरम्मण+ग्राहक=ग्रहण याइगु) आरम्मणयात ग्रहण याइगु रूपयात गोचरगगाहक, आरम्मणयात ग्रहण मयाइगु रूपयात अगौचरगगाहक धका धाइ । आरम्मणयात ग्रहण याइगु रूप चक्खु आदि प्रसादरूप न्यागू जुयाच्वन । उकी मध्यय् -

चक्खाविद्वयं असम्पत्तबसेन-चक्खु सोत निगू रूपारम्मण शब्दारम्मण वःसां मवःसां थः थाय् मध्यंगु आरम्मणयात काःगु खः । उकिं चक्खु, सोत निगूयात असम्पत्तगगाहकरूप धका धाइ । (असम्पत्त=मध्यंगु आरम्मणयात+ग्राहक=ग्रहण याइगु रूप)

घानादित्तयं सम्पत्तबसेन - घान आदि रूप स्वंगू थःथाय लिक्क प्यपुंक्क लाना च्वंगु गन्धारम्मण आदियात कायेगु । न्हाय्प्वाः तिना तइबले गन्धारम्मण न्हासय् दुने ध्यंसांनं गन्ध (बास) मताइगु आदियात सीकि । उकिं घाणआदि पसाद स्वंगूयात सम्पत्तगगाहकरूप धका धाइ । (सम्पत्त=ध्यनाच्वंगु आरम्मणयात+ग्राहक=ग्रहण याइगु रूप ।

अविनिर्भोगरूप व विनिर्भोगरूप

पालि :- वण्णो, गन्धो, रसो, ओजा, भूतचतुक्कञ्चेति अट्टविधम्मि अविनिर्भोगरूपं, इतरं विनिर्भोगरूपं ।

भावार्थ :- रूपारम्भण, गन्धारम्भण, रसारम्भण, ओजा व भूत रूप प्यंगूया समूह थुकथं च्याता प्रकारं नं दुगु रूप अलग अलग छुटे याये मज्जूगु अभिनिर्भोगरूप धाइ । अनं मेगु नीगु रूपयात, अलग अलग छुटे याये ज्यूगु विनिर्भोगरूप धाइ ।

व्याख्या :- छगू छगू याना छुटे याय् मज्जूगु छधि छपाँय् जुयाच्वंगु रूपयात अविनिर्भोग रूप धाइ । छुटे याय् ज्यूगु रूपयात विनिर्भोग रूप धका धाइ । वण्ण, गन्ध, रस, ओजा व महाभूत प्यंगू जम्मा च्यागू रूप गनं नं छुटे याये मज्जू । सूर्यया किरणय् चन्द्रमाया किरणय् वण्ण (वर्ण) रूप प्रकट जुया च्वंसां गन्ध रस ओजा व महाभूत न दुथ्याना च्वंगु दु । उगु उगु गन्धय् गन्धरूप प्रकट जुयाच्वंगु दु । खाद्य पदार्थय् रसरूप व ओजारूप प्रकट जुया च्वंगु दु । चा, लः, फय्, मी प्यंगू धातु छुटे छुटे जुया च्वंगु दु । तर मेगु रूप नं अप्रकट रूपं दयाच्वंगु दु । उकिं वण्ण आदि रूप च्यागूयात अविनिर्भोग रूप धाइ । बाकि दनिगु रूप मध्यय् चक्खु व श्रोत छुटे याये ज्यू इत्यादि रूपं छुटे याये ज्यूगुलिं विनिर्भोग रूप धका धाःगु जुल । (वि=अलग अलग+निर्भोग=छुटे यायेज्यूगु रूप)

संग्रह गाथा

पालि :- इच्चेवमट्टवीसति-विधम्मि च विचक्खणा ।

अज्झत्तिकादिभेदेन-विभजन्ति यथारहं ॥

अयमेत्थ रूपविभागे ।

भावार्थ :- थुकथं कना वयागु विधि कथं नीच्याता प्रकारं नं दुगु रूपयात हे योग्यता अनुसार आध्यात्मिक रूपादि प्रभेदं विद्वानपिसं विभाजन याना तल ।

ध्व कना वयागु थुगु रूप संग्रहय् अथवा ध्व रूप समुद्देश आदि न्यागू मध्यय् रूपयात विभाजन यानातःगु विधि खः ।

व्याख्या :- इच्चेवं आदि धइगु च्वय् कनावय् धुंगु फुक्कं रूपविभागयात हानं छुको संक्षिप्तं क्यंगु निगमन खँ जुल । थुगु भाग थलेगु विधि अतिरिक्त धम्म सङ्गणी रूपकाण्ड पाली भाग थलेगु विधि दनिगु कारणं “इच्चेवं”=इत्यादि प्रकारं धाःगु जुल ।

२८ ग रूपया नाम विशेषया कोष्ठ

संख्या	नाम विशेष	नां तःगुया कारण
१	अहेतुकरूप	लोभ अदि सम्प्रयुक्त हेतु धर्म मदुगुलिं २८ रूपयात अहेतुक रूप धाइ ।
२	सपच्चयरूप	कर्म, चित्त, ऋतु, आहार धयागु हेतु दुगुलिं २८ गू रूपयात “सपच्चय” रूप धाइ ।
३	सासरूप	लोभ, दिट्ठि, मोह आदि आश्रव धर्मया आरम्मण जुयाच्चंगुलिं २८ गू रूपयात “सासव” रूप धाइ ।
४	सङ्घतरूप	कर्म, चित्त, ऋतु व आहार नां जुयाच्चंगु कारण धर्म प्यंगू समूह जुया संस्कृत जूगुया कारणं २८ गू रूपयात “सङ्घत” रूप धाइ ।
५	लोकियरूप	उपादान स्कन्ध नां जुयाच्चंगु संस्कार लोकय् अन्तर्गत जूगुलिं २८ गू रूपयात “लोकिय” रूप धाइ ।
६	कामावचररूप	काम तृष्णाया गोचर जुया च्वंगुलिं २८ गू रूपयात “कामावचर” रूप धाइ ।
७	अनारम्मणरूप	रूप धर्मं छु नं आरम्मण यात ग्रहण याइ मखुगुया कारणं २८ गू रूपयात “अनारम्मण” रूप धाइ ।
८	अप्पहातब्बरूप	तदङ्ग पहाण, विक्खम्भन पहाण, समुच्छेद पहाण धयागु पहाण हिसाबं हटे मजुइगु कारणं २८ गू रूपयात “अप्पहातब्ब” रूप धाइ ।

ଅମଳକ ୧ ମି ୧ ବିମୟକମ ୭ ମି ୧ ହକେ ୧	୦୧	ଅମଳକ		
କମ ୧ ମି ୧ । ପମାକମ ୪ ମି ୪ ଆକମ ୧ ମି ୧	୦୨	କମ ଅମଳକ	କମ ଅମଳକ	୧
ଅମଳକ ୧ ମି ୧ ହକେ ୧ କମ ୧ ମି ୧ ହକେ ୧ ଅମଳକ ୧ ମି ୧ ହକେ ୧ ଅମଳକ ୧ ମି ୧ ହକେ ୧ ଅମଳକ ୧ ମି ୧ ହକେ ୧	୧୧	ଅମଳକ	କମ	
ଅମଳକ ୧ ମି ୧ ହକେ ୧	୧୨	ଅମଳକ	କମ	
ଅମଳକ ୧ ମି ୧ ହକେ ୧	୧୩	ଅମଳକ	କମ	
ଅମଳକ ୧ ମି ୧ ହକେ ୧	୧୪	ଅମଳକ	କମ	
ଅମଳକ ୧ ମି ୧ ହକେ ୧	୧୫	ଅମଳକ	କମ	
ଅମଳକ ୧ ମି ୧ ହକେ ୧	୧୬	ଅମଳକ	କମ	
ଅମଳକ ୧ ମି ୧ ହକେ ୧	୧୭	ଅମଳକ	କମ	
ଅମଳକ ୧ ମି ୧ ହକେ ୧	୧୮	ଅମଳକ	କମ	
ଅମଳକ ୧ ମି ୧ ହକେ ୧	୧୯	ଅମଳକ	କମ	
ଅମଳକ ୧ ମି ୧ ହକେ ୧	୨୦	ଅମଳକ	କମ	

ଅମଳକ କମ

				गू, आहाररूप १ गू, परिच्छेदरूप १ गू, विञ्ज'तिरूप २ गू, विकाररूप ५ गू, लक्षणरूप ४ गू ।
५	पञ्चम	ओलारिक	१२	पसाद रूप ५ गू, विषय रूप ७ गू ।
	नय	सुखुम रूप	१६	आपो, इत्थिन्द्रिय, पुरिसेन्द्रिय, हृदयरूप, जीवितरूप, आहाररूप, परिच्छेदरूप, कायविञ्ज'ति, वचिविञ्ज'ति, रूपस्स-लहुता, मुदुता, कम्मञ्ज'ता, उपचय, सन्तति, जरता, अनिच्चता ।
६	छट्ठम	सन्तिके	१२	पसादरूप ५ गू, विषयरूप ७ गू ।
	नय	दूरे रूप	१६	आपो, इत्थिन्द्रिय, पुरिसेन्द्रिय, हृदयरूप, जीवितरूप, आहार रूप, परिच्छेद रूप, कायविञ्ज'ति, वचीविञ्ज'ति, रूपस्सलहुता, मुदुता कम्मञ्ज'ता, उपचय, सन्तति, जरता, अनिच्चता ।
७	सत्तम	सप्पटिघ	१२	पसाद रूप ५ गू, विसय रूप ७ गू ।
	नय	अपतिघ रूप	१६	आपो, इत्थिन्द्रिय, पुरिसेन्द्रिय, हृदयरूप, जीवितरूप, आहाररूप, परिच्छेदरूप, कायविञ्ज'ति, वचीविञ्ज'ति, रूपस्सलहुता, मदुता, कम्मञ्ज'ता, उपचय, सतति, जरता, अनिच्चता ।
८	अट्ठम नय	उपादिन्न रूप	९	पसादरूप ५ गू, भाव रूप २ गू, जीवित रूप १ गू, हृदयरूप १ गू ।

		अनुपादिन्न रूप	१९	भूत रूप ४ गू, विषय रूप ७ गू, आहार रूप १ गू, परिच्छेदरूप १ गू, विञ्जतिरूप २ गू, विकाररूप ५ गू, लक्षणरूप ४ गू ।
९	नवम नय	सनिदस्सनरूप	१	रूपारम्मण (वर्ण)
		आदिस्सन	२७	भूत रूप ४ गू, पसाद रूप ५ गू, रूपारम्मण वर्जित विषय रूप ६ गू, भाव रूप २ गू, हृदय रूप १ गू, जीवित रूप १ गू, आहार रूप १ गू, परिच्छेद रूप १ गू, विञ्जति रूप २ गू, विकार रूप ५ गू, लक्षण रूप ४ गू ।
१०	दसम नय	गोचर-गाहिक रूप	५	चक्षुपसाद, सोतपसाद धयागु असम्पत्त रूप २ गू, घानपसाद, जिहापसाद, कायपसाद धययागु सम्पत्त रूप ३ गू ।
		अगोचर-गाहिक रूप	२३	भूतरूप ४ गू, विसयरूप ७ गू, भावरूप २ गू, हृदय रूप १ गू, जीवित रूप १ गू, आहार रूप १ गू, परिच्छेद रूप १ गू, विञ्जतिरूप २ गू, विकार रूप ५ गू, लक्षण रूप ४ गू ।
११	एकादसम नय	अविनिब्भोग रूप	८	वण्ण, गन्ध, रस, ओजा, पथवी, आपो, तेजो, वायो ।
		विनिब्भोगरूप	२०	पसाद रूप ५ गू, सद्दारम्मण १ गू, भाव रूप २ गू, हृदय रूप १ गू, जीवित रूप १ गू, परिच्छेद रूप १ गू, विञ्जतिरूप २ गू, विकार रूप ५ गू, लक्षण रूप ४ गू ।

थुगु रूपं भिन्न-भिन्न दयाच्वन ।

अभ्यास प्रश्न

- १) गुगु काण्डयात रूप विभाग काण्ड धका धाइ ?
- २) फुक्कं रूपयात छाया अहेतुक, सपच्चय धका काःगु ?
- ३) छाया सासव, सञ्जत धका धाःगु ?
- ४) छाया लोकीय, कामावचर धका धाःगु ?
- ५) छाया अनारम्मण, अप्पहातब्ब धका धाःगु ?
- ६) छाया अज्झतिक व बाहिरिक धका तःगु ?
- ७) छाया वत्थुरूप व अवत्थुरूप धका धाःगु ?
- ८) छाया द्वाररूप व अद्वाररूप धका धाःगु ? उपपत्ति द्वाररूप, कम्मद्वाररूप छुटे याना क्यं ।
- ९) छाया इन्द्रियरूप अनिन्द्रियरूप धका धाःगु ?
- १०) छाया ओलारिक आदि धाःगु ? कोडागु, शूक्ष्मगु, सतिगु रूपयात स्पष्ट याना क्यं ।
- ११) छुकियात उपादिन्नरूप, अनुपादिन्नरूप धका धाःगु ?
- १२) गजागु स्वभाव दुगु रूपयात सन्नदस्सनरूप, अनिदस्सनरूप धका धाःगु ? गिन्ति याना क्यं ।
- १३) गजागु स्वभाव दुगु रूपयात गोचरग्गाहक, अगोचरग्गाहकरूप धका काःगु ?
- १४) गोचरग्गाहकरूप मध्यय असम्पत्तग्गाहकरूप गुलि ? सम्पत्तग्गाहकरूप गुलि ?
- १५) गजागु स्वभाव दुगु रूपयात अविनिब्भोगरूप, विनिब्भोगरूप धका धाइ ? स्वरूप नं छुटे याना क्यं ।

रूप विभाग क्वचाल ।

रूपसमुद्धान नय

रूपयात दय्कीगु धर्म ४ गू

पालि :- कम्मं चित्तं उतु आहारो चे'ति चत्तारि रूपसमुद्धानानि नाम ।

भावार्थ :- काम कुशल, अकुशल व रूप कुशल कर्म नीन्यागू अरूप विपाक प्यंगू द्विपञ्च विज्ञान भिगू व अरहन्तपिनिगु च्यूति चित्तं अलग्गु न्हेन्यागू चित्त, ऋतु व आहार धका थुकथं प्यंगू कारणयात रूप उत्पन्न जुइकीगु कारण धाइ ।

व्याख्या :- रूपयात दयेकिगु हेतु व उगु हेतुया कारण रूप उत्पन्न जुइगुयात क्यनीगु काण्डयात रूप समुद्धान काण्ड धका धाइ । “रूपयात दय्कीगु हेतु धर्म- कर्म, चित्त, ऋतु आहार धका प्यथी दुगुयात” पालि अनुसार सीकि ।

कर्मरूप दय्कीगु

पालि :- तत्थ कामावचरं रूपावचरञ्चे'ति पञ्चवीसतिविधम्पि कुसलाकुसल कम्ममभिसङ्गतं अञ्भत्तिकसन्ताने कम्मसमुद्धानरूपं पटिसन्धिमुपादाय खणे खणे समुद्दापेति ।

भावार्थ :- उषिं प्यंगू कारण मध्यय् कामावचर कुशल व अकुशल कर्म नीगू व रूपावचर कुशलकर्म न्यागू थुकथं नीन्याता प्रकारं नं दुगु कुशल अकुशल कर्म आध्यात्मिक सन्तानय् अभिसंस्कृतगु कर्म उत्पन्न जुइगु रूपयात प्रतिसन्धि चित्तया उत्पत्तिं निसें क्षणिकय् अथवा छगू छगू चित्तया स्वंगू स्वंगू क्षणय् उत्पन्न जुइकीगु जुयाचवन ।

व्याख्या :- तत्थ कामावचरं ... समुद्दापेति - थुगु वाक्य अनुसारं उगु हेतु स्वंगू मध्यय् “कर्म” धइगु हेतु धर्म रूपयात दय्कीगुयात क्यंगु खँ जुल । कर्म धयागु उगु उगु चित्तनाप युक्त जुयाचवंगु चेतना चेतसिक जुल । तर चेतना धाक्वं रूपयात दय्कीगु मखु ।

कामावचरं रूपावचरं - अकुसल १२ गू, महाकुसल चित्तं ८ गू, धुगु कामावचर चित्तं २० गू नाप युक्तगु चेतना चेतसिक २० गू व रूप कुसल चित्तं ५ गू नाप युक्तगु रूप चेतना न्यागू जम्मा २५ गू चेतनां जक रूपयात दय्कीगु । उगु चेतना (कर्म) या कारणं दय्कीगु रूपयात “कम्मज रूप” धका धाइ । (कम्म = कर्मया कारणं + ज = दय्कीगु ।)

अभिसङ्गतं - उगु “कर्म” नां जुयाच्चंगु चेतनात नं मिखां खनीगु चेतना मखु । लिपा फल वीत थःके दय्कीगु अतीत चेतना खः । (न्हापा न्हापाया जन्मे यानावयागु प्राणी हिंसा आदि कर्म, दानकर्म, शील कर्म, भावना कर्म व ध्यान प्राप्त यानागु आदि कर्म दयावःगु अथवा अभिसंस्कृत जुया वःगु जूगुलिं “अभिसङ्गत” धका धाइ ।)

अञ्जतिक सन्ताने .... समुद्वापेति - थये फल वीत तयारी जुयाच्चंगु चेतना मेपिके वनाः फल वीगु मखु । थके हे फल वीगु मौका वय्व योग्यगु जन्मय् प्रतिसन्धी जुइगुया प्रारम्भे चित्तया उत्पत्ति क्षणं निसैं रूपयात दय्की ।

खणे खणे - थये दय्कीगु बखतय् छको जक मखु, चित्तया उत्पत्ति क्षण स्थितिक्षण भवइक्षण पत्तिं कम्मज रूपयात न्हूगुन्हुगु बारम्बार दय्की ।

ध्व खँया बारय् - “प्रतिसन्धि” चित्तया उत्पत्ति कालं निसैं कम्मज रूप चित्तया क्षण पत्तिं (१७ गू क्षण रूपया आयू पूर्ण जुइव पुलांगु पुलांगु निरोध जुया) न्हुन्हुगु उत्पन्न जुइ ध्व खँ कण्ठस्थ वय्का ति ।

चित्तं रूप दय्कीगु

पालि :- आरुप्पविपाक - द्विपञ्चविञ्जाणवज्जित पञ्चसत्ततिविधम्पि चित्तं चित्तसमुद्धानरूपं पठमभवङ्गमुपादया जायन्तमेव समुद्वापेति ।

भावार्थ :- अरूप विपाक प्यंगू, द्विपञ्च-विज्ञान भिगू व अरहन्तपिनिगु च्यूति चित्तं अलग्गगु न्हेन्याता प्रकारं नं दुगु चित्तं, चित्तं हे उत्पत्ति कारण दयाच्चंगु रूपयात अथवा चित्तया कारणं उत्पत्ति रूपयात प्रथम भवइयात कारण याना उत्पत्ति सम कालय् हे आध्यात्मिक सन्तानय् उत्पन्न जुइकीगु जुयाच्चन ।

व्याख्या :- आरूप्यविपाक ... समुद्भापेति - धुगु वचन अनुसारं “चित्त” धयागु हेतु धर्म रूप दय्कीगुयात ब्यंरुगु खँ जुल । आरूप्य विपाक ४ गू, द्विपञ्चविञ्जाण १० गू, धुगु रूपं १४ गू चित्त बाहेक ७५ गू चित्त प्रतिसन्धिं लिपा प्रथम भवङ्गु चित्तया उत्पत्ति क्षणं निसँ रूपयात दय्केफुगु जुयाच्चन । उगु चित्तया कारणं उत्पन्न जुइगु रूपयात “चित्तज” रूप धका धाइ । (चित्तयात लक्षतया: धा:गु ख: । चेतसिक नं चित्त नाम मिले जुया रूपयात दय्की) ७५ गू चित्त मध्यय् प्रतिसन्धि कृत्यं युक्त जुइगु बखते, अरहन्त पिनिगु च्युतिचित्तं युक्त जुइगु बखते गुलिं चित्तं रूपयात दय्के फइ मखु ।

जायन्तमेव - चित्तया आयु तसकं कम जूगु जुया उत्पत्तिकालय् जक शक्ति दइगु जुयाच्चन । उकिं उत्पत्ति क्षणय् हे जक रूपयात दय्के फइगु जुयाच्चन । थये दय्कीगु बखते कर्म छगुलिं जक आपालं रूपयात दय्के फुथें चित्त छगुलिं नं आपालं रूपयात दय्के फुगु जुयाच्चन । जायन्तमेव लय् एव शब्दं “ठिति क्षणय् भइ क्षणय् रूपयात दय्के मफु” धका पना:त:गु जुल ।

धुगु वचन अनुसार - “अरूप विपाक चित्त ४ गू, द्विपञ्चविञ्जाण १० गू बाहेक ७५ गू चित्त प्रतिसन्धिं लिपा प्रथम भवङ्गुया उत्पत्ति कालनिसें थ:थ:गु उत्पत्तिकालय् रूपयात दय्की” (ध्व खँयात कण्ठ याना तय् फय्कि ।)

पालि :- तत्थ अप्पनाजवनं इरियापथमि सन्नामेति ।

भावार्थ :- उगु न्हेन्यागु चित्त मध्यय् अर्पणा जवन २६ गूलिं इरियापथयात नं अथवा वनेगु, दनेगु, फेतुइगु, धनेगु इरियापथयात नं उत्पन्न जुइकीगु जुयाच्चन ।

व्याख्या :- तत्थ अप्पना ... सन्नामेति - रूपयात दय्केफुगु चित्त ७५ गू मध्यय् अप्पना जवन २६ गू नं दुध्यागु जुयाच्चन । वनेगु, दनेगु, फेतुइगु, गोतुलेगुयात “इरियापथ” धका धाइ । उगु अप्पना जवन २६ गूलिं धुगु इरियापथयात सहायता बी ।

सहायता बीगु तरिका - मेगु चित्त चेतसिकयागु कारणं वनेगु इरियापथ जुइगु बखतय् उगु वनेगु इरियापथ मस्यंक सहायता बीफु । थ: धा:सा इरियापथनिसें उत्पन्न जुइ मखु धका धयातल । गुलिं गुलिसिनं अप्पना जवनं इरियापथयात नं दय्के फु धका भ्रम रूपं धयाच्चन । प्रमाण सीके माल धा:सा भाषा टीकाय् सो ।

इरियापथम्पि- धइगुली “पि” शब्द कनावये धुंगु खँयात कया धयातःगु
“वुत्तसमुच्चय” जुल । इरियापथयातनं सहायता बीफु । कनावयधुंगु वचन अनुसारं
रूप सामञ्जयात नं दय्केफु धाःगु जुल । (इरियापथ विञ्जति बाहेकगु स्वभाव
अनुसारं दइगु रूपयात “रूप सामान्य” धका धाइ ।)

पालि :- वोट्टब्बन कामावचर जवनाभिञ्जा पन विञ्जत्तिम्पि समुद्दापेन्ति ।

भावार्थ :- वोट्टब्बन कामावचर जवन छगूपाः स्वीगू (२९) गू व अभिञ्जा
निगुलिं कायविज्ञप्ति वचिविज्ञप्तियात नं उत्पन्न जुइकीगु जुयाच्चन ।

व्याख्या :- वोट्टपन ... समुद्दापेन्ति - विञ्जत्तिम्पि शब्दय् “पि” शब्दं कनावयधुंगु
खँ निगूयात कयाः कनातःगु वुत्तसमुच्चय तुं जुल । उकिं वोट्टपन १ गू, कामजवन २९
गू व अभिञ्जा २ गू = जम्मा ३२ गू चित्तं कायविञ्जत्ति वचिविञ्जत्ति निगूयात दय्कीगु
जुयाच्चन । “पि” शब्दं रूप सामान्ययातनं दय्केफुगु, इरियापथयात नं सहायता बी
फुगु यात क्यंंगु जुल ।

पालि :- सोमनस्सजवनानि पनेत्थ तेरस हसनम्पि जनेन्ति ।

भावार्थ :-विशेष खँ कने । धुगु विज्ञप्तियात उत्पन्न जुइकीगु वोट्टब्बन कामावचर
जवन नीगुंगू, अभिञ्जा निगू मध्यय् भिंस्वंगू सौमनस्य सहगत जवनं न्हिलेगुयात नं
उत्पन्न जुइकीगु जुयाच्चन ।

व्याख्या :- सोमनस्सजवनानि ... जनेन्ति । च्वय्यागु वाक्य कनावयागु वोट्टपन,
कामावचरजवन व अभिञ्जा जवन मध्यय् लोभमूल सोमनस्स जवन ४ गू, हसितुत्पाद
१ गू, महाकुशल सोमनस्स ४ गू व महाक्रिया सोमनस्स ४ गू जम्मा १३ गू चित्तं
न्हिलीगु ज्या याय् फु । उकी मध्यय् ८ गू चित्तं पृथग्जन न्हिली । ६ गू चित्तं शैक्ष पुद्गल
न्हिली । ५ गू चित्तं अरहन्त न्हिली ।

धुकी मध्यय् लोभमूल सोमनस्स जवन ४ गू व महाकुशल सोमनस्स जवन ४ गू
जम्मा ८ गू मध्यय् छगू छगुलिं पृथग्जनपिं न्हिली ।

शैक्ष (श्रोतापन्न, सकृदागामी, व अनागामी) पुद्गलपिं दिट्ठिगत सम्पयुत्त सोमनस्स जवन निगूयात् तोते धुकूगु जुया लोभमूल दिट्ठिगत विप्पयुत्त २ गू, महाकुशल सोमनस्स जवन ४ गू जम्मा खुगू मध्यय् छगुलिं न्हिली ।

बुद्ध व अर्हन्तपिं हसितुप्पाद जवन १ गू, महाक्रिया सोमनस्स जवन ४ गू जम्मा ५ गू मध्यय् छगुलिं न्हिली ।

हसनम्मि - लय् अपि शब्द च्वय् वने धुकूगु वाक्यात् काःगु जुल । “न्हिलीगुयात् नं दय्केफुगु, विञ्जत्तियात् नं दय्फुगु जुयाच्चन” (इरियापथम्मि व चित्तसमुद्धान रूपयात् धाःसा “विञ्जत्तिम्मि” धका च्वय् वने धुकूगु जुया हाकनं छकः मकाःगु खः ।

सूचना - “तत्थ अप्पनाजवनं निसं हसनम्मि जनेन्ति” तकयागु खँ रूपयात् दय्के फुगु चित्तया शक्ति विशेषयात् क्यंगु खँ जुल ।

ध्व खँ “परमत्थ स्वरूप भेदनी” ग्रन्थय् निम्न कथं क्यनातःगु जुयाच्चन ।

(मनोधातु ३ गू, तदारम्मण ११ गू, व रूप विपाक ५ गू=जम्मा १९ गू चित्तं रूप सामान्ययात् जक दय्केफुगु जुयाच्चन ।

अप्पनाजवन २६ गूलिं रूप सामान्ययात् दय्कीगु जुयाच्चन । अनं मेगु इरियापथयात् नं सहायता बी फुगु जुयाच्चन ।

वोटुप्पन १ गू, कामजवन २९ गू व अभिञ्जा २ गू = जम्मा ३२ गू चित्तं रूप सामान्य व इरियापथयात् दय्कीगु जुयाच्चन । अनं मेगु विञ्जत्तियात् नं दय्के फुगु जुयाच्चन ।

उगु ३२ गू चित्त मध्यय् १३ गू सोमनस्स जवनं रूप सामान्ययात् नं दय्केफुगु, इरियापथ यात् नं गुहालि बीफुगु, विज्ञप्तियात् नं दय्के फुगु हानं ध्व बाहेक न्हिलीगुयात् नं दय्केफुगु जुयाच्चन ।

बाकि दनिगु अरूप विपाक ४ गू व द्विपञ्चविञ्जाण १० गूलिं छुं छगू यातनं दय्के मफु ।)

भिन्न भिन्न चित्तज रूप दय्के फुगु चित्तया कोष्ठ

क्र.सं.	चित्तज रूप	चित्त जम्मा	चित्तया स्वरूप
१.	चित्तज रूपयात दय्केमफुगु	१५ गू	द्विपञ्चविञ्जाण १० गू, अरूप विपाक ४ गू, अरहन्तपिनिगुच्युति चित्त १ गू ।
२.	चित्तजरूप हे जक दय्के फुगु चित्त	१९ गू	पञ्चद्वारावज्जन, सम्पतिच्छन्न द्वे धयागु मनो धातु ३ गू, सन्तीरण ३ गू, महाविपाक चित्त ८ गू, रूपावचर विपाक चित्त ५ गू ।
३.	चित्तज रूप व इरियापथ थुपिं निगूयात दय्केफु चित्त	२६ गू	अप्पनाजवन २६ गू
४.	चित्तज रूप, इरियापथ, विञ्जति रूप थुपिं ३ गू यात दय्केफुगु	१९ गू	लोभ मूल उपेक्खा ४ गू, दोसमूल २ गू, मोहमूल २ गू, मनोद्वारा वज्जन १ गू, महाकुसल उपेक्खा ४ गू, महाक्रिया ४ गू, अभिञ्जा २ गू
५.	चित्तज रूप, इरियापथ, विञ्जति रूप व न्हिलेगु थुपिं ४ गूयात नं दय्केफुगु	१३ गू	लोभमूल सोमनस्स ४ गू, हसितुप्पाद छगू, महाकुसल सोमनस्स ४ गू, महाक्रिया सोमनस्स ४ गू

अभ्यास प्रश्न

- १) गुजागु काण्डयात रूप समुद्धान काण्ड धका धाइ ?
- २) रूप समुद्धान प्यंगूयात संग्रह प्रमाण बिया ल्याःखाना क्यं ।
- ३) रूपयात दय्के फुगु कर्म नीन्यागू संग्रह प्रमाणबिया ल्याःखाना क्यं ।
- ४) कर्म धयागु गुगु कालं निसें गुगु क्षण्य रूपयात दय्की ?
- ५) रूपयात दय्के फुगु चित्त संग्रह प्रमाण बिया ल्याःखाना क्यं ।

- ६) चित्तं गुगुकालं निसं गुगु क्षणय् रूपयात दय्की ?
- ७) रूप सामान्ययात जक दय्केफुगु चित्त गुलि दु ?
- ८) रूपयात दयेकीगु व इरियापथ सहितयात गुहालि बीफुगु चित्त गुलि दु ? संग्रह पालि प्रमाण बिया क्यँ ।
- ९) रूप, इरियापथ, विञ्जत्तियात दय्केफुगु चित्त गुलि दु ? संग्रह प्रमाण बिया क्यँ ?
- १०) रूप, इरियापथ, विञ्जत्ति अतिरिक्त न्हिलीगुयात दय्केफुगु चित्त गुलि दु ? संग्रह प्रमाण बिया क्यँ ।
- ११) पृथकजनपिं गुगु चित्तं न्हिली ?
- १२) सेक्खपुद्गलपिं गुगु चित्तं न्हिली ? प्रमाण बिया क्यँ ।
- १३) बुद्ध अरहन्तपिं गुगु चित्तं न्हिली ?

ऋतुं रूप दय्कीगु

पालि :- सीतुण्होतु समञ्जाता तेजोधातु ठित्तिप्पत्ताव उतुसमुद्धान रूपं अञ्भत्तञ्च बहिद्धा च यथारहं समुद्दापेति ।

भावार्थ :- शीत ऋतु उष्ण ऋतु धयागु तेजोधातु स्थिती थ्यंका हे जक ऋतु हे उत्पत्ति कारण दया च्वंगु रूपयात अथवा ऋतुया कारणं उत्पन्न जुइगु रूपयात अध्यात्म सन्तानय् व बाहिरिक सन्तानय् ल्वः ल्वः कथं उत्पन्न जुइकीगु जुयाच्वन ।

व्याख्या :- सीतुण्होतु ... समुद्दापेति - सीतुण्होतु=सीत+उण्ह+उतु । थ्व वचन अनुसार “ऋतु” नामक हेतु धर्म रूप दय्कीगुयात क्यँगु खँ जुल । महाभूत प्यंगू मध्यय् तेजोधातुयात हे थुगु लोकय् शीत ऋतु (ख्वाउँगु वाफ) धका नं उष्ण ऋतु (क्वाःगु वाफ) धका नं सम्मत यानावःगु जुल । ख्वाउँगु चीजवस्तु धाक्वे नं शीत ऋतु (शीत तेजो) दुथ्यागु जुयाच्वन । क्वाःगु चीज वस्तु धाक्वे नं हे (उण्ह तेजो) दुथ्यागु जुयाच्वन । ऋतु व तेजो धयागु शब्द मात्र फरक अर्थ बीगु बखतय् वाफ धातु जक खः । न्ह्यागु हे वस्तुल्य् ज्वीमा कित ख्वाउगु वाफ, कित क्वाःगु छगू छगू न्ह्याबलें दयाच्वनी ।

ठितिपत्ता व - रूप धर्म धयागु स्थिति कालय् ताउत च्वना च्वनीगु जुया उत्पत्ति कालय् सिकं नं स्थिति कालय् बलवान जुयाच्वनी । उकिं थुगु ऋतु नामक तेजो धातु उत्पत्ति जुइसाथ स्थिति कालय् थ्यंसा जक रूपयात दय्की । उगु ऋतुया कारणं दय्कीगु रूपयात “उतुज” रूप धका धाइ । (ठितिपत्ता व लय् एव शब्दं “उत्पत्ति कालय् दय्की मखुगु” धका रोकय् याःगु जुल ।)

अज्भक्तञ्च बहिद्धा च - थये दय्कीगु बखतय् अज्भक्त सन्ताने (स्कन्ध देहलय्) थियाच्वंगु ऋतुं नं स्कन्ध देह दुने ऋतुज रूपयात दय्की । बहिद्धसन्ताने (शरीरं अलग्गु पिने सिमा, जंगल, पर्वत, लः, पृथ्वी आदिलय्) दुगु ऋतुं नं बहिद्ध (पिने) ऋतुज रूपयात नं दय्की । विञ्जाण मदुगु वस्तु धाक्व उतुजरूप हे जक खः ।

यथारहं - “थये अज्भक्त ऋतुं (आध्यात्मिक ऋतुं) आध्यात्मिकय् दय् योग्यगु ऋतुज रूप कलापयात पिनेयागु ऋतुं बहिद्धय् (पिने) दय्माःगु रूप कलापयात दय्की” धका सीके वीगु इच्छां “यथारहं” धका धयातःगु जुयाच्वन । (उतुज कलाप प्यंगू मध्यय् बहिद्ध सन्तानय् निगू कलाप जक दइ धका धाइ तिनि ।)

सूचना— ध्व वचन अनुसार “सीतउतु उण्ह- धयातःगु तेजो धातुं उत्पत्तिं लिपा स्थिति ध्यनीगु बखतय् उतुजरूपयात अज्भक्त (आध्यात्मिक) बहिद्ध (बाहिरिक अथवा पिने) सन्तनय् रूपं दय्की” । (ध्व खँयात कण्ठस्थ याना तय् फय्की ।)

आहारं रूप दय्कीगु

पालि :- ओजासङ्गातो आहारो आहारसमुद्धानरूपं अज्भोहरणकाले ठानप्यत्तो व समुद्वापेति ।

भावार्थ :- ओजा धयागु आहारं आहार हे उत्पत्ति कारण दयाच्वंगु रूपयात अथवा आहारया कारणं उत्पन्न जुइगु रूपयात घुतुक छ्वयेगु अवस्थाय् स्थिति थ्यनेवं हे जक आध्यात्मिक सन्तानय् उत्पन्न जुइकीगु जुयाच्वन ।

व्याख्या :- ओजासङ्गातो ... ... समुद्वापेति - ध्व वचन अनुसार “आहार” धयागु हेतु धर्म रूप दय्कीगुयात क्यँगु खँ जुल । नय्गु त्वनेगु धाक्वय् दुगु सार तत्वयात

ओजा धकानं आहार धका नं धाइगु जुयाच्चन । (गपायसकं रसं युक्तगु आहार धका धाइगुबखते ओजयात कया धाःगु खः ।)

अज्झोहरणकाले ठानप्पत्तोव - छुं छगू नयगु त्वनेगु यायगु बखतय आहारय दुगु ओजा सहितगु रूप धाक्व उत्पत्ति स्थिति भङ्ग रूपं मद्दिक्क उत्पत्ति विनाश जुयाच्चंगु जुया उत्पत्तिं लिपा स्थिति थ्यनीगु बखतय ओजा नामक आहार न्हुगु रूपयात उत्पत्ति याइ । उगु आहारयागु कारणं उत्पत्ति जूगु रूपयात “आहारजरूप” धका धाइ ।

ध्व खँया क्रम अनुसारं - “ओजा नामक आहारं नय त्वनेगु घुतुकः छवयगु बखतय थ्यनाच्चंगु थासय न्हुन्हुगु उत्पत्ति जुइ धुंका ठिति अवस्थाय थ्यनीगु बखतय उगु नइगु आहारं आहारज रूपयात दय्की ।” (ध्व खँयात कण्ठस्थ याना तयफय्की ।)

कम्मज रूप

पालि :- तत्थ हृदय - इन्द्रियरूपानि कम्मजानेव ।

भावार्थ :- उगु रूप समूह मध्यय हृदयरूप व इन्द्रियरूप कर्म हे जक दया वइगु जुल ।

व्याख्या :- तत्थ हृदय ... .. कम्मजानेव - कम्मजानेव लय् “एव” शब्दं चित्तज, उतुज, आहारज मदु धका पनाःतःगु जुल । ध्व खँ अनुसारं “हृदयवस्तु १ गू, इन्द्रिय रूप (प्रसाद रूप ५ गू, भाव रूप २ गू, जीवित रूप १ गू) ८ गू रूपं एकान्त कम्मज रूप ९ गू दु” धका सीकि ।

चित्तज रूप

पालि :- विञ्जत्तिद्वयं चित्तजमेव ।

भावार्थ :- विज्जप्ति निगू चित्तं हे जक दया वइगु जुल ।

व्याख्या :- विञ्जत्ति द्वयं चित्तजमेव - ध्व खँ अनुसारं एकान्त चित्तज रूप निगू धका सीकि । कम्मज एकन्त रूप ९ गू व चित्तज एकन्त रूप २ गू मिलेयाना एकज (हेतु १ गूया कारणं उत्पन्न जूगु) रूप ११ गू धका नं सीकि ।

चित्तज ऋतुजरूप

पालि :- सहो चित्तोतुजो ।

भावार्थ :- शब्दरूप चित्त व ऋतुं दया वइगु जुल ।

व्याख्या :- खँल्हाःगु शब्द, सास ल्हाःगु शब्द आदि चित्तज शब्द जुल । पिने पाखें नं न्याःगु, फय्वःगु शब्द, गँ थाःगु शब्द, रेडियो हाःगु शब्द व प्वाः न्यागु शब्द चाहिं ऋतुया कारणं उत्पन्न जूगु उतुज शब्द जुल । धुगु रूपं शब्द रूप धइगु चित्त व ऋतु निगू कारणं योग्यता अनुसार उत्पन्न जुइ । ध्व खँ अनुसारं “द्विज (हेतु निगूया कारणं उत्पन्न जूगु) रूप छगू जक” धकाः सीकि ।

चित्तज ऋतुज व आहारजरूप

पालि :- लहुतादित्तयं उतुच्चित्ताहारेहि सम्भोति ।

भावार्थ :- लहुता इत्यादि रूप स्वंगूया समूह ऋतु, चित्त व आहारं दयावइगु जुयाच्वन ।

व्याख्या :- लहुतादित्तयं ... ... सम्भोति - मौसम बाँलानाच्वनीगु बखतय्, चित्त प्रशन्न जुयाच्वनीगु बखतय्, नय्गु आहार अनुकुल जुया च्वनीगु बखतय् रूप स्कन्धया याउँसे च्वनीगु (लहुता) नाइसे च्वनीगु कोमल जुइगु (मुदुता) उगु उगु ज्याय् योग्यता जुइगु (कम्मञ्जता) रूप उत्पन्न जुइ । उकिं लहुतादि रूप ३ गू ऋतु, चित्त, आहार मध्यय् छगू छगू कारणं योग्यता अनुसारं उत्पन्न जुइ । ध्व खँ अनुसारं तिज रूप स्वंगू धका सीकि ।

चतुजरूप

पालि :- अभिनिष्ठभोगरूपानि चेव आकसधातु च चतुहि सम्भूतानि ।

भावार्थ :- अविनिर्भोगरूप च्यागू व आकाशधातु, प्यंगू कारणं दया वइगु खः ।

व्याख्या :- अविनिब्भोग ..... सम्भूतानि - अविनिब्भोग रूप ८ गू हेतु प्यंगूया कारणं योग्यतानुसारं उत्पन्न जुइ । (कारण - अविनिब्भोग रूप फुक्क प्रकारया रूप कलापय् दइ चाहे व कर्मज, चित्तज, ऋतुज वा आहारज हे जुइमा । अविनिब्भोग रूप मदुगु छुं हे कलाप मदु, उकिं अविनिब्भोग रूप कर्म, चित्त, ऋतु व आहार थुपिं प्यंगू हेतुया पाखें दया वइ ।) आकास धातु (परिच्छेद रूप) धयागु नं रूप कलाप निगू जोरे जुइव थः थःमहंतुं (अर्थेतुं) दया वइगु कारणं “खालि” जुयाचवन । उकिं कम्मज कलाप निगूया दथ्वीइ (आकासयात) कम्मज आकास धातु, चित्तजकलाप निगूया दथुयात चित्तज आकाशधातु इत्यादि रूपं धाइगु जुयाचवन । थ्व खँ अनुसारं “चतुज रूप ९ गू” धका सीकि ।

नकुतोचिज रूप

पालि :- लक्खणरूपानि न कुतोचि जायन्ति ।

भावार्थ :- लक्षणरूप प्यंगू छुं गुगुं कारणं नं दया मवः ।

व्याख्या :- लक्खणरूपानि ... .. जायन्ति - लक्खण रूप ४ गू यात “गुगुं कारणं नं” उत्पन्न जुइ धका धाय् योग्य मजू । (उगु कारण क्वय्यागु गाथाय् स्पष्ट जुइतिनि) थ्व खँ अनुसार “न कुतोचि समुद्धानं (गुगुं कारणं नं उत्पन्न मज्जीगु” रूप ४ गू) धका सीकि ।

संग्रह गाथा

पालि :- अट्टारस पन्नरस - तेरस द्वादसा ति च ।

कम्मचित्तोत्तुकाहार-जानि होन्ति यथाक्कमं ॥

भावार्थ :- कर्मज, चित्तज, ऋतुज व आहारज रूप क्रमशः भिंच्यागू, भिंच्यागू, भिंस्वंगू व भिंनिगू दयाचवन ।

व्याख्या :- “अट्टारस ... .. यथाक्कमं” - धयागुलिं कम्मजरूप आदियात संक्षिप्तं गिन्तियानातःगु संग्रह गाथा जुल । यथाक्कमं धयागुलिं “कम्मजरूप अट्टारस, चित्तजरूप पन्नरस, उत्तुजरूप तेरस, आहारजरूप द्वादस” धका सीकि ।

कम्मज रूप १८ गू धयागु - एकन्त कम्मज रूप ९ गू व अनेकन्त कम्मज रूप ९ गू । गुगु कर्म छता हे जक कारणं दयावइ उकियात “एकन्त कम्मज” धाइ । हृदय रूप १ गू व इन्द्रिय रूप ८ गू एकन्त कम्म रूप खः । गुगु कम्मज जक मखु मेगु चित्तज, ऋतुज व आहारज नं जुयाच्चनी उकियात अनेकन्त कम्मज धाई । अविनिब्भोग रूप ८ गू आकास धातु १ गू अनेकन्त कम्मज खः । चुण्णिय (गाथा मखुगु पालि) अनुसार हाकनं छकः स्वया यंकि ।

चित्तज रूप १५ गू धयागु विञ्जति रूप २ गू शब्द रूप १ गू लहुतादि ३ गू अविनिब्भोग ८ गू व आकास धातु १ गू जुल ।

उतुज रूप १३ गू धयागु च्वय् वने धुंकूगु १५ गू मध्यय् विञ्जति रूप २ गू लिकाय्गु ।

आहारज रूप १२ गू धयागु च्वय् वने धुंगु १३ गू मध्यय् शब्दरूपयात हाकनं छकः लिकाय्गु ।

संग्रह गाथा

पालि :- जायमानादि रूपानं - सभावत्ता हि केवलं ।
लक्खणानि न जायन्ति - केहिची'ति पकसितं ॥

अयमेत्थ रूपसमुद्धानयो । *digital*

भावार्थ :- केवल जायमान इत्यादि निष्पन्न रूपया स्वभावया कारणं हे लक्षणरूप प्यंगू छुं गुगु कारणं नं उत्पन्न मजू धका थुकथं क्यनातल ।

ध्व कना वयागु धुगु रूप संग्रहय् अथवा रूपसमुद्देश आदि न्यागू मध्यय् रूपसमुद्धानयात क्यनीगु नय खः ।

व्याख्या :- जायमानादि रूपानं सभावत्ता - ध्व पालिं लक्खण रूप प्यंगू “नकुतोचि समुद्धान” धयातःगु कारणयात क्यंगु जुल । “लक्खण रूप” धयागु जुया च्वंच्वंगु छिपेजुयाच्चंगु रूपयात धम्मता स्वभाव जुयाच्चंगु कारणं गुगु कारणं नं दयावःगु धका धाय् मफु” धाःगु जुल । जायमान=जुयाच्चंगु रूप (उत्पत्ति जुजं वनाच्चंगु रूप) जायमानादी आदि शब्दं च्वनाच्चंगु रूप (स्थिति रूप), विनाश जुयाच्चंगु रूप (भङ्ग रूप) यात काय्गु ।

सभावत्ता- लक्षणरूप धयागु उपचय, सन्तति, जरता अनिच्चतायात धाइ । उत्पत्ति जुया च्वनीगु उपचय-लक्षण, लगातार उत्पत्ति जुयाच्वनीगु सन्तति लक्षण, छिप्य जुइगु अथवा स्थिर जुयाच्वंगु जरता लक्षण जुल । विनाश जुया वनीगु अनिच्चता लक्षण जुयाच्वन ।

उपमा- गुंडपाक न्याना नयगु बखतय् गुंडपाकय् दुगु नैक्याया निम्तिं अलरग ध्यवा पुला च्वने माःगु मदुथें सम्बन्धित हेतु धर्म सम्बन्धित रूपयात माःगु प्रबन्ध याइगु बखतय् उत्पत्ति जुइगु (उपचय), न्ह्याना वनीगु (सन्तति), छिप्य जुइगु (जरता), विनाश जुइगु (अनिच्चता) धयागुस लक्षण रूप प्यंगू स्वभावं हे दयाच्वनीगु जुल । उकिं लक्षण रूप प्यंगूयात गुगु कारणं नं उत्पन्न जुइ मखुगु रूप धयातल ।

सूचना- (महा अर्थकथालय् उपचय व सन्ततियात मेगु किसिमं कारण प्यंगूलिं नं उत्पन्न जुइगु रूप प्यंगूली नं दुध्यागु नियम नं दनि । हे नियम अनुसारं मात्तिकाय् अट्टारस आदि संख्याय् उपचय व सन्तति दुध्याका कम्मज रूप वीस (२० गू) चित्तज रूप सतरस (१७ गू), उपचय रूप पन्नरस (१५ गू)। आहारज रूप चुइस (१४ गू) धयातःगु यात नं ख्याल ति ।)

थुपिं रूप २८ गुयात थी थी कथं ब्वथले ज्यू । छगू जक कारणं दयावइगु एकज, निगू कारणं दइगु द्विज - इत्यादि धाय् ज्यू ।

प्रथम नियम कथं

कर्म, चित्त, ऋतु आहारं दया वइगु थी थी रूपयात

भाग थलेगु बखतय् -

- १) कर्म जक बने जुइगु एकज रूप ९ गू दु । व छु छु धाःसा हृदय रूप १ गू, प्रसाद रूप ५ गू, भाव रूप २ गू व जीवित रूप १ गू थुगु रूपं ९ गू जुल ।
- २) चित्तया कारणं बने जुइगु एकज रूप २ गू दु । व छु छु धाःसा कायविञ्जति व वचीविञ्जति निगू जुल ।

- ३) चित्त व ऋतु धयागु हेतु निगूया कारणं बने जुगु द्विज रूप १ गू दुगु जुल । व छु धाःसा शब्द रूप जुल ।
- ४) ऋतु, चित्त व आहारं धयागु हेतु स्वंगू कारणं बने जुगु तिज रूप जम्मा स्वंगू दु । व छु छु धाःसा रूपस्सलहुता, मुदुता व कम्मञ्जता, थुगु रूपं स्वंगू जुल ।
- ५) कर्म, चित्त, ऋतु व आहार धयागु हेतु प्यंगूया कारणं वने जुगु चतुज रूप ९ गू । व छु छु धाःसा अविनिब्भोग रूप ८ गू, आकाश धातु १ गू थुगु रूपं ९ गू जुल ।
- ६) कर्म, चित्त, ऋतु व आहार धयागु हेतु प्यंगूलिं मुक्त जुया उत्पन्न जुगु रूप प्यंगू दु । व छु छु धाःसा लक्खण रूप प्यंगू ।

द्वितीय नियम कथं कर्म चित्त ऋतु आहारं दयावद्गु रूपयात

व्यथलातःगु कोष्ठ :-

संख्या	रूप	नां	जम्मा	रूपया स्वरूप
१	कम्मज रूप १८ गू	एकान्त	९	हृदय रूप १ गू, पसाद रूप ५ गू, भाव रूप २ गू, जीवित रूप १ गू.
		अनेकन्त	९	अविनिब्भोग रूप ८ गू, आकासधातु १ गू
२	चित्तज रूप १५ गू	एकान्त	२	काय विञ्जति १ गू वचीविञ्जति १ गू ।
		अनेकन्त	१३	सद् रूप १ गू, रूपस्सलहुता, मुदुता, कम्मञ्जता अविनिब्भोग रूप ८ गू, आकाश धातु १ गू ।
३	उतुज रूप १३ गू	एकान्त	०	नत्थि । उग् धर्म मद् ।
		अनेकन्त	१३	सद् रूप १ गू, रूपस्स लहुता, मुदुता, कम्मञ्जता, अविनिब्भोग ८ गू, आकास धातु १ गू ।
४	आहारज रूप १२ गू	एकान्त	०	नत्थि - उग् धर्म मद् ।
		अनेकन्त	१२	रूपस्सलहुता, मुदुता, कम्मञ्जता, अविनिब्भोग रूप ८ गू, अकास धातु १ गू ।

थुगु रूपं भिन्न भिन्न दयाच्चन ।

रूप ४ गूया आरम्भ जूगु कालयात छुटय् यायगु बखतय्-

- १) कम्मजरूप - सत्वपिनि कर्म अनुसार अज्भक्तिक सन्ताने पटिसन्धि चित्तया उत्पत्ति कालनिसें चुति चित्तया लिखतं गिन्ति याना यंकेगु बखतय् १७ गूगु चित्तक्षणया उत्पत्तिकाल तक क्षण क्षण पत्तिकं दयाच्चनी ।
- २) चित्तजरूप - अज्भक्तिक सन्तनय् पटिसन्धि चित्तं लिपा द्वितीय चित्त धयागु प्रथम भवङ्ग चित्तया उत्पत्ति कालनिसें च्युतिचित्तया उत्पत्तिकाल मध्यंतल्ले क्षण क्षण पत्तिकं दयाच्चनी ।
- ३) उत्तजरूप - अज्भक्तिक सन्तानय्, बहिद्ध सन्तनय् निगुलीसनं पटिसन्धि चित्तया स्थितिकालं निसें मृतक शरीर दयाच्चतले क्षण क्षण पत्तिकं योग्यता अनुसारं दयाच्चनी ।
- ४) आहारजरूप - ओजा फिजय् जुयाच्चंगु कालनिसें मरणसन्न काल तक घुतकाः छोइगु वखतय् स्थिति काल तक दयाच्चंगु जुया योग्यताअनुसारं दयाच्चनी ।

थुगु रूपं भिन्न भिन्न दयाच्चन ।

रूप समुद्धान स्वरूप क्वचाल ।

Dhamma.Digital

अभ्यास प्रश्न

- १) २८ गू रूप मध्यय् उत्तज रूप गुगु रूप खः ? गुगु क्षणय् रूपयात दय्की ? संग्रह प्रमाण बिया क्यं ।
- २) 'आहारु धयागु गुगु आहारयात काःगु खः ? गुगु क्षणय् रूपयात दय्की ? प्रमाण बिया क्यं ।
- ३) जीव दुम्ह सत्वयाके कम्मज आदि रूप प्यंगू मध्यय् गुगु रूपत दयाः, सिमा, पहाड पर्वत आदि अविञ्जाणक वस्तुल्य् गुगु रूप दयाच्चनी ?
- ४) एकान्त कम्मज रूप गुलि ? संग्रह प्रमाण बिया गिन्ति याना क्यं ।
- ५) एकान्त चित्तज रूप गुलि ? संग्रह प्रमाण बिया क्यं ।
- ६) एकज रूप गुलि ? संग्रह प्रमाण बिया क्यं ।

- ७) द्विज रूप गुलि ? संग्रह प्रमाण बिया क्यै ।
- ८) तिज रूप गुलि ? संग्रह प्रमाण बिया क्यै ।
- ९) चतुज रूप गुलि ? संग्रह प्रमाण बिया क्यै ।
- १०) नक्तोचि समुद्धान रूप गुलि? संग्रह प्रमाण बिया क्यै ।
- ११) संग्रह मुताविक कम्मज रूप १८ गू पर्याय रूपं २० गूयात स्वरूप छुटय् याना क्यै ।
- १२) चित्तज रूप १५ गू पर्याय रूपं १७ गू यात स्वरूप छुटय् याना क्यै ।
- १३) उत्तुज रूप १३ गू पर्याय रूपं १५ गूयात स्वरूप छुटय् याना क्यै ।
- १४) आहारज रूप १२ गू पर्याय रूपं १४ गूयात स्वरूप छुटय्याना क्यै ।
- १५) “जायमानादि रूपानं” आदि गाथाया अर्थ ब्यु ।
- १६) छाया लक्षण रूप गुगुं कारणं नं बनय् जुइ मखुगु ? संग्रह पालि प्रमाण बिया क्यै ।

रूप समुद्धान काण्ड क्वचाल ।

रूप कलाप

रूपकलाप लक्षण ४ गू

पालि :- एकुप्पावा, एकनिरोधा, एकनिस्सया, सहवुत्तिनो एक वीसति रूपकलापा नाम ।

भावार्थ :- नापं उत्पन्न जुइगु दुगु अथावा सामान उत्पत्ति दुगु, नापं निरोध जुइगु दुगु अथवा समान लय जुइगु दुगु, समान आधार दुगु, नापं उत्पन्न जुइगु दुगु अथवा भिन्न भिन्न कलापय् दुगु रूपया हिसाबं नापं उत्पन्न जुइगु नीछगू रूप समूहयात रूपकलाप धाइ ।

व्याख्या : कलाप शब्द “पुचः”, “समूह” धइगु अर्थयात कंगु जुल । उकिं थःनापं उत्पन्न जुइगु रूपयात समूहयाना क्यंगु काण्डयात “रूपकलाप काण्ड” धका धाइ । रूपत उत्पत्ति जुइगु बखते छगू छगू छुटय् जुया उत्पत्ति जुइगु मखु । सम्बन्धित रूपनाप मिलय् जुया जक उत्पत्ति व विनाश जुइगु जुयाच्चन ।

एकूप्याद - समानगु उत्पत्ति जुइगु दुगु । “छगू कलापय् दुगु रूपत मध्यय् छगू उत्पत्ति जुइवं मेगु नापं दुगु रूप नं छगू हे पाखं उत्पत्ति जुइ” धा:गु जुल ।

एक निरोध - समानगु निरोध नं दयाच्चन । “रूप छगू निरोध जुइवं मेगु नापं दुगु समानगु रूप कलापत नं निरोध जुइ” धा:गु जुल ।

एक निस्सया - समानगु आधार दयाच्चन । रूपकलाप छगूली दुगु उपादा रूपयात महाभूत प्यंगूयागु हे जक आधार कया च्वनी । महाभूत नं परस्पर आधार कयाच्चनी । व थुकथं नापं उत्पत्ति जुइगु धाक्व समानगु आधार जुयाच्चंगु महाभूत दयाच्चनी धा:गु जुल ।

सूचना— नापं उत्पत्ति जुइगु, नापं निरोध जुइगु, समानगु आधार दुगु, सहवुत्ति (नापं मिले जुया उत्पन्न जुइ फुगु) अंग स्वंगू जुयाच्चन । सह वुत्ति व कलाप शब्द अर्थ छगू हे जूगु कारणं च्वे वंगु स्वंगूयात कलापया अंग धका नं धाइगु जुयाच्चन । (गुलि गुलिसिनं सहवुत्तियात कलापया छगू अंग धका नं धाइ । ध्व विचारणीय खं ख: ।)

(“एकूप्याद”, “एक निरोध” - आदि शब्दय् प्रयोग जुयाच्चंगु “एक” शब्द “संख्या” अर्थय् नं कयात:गु ख:, थुकिया मतलब छगू कलापय् यदि कम से कम ८ गू अथवा ध्व स्वयां अप्पो रूप द:सानं छगू कलापया उत्पाद, स्थिति व भङ्ग छगू हे जुइ अर्थात् छगू रूप कलापय् छगू हे उत्पाद, छगू हे स्थिति व छगू हे भङ्ग जुइ । छगू कलापय् दइगु ८ गू रूपया अलग् अलग् उत्पाद, स्थिति वा भङ्ग जुइमखु ।)

(“सहवुत्तिनो” शब्दयात रूपकलापया छगू अङ्ग धका मानय् याइपिं आचार्यपिसं “एकूप्याद” व “सहवुत्तिनो” धइगु शब्दय् विशेष (फरक) धा:सानं “सहवुत्तिनो” शब्द कलापया अङ्ग मखुगुलिं अप्पो बिचार याय्मा:गु मदु । छगू कलाप छकोलं उत्पन्न जुइगुलिं “एकूप्याद” धका धाइ । च्यागू रूपया छगू कलापं छकोलं उत्पन्न व छकोलं निरोध जुइगुलिं “सहवुत्तिनो” धका धाइ । थुपिं एकूप्याद - आदि अङ्ग एकान्त रूपं उत्पाद, स्थिति, भङ्ग स्वभाव दुगु परमार्थ निष्पन्न रूपयात कया: धया:त:गु जूगुलिं उत्पाद, स्थिति भङ्ग स्वभाव मदुगु अनिष्पन्न रूप थुपिं अङ्गलिसे सम्बन्ध दु मदु - ध्व विचार याय्गु आवश्यक मदु ।)

कर्मज कलाप ९ गू

पालि :- तत्थ जीवितं अविनिब्भोगरूपञ्च चक्खुना सह चक्खुदसकन्ति पवुच्चति ।

भावार्थ :- उगु नीछ्गू रूपकलाप मध्यय् जीवित रूपयात व अविनिर्भोग रूपयात चक्षुप्रसादलिसे चक्षुदशक धका वा चक्षु द्वारा नियमितगु रूप समूह भिगू धका धाइगु जुयाच्चन ।

व्याख्या:- तत्थ जीवितं ..... पवुच्चति - (दसक - दस = भिगू + क=समूह) रूप भिगूया समूहयात “दसक” धका धाइ । जीवित रूप छगू अविनिब्भोग रूप च्यागू चक्खुप्रसाद छगू, थुपिं भिगूयात “चक्खु दसक कलाप” धाइ । थुपिं “चक्खुप्रसाद रूपपाखें सीकातःगु रूप भिगूया समूह” धाःगु जुल ।

पालि :- तथा सोतादीहि सट्ठिं सोतदसकं घानदसकं जिहादसकं कायदसकं इत्थिभावदसकं पुम्भावदसकं वत्थुदसकञ्चेति यथाक्कम्मं योजेतब्बं ।

भावार्थ :- अथे हे सोतप्रसाद आदिलिसे अथवा सोतप्रसाद, घाणप्रसाद, जिह्वाप्रसाद, कायप्रसाद, स्त्रीभाव, पुरुषभाव व हृदयवस्तुलिसे सोतदशक धका अथवा सोतद्वारा नियमितगु रूप समूह भिगू धका; घाणदशक धका अथवा घाण द्वारा नियमितगु रूप समूह भिगू धका; जिहादशक धका अथवा जिहादद्वारा नियमितगु रूप समूह भिगू धका; कायदशक धका, अथवा कायद्वारा नियमितगु रूप समूह भिगू धका; स्त्रीभावदशक धका अथवा स्त्रीभावं नियमितगु रूप समूह भिगू धका; पुरुषभावदशक धका अथवा पुरुष भावं नियमितगु रूप समूह भिगू धका; वस्तुदशक धका अथवा हृदयवस्तुद्वारा नियमितगु रूप समूह भिगू धका थुकथं क्रमशः मिले याय्माः ।

व्याख्या - तथा सोतादीहि ... .. योजेतब्बं - सोतादीहि शब्दय् आदि शब्दं घानपसाद, जिहापसाद, कायपसाद, इत्थिभाव, पुरिसभाव, हृदयवत्थु रूप धयागु एकान्त कम्मज रूपयात कायगु । “यथाक्कम्मं योजेतब्बं” बारे जीवित रूप छगू अविनिब्भोग रूप च्यागुली सोतपसाद तल धायवं सोत दसक कलाप जुइ । घान पसादय् तल धायवं

घान दसक कलाप जुइ, इत्यादि रूपं सीके फुगु जुल । हृदयवत्थुल्य तल धाय्वं वत्थु दसक कलाप जुइ ।

पालि :- अविनिब्भोगरूपमेव जीवितेन सह जीवितनवकन्ति पबुच्चति । इमे नव कम्मसमुद्धान कलापा ।

भावार्थ :- अविनिर्भोग च्यागूयात हे जीवितिन्द्रियलिसे जीवित नवक कलाप धका वा जीवितद्वारा नियमितगु रूप समूह गुंगू धका विशेष रूपं कना तल । धुकथं धुपिं रूपकलाप गुंगूयात कर्म उत्पत्ति जुइगु रूपकलाप धाइ । अथवा कर्म हे उत्पत्ति कारण दुगु रूप कलाप धाइ ।

व्याख्या :- अविनिब्भोगरूपमेव ..... कलापा - अविनिब्भोग रूप च्यागू जीवित रूप छगू धुपिं रूप ९ गूया समूहयात "जीवित नवक" कलाप धाइ । चक्खुदसक कलापनिसें ध्व जीवित नव कलाप तक कम्मज कलाप ९ गू धका सीकि ।

ध्व कम्मज कलापयात विचायाना स्वत धाःसा रूप समुद्धान काण्डय् क्यनावयागु एकान्त कम्मजरूप ९ गूयात छगू छगू याना फारेयाना अनेकान्त जुयाच्चंगु अविनिब्भोग रूप च्यागू व जीवित छगू मिलेयाना क्यनाःतःगु सीकेफु । लिपा लिपायागु कलापय् नं एकान्त चित्तजरूप आदियात अविनिब्भोग रूप नाप मिलेयाना क्यनीतिनि ।

Dhamma.Digital

चित्तज कलाप ६ गू

पालि :- अविनिब्भोगरूपं पन सुद्धट्ठकं ।

तदेव कायविञ्जत्तिया सह कायविञ्जत्ति नवकं ।

वचीविञ्जत्तिसद्देहि सह वचीविञ्जत्ति - दसकं ।

लहुतादीहि सद्धिं लहुतादेकादसकं ।

कायविञ्जत्तिलहुतादि द्वादसकं ।

वचीविञ्जत्ति सद्दलहुतादि तेरसकञ्चेति ६ चित्तसमुद्धान कलापा ।

भावार्थ :- कर्मज कलापं लिपा चित्तज कलापयात कने । अविनिर्भोग रूप च्यागूयात शुद्ध-अष्टक कलाप धाइ ।

व उगु शुद्ध-अष्टक कलाप हे कायविज्ञप्ति लिसे कायविज्ञप्ति नवक कलाप धाइ ।

वचीविज्ञप्ति व शब्द लिसे वचीविज्ञप्ति दशक कलाप धाइ । लहुता आदिलिसे लहुतादि एकादशक कलाप धाइ ।

कायविज्ञप्ति लहुता आदि द्वादशक कलाप धाइ । अले वचीविज्ञप्ति शब्द लहुतादि तेरशक कलाप धाइ । थुकथं थुपिं रूपकलाप खुगू चित्तं उत्पत्ति जुडगु रूपकलाप धाइ । अथवा चित्त हे उत्पत्ति कारण जुयाच्चंगु रूपकलाप धाइ ।

व्याख्या :- “अविनिष्भोगरूपं ... .. चित्तसमुद्धान कलापा” धयागु चित्तज कलाप खुगूयात क्यंगु खँ जुल । अविनिष्भोग रूप च्यागूयात ‘सुद्ध’ कलाप धका धाइ । (सुद्ध+अट्टक । सुद्ध= क्वय् क्यनेत्यंगु विञ्जति आदिनाप त्वाकमज्यासे मुक्कं जुयाच्चंगु+अट्टक=रूप च्यागूया समूह ।)

काय विञ्जति नवक आदि-च्वय् वने धुंगु च्यागुली कायविञ्जति तल धाय्व “काय विञ्जति नवक कलाप” जुड । काय विञ्जति द्वारा सीकातःगु रूप ९ गू समूह धाःगु जुल । च्वय् वने धुंकूगु च्यागू मध्यय् वची विञ्जति व सह तल धाःसा वची विञ्जति दशक कलाप जुड । थुगु रूपं अविनिष्भोग रूप च्यागूयात चित्तज कलाप पत्तिं आधारया रूपय् तया यंकेगु ।

च्यागू चित्तज कलाप - खला थुगु अभिधर्म संग्रह ग्रन्थय् चित्तजकलाप खुगू क्यनातःगु दु । अथे जूसां अट्टकथा अनुसार थुकिया संख्या ८ गू दु धका कना तल । गथे कि - “चित्तजे अस्सासपस्सासकोद्दासेपि ओजट्टमकञ्चेव सहो चा ति नव” - ध्व विसुद्धिमग्गअट्टकथालय् आशवासप्रशवास वायुयात (विज्ञप्तिरहित) चित्तज शब्दनवककलाप धका धाइ । थुकिं ध्व खँ सी दु कि विज्ञप्ति रूप मदुगु चित्तज शब्दनवककलाप जुड । उदाहरणया निम्तिं - सुं छम्ह व्यक्ति घनाच्चनीगु बखतय् भवङ्ग सन्तति जक जुया च्वनी, छुं विज्ञप्ति दइमखु । खालि भवङ्ग चित्तं उत्पन्न जूगु आशवासप्रशवास जक जुयाच्चनी, थुगु आशवासप्रशवासयात हे “चित्तज शब्दनवककलाप” धका धाइ । यदि चित्तज शब्दनवककलाप जूसा लघुतादिविकार रूप नापं “शब्दलघुतादिद्वादशककलाप”

नं जुइ फु, उकिं चित्तज कलापया संख्या खुगू मखु, च्यागू दु ।

ऋतुज कलाप ४ गू

पालि :- सुद्धकं सदनवकं लहुतादेकादसकं सद्दलहुतादि द्वादसकञ्चेति चत्तारो उतुसमुद्धान कलापा ।

भावार्थ :- शुद्ध-अष्टकलाप, शब्द नवक कलाप, लहुतादि एकादशक कलाप व शब्द लहुतादि द्वादशक कलाप थुकथं थुपिं रूपकलाप प्यंगूयात ऋतुं उत्पत्ति जुइगु रूपकलाप धाइ । अथवा ऋतु हे उत्पत्ति कारण जुयाच्चंगु रूपकलाप धाइ ।

व्याख्या :- “सुद्धकं ... .. उतुसमुद्धान कलापा” धयागुलिं उतुज कलाप प्यंगूयात क्यंगु खँ जुल । चित्तज कलापय् कनावयागु अनुसारं अविनिब्भोग रूप च्यागूयात सुद्धक कलाप, उगु च्यागुली शब्द तल धाय्व सदनवककलाप, उगु च्यागू मध्यय् लहुता, मुदुता, कम्मञ्जता तल धाय्व लहुतादि एकादसक कलाप, उक्त भिंछगुली शब्द तल धाय्व सद्द लहुता द्वादसक कलाप धाइ ।

आहारज कलाप २ गू

पालि :- सुद्धकं लहुतादेकादसकञ्चेति द्वे आहारसमुद्धान कलापा ।

भावार्थ :- शुद्ध-अष्टक कलाप व लहुतादि एकादशक कलाप थुकथं थुपिं निगू कलापयात आहारं उत्पत्ति जुइगु रूपकलाप धाइ अथवा आहार हे उत्पत्ति कारण जुयाच्चंगु रूपकलाप धाइ ।

व्याख्या :- सुद्धकं ..... आहारसमुद्धान कलापा धयागुलिं आहारजकलाप निगूयात क्यंगु खँ जुल । कलाप मुंकेगुविधि उतुज कलाप अनुसारं सीके फुगु जुल ।

थुगु रूपं कम्मजकलाप ९ गू, चित्तज कलाप ६ गू, उतुज कलाप ४ गू, आहारज कलाप २ गू थुगु रूपं रूपकलाप २९ जुल ।

आध्यात्म व बाह्य कलाप भेद

पालि :- तत्थ सुद्धकं सद्दनवकञ्चे'ति द्वे उतुसमुद्धान कलापा बहिद्धापि लब्भन्ति ।
अवसेसा पन सब्बेपि अज्झत्तिकमेवा'ति ।

भावार्थ :- इपिं नीछ्गू रूपकलाप मध्यय् शुद्ध-अष्टक कलाप व शब्दनवक कलाप थुकथं ऋतुं उत्पत्ति जुइगु रूपकलाप निगू बाहिरिक सन्तानय् नं उपलब्ध जू । साधारणं लिपा असाधारणयात कने । ऋतु समुद्धानिक रूप निगुलिं ल्यं दुगु सम्पूर्ण छगूपाः नीगू (१९) गू रूप कलाप आध्यात्मिक सन्तानय् जक उपलब्ध जू ।

व्याख्या :- तत्थ सुद्धकं ... .. अज्झत्तिकमेव - धयागुलिं अज्झत्त सन्तानय् बहिद्धसन्तानय् दय्माःगु रूपकलापयात फारेयाना क्यनातःगु खं जुल । उतुज कलाप प्यंगू दुगु मध्यय् सुद्धक व सद्दनवक कलाप निगू बहिद्ध सन्तानय् नं दय्फु । बहिद्ध धयागु स्कन्ध देहं पिने अविञ्जाणक (निर्जीव वा जइ) जुयाच्चंगु सिमा, जंगल, पर्वत आदियात धाःगु जुल ।

बहिद्ध रूप कलाप- उकिं सिमा, जंगल, पर्वत, पृथ्वी, लः, फय्, मिं, छें आदिलय् दक्व रूपत ऋतुया कारणं दयावःगु सुद्धक कलाप (अविनिब्भोग रूप च्यागू) जक खः । मृत देहय् नं ध्व उतुज सुद्धक कलाप छथी जक दइ । उगु सिमा आदिलय् फसंकया परस्पर ल्वाना वा अर्थे न्याकाः, थाना स्वयंभले नं शब्द वइगु बखतय् उत्पत्ति जुवको रूप समूह ऋतुया कारणं उत्पन्न जूगु सद्दनवक कलाप जक जुइ ।

“बहिद्धापि लब्भन्ति” धइगुली “पि” शब्दं अज्झत्तयात कया तःगु जुल । “उगु उतुज रूप कलाप निथीयात अज्झत्तसन्तानय् नं दय् फु”धाःगु जुल । (सविञ्जाणक प्राणी धाक्वसित “अज्झत्त सन्तान” धका धाःगु जुल ।)

अवसेसा ... .. अज्झत्तिकमेव - च्वय् कनावयागु उतुज कलाप २ थी बाहेक मेगु बाकिगु १९ गुथी केवल अज्झत्तय् (स्कन्ध सन्तती) जक उत्पन्न जुइ, बहिद्धलय् दइ मखु । “एव” शब्द थन निर्धारणार्थक खः । अर्थात थुपिं १९ गू कलाप बहिद्धय् दइ मखु धका “एव” शब्दं रोक्य याना तःगु जुल ।

उकिं संक्षिप्तं ध्व खँ स्पष्टं जू कि २ थी उतुजकलाप बहिद्ध सन्तानय् जक दइ, अले २ थी सहितगु १९ थी याना जम्मा २१ थी रूपकलाप योग्यता अनुसारं अज्भक्तिक (अध्यात्म) सन्तानय् दय्फु ।

संग्रह गाथा

पालि :- कम्मचित्तोतुकाहार-समुद्धाना यथाक्कमं ।
नव छ चतुरो द्वेति-कलापा एकवीसति ॥

कलापानं परिच्छेद - लक्खणत्ता विचक्खणा ।
न कलापङ्ग मिच्चाहु - आकासं लक्खणानि च ॥

अयमेत्थ कलाप योजना ।

भावार्थ :- कर्म, चित्त, ऋतु व आहार उत्पत्ति जुइगु रूप कलाप क्रमशः गुंगू, खुगू, प्यंगू व निगू दया च्वन । धुकथं कलाप नीछगू दुगु जुल ।

आकाशधातु व लक्षणरूप प्यंगूयात, आकाशधातु लक्षणरूप प्यंगूया कलापयात छुटे याइगु, नियमित याइगु कारणं कलापया अंग धका विद्वानपिसं धयामत ।

ध्व कना वयागु धुगु रूप संग्रहय् अथवा रूपसमुद्देश आदि न्यागू मध्यय् कलापयात जोडे याइगु नय खः ।

व्याख्या :- “कम्मसमुद्धान” धइगु व “कम्मज” धइगुली कम्मज धइगु स्वभाव समान जुयाच्वन (कम्म=कर्म+समुद्धान=बने जुइगु हेतु दुगु रूप कलाप ।) कम्मज कलाप ९ थी आदिया स्वरूपयात विस्तरं पालि स्वया गिन्ति याना यंकि ।

कलापानं ... .. लक्खणानि च - कलाप थी थी याय्गु काण्डय् रूप २८ गू मध्यय् आकास धातु व लक्खण रूप प्यंगू दुमध्या । धुगु गाथां उगु आकास धातु व लक्खण रूपत कलापया अंशय् दुमध्यागुया कारणयात क्यंगू गाथा जुल ।

परिच्छेदलक्खणत्ता - धुगु पाली “परिच्छेद” धयागु आकास धातुया निमित्तं क्यंगू कारण खः । “लक्खण” धइगु लक्षण रूपया निमित्तं क्यंगू कारण जुल ।

आकास धातु धयागु कलापयात छुटय् याइगु मात्र खः । कलाप निगू ज्वरे जुइव आकास धातु (खालि आफै आफ हे) दयावइ । उकिं आकास धातु कलाप थी थी यायगुली कलापया अंशय् दुध्याइ मखु । “कलापं पिने” जुयाच्वन ।

लक्खण रूप नं कलापया उत्पत्ति जुइगु, छिपय् जुइगु, विनाश जुइगु धयागु संकेत मात्र खः । मनू छम्हसिया जन्म जुइगु तःधिकः जुइगु मरण जुइगु धयागु बखतय् जन्म जुइगु तःधिक जुइगु मरण जुइगु क्रिया मनू मखु । गथे मनू जन्म जुइगु, तःधिक जुइगु, मरण जुइगु वया लक्षण (स्वभाव) मात्र खः । अथे हे उपचय, सन्तति, जरता, अनिच्चता धात्थेयागु रूप मखु । रूप कलापया संकेत लक्षण मात्र खः । उकिं रूप कलाप २१ थीलय् परिच्छेद रूप १ गू व लक्खण रूप ४ गू थुपिं ५ गू रूप दुध्याके योग्य मजू ।

कम्मज कलाप ९ गुया कोष्ठ

संख्या	कलाप	रूप संख्या	स्वरूप
१.	चक्खुदसक कलाप	१०	जीवित रूप १ गू, अविनिब्भोग ८ गू, चक्खुपसाद १ गू ।
२.	सोतदसक कलाप	१०	जीवित रूप १ गू, अविनिब्भोग ८ गू, सोतपसाद १ गू
३.	घाणदसक कलाप	१०	जीवित रूप १ गू, अविनिब्भोग ८ गू, घाण पसाद १ गू
४.	जिहादसक कलाप	१०	जीवित रूप १ गू, अविनिब्भोग ८ गू, जिहापसाद १ गू
५.	कायदसक कलाप	१०	जीवित रूप १ गू, अविनिब्भोग ८ गू, काय पसाद १ गू ।
६.	इत्थिभाव दसक कलाप	१०	जीवित रूप १ गू, अविनिब्भोग ८ गू, इत्थिभाव रूप १ गू ।

७	पुंभाव दसक कलाप	१०	जीवित रूप १ गू अविनिब्भोग ८ गू पुंभाव रूप १ गू ।
८.	वत्थु दसक कलाप	१०	जीवित रूप १ गू अविनिब्भोग ८ गू हृदयवत्थु रूप १ गू ।
९.	जीवित नवक कलाप	९	जीवित रूप १ गू अविनिब्भोग रूप ८ गू
जम्मा	कम्मज कलाप ९ गू	१७	जीवित रूप १ गू अविनिब्भोग रूप ८ गू, पसाद रूप ५ गू, भाव रूप २ गू, वत्थु रूप १ गू ।

चित्तज कलाप खुगुया कोष्ठ

संख्या	कलाप	रूप	स्वरूप
१.	सुद्धत्थक कलाप	८	अविनिब्भोग रूप ८ गू,
२.	काय विञ्जति नवक कलाप	९	अविनिब्भोग रूप ८ गू, काय विञ्जति रूप १ गू ।
३.	वचीविञ्जति सहृदसक	१०	अविनिब्भोग रूप ८ गू, वचि विञ्जति रूप १ गू, सद्ध रूप ६ गू ।
४.	लहुतादेकादसक कलाप	११	अविनिब्भोग रूप ८ गू, लहुता, मुदुता, कम्मञ्जता रूप ३ गू ।
५.	कायविञ्जति लहुतादि द्वादसक कलाप	१२	अविनिब्भोग रूप ८ गू, कायविञ्जति रूप १ गू, लहुता, मुदुता कम्मञ्जता ३ गू ।
६.	वचीविञ्जति सहलहुतादि तेरसक कलाप	१३	अविनिब्भोग रूप ८ गू, वचि विञ्जति रूप १ गू, सद्ध रूप १ गू, लहुता, मुदुता कम्मञ्जता रूप ३ गू ।
जम्मा	चित्तजकलाप ६ गू	१४	अविनिब्भोग रूप ८ गू, विकार रूप ५ गू, सद्धरूप १ गू ।

उत्तुज कलाप ४ गू या कोष्ठ

संख्या	कलाप	रूपया संख्या	स्वरूप
१.	सुद्धष्टक कलाप	८	अविनिम्भोग रूप ८ गू ।
२.	सद्नवक कलाप	९	अविनिम्भोग रूप ८ गू, सद्रूप १ गू
३.	लहुतादेकादसक कलाप	११	अविनिम्भोग रूप ८ गू, लहुता, मुदुता कम्मञ्जता रूप ३ गू ।
४.	सद्धलहुतादि द्वादसक कलाप	१२	अविनिम्भोग रूप ८ गू, सद्रूप १ गू, लहुता, मुदुता, कम्मञ्जता ३ गू
जम्मा	उत्तुज कलाप ४ गू	१२	अविनिम्भोग रूप ८ गू, सद्रूप १ गू, लहुता, मुदुता, कम्मञ्जता ३ गू

आहारज कलाप २ गू

संख्या	कलाप	रूपया संख्या	स्वरूप
१.	सुद्धष्टक कलाप	८	अविनिम्भोग रूप ८ गू ।
२.	लहुतादेकादसक कलाप	११	अविनिम्भोग रूप ८ गू, लहुता, मुदुता कम्मञ्जता रूप ३ गू
जम्मा	आहारज कलाप २ गू	११	अविनिम्भोग रूप ८ गू, लहुता, मुदुता कम्मञ्जता रूप ३ गू ।

कलाप २१ गूयात संक्षिप्त सीकेगु कोष्ठ

संख्या	कलाप	जम्मा	कलापया स्वरूप
१.	कम्मज कलाप	९	चक्खुदसक कलाप, सोतदसक कलाप, घाणदसक कलाप, जिह्वादसक कलाप, कायदसक कलाप, इत्थिभाव दसक कलाप, पुंभाव दसक कलाप, वत्थुदसक कलाप, जीवित नवक कलाप ।
२.	चित्तज कलाप	६	सुद्धट्टक कलाप, कायविञ्जति नवक कलाप, वचीविञ्जति सदसक कलाप, लहुतादेका दसक कलाप, कायविञ्जति लहुतादि द्वादसक कलाप, वचीविञ्जति सदलहुतादि तेरसक कलाप ।
३.	उतुज कलाप	४	सुद्धट्टक कलाप, सदनवक कलाप, लहुतादेकादसक कलाप, सदलहुतादि द्वादसक कलाप ।
४.	आहारज कलाप	२	सुद्धट्टक कलाप, लहुतादेकादसक कलाप ।
	जम्मा	२१	कम्मज कलाप ९ गू, चित्तज कलाप ६ गू, उतुज कलाप ४ गू, आहारज कलाप २ गू ।

२१ गू रूप कलापया थीथी विभाजन

संख्या	कलाप		जम्मा कलापया स्वरूप
१.	अज्भक्तिक सन्तानय् नं बहिद्ध सन्तानय् नं दइगु रूप कलाप	२	सुद्धट्टक कलाप व सद्दनवक कलाप धयागु उत्तुज कलाप २ गू ।
२.	अज्भक्तिक सन्तानय् जक दइगु रूप कलाप	१९	सुद्धट्टक कलाप व सद्दनवककलाप धयागु उत्तुज कलाप २ गू बाहेक बाकिगु १९ गू रूप कलाप

कलाप (रूपया पुचः) दय्के फइ मखुगु रूप

संख्या	रूप	जम्मा	कलाप दय्के फइ मखुगु कारण
१.	परिच्छेद रूप	१	निगू रूप कलापया विचय् छुटय् याइगु सिमानाथें मात्र जूगुलिं ।
२.	लक्षण रूप	४	उपचय, सन्तति, जरता, अनिच्चता रूप मखु, रूप कलापया स्वभाव (लक्षण) मात्र जुया च्वंगु जूगुलिं ।
	जम्मा	५ गू	परिच्छेद रूप १, लक्षण रूप ४ गू

अभ्यास प्रश्न

- १) कलाप शब्दयात गुगु अर्थ कनातल ?
- २) गुगु काण्डयात रूप कलाप काण्ड धाई ?
- ३) कम्म चित्तोतुकाहार आदि गाथाया अर्थ ब्यू ?
- ४) कम्मज कलाप गुथीया स्वरूप थी थी याना क्यँ ।
- ५) चित्तजकलाप खुथीया स्वरूप संग्रह प्रमाण बिया गिन्ति याना क्यँ ।
- ६) छाया सुद्धट्टक कलाप धा:गु ?
- ७) उत्तुज कलाप गुलि दु ? संग्रह प्रमाण बिया गिन्ति याना क्यँ ।
- ८) आहारज कलाप गुलि दु ? संग्रह प्रमाण बिया गिन्ति याना क्यँ ।
- ९) अज्भत्तसन्तानय् जक दय् योग्यगु कलाप गुलि ?
- १०) बहिद्ध सन्तानय् दय् योग्यगु कलाप गुलि ?
- ११) अज्भत्तय् जम्मा कलाप गुलि दय् योग्य जू ?
- १२) सिमा, जंगल, पर्वत, छें आदि व मृत शरीरय् कलाप गुलि दय् योग्य जू ।
- १३) कलापानं परिच्छेद लक्खणत्ता आदि गाथाया अर्थ ब्यू ।
- १४) छाया आकाश धातु व लक्खण रूपयात कलापया अङ्गय् दुमथ्याकूगु ? संग्रह पालि प्रमाण बिया क्यँ ।

रूप प्रवृत्तिक्रम

काम भूमी रूपया उत्पत्ति क्रम

पालि :- सब्बानिपि पनेतानि रूपानि कामलोके यथारहं अनूतानि पवत्तियं उपलभन्ति ।

भावार्थ :- रूपकलापं लिपा रूप प्रवृत्ति क्रमयात कने । ध्व रूप फुकयात हे कामलोकय् ल्वः ल्वः कथं प्रवृत्ति अवस्थाय् पाः मजुइक उपलब्ध जू ।

व्याख्या :- (पवत्तिक्कम । पवत्ति=उत्पत्ति जुइगु (विनाश जुइगु यात नं काः) क्कम=क्रम) रूपया उत्पत्ति विनाश जुइगु क्रमयात क्यंगु काण्डयात “रूप पवत्तिक्कम” काण्ड धका धाइ ।

सब्बानिपि ... .. उपलब्धन्ति - काम भूवनय् रूप २८ गुलिं (घटि बढि मद्दु) पवत्ति कालय् योग्यता अनुसार दयाच्चनी । स्त्री जाति जुल धाःसा पुरुष भाव रूप दइमखु, पुरुष जाति जुल धाःसा इत्थि भाव रूप दइमखु । चक्खु श्रोत आदि हीन जूपिके गुलिं रूप दइमखु । उकिं “यथारहं” धका धाःगु जुल ।

अन्नानि - थथे पुद्दल अनुसार गुलिं रूप दय् योग्य मज्जुगुलिं फुक्कं काम भूवनय् रूप २८ गुलिं दय् योग्यगु जुया “अन्नानि” धका धयातःगु जुल । (अन्न=न+ऊन, ऊन=कम+न=मखु)

पालि :- पटिसन्धियं पन संसेदजानञ्चैव ओपपातिकानञ्च चक्खु सोत घान जिहा काय भाव वत्थुदसकसङ्गातानि सत्तदसकानि पातुभवन्ति उक्कट्टवसेन ।

भावार्थ :- प्रवृत्तिं लिपा प्रतिसन्धियात कने । प्रतिसन्धि अवस्थाय् फोहरगु मलमूत्रय् उत्पन्न जुइपिं त्वं इत्यादि सत्वपिन्ति, प्रकट शरीर दुपिं चातुर्महाराजिक त्रयस्त्रिंश इत्यादि सत्वपिन्ति उत्कृष्ट रूपं चक्षुदशक, श्रोतदशक, घ्राणदशक, जिह्वदशक, कायदशक, स्त्रीभावदशक, पुरुषभावदशक, वस्तुदशक धयागु न्हेगू दशक प्रकट जुइगु जुयाच्चन । अथवा छकोलं नं उत्पन्न जुइगु जुयाच्चन ।

व्याख्या :- पटिसन्धियं..... पातुभवन्ति । प्रतिसन्धि चित्त, चेतसिक व कम्मजरूपया छगू छगू जन्मय् न्हापां उत्पन्न जुइगु क्षणयात “प्रतिसन्धिकाल” धका धाइ । उगु न्हापां उत्पन्न जूगु चित्त चेतसिक कम्मजरूपया स्थिति कालनिसें लिपायागु कालयात (चुति मज्जुनिया भित्रय्) “पवत्ति काल” धका धाइ । ध्व अभिधर्म अनुसारं खः ।

पुद्दल जाति संसेदज, ओपपातिक, गब्भसेय्यक धका स्वंगू किसिमं दु । गब्भसेय्यक नं “जलाबूज व अण्डज” धका निधी दु । उकिं पुद्दल जाति स्वधी मेकथं प्यथी दु धका सीकि । उपिं पुद्दल जाति प्यथीयात “योनि ४ गू” दु धका धयातल । “योनि” शब्दया अर्थ “जाति” धका नं धया तल ।

संसेबज - संसेब+ज, संसेब=प्यपुनिगु (स्नेह जूइगु) थासय् +ज=उत्पत्ति जुइम्ह सत्व । (संसेवे जातो संसेबजो) पलेस्वाँलय् प्रतिसन्धि च्वंम्ह पद्मावती महारानी, पुखुली उत्पन्न जूम्ह पुष्करसाति ब्राम्हण, पँमाय् प्रतिसन्धि च्वंम्ह वेलुवती महारानी । थुकथं हे ध्वग्गीगु लः, ध्वग्गीगु न्या आदिलय् प्रतिसन्धि च्वनीपिं की, पत्ति, भुजिं, सि आदि सत्वपिं संसेदज प्राणिपिनि उदाहरण खः ।

ओपपातिक - (उप+पात+इक; उप=तिन्हुया+पात=च्वंवनीगु थें, कुतुवनीगु थें+इक=दुम्ह) पुलांगु जन्म तिन्हुया फुट्ट उन्पन्न जुइ थें स्कन्ध देह प्रकट रूपं उत्पत्ति जुइम्हसित “ओपपातिक” (ओपपातिक प्रतिसन्धि च्वनीम्ह) सत्व धका धाइ । नारकीय सत्व, प्रेत, गुलिं तिरच्छान योनिया प्राणी, देवगण, ब्रह्मा अले कल्पया उत्थानय् अर्थात् सृष्टिया शुरुइ मनूत नं ओपपातिक सत्व खः ।

सत्तदसकानि पातुभवन्ति - थुपिं निगू प्रकारया सत्वपिंके प्रतिसन्धिकालय् चक्खु दशक आदि न्हेगू दशक दयाच्वनी । संसेदज सत्वपिं चिचिधिकपिं क्रमशः ततःधिकः जुया वइ । ओपपातिक सत्वपिंला छकोलं हे तःधिकपिं जुया उत्पन्न जुइ । न्हेगू दशक धइगु चक्खु दसक, सोतदसक, घाण दसक, जिहा दसक, कायदसक, भाव दसक व वत्थु दसक थुपिं दसक न्हेगू धका सीकेमाः ।

उक्कट्टवसेन-उत्कृष्टतावश (उकट्ट हिसाबं) छगू छगू जातिया प्राणिपिंके आपालं आपा याना चक्खु दसक आदि न्हेगू दसक हे जक प्रतिसन्धि क्षणय् उत्पन्न जुइ ।

पालि :- ओमकवसेन पन चक्खु सोत घान भावदसकानि कदाचिपि न लब्धन्ति । तस्मा तेसं वसेन कलापहानि वेदितब्बा ।

भावार्थ :- कमसलगु वा हीनगु हिसाबं चक्षुदशक, सोतदशक, घाणदशक, स्त्रीभाव दशक, पुरुषभाव दशक, गबलें गबलें उपलब्ध मजू । उकिं इपिं चक्षु, श्रोत, घाण भाव दशकया हिसाबं कलाप पाः जूगुयात सीकेमाः ।

ब्याख्या :- ओमक वसेन ... .. वेदितब्बा - “न्हेगू दसक दय् योग्य जू” धाःसानं दकले सकले अप्पो कयाः धयातःगु खः । गुबलें गुबलें ओमक हिसाबं (हीनता वश) चक्खु, सोत, घान व भाव दसक - थुपिं ४ गू कलापत मध्यय् गुलिं गुलिं कलाप

संस्वेदज व औपपातिक सत्वपिंके मदय् नं फु । थुकथं मदुगु दसकया कारणं प्रतिसन्धि क्षणय् रूप कलापत हीन (कम) जुइ फुगु यात नं सीकेमाः । (“हानि” शब्दय् हा धातु+ति प्रत्यय, तियात नि यानातःगु जुल । स्त्रीलिङ्ग एक वचन)

पालि :- गब्भसेय्यकसत्तानं पन काय भाव वत्थुदसकसङ्गातानि तीणि दसकानि पातुभवन्ति । तत्थापि भावदसकं कदाचि न लभति ।

भावार्य :- संस्वेदज औपपातिक प्रतिसन्धिं लिपा गर्भशेय्यकयात कने । मांया प्वाथय् च्वनीपिं गर्मशेय्यक सत्वपिन्त कायदशक, स्त्रीभावदशक, पुरुषभावदशक, वस्तुदशक धयागु स्वंगू दशक प्रकट जुइगु जुयाच्चन । इपिं स्वंगू दशक मध्यय् नं भावदशक गबले गबले उपलब्ध मजू ।

व्याख्या :- गब्भसेय्यक ... .. पातु भवन्ति । (गब्भ=मांया गर्भ+सेय्यक= च्वनाच्चंम्ह) मांया गर्भय् च्वना प्रतिसन्धि च्वनीम्हसित “गब्भसेय्यक सत्व” धका धाइ । गब्भसेय्यक निगू प्रकारया मध्यय् मनूथ्य आदि थें मचा छें जन्म जूइम्हसित “जलाबुज” सत्व धका धाइ । भंगः आदि सत्वपिं थें ख्यँचय् जन्म जुइम्हसित “अण्डज” सत्व धका धाइ । (जलाबु=मचाछें+अण्ड= ख्यँचय्+ज=जन्म जूम्ह)

कलल- थुपिं गब्भसेय्यक निगू प्रकारया सत्वपिंके प्रतिसन्धि कालय् काय दसक, भवदसक व वत्थु दसक थुपिं स्वंगू कलाप उत्पन्न जुइ । उक्त कलाप स्वधीयात हे “कलल” (यचुगु लः) धका धाई । (गुलिं सत्वपिंके भाव दसक हीन जुया च्वनी)

पालि :- ततो परं पवत्तिकाले कमेन चक्खुदसकादीनि च पातुभवन्ति ।

भावार्य :- उगु प्रतिसन्धि अवस्थां लिपा प्रवृत्ति अवस्थाय् क्रमशः चक्षुदशक इत्यादि नं अथवा चक्षुदशक, स्रोतदशक, घ्राणदशक, जिहादशक नं प्रकट जुइगु जुयाच्चन ।

व्याख्या :- ततो परं पवत्तिकाले कमेन - प्रतिसन्धि चित्त क्षणं लिपा प्रवृत्तिकालय् कलल बुलुहुँ बुलुहुँ वृद्धि जुइ । कललय् न्हूगु कर्मज रूप कलापत उत्पन्न जुइ । ध्व कर्मज रूपकलापय् ऋतु नां जुयाच्चंगु तेजो धातु नं दइ । गुगु ऋतु (उतु) या कारणं ऋतुज रूप कलाप वृद्धि जुइ । थुगु ऋतुज रूपया कर्म हे मूल जूगुलिं थुगु ऋतुज रूपयात “कर्म प्रत्ययऋतुजरूप” धका नं धाइ ।

चित्तं उत्पन्नं जुइगु चित्तज रूपं नं न्हू न्हूगु उत्पन्नं जुइ । थुगु चित्तज रूपं कलापय दइगु ऋतुं नं ऋतुज रूपं उत्पन्नं जुइ । थुपिं ऋतुज कलाप चित्तमूलक जूगुया कारणं “चित्तं प्रत्ययऋतुज रूपं” धका नं धाइ । मांया गर्भाशय दइगु “उष्मा” नां जुयाच्वंगु ऋतु नं कललय् ऋतुज रूपत उत्पन्नं याइ । थुकथं आहारज रूपं कलापय दइगु ऋतुया कारणं आहार प्रत्यय - ऋतुजरूपत वृद्धि जुइ । थुकलं कलल मदिक्क वृद्धि जुया वइ । “यक्ख संयुक्त”य् कलल धुंका थी थी आकृतिया वर्णण थुकथं याना तःगु दु -

“पठमं कललं होति कलला होति अब्बुदं ।

अब्बुदा जायते पेसि पेसि निब्बत्तति घनो ॥

घना पसाखा जायन्ति केसा लोमा नखापि च ॥

पठमं कललं होति - प्रतिसन्धि क्षणं निसैं कया छगू हप्तातक कललरूप दयाचवनी । ध्व कलल वुलुहुं वुलुहुं बढय् जुया वइ ।

कलला होति अब्बुदं - छगू हप्तातक कलल चवने धुंका थुकिया आकृति हिलावनाः अर्बुदं जुइ । ध्वनं छगू हप्तातक चवनी ।

अब्बुदा जायते पेसि - अर्बुदं मांसपेशीया रूपय् हिला वनी । ध्वनं छगू हप्ता तक चवनी ।

Dhamma.Digital

पेसि निब्बत्तति घनो - पेशीं घनरूप कडागु उत्पन्नं जुइ । घनया अर्थं छाःगु, कडागु खः । पेशि (पाँय्चिंगु) छाणा वइ । ध्वनं छगू सप्ताह तक चवनी ।

घना पसाखा जायन्ति - घनं न्यागू कचा उत्पन्नं जुइ । निपा तुति, निपा ल्हा, छूयों जुइगु छगू कचा याना न्यागू कचा दुगु आकारं जुइ । ध्व सूक्ष्मगु चिन्ह मात्रं जुइ । ध्वनं छगू हप्ता तक चवनी । थुकथं प्रतिसन्धि धुंका गर्भाशय च्वंगु शरीरं न्यागू कचा मजूतल्ले ३५ दिनं क्रमशः वृद्धिं जुजुं वइ ।

कमेन चक्खुदसकादीनि च पातुभवन्ति - थुकथं छसिकथं वृद्धिं जुया प्वाथय् च्वंम्ह सत्त्व ११ गू हप्ता दत्तकि प्रतिसन्धि क्षणय् उत्पन्नं जुइ मफुगु चक्खु, सोत, घान, व जिह्वा दसक धइगु ४ गू कर्मज कलापं नं उत्पन्नं जुइ । उक्तं नापं सम्बन्धं स्वका

“कमेन” पाली दुगु पद योग्य जूगु करणयात अनिरुद्धाचार्यं थःगु “परमत्थ विनिच्छय” धइगु ग्रन्थय् स्वयं थये धयाःतःगु दु ।

“ततो परं पवत्तिमिह वड्डमानस्स जन्तुनो ।
चक्खुदसकादयो च चत्तारो होन्ति सम्भवा ॥

अर्थात् प्रतिसन्धिं लिपा प्रवृत्ति कालय् वृद्धि जुजुं वयाच्चंमह सत्वया चक्खुदसक आदि ४ गू रूप कलाप लो लो कथं उत्पन्न जुइ ।

अनिरुद्धाचार्यया “परमत्थविनिच्छय” या थुगु गाथा व थुगु प्रस्तुत ग्रन्थय् गुलि तक मिले जू स्वय् ।

गाथाय् “ततो परं पवत्तिमिह” या थासय् प्रस्तुत ग्रन्थय् “ततो परं पवत्ति काले” च्वया तःगु दु । अथे हे “चक्खुदसकादयो च चत्तारो होन्ति सम्भवा” या थासय् “चक्खुदसकानि च पातुभवन्ति” च्वया तःगु दु । थुकिं छुं भेद मदु । गाथाय् “वड्डमानस्स” थुगु पदया थासय् प्रस्तुत ग्रन्थय् “कमेन” धका च्वया तःगु दु । विभावनीकारं ध्व “कमेन” शब्दय् “कमेन” धका च्वया तःगु दु । विभावनीकारं ध्व “कमेन” शब्दया अर्थ चक्खु धुंका सोत, सोत धुंका घान ... इत्यादि क्रमशः उत्पन्न जुइ धइगु आभास दु । तर थुगु ग्रन्थकार अभिप्राय ध्व खं सी दु कि ११ गू सप्ताहय् चक्खु सोत-आदि कलाप छकोलं उत्पन्न जुइ अनलि वृद्धि क्रमशः (कमेन) जुइ । उकिं “कमेन” शब्दया अर्थ उत्पति जुइगु क्रम मखु, वृद्धि जुइगु क्रम खः । चक्खु, सोत, घान जिह धइगु दसक कलाप ४ गू ११ गू हप्ताय् छकोलं उत्पन्न जुइ । अनलि योग्यता अनुसार बुलुहुं बुलुहुं वृद्धि जुजुं वइ धका सीकेमाः ।

केसा लोमा नखापि च - गर्भय् च्वंगु पिण्ड न्यागू हप्ता दतकि न्यागू कचा जुइ । उबले सँ, चिमिसँ आदि दइ मखुनि । ध्व ४२ गूगु हप्तानिसँ तिनि उत्पन्न जुइ धका “संयुक्त निकाय” या अट्टकथालय् कना तःगु दु ।

अर्थ कथालय् थये धयाः तःसानं न्हेगु महिनां जन्म जुइपिं मचातय्के नं सं चिमिसँ दु । अट्टकथाकारया भनाइ ४२ हप्ताय् शिशुया परिपक्वावस्था खः । यदि ध्व स्वयां न्हापा परिपक्व जुल धाःसा न्हापा हे सं चिमिसँ नं बुया वय् फु ।

सूचना - भूमस्थ देवतापिन्त अलग याना बाकि देव ब्रह्मा, निज्झामतन्हि धयातःम्ह अग्नि पिसाच (प्रेत जाति) व नर्क भूवनय् ओपपातिक प्रतिसन्धि छगू हे जक दइ । बाकिगु गति मध्यय् मनुस्स गति कल्पया उत्थान कालय् मनूत ओपपातिक प्रतिसन्धि जूपिं खः । पद्मावती इत्यादि संसेदज प्रतिसन्धि जुयाच्चन । जलाबूज ला थौकन्हे मांया गर्भे जन्म जुइथें खः । गुलिं मनूत ख्यँचय् (अण्डज) प्रतिसन्धि नं जुइ । तिर्यक, प्रेत व भूमस्थ देवतापिनि नं थये हे धका सीकि ।

जलाबुज, अण्डज नामक गब्भसेय्यक निगू प्रकायापिं व संसेदज सत्वपिंके चक्खुदसक, सोतदसक, घानदसक, भावदसक थुपिं ४ गू हीन जुइ । ओपपातिक प्रतिसन्धि च्वनीपिं मध्यय् अपाये ओपपातिक पुद्गलपिंके जक चक्खु, श्रोत, भाव दसक स्वंगू हीन जुइ । सुगति भूवनय् ला ओपपातिक पुद्गलपिं मध्यय् कल्पया उत्थान कालय् मनुष्य ओपपातिकय् भाव दसक कलाप हीन जुइ । (कल्पया उत्थान कालय् मनूत मिजं नं मखु मिसानं मखु) मेमेगु सुगति भूमी च्वपिं ओपपातिक पिनि गुगु नं रूपकलाप हीन ज्वी मखु ।

रूप पवत्तिकमया कोष्ठ

संख्या	कामावचर पुद्गल	काल	रूप	रूपया स्वरूप
१.	संसेदज	प्रतिसन्धि	उक्कट्ट ७ गू दसक कलाप	चक्खु, सोत, घान, जिह्वा, काय, भाव, वत्थु दसक कलाप धका ७ गू कलाप छकोलं उत्पन्न जूइ ।
		ओमक	३ गू दसक कलाप	जिहा, काय, वत्थु दसक कलाप ३ गू छकोलं उत्पन्न दइ ।
		पवत्ति	२८ गू रूप	रूप २८ गू फुक्कं दइ ।

२.	ओपपातिक	प्रतिसन्धि	उक्कट्ट कलाप	७ गू दसक कलाप	चक्खु, सोत, घान, जिह्वा, काय, वत्थु, भावदसक कलाप ७ गू छकोलं उत्पन्न जुइ ।
			ओमक	४ गू दसक कलाप	घान, जिहा, काय, वत्थु दसक कलाप ४ गू छकोलं उत्पन्न जुइ ।
		पवति		२८ गू रूप	रूप २८ गू फुक्कं उत्पन्न जुइ ।
३.	गब्भसेय्यक (अण्डज, जलाबुज)	प्रतिसन्धि	उक्कट्ट कलाप	३ गू दसक कलाप	काय, भाव, वत्थु दसक कलाप ३ गू छकोलं उत्पन्न जुइ ।
			ओमक	२ गू दसक कलाप	काय, वत्थु दसक कलाप २ गू जक उत्पन्न जुइ ।
		पवति		२१ गू रूप कलाप	चक्खु, सोत, घान जिहा दसक कलाप सहित २१ गू फुक्कं रूप कलाप उत्पन्न जुइ ।
	जम्मा		कलाप	२१ गू कलाप अथवा २८ गू रूप फुक्कं	कम्मज कलाप ९ गू चित्तज ६ गू, उतुज ४ गू, आहारज २ गू ।

अभ्यास प्रश्न

- १) काम भूमी च्वपिं मिसा, मिजं तय्के रूप जम्मा गुलि दय् योग्य जू ?
- २) पुद्गल जाति स्वंगू अथवा प्यंगूयात स्वरूप गिन्ति याना बयँ ।
- ३) संसेदज, ओपपातिक धयापिं गजापिं सत्वपिं खः ?
- ४) उपिं सत्वपिंके प्रतिसन्धिकालय् दक्कसिबय् अप्व रूप कलाप गुलि दय् योग्य जू । हानं गुगु रूप कलापत हीन जुइ ?
- ५) गब्भसेय्यक सत्वपिनि प्रतिसन्धिकालय् रूप कलाप दक्कसिबय् अप्पो गुलि दइ ? हानं दक्कसिबय् कम गुलि दइ ।
- ६) कलल धयागु गुजागु रूपयात धाइ ?
- ७) भूमस्थ देवता बाहेक देव ब्रह्मापिंके गुगु योनि प्राप्त जुइ ?
- ८) मनुष्य गति व तिर्यक गति सत्वपिं गुगु योनियापिं खः ?
- ९) निज्झामतन्निक प्रेत बाहेक मेपिं प्रेतपिंके गजागु योनि प्राप्त जुइ ?
- १०) भूमस्थ देवता, निज्झामतन्निक प्रेत, नर्क गति गुगु योनि प्राप्त जुइ योग्य ?

न्हापां रूप ४ गू उत्पन्न जुइगु

पालि :- इच्चेवं पटिसन्धि-मुपादाय कम्मसमुद्धाना दुतियचित्त मुपादाय चित्तसमुद्धाना ठितिकाल मुपादाय उतुसमुद्धाना ओजाफरणमुपादाय आहारसमुद्धाना चेति चतु समुद्धाना रूपकलाप सन्तति कामलोके दीपजाला विय नदीसोतो विय च यावतायुकमब्बोच्छिन्ना पवत्तति ।

भावार्थ :- थुकथं कना वयागु नय अनुसारं प्रतिसन्धि चित्तया उत्पादयात कारणयाना कर्म दया वइगु रूपकलाप उत्पन्न जुइगु जुया च्वन । प्रथम भवाङ्गयात कारण याना चित्तं दया वइगु रूपकलाप उत्पन्न जुइगु जुयाच्वन । प्रतिसन्धि चित्तया स्थिति कालयात कारण याना ऋतुं दया वइगु रूप कलाप उत्पन्न जुइगु जुयाच्वन । ओजा फिजे जुइगु अवस्थायात कारण याना आहारं दया वइगु रूप कलाप नं उत्पन्न जुइगु जुया च्वन । थुकथं प्यंगू कारणं दया वइगु रूपकलाप क्रम (प्रवाह) काम भूमी मतया ज्वालार्थे व खुसिया धाःथे आयु दतले दिपा मदयेक उत्पन्न जुइगु जुयाच्वन ।

व्याख्या :- च्वय् कनावय् धुंगु खँ रूपप्पवत्तिकम (रूप प्रवर्तित जुइगु क्रम) यात क्यंगु खँ मखुनि । प्रवर्तित जुइगु क्यनीगु प्रारम्भ खँ मात्र जुयाच्चन । “इच्चेवं ... .. पवत्तिति” धइगु पालिं तिनि रूप प्रवर्तित जुइगु क्रमयात क्यंगु खँ जुया च्वन । उक्त कनावयधुंगु प्रवर्तित रूपक्रम मध्यय् -

पटिसन्धिमुपादाय ... .. चित्तसमुद्धाना - प्रतिसन्धि चित्तया उत्पत्ति कालनिसें क्षण क्षण पत्तिं कम्मज रूप उत्पन्न जुया च्वनी । प्रतिसन्धि चित्तया आधारकया अनलिपा उत्पन्न जुइगु प्रथम भवइयात द्वितीय चित्त धका धाइ । उगु प्रथम भवइ चित्तया उत्पत्ति कालनिसें उत्पत्ति जुक्को पत्तिं चित्तज रूप उत्पन्न जुइ ।

ठितिकाल मुपादाय उत्तसमुद्धाना - थन ठिति कालया बारे प्रतिसन्धि चित्तया स्थितिकालयात काय्गु । प्रतिसन्धि चित्तया स्थिति क्षणनिसें उत्तज रूपकलाप उत्पन्न जुइ । प्रतिसन्धि नापंतुं उत्पन्न जूगु कर्मज कलापय् ऋतु (तेजो धातु) दया च्वनी । उगु ऋतु (तेजो धातु) प्रतिसन्धि चित्तया स्थिति क्षण थ्यनकि थःनं स्वयं स्थिति क्षण् थ्यंक वइगुलिं बलवान् जूगुया कारणं (छगू ऋतुपत्तिं छगू रूप कलाप) न्हूगु ऋतुज रूप उत्पन्न जुइगु जुयाच्चन । थुकथं आध्यात्मिक सन्तानय् (स्कन्धय्) दुगु ऋतुं प्रतिसन्धि चित्तया स्थिति क्षणनिसें ऋतुज रूप कलाप उत्पन्न जुइ । थुगु आध्यात्मिक ऋतु बाह्य ऋतुया पाखें तिबः बीवं (उपष्टम्भन प्राप्त जूसाजकं) रूप उत्पन्न जुइफइ । बाह्य ऋतुया पाखें तिबः बीगु धइगु मांया गर्भय् उप्पा (क्वाः जलं) न्हकयाबलें तिबः बिया च्वनी । अनलि जन्म जुइ धुंका पिनेया हावापानी वातावरणं स्पर्श जुलकि बाहय ऋतुज रूप नं उत्पन्नं जुइ ।

ओजाफरणमुपादाय आहार समुद्धान - प्रतिसन्धि च्वने धुंका ओपपातिक व संसेदज सत्वपिके छुं छगू नं नय् त्वनेगु (कम्तिनं थःगु म्हतुइच्चंगु ई) घुतकीगु बखतय् उगु आहारय् दुगु ओजा शरीरय् न्यनाः वनी । शरीरय् गन गन उगु ओजा थ्यन अन अन आहार समुत्थान रूप उत्पन्न जुइ । गब्भसेय्यक सत्वपिके मामं नक्व आहार प्रतिसन्धि च्वने धुंका छगू वा निगू हप्ताति बितय् जुइवं मचाया शरीरय् फैल जुया वनी । उगु फैले जूगु बहिद्ध (पिने) या ओजा व न्हापानिसें दुगु अज्भक्त (दुने) या ओजा मिले जुइगु बखतय् ओजा छगू छगू पत्तिं छगू छगू आहारजरूप कलाप दय्की ।

दीपजासाविद्य - इता व चिकंया कारणं च्यानाच्चंगु मत दृष्टान्त खने दुगु रूपं छगू थें जुया च्वंसां न्ह्योः न्ह्योःयागु इताया भाग व चिकंया कारणं उत्पन्न जूगु मिज्वाला, लिपा लिपाया इताया भाग नाप चिकंया कारणं उत्पन्न जूगु मिज्वाला छगू हे मखु । न्ह्योः न्ह्योःयागु इता व चिकं सदानं फूगु अनुसारं मिज्वालानं सदाया निमित्तं सिना बनी । लिपा लिपायागु इता व चिकंया निमित्तं न्हुन्हुगु मिज्वाला उत्पन्न जुइ । वथें रूप स्कन्ध नं छगू हे सम्भे जूसां न्ह्योः न्ह्योःयागु कर्म, चित्त, ऋतु आहारया कारणं उत्पन्न जूगु रूपया उत्पत्तिक्रम उत्पत्ति, स्थिति, भङ्ग पूर्ण जुइवं निरोध जुइ । लिपा लिपायागु कर्म आदिया निमित्तं न्हुगु रूपया क्रम हानं उत्पन्न जुइ ।

नदी सोतो विद्य - खुसि धाःयात स्वया च्वनीगु बखतय् छगू थें सम्भे जुया च्वंसां न्हापां खंगु खुसिया लः ब्वे न्ह्याना च्वने धुंकल । अनं लिपा द्वितीय खुसिया लः वयाच्चंगु थें प्रथम रूप क्रम निरोध जुइ धुंका द्वितीय आदि रूप क्रम महिबक उत्पन्न जुइ । धुगु रूपं प्यंगू कारणं उत्पन्न जूगु (चतुःसमुत्थान रूपकलाप सन्तति) छगू थें च्वंसां मिज्वाला थें लः धाः थेंः महिबक स्वात्तुस्वानाः आयु दत्तले उत्पन्न जुया विनाश जुयाच्चनी ।

रूप ४ गुया अन्तिम निरोध

Dhamma.Digital

पालि :- मरणकाले पन चुत्तिचित्तोपरि सत्तसम चित्तरस्स ठितिकाल मुपाढाय कम्मजरूपानि न उप्पज्जन्ति । पुरेतरमुप्पन्नानि च कम्मजरूपानि चुत्तिचित्तसमकालमेव पवत्तित्वा निरुज्झन्ति । ततो परं चित्तजाहारजरूपञ्च वोच्छिज्जति । ततो परं उतुसमुद्धान रूपपरम्परा याव मतकलेवर सङ्घाता पवत्तन्ति ।

भावार्थ :- उत्पत्तिं लिपा अनुत्पत्तियात कने । मरणसन्न अवस्थाय् च्यूति चित्तयां च्वय् दुगु भिन्हेगूगु चित्तया स्थितिकालयात कारणयाना कर्मज रूपत उत्पन्न जुइ मखुगु जुल । च्यूति चित्तया च्वय् दुगु भिन्हेगूगु चित्तयागु उत्पाद क्षणय् उत्पन्न जुइ धुंकूगु कर्मज रूपत च्यूति चित्तलिसे समानगु अवस्थाय् तक जक उत्पन्न जुया निरोध जुइगु जुया च्वन । उगु कर्मज रूप निरोध जुइ धुंका लिपा चित्तज रूप व आहाज रूप नं प्यदना

त्वाःदला बनीगु जुया च्वन । उगु चित्तज रूप व आहारज रूप प्यदना त्वाःदला बने धुंका लिपा ऋतु हे उत्पत्ति कारण दयाच्वंगु रूपकलाप परम्परा सिना ध्वरिगना बनी धयागु अवस्था तकं उत्पन्न जुया च्वनीगु जुल ।

व्याख्या :- मरण काले ... .. पवत्तन्ति - धुगु वाक्य रूपया विनाश क्रमयात क्यंगु खँ जुल । च्वे कनावयागु अनुसारं कम्मज आदि रूप मद्दिक उत्पत्ति विनाश जुया वयाः मरणासन्न कालय् थ्यनीगु बखतय् कम्मजरूप अन्त जुइव तिनि मेगु जन्म जुइगु कारणं द्वितीय चित्त च्वय् व क्वय् याना गिन्ति याना यंकेगु बखतय् १७ गूगु चित्त क्षणया स्थिति कालनिसें न्हुगु कर्मज रूप उत्पन्न जुइमखुनि । उगु १७ गूगु चित्तया उत्पत्ति कालय् उत्पन्न जूगु कर्मज रूप च्यूति चित्तया भङ्ग क्षणय् १७ को रूपया आयु पूर्ण जूगु जुया च्यूति चित्त नापं समान जुया निरोध जुइ ।

(कम्मज रूप मध्यय् जीवित रूप दयाच्वनी । उगु जीवितयात “रूप जीवित” धका धाइ । चित्तनाप युक्त जुया च्वंगु चेतसिक मध्यय् नं जीवितिन्द्रिय चेतसिक दयाच्वनी । उगु जीवितिन्द्रिययात “नाम जीवितिन्द्रिय” धका धाइ । छगू जन्मया निमित्तं “रूप जीवित” व “नाम जीवित” छगू पाखं निरोध जुइगु यात हे “आयु फुत - मरण जुल” धका धाइ)

चित्तजाहारजरूपञ्च बोच्छिञ्जति - “कम्मज रूप निरोध जुइवं तुं ता मदुवं चित्तज रूप आहारज रूप निरोध जुइ” धायेगु बखते गुलि ई बिका निरोध जुइ धका परीक्षा याय् योग्य जू ।

चित्तज रूपया निरोध काल - “अरहन्तपिनि चुति चित्त बाहेक सकल सत्वपिनिगु चुति चित्त रूपयात दय्के फु” धका (अट्टकथालय्) धयातल । उकिं च्यूति चित्तया उत्पत्तिकालय् बिलकुल निरोध जुयाच्वंगु चित्तज रूप कम्मज रूप निरोध जुइ धुंका अनुक्षण ४८ गू पुले धुंका निरोध जुइ । (रूपया आयु अनुक्षण ५१ गू ताःहाकः जुयाः ५१ गू या दुने द्वितीय चित्तया अवस्थाय् अनुक्षण ३ गू ति विस्तार जुइ । उगु ३ गू क्षण लिक्क्या ४८ गू ल्यना च्वनी । अथवा अर्हत मखुपिं मेमेपिं पुद्गलपिनि च्यूति चित्त उत्पन्न जूगु अन्तिम चित्तज रूपया च्यूति जुइधुंका १६ गू तःधंगु क्षण (४८ गू अनुक्षण) पूर्ण जुइ धुंका निरोध जुइ ।)

आहारज रूपया निरोधकाल - बहिद्ध पाखें धुतकः छ्वःगु आहार नं दय्माः, अज्भक्त आहार नाप मिलय् जूगु नं जुइमाः, विज्ञानया सहायता नं दय्माः, धुपिं स्वंगू मिले जुइव आहारज रूप उत्पन्न जुइ फइ । उकिं “च्यूति चित्तया भङ्गतक्क विञ्जाणया सहायता दुगु कारणं आहारज रूप उत्पन्न जुइतिनि” धयातल । ध्व धयातःगु अनुसार अनुक्षण ५१ गू मध्यय् च्यूति चित्तया भङ्गक्षणया निमित्तं छ्गू अनुक्षण लिकयाः च्यूति धुंका अनुक्षण ५० गू ति विस्तार जुइ धुंका आहारज रूप निरोध जुइ धका काय्माः । तःधंगु क्षण नापं गिन्ति याना का ।

उत्तुज रूपया निरोध काल - उत्तुज रूप धयागु “याव मतकलेवरसङ्गाता” धयातःगु अनुसार उत्तुज रूप गुबलेतक मृत शरीर (सीम्ह) दयाचवनी उबले तक दयाचवनी (कलेवर शब्द मृतक शरीरयात धाःगु खः) । ध्व “याव मतकलेवरसङ्गाता” धयागु वचन छ्गू जन्मया निमित्तं रूप आकार प्रकार विनास मज्जीवलय् तकया सिमाना तथा धया तःगु वाक्य जुल । वास्तवय् मिं छ्ववय्का छ्वःसां नौया रूपय्, भूमी गाढय् याःसां लासया अवस्थां कँलाय्यागु अवस्थातक, कँलाय् भ्वाभः जुया धू धू जूधाय् तककनं उत्तुज (ऋत्तुज) रूपया परम्परा स्वात्तुस्वाना कल्पविनाश मज्जीतल्ले उत्पन्न जुयाचवनी । उत्तुज कलाप रूपया परम्परा कल्प विनाश मज्जीतल्ले धका केवल संस्वेदज व गव्भसेय्यक सत्वपिन्त कयाः जक धयातःगु खः । कामभूमी उत्पन्न जूपिं ओपपातिक सत्व, नर्कय् च्वपिं सत्वपिं व देव ब्रह्मा आदिपिनि शरीर च्यूति जुइसाथं दइमखुत । इमिगु शरीर मत सिनावनी वलय् थें मदया वनी । गथे मत सीबलय् छुं अवशेष दइमखु ओपपातिक सत्वपिनि शरीरनं च्यूतिं लिपा छुं अवशेष बाकि दइ मखु ।

संग्रह गाथा

पालि :- इच्चेवं मतसत्तानं - पुनदेव भवन्तरे ।

पटिसन्धिमुपादाय-तथा रूपं पवत्तति ॥

भावार्थ :- थुकथं कना वये धुंगु नय अनुसारं थुगु वर्तमान जन्मय् प्रतिसन्धि चित्तया उत्पादयात कारण याना चतुसमुद्धानिक रूप उत्पन्न जुइथें, अथे हे मृत्यु जुइ धुंक्पिं सत्वपिन्त हाकनं मेगु जन्मय् प्रतिसन्धि चित्तया उत्पादयात कारण याना चतुसमुद्धानिक रूप उत्पन्न जुइगु जुयाचवन ।

ब्याख्या :- इच्छेवं ... .. पवत्तति - धयागु गाथा रूप संसारचक्र चाहिला च्वंगुयात क्यँगु गाथा जुल । ध्व कनावयागु क्रम अनुसार च्यूति जूपिं सत्वपिंके लिपायागु जन्मय् प्रतिसन्धिया उत्पत्ति क्षणं निसें कया च्वय् कनावयागु (रूप प्रवृति) क्रम अनुसार हाकनं कर्मज, चित्तज, ऋतुज व आहारज रूप दया वइगु खँ क्यनातःगु जुल ।

कम्मजादि रूप कलापया आरम्भ कालया कोष्ठ

संख्या	रूपकाल	आरम्भ काल
१.	कम्मज कलाप	प्रतिसन्धि चित्तया उत्पत्ति कालंनिसें क्षण क्षण पत्तिं दयाच्चनी ।
२.	चित्तज कलाप	प्रतिसन्धिं लिपा द्वितीय चित्त धयागु प्रथम भवइया उत्पत्ति कालंनिसें क्षण क्षण पत्तिं दयाच्चनी ।
३.	उतुजकलाप	प्रतिसन्धि चित्तया स्थिति कालंनिसें क्षण क्षण पत्तिं दयाच्चनी ।
४.	आहार कलाप	ओजा फिजय् जुया वंसां निसें क्षण क्षणपत्तिं दयाच्चनी ।

थुगु रूपं भिन्न भिन्न दयाच्चन ।

कम्मजादिरूप कलापया निरोध कालया कोष्ठ

संख्या	रूप कलाप	निरोधकाल
१.	कम्मज रूप कलाप	च्यूति चित्तया लिखतं गिन्ति याना यंकेगु बखते १७ गू चित्त क्षणया उत्पत्ति क्षणय् दइगु कम्मज रूप नं च्यूति चित्तया साथ साथे तुं निरोध जुइ ।
२.	चित्तज रूप कलाप	कम्मज रूप निरोध जुइ धुंका अनुक्षण ४८ गू (१६ गू क्षण) पुले धुंका निरोध जुइ ।
३.	आहार रूप कलाप	च्यूति धुंका ५० गू अनुक्षण लिपा आहारज रूप निरोध जुइ ।
४.	उतुज रूप कलाप	उतुज मृतक शरीरया छुं अवशेष बाकि मन्तकि उतुज रूप कलाप नं निरोध जुइ ।

अभ्यास प्रश्न

- १) कम्मज रूप गवलेनिसें उत्पन्न जुइ ? संग्रह प्रमाण बिया क्यँ ।
- २) गुगु बखतय् अन्तिम जुया गुगु बखतय् अन्तिम निरोध जुइ ?
- ३) चित्तज रूप गवलेनिसें उत्पन्न जुइ ? संग्रह प्रमाण बिया क्यँ ।
- ४) गुगु बखतय् अन्तिम जुया गुगु बखतय् अन्तिम निरोध जुइ ?
- ५) उत्तुज रूप गवलेनिसें उत्पन्न जुइ ? संग्रह प्रमाण बिया क्यँ ।
- ६) गवले तक्क उत्तुज रूप दया च्वनी ?
- ७) आहारज रूप गुवलेसनिसें उत्पन्न जुइ ?
- ८) आहारज रूप गुगु बखतय् अन्तिम जुया गुगु बखतय् अन्तिम निरोध जुइ ?
- ९) इच्चेवं मत सत्तानं आदि गाथाया अर्थ व्यु ।

रूप भूमी रूपया उत्पत्ति क्रम

पालि :- रूपलोके पन घान जिहा काय भावदसकानि च आहारज कलापानि च न लभन्ति, तस्मा तेसां पटिसन्धिकाले चक्खु स्रोत वत्युवसेन तीणि दसकानि जीवितनवकञ्चेति चतारो कम्मसमुद्धान कलापा । पवत्तियं चित्तोत्समुद्धाना च लभन्ति । **Dhamma.Digital**

भावार्थ :- कामभूमी रूपया उत्पत्तिं लिपा रूप भूमी रूपया उत्पत्ति जुइगुयात कने । रूपभूमी घाणदशक, जिहदशक, कायदशक, स्त्रीभाव दशक, पुंभावदशक व आहारज कलापत उपलब्ध मजू । उकिं रूपब्रह्मापिनि अथवा रूपब्रह्मापिन्त प्रतिसन्धि अवस्थाय् चक्षुदशक, स्रोतदशक, वस्तुदशक हिसावं स्वंगू दशक व जीवितनवक कलाप धका थुकथं प्यंगू कर्म दया वइगु रूपकलापत उपलब्ध जू । प्रवृत्ति अवस्थाय् चित्त व ऋतुं दया वइगु रूप कलापत नं उपलब्ध जू ।

व्याख्या - रूप लोके ... .. लभन्ति - थुगु वचन असञ्जासत वाहेक रूप भूवनय् दय् माःगु रूप कलापयात क्यँगु खँ जुल । रूप भूवनय् कम्मज कलाप ९ गू मध्यय् घानदसक आदि ४ गू रूपकलाप व आहारज रूप कलाप दय् योग्य मजू । छाया् धाःसा रूप भूमि धइगु काम गुणयात घृणा याइपिं रूप ब्रह्मापिनिगु आवास भूमि

खः । घान पसाद दुगु कारणं नतुनेगु इच्छा जुइगु चित्त उत्पन्न जुइ । जिह्व प्रसाद दुगु कारणं स्वाद कायेगु इच्छा जुइगु चित्त उत्पन्न जुइ । काय प्रसाद दुगु कारणं स्पर्श यायगु इच्छा जुइगु चित्त उत्पन्न जुइ । भाव रूप दुगु कारणं मैथुन कर्मया इच्छा जुइगु जुल । थथे घान आदि रूप कलाप कामगुण चित्त धातुयात वृद्धि जुइकीगु रूप जुल । उकिं थुपिं रूप कलापत दय् योग्य मजू ।

चक्खु सोत पसाद - चक्खु पसाद बुद्ध दर्शनया निमित्तं, सोतपसाद धर्म श्रवणया निमित्तं दइगु जुल । थुकथं रूप भूमी प्रतिसन्ध कालय् चक्खु दसक, सोतदसक वत्थुदसक व जीवित नव कलाप थुपिं ४ गू कलाप जक दय् योग्य जू । सम्पूर्ण शरीरय् व्याप्त जुयाच्चने फुगु काय दसक व भावदसक दइ मखुगु कारणं ब्रह्मापिनिगु शरीरय् काय दसक भाव दसकया थासय् जीवितनवक कलाप हे जक व्याप्त जुया च्वनी ।

आचार्य अनुरुद्धजुं “जीवितनवक कलाप ब्रह्म भूमी हे जक अलग्ग कलाप दय् फइ, काम भूमीच्वपिं सत्वपिकेला काय दसक व भाव दसकय् हे अन्तरगत जुइ धुंकूगुलिं जीवितनवक कलाप जक अलग्ग दय्फइ मखु” थ्व खँयात माने याइगु कारणं जीवितनवक कलाप काम भूमीच्वपिं सत्वपिनिगु रूपप्रवृत्ति क्रमय् मक्यंसे रूप भूमिया रूप प्रवृत्ति क्रमय् क्यनातःगु खः ।

Dhamma.Digital

थ्व खँयात “परमत्थविनिच्छय” धइगु ग्रन्थय् अनिरुद्धाचार्यजुं स्पष्ट जुइक कना तःगु दु गथे कि -

“सन्ति सब्बानि रूपानि, कामेसु चतुसम्भवा ।
जीवितनवकं हित्वा कलापा होन्ति वीसति ॥”

वसपोलं थथे धयातःगुया कारण कामभूमीला काय दसक व भाव दसक कलाप प्रतिसन्धि कालं निसैं दयाच्चनी । अले थुपिं (कायदसक नं भावदसकनं) सम्पूर्ण शरीरय् व्याप्त जुयाच्चनी । जीवित रूप ला थुकि दुने हे दुथ्याय् धुंकल । उकिं जीवित रूप अलग्ग याना कामभूमी दइ धका धया च्वनेगु आवश्यक मदु । तर रूपभूमी काय दसक नं भाव दसक नं मदु, उकिं रूपभूमी जीवितनवक कलाप अलग्ग दया व्याप्त जुया च्वनी ।

पवत्तियं चित्तोत्समुद्धाना च - प्रवृत्ति कालय् चित्तज कलाप, उत्तुज कलाप फुक्कं दय् योग्य जू । ब्रह्मापिसं नय् त्वनेगु आहार ग्रहण याइमखु । ब्रह्मापिनिगु आध्यात्मिक सन्तानय् (शरीरय् दुने) ओजस रूप दःसानं बहिद्ध ओज (पिनेया आहारं प्राप्त जुइगु ओज) नाप मिलय् जुइगु मदुगु जुया आहाज रूप उत्पन्न जुइमखु । उकिं ब्रह्मापिके कम्मज, चित्तज, उत्तुज रूप हे जक दइ ।

(गधे मनुष्यपिं नं छुं छगू कारणं तस्कं प्रीति उत्पन्न जुइबलय् छुं समय तक्क छुं नं मनसे च्वने फइ, अथे हे ब्रह्मापिं नं थःथःगु ध्यानया प्रीतिं सन्तुष्ट जुया आहार मनसे हे म्वाना च्वनी । ब्रह्मापिके भाव रूप मदुसां नं इमिगु रूप आकार पुरुषपिं थें जुयाच्वनी ।)

पालि :- असञ्जासत्तानं पन चक्खु सोत वत्थुसद्दापि न लभन्ति, तथा सब्बानिपि चित्तजरूपानि, तस्मा तेसं पटिसन्धिकाले जीवितनवकमेव । पवत्तियञ्च सद्वज्जितं उत्तुसमुद्धान रूपं अतिरिच्चति ।

भावार्थ :- विशेष खँ कने । असंज्ञासत्त्व पुद्गलपिन्त चक्षु, सोत, वस्तु, शब्द नं उपलब्ध मजू । अथे हे चित्तज रूपत फुक्कं हे उपलब्ध मजू । उकिं इपिं असंज्ञासत्त्व ब्रह्मापिनि प्रतिसन्धि अवस्थाय् जीवित नवककलाप हे जक दइगु जुयाच्वन । प्रवृत्ति अवस्थाय् नं शब्द अलग्गु ऋतु हे उत्पत्ति कारण जुयाच्वंगु रूपं ल्यं दइगु जुयाच्वन ।

व्याख्या :- असञ्जासत्तानं पन चक्खु सोत वत्थु सद्दापि - असञ्जासत्त ब्रह्मापिके चक्खु सोत वत्थु दशक व सद्व नवक कलाप दइमखु । “सद्दापि” धइगु वचनय् अपि शब्दं न्हापा च्वय् उल्लेख जुइ धुंकूगु रूप ब्रह्मापिके दइ मखुगु घान, जिहा, काय, भाव दसक व आहारज कलाप नं दइमखु धका पनाःतःगु जुल । उकिं कम्मज कलाप ९ गू मध्यय् प्रतिसन्धि कालय् जीवितनवक कलाप छगू जक दइ । उकिं “तस्मा तेसं पटिसन्धि काले जीवितनवकमेव” धका कना बिज्यात । चित्त मदुगु कारणं चित्तज कलाप फुक्कं दइमखुगु जुया “सब्बानिपि चित्तज रूपानि” धका कना बिज्यात ।

पवत्तियञ्च सद्वज्जितं उतुसमुद्धान रूपं - पवत्तिकालय् उतुकलाप प्यंगू मध्यय शब्द सम्बन्धि मदैगु जुया सुदृढक व लहुतादेकादसक कलाप निगू जक दइ । उकिं असञ्जासत्तभूवनय् अविनिब्भोग ८ गू, जीवित १ गू, लहुतादि रूप ३ गू रूपकलाप पत्तिं दय् फइगु लम्बण रूप ४ गू, आकास धातु १ गू जम्मा १७ गू जक दइ ।

(अनुरुद्धाचार्यजुं रूप भूवनय् दइगु रूपयात जक क्यंगु जुल । उत्पत्तिक्रम व भङ्ग क्रमयात मक्यंगु जुल । थये मक्यंगुया कारण काम भूवन नाप आपा मपागु जुया खः । केवल उतुज रूपय् हे जक छुं भतीचा पाःगु खने दु । गथे कि - रूप ब्रह्मापिं च्यूति जुइबलय् मनुतथें उतुज रूप (मृत शरीर) बाकि दइमखु । मत सिनाःवनी थें शरीर निरोध जुया वनी । च्यूति धुंका चित्तजरूप ४८ गू अनुक्षण तक व आहारज रूप ५० गू अनुक्षणतक दया च्वनी ।)

थुपिं चित्तज रूप अथे हे आहारज रूपय् वइगु ऋतुज रूपं अथे हे मूल ऋतुज रूपं छुं क्षण तक ऋतुज रूप उत्पन्न याय्गु सम्भावना दु, तर मिखा छकः पति याय्गु व चुटकि छक न्याय्केगु ग्वःछि ईया दुने लाखौं करोडौं चित्तक्षण प्रवृत्त जुइ फुगु कारणं च्यूतिचित्त निरोध जुइ धुंका छुं अनुक्षण रूप प्रवृत्ति जूसां मिखा छक पति यानागु गोछि समय् तक नं रूप बाकि च्वनीगु मखुगु कारणं “च्यूति जुइ धुने साथं रूप कलाप नं निरुद्ध जुइ” धका धयातल । देवता व नर्कय् च्वपिं प्राणीपिनि नं थुकथं हे धका सीकेमाः ।

पालि :- इच्चेवं कामरूपासञ्जीसङ्गातेसु तीसु ठानेसु पटिसन्धि पवत्तिवसेन दुविधा रूपपवत्ति वेदितब्बा ।

भावार्थ :- थुकथं कनावये धुंगु नय अनुसारं कामभूमी, रूपभूमी, असञ्जासत्व भूमी स्वंगू भूमी प्रतिसन्धि प्रवृत्ति हिसाबं निता प्रकारया रूपया उत्पत्ति सीकेमाः ।

व्याख्या :- इच्चेवं ... वेदितब्बा - धइगु पालि काम, रूप व असञ्जासत्त भूवनय् रूपया उत्पत्ति, विनाश जूगुयात निगमनद्वारा क्यंगु खँ जुल ।

संग्रह - गाथा

पालि :- अट्टवीसति कामेसु-होन्ति तेवीस रूपिसु ।
सत्तरसेव सञ्जीनं-अरूपे नत्थि किञ्चिपि ॥

भावार्थ :- भिच्छूगू काम भूमी नीच्यागू रूप उत्पन्न जुइगु जुल । असंज्ञासत्त्वं अलगुगु भिन्त्यागू रूपभूमी नीस्वंगू रूप उत्पन्न जुइगु जुल । असंज्ञासत्त्वं पुद्गलपिके भिन्हेगू रूप हे जक उत्पन्न जुइगु जुल । अरूपभूमि प्यंगूली छुं छगू रूप नं मदुगु जुल ।

व्याख्या :- अट्टवीसति ... .. किञ्चिपि - धइगु संग्रह गाथा जुल । काम भूवनय् रूप २८ गुलिं दइ । असञ्जासत्त बाहेक रूप भूवन १५ गूली (घान, जिह्व, कायपसाद व भावरूप निगू वर्जित) रूप २३ गू दइ । असञ्जासत्त भूवनय् दय्फइगु रूप १७ गू दु व थथे खः - अविनिव्भोग रूप ८ गू, जीवित रूप १ गू, लहुतादि ३ गू, लक्षण रूप ४ गू व आकास धातु (परिच्छेद) रूप १ गू जम्मा १७ गू जुल ।

पालि :- सट्ठो विकारो जरता - मरणञ्चोपपत्तियं ।
न लब्भन्ति पवत्तेतु - न किञ्चिपि न लब्भति ॥

अयमेत्थ रूपपवत्तिक्कमो ।

Dhamma.Digital

भावार्थ : प्रतिसन्धि अवस्थाय् शब्द, विकार रूप न्यागू, जीर्णता व अनित्यता उपलब्ध मजू । प्राप्त मजूगुयां लिपा प्राप्त जूगुयात कने । प्रवृत्ति अवस्थाय् छुं छगू रूप नं उपलब्ध मजूगु मखु, उपलब्ध हे जू ।

ध्व कना वयागु ध्व थुगु रूप संग्रहय् अथवा रूपसमुद्देश आदि न्यागू मध्यय् रूपया उत्पत्ति क्रमयात क्यनीगु नय खः ।

व्याख्या :- सट्ठो विकारो ... .. नलब्भति - थुगु गाथां नं प्रतिसन्धि कालय्, पवत्तिकालय् दय् योग्यगु रूपयात संक्षिप्तं क्यंगु संग्रह गाथा जुल । उपपत्तियं - धइगु खं प्रतिसन्धिया उत्पत्ति क्षणयात कायगु । उगु उत्पत्ति क्षणय् सदरूप, विञ्जत्तिद्वय, लहुता आदि विकार रूप, जरता, अनिचचता रूप दइमखु । पवत्तिकालय् रूप २८ गूलिं योग्यता अनुसार दइ ।

असञ्जासत्त बाहेक रूप भूवनय् कम्मजकलाप आदिया
आरम्भकालया कोष्ठ

भूवन	काल	रूप	रूपया स्वरूप
रूप भूवन १५ गू	प्रतिसन्धि	४ गू रूप कलाप	चक्खुदसक, सोतदसक, बत्थु दसक जीवित नवकलाप धयागु कम्मज कलाप ४ गू दई ।
	पवत्ति	१४ गू रूप कलाप	प्रतिसन्धि अवस्थाय् दइगु कम्मज कलाप ४ गू, चित्तज कलाप ६ गू, उतुज कलाप ४ गू जम्मा १४ गू रूप कलाप दइ ।
	जम्मा	१४ गू रूप कलाप	घानदसक, जिह्वादसक, काय दसक, इत्थिभाव दसक, पुंभावदसक धयागु कम्मज कलाप ५ गू आहारज कलाप २ गू जम्मा ७ गू रूप कलाप बाहेक १४ गू रूप कलाप दइ ।

असञ्जासत्त भूवनय् कम्मजादि कलापया कोष्ठ

भूवन	काल	रूप	रूपया स्वरूप
असञ्जा- सत्त १ गू	प्रतिसन्धि	१ रूप	जीवितनवक कलाप धयागु कम्मज कलाप १ गू ।
	पवत्तिकाल	३ गू रूप कलाप	जीवितनवक धयागु कम्मज कलाप १ गू । सुद्धक कलाप व लहुतादि एकादसक कलाप धयागु उतुज कलाप २ गू जम्मा याना ३ गू रूप कलाप दइ ।
	जम्मा	३ गू रूप कलाप	जीवितनवक कलाप १ गू सुद्धक कलाप १ गू लहुतादि एकादसक कलाप १ गू

अरूप भूवन - अरूप भूवने छुं छगू रूपनं दइमखु

भूवन अनुसारं दय्योग्यगु रूपया कोष्ठ

संख्या	भूवन	रूप	रूपया स्वरूप
१.	काम ११ गू भूवन	२८ गू	निफन्न रूप १८ गू, अनिष्फन्न १० गू । युक्तं २८ गू जुल ।
२.	असञ्जासत्त वर्जित १५ गू रूपब्रह्म भूवन	२३ गू	भूत रूप ४ गू, चक्खु, सोत धयागु पसाद रूप २ गू, विषय रूप ७ गू, हृदय रूप १ गू, जीवित रूप १ गू, आहार रूप १ गू, परिच्छेद रूप १ गू, विञ्जति रूप २ गू, विकार रूप ५ गू, लक्षण रूप ४ गू । युक्तं २३ गू जुल ।
३.	असञ्जासत्त भूवन	१७ गू	जीवित रूप १ गू, अविनिब्भोग ८ गू, परिच्छेद रूप १ गू, लहुता, मुदुता कम्मञ्जता रूप ३ गू, लक्षण रूप ४ गू, धुगु रूपं १७ गू जुल ।
४.	अरूपावचर	०	छुं छगू नं रूप दइमखु ।

अभ्यास प्रश्न

Dhamma.Digital

- १) रूप भूवनय् गुगु रूप दय् योग्य मजू, रूप संग्रह चुण्णिय (गद्य) प्रमाण बिया क्यं ।
- २) घानादित्तय भाव रूप रूपभूवनय् छाया म्दुगु ?
- ३) रूपब्रह्मापिके आहारज रूप छाया दय् योग्य मजूगु ?
- ४) ब्रह्मापिके भाव रूप म्दुसा रूप आकार गथे च्वनी ?
- ५) असञ्जासत्त भूवनय् कम्मजकलाप मध्यय् गुगु कलाप जक दइ ?
- ६) उत्तुजकलाप ४ गू मध्यय् गुगु कलाप जक दइ ?
- ७) चित्तजकलाप फुक्कं छाया दइ मखुगु ?
- ८) प्रतिसन्धिया उत्पत्ति क्षणय् दइमखुगु रूपयात क्यं ।

रूपपवत्तिकम क्वचाल ।

निर्वाणयात क्यनीगु

पालि :- निब्बानं पन लोक्त्तरसङ्घातं चतुमगगजाणेन सच्चिकातब्बं मग्गफलान-
मारम्मणभूतं वानसङ्घाताय तण्हाय निक्खन्तत्ता निब्बानन्ति पवुच्चति ।

भावार्थ :- रूपं लिपा निर्वाणयात कने । अथवा चित्तं चैतसिकं लिपा निर्वाणयात कने । मार्गं व फलया आरम्मणं जुया च्वंगु प्यंगू मार्गं ज्ञानं साक्षात्कारं याय् माःगु लोक्त्तरं धयागु निर्वाणयात सत्वपिन्तं संसारं चक्रय् प्यपुंकीगु, सुइगु कारणं वान धयागु तृष्णां पिहाँ वनीगु जुया निम्तिं निर्वाणं धका विशेषं रूपं कना तल ।

व्याख्या :- प्रस्तुतं ग्रन्थय्या आरम्भय् “चित्तं चेतसिकं रूपं निब्बानमिति सब्बथा” - थुकथं यानातःगु प्रतिज्ञा अनुसारं चित्तं, चेतसिकं व रूपं शीर्षकं क्रमं मिलय् याना वर्णनं याये धुंका निर्वाणयातं बारय् क्यनेतं अनिरुद्धाचार्यजुं “निब्बानं पन” - आदिं निसं कया प्रकरणं शुरुं यानातःगु खः । निर्वाणयातं विषयं वर्णनं यानातःगु काण्डयातं निर्वाणं काण्डं धाये बहू जू । तरं निर्वाणयातं विषयं भतीचा जक खँ क्यनेगु इच्छां छगू विशेषं काण्डं छुटेयाना मक्कंसे रूपकाण्डयत्तुं दुध्याका तःगु जुल ।

निब्बानं पन ... .. निब्बानन्ति पवुच्चति - थन “निब्बानं” व “निब्बानन्ति” धका निब्बानं शब्दं निकः छयलातःगु दु । थुकी न्ह्यःयागु “निब्बानं” पदं “निब्बानं” धयागु स्वभावं जुया च्वंगु परमार्थं - धर्मयातं क्यंगु जुल । लिपायागु “निब्बानन्ति” पदं नाम-प्रज्ञप्तिं यातं क्यंगु “संज्ञावाची” शब्दं जुल । (गथे - विहारं द्रव्यं पदार्थया रूपय् दयाच्वंगु) विहारं याये योग्यगु जुया “विहारं” धका “नामं” करणं याना क्यंगु थें खः ।)

चतुमगगजाणे सच्चिकातब्बं - थुगु पाठं सोतापत्तिं आदिं मार्गज्ञानं प्यंगू द्वारा निर्वाणं “साक्षात्कारं” याय् योग्यं जू । “साक्षात्कारं” धइगु दृष्टान्तं मिखां खनीगु थें खनीगु खः । मार्गं ज्ञानं प्राप्तं मज्जुतले कामावचरं ज्ञानं जक दृष्टान्तं खनीमखु । अनुमानं जक खनी ।

मग्गफलानमारम्मणं भूतं - थुगु पाठं निर्वाणं धइगु “मार्गं व फलं धर्मया आरम्मणं जुया च्वनं” धयागु खँ क्यंगु जुल । कल्याणं पृथक्जनं पिसं निर्वाणयातं लक्षं

याना कम्मद्वान भावना याइवल्लय् ज्ञानं निर्वाणया उपसम स्वभावया आकर प्रज्ञप्ति जक अनुमान याना उकियात आरम्मण याय् फइ, तर साक्षात्कार याय् फइमखु ।

वानसङ्गाताय तण्हाय - धन “वान” शब्दया अर्थ “तृष्णा” खः । (वान=स्वापू तइगु धर्म) सूचिकानं कापः छकू नाप मेगु काप स्वाना स्वी थें तृष्णानं थुगु वर्तमान जन्म व लिपायागु जन्मनाप स्वापू तथा बी । उकिं तृष्णा मफूतल्ले भव संसारं मुक्त जुइ फइ मखु ।

निक्खन्तत्ता निब्बानन्ति - “वानतो निक्खन्तन्ति निब्बानं” धका विग्रह याना तःगु खः । “वान” धयागु तृष्णां “मुक्त” जुइ धुंकूगु धर्म खः । तृष्णायागु जालं “मुक्त” धाःगु खः । “मुक्त” धयागुया अर्थ “आरम्मणयात ग्रहण याइ मखुत, तृष्णाया जालं मुक्त जुल” धाःगु खः । थुगु “वान सङ्गाताय तण्हाय निक्खन्तत्ता निब्बानं” धयागु पालिं “निब्बान” शब्दय् “नि+वान” धका पद छुटय् याना “वानतो निक्खन्तन्ति निब्बानं” धका समास पद मिलय् याय् माःगु जुल । (निर्वाण धका संस्कृतय् दुगुलिं “निब्बान” धका नं छयलेगु याः ।)

पालि :- तदेतं सभावतो एकविधम्मि सउपादिसेस निब्बानधातु अनुपादिसेस निब्बानधातु चे’ति दुविधं होति कारणपरियायेन ।

भावार्थ :- स्वभावया हिसावं अथवा थःथःगु कृत्य लक्षणया हिसावं छता प्रकारं जक दुगु उगु निर्वाण क्लेशं अलग जुया पञ्चस्कन्ध लिसे मिले जुया च्वंगु सउपादिसेस निर्वाण धातु व क्लेशं अलगगु पञ्चस्कन्ध मदुगु अनुपादिसेस निर्वाण धातु धका थुकथं सीके बीगु कारण पर्यायं निता प्रकारं दयाच्चन ।

व्याख्या :- सभावतो एकविधम्मि - (स+भाव, स=थःगु+भाव=लक्षण) गथे चित्त आरम्मण विजानन लक्षण कथं छगू हे जक खः । फस्स फुसन लक्षण कथं छगू हे जक दु । अथे हे “निब्बान” धयागु सन्तिलक्षण अर्थात् शान्त स्वभाव लक्षण कथं छगू हे जक दु ।

सूचना- “एकविधम्मि”- ध्व वचन अनुसार निर्वाण छगू हे जक खः । अथे जूसां सकल अरहन्तपिनिगु निर्वाण (आपासिगु हक लगय् जूगु वस्तु थें) छगू हे जक दु धका सम्भे जुइ मज्यू । गथे प्रत्येक व्यक्तिपिनि थःथःगु अलगगु चित्त दयाच्चनी । अथे हे आर्य

पुद्गलपिनि थःथःगु अलग्ग निर्वाण दया च्वनी । शान्त स्वभाव कथं निर्वाण छता हे जक जूसां सउपादिसेस निर्वाण, अनुपादिसेस निर्वाण धका निथी दु ।

सउपादिसेस निब्बान धातु - (स+उपादि+सेस, सेस=क्लेश वाकिदनिगु+उपादि=
विपाक नाम स्कन्ध व कर्मज रूप स्कन्ध+स=दनिगु) मार्ग द्वारा क्लेशयात हतेयाइगु वखतय् स्कन्ध सन्तति क्लेश फुनावनीगु वखतय् दयाच्वंगु विपाक नाम स्कन्ध व कर्मज रूप ल्यना हे च्वनी । क्लेशद्वारा वाकि दनिगु विपाक कर्मज रूपद्वारा लक्षित यानातःगु निर्वाण धातुयात “सउपादिसेस निर्वाण धातु” धका धाई । “विपाक” नाम स्कन्ध कर्मज रूप निरोध मज्जनिवलय् (परिनिर्वाण मज्जनिवलय्) आरम्भण याःगु “निर्वाण” धाःगु जुल ।

अनुपादिसेस निब्बान धातु - (न+उपादि+सेस) क्लेश पाखें ल्यंदनिगु विपाक कर्मज रूप मदुगु निर्वाण धातुयात धाःगु जुल । “विपाक” नाम स्कन्ध कर्मज रूप निरोध जुइ धुनेवं (परिनिर्वाण जुइगु वखतय्) प्राप्त जुइगु “निर्वाण” यात धाःगु जुल ।

दुविधं होति कारणपरियायेन - (कारण परियाय=कारण परियाय अथवा कारणोपचार) विपाक व कर्मज रूप वाकि दनिगु व मदुगुया कारणं लक्षण निता प्रकारं दुगुलिं “सउपादिसेस निर्वाण” व “अनुपादिसेस निर्वाण” यात लक्षित याना तःगु जुल । थुकथं लक्षित याता तःगु सउपादिसेस व अनुपादिसेस नांयात फल लक्ष तयाः करणोपचार रूपं “सउपादिसेस निब्बान” व “अनुपादिसेस निब्बान” धकाः निथी भेद क्यनातःगु जुल ।

पालि :- तथा सुञ्जतं अनिमित्तं अप्पणिहितञ्चेति तिविधं होति आकार भेदेन ।

भावार्थ :- अनं मेगु राग, द्वेष व मोहं शून्यगु जुया शून्यत नां दयाच्वंगु निर्वाण, राग, द्वेष व मोह धयागु कारणं रहितगु जुया अनिमित्त नां जुया च्वंगु निर्वाण व राग, द्वेष व मोह धयागु अभिलाषां रहितगु जुया अप्रणिहित नां जुयाच्वंगु निर्वाण धका थुकथं आकार भेदं स्वता प्रकारं दयाच्वन ।

व्याख्या :- मेकथं निर्वाण स्वथी - सुञ्जताकार, अनिमित्ताकार व अप्पणिहिताकार रूपं नं निर्वाण स्वथी भेद जुया च्वन ।

सुञ्जत - “सुञ्ज” = शून्य धइगु शून्य (छं मदुगु) अलग्ग जुयाच्वंगु, मदया च्वंगु धइगु अर्थयात क्यंगु जुल ।

निर्वाणं नं राग, द्वेष, मोह सहित रूप स्कन्ध नाम स्कन्धं शून्य जुया च्वंगु जुल । थुकथं राग, द्वेष, मोह सहित नाम रूप फुक्कं शून्य जुयाच्वंगु आकार प्रकारयात कया: “शून्यत निर्वाण” धका धया तःगु जुल ।

अनिमित्त - निमित्त शब्द ताहाकःगु चिकिहाकःगु गोलागु छधी छपाय् जुयाच्वंगु आदि रूप दयाच्वंगु रूप आकारयात धयातःगु जुल । रूप स्कन्ध, रूप कलाप परस्पर पाय्चिना, मुना अनेक प्रकारयागु रूप आकार उत्पन्न जुइ । नाम स्कन्धनं साधारण ज्ञानं मसिल धाःसा भगवान बुद्धयागु ज्ञानयात नं रूप आकार मखुसानं रूप आकार दुगु थें खना च्वनी । निर्वाण धइगु अथे रूप आकार दइमखु थथे रूप आकार मदुगुयात कया: “अनिमित्त निर्वाण” धयातःगु खः

अप्रणिहित - प्रणिहितया अर्थ प्रार्थना खः । प्रणिहित शब्द “प्रणिधि” या पर्यायवाची शब्द खः । निर्वाणयात तृष्णायागु स्वभाव कथं प्रार्थना याये योग्य मजू । निर्वाण प्रार्थना यायेगु तृष्णानं मदु । थथे दुने निसें इच्छायाना तृष्णाद्वारा प्रार्थना याये मज्यू । दुने निसें इच्छा याइगु तृष्णानं मदुगु आकार प्रकारयात कया: “अप्रणिहित निर्वाण” धका धया तःगु जुल ।

Dhamma संग्रह गाथा Digital

पालि :- पदमच्चुत मच्चन्तं - असङ्गत मनुत्तरं ।

निब्बानमिति भासन्ति - वानमुत्ता महेसयो ॥

भावार्थ :- च्यूति मदुगु, च्यूति धयागु अन्तयात पुला वनीगु; कर्म, चित्त, ऋतु व आहार धयागु कारण धर्म असंस्कृतगु थःस्वया च्वय्यागु धर्म मदुगु; मार्ग व फलया आर म्मण जुया च्वंगु धर्मयात निर्वाण धाइ धका वान धयागु तृष्णां मुक्त जुया विज्यापिं तथागत बुद्धपिसं कना विज्यात ।

व्याख्या : “पदमच्चुत ... .. महेसयो” धइगु निर्वाणया गुणयात संक्षिप्तं क्यंगु संग्रह थागा जुल । अर्थ अनुसारं व्याख्या नं अथे हे धका सीकि ।

परमार्थ धर्म ४ गूया निगमन

पालि :- इति चित्तं चेतसिकं - रूपं निब्बान मिच्चपि ।

परमत्थं पकासेन्ति - चतुधाव तथागता ॥

भावार्थ :- थुकथं कना वये धुंगु नय कथं चित्त, चैतसिक, रूप व निर्वाण धका नं प्यंगू प्रकारं हे परमार्थ धर्मयात तथागतपिसं प्रकाश याना बिज्यात ।

व्याख्या :- “इति चित्तं ... .. तथागता” धइगु वाक्य च्वय् कनावयागु परमार्थ धर्म ४ गूया निगमन गाथा जुल । न्हापांगु परिच्छेदय् “चित्तं चेतसिकं रूपं निब्बानमिति सब्बया” धयागु सक्षिप्तं क्यनातःगु उदेस मात्तिका कथं परमार्थ धर्मयात निरूपण यायगु प्रतिज्ञा अनुसार आः थन विस्तारं व्याख्या यायगु ज्या पूर्ण जुल धका निगमन याना क्यंगु जुल ।

रूप काण्डया निगमन

पालि :- इति अभिधम्मत्थसङ्गहे रूपसङ्गह-विभागो नाम छट्ठो परिच्छेदो ।

भावार्थ :- अभिधर्मार्थ संग्रह नां दुगु ग्रन्थय् रूप संग्रह विभाग नां दुगु खुगूगु काण्ड क्वचागु जुल ॥

थी थी कथं निर्वाण भेदया कोष्ठ

संख्या	भेद	जम्मा	निर्वाण	निर्वाणया स्वरूप
१.	तृष्णां रहित जूगु भेद कथं	१	निर्वाण	“वान” नां जुया च्वंगु तृष्णा मदुगु निर्वाण ।
२.	कारण भेद कथं	२	सउपादिसेस	क्लेश निर्मूल जुया उपादि नां जुया च्वंगु विपाक विज्ञान व कर्मज रूप बाकि जुया च्वंगु सउपादिसेस निर्वाण ।

			अनुपादिसेस	क्लेश नं उपादि नां जुया च्वंगु विपाक विज्ञान व कर्मज रूप नं बाकि मदुगु अनुपादिसेस निर्वाण ।
३.	आकार भेद कथं	३	सुञ्जत	राग, द्वेष मोह नं रूप स्कन्ध नं नाम स्कन्ध नं शून्य जुया च्वंगु सुञ्जत निब्बान ।
			अनिमित्त	हाकः ब्या, हिसाव आकार प्रकारया रूप स्कन्ध, रूप कलापया समूह जुया च्वंगु निमित्त मदुगु अनिमित्त निर्वाण ।
			अप्पणिहित	तृष्णां युक्त जुया प्रार्थना प्रणिधि यायेगु मदुगु अप्रणिहित निब्बान ।

अभ्यास प्रश्न

- १) छाया निर्वाणयात "निर्वाण" धका धाइगु ? संग्रह पालि प्रमाण बिया क्यं ।
- २) निर्वाणया गजागु लक्षण जुया च्वन ?
- ३) सउपादिसेस, अनुपादिसेस निर्वाण धयागु गुकथं ?
- ४) छाया निर्वाणयात, सुञ्जत, अनिमित्त, अप्पणिहित धाःगु ?
- ५) "इति चित्तं ... .. तथागता" छुक्कियात क्यंगु जुल ? अर्थ नं व्यु

अभिधम्मत्थ सङ्ग्रह्य रूप सङ्ग्रह विभाग नां च्वंगु खुगुगु परिच्छेद क्वचाल ।

समुच्चय काण्ड - ७

प्रतिज्ञा

पालि :- द्वासत्तति विधा वृत्ता - बत्थुधम्मा सलक्खणा
तेसं दानि यथायोगं - पवक्खामि समुच्चयं ॥

भावार्थ :- आरम्भण विज्ञानन, स्पर्शन, कांक्षल, शान्ति आदि थःथःगु कृत्य लक्षण लिसे मिले जूगु न्हेनिगू प्रकारयागु स्वभाव धर्मयात जिं कने धुन । आः इपिं न्हेनिगू स्वभाव कर्मया पुचःयात मिले जुइ ल्वःगु कथं विशेष रूपं कने त्यना ।

व्याख्या :- चित्त काण्ड निसें रूपकाण्ड तक्कयागु खँ परमार्थ धर्म प्यंगू विस्तरं वर्णन याना कनावय् धुन । आः हानं उगु परमार्थ धर्म प्यंगूयात समानगु स्वभावयात मिलययाना मेगु किसिमं क्यनेगु इच्छा जुयाः समुच्चय काण्डयात हानं छकः कने माःगु जुल । उकिं “परमार्थ धर्म”यात समानगु स्वभाव मिलय् याना क्यंगू काण्डयात “समुच्च काण्ड” धका धाइ ।

द्वासत्तति ... .. समुच्चयं - धैगुलिं अनुसन्धि व प्रतिज्ञायात क्यंगू गाथा जुल । “च्वय् कनावय् धुंगु खुगू परिच्छेदय् थः थः स्व सम्बन्धित लक्षण दुगु ७२ गू स्वभाव धर्मयात कने धुन । आः उगु धर्मया समुच्चयात कने” धका धाःगु अर्थ जुल ।

वत्थुधम्मा - लोक्य दृष्टान्त खनेदया च्वंगु छें, विहार, चन्द्र, सूर्य आदि पदार्थ रूपय् खने दुथें तुं चित्त, चेतसिक, निष्पन्न रूप, व निर्वाण नं ज्ञानं दृष्टान्त रूपं खास स्वभाव धर्म प्राप्त याय् ज्यू । तर रूप परिच्छेदय् व्याख्या याना वयागु आकाश धातु आदि अनिष्पन्न रूप स्व सम्बन्धित लक्षणं युक्त जूगुलिं “सलक्खण” रूप धाय् ज्यूसांतभि वस्तु द्रव्यत्व दुगु शुद्ध परमार्थ धर्म मखुगुलिं ७२ गू प्रकारया धर्मय् ल्वाकः छयाय् मज्यू । अनिष्पन्न रूपला निष्पन्न रूप नाप मिले जूगु आकार प्रकार रूपं क्यंगू जुया जक रूप धका नां जुयाच्वन । वास्तवय् ला प्रज्ञप्ति स्वभाव धर्म हे जक खः । उकिं द्वासत्ततिया स्वरूप ७२ गू क्यनातःगुली बत्थु धम्म (खास स्वभाव धर्म) मखुगु अनिष्पन्न रूपयात वर्जित याना बत्थुधम्म धका धयातल ।

द्वासत्तति विधा - थन चित्त १ गू, चेतसिक ५२ गू, निष्पन्न रूप, १८ गू व निर्वाण १ गू जम्मा = ७२ गू वत्थु धर्म जुल ।

(चित्त व चेतसिक याना ५३ गू नाम धर्म जूगुलिं “नाम तेपञ्जास” धका पकिण्णक काण्डय् न्हापाहे कनावय् धुन ।)

सलक्खणा - (पकिण्णक काण्डय् न्हापा कनावयागु अनुसारं) चित्त आरम्भण विज्ञानन लक्खण खः । चेतसिक ५२ गू मध्यय् फस्स “फुसन” लक्षण जुयाच्चन । वेदना अनुभवनलक्खण जुयाच्चन । संज्ञा सञ्ज्ञाननलक्खण- थुगु प्रकारं ५२ गू चेतसिक थी थी थः थःगु लक्षणं युक्तगु धर्म खः । १८ गू निष्पन्न रूप मध्यय् पयवी धातु - कक्खल लक्खण दयाच्चन आदि । १८ गू निष्पन्न रूपय् नं थी थी थः थःगु लक्षणं युक्त जुयाच्चन । अथेहे निर्वाण सन्तिलक्खण (शान्ति लक्षण) जुयाच्चन । थुगु प्रकारं ७२ गू वत्थु धर्म थः थःगु सम्बन्धित लक्षणं युक्त जुयाच्चगुलिं “सलक्खणा” धाइ ।

समुच्चयं - सं+उच्चय । सं=नापं (अथवा समानगु स्वभावयात) +उच्चय=मिलय् यानातःगु काण्ड । मिले जूगु स्वभावयात छथाय् मुनातःगु । आसव धयागु स्वभाव छपुचः, ओघ धयागु स्वभाव छपुचः आदि छगू छगू याना क्यनातःगु प्रकट जुइ ।

संग्रह मातृका

पालि :- अकुसलसङ्गहो मिस्सकसङ्गहो बोधिपक्खिय सङ्गहो

सब्बसङ्गहो चे'ति समुच्चयसङ्गहो चतुब्बिधो वेदितब्बो ।

भावार्थ :- अकुशलसंग्रह, मिश्रकसंग्रह, बोधिपक्षियसंग्रह व सर्वसंग्रह धका थुकयं प्यता प्रकारं समुच्चयसंग्रहयात सीकेमाः ।

व्याख्या :- अकुसलसङ्गहो ... .. वेदितब्बो - थुगु शब्दं समुच्चय काण्डय् क्यनेत्यंगु संग्रह प्यंगूयात शिर्षक याना क्यंगू संक्षिप्त शिर्षक मात्तिका जुल ।

अकुशल सङ्गहो - अकुशल धर्मयात संग्रह याना क्यनातःगु काण्डयात “अकुशल संग्रह” धाइ ।

अकुशल संग्रह

आश्रव ४ गू

पालि :- कथं.....?

अकुशलसङ्गहे ताव चतारो आसवा कामासवो भावासवो विद्वासवो
अविज्जासवो ।

भावार्थ :- गुकथं सीकेमाः ?

अकुशलसंग्रह्यं न्हापां विभाजनं यायेगुयात् जिं कने । आश्रवत कामाश्रव,
भवाश्रव, दृष्टायाव, अविद्याश्रव धका थुकथं प्यंगू दयाच्चन ।

व्याख्या :- आसव शब्द अय्ला धयागु अर्थ कनातःगु जुल । थन उगु अय्ला
समानगु लोभ आदियात् (सदिसूपचार कथं) कनातःगु जुल । स्पष्ट याय् - अय्लायात्
गन्ध कडा याय् माल धाःसा योग्यगु त्यपय् ताकालतक्क फिना तय्माःथें (कः थुइ
माःथें) अथे हे लोभ दृष्टि मोह धयागु पाप धर्मयात् (स्कन्ध सन्तति नामक अय्ला
त्यपय्) अनमतग्ग संसारे ताकालतक्क फिनातःगु समान जुयाच्चन ।

सूचना- (थौकन्हे विद्यार्थीपिसं परमार्थ स्वभावयात् चेतसिक कण्डय् क्यनावयागु
लोभ दृष्टि मोह आदि नामं कंसा जक थुयाच्चनी । उकिं परमार्थ धर्म सारभूत धर्म सीकेत लोभ
दृष्टि आदि आपासिनं छ्यलाच्चंगु नामं कनी तिनि । थथे क्यनेगुयात् “खास स्वभाव धर्मयात्”
क्यंगु धका सीकि । थथे खास स्वभाव धर्मयात् कयाः क्यनीगु बखतय् लोभ नां काय् मात्रं गुलि
चित्त नाप मिलय् जुइ धइगु चेतसिक कण्डय् क्यनावयागुयात् लुमंके माः ।

कामासवो - वत्थु आरम्भण काम गुणय् प्यपुनिगु तृष्णायात् धाःगु जुल । खास
स्वभाव धर्मला लोभमूल चित्त ८ गूली दुगु लोभ हे जुल ।

भावासवो - भवया अर्थ रूप, अरूप ध्यान व उगु ध्यानया फल विपाकयात्
काःगु जुल । उगु भवय् ययेकाच्चंगु तृष्णायात् भावाश्रव धका धाइ । सारभूत धर्म कथं
कायगु बखतय् दिट्ठगत विप्पयुत्त ४ गू चित्त नाप मिलय् जूगु लोभयात् काःगु जुल

(प्रतिसन्धि च्वनीगुया प्रारम्भय् थःगु भवयात योःताय्का च्वंगु “भवनिकन्तिकलोभजवन” यात नं “भवाश्रव” धका धयातल । भव=नकतिनि उत्पन्न जूगु नाम रूप भवयात+निकन्ति=ययेका च्वनीगु । उगु भवाश्रवं बाकि दनिगु धाक्वयात कामाश्रव धका सम्भे जु)

दिहासबो - दिट्ठिगत सम्युक्त चित्त ४ गू नाप युक्तगु दिट्ठि चेतसिकयात काःगु जुल ।

अविज्जासबो- अकुसल चित्त १२ गू नाप युक्तगु मोह चेतसिक ।

आश्रव संख्याया हिसावं ४ गू दःसानं स्वरूप हिसावं लोभ, दिट्ठि व मोह ३ गू हे जक आश्रव दु ।

ओघ ४ गू

पालि :- चत्तारो ओघा कामोघो भवोघो विट्ठिघो अविज्जोघो ।

भावार्थ :- ओघत कामओघ, भवओघ, दृष्टिओघ, अविद्याओघ धका थुकथं प्यंगू दयाच्वन ।

व्याख्या :- ओघ धइगु शब्द लःया स्रोत धयागु अर्थयात क्यंगू जुल । (अब+हन, अब=दवय्याना+हन=घात याइ । अब यात ओ+हन् धातुयात “घ” याय्गु) ध्वनं उगु लःया स्रोतसमानगु लोभ, दिट्ठि, मोहयात सदिसुपचार रूपं ओघ शब्दं कनातल । लःया स्रोतं सत्वपिन्त दुवय् यानाः घातयाइथें उगु लोभ आदि नं सत्वप्राणीपिन्त वट्ट दुःखय् अपाय ४ गू ध्यंक दुवय् याना घात याइगु जुयाच्वन ।

योग (स्वापु) ४ गू

पालि :- चत्तारो योगा-कामयोगो भवयोगो विट्ठियोगो अविज्जायोगो ।

भावार्थ :- योगत कामयोग, भवयोग, दृष्टियोग, अविद्यायोग धका थुकथं प्यंगू दयाच्वन ।

इदं सच्चाभिनिवेशो - (इदं+सच्चं+अभि+निवेश, इदं=ध्व जिगु मत वाद हे जक+सच्चं=सत्य खः धका + अभि=क्वातुककं+निवेश=मनय् धारणा याय्गु) द्वंगु दृष्टियात क्वातुकक ग्रहण यानाः “ध्व जिगु मत सिद्धान्त जक सत्य खः, बाकि दुगु मेपिनिगु मत फुकक मिथ्या हे खः” धका थःगु मत प्रति प्रीतियाना द्वंक धारणा कया च्वनीगु “दिष्टि चेतसिक” हे खः । (सम्यक् दृष्टि ग्रहण यात धाःसा अथे ज्वनाच्चंगु दृष्टियात दृष्टि धाइ मखु ।) “इदं सच्चाभिनिवेश” धइगु थःम्हं ग्रहण याना च्वनागु मिथ्यादृष्टि प्रति उपादान (क्वातुक ज्वना च्वनेगु) जक खः, मेगु मखु ।

उपदान ४ गु

पालि :- चत्तारि उपदानानि कामुपादानं विदुपादानं सीलब्बतुपादानं अत्तवादुपादानं ।

भावार्थ :- उपदानत काम उपादान, दृष्टि उपादान, शीलब्रत उपादान, आत्मवाद उपादान धका थुकथं प्यंगू दयाच्वन ।

व्याख्या :- उपादान - (उप+आदान, उप=ततःसकं क्वातुकक धारणा जुया च्वनीगु+आदान=ग्रहण याय्गु ।) व्योचिंत सर्प ज्वनातइथें त्वःते मफय्क क्वातुकक ग्रहण याना तइगुयात “उपादान” धका धाइ ।

कामुपादान- (काम+उपादान) स्वभाव धर्म कथं कामगुणय् तस्कं क्वातुकक ग्रहणयाना तःगु फुकक लोभयात काय्गु ।

विदुपादान- (विदु+उपदानं) सीलब्बत परामास व अत्तवाद दिष्टि निगूलिं बाहेक बाकि दनिगु अनेक दृष्टि ।

सीलब्बतुपादानं - सीलब्बतपरामास काय गन्थ नाप समान जू ।

अत्तवादुपादानं - (अत्त+वादं) आत्म दु धका भालपा च्वनीगु । ध्व आत्मवादोपादानया कारणं हे नाम रूप-धर्मया अनात्मताया सम्यक् ज्ञान प्राप्त याय् फइमखु । आत्मानं निगू प्रकारया दु - जीवात्मा व परमात्मा । पञ्चस्कन्ध अतिरिक्त छगू नित्य जीवया कल्पनायात “जीवात्मा” धाइ । श्रुष्टि व सत्वपिं उत्पन्न याना बीम्ह आत्माया कल्पनायात “परमात्मा” धाइ । पृथग्जनपिं ध्व निता प्रकारया आत्माया अस्तित्व मानय् याना ग्रहण याना च्वनी । ध्व मिथ्या धारणायात हे “आत्मवादोपादान” धका धाइ ।

परमात्मा - वीथिमुक्त परिच्छेदय कनातःगु अनुसारं सृष्टिया प्रारम्भय् प्रथम ध्यान भूमि ३ गु दक्कसिबे न्हापा उत्पन्न जुइ । अले च्वय् च्वय् च्वंगु ब्रह्म भूमिं थःगु पुण्य फुना च्युति जुया प्रथम ध्यान भूमी उत्पन्न जुइम्ह महाब्रह्मा याकच्चा जुया म्हाइपुसे च्वनीगुया कारणं मेपिं ब्रह्मापिं नं उत्पन्न जुसा ज्यू धका अभिलाषा याना च्वनी । अनंलि संयोगवस मेपिं ब्रह्मापिं नं थःथःगु कर्म फुना च्वय् च्वय् यागु भूमिं च्युत जुया अन उत्पन्न जुइ । अले न्हापां उत्पन्न जूम्ह ब्रह्माया थथे भ्रम जुइ कि - “जिगु अभिलाषां उत्पन्न जूगुया कारणं वयां लिपा उत्पन्न जूपिं ब्रह्मापिं जिं हे उत्पन्न यानागु खः” । लिपा उत्पन्न जूपिं ब्रह्मापिनि नं न्हापां उत्पन्न जूम्ह ब्रह्मायाके थःपिके स्वयां अप्पो प्रभा, व श्री खना उम्ह ब्रह्माया प्रति “ध्व जिमित उत्पन्न याम्ह खः” धका विश्वास याना न्हापां उत्पन्न जूम्ह ब्रह्माया सेवा याइ । ध्व ब्रह्मा खः । ध्वं फुकक सत्वपिन्त क्वन्हचाय् मफु, एकान्त रूपं सत्यया दर्शन याय् फुम्ह सर्वज्ञ खः । सकल सत्वपिन्त थःगु वसय् तय् फुम्ह इश्वर, कर्ता, निर्माता, श्रेष्ठ, प्रबन्धक, संयमी अले भूतकालय् उत्पन्न जूपिं अनागतकालय् उत्पन्न जूइपिं फुकक सत्वपिनि बौ खः । जिपि ध्हे द्वारा निर्मित खः ।

थुकथं ब्रह्मभूमि व ब्रह्मायात तःधं धका मती तथा वःपिं गुलिं ब्रह्मापिं मनुष्य भूमी नं जन्म काःवनी । अन नं व न्हापां उत्पन्न जूम्ह ब्रह्माया आयू मेपिं ब्रह्मापिनि आयू स्वयंबले दुइ तिहाइ (२/३) आयु ताःहाक जूइगुलिं अन हे ब्रह्मलोकय् दयाच्वनी । अनंलि मनुष्यभूमी उत्पन्न जूपिं गुलिं पुद्गलपिसं ध्यान अभिज्ञा प्राप्त याना थःगु ध्यान शक्तिं हानं हे ब्रह्मायात खनीबलय् थःपिनिगु विश्वास न्हापाया स्वयां अपो क्वातुसे च्वनी । थुकथं “ध्व महाब्रह्मां हे जगत् नापं फुकक सत्वपिं निर्माण याइगु खः” - थुजागु मत (वाद) मनुष्य भूमि श्रुष्टिया प्रारम्भ कालनिसें हे दयाच्वनी । ध्व मत (वाद) अनुसार उम्ह महाब्रह्मा “परमात्मा” खः ।

उम्ह महाब्रह्माया प्रति “ध्व परमात्मा खः” - धइगु उपादान (विश्वास) बुलुहुं बुलुहुं संसारय् व्याप्त जुइ । लिपा उत्पन्न जूपिं सत्वपिसं नं महाब्रह्मायात थःपिसं खकेगु समर्थ मदइगुया कारणं अनुमानं हे “ध्व जगत् नापं अनन्त सत्वपिं उत्पन्न याइम्ह परमात्मा खः” धका विश्वास याइ । उम्ह ब्रह्मायात संसार भरयापिसं थःथःगु भाय् अनुसार विभिन्न नां छुइ । ध्व आत्मोपादानं दइगु परमात्माया उपादान खः ।

जीवात्मा - ध्व स्कन्धय् “जीव” धयाम्हा आत्म दु, ध्व अनेक प्रकारया शक्ति दुम्ह खः । ध्व फुक्क ज्या याइम्ह “कारक” खः । गथेकि - न्यासिवनेत तुतिया शक्ति दइमखु, तर स्वय्च्वंम्ह आत्मया शक्ति दु । आत्माया इच्छा अनुसारं हे तुति ल्हेनेगु, न्ह्याकेगु दिकेगु ज्या याइ । आत्मा शक्तिं हे भिंगु मभिंगु ज्या याइ । हे आत्मा भिंगु मभिंगु कर्मया अनुभव याइम्ह “वेदक” खः । थुगु भवय् यानागु कुशल अकुशल कर्मया इष्ट, अनिष्ट फल मेगु भवय् (अनागत भवय्) भोग याइम्ह “वेदक” नं हे आत्म खः । व आत्मा स्कन्धया “स्वामी” खः । न्हापाया स्कन्ध नष्ट जुलकि न्हुगु स्कन्ध निर्माण याना उकी दुर्हावनाः च्वनीम्ह जूगुलिं व आत्मा “निवासी” खः । स्कन्ध जक नष्ट जुइ, आत्मा गबलें नं नष्ट जुइमखु, उकिं व नित्य खः । स्कन्ध सम्बन्धी फुक्क वस्तु थःगु वशय् काय् फुगु कारणं आत्मा “स्वयंवशी” खः । ध्व निवासी व स्वयंवशी शब्द अनुसार “आत्मा छगू नित्य द्रव्य खः, ध्वं थःगु वशय् तयगु समर्थ वशवर्तित्व स्वभाव दुम्ह खः” - गुकथं उपादान यानाच्वनी ।

च्वय् कनावयागु उपादान यायगुली गुलिसिनं पञ्चस्कन्ध मध्यय् विज्ञान स्कन्धय्, गुलिसिनं रूप स्कन्धय्, गुलिसिनं चेतसिकस्कन्ध मध्यय् छगूली “आत्मा” दु धका उपादान याना च्वनी । थुकथं न्यागू स्कन्धय् आत्माय् उपदान याइगुयात “सत्काय दृष्टि धका धाइ । धे “आत्मोपादान” खः । फुक्क दृष्टित ध्व हे सत्काय दृष्टिनाप सम्बन्ध जुया उत्पन्न जुइ, उकिं सत्काय दृष्टियात फुक्क दृष्टिया मूलवीज धका धाइ, पञ्चस्कन्ध समूहयात “सत्काय” धाइ । उगु सत्काय प्रवृत्ति जुइगु दृष्टियात “सत्काय दृष्टि” धाइ । प्राय याना नाम रूप स्कन्धय् (विशेष रूपं विज्ञानस्कन्धय्) आत्माया उपादान यानाच्वंगु खने दु । उगु आत्मायात जीव अथवा विज्ञान-आदि धका धाइ । साधारण मनुतय् मनु सीबले वयाके च्वंगु “जीव” मेगु शरीरय् च्वं वनी धका विश्वास याना च्वनी । आत्माया प्रति थुजागु किसिमया उपादान तस्कं व्यापक जू । खालि स्कन्धय् जक अखु, पर्वत, सिमा, आदिलय् नं जीवात्माया अस्तित्व दु धका ग्रहणयाना च्वनी ।

उगु जीवात्मायात पालि भाषाय् जीव, “सरीर” (शरीर), “पुगल” (पद्मल) वा सत्त (सत्त्व) आदि नां छुना तल । “ध्व आत्मा एकान्त रूपं दु” - थथे धका मानय् याइगु मतयात हे “आत्मवादोपादान दृष्टि” धाइ ।

दिट्ठुपादान, सीलब्बतुपादान, अत्तवातुपादान स्वंगूया स्वभाव धर्म दिट्ठि (मिथ्या दृष्टि) चेतसिक जक खः । धारणा जुया च्वनीगु फरक जुया स्वंगू भेद जुया च्वंगु जुल ।

नीवरण (वाधा) ६ गू

पालि :- छ नीवरणानि कामच्छन्द नीवरणं व्यापाद नीवरणं थिनमिद्ध नीवरणं उद्धच्चकुक्कुच्च नीवरणं विचिकिच्छा नीवरणं अविज्जा नीवरणं ।

भावार्थ :- नीवरणत कामच्छन्द नीवरण, व्यापाद नीवरण, स्त्यानमिद्ध नीवरण, औधृत्य नीवरण, विचिकित्सा नीवरण, अविद्या नीवरण धका धुकथं खुगू दया च्वन ।

व्याख्या :- नीवरण - ध्यानादि कुसल धर्मयात पनातइगु धर्मयात "नीवरण" धका धाइ । नीवरणं ध्यान, मार्ग फल प्राप्त याय्गु मौका मब्यूसे पनातइगु जक मखु कामच्छन्द व व्यापादंला प्राप्त ज्वी धुंकूगु ध्यानयात नं लोप याय्फु ।

कामच्छन्द - (काम+छन्द) काम गुणयात इच्छा याइगु । स्वभाव धर्म कथं लोभ चेतसिक खः ।

व्यापाद - स्वभाव धर्मकथं द्वेष चेतसिकयात काय्गु ।

थिनमिद्ध - थिन चेतसिक व मिद्ध चेतसिक निगू मिलय् जुया थिनमिद्ध नीवरण जुइ ।

उद्धच्चकुक्कुच्च :- उद्धच्चचेतसिक व कुक्कुच्च चेतसिक निगू मिलय् जुया च्वंगु उद्धच्चकक्कुच्च नीवरण ।

विचिकिच्छा - विचिकिच्छा चेतसिक ।

अविज्जा - फुककं मोहयात कायेगु ।

सूचना - निगू धर्मं छता हे नीवरण कृत्य याइगु कृत्य । उत्पत्तिकारण (आहार) व विपक्ष धर्म समान जूगुलिं थिनमिद्ध व उद्धच्चकुक्कुच्च स्वभाव धर्म कथं निगू निगू चेतसिक दःसानं छगू छगू नीवरण धका कयातल ।

गथे धाःसा - थिनमिद्ध निगुलिं अलसि स्वभाव जूगुलि स्वसम्प्रयुक्त चित्तोत्पाद थःगु कृत्य प्रवृत्त जुइगुली निरुत्साह याना बी । उकिं थिनमिद्ध निगुलिं सम्प्रयुक्त चित्तोत्पादयात निरुत्साह याइगु कृत्य जोलाः । थुपिं निगुलिं अलसिं उत्पन्न जुइ, उकिं उत्पत्ति कारणनं

जोलाः । धुपिं निगुलिं वीर्यया विपक्ष जुया च्वंगु धर्म खः । धनिमिद्ध उत्पन्न जुलकि तीक्ष्ण वीर्यनं हीन जुइगु स्वभाविक जुल । उकिं निगूया विपक्ष धर्म नं जोलाः ।

उद्धचकुक्कुच्च - धुपिं निगू मध्यय् उद्धच असान्त स्वभाव अले कुक्कुच्च पश्चाताप चाइगु स्वभाव जूगुलिं निगूयां अशान्तिकृत्य समान जू । ज्ञातिव्यसन, भोगव्यसन, रोगव्यसन, शीलव्यसन व दृष्टिव्यसन धुपिं न्यागू व्यसनमध्यय् छगू कारणं धुपिं (उद्धचकुक्कुच्च) उत्पन्न जुइ । उकिं उत्पत्ति कारणं नं समान जू । धुपिं निगुलिं "समथ" नां जुयाच्वंगु समाधिया विपक्षी धर्म खः । उद्धचकुक्कुच्च उत्पन्न जुइसाथं चित्त धातु एकाग्र जुइ फइमखु ।

(१) आसव सङ्गहया कोष्ठ

संख्या	आसव धर्म	स्वभाव धर्म (बत्तु धम्म)
१	कामासव	लोभ चेतसिक
२	भावासव	लोभ चेतसिक
३	दिट्ठासव	दिट्ठि चेतसिक
४	अविज्जासव	मोह चेतसिक
जम्मा	आसव धर्म ४ गू	स्वभाव धर्म लोभ, दोस, मोह, चेतसिक ३ गू

ओघ सङ्गहया कोष्ठ

संख्या	ओघ धर्म	स्वभाव धर्म
१	कामोघ	लोभ चेतसिक
२	भवोघ	लोभ चेतसिक
३	दिट्ठोघ	दिट्ठि चेतसिक
४	अविज्जोघ	मोह चेतसिक
जम्मा	ओघ ४ गू	स्वभाव धर्म लोभ, दोस, मोह, ३ गू चेतसिक

योग सङ्ग्रहया कोष्ठ

संख्या	योग धर्म	स्वभाव धर्म
१	कामयोग	लोभ चेतसिक
२	भवयोग	लोभ चेतसिक
३	दिट्ठियोग	दिट्ठि चेतसिक
४	अविज्जायोग	मोह चेतसिक
जम्मा	योग ४ गू	स्वभाव धर्म लोभ ३ गू, दिट्ठि, मोह, चेतसिक

ग्रन्थ सङ्ग्रहया कोष्ठ

संख्या	ग्रन्थ धर्म	स्वभाव धर्म
१	अभिज्झाकायग्रन्थ	लोभ चेतसिक
२	व्यापादकायग्रन्थ	दोष चेतसिक
३	सीलव्वतपरामासकायग्रन्थ	दिट्ठि चेतसिक
४	इदंसच्चाभिनिवेसकायग्रन्थ	दिट्ठि चेतसिक
जम्मा	ग्रन्थ ४ गू	स्वभाव धर्म ३ गू, लोभ, दोष, दिट्ठि

उपादान सङ्ग्रहया कोष्ठ

संख्या	उपादान धर्म	स्वभाव धर्म
१	कामुपादान	लोभ चेतसिक
२	दिट्ठुपादान	दिट्ठि चेतसिक
३	सीलव्वतुपादान	दिट्ठि चेतसिक
४	अत्तवादुपादान	दिट्ठि चेतसिक
जम्मा	उपादान ४ गू	स्वभाव धर्म २ गू, लोभ, दिट्ठि

नीवारण सङ्ग्रहया कोष्ठ

संख्या	नीवारण धर्म	स्वभाव धर्म
१	कामच्छन्द नीवारण	लोभ चेतसिक
२	व्यापाद नीवारण	दोस चेतसिक
३	धीनमिद्ध नीवारण	धीनचेतसिक, मिद्ध चेतसिक
४	उद्धचचकुक्कुच्च नीवारण	उद्धचचेतसिक, कुक्कुच्चचेतसिक
५	विचिकिच्छा नीवारण	विचिकिच्छा चेतसिक
६	अविज्जा नीवारण	मोह चेतसिक
जम्मा	नीवारण धर्म ६ गू	स्वभाव धर्म ८ गू, लोभ, दोस, धिन, मिद्ध, उद्धचच, कुक्कुच्च, विचिकिच्छा, मोह ।

अभ्यास प्रश्न

- १) गजागु काण्डयात समुच्चय काण्ड धाइ ?
- २) द्वासत्ततिविद्या आदि गाथां छु गाथायात क्यनातल ? अर्थ नं ब्यु ।
- ३) द्वासत्तति बारे अनिप्फन्न रूप वर्जितयागुया कारणयात क्यना: ७२ गू स्वरूपयात गिन्तियाना क्यं ।
- ४) समुच्चय काण्डय् शिर्षक कथं संग्रह गुलि दु ? अभिधम्मत्थ संग्रह प्रमाण बिया क्यं ।
- ५) गुगु संग्रहयात अकुशल संग्रह धका धाइ ?
- ६) गुजागु धर्मयात आश्रव धका काइ ?
- ७) आश्रवया नां व स्वभाव धर्म यात मिलय् याना क्यं । (स्वभाव धर्म क्यनेबलय् गुगु चित्तनाप युक्तगु धर्म धका स्पष्ट याना क्यनेमा:)
- ८) गुजागु धर्मयात ओघ धाइ ?
- ९) गुजागु धर्मयात योग धाइ ?

- १०) गुजागु धर्मयात ग्रन्थ धाड ?
 ११) उगु गन्थया नां व स्वभाव धर्म मिलय् याना क्यं ।
 १२) गुजागु धर्मयात उपादान धाड ?
 १३) उपादानया नां नाप स्वभाव धर्म मिलय् याना क्यं ।
 १४) गुजागु धर्मयात नीवरण धका धाड ?
 १५) उगु नीवरणया नां नाप स्वभाव धर्म मिलय् याना क्यं ।

अनुशय ७ गू

पालि :- सत्त अनुसया कामरागानुसयो भवरागानुसयो, पट्टिघानुसयो मानानुसयो विट्ठानुसयो विचिकिच्छानुसयो अबिञ्जानुसयो ।

भावार्थ :- अनुशयत कामराग अनुशय, भवराग अनुशय, प्रतिघ अनुशय, मान अनुशय, दृष्टि अनुशय, विचिकित्सा अनुशय, अविद्या अनुशय धका थुकथं न्हेगू दयाच्चन ।

व्याख्या :- अनुसय - (अनु+सय, अनु=बारम्बार वा निरन्तर मदिकक (छसिकथं) सय-सुलाच्चंगु धर्म) सत्वपिंके निरन्तर रूपं मदिकक सुलाच्चंगु क्लेशयात “अनुसय” धका धाड । गथे फल सःगु अमा आदि सिमाय् फल उत्पन्न याड्गु धातु (शक्ति) पुसां चुलि ह्दबलेनिसे कया सिमा त्या, कचा, हः आदि सिमा छमां शुहं निसे कया अन्ततक्कं शूक्ष्म रूपं सुलाच्चनी । अथे हे अनुशय क्लेश धातु कलल अवस्थानिसे हे प्रतिसन्धि चित्त, चेतसिक व स्वंगू कलापय् सुला च्वनी । अनलिपा सम्पूर्ण भवय् उत्पन्न जूगु रूपसन्तति व नामसन्तती निरन्तर रूपं दयाः च्वनी । पुद्गल गुबलेतक अर्हत जुइ मखु उबले तक्क न्त्त्यागु अवस्थाय् नं न्यंक भूवनय् नं ध्व क्लेश निरन्तर रूपं दया च्वनी ।

उगु अनुसयक्लेश उत्पाद, स्थिति, भङ्ग रूपं द्रव्य पदार्थ ये प्रकट रूपं उत्पन्न जुयाच्चंगु मखु । ल्वःगु कारण चूलाय्वं तुरुन्त हे उत्पन्न जुइगु छगू प्रकारया क्लेश धातु खः ।

स्वरूप - कामरागानुसय व भवरागानुसयया स्वभाव धर्म (वत्यु धर्म) कथं काय्गु बखतय् कामासव, भावासव समान जुयाच्चन । थुपिं निगुलिं लोभ चेतसिक

खः । पटिघानुसय द्वेष चेतसिक तुं खः । मानानुसय आदिया स्वभाव धर्म कथं काय्गु वखतय् नामं हे स्पष्ट जू ।

सूत्र नय कथं संयोजन १० गू

पालि :- दस संयोजनानि कामरागसंयोजनं रूपरागसंयोजनं अरूपरागसंयोजनं पटिघसंयोजनं मानसंयोजनं दिट्ठिसंयोजनं शीलव्रतपरामास संयोजनं विचिकिच्छासंयोजनं उद्धच्चसंयोजनं अविज्जासंयोजनं सुत्तन्ते ।

भावार्थ :- सूत्रय् कना बिज्याःगु संयोजनत कामराग संयोजन, रूपराग संयोजन, अरूपराग संयोजन, प्रतिघ संयोजन, मान संयोजन, दृष्टि संयोजन, शीलव्रत परामर्श संयोजन, विचिकित्सा संयोजन, औधृत्य संयोजन, अविद्या संयोजन धका थुकथं भिगू दयाचवना ।

व्याख्या :- सुत्तन्त संयोजन - "संयोजन=खिपः" धका धयातःगु अनुसारं सत्वपितं उगु उगु भवं छुटेजुइ मफय्क खिपतं चिनातःथें चिनातइगु धर्मयात संयोजन धका धाइ ।

कामराग संयोजन - स्वभाव धर्म कथं काय्गु वखतय् कामासव समान जुयाचन ।

रूपराग संयोजन - रूपध्यानया फलय् आसक्त जुयाचवंगु तृष्णा ।

अरूपराग संयोजन - अरूप ध्यानया फल विपाकय् आसक्त जुया चवनीगु तृष्णा । (उक्त रूपराग अरूपराग संयोजन निगूया स्वभाव धर्म कथं काय्गु वखतय् भवासव थें तुं खः ।)

पटिघसंयोजन - दोस मूल चित्तनाप युक्तगु दोष तुं खः ।

दिट्ठिसंयोजन -समान जुयाचवंगु शीलव्रतपरामास दिट्ठि बाहेक बाकि दनिगु विभिन्न दिट्ठियात काःगु जुल ।

बाकि दनिगु संयोजनया स्वभाव धर्म कायगु थाकु मज्जुल । धन संयोजन १० गू
धाःसानं स्वभाव धर्म कथं कायगु बखतय् ७ गू जक जुह । गिन्ति याना सो ।

अभिधर्म नय कथं संयोजन १० गू

पालि :- अपरानिपि इस संयोजनानि कामरागसंयोजनं भवरागसंयोजनं पटिघसंयोजनं
मानसंयोजनं विट्ठिसंयोजनं शीलव्रतपरामास संयोजनं विचिकिच्छासंयोजनं
इस्सासंयोजनं मच्छरिसंयोजनं अबिज्जासंयोजनं अभिधम्मे ।

भावार्य :- अभिधर्मय् कनाबिज्यागु मेगु नं संयोजन कामराग संयोजन, भवराग
संयोजन, प्रतिघ संयोजन, मान संयोजन, दृष्टि संयोजन, शीलव्रत परामर्श संयोजन,
विचिकित्सा संयोजन, इर्ष्या संयोजन, मात्सर्य संयोजन, अविद्या संयोजन धका थुकथं
भिगू दयाच्वन ।

व्याख्या :- अभिधम्म संयोजन - संयोजन १० गूयात सुत्तन्त पाली छगूप्रकारं,
अभिधम्म पाली मेगु हे प्रकारं भगवान बुद्धं कनाबिज्यागु कारणं उगु संग्रह ग्रन्थय् नं
निगू प्रकारं भेद याना तःगु जुल । स्वभाव धर्म कथं कायगु बखतय् पाली दुथें स्पष्ट
जू । सुत्तन्त नयसिकं नं अभिधम्म नयलय् इस्सा व मच्छरिय निगू अप्पो दु । उद्धच्च पाः
जुल । उकिं अभिधम्म अनुसारं संयोजन स्वभाव धर्म कथं कायगु बखतय् ८ गू जक
दइ । निगुलिं नय अनुसार संयोजनधर्मया स्वरूप ९ गू दःवइ ।

क्लेश १० गू

पालि :- इस किलेसा लोभो दोसो मोहो मानो विट्ठि
विचिकिच्छा भिनं, उद्धच्चं अहिरिकं अनोत्तप्यं ।

भावार्य :- क्लेशत लोभ, द्वेष, मोह, मान, दृष्टि, विचिकित्सा, स्त्यान, औधृत्य,
आन्हीक्य, अनपत्राप्य धका थुकथं भिगू दया च्वन ।

व्याख्या :- क्लेश - चाहे लोभ जुइमा, चाहे द्वेष, मान हे जुइमा चित्तयात
बुलुकीगु धर्मयात 'क्लेश' धाइ । थुगु क्लेश १० गू स्वभाव धर्म कथं कायगु बखतय्
पाली दुगु अनुसारं स्पष्ट हे जू ।

१५०० क्लेश - लोभं च्चे कनावयागु नामं तेषञ्जास (नाम धर्म ५३ गू), निष्फन्न रूपं अद्वारस (निष्फन्न रूप १८ गू), लक्षण रूप ४ गू = जम्मा ७५ गू धर्मयात आरम्भण याइ । उगु आरम्भण ७५ गू दुगुया कारणं लोभं नं ७५ गू जुल । उगु आध्यात्मिक सन्तानयात आरम्भण याना ७५ गू लोभं व वाह्य सन्तानयात आरम्भण याना लोभं ७५ गू दइगु जुया=लोभं जम्मा १५० गू जुल । लोभं क्लेशं थें दोष आदि क्लेशं नं १५० गू दुगु जुया १५० क्लेशयात मूख्य याना क्लेशं १० गू लिं गुणय् यायगु बखतय् जम्मा १५०० जुइ । (भिन्नं भिन्नं प्रज्ञप्ति द्वारा गुणय् याना यंकल धाःसा लोभं गिन्ति याय् मफय्क दु ।)

स्वरूप छुटे यायगु नय

पालि :- आसवादीसु पनेत्थ कामभवनामेन तब्बत्थुका तण्हा अधिप्पेत्ता, सीलव्वतपरामासो इवं सच्चाभिनिवेशो, अत्तवातुपादो च तथापवत्तं दिट्ठिगतमेव पवुच्चति ।

भावार्थ :- विशेष खं कने । थुगु अकुशल संग्रहलय् आश्रव आदि मध्यय् कामं भव धयागु नामं उगु कामं व भव धयागु नांया आधार जुया च्वंगु अथवा रूपं व अरूपं भव हे आधार दया च्वंगु तुष्णायात अथवा लोभं चेतसिकयात अभिप्रेतं जू । उगु उगु आकारं दया वया च्वंगु दृष्टि चैतसिकं छगूयात हे शीलव्वत परामर्शं धका इदं सत्याभिनिवेशं व आत्मवाद उपदानं धका विशेषं रूपं कनातल ।

व्याख्या :- सूचना - ग्रन्थकारपिसं थःमहं कनावयागु खं विशेषं रूपं सीके बीगु अभिलापायात सूचनाया संकेतं क्यनाच्चनी । थुगु “आसावादीसु” आदि अथे “संकेतं” क्यनावःगु खं खः । आसावादीसु शब्दय् आदि शब्दं कामं, भवं, सीलव्वतपरामास आदि दुगु जुया ओघं, योग आदि काण्डं नं क । गन्थं, किलेस काण्डं वाहेकं बाकिं फुक्कं अथे हे जुल ।

कामं भव ... .. तण्हा अधिप्पेत्ता - थुगु अभिधम्मत्थं संग्रह आचार्यया इच्छाकथं “कामं” शब्दं वत्थु (वस्तु) आरम्भण कामं गुणयात मूख्यं रूपं कनातःगु जुल । “भवं” शब्दं नं रूपं अरूपं ध्यानं व उक्तं ध्यानया फलयात मूख्यं रूपं कनातःगु जुल । अथे जुया (दिट्ठासव आदिलय् दिट्ठि व आसव समासं जूसां नं) कामं व आसव, भवं व आसव आदि समानं मज्जूगु जुयाच्चनं । उकिं कामं व आसव आदि सदृशं (समानं) जुइकेतं कामं

नामं अथवा (कामबारे) वत्थु आरम्मण काम गुणयात तप्यंक मकासे, धुगु आरम्मणय् स्थित जुयाच्चंगु (उगु कामगुणयात आरम्मण याइगु) काम तृष्णायात ठानूपचार रूपं काय्गु । भव धइगुलिं (भवया वारय्) उगु भावयात आरम्मण याःगु भवतृष्णायात ठानूपचार रूपं काय्गु । अले जक काम शब्द, भव शब्द नाप आसव शब्द आदि सदृश (समान) जुइगु जुया “कामो एव आसवो=कामासवो, भवो एव आसवो=भवासवो आदि कम्मधारय समास विग्रह याय् जी । (आरम्मण स्थानया नांयात आरम्मण याइगु ठानी तृष्णाय् तथाः धयातःगुयात ठानूपचार धका धयातःगु जुल ।)

सीलव्वतपरामासो ... .. पवुच्चति - “दिट्ठि चेतसिक छगू हे जक जुयानं छाय् शीलव्वत परामास आदि रूपं भिन्न भिन्न नामं” धाःगु धका प्रश्न याय्गु दयाः ध्व सूचना क्यंगु जुल । धाय्त्तंगु खं छु धाःसा - **सीलव्वत परामास दिट्ठि** “द्वहं, खिचातय्गु व्रत रूपं पालनायाना क्लेशं शुद्ध जुयाः संसारं नं मुक्त जुइ अःपुइ” धका ज्वनाच्चंगु धारणा खः । इदं सच्चाभिनिवेस दिट्ठि “जिगु सिद्धान्त हे जक सत्य, वाकिदनिगु सिद्धान्त मिथ्या” खः धका क्वातुक ज्वनाच्चंगु दिट्ठि जुल । अत्तवादुपादान दिट्ठि “आत्मा दु” धका ज्वनाच्चंगु दिट्ठि खः । थथे हे ज्वनाच्चनीगु धारणा आकार भिन्नता जूगु कारणं स्वभाव धर्म कथं दिट्ठि चेतसिक छगूयात जक सीलव्वतपरामास आदि रूपं भिन्न भिन्न नां तथाः धाःगु जुल ।

सूचना- (“तथापवत्तं” धयागु दिट्ठि चेतसिक छगूयात जक सीलव्वतपरामास आदि रूपं भिन्न भिन्न नामं धाय्माःगु क्यंगु जुल । उकिं “तथापवत्तं - तथा तथा+पवत्तं, तथा तथा =उगु उगु प्रकारं, पवत्तं=पवृत्ति जूगु । दृष्टि चेतसिक आकार प्रकारं रूपं भिन्नता दयाःच्चंगु कारणं धका हेतु अर्थयात प्रयोग याय् माःगु जुल । (थथे हेतु अर्थय् दुने सुलाच्चंगु विशेषणयात “हेतुमन्त विशेषण” धका धाइगु जुयाच्चन) ।

संग्रह गाथा

पालि :- आसवोघा च योगा च - तयो गन्था च वत्थुतो ।

उपादाना दुवे वुत्ता - अट्ट नीवरण सियुं ।

छलेवानुसया होन्ति - नव संयोजना मता ।

किलेसा दस वुत्तोयं - नवधा पापसङ्गहो ।

भावार्थ :- स्वभाव कथं अथवा स्वरूप कथं आश्रव, ओघ, योग व ग्रन्थयात स्वंगू प्रकारं दु धका कनातल । उपादानयात निता प्रकारं दु धका कनातल । नीवरण च्याता प्रकारं दुगु जुल ।

अनुशय खुता प्रकारं जक दया च्वन । संयोजनयात गुता प्रकारं, क्लेशयात फ्रिता प्रकारं दु धका सीकेमाः । थुकथं गुता प्रकारं थुगु अकुशल संग्रहयात जिं कने धुन ।

व्याख्या :- आसवो ... .. पाप सङ्गहो - धयागु संग्रह गाथा जुल । नां कथं आसव आदि ४ गू, नीवरण ५ गू, अनुसय ७ गू, संयोजन १० गू दुसां नं “बन्धुतो” धयातःगु कारणं स्वभाव धर्मं जक काल धाःसा आसव घइगु लोभ, दिट्ठि, मोह स्वंगू जक जुल । धथे च्वय्कनावयागु अनुसारं गिन्ति याना यंकि ।

नवधा पाप सङ्गहो - अकुशल पापयात क्यनातःगु जुया अकुशल संग्रहयात हे “पाप संग्रह” धाःगु जुल । थुपिं ९ गू धयागु आसव, ओघ, योग, गन्थ, उपादान, नीवरण, अनुसय, संयोजन व क्लेश सङ्गह धका ९ गू सङ्गह जुल ।

अनुसय सङ्गहया कोष्ठ

संख्या	अनुसय धर्म	स्वभाव धर्म
१	कामरागानुसय	लोभ चेतसिक
२	भवरागानुसय	लोभ चेतसिक
३	पटिघानुसय	दोस चेतसिक
४	मानानुसय	मान चेतसिक
५	दिट्ठानुसय	दिट्ठि चेतसिक
६	विच्छिकिच्छानुसय	विचिकिच्छा चेतसिक
७	अविज्जानुसय	मोह चेतसिक
जम्मा	अनुसय ७ गू	स्वभाव धर्म ६ गू-लोभ, दोष, मान, दिट्ठि, विचिकिच्छा व मोह

सूत्रदेसना अनुसार संयोजन सङ्ग्रहया कोष्ठ

संख्या	संयोजन धर्म	स्वभाव धर्म
१	कामराग संयोजन	लोभ चेतसिक
२	रूपराग संयोजन	लोभ चेतसिक
३	अरूपराग संयोजन	लोभ चेतसिक
४	पटिघ संयोजन	दोस चेतसिक
५	मान संयोजन	मान चेतसिक
६	दिट्ठि संयोजन	दिट्ठि चेतसिक
७	सीलब्बतपरामास संयोजन	दिट्ठि चेतसिक
८	विचिकिच्छा संयोजन	विचिकिच्छा चेतसिक
९	उद्धच्च संयोजन	उद्धच्च चेतसिक
१०	अविज्जा संयोजन	मोह चेतसिक
जम्मा	संयोजन १० गू	स्वभाव धर्म ७ गू -लोभ, दोस, मान, दिट्ठि, विचिकिच्छो उद्धच्च व मोह

अभिधर्म देशनानुसारं संयोजन सङ्ग्रहया कोष्ठ

संख्या	संयोजन धर्म	स्वभाव धर्म
१	कामराग संयोजन	लोभ चेतसिक
२	भावराग संयोजन	लोभ चेतसिक
३	पटिघ संयोजन	दोस चेतसिक
४	मान संयोजन	मान चेतसिक
५	दिट्ठि संयोजन	दिट्ठि चेतसिक
६	सीलब्बतपरामास संयोजन	दिट्ठि चेतसिक
७	विचिकिच्छा संयोजन	विचिकिच्छा चेतसिक
८	इस्सा संयोजन	इस्सा चेतसिक
९	मच्छरिय संयोजन	मच्छरिय चेतसिक
१०	अविज्जा संयोजन	मोह चेतसिक
जम्मा	संयोजन १० गू	स्वभाव धर्म ८ गू-लोभ, दोस, मान, मान, दिट्ठि, विचिकिच्छो, इस्सा, मच्छरिय व मोह

किलेस सङ्ग्रहया कोष्ठ

संख्या	किलेस धर्म	स्वभाव धर्म
१	लोभ किलेस	लोभ चेतसिक
२	दोस किलेस	दोस चेतसिक
३	मोह किलेस	मोह चेतसिक
४	मान किलेस	मान चेतसिक
५	दिट्ठि किलेस	दिट्ठि चेतसिक
६	विचिकिच्छा किलेस	विचिकिच्छा चेतसिक
७	थिन किलेस	थिन चेतसिक
८	उद्धच्च किलेस	उद्धच्च चेतसिक
९	अहिरिक किलेस	अहिरिक चेतसिक
१०	अनोतप्प किलेस	अनोतप्प चेतसिक
जम्मा	किलेस १० गू	स्वभाव धर्म १० गू-लोभ, दोस, मान, मोह, मान, दिट्ठि, विचिकिच्छा, थिन, उद्धच्च, अहिरिक व अनोतप्प

अकुसल सङ्ग्रह स्वरूपया कोष्ठ

संख्या	सङ्ग्रह	दय्माःगु स्वरूप	स्वभाव धर्म	उकिया स्वरूप धर्म
१	आसव सङ्ग्रह	आसव ४ गू	३ गू	लोभ, दिट्ठि, मोह
२	ओघ सङ्ग्रह	ओघ ४ गू	३ गू	लोभ, दिट्ठि, मोह
३	योग सङ्ग्रह	योग ४ गू	३ गू	लोभ, दिट्ठि, मोह
४	गन्ध सङ्ग्रह	गन्ध ४ गू	३ गू	लोभ, दोस, दिट्ठि
५	उपादान सङ्ग्रह	उपादान ४ गू	२ गू	लोभ, दिट्ठि
६	नीवरण सङ्ग्रह	नीवरण ६ गू	८ गू	लोभ, दोस, थिन, मिद्ध, उद्धच्च कुक्कुच्च, विचिकिच्छा, मोह ।

७	अनुसय सङ्गह	अनुसय ७ गू	६ गू	लोभ, दोस, मान, दिट्ठि विचिकिच्छा, मोह ।
८	सूत्रानुसार संयोजन सङ्गह	संयोजन १० गू	९ गू	लोभ, दोस, मान, दिट्ठि विचिकिच्छा, उद्धच्च इस्सा, मच्छरिय, मोह ।
८	अभिधम्मनुसार संयोजन सङ्गह	संयोजन १० गू		
९	किलेस सङ्गह	किलेस १० गू	१० गू	लोभ, दोस, मोह, मान दिट्ठि, विचिकिच्छा, धिन उद्धच्च, अहिरिक, अनोतप्प ।
जम्मा	सङ्गह ९ गू	जम्मा ६३ गू	१४ गू	अकुशल चेतसिक १४ गू

धुगु रूपं भिन्न भिन्न दयाच्चन ।

अकुशल सङ्गह स्वरूप क्वचाल ।

अभ्यास प्रश्न

- १) गुजागु धर्मयात अनुसय धका धाइ ?
- २) उगु अनुसयया नां व स्वभाव धर्म कथं काय्गु नं क्यँ ।
- ३) गुजागु धर्मयात संयोजन धका धाइ ?
- ४) उगु संयोजन सुत्तन्त नय अनुसारं नां व स्वभाव धर्म, अभिधर्म नय कथं नां व स्वभाव धर्मयात मिलय् याना क्यँ ।
- ५) नय निगुलिं मिलय् याय्व स्वभाव धर्म कथं गुलि दइ ? गिन्ति याना क्यँ ।
- ६) गुजागु धर्मयात क्लेश धका धाइ ?
- ७) १५०० क्लेश गिन्ति याना क्यँ ।
- ८) आसावादीसुपनेत्थ आदि कनातःगुया अर्थ व्यु ।

- ९) कामोघ धयागुली काम धयागु गुगु अर्थयात मूख्य रूपं कंगु जुल ? धुगु थासय गुगु अर्थ गुगु नय रूपं कायगु ?
- १०) भव योग धयागुली भव धयागु गुगु अर्थय मूख्य रूपं काःगु जुल ?
- ११) दिट्ठि छगू जक जुयानं सीलव्वतपरामास आदि रूपं भिन्न भिन्न नां छाया तःगु ? संग्रह पालि प्रमाण बिया क्यं ।

मिश्रक संग्रह

हेतु ६ गू

पालि :- मिस्सकसङ्गहे छ हेतु लोभो बोसो मोहो अलोभो अबोसो अमोहो ।

भावार्थ :- मिश्रकसंग्रहय् थुकथं विभाजन यायेयात जिं कने त्यना । हेतुत लोभ हेतु, दोष हेतु, मोह हेतु, अलोभहेतु, अदोषहेतु व अमोह हेतु धका थुकथं खुगू दयाच्वन ।

ब्याख्या :- कुसल, अकुसल, अव्याकतयात त्वाकच्छूयाना क्यंगु काण्डयात “मिस्सक सङ्गह” धाइ ।

हेतु - मूल हां सिमायात तेवा बिया तइथे थः थः नाप सम्प्रयुक्त जुयाच्वंगु नाम-रूप धर्मयात तेवा बीगु धर्मयात “हेतु” धका धाइ ।

धुगु हेतु खुगूया स्वभाव धर्म मूल पाली दुथे सीकि । चेतसिक काण्ड सम्पयोग नियमयात स्वया “लोभ” मूल चित्त नाप मिलय् जूगु लोभ आदि रूपं सीकि ।

ध्यानअङ्ग ७ गू

पालि :- सत्त भानङ्गानि वितक्को विचारो पीति एकाग्रता सोमनस्सं बोमनस्सं उपेक्खा ।

भावार्थ :- ध्यानअङ्गत वितर्क, विचार, प्रीति, एकाग्रता, सौमनस्य, दौर्मनस्य व उपेक्षा ध्यानअङ्ग धका थुकथं न्हेगू दया च्वन ।

व्याख्या :- भ्रानङ्ग - सम्बन्धित आरम्भणयात (साधारण आरम्भण याइगुसिकं अतिक्रमण याना) तस्कं गाह्य जुइक आरम्भण याइगु वितर्क विचार आदि धर्म समूहयात “ध्यान” धका धाइ । उगु ध्यान समूहया भिन्न भिन्न अइयात ध्यानङ्ग धका धाइ ।

ध्यानाङ्ग कायेगु विधि - वितर्क चैतसिक ५५ गू चित्तलिसे मिलय् जू । उषिं ५५ गू चित्तलिसे मिलय् जूगु वितर्क हे “वितर्क ध्यानाङ्ग” जुल । अयेहे ६६ गू चित्त लिसे मिलय् जूगु विचार चेतसिक “विचार ध्यानङ्ग” जुल । ५१ गू चित्तलिसे मिलय् जूगु प्रीति चेतसिक “ प्रीति ध्यानङ्ग” जुल । एकग्गता व वेदना चेतसिक सब्बचित्त साधारण चेतसिक खः । थुपिं निगू फुक्क चित्त नापं मिलय् जू । तर “पञ्चविञ्जाणोसु भ्रानङ्गनि” धका धायत्यंगु जुया द्विपञ्चविञ्जाण १० गू चित्त नाप मिलय् जूगु अवस्था जुयाच्चंगु एकग्गता व वेदना भ्रानङ्ग्य दुमथ्या ।

उकिं द्विपञ्च विञ्जाणं अलग्ग जुयाच्चंगु ७९ चित्तय् मिलय् जूगु चैतसिक “एकग्गताभ्रानङ्ग” धाइ । सोमनस्स सहगत चित्त ६२ गूली दुगु सोमनस्स वेदनायात “सोमनस्स भ्रानङ्ग” धाइ । दोसमूल चित्त २ गू ली मिलय् जूगु दोमनस्स वेदनायात दोमनस्स भ्रानङ्ग धाइ । उपेक्षा वेदना ५५ गू चित्तय् मिलय् जू । तर द्विपञ्चविञ्जाणय् दुध्यागु उपेक्षा ८ गू भ्रानङ्ग्य दुमथ्या । उकिं बाकिदिनिगु ४७ गू चित्तय् मिलय् जूगु उपेक्षायात “उपेक्षा भ्रानङ्ग” धाइ । [भ्रानङ्ग ७ गू दःसानं वेदना स्वंगू स्थानय् दुगुलिं उकिया स्वभाव धर्म कथं कायगु वखतय् भ्रानङ्ग ५ गू हे जक जुइ ।]

मार्ग अङ्ग १२ गू

पालि :- द्वादस मग्गङ्गानि सम्मादिट्ठि सम्मासङ्कप्पो सम्मावाचा सम्माकम्मन्तो सम्माआजीवो सम्मावायामो सम्मासति सम्मासमाधि मिच्छदिट्ठि मिच्छासङ्कप्पो मिच्छावायामो मिच्छासमाधि ।

भावार्थ :- मार्गअङ्गत सम्यग्दृष्टि, सम्यक्सङ्कल्प, सम्यग्वचन, सम्यक्कर्मन्त, सम्यग्आजीविका, सम्यग्व्यायाम, सम्यक्स्मृति सम्यक्समाधि, मिथ्यादृष्टि, मिथ्यासङ्कल्प, मिथ्याव्यायाम, मिथ्यासमाधि मार्गअङ्ग धका थुकथं फिनिगु दयाच्चन ।

व्याख्या :- मरग शब्द “मार्ग” धयागु अर्थयात कर्यंगु जुल । सम्मादिट्टि आदि धर्म समूह सुगति वनीगु मार्ग जुयाच्चन । मिथ्यादृष्टि आदि धर्म समूह दुर्गती वनीगु मार्ग जुयाच्चन । ध्व मरग धयागु धर्म समूहया भिन्न भिन्न अङ्गयात मार्गाङ्क धाइगु जुयाच्चन ।

सूचना- सम्मादिट्टि आदी “सम्मा” धयागु शब्द “यथार्थ” धइगु अर्थयात कँगु जुल । यथार्थ धयातःगुलिं “विपरित मज्जीक मार्ग” धका कँगु जुयाच्चन । उकिं सम्मादिट्टि आदिया यथार्थ स्वभाव कायगु बखतय् सोभण चित्तय् योग्यता अनुसारं मिलय् जूगु पञ्जा आदि चेतसिकयात हे जक कायगु ।

सम्मादिट्टि - यथार्थ रूपं सीकेगु । स्वभाव धर्म कथं प्रज्ञा चेतसिक ।

सम्मासङ्ख्य - यथार्थ रूपं चिन्तना यायगु । स्वभाव धर्म कथं वितर्क चेतसिक

सम्माबाजा, सम्मकम्मन्त, सम्माआजीब - विरति चेतसिक ३ गू ।

सम्मावायाम - यथार्थ रूपं कोशिस यायगु । स्वभाव धर्म कथं वीर्य चेतसिक ।

सम्मासति - यथार्थ रूपं स्मृति तयेगु । स्वभाव धर्म सति चेतसिक

सम्मासमाधि - यथार्थ रूपं एकग्गता जुइगु । स्वभाव धर्म कथं एकग्गता चेतसिक ।

सूचना- दृष्टि आदिलय् मिथ्या शब्द “मिथ्या= उल्ला धारणा” धइगु अर्थयात कँगुजुल । उकिं अकुसल चित्तय् योग्यता अनुसारं मिलय् जूगु दिट्टि चेतसिक आदियात कायेगु । मिच्छा दिट्टि=दिट्टि चेतसिक । मिच्छासङ्ख्य=अकुसल चित्त नाप मिलय् जूगु वितर्क चेतसिक । मिच्छावायाम=अकुसलय् मिलेजूगु वीर्य चेतसिक । मिच्छासमाधि =विचिकिच्छा सहगतं अलग्गु अकुसल चित्त ११ गू नाप मिलय् जूगु एकग्गता । [विचिकिच्छा चित्तनाप एकग्गता मार्गाङ्कय् दुय्याइ मखु धका कनी तिनि] मार्गाङ्क १२ गू दःसानं वितर्क, वीर्य, एकग्गता निको दुगु कारणं स्वभाव धर्म कथं ९ गू जक दइगु ख्याल तयमाल ।

इन्द्रिय २२ गू

पालि :- बाविसतिन्द्रियानि चक्खुन्द्रियं सोतिन्द्रियं घानिन्द्रियं जिह्विन्द्रियं कायिन्द्रियं इत्थिन्द्रियं पुरिसिन्द्रियं जीवितिन्द्रियं मनिन्द्रियं सुखिन्द्रियं दुक्खिन्द्रियं सोमनस्सिन्द्रियं दोमनस्सिन्द्रियं उपेक्खिन्द्रियं सद्धिन्द्रियं वीरियिन्द्रियं सतिन्द्रियं समाधिन्द्रियं पञ्चिन्द्रियं अनञ्जातञ्जस्सामीतिन्द्रियं अञ्चिन्द्रियं अञ्जाताविन्द्रियं ।

भावार्थ :- इन्द्रियत चक्षु इन्द्रिय, सोत इन्द्रिय, घ्राण इन्द्रिय, जिह्व इन्द्रिय, काय इन्द्रिय, स्त्री इन्द्रिय, पुरुष इन्द्रिय, जीवित इन्द्रिय, मन इन्द्रिय, सुख इन्द्रिय, दुःख इन्द्रिय, सौमनस्य इन्द्रिय, दौर्मनस्य इन्द्रिय, उपेक्षा इन्द्रिय, श्रद्धा इन्द्रिय, वीर्य इन्द्रिय, स्मृति इन्द्रिय, समाधि इन्द्रिय, प्रज्ञा इन्द्रिय, अनज्ञातज्ञाण्यामि इति इन्द्रिय, अज्ञा इन्द्रिय, अज्ञातावि इन्द्रिय धका थुकथं नीनिगू दयाच्चन ।

व्याख्या :- इन्द्रिय शब्द "अधिकार" जमय् यायगु धइगु अर्थ क्यंगु जुल । अथवा थः लिसे सम्बन्ध दुगु ज्याय् अधिकार जमय् यायगु धर्मयात "इन्द्रिय" काइ । थुकिया लक्षण, कार्य आदि स्वया हे थुकिया अधिकार नं सीके फु ।

न्यागू वेदना इन्द्रियत (सुख, दुःख, सोमनस्स, दोमनस्स व उपेक्खा) आरम्मणयात रस अनुभव यायगुली अधिकार जमय् याइ । वेदनाया शक्ति अनुसार रस उत्पन्न जुइ । उकी मध्यय् सुखिन्द्रिय कायविञ्जाण चित्त नाप सम्प्रयुक्त जूगुलिं फोट्टब्बारम्मणया इष्ट (रस) अनुभव याइ । दुक्खेन्द्रिय नं फोट्टब्बारम्मणया मयोगु (अनिष्ट) रस अनुभव याइ । सोमनस्सिन्द्रिय फोट्टब्बारम्मण अतिरिक्त न्यागू आरम्मणया योगु (इष्ट) रसया अनुभव याइ । दोमनस्स इन्द्रिय नं फोट्टब्बारम्मण अतिरिक्त न्यागू आरम्मणया मयोगु (अनिष्ट) रसया अनुभव याइ । उपेक्खिन्द्रिय न्यागू आरम्मणया इष्ट मध्यस्य रसया अनुभव याइ । रस अनुभव याइबले इन्द्रिय थःनाप सम्प्रयुक्त धर्मय् अधिकार दयाच्चनी । योगु आरम्मणया वेदना अनुभव जुइबलय् वेदना चेतसिक जुल । तर उगु वेदना "सुख" खः । उकिं सुखया सामित्व (अधिकार) दत । सुखया अधिकार दुगुलिं उकियात "सुखिन्द्रिय" धका धाइ । उबलय् अन मेगु दुःख आदि वेदना दइ मखु । उकिं दुक्खिन्द्रिय नं दय् फइमखु ।

भूमि भेद कथं वर्गीकरण :- चक्खुइन्द्रिय निसे पुरुसेन्द्रिय तक ७ गू इन्द्रियत व सुख, दुक्ख, दोमनस्स ३ गू जम्मा १० गू इन्द्रिय काम-धर्म जूगुलिं काम भूमी हे जक दइ । जीवित्तिन्द्रिय, मनिन्द्रिय, उपेक्खिन्द्रिय, सद्धिन्द्रिय, वीरियिन्द्रिय, सतिन्द्रिय समाधिन्द्रिय व पञ्चिन्द्रिय - धुपिं ८ गू इन्द्रिय प्यंगू भूमी नं दइ । सोमनस्सिन्द्रिय अरूपवर्जित स्वंगू भूमी दइ । अनंलि अनञ्जातञ्जस्सामीतिन्द्रिय, अञ्चिन्द्रिय व अञ्जाताविन्द्रिय लोकोत्तर भूमी हे जक दइ ।

स्वरूप - चक्खुइन्द्रिय निसें पुरिसिन्द्रिय तकक ७ गू इन्द्रिय मुक्कं हे रूप जुयाच्चन । स्वभाव धर्म कथं चक्खु, सोत, घान, जिह्वा, काय पसाद व इत्थीभाव पुंभाव रूप खः ।

जीवित्तिन्द्रिय- नाम जीवित व रूपजीवित निगू दयाच्चन । स्वरूप कथं जीवित रूप व जीवित्तिन्द्रिय चेतसिक कायगू । मनिन्द्रिय आदि नाम मुक्कं इन्द्रिय खः ।

मनिन्द्रिय - फुक्क चित्त ।

सुखिन्द्रिय - सुख सहगत काय विञ्जाण नाप मिलय् जूगू वेदना चेतसिक ।

दुक्खिन्द्रिय - दुक्ख सहगत काय विञ्जाण नाप मिलय् जूगू वेदना चेतसिक ।

सोमनस्सिन्द्रिय - सोमनस्स सहगत ६२ गू नाप मिले जूगू वेदना चेतसिक ।

दोमनस्सिन्द्रिय - दोस मूल द्वे नाम मिलय् जूगू वेदना चेतसिक ।

उपेक्खिन्द्रिय - उपेक्खा सहगत चित्त ५५ गू नाम मिलय् जूगू वेदना (ध्व वेदना इन्द्रिय ५ गू या स्वभाव धर्म कथं कायगू वखतय् वेदना संग्रहयात हानं छक ख्याल ति ।)

सद्धिन्द्रिय व सतिन्द्रिय - सोभण चित्त नाप मिलय् जूगू सद्धा, सति चेतसिक जुयाच्चन ।

वीरिन्द्रिय - वीर्य नाप मिलय् जूगू चित्त ७३ गूली दुगू वीर्यचेतसिक ।

समाधिन्द्रिय - वीर्यनाप मिलय् मजूगू चित्त १६ गू व विचिकिच्छा सहगत १ गूलिं

ल्यं दुगु ७२ गू चित्तय् दुगु एकगता । (थथे कायगु लिपा बांलाक स्पष्ट जुद्धतिनि ।)

पञ्चिन्द्रिय - तिहेतुक चित्त ४७ गूली मिलय् जूगु पञ्जा चेतसिक । लौकिक तिहेतुक चित्तनाप मिलय् जूगु पञ्जायात पञ्चिन्द्रिय धका कयातल ।

अनञ्जातञ्जस्सामीतिन्द्रिय - सोतापत्ति मार्ग नाप मिलय् जूगु पञ्जाचेतसिक ।

अञ्चिन्द्रिय - च्वेयागु मार्ग स्वंगू व च्वेयागु फल स्वंगूली मिलय् जूगु पञ्जा ।

अञ्जाताविन्द्रिय - अर्हत फलय् दुगु पञ्जा ।

सूचना - इन्द्रिय २२ दःसानं वेदना न्यागू स्थान, पञ्जा ४ गू स्थान, दयाच्वंगुलिं नं हानं जीवितिन्द्रिय स्वभाव धर्म कथं रूप जीवितनाम जीवत २ थी दुगुलिं स्वभाव धर्म कथं १६ गू दुगुयात ख्याल ति ।

बल ९ गू

पालि :- नव बलानि सट्ठाबलं बीरिय बलं सतिबलं समाधिबलं पञ्जाबलं हिरिबलं ओतप्पबलं अहिरिकबलं अनोत्तप्पबलं ।

भाबार्थ :- बलत श्रद्धाबल, दीर्यबल, स्मृतिबल, समाधिबल, प्रज्ञाबल, ऱ्हीबल, अपत्राबल, अन्दीक्यबल, अनपत्राप्यबल धका थुकथं गुंगू दयाच्वन ।

व्याख्या :- लोकय् सेनापति जूम्ह शत्रुनाप अभिमुख जुद्धबलय् विचलित मजुद्दगु थें विरुद्ध धर्मया कारणं विचलित मजुसे दृढ जुया च्वनेगु धर्मयात "बल" धाइ ।

सट्ठा, बीरिय, सति, समाधि, पञ्जा बल स्वभाव धर्म कथं कायगु बखतय् सद्धिन्द्रिय आदि लिसे समान जुयाच्वन । हिरि, ओतप्प सोभण चित्तनाप मिलय् जूगु हिरि ओतप्प चेतसिक जुयाच्वन ।

अहिरिक अनोत्तप्प - अकुसल चित्त फुक्क नाप मिलय् जूगु अहिरिक, अनोत्तप्प चेतसिक जुया च्वन ।

अधिपति ४ गू

पालि :- चत्तारो अधिपति छन्वाधिपति बीरियाधिपति चित्ताधिपति वीमंसाधिपति ।

भाबार्थ :- अधिपतित छन्द अधिपति, वीर्य अधिपति, चित्त अधिपति विमंश अधिपति धका थुकथं प्यंगू दयाच्चव न ।

व्याख्या :- ("अधिनानं पति, अधिपति", अधिनानं=थः नाप सम्बन्ध दुगु धर्मया, पति=स्वामि) थः नाप सम्बन्ध दया नापं उत्पन्न ज्वीगु धर्मया स्वामी जुयाच्चंगु धर्मयात "अधिपति" धका धाइ ।

अधिपति व इन्द्रियया भिन्नता - इन्द्रियया अधिकार व अधिपतिया अधिकारया भेद निम्न उपमाद्वारा ध्वीके दु - अधिपति जुजु समान जुल, इन्द्रिय मन्त्री थे खः । मन्त्रीया अधिकार थःगु विभागय् जक जुइ, तर जुजुया अधिकार फुक्क शासनय् हे जुइ । अथे हे इन्द्रिय अधिकार थःगु ज्याय् (कृत्यय्) जक जुइ अधिपतिया अधिकार फुक्कसिके दइ ।

छुं छगू चित्तय् प्यंगूलिं अधिपतिं सम्प्रयुक्त जूसां प्यंगू अधिपतिं अधिपति कृत्य याइ मखु । उकी मध्यय् छगू जक अधिपतिं अधिपति कृत्य याइ, बाकिगु उकिया अनुचर जुइ, बाकिगुलिं अधिपति कृत्य याइ मखु । इन्द्रिय धाःसा थये मखु । छुं चित्तय् छगू स्वयां अप्पो इन्द्रियत सम्प्रयुक्त जूसां, फुक्कसिनं थः थःगु कृत्य याइ । गथे कि - प्रथम महाकुशल चित्तय् ३३ गू चेतसिक न्त्याबले सम्प्रयुक्त जुइ, उकी चित्त, प्रज्ञा, वीर्य व छन्द थुपि प्यंगूलिं अधिपति दइ, तर उकी मध्यय् छगूलिं हे जक अधिपति कृत्य याइ । चित्ताधिपति जुइबलय् बाकिगु स्वंगूया अधिकार दइमखु । प्रज्ञाधिपति जूसा मेगुया अधिकार दइमखु । उगु प्रथम महाकुशल चित्तय् मनस्, जीवित, श्रद्धा, वीर्य, स्मृति, समाधि, प्रज्ञा व सौमनस्य इन्द्रिय धर्मत नं सम्प्रयुक्त जुइ, थुपि फुक्कं थःथःगु कृत्यय् (ज्याय्) अधिपति (स्वामि) जुइ । गथेकि - मन इन्द्रियया अधिकार सीकेगुली जुइ, ध्वया श्रद्धेयन्द्रियया कृत्यय् अधिकार दय् फइ मखु ।

स्वरूप - छन्व - द्विहेतुक जवन व तिहेतुक जवन ५२ गू नाप मिलय् जूगु छन्द

चेतसिक ("द्विहेतुक जवन, तिहेतुक जवनय् हे जक योग्यता अनुसारं अतिपति छता हे जक दइ" धका लिपा धाइतिनिगु वचन अनुसार उगु जवन योग्यता अनुसार कायमाःगु जुयाच्चन ।)

वीरियाधिपति - च्वय्वंगु जवन ५२ गूली दुगु वीर्य चेतसिक ।

चित्ताधिपति - च्वय्वंगु जवन ५२ गू चित्त हे चित्ताधिपति ।

विमंसाधिपति - तिहेतुक जवन ३४ गूली दुगु प्रज्ञा चेतसिक ।

(विचार याइगु प्रज्ञायात "विमंस" धका धाइ)

आहार ४ गू

पालि :- चत्तारो आहारा कबलीकारो आहारो फस्सो दुतियो मनोसञ्चेतना ततिया विञ्जाणं चतुत्थं ।

भावार्थ :- आहारत प्यय् प्यय् याये म्वाःसां याये माःथें च्वंगु आहार, निगूगु स्पर्श आहार, स्वंगूगु मनोसंचेतना आहार, प्यंगूगु विज्ञान आहार धका थुकथं प्यंगू दयाच्चन ।

Dhamma.Digital

व्याख्या :- नयगु आहारं स्कन्ध देहयात ताउत तक सहायता ब्यूगु थें थः नाप सम्बन्ध दुगु कार्यया विपाक (फल) यात धारण याइगु धर्मयात "आहार" धका धाइ ।

कबलीकारो आहारो - रूप काण्डय् क्यनावयागु ओजा रूप तुं जुल । ध्व कवलीकार आहार "ओजट्टमक" अथवा ओज सहितगु रूप च्यागू (आहारज अट्टकलाप रूप) यात उत्पन्न याइ ।

फस्सो दुतियो - चित्त फुक्क नाप मिलय् जूगु फस्स चेतसिक हे "फस्स आहार" खः । "फस्सपच्चया वेदना" धयातःगु अनुसारं थुगु फस्स आहारं वेदना धइगु फलयात दय्की ।

(कवलीकार आहार न्हापां जुया ध्व फस्साहारयात देशना क्रम अनुसारं द्वितीय धका धयातल । ततिया, चतुत्य्य नं थ्हे रूपं जुल ।)

मनोसञ्चेतना ततिया - फुक्क चित्तनाप मिलय् जुगु चेतना चेतसिकयात सङ्गार धका धाइ । “सङ्गार पच्चया विञ्जाणं” धयातःगु अनुसारं थुगु चेतना आहारं पटिसन्धि विञ्जाण धयागु विपाकयात दय्की । (चेतना व सङ्गार पर्यायवाची शब्द खः ।)

विञ्जाणं चतुत्य्यं - फुक्क चित्तयात विञ्जाणआहार धका धाइ । “विञ्जाण पच्चया नामरूपं” धका धयातःगु अनुसारं विञ्जाणाहार थः नापं मिलय् जुगु चेतसिक नाम धर्म व रूप धर्मयात दय्की ।

गाथा - ओजट्टमकरूपं ये, वेदनं पटिसन्धिकं
नाम रूपं आहरन्ति, तस्माहाराति वुच्चरे ।

अर्थ-ये=गुगु धर्म, ओजट्टमकरूपं=ओजा सहित जुया च्यागूगु रूपयात नं, वेदनं=वेदनायातनं, पटिसन्धिकं=प्रतिसन्धि विञ्जाण यातनं, नाम रूपं=थः नाम सहितगु नाम रूप यात नं, आहरन्ति=थःथःगु रूप दय्की । तस्मा=उकिं, ते=उगु कवलीकाराहार आदि धर्मयात, आहाराति=आहार धका, वुच्चरे=धाइ ।

स्वरूप छुटे यायेगु नय

पालि :- इन्द्रियेसु पनेत्य स्रोतापत्तिमग्गजाणं अनञ्जातञ्जस्सामीतिन्द्रियं अरहत्त-फलजाणं अञ्जाताविन्द्रियं मञ्जे छ जाणानि अञ्जिन्द्रियानीति पवुच्चन्ति । जीवितिन्द्रियञ्च रूपारूपवसेन वुविधं होती ।

भावार्थ :- विशेष खँ कने । थुगु मिश्रकसंग्रहय् इन्द्रियत मध्यय् स्रोतापत्ति मार्ग ज्ञानयात अनज्ञातज्ञाप्यमि इति इन्द्रिय धका विशेष रूपं कना तल । अरहत्त फल ज्ञानयात अज्ञाताविन्द्रिय धका विशेष रूपं कनातल । दत्थुइ च्वंगु खुगू ज्ञानयात अज्ञा इन्द्रिय धका विशेष रूपं कना तल । जीवित इन्द्रिय नं रूप जीवित इन्द्रिय, नाम जीवित इन्द्रिय हिसाबं निता प्रकारं दयाच्चन ।

व्याख्या :- धुगु मिश्रक संग्रहलय् अनुरुद्धाचार्यं छुं विशेष धर्मया परमार्थ रूप क्यनेया निमित्तं “इन्द्रियेषु पनेत्थ ..... ” आदि द्वारा टिप्पणी रूपं क्यनादीगु खः ।

अनञ्जातञ्जस्सामीतिन्द्रियं - “जिं अनादिकालं निसं ४ गू आर्य सत्य व निर्वाण गुबले नं मखनानि, मस्यूनि, थौ उकीयात सीकेत प्रयत्न याये” - थुजागु अध्याशयं विपश्यना यानाच्चंम्ह योगीया सन्तानय् दक्खसिबय् न्हापालाक उत्पन्न जूगु श्रोतापत्तिज्ञानयात हे “अनञ्जातञ्जस्सामीतिन्द्रिय” धका धाइ । श्रोतापत्तिज्ञान उत्पन्न जुइ धुंका योगीयाके हानं न्हापाथेजागु अध्याशय गुबले उत्पन्न जुइमखु, वरु उम्ह योगी थःम्ह सीके धुंगु मार्गज्ञानयात हानं सीकेया निमित्तं जक प्रयत्नशील जुइ ।

अञ्जिन्द्रियं - “अञ्जा+इन्द्रियं” थन “आ” न्ह्योने दुगु “जा” धातु खः । थुकी “आ” उपसर्ग मर्यादा अर्थय् छ्यला तःगु खः । “आजानातीति अञ्जा” अर्थात् क्वेयागु श्रोतापन्न मार्ग द्वारा स्यूगु प्यंगू आर्य सत्य व निर्वाण धर्मयात हानं सीकीगु इन्द्रिययात “अञ्जिन्द्रिय” धका धाइ । च्वय्यागु स्वंगू लोकोत्तर मार्ग ज्ञान व क्वेयागु स्वंगू लोकोत्तर फलज्ञान, जम्मा खुगू ज्ञान यात “अञ्जिन्द्रिय” धका धाइ ।

अञ्जाताविन्द्रियं - थुकि नं क्वेयागु मार्ग ज्ञानं सीका काःगु धर्मयात हे सीका काइ, तर सीकेगु कृत्य (ज्या) न्हापां हे पूर्वने धुंकीगुलिं थुकिया लागि छुं याय्माःगु ज्या (कृत्य) बाकि दइ मखु । उकिं थुकिया विग्रह - “अञ्जायित्था ति अञ्जातावी” गुगु द्वारा फुक्कं, दक्को प्रकारं सीकाकाय् धुंकल उगु अर्हत फल ज्ञानयात हे “अजातावीन्द्रिय” धका धाइ ।

पालि :- पञ्चविञ्जाणेषु भानङ्गानि अवीरियेसु बलानि अहेतुकेसु मग्गङ्गानि न लभान्ति, तथा विचिकिच्छाचित्ते एकग्गता मग्गिन्द्रियबलभावं न गच्छति ।

भावार्थ :- द्विपञ्च -विज्ञान भिगुली ध्यानअङ्ग उपलब्ध मजू । वीर्य मदुगु चित्त भिंखुगुली बल उपलब्ध मजू । अहेतुक चित्त भिंच्यागुली मार्गअङ्ग उपलब्ध मजू । अथे हे विचिकित्सा सहगत चित्तय् एकाग्रता चेतसिक मार्ग इन्द्रिय व बल रूप्य् मवं ।

पञ्चविञ्जाणेषु भानङ्गानि - भानङ्ग नां जुया च्वंगु धर्मय् एकग्गता व वेदना चेतसिक सब्बचित्त साधारण जूगुलिं द्विपञ्च विञ्जाण नाप मिलय् जुयाच्वंगु दु । तर

उगु एकागगता व वेदना द्विपञ्च विञ्जाण नाप मिलय् जुइगु बखतय् भानङ्ग नां दय् फइ मखु । वितर्क आदिला न्हापा हे द्विपञ्च विञ्जाण नाप मिले मजूगु हे जुल ।

अवीरियेसु बलानि - लोक्य उत्साहवानम्ह हे बलवान खने दइ, उकिं गुगु धर्मय् वीर्य (उत्साह) युक्त जुइमखु उगु धर्म “बल” धाय् लो:मजू । गथे द्विपञ्च विञ्जाण १० गू पञ्चद्वारवज्जन, १ गू सम्पत्तिच्छन्न २ गू, व सन्तीरण ३ गू जम्मा १६ गू चित्त वीर्य नाम मिलय् मजू । उकिं उगु चित्त नाप मिलय् जुइगु बखतय् एकागगता चेतसिक समाधि बल धयागु नां दइ मखु । सद्धा आदिला न्हापाहे अवीरिय चित्त नाप मिलय् मजूगु जुल ।

अहेतुकेसु मग्गङ्गानि - मूल (जइ) थें जागु हेतु सम्प्रयुक्त मजूसा छुं नं धर्म सम्बन्धित आलम्बन यायगुली क्वातुसे (दृढ जुइ) फइ मखु । क्वातु मजूगु धर्म सुगति व दुर्गति भूमी यंकीगु मार्ग नं धाय् योग्य मजू । उकिं अहेतुक चित्तय् मार्गाङ्गय् धर्म थें गजा:गु वितर्क, वीर्य व एकागगता यथा योग्य मिलय् जूसां नं उगु धर्म मग्गङ्गय् दुध्याइ मखु । पञ्जा आदि चेतसिक न्हापाहे अहेतुक चित्त नाप मिलय् मजूगु जुयाच्चन ।

तथा विचिकिच्छाचित्ते ... .. न गच्छति - विचिकिच्छा सहगत चित्तय् मिलय् जूगु एकागगतायात “एकागगता” धका धा:सानं संशयबहुल जूगुलिं आलम्बनय् दृढ मज्जीगु कारणं उगु विचिकिच्छां युक्तगु एकागगता नं आलम्बनय् दृढ ज्वी मखु । उगु एकागगता उत्पत्ति - स्थिति-भङ्ग क्षणतक जक स्थित जुइ फइ । उकिं उगु एकागगतायात मग्गङ्गं नं धाय् योग्य मजू, इन्द्रिय व बल नं धाय् योग्य मजू ।

सूचना- थुगु संग्रह पाली दुगु अनुसारं समाधिन्द्रियया स्वभाव धर्मयात कायगु बखतय् “विचिकिच्छासहगत चित्त बाहेक ८८ गू चित्तय् दुगु एकागगतायात समाधिन्द्रिय धाइ” धका कनातल । वास्तवय् विचिकिच्छा चित्त जक मखु वीर्यनाप मिलय् मजूगु चित्त १६ गू नाप सम्प्रयुक्त जुयाच्चंगु एकागगता नं समाधिन्द्रिय धाइमखु धका महा अट्टकथालय् धयातल । हे सिद्धान्त अनुसारं धातुकथालय् कयातल । उकिं महाअट्ट कथा नाप समान जुइक महोपकार गुरुं “अभिधम्मत्थसङ्गह” या मूल पालियात हीका विज्यागु दु । गथे कि - “पञ्जविञ्जाणोसु भानङ्गानि, अहेतुकेसु मग्गङ्गानि न लब्धन्ति; तथा अवीरियेसु एकागगता इन्द्रियबलभावं न गच्छति, विचिकिच्छाचित्ते पन मग्गभावम्पि” ।)

पालि :- द्विहेतुक तिहेतुक जवनेस्वेव ययासम्भवं, अधिपति एकोव लभति ।

भाषार्थ :- द्विहेतुक जवन भिंच्यागू त्रिहेतुक जवन स्वीप्यंगुली जक लवः लवः कथं अधिपति छगू छगू हे जक उपलब्ध जू ।

व्याख्या :- द्विहेतुक ... .. लभति - द्विहेतुक, तिहेतुक जवनय दुगु छन्द आदि जक “अधिपति” धाय् बह जू । मेगु चित्तनाप मिलय् जूगु छन्द आदि अधिपति धाय् बह मजू ।

जवनेस्वेव - ध्व शब्दय् एव शब्दं जवन मखुगु धर्मयात पंगु जुल । “द्विहेतुक तिहेतुक” - द्विहेतुक तिहेतुकयां ल्यू एव शब्दं नापं तथा “द्विहेतुक तिहेतुक स्वेव” धकाः सीकि । उगु एव शब्दं एक हेतुक जवन व अहेतुक जवनयात पंगु जुल । (जवनया द्विहेतुक तिहेतुक ज्वीगु ढंग हेतु संग्रहयात ख्याल ति ।)

अधिपति एको व - छुं छगू ततःधंगु ज्या जुल धाःसा उकी मूख्यम्ह प्रधानम्ह दइगु थें महाकुशल प्रथम चित्तय् छन्द आदि प्यंगुलिं दुगु जुयाः छगू हे जक अधिपति जुइ, बाकि स्वंगू अनुगमन याइपिं जक जुइ । उपमा - छन्द अधिपति जुइगु बखतय् वीर्य आदि साधारण अनुगमन जुइगु धर्म हे जक जुइ ।

ययासम्भवं - उगु प्यंगू मध्यय् जुइबहगु धर्म छगू छगू अधिपति जुइ । छन्द प्रबल जुइगु बखतय् छन्द अधिपति जुइ । वीर्य प्रबल जुइगु बखतय् वीर्य अधिपति जुइ । चित्त प्रबल जुइगु बखतय् चित्त अधिपति जुइ । प्रज्ञा प्रबल जुइगु बखतय् विमंस अधिपति जुइ ।

सूचना - “इन्द्रियेसु पनेत्थ” निसें “अधिपति एको व लभति” तक यागु खँ विशेष लुमंका तय्यगुयात क्यंगु सूचना खँ जुल । ध्व खँयात स्वायाः च्वय् कना वय्युंगु इन्द्रिय आदिलय् स्वभाव धर्म कथं कायगु सीकेमाः ।

संग्रह गाथा

पालि :- छ हेतु पञ्च भानङ्गा-मग्गङ्गा नव वत्थुतो ।

सोलसिन्द्रिय धम्मा च-बलधम्मा नवेरिता ॥

चत्तारोधिपती वृत्ता-तथाहाराति सत्तधा ।

कुसलादि समाकिण्णो-वृत्तो भिस्सकसङ्गहो ॥

भावार्थ :- स्वभाव कथं अथवा स्वरूप कथं हेतुयात खुगू धका कनातल । ध्यानङ्गयात न्यागू दु धका मार्गअङ्ग गुंगू दु धका इन्द्रिय धर्मयात भिंखुगू दु धका बल धर्मयात गुंगू दु धका क्यना तल ।

अधिपतियात प्यंगू दु धका, अथे हे आहारयात प्यंगू दु धका कनातल । थुकथं न्हेता प्रकारं कुशल इत्यादि ल्वाकः बुकः जुयाच्वंगु भिभ्रकसंग्रहयात जिं कने धुन ।

व्याख्या :- छ हेतु आदियात कायगू बखतय् हेतु खुगू, आदिया स्वभाव धर्म कायगूयात च्वय् कनावय् धुंगु चुण्णियाया अभिप्रायात स्वयाः सीके फु । सत्तधायात कायगू बखतय् ७ गू धयागु - (१) हेतु, (२) भानङ्ग (३) मग्गङ्ग (४) इन्द्रिय (५) बल (६) अधिपति (७) आहार खः ।

(१) हेतु सङ्गहया कोष्ठ

संख्या	हेतु	स्वभाव धर्मया स्वरूप
१	लोभ हेतु	लोभमूल चित्त ८ गुली दुगु लोभ चेतसिक
२	दोस हेतु	दोसमूल चित्त २ गुली दुगु दोस चेतसिक
३	मोह हेतु	मोहमूल चित्त २ गुली दुगु मोह चेतसिक
४	अलोभ हेतु	सोभण ५९ गूली दुगु अलोभ चेतसिक
५	अदोस हेतु	सोभण चित्त ५९ गुली दुगु अदोस चेतसिक
६	अमोह हेतु	तिहेतुक चित्त ४७ गुलि दुगु अमोह चेतसिक
जम्मा	हेतु ६ गू	लोभ, दोस, मोह, अलोभ, अदोस, अमोह ।

(२) भानाङ्ग सङ्ग्रहया कोष्ठ

संख्या	भानाङ्ग	स्वभाव धर्मया स्वरूप
१	वितक्क भानाङ्ग	सवितक्कचित्त ५५ गुली दुगु वितक्क चेतसिक ।
२	विचार भानाङ्ग	सविचार चित्त ६६ गुली दुगु विचार चेतसिक ।
३	पीति भानाङ्ग	पीतिसहगत चित्त ५१ गुली दुगु पीति चेतसिक ।
४	एकगता भानाङ्ग	द्विपञ्च विञ्जाण १० वर्जित ७९ गू चित्तय् दुगु एकगता चेतसिक ।
५	सोमनस्स भानाङ्ग	सोमनस्स सहगत ६२ गुली दुगु वेदना चेतसिक ।
६	दोमनस्स भानाङ्ग	दोसमूल चित्त २ गुली दुगु वेदना चेतसिक ।
७	उपेक्खा भानाङ्ग	चक्खुविञ्जाण द्वे, सोतविञ्जाण द्वे, घाण विञ्जाण द्वे, जिह्वा विञ्जाण द्वे जम्मा ८ गू चित्त वर्जित उपेक्खा सहगत ४७ गुली दुगु वेदना चेतसिक ।
जम्मा	भानाङ्ग ७ गू	वितक्क, विचार, पीति, एकगता, वेदना, धयागु स्वभाव धर्म ५ गू ।

(३) मग्गङ्ग सङ्ग्रहया कोष्ठ

संख्या	मग्गङ्ग	स्वभाव धर्मया स्वरूप
१	सम्मादिट्ठि	तिहेतुक चित्त ४७ गुली दुगु अमोह चेतसिक ।
२	सम्मासङ्गप्प	सोभण चित्त ५९ गुली दुगु वितक्क चेतसिक ।
३	सम्मा वाचा	लोकुत्तर चित्त ८ गू, महाकुसल ८ गू जम्मा १६ चित्तय् दुगु सम्मा वाचा चेतसिक ।
४	सम्मा कम्मन्त	लोकुत्तर चित्त ८ गू, महाकुसल ८ गू जम्मा १६ गू चित्तय् दुगु सम्माकम्मन्त चेतसिक ।

५	सम्मा आजीव	लोकुत्तर चित्त ८ गू, महाकुसल ८ गू जम्मा १६ गू चित्तयु दुगु सम्मा आजीव चेतसिक ।
६	सम्मा बायाम	सोभण चित्त ५९ गुली दुगु वीरिय चेतसिक ।
७	सम्मा सति	सोभण चित्त ५९ गुली दुगु सति चेतसिक ।
८	सम्मा समाधि	सोभण चित्त ५९ गुली दुगु एकग्गता चेतसिक ।
९	मिच्छादिट्ठि	दिट्ठिगत सम्पयुक्त ४ गूली दुगु दिट्ठि चेतसिक ।
१०	मिच्छासङ्गप्प	अकुसल चित्त १२ गुली दुगु वितक्क चेतसिक ।
११	मिच्छावायाम	अकुसल चित्त १२ गुली दुगु वीरिय चेतसिक ।
१२	मिच्छासमाधि	विचिकिच्छा सहगत वर्जित अकुसल चित्त ११ गुली दुगु एकग्गता चेतसिक ।
जम्मा	मग्गङ्ग १२	स्वभाव धर्म कथं पञ्जा, वितक्क, सम्मावाचा, सम्माकम्मन्त सम्मा आजीव, वीरिय, सति, एकग्गता, दिट्ठि जम्मा ९ गू

(४) इन्द्रिय सङ्ग्रहया कोष्ठ

संख्या	इन्द्रिय	स्वभाव धर्मया स्वरूप
१	चक्खुन्द्रिय	चक्खुपसाद रूप ।
२	सोतिन्द्रिय	सोतपसाद रूप ।
३	घानिन्द्रिय	घानपसाद रूप ।
४	जिह्विन्द्रिय	जिह्वपसाद रूप ।
५	कायिन्द्रिय	कायपसाद रूप ।
६	इत्थिन्द्रिय	इत्थिभाव रूप ।
७	पुरिसिन्द्रिय	पुरिसभाव रूप ।

८	जीवितिन्द्रिय	रूप जीवित, नाम जीवित ।
९	मनिन्द्रिय	चित्त ८९ गू
१०	सुखिन्द्रिय	सुख सहगत कुसल विपाक काय विञ्जाण चित्तय् दुगु वेदना चेतसिक ।
११	दुखिन्द्रिय	दुःख सहगत अकुसल विपाक काय विञ्जाणे दुगु वेदना चेतसिक ।
१२	सोमस्सिन्द्रिय	सोमनस्स सहगत चित्त ६२ गुली दुगु वेदना चेतसिक ।
१३	दोमनस्सिन्द्रिय	दोसमुल चित्त २ गुली दुगु वेदना चेतसिक ।
१४	उपेक्खिन्द्रिय	उपेक्खा सहगत चित्त ५५ गुली दुगु वेदना चेतसिक ।
१५	सद्विन्द्रिय	सोभन चित्त ५९ गुली दुगु सद्दा चेतसिक ।
१६	वीरियिन्द्रिय	पञ्चद्वारावज्जन, द्विपञ्चविञ्जाण १०, सम्पटिच्छन्न द्वे, सन्तीरण ३ गू, धयागु १६ गू चित्त वर्जित ७३ गू चित्तय् दुगु वीरिय चेतसिक ।
१७	सतिन्द्रिय	सोभण चित्त ५९ गुली दुगु सति चेतसिक ।
१८	समाधिन्द्रिय	विचिकिच्छा सहगत चित्त १ गू, पञ्चद्वारावज्जन, द्विपञ्चविञ्जाण १० गू, सम्पटिच्छन्न द्वे, सन्तीरण ३ गू, धयागु १७ गू चित्त वर्जित ७२ गू चित्तय् दुगु एकगता चेतसिक ।
१९	पञ्चिन्द्रिय	जाणसम्पयुत्त कामावचर सोभण चित्त १२ गू, महगगत चित्त २७ गू, धयागु लौकिक तिहेतुक चित्त ३९ गुली दुगु अमोह चेतसिक ।
२०	अनञ्जातञ्जसा-मीतिन्द्रिय	सोतापत्ति मार्गय् दुगु अमोह चेतसिक ।

२१	अनिन्द्रिय	उपरिमग्ग ३ गू, हेट्ठिमफल ३ गुली दुगु अमोह चेतसिक ।
२२	अञ्जताविन्द्रिय	अरहन्तफल्य् दुगु अमोह चेतसिक ।
जम्मा	इन्द्रिय २२ गू	स्वभाव धर्म कथं चक्खुपसाद, सोतपसाद, घाणपसाद, जिह्वपसाद, कायपसाद, इत्थिभाव, पुभाव, रूपजीवित, नामजीवित, चित्त, वेदना, सद्दा, वीरिय, सति, एकग्गता व अमोह धका जम्मा १६ गू जुल ।

(५) बल संज्ञहया कोष्ठ

संख्या	बल	स्वभाव धर्मया स्वरूप
१	सद्दाबल	सोभन चित्त ५९ गुली दुगु सद्दा चेतसिक ।
२	वीरियबल	पञ्चद्वारावज्जन, द्वेषञ्चविञ्जाण १० गू, सम्पटिच्छन्न द्वे, सन्तीरण ३ गू धयागु १६ गू चित्त वर्जित ७३ गू चित्त्य् दुगु वीरिय चेतसिक ।
३	सतिबल	सोभन चित्त ५९ गुली दुगु सति चेतसिक ।
४	समाधि बल	विचिकिच्छा सहगत चित्त १ गू, पञ्चद्वारावज्जन, द्वेषञ्चविञ्जाण १० गू, सम्पटिच्छन्न द्वे, सन्तीरण चित्त ३ धयागु १७ गू चित्त वर्जित ७२ गू चित्त्य् दुगु एकग्गता चेतसिक ।
५	पञ्जाबल	तिहेतुक ४७ गुली दुगु अमोह चेतसिक ।
६	हिरीबल	सोभन चित्त ५९ गुली हिरी चेतसिक ।
७	ओतप्पबल	सोभन चित्त ५९ गुली दुगु ओतप्प चेतसिक ।

८	अहिरीक बल	अकुसल चित्त १२ गुली दुगु अहिरिक चेतसिक ।
९	अनोतप्पबल	अकुसल चित्त १२ गुली दुगु अनोतप्प चेतसिक ।
जम्मा	बल धर्म ९ गू	स्वभाव धर्म कथं सद्दा, वीरिय, सति, एकगता, अमोह हिरी, ओतप्प, अहिरीक, व अनोतप्प घयागु वास्तविक धर्म ९ गू जुल ।

(६) अधिपति सङ्ग्रहया कोष्ठ

संख्या	अधिपति	स्वभाव धर्मया स्वरूप
१	छन्दाधिपति	अधिपति प्रत्यय प्राप्त ज्वीगु व दयाच्चनीगु बखतय् मोह मूल द्वे, हसितुप्पाद वर्जित साधिपति जवन ५२ गुली दुगु छन्द चेतसिक ।
२	वीरियाधिपति	अधिपति प्रत्यय प्राप्त ज्वीगु व दया च्वनीगु बखतय् मोहमूल द्वे, हसितुप्पाद वर्जित साधिपति जवन ५२ गुली दुगु वीरिय चेतसिक ।
३	चित्ताधिपति	मोमूह द्वे, हसितुप्पाद वर्जित साधिपति जवन ५२ गू ।
४	विमंसाधिपति	अधिपति प्रत्यय प्राप्त जुइगु व दयाच्चनीगु बखतय् साधिपति तिहेतुक जवन ३४ गुली दुगु अमोह चेतसिक ।
जम्मा	अधिपति धर्म ४ गू	स्वभाव धर्म कथं छन्द, वीरिय, चित्त, व अमोह ४ गू जुल ।

(७) आहार सङ्ग्रह्या कोष्ठ

संख्या	आहार	स्वभाव धर्मया स्वरूप
१	कबलीकार आहार	रूप कलाप आदियात धारणा याना तद्गु ओजा धयागु आहार ।
२	फस्स आहार	सुख आदि वेदनायात धारणयाना तद्गु चित्त ८९ गुली दुगु फस्स चेतसिक ।
३	मनोसञ्चेतना आहार मेकथं आहार	काम, रूप, अरूप, धयागु ३ गू भवय् प्रतिसन्धि अनुसारं धारण याना तद्गु अतीत अकुसल चित्त १२ गू, लौकिक कुसल चित्त १७ गू धयागु २९ गू चित्तय दुगु चेतना चेतसिक । अथवा ८९ गू चित्तय दुगु चेतना चेतसिक ।
४	विञ्जाण आहार मेकथं आहार	सहजात जुयाच्च्वंगु नाम रूप यात धारण याना तद्गु प्रतिसन्धि चित्त १९ गू । अथवा चित्त ८९ गू ।
जम्मा	आहार धर्म ४ गू	स्वभाव धर्म कथं ओजा, फस्स, चेतना, चित्त धयागु धर्म ४ गू जुल ।

मिस्सक सङ्ग्रह्या स्वरूपया कोष्ठ

संख्या	सङ्ग्रह	दय्माःगु स्वरूप	स्वभाव धर्म जम्मा	उकिया स्वरूप
१	हेतु सङ्ग्रह	हेतु ६ गू	६ गू	लोभ, दोस, मोह अलोभ, अदोस अमोह ।
२	भानङ्ग सङ्ग्रह	भानङ्ग ७ गू	५ गू	वितक, विचार, पीति, एकग्गता, वेदना

३	मग्गङ्क सङ्गह	मग्गङ्क १२ गू	९ गू	अमोह, वितक्क, सम्मावाचा, सम्माकम्मन्त, सम्माआजीव, वीरिय, सति एकग्गता, दिट्ठि ।
४	इन्द्रिय सङ्गह	इन्द्रिय २२ गू	१६ गू	चक्खुपसाद, सोतपसाद, घाणपसाद जिहापसाद, कायपसाद, इत्थिभावरूप पुंभावरूप, रूपजीवितिन्द्रिय, नाम- जीवितिन्द्रिय, चित्त, वेदना, सद्दा, वीरिय, सति, एकग्गता, व अमोह ।
५	वल सङ्गह	वल ९ गू	९ गू	सद्दा, वीरिय, सति, एकग्गता अमोह, हिरी, ओतप्प, अहिरिक व अनोतप्प ।
६	अधिपति सङ्गह	अधिपति ४ गू	४ गू	छन्द, वीरिय, चित्त, अमोह ।
७	आहार सङ्गह	आहार ४ गू	४ गू	ओजा, फस्स, चेतना, चित्त ।
जम्मा	७ गू सङ्गह	जम्मा ६४ गू	स्वभाव धर्म ३६ गू	लोभ, दोस, मोह, अलोभ, अदोस, अमोह, विचार, पीति, एकग्गता, वेदना, सम्मावाचा, सम्माकम्मन्त, सम्माआजीव, वीरिय, सति, दिट्ठि, चक्खुपसाद, सोतपसाद, घाणपसाद, जिहापसाद, कायपसाद, इत्थिभाव, पुंभाव, रूपजीवितिन्द्रिय, नाम जीवितिन्द्रिय, चित्त, सद्दा, हिरी, ओतप्प, अहिरिक, अनोतप्प, छन्द, ओजा, फस्स, व चेतना ।

थुगु रूपं भिन्न भिन्न दयाच्चन ।

मिस्सक सङ्गह स्वरूप क्वचाल ।

अभ्यास प्रश्न

- १) गुजागु संग्रहयात “मिस्सक संग्रह” धका धाइ ?
- २) गुजागु धर्मयात “हेतु” धका धाइ ?
- ३) गुजागु धर्मयात “भानङ्ग” धका धाइ ?
- ४) गुजागु चित्तय् “भानङ्ग” दय्योग्य जुइ मखु ? संग्रह प्रमाण बिया क्यँ ।
- ५) उगु ध्यानङ्गया नां व स्वभाव धर्मयात मिलय् याना क्यँ ।
- ६) गुजागु धर्मयात “मग्गङ्ग” धका धाइ ?
- ७) गुजागु चित्त बिलकुल मग्गङ्ग धाय् योग्य मजू ?
- ८) विचिकिच्छा चित्तय् गुगु धर्म मग्गङ्ग धाय् बह मजू ?
- ९) उगु मग्गङ्गय् नापं स्वभाव धर्म लिसे मिलय् याना क्यँ ।
- १०) गुजागु धर्मयात “इन्द्रिय” धका धाइ ?
- ११) गुजागु चित्तनाप गुजागु धर्म इन्द्रिय धाय् बह मजू ?
- १२) उगु इन्द्रिय नां नापं स्वभाव धर्म मिलय् याना क्यँ ?
- १३) गुगु धर्मयात “बल” धका धाइ ?
- १४) गुगु चित्तय् गुगु धर्म बल धाय् मलो ?
- १५) उगु बलया नां नाप स्वभाव धर्म मिलय् याना क्यँ ।
- १६) गुजागु धर्मयात “अधिपति” धका धाइ ?
- १७) उगु अधिपति गुगु धर्म लिसे दय् योग्य जू ? संग्रह प्रमाण बिया क्यँ ।
- १८) प्यंगुलिं छगू पाखं अधिपति जुइ योग्य जूला ? संग्रह प्रमाण बिया क्यँ ।
- १९) गुगु बखतय् गुगु धर्म अधिपति धाय्बह जू ?
- २०) अधिपतिया नां व स्वभाव धर्म नाप मिलय्याना क्यँ ।
- २१) गुजागु धर्मयात “आहार” धका धाइ ?
- २२) उगु आहारया नां व स्वभाव धर्म नाप मिलय् याना क्यँ ।
- २३) उगु आहारयात भिन्न भिन्न रूपं ग्रहणयाना च्वंगु फलयात प्रमाण सहित बिया क्यँ ।

बोधिपक्षिय संग्रह

स्मृतिप्रस्थान ४ गू

पालि :- बोधिपक्खियसङ्गहे चतारो सतिपट्टाना कायानुपस्सना सतिपट्टानं वेदनानुपस्सना सतिपट्टानं चित्तानुपस्सना सतिपट्टानं धम्मनुपस्सना सतिपट्टानं ।

भावार्थ :- बोधिपक्षियसंग्रहय् धुकथं विभाजन यायेगुयात जिं कनेत्यना । स्मृतिप्रस्थानत कायानुपश्यना स्मृतिप्रस्थान, वेदनानुपश्यना स्मृतिप्रस्थान, चित्तानुपश्यना स्मृतिप्रस्थान, धर्मानुपश्यना स्मृतिप्रस्थान धका धुकथं प्यंगू दयाच्चन ।

व्याख्या:- (बोधि+पक्ख+ि (इ) य, बोधि=मार्ग ज्ञान+पक्ख=पक्ष +इय=जुइ) मार्गज्ञानया पक्षय् दुय्यागु धर्मयात “बोधि पक्खिय” धर्म धका धाइ । उगु उगु बोधिपक्खिय धर्मराशियात क्यंगु काण्डयात “बोधिपक्खिय सङ्गह” धका धाइ ।

उकिं बोधिपक्खिय धर्मया स्वभाव धर्मयात कायगु बखतय् मार्ग फलनाप मिलय् जूगु धर्मयातनं, मार्ग फलया न्ययनेवना च्वंगु (शील विशुद्धि, चित्त विशुद्धि आदि रूपं) आपालं उपकार जइगु लौकिक कुसल, क्रिया नाप मिलय् जुयाच्चंगु धर्मयात नं योग्यता अनुसार कायमाली ।

सतिपट्टान-(पट्टान=प+ठान, प=अत्यन्त दृढ पूर्वक (आरम्मणय् लानाः)+ठान=स्थिर जुयाच्चंगु धर्म) थःथःगु सम्बन्धित आरम्मणय् अत्यन्त क्वातुक्क स्थिर जुया च्वनीगु स्मृति विशेषयात “सति पट्टान” धका धाइ ।

सूचना- सतिपट्टान प्यंगूया स्वरूप संग्रह स्वयाः ल्याः खाना यंकी । उगु प्यंगुलिया स्वभाव धर्म महाकुशल महाक्रिया अप्पना जवन २६ गुली दुगु सति चेतसिक छगू जक जुल । स्वभाव धर्म कथं सति छगू हे जक जूसानं (१) आरम्मण धाःसा काय, वेदना, चित्त व धम्म धका ४ ता भेद जुयाच्चन । (२) उगु आरम्मणय् असुभ, दुःख, अनित्य व अनत्त (अनात्मा) धका कायगु (भाविता यायगु) प्रकार भेदं ४ गू दयाच्चन । (३) सुभ, सुख, निच्च व अत्त धका अःखतं खंकीगु (विपर्यास) यात मदय्का छ्वयगु

(प्रहान याय्गु) कृत्य भेद कथं ४ गू दयाच्चन । उगु प्यंगू भेद जुया च्वंगुयात प्ययीयाना भगवान बुद्धं कना बिज्यागु जुल ।

कायानुपस्सना सतिपट्टानं - “काय” अर्थात् सँ, चिमिसँ आदि ३२ गू कोट्टास बारम्बार खंका च्वनेगुयात हे “कायानुपस्सना सतिपट्टान” धका धाइ । थुगु स्मृति प्रस्थानय् सँ, चिमिसँ आदि कोट्टास प्रज्ञप्तियात आलम्बन याइ । कोट्टासप्रज्ञप्ती संज्ञा उत्पन्न याय्या निमित्तं बारम्बार स्वस्वं अशुभ आकार खनेदया वइ । उकिं कायानुपस्सनां शुभ विपर्यास प्रहाणकृत्य याइगु जुल ।

वेदनानुपस्सनासतिपट्टानं - दुःख आकार प्रतिभासित जुइकेया निमित्तं वेदनायात बारम्बार खंका यंकीगु स्मृति “वेदनानुपस्सनासतिपट्टान” खः । थुगु स्मृति प्रस्थान भावना याइम्ह योगिं सुख वेदना व उपेक्षा वेदना अनुभव जुइबले उकिया विपरिणाम स्वभाव खनेदया वइगुलिं, तथा दुःख वेदना अनुभव जुइबले उकिया पीडा बिइगु स्वभाव खनेदया वइगुलिं, वयाके दुःखाकार प्रतिभासित जुयावइ । उकिं ध्व वेदनानुपस्सना सुखविपर्यासयात प्रहाणकृत्य याइगु जुयाच्चन ।

चित्तानुपस्सनासतिपट्टानं - चित्तयात आलम्बन याना “ध्व चित्त सराग खः, ध्व चित्त वीतराग खः” - थुगु प्रकारं विभाग याना अनित्याकार प्रतिभासित जुइकेत हानं हानं दर्शन याइगु स्मृति हे ‘चित्तानुपस्सनासतिपट्टान’ खः । थुगु स्मृतिप्रस्थानद्वारा योगिं चित्तयात भाग भाग थला बिचार याइबले अनेक प्रकारया चित्त परिवर्तन जूगु स्वभावया सम्यग ज्ञान प्राप्त जुइगुलिं अनित्याकार प्रतिभासित जुयावइ । उकिं चित्तानुपस्सना नित्य विपर्यासया प्रहाणकृत्य याइगु जुयाच्चन ।

धम्मनुपस्सना सतिपट्टानं - थन ‘धम्म’ धका सामान्य कथं धाःसानं रूपस्कन्धयात कायानुपस्सनाद्वारा, वेदनास्कन्धयात वेदनानुपस्सनाद्वारा अले विञ्जाणस्कन्धयात चित्तानुपस्सनाद्वारा ग्रहण याइगुलिं आः थन ‘धम्म’ शब्द संज्ञास्कन्ध व संस्कारस्कन्धयात ग्रहण यायेमाल । उगु धर्मया अनित्याकार प्रतिभासित जुइगुलिं हानं हानं आलम्बन याना विपस्सना भावना यात धाःसा फुक्क कृत्यय् ‘थुपिं परमार्थ-धर्म धारणा याइगु खः तथा परमार्थ धर्म हे विद्यमान जुयाच्चनी - थथे ज्ञान दइगुलिं उकिया अनात्माकार प्रतिभासित जुयावइ । उकिं धम्मनुपस्सना आत्मविपर्यासया प्रहाणकृत्य याइगु जुयाच्चन ।

थुकथं आलम्बन ४ ता प्रकारया दुगुलिं, आरम्भणयात ग्रहण याइगु आकार नं ४ ता हे हानं ग्रहण कृत्यनं ४ ता हे दुगुलिं छगू स्मृतियात हे प्यता याना कनातःगु खः । आलम्बन ४ ता धाय्गु खालि लौकिक स्मृतिप्रस्थानयात लक्षयाना धयातःगु खः । लोकोत्तर स्मृतिप्रस्थानं ला निर्वाण जक हे आलम्बन याइ ।

सम्यक् प्रधान ४ गू

पालि :- चत्तारो सम्मप्पधाना उत्पन्नानं पापकानं पहानाय वायामो, अनुप्पन्नानं पापकानं अनुप्पादाय वायामो, अनुप्पन्नानं कुसलानं उप्पादाय वायामो, उत्पन्नानं कुसलानं भिद्योभावाय वायामो ।

भावार्थ :- सम्यक्प्रधान उत्पन्न जुइ धुंकूगु अकुशल धर्मयात हटे याय्या निम्तिं कोशिस यायेगु, उत्पन्न मज्जुनिगु अकुशल धर्मयात उत्पन्न मज्जुइकेया निम्तिं कोशिस यायेगु, उत्पन्न मज्जुनिगु कुशल धर्मयात उत्पन्न यायेया निम्तिं कोशिस यायेगु, उत्पन्न जुइ धुंकूगु कुशल धर्मयात भन अप्वः वृद्धि यायेया निम्तिं कोशिस यायेगु धका थुकथं प्यगू दयाच्चन ।

व्याख्या :- (सम्मा+पधान । सम्मा=बांलाक+पधान=कोशिस याय्गु) अकुशलयात मदय्केगु, न्हुगु अकुशल उत्पन्न मज्जुइकेगु, कुशलयात उत्पन्न याय्गु, उत्पन्न जूगु कुशलयात भन वृद्धि याय्गु, धुपिं कृत्य ४ गू अरहन्तपिके मदुगु जुया अरहन्तपिके जक दइगु क्रिया चित्त नाप मिले जूगु वीर्ययात काय् योग्य मजू । फल धर्म नं उगु ४ गू लिं कृत्ययात दय्के फइ मखुत । फल धर्म नापं नं सम्बन्ध मन्त उकिं “कुशल चित्त २१ गू नाप मिले जूगु वीर्ययात हे जक सम्मपधान ४ गू लिंगा स्वभाव धर्म” धका मती तय्गु । थये स्वभाव धर्म कथं छगू हे जक जूसानं अकुशलयात चीकाछूवय्गु आदि कृत्य ४ गू दुगुलिं सम्मप्पधान ४ गू दु धका कनाबिज्यात ।

उत्पन्न पापक - न्हापा न्हापाया जन्मय् जुइमा, थुगु जन्मय् जुइमा, धात्थें जुइ धुंकूगु अकुशलयातनं जुइ धुंकूगु अकुशल नाप (पाणतिपात लिसे समानगु आदिन्ना दान नाप समानगु आदि रूपं) उत्पन्न मज्जुनिगु अकुशल यात नं “उत्पन्न पापक” धका धाइ ।

अनुप्पन्न पापक - आदि अन्त मद्दुगु संसारय् मज्जीनिगु अकुशल धइगु मद्दु । उकिं थुगु जन्मय् बिलकुल उत्पन्न मज्जीनिगु अकुशलायात नं न्हुगु अद्भूतगु आरम्मण छगू छगूयात कयाः उत्पन्न मज्जीनिगु अकुशलायात नं “अनुप्पन्न पापक” धका धाइ ।

अनुप्पन्न कुसल - थुगु जन्मय् उत्पन्न मज्जीनिगु समथ, विपस्सना आदि लौकिक कुशल, संसारय् छको हे उत्पन्न मज्जीनिगु मार्ग कुसलायात “अनुप्पन्न कुसल” धका धाइ ।

उप्पन्न कुसल - मार्ग छगू उत्पन्न जुइव उगु मार्ग हाकनं छको वृद्धि जुइगु सम्भव मद्दु । उत्पन्न मज्जीनिगु (अनुप्पन्न) मार्गयात जक हानं छको उत्पन्न जुइकेत कोशिस याय्माःगु दुगु जुया उत्पन्न कुसलायात वृद्धि जुइकेगुली मार्ग कुसलायात मकासे न्हापायागु जन्मय् जुइमा, थुगु जन्मय् जुइमा उत्पन्न जुइ धुंकूगु समथ, विपस्सना आदि लौकिक कुसलायात हे जक काय्गु ।

ऋद्धिपाद ४ गू

पालि :- चत्तारो इद्धिपादा छन्दिद्धिपादो वीरिधिद्धिपादो चित्तिद्धिपादो वीमंसिद्धिपादो । *Dhamma.Digital*

भावार्थ :- ऋद्धिपादत छन्द ऋद्धिपाद, वीर्य ऋद्धिपाद, चित्त ऋद्धिपाद, वीमंश ऋद्धिपाद धका थुकयं प्यंगू दयाचवन ।

व्याख्या :- (इद्धि+पाद, इद्धि=पूर्ण, सिद्ध जुइ धुंकूगु, फल (ध्यान मार्ग फल)+पाद= जग ॥ पूर्ण जुइ धुंकूगु अथवा सिद्ध जुइ धुंकूगु ध्यान मार्ग फलया जग जुयाचवंगु हेतु धर्मयात जक “इद्धिपाद” धका धाइ । उकिं फल पूर्वके धुंकूपिं अरहन्त पिनिगु क्रिया चित्त, फलधर्म जुयाचवंगु फल चित्त नाप सम्बन्ध मद्दु । सम्मप्पधान धर्म थें कुशल चित्त नाप मिलय् जुइगु बखतय् छन्द, वीरिय, पञ्जा व कुशल चित्तयात हे जक छन्दिद्धिपाद आदि स्वभाव धर्म काय्गु । इद्धिपाद धयागु छन्दाधिपति आदि रूपं अधिपतिं युक्तगु धर्म हे जक जुयाचवन ।

इन्द्रिय ५ गू

पालि :- पञ्चिन्द्रियानि सद्धिन्द्रियं वीरियिन्द्रियं सतिन्द्रियं समाधिन्द्रियं पञ्जिन्द्रियं ।

भावार्थ :- इन्द्रियत श्रद्धा इन्द्रिय, वीर्य इन्द्रिय, स्मृति इन्द्रिय, समाधि इन्द्रिय, प्रज्ञा इन्द्रिय धका थुकथं न्यागू दया च्वन ।

बल ५ गू

पालि :- पञ्चाबलानि सद्दाबलं वीरियबलं सतिबलं समाधिबलं पञ्जाबलं ।

भावार्थ :- बलत श्रद्धाबल, वीर्यबल, स्मृतिबल, समाधिबल, प्रज्ञाबल धका थुकथं न्यागू दया च्वन ।

व्याख्या :- इन्द्रिय व बलया स्वभाव धर्म सतिपट्टान थें महाकुशल, महाक्रिया, अप्पना जवन नाप मिलय् जूगू सद्दा आदियात कायगू ।

बोध्यङ्ग ७ गू

पालि :- सत्त बोज्झङ्गा सतिसम्बोज्झङ्गो धम्मविचयसम्बोज्झङ्गो वीरियसम्बोज्झङ्गो पीतिसम्बोज्झङ्गो पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गो समाधिसम्बोज्झङ्गो उपेक्खासम्बोज्झङ्गो ।

भावार्थ :- बोध्यङ्गत स्मृति सम्बोध्यङ्ग, धर्मविचय सम्बोध्यङ्ग, वीर्य सम्बोध्यङ्ग, प्रीति सम्बोध्यङ्ग, प्रसन्धि सम्बोध्यङ्ग, समाधि सम्बोध्यङ्ग, उपेक्षा सम्बोध्यङ्ग धका थुकथं न्हेगू दयाच्वन ।

व्याख्या :- (बोधि+अंग, बोधि=प्यंगू आर्यसत्ययात सीकीगु, थुइकीगु धर्म समूह । (सति, पञ्जा आदि बोज्झङ्ग धर्मसमूह) +अङ्ग=अङ्ग) फानङ्ग, मग्गङ्ग धका छचलात:थें बोधि नां जुयाच्वंगु धर्म समूहया अंगयात “बोज्झङ्ग” धका धाइ । स्वभाव धर्म कथं कायेगु बखतय् सतिपट्टानय् थें महाकुशल, महाक्रिया, अप्पनाजवन जवन नाप मिलय् जूगू सति आदि जुल ।

सति सम्बोज्झङ्ग - सति (स्मृति) चेतसिक ।

धम्मविचय सम्बोज्झङ्ग - पञ्जा (प्रज्ञा) चेतसिक । (धम्म=सम्बन्धित धर्मयात+विचय=ल्ययाकाय्गु, परीक्षण याय्गु ।)

वीरिय, पीति सम्बोज्झङ्ग थः थःगु नामं हे स्पष्ट जुयाच्चंगु दु ।

पस्सद्विसम्बोज्झङ्ग - कायपस्सद्वि, चित्तपस्सद्वि चेतसिक ।

समाधि सम्बोज्झङ्ग - एकगता चेतसिक ।

उपेक्खा सम्बोज्झङ्ग - तत्रमज्जत्तता चेतसिक । (सम्बोज्झङ्ग्यु "सं" या अर्थ "बाँलाक" खः ।

मार्ग अङ्ग ढ गू

पालि :- अट्टमग्गङ्गानि सम्मादिट्ठि सम्मासङ्कप्पो सम्मावाचा सम्माकम्मन्तो सम्माआजीवो सम्मावायामो सम्मासति सम्मासमाधि ।

भावार्थ :- मार्गअङ्गत सम्यग्दृष्टि, सम्यक्सङ्कल्प, सम्यग्वचन, सम्यक्कमान्त, सम्यग्आजीविका, सम्यग्व्यायाम, सम्यक्स्मृति, सम्यक्समाधि धका थुकथं च्यागू दयाचवन ।

व्याख्या :- मग्गङ्ग - थुगु मग्गङ्ग स्वभाव धर्म कथं काय्गु बखतय् सतिपट्टान थें महाकुसल, महाक्रिया अप्पना जवनय् दुगु पञ्जा आदियात काय्गु ।

स्वभाव धर्म कथं काय्गु चित्त - सतिपट्टान, इन्द्रिय, बल, बोज्झङ्ग, मग्गङ्गयात स्वभाव धर्म कथं काय्गु स्थान जुया च्वंगु चित्त समान जुयाचवन । सम्मप्पधान व इट्ठिपाद यात स्वभाव धर्म कथं काय्गु स्थान जुयाच्चंगु चित्त समान जुयाचवन ।

अभ्यास प्रश्न

- १) गुजागु धर्मयात "बोधिपक्खिय" धर्म धका धाइ ?
- २) गुजागु धर्मयात "सतिपट्ठान" धका धाइ ?
- ३) सतिपट्ठान ४ गूया स्वरूप गिन्तियाना स्वभाव धर्म कथं काय्गु क्यँ ।
- ४) स्वभाव धर्म कथं सति छगू जक जुयानं सतिपट्ठान ४ गू भेद छाया जूगु ?
- ५) गुजागु धर्मयात "सम्मपपधान" धाइ ?
- ६) सम्मपपधान ४ गूया स्वरूप गिन्तियाना स्वभाव धर्म कथं काय्गु नं क्यँ ।
- ७) स्वभाव धर्म कथं काय्गु बखतय् छगू जक जुया नं छाया सम्मपपधान ४ गू भेद दःवःगु ?
- ८) उप्पन्न पापक धयागु गुजागु धर्मयात धाइ ?
- ९) अनुप्पन्न पापक धयागु गुजागु धर्मयात धाइ ?
- १०) अनुप्पन्न कुशल गजागु धर्मयात धाइ ?
- ११) उप्पन्न कुशल धयागु गुजागु धर्मयात धाइ ?
- १२) गुजागु धर्मयात इद्धिपाद धाइ ? स्वरूप गिन्तियाना क्यँ ।
- १३) इद्धिपाद प्यंगूया स्वभाव धर्मयात स्पष्ट याना क्यँ ।
- १४) इन्द्रिय, बलया स्वभाव धर्मयात स्पष्ट याना क्यँ ।
- १५) गुजागु धर्मयात बोज्झङ्ग धका धाइ ?
- १६) बोधिया अर्थ व बोज्झङ्गया अर्थ छुटय् याना क्यँ ।
- १७) बोज्झङ्ग ७ गूया नां व स्वभाव धर्म मिलय् याना क्यँ ।
- १८) मग्गङ्ग ८ गूया नां व स्वभाव धर्म मिलय् याना क्यँ ।
- १९) सम्मपपधान इद्धिपादया स्वभाव धर्म कथं काय्गु बखतय् गुगु चित्त जुइ ?
- २०) बाकि दनिगु धर्मया स्वभाव धर्म कथं काय्गु बखतय् गुगु चित्त खः ?

स्वरूप क्यनीगु नय

पालि :- एत्थ पन चत्तारो सतिपट्ठानाति सम्मासति एकोव पवुञ्चति । तथा चत्तारो सम्मप्यधानाति च सम्मावायामो ।

भावार्थ :- विशेष खँ कने । धुगु बोधिपक्षिय संग्रहय् सम्यक् स्मृति छगूयात हे प्यंगू स्मृतिप्रस्थान धका विशेष रूपं कनातल । अथे हे सम्यग्वायाम छगूयात हे प्यंगू सम्यक्प्रधान धका विशेष रूपं कना तल ।

स्वरूप क्यनीगु संग्रह गाथा

पालि :- छन्दो चित्तमुपेक्खा च-सट्ठापस्सट्ठिपीतियो ।

सम्माविट्ठिसङ्गप्पो-वायामो विरतित्तयं ॥

सम्मासति समाधीति-चुद्दसेते सभावतो ।

सत्तत्तिसप्यभेदेन-सत्तथा तत्थ सङ्गहो ।

भावार्थ :- धुपिं बोधिपक्षिय धर्म स्वभाव कथं अथवा स्वरूप कथं छन्द चैतसिक, लोकुत्तर चित्त, तत्रमध्यस्तता चैतसिक, श्रद्धा प्रसब्धि, प्रीति चैतसिक, अमोह चैतसिक, वितर्क चैतसिक, वीर्य चैतसिक, विरति चैतसिकया स्वंगू समूह, स्मृति चैतसिक व एकाग्रता चैतसिक धका धुकथं भिंफ्यंगू दयाचवन । प्रभेद कथं स्वीन्हेगू दयाचवन । धुकथं उगु बोधिपक्षिय संग्रहय् न्हेता प्रकारं ल्याःचाः यायेगु दुगु जुल ।

स्थान कथं विभाजन यायेगु

पालि :- सङ्गप्य पस्सट्ठि च पीतुपेक्खा ।

छन्दो च चित्तं विरतित्तयञ्च ॥

नवेक ठाना वीरियं नव'ट्ट ।

सती समाधी चतु पञ्च पञ्जा ॥

सट्ठा दुठानुत्तम सत्तत्तिस ।

धम्मानभेसो पवरो विभागो ॥

भाबार्थ :- वितर्क, प्रभ्रब्धि चैतसिक, प्रीति, तत्रमध्यस्तता चैतसिक, छन्द चैतसिक, लोकोत्तर चित्त, विरति चैतसिकया स्वंगू समूह थुकथं गुंगू धर्म छगू स्थान दुगु जुल । वीर्य चैतसिकया गुंगू स्थान दयाच्चन । स्मृति चैतसिकया च्यागू स्थान, एकाग्रता चैतसिकया प्यंगू स्थान, श्रद्धा चैतसिकया निगू स्थान दयाच्चन । थुकथं उत्तमगु स्वीन्हेगू बोधिपक्षिय धर्मया प्रवरगु थुजोगु स्वभाव दुगु विभाजनयात जिं कने धुन ।

संग्रह गाथा

पालि :- सब्बे लोकुत्तरे होन्ति - नवा सङ्गप्पपीतियो ।

लोकियेपि यथायोगं - छब्बिसुद्धि पवत्तियं ॥

भाबार्थ :- लोकुत्तर चित्तय् फुक्कं बोधिपक्षिय धर्म दयाच्चन । वितर्क व प्रीति चैतसिक गुलिं गुलिं लोकुत्तर चित्तय् मदुगु जुल । लौकिक शोभन चित्तय् नं खुगु विशुद्धिया उत्पत्ति दत धा:सा मिले जुइ योग्यगु कथं दइगु जुयाच्चन ।

व्याख्या :- मुख्य विचा यायुमा:गु खँ -

“यत्थ पन चत्तारो सतिपट्टानाति” निसें “छब्बिसुद्धिपवत्तियं” तक यागु खँ सूचित याना त:गुयात क्यंगु खँ ख: ।

चत्तारो सतिपट्टानाति ... .. पवुच्चति - धयागु खँ सतिपट्टान प्यंगूया स्वभाव धर्मयात कयात:गु खँ जुल । सतिपट्टान प्यंगूया स्वभाव धर्म “सम्मासति” नां जुयाच्चंगु सति चेतसिक छगू हे जक ख: ।

तथा चत्तारो ... .. सम्मावायामो - धयागु खँ सम्मपधानया स्वभाव धर्मयात कयात:गु खँ जुल । “सम्मपधानया” स्वभाव धर्म नं “सम्मावायाम” नां जुयाच्चंगु वीर्य चेतसिक छगू हे जक ख: ।

छन्दो चित्तमुपेक्खा ... .. सत्तथा तत्थ सङ्गहो - धयागु गाथा बोधिपक्खिय धर्मयात स्वभाव धर्म कथं नं, नांया भेद कथं नं, संग्रह भेद कथं नं क्यंगु गाथा जुल ।

स्वभाव धर्म :- थुगु बोधिपक्खिय धर्म समूहयात स्वभाव धर्म कथं गिन्ति याना

यंकेगु बखतय् (१) छन्द, (२) चित्त, (३) तत्रमज्झत्तता चेतसिक, (तत्रमज्झत्ततयात “उपेक्खा” धकानं धाइ । वेदनाय् दुगु उपेक्खा मखु) (४) सद्धा, (५) पस्सद्धि चेतसिक (काय पस्सद्धि, चित्त पस्सद्धि निगूयात छगूयाना छगू जक कायगु), (६) पीति, (७) सम्मादिट्ठि धयातःगु पञ्जा, (८) सम्मासङ्कप्प धयातःगु वितक्क, (९) सम्मावायाम धयातःगु वीर्य, (१०) सम्मावाचा (११) सम्माकम्मन्त (१२) सम्माआजीव, (१३) सम्मासति, (१४) सम्मा समाधि धयातःगु एकग्गता थुपिं १४ गू जुल । स्वभाव धर्म कायगूयात हानं छको स्वया यंकि ।

सत्तत्तिंसप्पभेदेन - नां कथं गिन्तियाना यंकेबलय् सतिपट्टान कायानुपस्सना सतिपट्टान इत्यादि रूपं ४ गू । सम्मप्पधान धयागु उप्पन्नपापक पहानाय वायाम इत्यादि रूपं ४ गू, थुगु रूपं ३७ भेद जुयाच्चन ।

सत्तथा तत्थ संगहो - सतिपट्टान सङ्गह, सम्मप्पधान सङ्गह, इत्यादि रूपं स्वभाव मिलय् जूगु जक नापं गिन्तिया यंकेबलय् संगह ७ गू दइ । मग्गङ्ग सङ्गह तक गिन्तियाना यंकी ।

सङ्कप्प पस्साद्धि ... ... पवरो विभागो - ध्व गाथा स्वभाव धर्म १४ गू उत्पत्ति जुडुगु स्थानयात भेद याना क्यंगु गाथा जुल ।

नवेकहाना - (नब+एकहाना) सङ्कप्प आदि गुंगूया च्वनीगु स्थान छगू छगू । सङ्कप्प (वितक्क) या स्थान धयागु सम्मासङ्कप्प मग्गङ्ग जुल । पस्सद्धिहान=पसद्धि सम्बोज्झाङ्ग, पीतिहान=पीति सम्बोज्झाङ्ग, उपेक्खाहान=उपेक्खा सम्बोज्झाङ्ग, छन्दहान=छन्दिट्ठिपाद, चित्तहान=चित्तिट्ठिप्पाद, वीरतिहान मध्यय् सम्मावाचाहान=सम्मावाचामग्गङ्ग, सम्माकम्मन्तहान=सम्माकम्मन्तमग्गङ्ग, सम्माआजीवहान =सम्माआजीवमग्गङ्ग जुल ।

वीरियं नब = वीर्याया च्वनेगु स्थान ९ गू दु । सम्मप्पधान ४ गू, वीरियिट्ठिपाद, वीरियिन्द्रिय, वीरियबल, वीरियसंबोज्झङ्ग, सम्मावायाममग्गङ्ग जुल ।

अट्टसति- सति च्वनीगु स्थान ८ गू दु । सतिपट्टान प्यंगू, सतिन्द्रिय, सतिबल, सतिसम्बोज्झङ्ग, सम्मासतिमग्गङ्ग जुल ।

समाधि चतु - समाधिया च्वनीगु स्थान ४ गू दु । समाधिन्द्रिय, समाधिबल, समाधि सम्बोज्झङ्ग सम्मासमाधिमग्गङ्ग ।

पञ्चपञ्जा - पञ्जाया च्वनीगु स्थान न्यागू दु । विमसिद्धिपाद, पञ्चिन्द्रिय, पञ्जाबल, धम्मविचय सम्बोज्झङ्ग, सम्मादिट्ठिमग्गङ्ग जुल ।

सद्धानुत्तमयात - सद्दाया च्वनीगु स्थान सद्धिन्द्रिय, सद्दाबल धका निगू दु । (दुद्धानुत्तमयात- “दुद्धाना+उत्तम” धका पद छुट्य् याय्गु ।

सब्बे लोक्कुत्तरे ... .. छब्बिसुद्धिपवत्तियं - ध्व गाथा बोधिपक्खिय धर्म दय्योग्यगु चित्तयात संकेतयाना तःगु गाथा खः । बोधिपक्खिय धर्म लोक्कुत्तर चित्त नाप जुयाच्वनी । तर “नवा सङ्गप्प पीतियो” धका धयातःगुलिं सङ्गप्प गुलिं (वितक्क) व पीति गुलिं लोक्कुत्तर चित्त नाप तये योग्य मजू । लोक्कुत्तर द्वितीय ध्यान चित्त आदि नाप सङ्गप्प दय्फइमखु । चतुत्थज्झान पञ्चज्झान नाप पीति दय्फइमखु धाःगु जुल । मदइगु कारण चेतसिक काण्डय् स्वया दिसँ ।

लोकियपि ... .. छब्बिसुद्धि पवत्तियं - कम्मठान काण्डय् वइतिनिगु सीलविसुद्धि, चित्तविसुद्धि, दिट्ठि विसुद्धि, कङ्गावितरण विसुद्धि, मग्गामग्ग ज्ञाणदस्सन विसुद्धि, पतिपदा ज्ञाणदस्सन विसुद्धि दय्केत लौकिक कुसल, क्रिया चित्तं प्रयत्न याय्माः । उगु प्रयत्न याय्माःगु धयागु सतिपट्टान, सम्मप्पधान आदि धर्म तं जुल । उकिं लौकिक कुसलय् क्रिया चित्तं नं बोधिपक्खिय योग्यतानुसार दइ ।

सूचना- ध्व खँ अनुसार लौकिक कुसल, क्रिया नाप मिलय् जुया च्वनीगु सति आदिया नं सतिपट्टान सम्माप्पधान आदि कया वय्धुन । विपाक धर्म पतिसन्धि भवइ चुति तदारम्मण कृत्यमात्र मिलय् जुइ फुगु कारणं सील विसुद्धि आदि जुइ फइमखु । उकिं विपाक नाप मिलय् जूगु धर्मयात स्वभाव धर्म कथं काय् मज्जू ।

बोधिपक्खिय सङ्गह स्वरूप कोष्ठ

संख्या	सङ्गह	वय्माःगु स्वरूप	स्वभाव धर्म	उकिया स्वरूप
१	सतिपट्टान	सतिपट्टान ४ गू	१	सति चेतसिक ।
२	सम्मप्पधान	सम्मप्पधान ४ गू	१	वीरिय चेतसिक ।
३	इद्धिप्पाद	इद्धिपाद ४ गू	४	छन्द, वीरिय, लोकुत्तर चित्त, अमोह ।
४	इन्द्रिय	इन्द्रिय ५ गू	५	सद्दा, वीरिय, सति, एकगता, अमोह ।
५	बल	बल ५ गू	५	सद्दा, वीरिय, सति, एकगता, अमोह ।
६	बोज्झाङ्ग	बोज्झाङ्ग ७ गू	७ गू	सति, अमोह, वीरिय, पीति, पस्सद्धि, एकगता, तत्रमज्झत्तता ।
७	मग्गङ्ग	मग्गङ्ग ८ गू	८ गू	अमोह, वितक्क, सम्मावाचा, सम्माकम्मन्त, सम्माआजीव, वीरिय, सति, एकगता ।
जम्मा	सङ्गह ७ गू	जम्मा ३७ गू	वास्त- विक धर्म १४ गू	छन्द, लोकुत्तरचित्त, तत्रमज्झत्तता, सद्दा, पस्सद्धि, पीति, अमोह, वितक्क, वीरिय, सम्मावाचा, सम्माकम्मन्त, सम्माआजीव, सति, एकगता ।

थुगु रूपं भिन्न भिन्न दयाचवन ।

**बोधिपक्खिय धर्मया स्वरूप धर्म १४ गूनाप मिलय् जूगु
स्थानयात व्वथला क्यना तःगु कोष्ठ**

संख्या	चेतसिक धर्म	स्थान जम्मा	उकिया स्वरूप
१	वितक्क	१	मग्गङ्ग ठान
२	पस्सद्धि	१	बोज्झाङ्ग ठान
३	पीति	१	बोज्झाङ्ग ठान
४	तत्रमज्झत्तता	१	बोज्झाङ्ग ठान
५	छन्द	१	इद्धिपाद ठान
६	लोकुत्तर चित्त	१	इद्धिपाद ठान
७	सम्मावाचा	१	मग्गङ्ग ठान
८	सम्माकम्मन्त	१	मग्गङ्ग ठान
९	सम्माआजीव	१	मग्गङ्ग ठान
१०	वीरिय	९	सम्मप्पधान ४ ठान, इद्धिपाद १ ठान, इन्द्रिय १ ठान, बल १ ठान, बोज्झङ्ग १ ठान, मग्गङ्ग १ ठान ।
११	सति	८	सतिपट्टान ४ गू ठान, इन्द्रिय १ ठान, बल १ ठान, बोज्झङ्ग १ ठान, मग्गङ्ग १ ठान ।
१२	एकग्गता	४	इन्द्रिय १ ठान, बल १ ठान, बोज्झाङ्ग १ ठान, मग्गङ्ग १ ठान ।
१३	अमोह	५	इद्धिप्पाद १ ठान, इन्द्रिय १ ठान, बल १ ठान, बोज्झङ्ग १ ठान, मग्गङ्ग १ ठान ।
१४	सद्धा	२	इन्द्रिय १ ठान, बल १ ठान ।
	जम्मा १४ गू	३७	बोधिपक्खिय ३७ गू ठान ।

थुगु रूपं भिन्न भिन्न दयाच्चन ।
बोधिपक्खिय सङ्गहया स्वरूप व्वचाल ।

अभ्यास प्रश्न

- १) “चत्तारो सतिपट्टाना ... .. पवुच्चति” धयागुलिं छुक्कियात क्यं गु खं जुल ?
- २) “तथा चत्तारो ... .. सम्मावायामो” धयागुलिं छुक्कियात क्यं गु खं जुल ?
- ३) “छन्दो चित्त ... .. सत्तथा तत्थ संगहो” धयागु गाथां छुक्कियात क्यं गु गाथा जुल ?
- ४) उगु गाथा अनुसारं बोधिपक्खिय धर्म फुक्कया स्वभाव धर्म कथं कायगु गिन्ति याना क्यं ।
- ५) बोधिपक्खिय धर्म ३७ गूया नां गिन्ति यान क्यं ।
- ६) “सत्तथा तत्थ संगहो” धयातः गु अनुसार संग्रह ७ गू यात गिन्ति याना क्यं ।
- ७) छगू स्थान जक दुगु धर्मयात गिन्ति याना सम्बन्धित स्थानयात नं क्यं ।
- ८) ९ गू स्थान दुगु धर्मया ९ गू स्थानया स्वरूप गिन्ति याना क्यं ।
- ९) च्यागू स्थान दुगु धर्मया च्यागू स्थानया स्वरूप गिन्ति याना क्यं ।
- १०) प्यंगू स्थान दुगु धर्मया प्यंगू स्थानया स्वरूप गिन्ति याना क्यं ।
- ११) न्यागू स्थान दुगु धर्मया न्यागू स्थानया स्वरूप गिन्ति याना क्यं ।
- १२) निगू स्थान दुगु धर्मया निगू स्थानया स्वरूप गिन्ति याना क्यं ।
- १३) “न वा सङ्गप्पपीतियो” धयागुलिं सङ्गप्प व पीति गुगु लोक्कुररय् दुमध्या ?
- १४) बोधिपक्खिय स्वभाव धर्मयात लौकिक चित्त नाप नं काय योग्य जूला ? काय योग्य जूसा पालि प्रमाण बिया क्यं ।
- १५) लौकिक विपाकय् छाया बोधिपक्खिय धर्म दय् फइ मखुगु ?

सब्ब सङ्गह

स्कन्ध ५ गू

पालि :- सब्बसङ्गहे पञ्चस्कन्धा रूपस्कन्धो वेदनास्कन्धो सञ्जास्कन्धो संखारस्कन्धो विञ्जाणस्कन्धो ।

भाबार्थ :- सर्वसंग्रहय् थुकथं विभाजन यायेगुयात जिं कने त्यना । स्कन्धत रूपस्कन्ध, वेदनास्कन्ध, संज्ञास्कन्ध, संस्कारस्कन्ध, विज्ञानस्कन्ध धका थुकथं न्यागू दयाच्चन ।

व्याख्या :- सत्त्व सङ्ग्रह - चित्त, चेतसिक, रूप व निर्वाण फुक्कयात संग्रहयाना गिन्तियाना क्यनातःगु काण्डयात “सत्त्व सङ्ग्रह” धका धाइ ।

खन्ध :- खन्ध धइगु शब्द “समूह” धइगु अर्थयात कनातल । उकिं “रूपक्खन्ध=रूप समूह; वेदनाक्खन्ध=वेदना समूह” इत्यादि रूपं सीकेमाः । समूह धाय्गु बखतय् वाट्ठं चिनातइथें स्कन्ध देहय् रूप समूह, वेदना समूह दयाच्चंगु धका थुइका काय् मज्जू । अतीत रूप, अनागत रूप, वर्तमान रूपयात ज्ञानं समूह जुयाच्चंगुयात खंका काय्माः । धुपिं स्वथी मिलय् जुयाच्चंगु समूहयात हे “रूपक्खन्ध=“रूप समूह” धका धाइ । आपालं रूप मध्यय् नं पथवी धातु छ्गू हे जक नं अतीतं पथवी, अनागत पथवी, वर्तमान पथवी धका स्वंगू प्रकारयागु दु । उपिं स्वंगू प्रकारयागु पथवी समूह जुइवं पथवी धातु छ्गूयात हे “रूपक्खन्ध” धका धाइ ।

उकिं वेदना छ्गू, सञ्जा छ्गू यात नं अतीत, अनागत, वर्तमान वेदना सञ्जा समूह जुया वेदनाक्खन्ध, सञ्जाक्खन्ध धका काय् ज्युगुयात सीकि । (अज्भक्त बहिद्ध आदि भेद जुयाच्चंगु व स्वभाव धर्मयात काय्गु लिपा प्रकट जुइ ।)

उपादानस्कन्ध ५ गू

पालि :- पञ्चुपादानक्खन्धो रूपुपादानक्खन्धो, वेदनुपादानक्खन्धो सञ्जुपादानक्खन्धो सङ्गारुपादानक्खन्धो विञ्जाणुपादानक्खन्धो ।

भावार्थ :- उपादानया आरम्मण जुया च्वंगु स्कन्धत रूप उपादानस्कन्ध, वेदना उपादानस्कन्ध, संज्ञा उपादानस्कन्ध, संस्कार उपादानस्कन्ध, विज्ञान उपादानस्कन्ध धका थुकथं न्यागू दयाच्चन ।

व्याख्या :- उपादानस्कन्ध - उपादान धर्मया आरम्मण जुयाच्चंगु खन्धयात “उपादानस्कन्ध” धका धाइ । उकिं उपादान खन्ध धका धाय्गु बखतय् कामुपादान दिट्ठुपादान आदिया आरम्मण जुयाच्चंगु लौकिक चित्त, चेतसिक व रूप फुक्कयात काय्गु । (लोभ व दृष्टि हे परमार्थ रूपं उपादान धर्म खः । लोभ व दृष्टि अकुसल चेतसिक जूगलिं लौकिक चित्त चेतसिक व रूप स्कन्धयात हे जक आरम्मण याइ, लोकोत्तर स्कन्ध आरम्मण याय् मफु ।)

प्रश्न - छु कारणं खन्ध, उपादान धका निधी छुट्य् याना कना विज्यागु ?

उत्तर - (१) खन्ध धयागु नांया दुने दय्माक्व लौकिक लोकोत्तर फुक्कंयात दुध्याका खन्ध समूह याना क्यनेया निम्तिं प्रथम खन्ध देशना कना विज्यात ।

(२) योगी पुद्गलपिनि कर्मस्थान भावना याइगु बखतय् विपस्सना भावना याय्तः लौकिक धर्मयात जक खन्ध समूहयाना क्यनेया निम्तिं दुतिय उपादान खन्ध देशना यात कना विज्यात ।

सूचना- रूपं अनिच्चं, वेदना अनिच्चा - आदि रूपं अनिच्च दुःख अनत्त धका कर्म स्थान भावना याइगु बखतय् लोकोत्तर धर्मयात आरम्मण याना भावना याय् मज्जू । लौकिकय् नाम रूपं स्कन्धयात जक आरम्मण याय्साः ।

आयतन १२ गू

पालि :- द्वावसायतनानि चक्खायतनं सोत्तायतनं घानायतनं जिहायतनं कायायतनं मनायतनं रूपायतनं सद्दायतनं गन्धायतनं रसायतनं फोह्वायतनं धम्मायतनं ।

भावार्थ :- आयतनत चक्षुआयतन, स्रोतआयातन, घ्राणआयतन, जिहाआयतन, कायआयतन, मनआयतन, रूपआयतन, शब्दआयतन, गन्धआयतन, रसआयतन, प्रष्टव्य आयतन, धर्मआयतन धका थुकथं भिनिगू दयाचवन ।

व्याख्या:- आयतन शब्द "कारण" धयागु अर्थयात कनातल । रूपारम्मण चक्खुपसाद आदिया कारणं चित्त चेतसिक उत्पन्न जुइ । थथे चित्त, चेतसिक उत्पन्न जुइगु कारण धर्मयात "आयतन" धर्म धका धाइ । चक्खायतन आदि न्यागूया स्वभाव धर्म कथं काय्गु बखतय् चक्खुपसाद आदि पसाद रूप ५ गू यात काइ । रूपयातन आदियात स्वभाव धर्म कथं काय्गु बखतय् रूपारम्मण आदि आरम्मण ५ गूयात काइ । चित्त फुक्कंयात मनायतन धाइ । धम्मायतनयात स्वभाव धर्म

कथं काय्गु बखतय् चेतसिक ५२ गू, सुखुम रूप १६ गू व निर्वाणयात काइ । ध्व
खं लिपा प्रकट जुइ तिति ।

धातु १८ गू

पालि :- अद्धारस धातुयो चक्खुधातु सोतधातु घानधातु जिहाधातु कायधातु रूपधातु
सद्दधातु गन्धधातु रसधातु फोह्ब्बधातु चक्खुविञ्जाणधातु सोतविञ्जाणधातु
घानविञ्जाणधातु जिहाविञ्जाणधातु कायविञ्जाणधातु मनोविञ्जाणधातु
धम्मधातु ।

भावार्थ :- धातुत चक्षुधातु, सोतधातु, घ्राणधातु, जिह्वाधातु, कायधातु, रूपधातु,
शब्दधातु, गन्धधातु, रसधातु, प्रष्टव्यधातु, चक्षुविज्ञानधातु, सोतधविज्ञानधातु,
घ्राणविज्ञानधातु, जिह्वाविज्ञान धातु, कायविज्ञानधातु, मनोधातु, मनोविज्ञानधातु, धर्मधातु
धका थुकथं भिंच्यागू दयाच्चन ।

व्याख्या :- थःथःगु स्वभावयात धारण याइगु धर्मयात “धातु” धका धाइ । (
थःथःगु स्वभाव लक्षण अनुसार प्रकट जुयाच्चंगुयात “धातु” धाःगु जुल ।)

स्वभावधर्म :- चक्खु धातु आदि ५ गूयात स्वभाव धर्म कथं काय्गु बखतय्
चक्खुपसाद आदि न्यागू जुल । रूप धातु आदि न्यागूयात स्वभाव धर्म कथं काय्गु
बखतय् रूपारम्मण आदि ५ गू जुल । (आयातनयात कायबलय् थें खः ।) चक्खु
विञ्जाण धातु=चक्खु विञ्जाण द्वे । सोत, घान, जिहा, काय विञ्जाण धातुयात स्वभाव
धर्म कथं काय्गु बखतय् सोतविञ्जाण द्वे, घान विञ्जाण द्वे, जिह्वा विञ्जाण द्वे, काय
विञ्जाण द्वे जुल ।

मनोधातुयात स्वभाव धर्म कथं काय्गु बखतय् पञ्चद्वारवज्जन १ गू, सम्पटिच्छन्न
२ गू जम्मा ३ गू । (“पञ्चद्वारावज्जन सम्पटिच्छन्न सङ्गता पन मनो धातु च” अनुसार
सीकि) द्वेपञ्चविञ्जाण १० गू व मनोधातु ३ गूलिं वर्जित जुयाच्चंगु चित्त ७६ गूयात
मनोविञ्जाणधातु धका धाइ । अथेहे चेतसिक ५२ गू, सुखुम रूप १६ गू व निब्बाण
यात हे धम्मधातु धाइ । धम्मधातु वारय् लिपा नं प्रकट जुइतिति ।

सत्य ४ गू

पाणि :- चत्तारि अरियसच्चानि दुक्खं अरियसच्चं दुक्खसमुदयो अरियसच्चं
दुक्खनिरोधो अरियसच्चं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा अरियसच्चं ।

भाषार्थ :- आर्यसत्य दुःख धयागु आर्य सत्य, दुःखया कारण जुयाच्चंगु आर्यसत्य,
दुःखया निरोध जुयाच्चंगु आर्यसत्य, दुःखया निरोध जुयाच्चंगु निर्वाणय् ध्यनिगु आचरण
धयागु आर्य सत्य धका धुकथं प्यंगू दयाच्चन ।

व्याख्या :- सच्च शब्द “सत्य” धइगु अर्थयात कंगु जुल । दुःख धका कनातःगु
धर्म धाक्वः धात्थें दुःख खः । समुदय धका कनातःगु धात्थें दुःखया कारण
खः । इत्यादि रूपं सत्यगु धर्मयात “सच्च” धका धाइ । व सत्य ४ गू यात हे आर्य
पुद्गलपिसं सीकिगु जुया “अरिय सच्च” धका धाःगु जुयाच्चन । ध्व सत्य ४ गू स्वभाव
धर्म कथं कायगु बखतय् स्पष्ट जुइ ।

संग्रह अनुसार

अर्थ

१) दुक्ख अरियसच्च	- दुःख सत्य
२) दुक्खसमुदय अरियसच्च	- समुदय सत्य
३) दुःखनिरोध अरियसच्च	- निरोध सत्य
४) दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा अरियसच्च	- मार्ग सत्य

संवृत्ति सत्य व आर्य सत्य :- लोक्य न्हापायापिं मनूतेसं गुगु संज्ञा बिया तल व
संवृत्ति सत्य खः । गथे कि - गुगु द्रव्य समूहयात “पुरुष” संज्ञा बियातल, उगु द्रव्य
समूहयात “पुरुष” धायगु अथे हे गुगु द्रव्य समूहयात “स्त्री” संज्ञा बियातल, व द्रव्य
समूहयात “स्त्री” धका धायगु संवृत्तिसत्य खः, छाया धाःसा लोक्य हे सत्य खः । सम्पूर्ण
लोक व्यहार उकीया हे आधारय् छ्चलाः च्वनी, उकिं ध्व संवृत्ति सत्य खः । तर गम्भीर
रूपं दुग्येक क्वथीक विचाः याना स्वत धाःसा “पुरुष” नां जुयाच्चंगु छुं द्रव्य पदार्थ
धायेगु मदु, ध्वला केवल नाम रूपया समूहयात प्रज्ञाप्तयाना तःगु, नां छुना तःगु जक
खः । लोक्य मान्यता बियातःगु छ्चलाःच्चंगु संवृत्ति सत्य जक खः, आर्य सत्य धाय्
मज्यू । दुःख आदि सत्य अथे मखु, छाया धाःसा गुलि गुलि गम्भीर रूपं विचा याना स्वइ

उकिया सत्यता उलि उलि हे खनेदया वइ ध्वाधुया वइ । उकीयात आर्यसत्य धका धयातल । सत्यय् गुगु “आर्य” धका विशेषण तयातःगु केवल संवृत्ति सत्यनाप ज्वःमलागु क्यनेत जक खः ।

लौकिक सत्य व लोकोत्तर सत्यः- प्यंगू आर्य सत्यमध्यय् दुःख सत्य व समुदय सत्य निगू लौकिक धर्म खः अले लौकिक सत्य खः । निरोध सत्य व मार्ग सत्य निगू लोकोत्तर धर्म खः ।

कार्य सत्य व कारण सत्य :- संसारय् उत्पन्न जुइगु नाम व रूप धर्म केवल दुःख खः, उकिं दुःख सत्य संसारय् उत्पन्न जुयाच्वंगु प्रवृत्ति जुयाच्वंगु सत्य खः । उकिं थुकियात अकुशल कार्य सत्य नं खः । निरोध सत्य सांसारिक दुःखं निवृत्ति रूपगु सत्य खः । अथे हे ध्व कुशल कार्य सत्य नं खः । समुदय सत्य फुक्क सांसारिक दुःखया उत्पत्तिया कारण जूगुलिं प्रवृत्ति हेतु सत्य खः । अथे हे ध्व कारण सत्य नं खः । मार्ग सत्य दुःख निवृत्ति प्राप्त याका बीगु निवृत्ति हेतु सत्य खः । अथे हे कुशल कारण सत्य नं खः । थुपिं प्यंगू आर्य सत्यं अकुशल कार्य व कारण अथे हे कुशल कार्य व कारण जुया सम्पूर्ण कार्य कारण जुयाच्वंगु धर्मया धापूः पूवका वी । उकिं सकल बुद्धपिसं थुकियात प्रतिपादन यानाविज्यागु खः । ध्व स्वया आपा व म्ह गुवलें जुइ मखु ।

स्वरूप :- ८१ लौकिक चित्त, लोभवर्जित ५१ चैतसिक, व २८ गू रूप “दुःख, सत्य” खः । लोभ चैतसिक “समुदय सत्य” खः । निर्वाण “निरोध सत्य” खः, अथे हे प्यंगू मार्ग चित्तय् दइगु सम्यग्दृष्टि, सम्यक्सङ्कल्प आदि मार्गाङ्ग “मार्ग सत्य” खः । २९ गू मार्ग चित्तोत्पाद व ३६ फल चित्तोत्पाद हे “सत्यं विमुक्त” खः ।

स्वरूप क्यनीगु नय

पालि :- एत्थ पन चेतसिक सुखुमरूप निब्बानवसेन एकूनसत्तति धम्मायतन धम्म धातुति सङ्गं गच्छन्ति ।

भावार्थ :- विशेष खँ कने । ध्व सर्व संग्रहय् चैतसिक न्येनिगू सूक्ष्म रूप भिंखुगू, निर्वाणया हिसाबं ह्वीगुंगु धर्म धर्मायतन धर्मधातु धयागु गिन्ति अथवा व्यवहारय् वनीगु जुयाच्वन ।

व्याख्या :- विशेष सूचना - यत्त्वं पन ... .. सङ्गच्छति - धइगु पालि निसें सब्ब संग्रह क्वमचातल्लेयागु खँ सूचना बिया तःगु खँ जुल । उकी मध्यय् थुगु “चेतसिक सुखमरूप ...सङ्गं गच्छति” धइगु धम्मायतन धम्मधातुया स्वभाव धर्मकथं कायगुयात क्यँगु खँ जुल । “चेतसिक ५२ गू, सुखुम रूप १६ गू, निर्वाण छगू ध्व ६९ गूयात धम्मायतन कायगु धका सीकि ।”

पालि :- मनायतनमेव सत्तविञ्जाण धातुवसेन भिज्जति ।

भावार्थ :- मनायतन छगू जक न्हेगू विज्ञान धातुया हिसाबं भेद जुइगु जुल ।

व्याख्या :- मनायतनमेव ... .. भिज्जति - आयतन १२ गुली वःगु मनायतन छगू हे जक धातुयात क्यँगु काण्डय् विञ्जाण धातु ७ गू रूपं भेदयाना तःगु जुल । (विञ्जाण धातु ७ गू धाःसानं मनोधातु विञ्जाणधातु मखु । तर चक्खु विञ्जाण धातु आदि रूपं विञ्जाणधातु आपालं दुगु कारणं चित्तं धाक्व विञ्जाणधातु धका (बहुमत कथं) धयातःगु थें च्वं ।)

संग्रह- गाथा

पालि :- रूपञ्च वेदना सञ्जा सेस चेतसिका तथा ।

विञ्जाणमीति पञ्चेते, पञ्चस्कन्धाति भासिता ॥

भावार्थ :- रूप नीच्यागू, वेदना व संज्ञा चैतसिक, वेदना व संज्ञां ल्यं दुगु चैतसिक न्येगू अथे हे चयगुंगू चित्त; थुकथं थुपि न्यागू धर्मयात पञ्चस्कन्ध धाइ धका तथागतपिसं आज्ञा दयेका बिज्यात ।

व्याख्या :- खन्ध - रूपञ्च ... .. भासिता - ध्व गाथां खन्ध न्यागूया स्वभाव धर्म कथं कायगु क्यँगु जुल । ध्व गाथा अनुसारं - रूप अट्टवीस रूपस्कन्ध, वेदना चेतसिक वेदनास्कन्ध, सञ्जा चेतसिक सञ्जास्कन्ध, वेदना, सञ्जां बाकिगु चेतसिक ५० गू संज्ञारस्कन्ध, चित्तं ८९ गू विञ्जाणस्कन्ध धका सीकि । (कण्ठ याय् फय्कि) ।

संग्रह गाथा

पालि :- पञ्चुपादानस्खन्धाति - तथा तेभूमका मता ।

भेदाभावेन निब्बानं - खन्धसङ्ग्रहनिस्सटं ॥

भावार्थ :- अथे हे स्वंगू भूमी उत्पन्न जुइगु थुपिं स्वभाव धर्म न्यागूयात पञ्चउपादानस्खन्ध धाइ धका सीकेमाःगु जुल । निर्वाण वर्तमान, अतीत, अनागत, अध्यात्म, बाह्य, तापाःगु सःतीगु, हीन, प्रणीत शुद्ध औलारिक भिंछगू, भेद मदुगुलिं स्खन्ध धयागु गिन्तिं मुक्त जूगु जुल ।

व्याख्या :- उपादानस्खन्ध - पञ्चुपादान ... .. मता - थुगु निगू पाद उपादान खन्धया स्वभाव धर्म कथं कायगु क्यना तःगु खँ जुल । तेभूमकाया बारे स्वंगू भूवन धयागु काम भूवन, रूप भूवन, अरूप भूवन जुल । उगु स्वंगू भूवनय दुगु धर्मयात "तेभूमक" धर्म धका धाइ । रूप २८ गू व काम चित्त ५४ गू अनलि उगु चित्तय मिलय जूगु चैतसिक "कामभूमक" काम भूवनय दुध्याना च्वन । रूप चित्त, चैतसिक "रूपभूमक", अरूप चित्त, चैतसिक "अरूपभूमक" धाइ । लोकुत्तर धर्म उपादानया आरम्मण मखुगु कारणं दय फइमखु । २८ गू रूप "रूप-उपादानस्खन्ध" (रूप खन्धलिसे छुं फरक मदु ।) लौकिक चित्त नाप मिलय जूगु वेदना, सञ्जा चैतसिक छसीकथं "वेदनुपादानस्खन्ध", "सञ्जुपादानस्खन्ध" धाइ । बाकिगु चैतसिक संखारूपादानस्खन्ध खः । लौकिक चित्त ८१ गूयात विञ्जाणुपादानस्खन्ध धाइ ।

निर्वाणयात स्खन्ध रूपं काय मज्यू । "भेदाभावेन ... .. निस्सटं" - ध्व निगूपाद द्वारा निर्वाणयात स्खन्ध रूपं काये मज्यूगु कारण कयँगु जुल । अतीत, अनागत, वर्तमान आदिरूपं भेद मदुगु कारणं निर्वाणयात स्खन्ध रूपं काय मज्यू । "भेदाभावेन" - धयागु हेतु पालि पाठ स्व ।)

न्त्यागु हे धर्म जुइमा अतीत अनागत वर्तमान भेद दत धाय्व उगु स्वधीयात समूहयाना स्खन्ध दयके ज्यू । अज्भक्त बहिद्ध निधी भेद जुल धाय्व व उगु निधीयात नं समूहयाना, औलारिक (स्थुलगु) धर्म छगू, सुखुम (सुक्ष्मगु) धर्म छगू धका भेद जुल धाय्व

उगु निगूयात समूहयानानं, हीन धर्म छगू प्रणीत (उत्तमगु) धर्म छगू धका भेद जुल धाय्व व निगू यातनं समूह याना, दूरे (सीके थाकूगु जुया ज्ञानं तापागु) धर्म छगू सन्तिक (सीके अःपुगु जुया ज्ञानं लिक्कलाःगु) धर्म छगू धका भेद दत धाय्व व उगु निगूयात समूहयाना स्कन्ध दय्के ज्यू ।

निर्वाण खन्ध विमुक्त - निर्वाण काल स्वंगुलिं मुक्त जुयाच्वन् । अज्झत्त बहिद्ध धका निगू भेद भेद मज्जूसे स्कन्ध देहय पिने दयाच्वंगु कारणं बहिद्ध छगू प्रकारयागु जक जुयाच्वन् । ओलारिक सुखुम (स्थूल व सुक्ष्म) धका निगू भेद मज्जूसे सुक्ष्म जूगु कारणं सुखुम छगू प्रकारयागु जक दया च्वन् । हीन प्रणीत धका निगू भेद मज्जूसे उत्तम जूगु कारणं पणीत धका छगू प्रकारयागु जक जुयाच्वन् । दूरे सन्तिके धका निगू प्रकारया मज्जूसे ज्ञानं तापागु कारणं दूरे धइगु छगू प्रकारं जक दुगु जुयाच्वन् । थुगु कथं सम्बन्धित स्थानय् निगू प्रकारयागु भेद मदु । छगू प्रकारयागु जक दयाच्वंगु कारणं निर्वाणयात “भेदाभाव=भेद मदु” धका धयातःगु खः । बहिद्ध, सुखुम पणीतं व दूर धयागु प्यंगू परस्पर भेद जुयाच्वंगु मखु । बहिद्ध निर्वाणयात हे सुखुम (सूक्ष्म) नं धाइ । पणीत नं धाइ । दूर नं धाइ ।

संग्रह गाथा

Dhamma.Digital

पालि :- द्वारालम्बणभेदेन - भवन्तायतनानि च ।

द्वारालम्बतदुप्पन्न परियायेनधातुयो ॥

भावार्थ :- आयातन खुगू द्वार खुगू आरम्मणया भेदं भिनिगू दयाच्वन् । धातुत नं खुगू द्वार खुगू आरम्मण, उगु द्वार व उगु आरम्मणया आधारं उत्पन्न जुइगु विज्ञानया क्रम कथं भिंच्यागू दयाच्वन् ।

व्याख्या :- द्वारालम्बण ... धातुयो - थुगु गाथा आयातन १२ गू, धातु १८ गू, भेद जुयाच्वंगु कारणयात क्यंगु गाथा जुल । उकी मध्यय् द्वारालम्बणभेदेन धयागु पालि आयातनया निमित्तं कारण क्यंगु खः । चक्खयातन चक्खुद्वार तुं जुल । सोत, घान, जिह्वा, कायायतन नं सोतद्वार आदि तुं जुल । मनायतन चित्त फुक्कयात काइगु चलन

दु । तर थुगु थासय् मनायतनया छुं अंश जुयाच्चंगु भवङ्ग चित्तयात कयाः मनायतनयात मनोद्वार धका धाःगु जुल ।

मूख्य धायत्यंगु खँ - चित्त चेतसिकया कारणं जुयाच्चंगुयात आयतन धाइ चित्त चेतसिक उत्पन्न जुइगु कारण धइगु द्वार व आलम्बण जुल । (वीथि काण्डयात ख्यात ति ।) “उगु द्वार व आलम्बण खुथी खुथी भेद जुयाच्चंगु कारणं आयतन १२ गू दःवःगु जुल ।”

द्वारालम्बणतदुप्यन्न परियायेनधातुयो - धयागुलिं धातु १८ गू भेद जुयाच्चंगु कारणयात क्यँगु जुल । “द्वार खुगू, आलम्बन खुगू, विञ्जाण खुगू भेद जूगु कारणं धातु १८ गू दःवःगु जुल ।”

द्वार	आलम्बण	विञ्जाण
१ चक्खुद्वार	रूपालम्बन	चक्खुविञ्जाण
२ सोतद्वार	सद्दालम्बन	सोतविञ्जाण
३ घानद्वार	गन्धालम्बन	घानविञ्जाण
४ जिह्वाद्वार	रसालम्बन	जिह्वाविञ्जाण
५ कायद्वार	फोट्टब्बालम्बन	कायविञ्जाण
६ मनोद्वार	धम्मालम्बन	मनोविञ्जाण

सूचना :- थन मनो धातुयात मनोद्वार, धम्मधातुयात धम्मालम्बण धका धयातःगुयात मूख्यरूपं स्वभाव धर्म कथं काय्गु उचित मजू । मेगु हे परियाय रूपं जक स्वभाव धर्म कथं काय्गु जुयाच्चंगु कारणं “द्वारालम्बणतदुप्यन्न” धका परियाय शब्द दुथ्याका कनातःगु जुल ।

पञ्चद्वारावज्जन व सम्पटिच्छन्नद्वय यात “मनोधातु” धका धाइ । थुपिं स्वंगू मध्यय् पञ्चद्वारावज्जन ध्यानकि हे भवङ्ग नां जुयाच्चंगु मनोविज्ञान सन्तति मदया वनी । अनंलि मनोविञ्जाण पञ्चद्वारावज्जनय् दुहाँ वनेगु लुखा थें जुइ, उकिं पञ्चद्वारावज्जन मनोविञ्जाणया प्रवेशद्वार खः । सम्पटिच्छन्न धुंका हानं सन्तीरण

नां जुया च्वंगु मनोविज्ञान उत्पन्न जुइ, उकिं सम्पटिच्छन्नद्वय मनोविज्ञानया पिर्हावय्गु लुखा थें खः । थुगु पर्याय कथं स्वंगू मनोधातुयात मनोविज्ञाणद्वार धयातःगु खः -

“अन्तादिका मनोधातु मनोविज्ञाण धातुया ।
पवेसापगमे द्वारपरियायेन तिद्धति” ॥

थन मनोधातुयात मनोद्वार अथे हे धर्म धातुयात धर्मालम्बन धाय्गु मुख्य मखु, वरु पर्याय रूपं हे जक धयातःगु खः । थुपिं निगुलिं धातु खुगू द्वार व खुगू आलम्बनया पूर्तिया निम्तिं जक परियाय रूपं धाय्गु याना तल ।

मनोविज्ञाण नं खालि धम्मालम्बण जक आलम्बन याइगु मखु, खुगू आलम्बनयात आलम्बन याइ । अथे जुसां तभि नं आलम्बन नाप थःगु विज्ञाणया भेद याय्त जक परियाय कथं धका धयातःगु खः ।

संग्रह गाथा

पालि :- दुक्खं तेभूमकं बट्टं-तण्हा समुदयो भवे ।

निरोधो नाम निब्बानं-मगो लोक्त्तरो मतो ॥

भावार्थ :- स्वंगू भूमी उत्पन्न जुइगु संसार धर्म दुःखसत्य धयागु जुइगु जुल । लोभ चैतसिक समुदयसत्य धयागु जुइगु जुल । निर्वाण निरोधसत्य धयागु जुइगु जुल । लोक्त्तर मार्गअइ च्यागूयात मार्गसत्य धाइ धका सीके माःगु जुल ।

व्याख्या :- सत्य प्यंगू - दुक्खं तेभूमकं ... .. लोक्त्तरो मतो - थुगु गाथां सत्य प्यंगूयात स्वभाव धर्म कथं काय्गु क्यनातःगु जुल ।

दुक्खं तेभूमकं - काम, रूप, अरूप भूवन स्वंगुली दुध्यागु धर्मयात दुःख सत्य धाइ । थुगु तेभूमक धर्म धयागु नं लौकिक धर्म तुं जुल । तर तृष्णा (लोभ) यात अलग्ग छुटय् याना क्यनी तिनिगु जुया वर्जित याय्माःगु जुल । उकिं “लौकिक चित्त ८१ गू, लोभ वर्जित चेतसिक ५१ गू, रूप २८ गूयात दुःख सत्य धका धाइ” धका सीकि ।

तण्हा समुदयो - लोभ मूल चित्त ८ गू नाप मिलय् जूगु तृष्णा (लोभ) यात समूदय सत्य धाइ ।

धात्थेंगु तृष्णा १०८ गू - धयातःगु अनुसारं तण्हा समुदयो धका धयातःगुलिं तृष्णा १०८ गू धाइगु चलन दु । काम तृष्णा, भव तृष्णा, विभव तृष्णा धका तृष्णा स्वंगू प्रकारं दु । उगु तृष्णा स्वंगुलिं आरम्मण खुगूयात आरम्मण याइगु कारणं आरम्मण खुगुलिं गुणय् याय्गु बखतय् १८ गू दइ । व तृष्णा १८ गुलिं अतीत, अनागत वर्तमान काल स्वंगुली दुगु आरम्मणयात आरम्मण याइगु जुया काल स्वंगुलिं गुणय् याय्गु बखतय् ५४ गू दइ । उगु ५४ गू तृष्णायात थःगु सन्तानय् आरम्मण याना नं पिने मेपिनिगु सन्तानय् आरम्मण याना नं उत्पन्न जुइगु जुया सन्तान निगुलिं गुणय् याय्गु बखतय् १०८ गू दइ ।

“कामेतीति कामो, कामो च सो तण्हा च काम तण्हा” कामना, इच्छा याइगु धर्मयात “काम” धका धाइ । थ्व काम तृष्णा हे खः, उकिं थुक्कियात “कामतृष्णा” धका धाइ ।

“भवतीति भवो” शाश्वत दृष्टियात “भव” धका धाइ, छाया धासा थ्व निरन्तर जुयाच्चनीगु दृष्टि खः । रूपालम्बन- आदि आलम्बनयात “आत्म” खः अले थ्व आत्मा “नित्य” खः धका मिथ्या दृष्टि जुया च्वनीगुयात “शाश्वत-दृष्टि” धका धाइ । थ्व शाश्वत-दृष्टि नाप दइगु तृष्णायात “भव तृष्णा” धका धाइ ।

उच्छेददृष्टियात “विभव” धका काइ । “न भवतीति विभवो” अर्थात् मदु घइगु दृष्टियात “विभव” धका धाइ । रूपालम्बन आदि आलम्बन मध्यय् गुगु आत्मा (स्वभाव) खः व मद्दिक निरन्तर (निर्वाण मथ्यंतले सन्तति रूपय् प्रवृत्ति) मज्जेसे त्वादली घइगु दुष्टि “उच्छेद दृष्टि” खः । थ्व नाप दइगु तुष्णायात “विभव-तृष्णा” धका धाइ ।

निरोधो नाम निब्बानं - निर्वाणयात निरोध सत्य धाइ ।

मग्गो लोक्कत्तरो - लोक्कत्तरो मार्ग धका सामान्य रूपं धयातःसानं मार्ग चित्त ४ गुलिं दुगु मार्गाङ्ग धर्म दुध्यागु स्वभाव धर्म ८ गू यात हे मार्ग सत्य धाइ ।

मार्ग चित्तं प्यंगू नाप चेतसिक ३६ गू मिलय् जुयाच्चंगु सम्मादिट्ठि, सम्मासङ्गुप्प आदि मार्गाङ्ग ८ गू या स्वभाव धर्म जुयाच्चंगु, पञ्जा, वितक्क विरति ३ गू, वीरिय, सति, समाधि दुध्यागु जुयाच्चन ।

फल मार्गं मखु - फल चित्तय् मार्गाङ्गया स्वभाव धर्म युक्त जुयाच्चंगु दु । तर निर्वाण ध्यंकेया निमित्तं कारण (मार्गं मखुगु कारणं मार्गया फल जुयाच्चंगु कारणं निब्बान गामिनी पतिपदा धयातःगु आर्य सत्य मध्यय् (अथवा - मार्गं सत्य) दुमध्या ।

संग्रह गाथा

पालि :- मग्गयुत्ता फलाचेव - चतुसच्चविनिस्सटा ।

इति पञ्चप्पभेदेन - पवुत्तो सब्बसङ्गहो ॥

भावार्थ :- मार्गं च्यागू लिसे मिले जूगु मार्गं चित्तोत्पादक व फल चित्तोत्पादक, प्यंगू सत्यं अलगगु जुयाच्चन । थुकथं न्यागू प्रभेदं सर्व संग्रहयात विशेष रूपं कने धुंगु जुल ।

व्याख्या :- सत्य विमुक्त - मग्गयुत्ता ..... चतुसच्चविनिस्सटा - थुगु निगू पादं सत्य विमुक्त धर्मयात क्यंगु खं जुल ।

परमार्थ ४ गू मध्यय् लौकिक चित्त व चेतसिक व निर्वाण नं मार्गं चित्त नाप मिलय् जूगु मार्गं च्यागू नं भिन्न भिन्न सत्य धइगु जुयाच्चन । मार्गं चित्त ४ गू मध्यय् छगू छगूली चेतसिक ३६ गू मिलय् जूगु जुया मार्गं स्वभाव धर्म ८ गू यात लिकया २८ गू जक दयाच्चन । उकिं सोतापत्ति मार्गं चित्त १, चेतसिक २८ गू जम्मा (मार्गं चित्तुप्पाद) २९ गू सत्यया गिन्तिं मुक्त जुयाच्चन । व थें सकदागामि मार्गं चित्तुप्पाद २९ गू, अनागामी मार्गं चित्तुप्पाद २९ गू, अरहन्त मार्गं चित्तुप्पाद २९ गू सत्य विमुक्त हे जक जुयाच्चन । (मात्तिका ग्रन्थय् थ्व २९ गू ४ थीयात चित्त चेतसिक स्वभाव धर्म कथं मिलय्याना मार्गं चित्तुप्पाद २९ गू धका सामान्य कथं धयातल ।)

सुत्तन्त नय - "चतुच्चविनिम्मुत्तो ज्ञेय्यो नाम नत्थि अर्थात् आर्य सत्य प्यंगूलिं मुत्तगु सीकेबहगु (जेय) धर्म मदु" - धयागु सूत्र पिटक अर्थकथा अनुसारं धाल धा:सा परमार्थ धर्म फुक्कं आर्यसत्य ४ गूली योग्यतानुसार दुध्याके माली । उकिं फल चित्त नाप मिलय् जूगू मार्ग धर्मया स्वभाव धर्म कथं कायगु बखतय् पञ्जा, वितक्क आदि ८ गूयात मार्ग लिसे परस्पर समान जूगू कारणं (सदिसूपचार नय कथं) मार्ग सत्यय् दुध्याके मा: । बाकि दनिगु मार्ग चित्तुप्पाद २९ गू, फल चित्तुप्पाद २९ गूयात (सब्बे सङ्कारा दुक्खा धयात:गु अनुसार संस्कार धर्मय् दुध्यागु जुया) संस्कार दु:ख जुगुया कारणं, दु:ख सत्यय् दुने दुध्याके मा: ।

इति पञ्चप्पभेदेन - धयात:गु अनुसार न्यागू भेद धयागु, खन्ध, उपादानक्खन्ध, आयतन, धातु व अरियसच्च धुपिं न्यागू प्रभेद कथं विभजन याना त:गु सब्ब सङ्गह ख: ।

समुच्चय काण्डया निगमन

पालि :- इति अभिधम्मत्यसङ्गहे समुच्चयसङ्गह विभागो नाम सत्तमो परिच्छेदो ।

भावार्थ :- अभिधर्मार्थसंग्रह नां दुगु ग्रन्थय् समुच्चयसंग्रह विभाग नां दुगु न्हेगूगु काण्ड क्वचागु जुल ।

खन्ध सङ्गहया कोष्ठ

संख्या	खन्ध	स्वभाव धर्मया स्वरूप
१	रूपक्खन्ध	रूप २८ गू ।
२	वेदनाक्खन्ध	चित्त ८९ गूली दुगु वेदना चेतसिक ।
३	सञ्जाक्खन्ध	चित्त ८९ गुली दुगु सञ्जा चेतसिक ।
४	सङ्कारक्खन्ध	चित्त ८९ गूली दुगु वेदना, सञ्जा वर्जित चेतसिक ५० गू
५	विञ्जाणक्खन्ध	चित्त ८९ गू ।
जम्मा	पञ्चस्कन्ध	रूप, वेदना, सञ्जा, सङ्कार विञ्जाण धका स्वभावधर्म कथं ५ गू जुल ।

उपादानकखन्ध सङ्ग्रहया कोष्ठ

संख्या	उपादानकखन्ध	स्वभाव धर्मया स्वरूप
१	रूपादानकखन्ध	रूप २८ गू ।
२	वेदनुपादानकखन्ध	लौकिक चित्त ८१ गुली दुगु वेदना चेतसिक ।
३	सञ्जुपादानकखन्ध	लौकिक चित्त ८१ गूली दुगु सञ्जा चेतसिक ।
४	सङ्घारूपादानकखन्ध	लौकिक चित्त ८१ गूली दुगु वेदना सञ्जा वर्जित चेतसिक ५० गू ।
५	विञ्जाणुपादानकखन्ध	लौकिक चित्त ८१ गू ।
जम्मा	पञ्चुपादानकखन्ध	रूप, वेदना, सञ्जा, संखार, विञ्जाण धका स्वभाव धर्म कथं ५ गू जुल ।

आयतन सङ्ग्रहया कोष्ठ

संख्या	आयतन	स्वभाव धर्मया स्वरूप
१	चक्खायतन	चक्खुपसाद रूप ।
२	सोतायतन	सोतपसाद रूप ।
३	घानायतन	घानपसाद रूप ।
४	जिह्वायतन	जिह्वापसाद रूप ।
५	कायायतन	कायपसाद रूप ।
६	रूपायतन	रूपारम्मण ।
७	सहायतन	सहारम्मण ।
८	गन्धायतन	गन्धारम्मण ।
९	रसायतन	रसारम्मण ।

१०	फोडुब्बायतन	पथवी, तेजो, वायो धयागु फोडुब्बारम्मण ।
११	मनायतन	चित्त ८९ गू ।
१२	धम्मायतन	चेतसिक ५२ गू आपो, इत्थिन्द्रिय, पुरिसिन्द्रिय, हृदय रूप, जीवितरूप, आहाररूप, परिच्छेदरूप, कायविञ्जति, वचीविञ्जति, रूपस्सलहुता, मुदुता, कम्मञ्जता, उपचय, सन्तति, जरता व अनिच्चता धका सुखुमरूप १६ गू व निर्वाण ।
जम्मा	१२ गू आयतन	चित्त ८९ गू चेतसिक ५२ गू रूप २८ गू निर्वाण जुल ।

धातु सङ्ग्रहया कोष्ठ

संख्या	धातु	स्वभाव धर्मया स्वरूप
१	चक्खु धातु	चक्खुपसाद रूप ।
२	सोत धातु	सोतपसाद रूप ।
३	घान धातु	घानपसाद रूप ।
४	जिह्वा धातु	जिह्वापसाद रूप ।
५	काय धातु	कायपसाद रूप ।
६	रूप धातु	रूपारम्मण ।
७	सद् धातु	सद्धारम्मण ।
८	गन्ध धातु	गन्धारम्मण ।
९	रस धातु	रसारम्मण ।
१०	फोडुब्बधातु	पथवी, तेजो, वायो धयागु फोडुब्बारम्मण ।
११	चक्खु विञ्जाण धातु	चक्खु विञ्जाण द्वे
१२	सोत विञ्जाण धातु	सोतविञ्जाण द्वे
१३	घानविञ्जाण धातु	घाण विञ्जाण द्वे

१४	जिह्वा विज्ञाण धातु	जिह्वा विज्ञाण द्वे ।
१५	काय विज्ञाण धातु	काय विज्ञाण द्वे ।
१६	मनो धातु	पञ्चद्वारावज्जन, सम्पत्तिच्छन्न द्वे ।
१७	मनो विज्ञाण धातु	पञ्चद्वारावज्जन, द्विपञ्चविज्ञाण १० गू सम्पत्तिच्छन्न द्वे, धयागु १३ गू चित्त वर्जित ७६ चित्त ।
१८	धम्म धातु	चेतसिक ५२ गू, आपो, इत्थिन्द्रिय, पुरिसिन्द्रिय, हृदयरूप, जीवित रूप, आहार रूप, परिच्छेद रूप, कायविज्ञाति, वची विज्ञाति, रूपस्स लहुता, मुदुता, कम्मञ्जा, उपचय, सन्तति, जरता, अनिच्चता धका सुखुम रूप १६ गू व निब्बाण ।
जम्मा	१८ गू धातु	चित्त ८९ गू, चेतसिक ५२ गू, रूप २८ गू, व निर्वाण छगू जुल ।

सच्च सङ्ग्रह

संख्या	सच्च	स्वभाव धर्मया स्वरूप
१	दुक्ख सच्च	लौकिक चित्त ८१ गू, लोभ वर्जित चेतसिक ५१ गू, इन्द्रिय बद्ध रूप २८ गू ।
२	समुदय सच्च	लोभ चेतसिक ।
३	निरोध सच्च	निर्वाण ।
४	मग्ग सच्च	मार्ग ४ गूली दुगु सम्मादिट्ठि, सम्मासङ्गप्प, सम्मावाचा, सम्माकम्मन्त, सम्माआजीव, सम्मावायाम, सम्मासति, सम्मा समाधि धका सोतापत्ति मार्ग ८ गू वा ७ गू । सकदागामि मार्ग ८ गू वा ७ गू । अनागामि मार्ग ८ गू वा ७ गू । अरहन्त मार्ग ८ गू वा ७ गू । आर्य सत्यं मुक्तगु धर्म मार्ग ८ गूलिं बाकि दनिगु

		मार्ग चित्तुप्पाद २९ गू, फल चित्तुप्पाद ३७ गू, अनिन्द्रिय वद्ध रूप, प्रज्ञप्ति थुलि धर्म जुल
		मार्ग ८ गुलिं बाकिं दनिगु मार्ग चित्तुप्पाद २९ गू, फल चित्तुप्पाद ३७ गू, मुख्य हिसाबं आर्य सत्यं विमुक्त जुयाच्चन । उपचार हिसाबं आर्य सत्य कायफु ।
जम्मा	४ गू आर्य सत्य	चित्त ८९ गू, चेतसिक ५२ गू, रूप २८ गू व निर्वाण जुल ।

सब्ब सङ्गह स्वरूपया कोष्ठ

संख्या	सङ्गह	व्यूमाःगु स्वरूप	स्वभाव धर्म	उकिया स्वरूप
१	खन्ध	खन्ध ५ गू	५	रूप, वेदना, सञ्जा, सङ्कार, विञ्जाण ।
२	उपादान क्खन्ध	उपादानखन्ध ५ गू	५	रूप, वेदना, सञ्जा, सङ्कार, विञ्जाण ।
३	आयतन	आयतन १२ गू	सब्ब धम्म	चित्त ८९ गू, चेतसिक ५२ गू, रूप २८ गू, निर्वाण ।
४	धातु	धातु १८ गू	सब्ब धम्म	चित्त ८९ गू, चेतसिक ५२ गू, रूप २८ गू, निर्वाण ।
५	सत्य	सत्य ४ गू	सब्ब धम्म	चित्त ८९ गू, चेतसिक ५२ गू, रूप २८ गू, निर्वाण ।
जम्मा	सङ्गह ५ गू	४४	सब्ब धम्म	चित्त ८९ गू, चेतसिक ५२ गू, रूप २८ गू, निर्वाण ।

थुगु रूपं भिन्न भिन्न दयाच्चन

सब्ब सङ्गह स्वरूप क्वचाल

अभ्यास प्रश्न

- १) छाया् सब्ब सङ्गह धका धा:गु ?
- २) खन्ध शब्दया छु अर्थ बियातल ?
- ३) वेदना छगू जकयात खन्ध दय्कीगु बखतय् गथे समूह याय्गु ?
- ३) खन्ध-उपादानक्खन्ध धका छाया् निथी भेदयाना त:गु ?
(खन्ध व उपादानक्खन्धया विशेषता क्यं धका न्यन धा:सानं उत्तर समान हे जुल)
- ५) खन्ध न्यागूया नां व स्वभाव धर्म कथं काय्गुयात मिलय् याना क्यं ।
- ६) उपादानक्खन्धया नां व स्वभाव धर्म कथं काय्गु मिलय् याना क्यं ।
- ७) आयातन १२ गू या नां व स्वभाव धर्म कथं काय्गु मिलय् याना क्यं ।
- ८) छाया् आयतन १२ गू जुइ फुगु ? संग्रह प्रमाण बिया क्यं ।
- ९) धातु १८ गू या नां व स्वभाव धर्म कथं काय्गु मिलय् याना क्यं ।
- १०) छाया् १८ गू धातु दय्फुगु ? संग्रह प्रमाण बिया क्यं ।
- ११) आर्य सत्य ४ गूया नां व स्वभाव धर्म कथं काय्गु मिलय् याना क्यं ।
- १२) आर्य सत्यं मुक्तगु धर्मयात लिक्कया क्यं ।
- १३) “चतुसच्चविनिमुत्तो ज्ञेय्यो नाम नत्थि” - धयात:गु अनुसारं उगु सत्यं मुक्तगु धर्मयात दय् योग्यगु सत्यय् दुने दुध्याका क्यं ।
- १४) निर्वाणयात छाया् खन्ध दय्के मज्जू ? संग्रह प्रमाण बिया क्यं ।
- १५) भेदाभावेन धयागुली भेद ११ गू दुगुयात गिन्ति याना क्यं ।

समुच्चय काण्ड क्वचाल

प्रत्यय काण्ड - ८

प्रतिज्ञा

पालि :- येसं सङ्गतधम्मामं - ये धम्मा पच्चया यथा ।
तं विभागमिहेवानि, पवक्खामि यथारहं ॥

भावार्थ :- गुगु स्वभाव दुगु सहेतुक चित्त ७१-गू, मोहमूल निगुली च्वंगु मोहं अलगगु चैतसिक ५२-गू, सहेतुक चित्तज रूप, सहेतुक प्रतिसन्धि कर्मज रूप आदि प्रत्ययुत्पन्न धर्मयात गुगु खुगू हेतु इत्यादि प्रत्यय धर्मतयसं गुगु खुगू हेतु शक्ति आदि प्रकारं उपकार याइगु खः; उगु प्रत्ययुत्पन्न धर्मयात उगु प्रत्यय धर्मतयसं उपकार याइगु शक्ति विभाजनया थुगु समुच्चयसंग्रहयां ल्यु वयाच्वंगु प्रत्ययसंग्रहया थासय् आः जिं योग्यतानुसारं विशेष रूपं कने ।

व्याख्या :- पच्चय काण्डया अभिप्राय - पच्चयुत्पन्न यात क्यंगु काण्डयात “पच्चय काण्ड” धका धाइ ।

पच्चय - धयागु पालियात भीगु भाषं प्रत्यय धका धाइ । उकीया अर्थ खः सम्बन्धित फलया “हेतु” । थौकने लोकय “द्रव्य वस्तु” धका धयातःगु लुं वहः आदि धन द्रव्य वस्तुया धनियात माःगु फल बी थें माःगु फल बीगु धर्मयात “पच्चय अथवा प्रत्यय” धका धाइ ।

पच्चयुप्पन्न - च्वय धया वयागु हेतु धर्मया कारणं उत्पत्ति जुइगु फल धर्मयात पालिं पच्चयुप्पन्न, भीगु भाषं प्रत्युपन्न धका धाइ । (पच्चयतो उप्पन्न=पच्चयुप्पन्न । पच्चयतो+कारण धर्मया कारणं+उप्पन्नं=उत्पत्ति जुइगु फल) सारांश कथं प्रत्यय धयागु हेतु धर्म, पच्चयुप्पन्न धयागु फल धर्म ।

येसं सङ्गत --- यथारहं - धइगु गाथा प्रतिज्ञायात क्यंगु गाथा जुल । थुगु गाथाया तात्पर्य “आःजि थुगु पच्चय संग्रहलय् प्रत्यय धर्म व प्रत्ययुत्पन्न धर्म उपकार याइगु शक्तियात क्यने धाःगु जुल” ।

येसं सङ्गतधम्मानं धइगु पालिं पच्चुत्पन्न धर्मयात क्यंगु जुल । सङ्गत धम्मानं धयातःगु कारणं प्रच्चयुत्पन्न धाक्व सङ्गत धर्म हे जुल, (असङ्गत प्रज्ञप्ति दुमथ्या धका सीकि - (कर्म, चित्त, ऋतु, आहार व आरम्मण आदिया कारणं दया वइगु चित्त चेतसिक व रूप धर्मयात सङ्गत धका धाइ) ।

ये धम्मा - धइगु पालिं प्रत्यय धर्मयात साधारण रूपं “ये धम्मा” धका धयातःगुलिं प्रत्यय धर्मया दुने सङ्गत धर्म असङ्गत धर्म जुया च्वंगु निर्वाण धर्म व प्रज्ञप्ति धर्म नं दुथ्या ।

यथा धइगु पालिं हेतु शक्ति आरम्मण शक्ति आदि २४ गू प्रत्यय द्वारा उपकार याय् फुगु सत्ययात क्यंगु जुल ।

पच्चया :- लोक्य “तःधंम्ह मनू” चीधंम्ह मनूयात उपकार यानातःगु दु” धाय्बलय (१) छुहे आधार भरोसा मदुम्हसित आधार भरोसा दय्का बीगु व (२) दयाच्चने धुंकूगु आधार भरोसायात स्थिर याना तय् फय्क सहायता बीगु थें प्रत्यय धर्म प्रत्युत्पन्न धर्मयात उपकार याइ” धका धाय्गु वखतय् (१) उत्पन्न मज्जीनिगु प्रत्युत्पन्न धर्मयात उत्पन्न जुइकीगु, (२) उत्पन्न जुइ धुंकूगु प्रत्युत्पन्न धर्मयात सहायता बीगु यात “उपकार याइगु” धका धाइ ।

“तं विभागं, धइगुली “तं” या अर्थ “येसं” ये धम्मा”, व “यथा” धका स्वयीयात हानं छकः काय्गु । विभाग शब्द “भाग भाग याना तःगु विशेष प्रभेद” धका अर्थ पिहाँ वः ।

“तं विभाग” - उगु प्रत्यय, प्रत्युत्पन्न धर्म, उपकार याइगु भाव धुगुरूपं शक्ति थीथी” धका अर्थ वियातःगु जुल ।

नय निगूया विशेषता

पालि :- पटिच्चसमुप्पादनयो पढाननयोचे’ति पच्चय सङ्गहो दुविधो वेदितब्बो ।

भावार्थ - प्रतीत्यसमुत्पादनय व प्रस्थाननय धका प्रत्यय संग्रहयात थुकथं निधी कथं सीकेमाः ।

व्याख्या :- “पतिच्चसमुप्पादनयो ..... वेदितब्बो” धयागु पालिं नय निगू दुगु कारण क्यनातल ।

पालि :- तस्य तदभावभाविभावाकारमत्तो पलक्खितो पटिच्चसमुत्पादनयो । पट्टामनयो पन आहच्च पच्चयद्वित्तमारब्भ पवुच्चति । उभयं पन बोमिस्सित्वा पपच्चेन्ति आचरिया ।

भावार्थ :- इपिं नय निगू मध्यय् उगु अविद्यादि कारण धर्मया उत्पत्तिं लिपा उत्पन्न जुडगु स्वभाव दुगु संस्कारादि फल धर्मयागु उत्पत्ति आकार मात्रं नियमितगु नययात प्रतित्यसमुत्पादनय धाइ । प्रस्थाननययात जक विशेषयाना उत्पन्न जुडगु प्रत्यय धयागु आधारयात कारणयाना कने माःगु जुया च्वन । निगुलिं नययात ल्वाकःबुकः याना अर्थकथाचार्यपिसं विस्तृत याना तल । जिमिसं (अनुरुद्धाचार्यपिसं) ला अलग अलग याना क्यने त्यना ।

व्याख्या :- “तस्य ..... पवुच्चति” धयागु पालिं उगु नय् निगूया विशेष भेद जुया च्वंगु आकारयात क्यंगु जुल । विशेष भेद जुया च्वंगु आकारयात न्हापालाक पालि दुयें क्यने ।

“अविज्जा पच्चया सञ्जारा, सञ्जार पच्चया विञ्जणं ..... दोमनस्सुपायासा सम्भवन्ति” - ध्व पटिच्चसमुत्पाद पालि जुल ।

“हेतु हेतु सम्पुयुत्तकानं धम्मानं तंसमुद्धानानं च रूपानं हेतुपच्चयेन पच्चयो” - -- ध्व पट्टान पालि जुल ।

प्रतित्यसमुत्पाद पालि - ‘अविज्जापच्चया’ धइगु पालिं प्रत्यय कारण धर्मयात क्यंगु जुल । ‘सञ्जारा’ धइगु पालिं ‘प्रत्ययोत्पन्न’ कार्य धर्मयात क्यंगु जुल । ‘सञ्जार पच्चया’ धइगु प्रत्यय’ कारण धर्मयात क्यंगु जुल । ‘विञ्जाणं’ धइगु पालिं प्रत्ययोत्पन्न’ कार्ययात क्यंगु जुल । थुगु प्रकारं न्ह्यो न्ह्योयागु कारण ‘प्रत्यय’ द्वारा ल्यू ल्यू यागु प्रत्ययोत्पन्न धर्म उत्पन्न जुड । अर्थात् प्रत्यय समूहद्वारा प्रत्ययोत्पन्न धर्म उत्पन्न याइ । ‘समुत्पाद’ शब्दय् ‘सम्’ शब्द ‘सम’ व ‘सह’ अर्थय् प्रयोग जुया च्वंगु खः । ‘सम’ या अभिप्राय - ‘अविद्या द्वारा संस्कार उत्पन्न जुडबले केवल संस्कार जक उत्पन्न जुडगु मखु बरु संस्कारया नाप नापं चित व चेतसिक फुककं समरूपं अथवा नापं उत्पन्न जुड । थुगु कथन अनुसार अविद्या द्वारा संस्कार उत्पन्न जुडबले केवल छगू जक संस्कार उत्पन्न याइगु मखु, संस्कार नापं चित्तचेतसिक धर्मत नं नापं छक्कोलं तुं उत्पन्न

जुइ । तर अविद्याया कारणं उत्पन्न जूगु उगु धर्मय् “संस्कार’ धइगु चेतना प्रधान जुइगुलिं प्रधान नय अनुसार ‘अविज्जा पच्चया सङ्गारा’ धका धाःगु खः । थुकथं प्रतित्य समुत्पाद पालिं ‘प्रत्यय’ व ‘प्रतयोत्पन्न’ धर्म यात जक कथंगु जुल । “गुगु प्रत्यय शक्तिं उपकार याःगु” धका प्रत्यय शक्ति विशेषयात मकथं ।

पद्दान पालि - “हेतु” धयागु शब्दं प्रत्यययात क्यंगु जुल । “हेतु सम्पयुत्तकानं धम्मानं तं समुद्धानानञ्च रूपानं” धइगु शब्दं प्रत्ययोत्पन्न धर्मयात क्यंगु जुल । “हेतु पच्चयेन” धइगु शब्दं हेतु प्रत्ययशक्ति यात क्यंगु जुल । थुकथं प्रत्यय प्रत्ययोत्पन्न जक मखु पत्यय शक्तियातनं बाँलाक पूर्वक उद्धरण याना क्यंगु जुल । ध्व पालि दुगु अनुसारं स्पष्टयाना क्यंगु जुल । स्पष्ट याना क्यंगुयात ख्यालतयाः संग्रहया धःगु हे कथं वना च्वंगुयात विचार याये माली ।

तब्भावभावि ..... पटिच्चसमुत्पादनयो - (तब्भाव = उगु पाखें जूगु) ‘तब्भाव’ धइगु पालिं ‘अविज्जापच्चया, सङ्गारपच्चया’ आदि प्रत्यय धर्मयात क्यंगु जुल । उकिं “तब्भाव - उगु अविद्या आदि प्रत्यय धर्मया कारणं जुइगु” धका अर्थ सीकि ।

भावी - उत्पन्न जुइगु स्वभाव धर्म ध्व ‘भावी’ धइगु पालिं ‘सङ्गारा, विज्जाण’ आदि प्रत्ययोत्पन्न धर्म धकाः क्यंगु जुल ।

भाव - उत्पत्ति जुइगु फल धर्म धका अर्थ सीकि ।

भावाकार - (भाव + आकार) उत्पत्ति जुइगु ढंग । थुगु पालिं अन्तिमगु “सम्भवन्ति” क्रियायात लक्षयाना धाःगु जुल । ‘मत्त’ - शब्द एव शब्दया पर्यायवाचि शब्द जुल । “थुलि जक, थुलि मात्र” धइगु अर्थयात कथंगु जुल । “पद्दान नयर्थे पच्चय शक्तियात मकथं” धका रोक्य याःगु जुल ।

पद्दाननयो ..... पबुच्चति - ‘आहच्च’ धइगु ध्व पदय् ‘आ’ पूर्व ‘हन’ धातु व त्वा प्रत्यय जुल । आ पूर्व हन धातु ‘विशेष’ अर्थय् प्रयोग जुइ । उकिं ‘आहच्च’ या अर्थ ‘विशेष याना’ धइगु अर्थ कथंगु जुल ।

‘पच्चयद्विति’ धइगु थुगु पदय् ‘ठिति’ शब्दं स्थित जुइगुया शक्ति” धइगु अर्थ क्यंगु जुल ‘तिद्वन्ति एताया ति ठिति, पच्चयानं ठिति, पच्चयद्विति’ प्रत्यय या स्थित जुया

चवनेगु शक्तियात 'पच्चयट्ठिति' धका धाइ । "आहच्च पच्चयट्ठिति" या अर्थ भीगु भाषं बिल धा:सा "विषेश" जुयाचवंगु प्रत्ययशक्ति धइगु अर्थ जुल । हेतु खुगू धर्मय् 'हेतुशक्ति' नां जुया चवंगु शक्ति विशेष दया चवन । आरम्भण खुगू धर्मय् 'आलम्बनशक्ति' नां जुया चवंगु 'शक्ति विशेष दयाचवन' । थुगु रूपं उगु उगु प्रत्यय शक्ति विशेषयात "आहच्च पच्चयट्ठिति" धका धाइ ।

विशेष सूचना - थुगु रूपं हेतु प्रत्यय जुल धाय्वं जुइगु स्वभाव दया चवंगु फल प्रत्ययोत्पन्न धर्मया उत्पत्ति जुइगु ढंग आकार मात्रयात कचना (पट्टान नय लय् थें) प्रत्यय शक्ति विशेषयात मक्कचंगु नययात प्रतित्यसमुत्पाद नय धाइ । प्रत्यय, प्रत्ययोत्पन्न जक मखु प्रत्यय शक्तियात नं क्यंगु नय यात पट्टान नय धका सीकि ।

उभयं पन ओमिस्सित्वा पपञ्चेन्ति आचरिया - ध्व खँ प्रतित्य समुत्पाद अर्थकथाचार्ययात लक्षितयाना सूचं वियात:गु खँ जुल । विभङ्ग पाली पतिच्चसमुत्पाद विभङ्ग धका दु । उगु विभङ्गयात व्याख्या याना च्वंम्ह अर्थकथाचार्य प्रतित्यसमुत्पाद नययात जक मक्कचंसे पट्टान नय यातनं मिलय्याना (पच्चयो होति पुञ्जानं दुविधा) । - सा = उगु अविद्या, पुञ्जानं = पुञ्जाभि सञ्चारयात, दुविधा = आरम्भण प्रत्यय शक्ति व उपनिस्सय प्रत्यय शक्ति धयागु निगू प्रत्यय शक्तिद्वारा, पच्चयो = उपकार याइगु होति = जुयाचवन । इत्यादि रूपं व्याख्या याना तल । जि (भदन्त अनुरुद्धाचार्यं) पाठक पिनिगु सुविधाया निमित्तं प्रतित्यसमुत्पाद नय, पट्टाननय निगूयात नं छुट्टय छुट्टय याना व्याख्या याना कचने धा:गु जुल ।

नय निगूया कोष्ठ

संख्या	नय	स्वरूप
१	पटिच्चसमुत्पाद नय	प्रत्यय व प्रत्ययोत्पन्न धर्म निगूया जक उत्पत्ति ज्जीगु क्यनीगु नय ।
२	पट्टाननय	प्रत्यय धर्म, प्रत्ययोत्पन्न धर्म जक मखु प्रत्ययशक्ति विशेषयात समेत क्यनीगु नय ।

अभ्यास प्रश्न

- १) गुजोगु काण्डयात पच्चयकाण्ड धका धाइ ?
- २) गुजोगु धर्मयात पच्चय धका धाइ ?
- ३) गुजागु धर्मयात प्रत्ययोत्पन्न (पच्चुपन्न) धका धाइ ?
- ४) 'सङ्गत धम्मानं' लय् सङ्गत धयागु गुजागु धर्म खः ?
- ५) सङ्गत, असङ्गत, व प्रज्ञप्ति स्वर्थं मध्यय प्रतयय धर्म गुगु किसिमयागु जुइ बहः जुया प्रत्ययोत्पन्न गुजागु जुइ हः जू ? सम्बन्धित पालि प्रमाण विया कथं ?
- ६) पच्चया धइगुलिं 'उपकार याइ' धइगु गुकथं ?
- ७) तच्चाव, - भावि - भावाकारमत्त पदया अर्थं छुट्यं छुट्यं याना कथं ?
- ८) मत्त धयागु शब्दं गुगु अर्थयात क्यना छुकियात पना तल ?
- ९) "आहच्च पच्चयद्विति " लय् आहच्चया अर्थं, पच्चयद्वितिया अर्थं छुट्यं छुट्यं याना कथं ?
- १०) गुजागु नययात पटिच्चसमुत्पाद नय धाइ ?
- ११) गुजागु नययात पट्टाननय धका धाइ ?

प्रतीत्यसमुत्पादनय

पालि : तत्थ अविज्जापच्चया सङ्कारा, सङ्कारपच्चया विज्जाणं । विज्जाणपच्चया नामरूपं । नामरूपपच्चया सलायतनं । सलायतनपच्चया फस्सो । फस्स पच्चया वेदना । वेदनापच्चया तण्हा तण्हापच्चया उपादानं उपादानपच्चया भवो । भवपच्चया जाति । जातिपच्चया जरामरणसोक परिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा सम्भवन्ति । एवमेतस्स केवलस्स दुक्खकखन्धस्स समुदयो होती' ति ।

भावार्थ : इपिं निगू नय मध्यय् "अविज्जा ..... पे ..... समुदयो होति" धयागु थुगु नययात थ्व प्रत्ययसंग्रहया थासय् प्रतीत्यसमुत्पादनय धाइ ।

प्यंगू आर्य सत्य धर्मयात त्वः पुइ यःगु मोह धयागु कारणं पुण्याभिसंस्कार, अपुण्याभिसंस्कार, अनेज्जाभिसंस्कार उत्पन्न जुइगु जुया च्वन । संस्कार धयागु कारणं प्रतिसन्धि चित्तं छगूपाः नीगू (१९ -गू) धयागु विज्ञान, अथवा लौकिक विपाक ३२ - गू

धयागु विज्ञान वा छ्गूपाः ग्वीगू (८९ - गू) चित्त धयागु विज्ञान उत्पन्न जुइगु जुयाच्चन । विज्ञान धयागु कारणं, नाम, रूप व नामरूप उत्पन्न जुइगु जुया च्वन । नाम रूपया कारणं चक्षुआयतन, स्रोतायतन, घाणायतन, जिह्वायतन, कायायतन व मनायतन अथवा षडायतन उत्पन्न जुइगु जुया च्वन । षडायतन धयागु कारणं चक्षुसंस्पर्श, स्रोतसंस्पर्श, घाणसंस्पर्श, जिह्वासंस्पर्श, कायसंस्पर्श व मनोसंस्पर्श उतपन्न जुइगु जुयाच्चन । स्पर्श धयागु कारणं चक्षुसंस्पर्शज वेदना, स्रोतसंस्पर्शज वेदना, घाणसंस्पर्शज वेदना, जिह्वसंस्पर्शज वेदना, कायसंस्पर्शज वेदना व मनोसंस्पर्शज वेदना अथवा सुख, दुःख व उपेक्षा वेदना उत्पन्न जुइगु जुया च्वन । वेदना धयागु कारणं कामतृष्णा भवतृष्णा व विभवतृष्णा, शब्दतृष्णा, रसतृष्णा, प्रष्टव्यतृष्णा व धर्म तृष्णा उत्पन्न जुइगु जुया च्वन । तृष्णा धयागु कारणं काम उपादान, दृष्टि उपादान, शीलव्रत उपादान व आत्मवाद उपादान उत्पन्न जुइगु जुया च्वन । उपादान धयागु कारणं कर्म भव व उतपत्ति भव सम्पन्न जुइगु जुया च्वन । भव धयागु कारणं प्रतिसन्धि च्वनेगु दया वइगु जुया च्वन । ज्याथः जुइगु, सीगु, शोक जुइगु, विलाप जुइगु, दुःख जुइगु, मन स्यनीगु, तःसकं डाह जुइगु उत्पन्न जुइगु जुया च्वन । थुकथं च्वय् कना वयागु प्रत्यय परम्परा बिधि अनुसार सुखादि लिसे त्वाकः मज्याःगु थुगु दुःख पुचः प्रकट रूपय उत्पत्ति जुइगु जुल ।

ध्व थुगु थासय् प्रतीत्यसमुत्पाद नय खः ।

व्याख्या :- प्रतीत्यसमुत्पाद अभिप्राय - “अविज्जा पच्चया” - सीकेमागुयात मस्यु, सीकेम्वाःगुयात स्युगु धर्मयात ‘अविज्जा’ धका धाइ । (अ + विज्जा, अ = विरोधि धर्म + विज्जा = ज्ञानया विरोधि धर्म” धइगु अर्थ जुल) अविद्याया स्वरूप अकुसल चित्त १२ गू नाप मिलयजुगु मोह चेतसिक खः । थुगु अविद्यां सीके योग्यगु फुक्क स्थानयात थःम्हं जक मस्युगु मखु थःलिसे सम्प्रयुक्त अकुसल, चित्त, चेतसिक तथा अनुसयित सत्वयात नं सीके बी मखु । गथे मोतिविन्दु मिखय् बलकी मनूतेसं सीके योग्यगु स्थान नं सीके फइ मखु अथे हे अविद्या त्वपुलकि सीके बहगु धर्म यात सीके फइ मखु । अभिधर्म नय अनुसार अविद्याया च्यागू थासय् आवरण दइ । गथेकि - (१) दुःख सत्य, (२) समुदाय सत्य, (३) निरोध सत्य, (४) मार्ग सत्य, (५) पूब्वन्त - अतीतयागु स्क्न्ध, आयातन, धातु, समूहयात पुब्वन्त धका धाइ । (पुब्व + अन्त, पुब्व = अतीतयागु, ‘अन्त = भाग खः १) गुलिं पृथग्जन पुद्गलापिसं अतीत

भवय् उत्पन्न जूगु यात विश्वास याइ मखु । उमिसं थुगु भवय् इश्वर आदिपिसं निर्माण याना जक श्रृष्टि उत्पन्न जूगु खः धका विश्वास याइ । थुकीयात हे 'पुब्बन्ते अञ्जाणं' धका धाइ । (६) अपरन्त - अनागतय् उत्पन्न जुइगु खन्ध आदि समूहयात 'अपरन्त' धका धाइ । गुलि पुद्गलपिसं अतीत भवय् उत्पन्न जुइगुयातला विश्वास याइ तर 'अनन्तर (आगामी) भवय् अर्हत मज्जतल्ले उत्पन्न जुइ तिनि धका विश्वास याइ मखु । उमिसं सी धुनकि जीवन उच्छेद (त्वादल) धका विश्वास याना च्वनी । थुकीयात 'अपरन्ते अञ्जाणं' धका धाइ । (७) पूब्बन्तापरन्त - न्हापा व लिपायागु निगूयात 'पूब्बन्तापरन्त' धका धाइ । पूर्व व अपर भवय् उत्पन्न स्कन्ध, धातु, आयातन 'भाग्य् आवरणरूपी अविद्या यात हे 'पुबबन्तपरान्ते अञ्जाणं' धका धाइ । (८) पटिच्चसमुत्पाद - अविद्यां प्रतीत्यसमुत्पाद धर्मयात नं यथार्थ स्वभाव सीके मफ्यक तवपुया तइ । गथे कि - 'अविद्या - आदि प्रत्यय खः, संस्कार आदि प्रत्ययोत्पन्न धर्म खः, अविद्या आदि प्रत्ययया कारणं हे संस्कार आदि प्रत्ययोत्पन्न (कार्य) उत्पन्न जुइ धका सीके मफ्यक त्वपुया तइ ।

थुगु ८ गू नाप सम्बन्ध दुगुयात मस्युगु यात जक अविद्या धका धाइ । तस्कं तिष्ण ज्ञान दुपिनिगु विषय जुयायात सीके मफु यात अविद्या धाइ मखु ।

अविद्या नं ख्वातुगु व सालुगु हिसावं निथी दु । कुशल, अकुशल तक नं सीके मफुगु अविद्या ख्वातुगु अविद्या खः । गुपिके कुशल अकुशल कर्मया ज्ञान नं दु कुशल अकुशलायात ध्वीका अकुशल त्वःता कुशल कर्म नं समादान याइ । अथेजूसां तभि इमिके अविद्या मदु धका धाय् फइ मखु । छाया् धाःसा सम्पूर्ण अविद्या अर्हत जुलकि तिनि मदइ । उकिं अर्हत बाहेक मेपिं सत्त्वपिके सालुगु जूसां अविद्या दयाच्वनी । श्रोतापन्न, सकृदागामी व अनागामी आर्य पुद्गलपिं जूसां प्यंगू आर्य सत्ययात यथाथ ध्वीके धुंकूसां अविद्या पूर्ण रूपं मदुगु मखुनि । खः इमिके साधारण पृथज्जन पिंके थें तस्कं ख्वातुगु अविद्या ला मदु तर सालुगु अविद्या दनि । अर्हत जुलकि तिनि सम्पूर्ण अविद्या विरहित जुइ फइ । थन 'प्यंगू आर्य सत्ययात स्यू' - थुलि धाय् मात्रं खालि किताब ब्वना स्यूगु यात स्यूगु धाइ मखु व ला सञ्ज्ञानमात्र खः । ज्ञानं दुःख स्वभाव, समुदय स्वभाव - आदियात साक्षात रूपं स्यूगु तिनि 'प्यंगू आर्य सत्ययात स्यूगु' जुइ ।

अविद्यां रहित जुइ मात्रं फुक्क स्यूगु जुइमखु - अविद्यां सम्पूर्ण प्रकारं विमुक्त

अर्हत पिंके नं लौकिक, लोकोत्तर सम्पूर्ण धर्मया न्ह्याबलें ज्ञान दया चवनी धका धाय् फइमखु । खला सिइके योग्यगु प्यंगू आर्य सत्ययात यथाथ रूपं स्यूम्ह जुइ । प्यंगू आर्य सत्यया यथाथ ज्ञान हे अविद्या निर्मूलया मूख्य फल खः । अर्हत जूसां तभि गुपिं प्रतिसम्भिदा प्राप्त मज्जुपिं खः, वसपोलपिंके त्रिपिटक विधिपूर्वक अध्ययन यातकि तिनि दइ । त्रिपिटक अध्ययन याःसां तभि सत्त्व प्राणीपिनिगु अध्यासयया ज्ञान दइ मखु । आसय - अनुसयज्ञान, इन्द्रियपरोपरियत्तिज्ञान व सर्वत्रता ज्ञानया स्वामी भगवान बुद्ध हे जक अशेष ज्ञेय धर्मयात स्यूम्ह जुइ । उकिं लौकिक, लोकोत्तर फुक्क धर्मयात मस्यूगु अविद्याया आवरणं जक मखु । थःगु ज्ञान शक्तिया दौर्बल्यतां खः । उपमा - सूर्यया प्रकाश दयानं तापाक खंके मफुगु अन्धकारं त्वपुयातःगुलिं मखु । थःगु मिखाया दुर्वलतां जक खंके मफुगु थें खः ।

सङ्गारा सम्भवन्ति - थुगु जन्मया कायिक कर्म, वाचिक कर्म, मानसिक कर्म व लिपायागु जन्या निमित्तं विपाक दयकीगु कर्मयात "सङ्गार" धका धाइ । सङ्गारया स्वरूप लौकिक कुशल, अकुशल चित्त नाप मिले जूगु चेतना २९ गू खः । थुपिं संखार अविद्याया कारणं दइगु जुयाच्चन । खला मार्ग चेतना नं फल नामक विपाक संस्कृत धर्मयात संस्कार याइ । अथे जूसानं मार्ग चेतना थुगु 'वट्ट कथा' (संसार चक्र कथा) नाप छुं सम्बन्ध मदुगु कारणं सङ्गार धर्मय् ल्याखाना मतः । थुपिं लौकिक चेतना पुञ्जाभिसङ्गार, अपुञ्जाभिसङ्गार व आनेञ्जाभिसङ्गार भेद कथं स्वथी दु । उपिं मध्यय् महाकुशल ८ गू रूप कुशल ५ गू नाप मिलय् जूगु १३ गू चेतनायात "पुञ्जाभिसङ्गार" धका धाइ । (पुञ्ज + अभिसङ्गार = पुञ्ज; कुशल जुयाच्चंगु + अभिसङ्गार = दयकीगु धर्म । सङ्गार व अभिसङ्गार या अर्थ समान खः ।) अकुशल १२ गू नाप मिलय् जुगु चेतनायात अपुञ्जाभिसङ्गार धका धाइ । ('न पुञ्जं अपुञ्जं' पुण्यया विपरित अपुण्य खः । पुण्यं स्वसन्तानयात गथे शुद्ध याइगु खः उकिया ठीक विपरित अपुण्यं थःगु सन्तान (विपाक जुयाच्चंगु नाम रूप स्कन्ध) यात मलिन याना बिइ । अरूप कुशल ४ गू नाप मिलेजुगु चेतना यात आनेञ्जाभिसङ्गार धका धाइ । ('न इञ्जतीति अनिञ्जं, अनिञ्जं येव आनेञ्जं' कम्पमजुइगु स्थिर धर्म यात हे आनेञ्ज धका धाइ । अरूप धर्म समाधिया बल शक्ति बल्लागुलिं विरोधि धर्मया कारणं कम्प मज्जुसे दृढ व निश्चल जुया चवनी । उकिं अरूप समापत्तियात हे आनेञ्ज धका धाइ ।

अविद्यां अपुञ्जाभिसङ्घारया उत्पत्ति - प्राणीहिंसा कर्म प्राणीपिं धुगु लोक्य् नं निन्दा ज्वीकाच्वने माली, राजदण्ड आदि भोग याय् माली, लिपायागु भवय् नं अपाय दुर्गती जन्म ज्वी माली । हानं मनु जूया जन्म जूसां अङ्ग प्रत्यङ्ग हीन ज्वीका अनिष्ट फल प्राप्त ज्वीका च्वने माली, धुगु प्रकारं खुया कयागु काम मिथ्याचार यानागुलिं अनेक प्रकारया अनिष्ट फल भोग याना च्वने माली । गथे सीगु संकल्प याना च्वंम्ह मनु बीष नय्त ग्याइमखु अथे हे अविद्यां युक्तम्ह मनु पापकर्म यायेगु खना ग्याइमखु, पापकर्मया दुष्परिणम खना नं ग्याइमखु । छ्वातुसे च्वंक अविद्यां त्वपुया तःपि मनु तय्केला कुशल व अकुशलया विवेक हे दइ मखु । गुलिं अविद्या छ्वातुसे मच्चंपिंके कुशल व अकुशलया ज्ञान दइ । अथेसां तभि लोभ, द्वेष उत्पन्न जुलकि उम्ह पुद्गलयाके दुगु अविद्यां त्वपुया तइगुया कारण दुश्चरित कर्म सम्पादन याय्त न्ह्यचिली ।

पुञ्जाभिसङ्घार व आनेञ्जाभिसङ्घारया उत्पत्ति - गुबले तक नाम रूप स्कन्ध दइ उबले तक जाति, जरामरण आदि प्राकृतिक दुःख मुक्ति जुइ धइगु असम्भव खः । अनेक प्रकारया अन्तराय भोग मयासें मगाः । यशकीर्ति व धन सम्पत्तिया विनाश प्रियनाप वियोग, अप्रियपिनाप सम्प्रयोग, योगु इच्छायानागु प्राप्त मज्जीगुलिं उत्पन्न ज्वीगु परिताप आदि दुःख समूह ध्व सुःखसंज्ञक मनुष्य योनि हे प्राप्त ज्वी । खला देव भूमी व ब्रह्म भूमी दुःख तस्कं कम, अथे जूसां अनं च्यूत जुइगु समये थपिसं भोग याना च्वंगु यश, ऐश्वर्य आदि सुखं वियोग जुइ, अनंलि गुलि सुख उगु सुख ऐश्वर्य प्राप्त याना दुगु खः व स्वयां यक्को अप्पो दुःख अनुभव जुइ । देव भूमी, ब्रह्म भूमी च्यूत ज्वीइ न्ह्यो च्यूत जुइम्ह देवताया थःगु दिव्य प्रकाश मदया वनी, देव विमान नष्ट जुया वनी, फुक्क सुखया सामाग्रीत मदया वनी । गुकिं याना उम्ह देवता शोक परिदेव व विलाप याय् माली । विलाप यायां हे उम्ह देवता अनं च्यूत जुइ । यक्को कल्पतक आयु दुम्ह अरूपी ब्रह्मा तकनं अन्तय् विनाश नां जुया च्वंगु विपरिणाम दुःखया सामना याये माःगु जुयाच्वन । थुकथं मनुष्य, देव व ब्रह्मापिनि प्राप्त जूगु सुख समूह विपरिणाम दुःख एकान्तरूपं बीगु हे जुया च्वन, अथे जूसां तभि मनुष्य देव ब्रह्मापिनि ऐश्वर्य - सुखया इच्छा अभिलाषा याइम्ह सत्वं थुपिं दुःखत स्मरण याइ मखु । स्मरण जूसां तभि अविद्यां त्वपुया तइगु कारणं दुःखया रूपय् खनी मखु, अले तृष्णां उकी आसक्त जुया तःधंगु उत्साह पिकया पुण्य एवं आनेञ्जाभिसङ्घार मुंकी ।

विवट्टनिस्सित संझार नं अविद्यां रहित मजू - मनुष्य देव एवं ब्रह्मा आदि सुख सम्पत्तिया कामना याइगु वट्ट निस्सित पुण्यला अविद्यां युक्तगु जुल - ध्वला सक्सिनं स्यूगु खँ खः । संसारया दुःखयात खनाः दुःखं रहितगु निर्वाण कामना याना याइगु विवट्टनिस्सित पुण्यया हेतु नं अविद्या हे खः । तर थुकी गुलिं गुलिसिया सन्देह दु । धन 'पकतूपनिस्सय' प्रत्यय यात ध्यान तये माः । छुं विशेष व्यापार मयासे धःगु स्वभावं हे जक उपकार याइगु शक्ति विशेषयात 'पकतूपनिस्सय' शक्ति धाइ । विवट्ट निस्सित पुण्य कर्म याइबलय् अविद्या, कर्म याये न्हयो 'उत्पाद - स्थिति - भङ्ग' या रूप्य् प्रकट मजूसां तभि गुबले तक्क अर्हत्त्व प्राप्त ज्वी मखुनि उबले तक अनुशय धातुया रूप्य् घना च्वंगु उगु अविद्या (सांसारिक आपत्तियात त्वपुया तय्गु असमर्थ जूसां) 'पकतूपनिस्सय' शक्तिं उपकार याना हे च्वनी । अर्थात् अविद्यां रहित जुया अर्हत्त्व प्राप्त जुलकि तिनि फुक्क पुण्यकर्म सङ्गार मजूसे क्रिया मात्र जुइ । अर्हत जुइ न्हयो याःगु सम्पूर्ण पुण्य कर्म चाहे वट्टनिस्सित जुइमा चाहे विवट्ट निस्सित जुइमा, क्रिया जुइ मखु । व अविद्याया क्षेत्रं मुक्त मजूनिगु कारणं 'पुञ्जाभिसंखार' धका हे धाइ ।

“सङ्गार पच्चया विञ्जाणं” - सङ्गार निथी दु ।

१) कार्य(फल) संखार

२) कारण सङ्गार

Dhamma.Digital

कार्य सङ्गार - 'अविज्जा पच्चया संझार' धाय्बले कार्य (फल) सङ्गार खः । कार्य सङ्गारय् कुशल अभिज्ञा चेतना व उद्धच्च चेतना नं दुध्याः । थुपिं चेतना रहित मजूपिं पुद्गलपिके उत्पन्न ज्वी । उकिं थ्व अविद्याया कारणं उत्पन्न जूगु सङ्गार खः ।

कारण संखार - “संखार पच्चया विञ्जाणं” धइगुली कारण सङ्गार खः । “सङ्गारया कारणं विञ्जाण उत्पन्न ज्वी” धका धयातःगुली थुगु संखारया कारणं प्रतिसन्धि व पवत्ति कालय् लो लो कथं लौकिक विपाकचित्त ३२ गूयात जक काइ । उकी मध्यय् पुञ्जाभिसङ्गारया कारणं अहेतुक कुशल विपाक ८ गू, महाविपाक ८ गू, व रूप विपाक ५ गू जममा २१ गू विञ्जाण यात काय्गु । अपुञ्जाभिसङ्गारया कारणं अकुशल विपाक ७ गू यात काय्गु । आनेञ्जाभिसङ्गारया कारणं अरूप विपाक विञ्जाण ४ गू यात काय्गु । ('संखार पच्चया विञ्जाणं' धयातःगुली प्रतिसन्धि विञ्जाण जक काय्बलय्

कारण संस्वार धर्म मध्यय् कुशल अभिज्ञा व उद्धच्च चेतनां प्रतिसन्धि विज्ञान उत्पन्न याय् मफुगुया कारणं कुशल अभिज्ञा व उद्धच्च चेतना दुध्याके म्वाः । उद्धच्च चित्तं प्रतिसन्धि फल बी मफु । थुकिं पवत्ति कालय् जक अकुशल विपाक विञ्जाणत उत्पन्न याइ । थन हानं वट्टनिस्सित धर्म (संसार चक्र चाहिलीगु) यात जक क्यंगु विषय जुया लोकुत्तर विपाक विञ्जाणयात नं कायगु लोः मजू ।

विञ्जाणं नामरूपं सलायतनं फस्सो वेदना - विञ्जाण आदि थुपिं न्यागू धर्मयात पटिच्च समुप्पाद विभंग पाली निधी कथं व्याख्या याना तःगु दु । (१) सुत्तन्त भाजनीय व (२) अभिधम्म भाजनीय । सुत्तन्त भाजनीय अनुसार भव-काल भेद, हेतु-फल भेद, स्वंगू वट्ट भेद कथं विभाजन याना तःगु दु । थ्व अनुसार “मज्झे अट्ट पच्चुपन्नो अट्टा” थ्व पालि अनुसार पच्चुपन्न भवय् लात । “इदानी फल पञ्चकं” पालि अनुसार न्यागू फल जुल । उकिं थुपिं विञ्जाण आदि विपाक वट्टय् दुध्यात । उकिं सुत्तन्त भाजनीय अनुसार विपाक (फल) धर्म धका ग्रहण याना विञ्जाण धइगु लौकिक विपाक चित्त ३२ गू अतलि ‘नाम’ धइगु विपाक चित्त लिसे सम्प्रयुक्तगु चैतसिक नाम स्कन्ध स्वंगू (वेदना सञ्जा, सङ्कार) । रूप कायगु वखते “कम्मजरूप” सलायतन अन्तर्गत मनायतन द्वारा लौकिक विपाक चित्त ३२, व फस्स, वेदना द्वारा विपाक चित्तं सम्प्रयुक्तगु फस्स व वेदना चेतसिकयात कायगु । थ्व अभिधम्मत्थ सङ्गहो या विभाजन सुत्तन्त भाजनीय नय अनुसार याना तःगु खः ।

Dhamma.Digital

अभिधम्म भाजनीय नय अनुसार विञ्जाण आदि धाय्बले फुकक चित्त, चेतसिक, रूपयात कयातःगु खः । फस्स व वेदना धाय्बले फुकक चित्त चेतसिक नाप मिले जूगु फस्स वेदना यात कयाः तल ।

विञ्जाण पच्चया नामरूपं - विञ्जाण पच्चया धइगुली विञ्जाणयात कायगु बखतय् न्हापा न्हापायागु जन्मयागु कम्म विञ्जाण व आः वर्तमान जन्मयागु विपाक विञ्जाणयात कायगु । (चेतना धयागु कर्म नाप मिलय् जूगु चित्तयात कम्मविञ्जाण धाइ । उकिं चित्त संक्षिप्तं ८९ गू कम्मविञ्जाण जुल । “सङ्कार पच्चया विञ्जाणं” धका धयागु पालि अनुसार विपाक (फल) विञ्जाण खः । विपाकविञ्जाण धयागु स्वरूप कथं लौकिक विपाक चित्त ३२ गू यात कायगु । सङ्कारया कारणं विञ्जाण उत्पन्न जुइ धइगु अनुसार न्हापा न्हापायागु भवय् यानाःवःगु पुञ्जभिसङ्कारया कारणं वर्तमान भवय् काम सुगति

भूमी व रूप भूमी प्रतिसन्धि ग्रहण याइ । अपुञ्जाभिसङ्गारया कारणं अपाय भूमी प्रतिसन्धि विञ्जाण उत्पन्न याइ । आनेञ्जाभिसङ्गारया कारणं अरूप भूमी प्रतिसन्धि विञ्जाण उत्पन्न जुइ । न्हापा न्हापाया भवया सङ्गारया कारणं वर्तमान भवय् चक्खु विञ्जाण आदि विपाक विञ्जाण उत्पन्न याइ ।

आ: थुगु “विञ्जाण पच्चया नामरूपं” धयागु पालिं कारण विञ्जाण क्यैंगु ख: । उकिं विपाक विञ्जाण व कारण विञ्जाणया स्वरूप समान मजू ।

नामरूपं - “नामरूपं” धइगुलिं ‘नाम’ धाय्गु बखतय् विपाक विञ्जाणं नाप मिले जूगु चेतसिकयात कया:; ‘रूप’ यात काय्गु बखतय् कम्मजरूपयात काय्गु । थुपिं नाम रूप विञ्जाणया कारणं उत्पन्न जूगु ख: । (थन ‘नाम’ शब्द चित्त व चेतसिक निगूयात नं ग्रहणयाना त:गु शब्द ख: । तर ‘विञ्जाणं’ शब्दं चित्तया कारण पक्ष धका काय् धुंकूगुलिं कारण व कार्य ल्वाक मज्जाकेया निम्तिं ‘नाम’ शब्दं चित्तयात काय् म्वा: ।)

एकसेस - अरूप भूवनय् नाम जक दु, असञ्जसत्त भूवनय् रूप जक दु । पञ्चवोकार भूवनय् नाम रूप निगुलिं दु । पञ्चवोकार भूवनय् नामरूप मध्यय् नं गुबलें नाम जक, गुबलें रूपयात जक, गुबलें नाम रूप निगुलिंयात नं विञ्जाणं उपकार याइ । उकिं नामरूपं धयागुलिं “नामञ्च रूपञ्च - नामरूपञ्च - नामरूपं” धका एकसेस याना त:गु जुल । नामञ्च - (अरूप भूवन, गुबलें गुबलें पञ्चवोकार भूवनय्) नाम नं । रूपञ्च - (असञ्जसत्त भूवन, गुबलें गुबलें पञ्चवोकार भूवनय्) नाम रूपनं । नामरूपं - नाम, रूप, नामरूप (ध्व सीकातय्गु मात्र जक ख: । महाअट्टकथालय् विञ्जाणयात काय्गु बखतय् चित्त फुक्कयात कया: नामयात काय्गु वखतय् चित्त फुक्क नाम मिलय् जूगु चेतसिक फुक्कं, रूपयात काय्गु वखतय् चतुज रूप फुक्कयात कयातल ।)

नामरूप पच्चया सलायतनं - ध्व नाम रूप पच्चया धइगुली नाम रूपयात काय्गु बखतय् च्वय् धयावयागु अनुसारं नामरूपयात हे जक काय्गु । सलायतनयात काय्गु बखतय् आयतन खुगु धयागु चक्खायतन, सोतायतन, घानायतन, जिहायतन, कायायतन व मनायतन जुल । थन नं मनायतन काय्गु बखतय् लौकिक विपाक ३२ गू यात जक काय्गु । ध्व आयतन खुगुलिं पञ्चवोकार भूवनय् जक दया अरूप भूवनय् खुगूगु मनायतन छगू जक दुगु जुया “छद्दयतनञ्च सलायतनञ्च सलायतनं” धका एकसेस याना

तल । छद्वायतनञ्च - (अरूप भूवनया लागी) खुगुगु मनायतन नं, सलायतनञ्च - खुगु आयतन नं, सलायतनं - खुगुगु मनायतन, खुगु आयतन धक्का अर्थ काय् माःगु जुल ।

सलायतन पञ्चया फस्सो - थन सलायतन काय्गु बखतय् च्वय् उल्लेख याना तःगु चक्खायतन आदि खुगुयात काय्गु (रूपायतन आदि खुगु आयतन नं मेगु कथं कयातःगु दु ।) फस्स व सम्फस्स शब्दया अर्थ समान जुया च्वन । खुगु सम्फस्स धयागु - चक्खुसम्फस्स, सोतसम्फस्स, घानसम्फस्स, जिह्वसमफस्स, कायसम्फस्स व मनोसम्फस्स खः । चक्खायतनया कारणं उत्पन्न जूगु फस्सयात 'चक्खुसम्फस्स' धका धाइ । अथे हे सोतादि सम्फस्स नं थुगु हे रूपं सीके माःगु जुल । थन 'फस्स' यात काय्गु बखतय् लौकिक विपाक चित्त ३२ गू नाप मिलय् जूगु फस्स चेतसिक यात जक काय्गु । द्विपञ्चविञ्जाण वर्जित २२ गू लौकिक विपाक नाप सम्प्रयुक्तगु फस्स चेतसिक "मनोसम्फस्स" खः । "मनोसम्फस्स" मनायतनया कारणं उत्पन्न जूगु खः ।

फस्सपच्चया वेदना - खुगु फस्स उत्पन्न जुइवं खुगु वेदानां नापं हे उत्पन्न जुइ । फस्स विना वेदना उत्पन्न जुइगु असम्भव खः । उक्त सम्फस्सया कारणं उत्पन्न जुइगु वेदनायात "सम्फस्सजा वेदना" धका धया तल । (सम्फस्सतो+जाता=सम्फस्सजा ।) वेदना ६ गू धयागु - चक्खुसम्फस्सजा वेदना, सोतसम्फस्सजा वेदना, घानसम्फस्सजा वेदना, जिह्व सम्फस्सजा वेदना, कायसम्फस्सजा वेदना व मनोसम्फस्सजा वेदना । चक्खुसम्फस्सया कारणं उत्पन्न जूगु वेदनायात चक्खुसम्फस्सजा वेदना धका धाइ । अथे हे सोतसम्फस्सजा - आदि वेदानातय् पाखें उत्पन्न जूगु वेदना यात नं सीके माल । थन नं वेदनायात काय्गु बखतय् लौकिक विपाक ३२ गू नाप मिले जूगु वेदना चेतसिकयात जक काय्गु ।

स्वरूप कायेगु विशेषता - थुगु प्रतीत्यसमुत्पाद देशनाय् अभिधम्म भाजनीय विधि व सुत्तन्त भाजनीय नय धका निथी दुगु मध्यय् अभिधम्म भाजनीय नय कथं फुक्क धर्मयात कयातल । उपमा - विञ्जाणयात काय्गु बखतय् चित्त ८९ गू फस्स यात काय्गु बखतय् चित्त फुक्कं नाप मिले जूगु फस्स फुक्कंयात काय्गु । धातुकथा आदि ध्व हे विधि कथं कयातःगुलिं पुरा अभिधम्म नय अनुसारं प्रतित्य समुत्पाद १२ गू यात "अतीते हेतव पञ्च इदानि फल पञ्चकं" आदि रूपं हेतु फल ब्वथले माःगु मदु । ब्वथले नं मज्जू ।

सुत्तन्त नयय् अतीत हेतु न्यागु, वर्तमान फल नयागु आदि रूपं छुटय् याइगु जुयाः "सङ्कार पच्चया विञ्जाणं" धइगु पालि अनुसार 'विञ्जाण' काय्गु बखतय्, 'सलायतन' य्

‘मनायतन’ काय्गु बखतय् फल जुया च्वंगु लौकिक विपाकयात जक क्याः, ‘नामरूप’ य् ‘नाम’ यात काय्गु बखतय् व फस्स, वेदना आदि उगु विपाक नाप मिलय् जूगु चेतसिक व फस्स वेदना यात जक योग्यता अनुसार काय्माः । अले जक “फल पञ्चक” य् नं न्यागूयात जक काइगु नाप मिलय् जुइ ।

वेदना पच्चया तण्हा - संक्षिप्तं तण्हा ६ गू प्रकारया दु, गथेकि - रूपतण्हा, सद्दतण्हा, गन्धतण्हा, रसतण्हा, फोड्ढव्वतण्हा व धम्मतण्हा खः । उगु खुगू प्रकारया तण्हायात कामतण्हा, भवतण्हा व विभवतण्हा धइगु स्वंगू तण्हां गुणय् याय्बले १८ गू जू वइ । उगु १८ गू तण्हायात अज्झतिक व बाहिरिक सन्तान निगुलिं गुणय् याय्बलय् ३६ गू जू वइ । उगु ३६ गू तण्हायात कल स्वंगूलिं गुणय् याय्बलय् जम्मा संख्या १०८ तण्हा जुइ । तण्हाया स्वरूप काय्गु बखतय् लोभ मूल चित्त नाप मिलय् जूगु लोभ चेतसिक जुल ।

तण्हा पच्चया उपादानं - उपादान प्यंगू प्रकारया दु । गथेकि - कामुपादान, दिट्ठुपादान, सीलवत्तुपादान व अत्तवादुपादान । थुकिया स्वरूप काय्गु विधि समुच्चय काण्डय् कना वय् धुन । ‘उपादान’ शब्दय् ‘उप’ शब्द अतिरेकार्थक खः अनलि ‘आदान’ शब्द ग्रहणवाची खः । थःलिसे सम्बद्ध आलम्बनयात अतिशय रूपं (क्वातुक) ग्रहण याइगु धर्मयात हे ‘आदान’ धाइ उकिं साधारण आसक्तिया नां तण्हा खः अले क्वातुगु असक्तियात ‘कामुपादान’ धाइ । मनय् योगु रूपालम्बन खनीगु बखतय् न्हापां तण्हा उत्पन्न जुइ । ध्व तण्हा बुलुहुं बुलुहुं बृद्धि जुजुं कामुपपादानया रूपय् परिवर्तन जुइ । थुकथं परिवर्तन जुइगु यात नं सीकेमाल ।

तण्हा व कामुपादानया विशेषता - कामुपादान धयागु तण्हा हे जुया ‘तण्हा पच्चया’ धइगु पालि हेतु जुयाच्वंगु तण्हा व उपादानय् दुथ्यागु कामुपादान गुकथं फरक जू धका प्रश्न न्यनेथाय् दु । थुकिया लिसः विभिन्न ग्रन्थय् थुकथं वियातःगु दु -

- १) तण्हा व उपादान परस्पर सम्बन्धित जुसा नं न्हापां न्हापां उत्पन्न जुइगु दुर्बलगु आसक्ति (इच्छा) यात तण्हा धाइ । अनं लिपा उत्पन्न जुइगु प्रबलगु आसक्ति (इच्छा) यात ‘कामुपादान’ धाइ । ध्व स्वभाव अनुसार भिन्न जुयाच्वंगु खँ जुल ।
- २) गुलिं आचार्यपिनिगु मत अनुसार छुं छगू आरम्मण प्राप्त याय्या निम्तिं गुगु इच्छा (अभिलाषा) उत्पन्न जुइ उकियात तण्हा धाइ । आरम्मण प्राप्त याये धुंका

व हे तु आरम्भण तस्कं यय्का त्वते मफयक ज्वना च्वनीगुयात उपादान धका धाइ ।

- ३) अनं मेगु कथं तण्हा धइगु अल्पेच्छताया विपरित स्वभाव खः । कामुपादान सन्तुष्टिताया विपरित स्वभाव खः । (न्हापां इच्छा जुइगु तृष्णा, प्राप्त जुइ धुंका सन्तोष मजूसे हानं हानं इच्छा याइगु कामुपादान जुल ।)
- ४) आरम्भणया कामना यायेगु, अभिलाषा यायेगु उकियात मालेगु - आदि दुःख समूहया मूल कारण 'तण्हा' खः । अथे हे आरम्भणप्राप्त जुइ धुंका उकियात हानं हानं बिचायाना स्वयेगु, सुरक्षा यायेगु - आदि दुःख समूहया मूल कारण 'कामुपादान' जुयाच्वन ।

तण्हाया कारणं दिट्ठि उपादानया उत्पत्ति - फुक्क प्रकारया दिट्ठि चाहे चिधंगु जुइमा, तःधंगु जुइमा क्वातुक्क ग्रहण यातकि हे 'उपादान' धाइ । थी थी दिट्ठित मध्यय् 'अत्तवादुपादान' धइगु पञ्चस्कन्धय् व बाहेक मेगु आत्मा दु धका ग्रहण याइगु दिट्ठि खः । थुकीयात सक्कायदिट्ठि धका नं धाइ । थ्व दिट्ठिया कारणं थःगु स्कन्धयात आत्माया रूपय् उपादान, स्वभावं हे थः प्रति तृष्णाया कारणं आसक्ति जुइगुलिं दयावइ । तृष्णाया कारणं आसक्ति जुइगुलिं सक्कायदिट्ठि आत्मग्रह व आत्मीयग्रह उपादान दयावइ । आत्मसंज्ञा दतकि पर संज्ञा नं दइ, अनलि विभिन्न प्रकारया दोष उत्पन्न जुइ । सीलवत्तुपादान धयागु गोचरित, कुक्कुरचरित - आदि नाना प्रकारया आचरण याइगु 'दिट्ठि' खः । थः प्रति तृष्णां आसक्ति जुलकि अनागत भवय् सुख ज्वीमा धकाः गोचरित, कुक्कुरचरित - आदि आचरण याइ । दिट्ठुपादान धइगु दिट्ठि नं तृष्णाया कारणं हे दइ । उकिं थुपिं स्वंगूलिं दिट्ठुपादान तृष्णाया कारणं हे उत्पन्न जुइ । थ्व तृष्णा हे फुक्क प्रकारया दोषया पुसा खः ।

उपादानपञ्चया भव- भव धइगु "कम्म भव" व "उपपत्ति भव" धका निगू प्रकारया दु । उकी मध्यय् लौकिक कुशल १७ गू, अकुशल १२ गू नाप मिलय् जूगु २९ गू चेतना यात हे 'कम्मभव' धाइ । (सङ्घारयात कायगु बखतय् पुञ्जाभिसंखार अपुञ्जाभिसङ्घार आनेञ्जाभिसङ्घार तुं खः ।) "उपपत्ति भव" धयागु उगु कर्मया कारणं उत्पन्न जूगु लौकिक विपाक चित्त ३२ गू चेतसिक व कम्मजरूपत खः । उपपत्तिभव

९ गू प्रकारया दु । धुपिं खः कामभव, रूपभव, अरूपभव, सञ्जीभव, असञ्जीभव, नेवसञ्जीनासञ्जीभव, एकवोकारभव, चतुओकारभव, पञ्चओकारभव । उगु भव ९ गूया स्वरूप धातुकथा ग्रन्थय् स्वत धाःसा स्पष्ट ज्वी । धुपिं ९ गू भव संक्षिप्तं कायवल्लय् काम भव, रूपभव व अरूप भव ३ गूली हे दुध्याः ।

सङ्घार व कम्मभवया विशेषता - संस्कार व कर्म भव निगूलिं लौकिक कुशल व अकुशल लिसे सम्प्रयुक्तगु चेतना हे जक खः, उकिं धुपिं निगूली छु भेद दु ?

धुगु वर्तमान जन्मय् फल वीत अतीत भवय् उत्पन्न जूगु चेतनायात सङ्घार धका धाइ । (“अविज्जा सङ्घारा अतीतो अद्दा” धइगु पालि ख्याल ति ।) लिपायागु जन्मय् फल वीत आः वर्तमान भवय् उत्पन्न जुयाच्चंगु चेतना यात ‘कम्मभव’ धाइ । “पच्चुपन्नो अद्दा” मध्यय् कम्मभव दय्फुगुयात ख्याल ति) थथे चेतना समान जूसानं अतीत जन्मया चेतना, वर्तमान जन्मया चेतना धका जन्मया अवस्था भिन्नता जुया च्वन । (थुकथं जन्म अवस्था कथं भेदजुया च्वंगुयात हे जक थुगु थासय् सीकेमाःगु जुयाच्च्वन । “सङ्घारा पुर चेतना” आदि अभिप्राय थुगु थासय् सम्बन्ध मदु ।

कामुपादान या कारणं निधी भवया उत्पत्ति - “उम्मत्तको विय हि पुथुज्जनो” धका धयातःगु अनुसार पृथज्जनपिनि चित्त वेंतय्गु थें जुइ । इमिके कार्य कारणया ज्ञान तस्कं कम जक दइ । इमिसं कामुपादनया वशय् वनाः मनुष्यसुख, देवसुख प्राप्तिया लागि जक कर्म यानाच्चवनी । गुलिसिनं मभिंगु दृष्टिपिं गुरुपिनिगु उपदेशय् विश्वास याना प्राणीहिंसा याना यज्ञ-आदि दुश्चरित्र अकुशल कर्म याइ । थुगु जन्मय् नं कामसुख भोगया निमित्तं छम्हसिनं मेम्हसित स्याना लुटय् याना आदि अनेक कुकर्म याइ । गुलिंमनूतेसं सुदृष्टिपिं कल्याण मित्रपिनिगु उपदेशय् विश्वासयाना कामावचर कुशल कर्म यानाः कर्मभवया आशा अनुसार मनुष्य व देव भूमी शोभन उपपत्ति भव लाभ याइ । गुलिं व्यक्तिपिं ‘रूप-अरूप भूमी, काम भूमीस्वयां अप्पो सुख जुइ’ धइगु खं न्यनाः उगु सुख प्रापत यायेगु इच्छा दुपिसं कामुपादनं रूप-अरूप ध्यान धइगु कर्म भव उत्पन्न याइ । उकिया हे कारणं रूप अरूप भूमी उपपत्ति भव धइगु कर्मज रूप उत्पन्न जुइ । थुकथं कामुपादनया कारणं कम्मभव व उपपत्ति भव निगूलिं उत्पन्न जुइ फइ ।

दिद्वुपादान आदि या कारणं निथी भवया उत्पत्ति - गुलिं उच्छेददिद्वि मनुतय् 'जिगु आत्मा कामसुगति भूमी, रूपभूमि अथवा अरूप भूमी उच्छेद जूसा ज्यु धइगु विचार जुइ । इमिसं थुज्याःगु 'उच्छेददिद्वि' धइगु दिद्वुपादानया आधारय् उगु उगु भूमी उत्पन्न जुइया निम्ति कुशल कर्म समादान याइ । गुलिं सास्वत दिद्विपिं पुद्गल पिंसं 'जिगु ध्व आत्मा कामसुगतिभूमी, रूपभूमी, अरूपभूमी उत्पन्न जूसा छगू प्रकारं सुख प्राप्त जुइ' धका मती तइ । इमिसं थुज्यागु अत्मवादुपादानया आधारय् उगु उगु भूमी उत्पन्न जुइया निम्ति कर्म याइ । उजागु दृष्टिं आचरण याइबलय् यदि सम्यक् आचरण जुल धाःसाला इच्छा अनुसार सुगतिभूमी उपपत्ति भव प्राप्त जुइ । यदि मिथ्या आचरण जुल धाःसा अपाय धइगु दुर्गतिभूमी उपपत्ति भव प्राप्त जुइ । थुगु प्रकारं विभिन्न दृष्टि कर्मभव व उपपत्तिभव धइगु निगूलिं भव उत्पन्न जुइ ।

भव पच्चया जाति - उगु उगु भवय् विपाक विञ्जाण व कम्मज रूपया उत्पत्तियात 'जाति' धका धाइ । उदाहरणया लागि - मनुष्य भूमी महाविपाक प्रथम चित्त धइगु विञ्जाण, व नापं सम्पयुत्त चेतसिक व उगु नापं उत्पन्न जुइगु स्वंगू कर्मज कलाप दक्कसिवे न्हापां उत्पन्न जुइ । थुगु विञ्जाण, नाम व रूपया न्हापां उत्पन्न जुइगुयात 'जाति' अथवा 'प्रतिसन्धि' धका धाइ । थुकथं हे मेमेगु भूमी नं लो लो कथं नाम - रूप न्हापां उत्पन्न जुइगुयात हे 'जाति' धका सम्भे जुइ माल । उकिं 'जाति' काय्गु बखतय् लौकिक विपाक, चेतसिक व कम्मजरूप उतपत्ति जुइगुयात जक काय्गु । अले जक "आयत्तिं फल पच्चकं" धयागु फल न्यागूली जाति नं दुध्याइ । धातु कथालय् थें नाम रूप फुककं दइगुयात काय्गु मखु । थुगु जाति कुशल कर्म अकुशल कर्मया कारणं जक उत्पन्न जुइगु जुया 'भव पच्चया' धइगुली भवयात काय्गु बखतय् 'कम्म भव' यात जक हे अट्टकथानं कया तःगु जुयाचवन । (मूल टिकाय् कम्मभव व उपपत्तिभव निगूलियां कारणं 'जाति' जुइ धका कया तल ।)

जाति पच्चया जरामरण - जरामरण निता प्रकारया दु- प्रकट जरामरण व अप्रकट जरामरण । लौकिक विपाक चित्त, चेतसिक रूपया छिपय् जुइगु (स्थिति) यात 'जरा' धका काःगु जुल । थुकिया विनाश जुयगु भइक्षणयात हे मरण धका कना

तल । तर धुगु जरामरण स्पष्टरूपं प्रकट जुइ मखुगु जुया 'अप्रकट जरामरण' धका धाइ । वा हायावइगु, सँ तुइया वइगु, ला हय्हय कुना वइगु - आदियात 'प्रकट जरा' धका धाइ । जीवनया अन्तिम कालय् नामरूपया च्युतिकालयात 'प्रकट मरण' धाइ । प्रत्येक भवय् दक्कसिवे न्हापां 'जाति' धइगुप्रतिसन्धि जुइवं हे प्रकट अथवा अप्रकट जरामरण नं दइ । यदि जाति हे मज्जूगु जूसा जरामरण नं दय्फइमखु । उकिं जातिया कारणं हे जरामरणं उत्पन्न जुइ धका धया तल ।

सोक - थःथिति, सम्पत्ति, यशकीर्ति आदि विनाश जुया गुगु अनुताप जुइगु खः उकियात हे 'सोक' धका कयातल । सोकया स्वरूप द्वेसमूल द्वे नाप मिलय् जूगु दोमनस्स वेदनायात कयातल ।

परिदेव - परिदेव धइगु छुं छगू विनाश जूगु कारणं छ्वया विलाप याय्गुयात कयातल । परिदेवया स्वरूप चित्त विप्पलास सदरूप (चित्तया कारणं उत्पन्न जूगु विपरित जुयाच्चंगु शब्द रूप) यात कया तल ।

दुक्ख - शारीरिक दुःख यात 'दुःख' धका कयातल । दुःखया स्वरूप दुक्ख सहगत काय विञ्जाण नाप मिलय् जूगु वेदना चेतसिक खः ।

दोमनस्स - योपिं नाप वाय्माःगु, मयोपिं नाप हनेमाःगु, इच्छायानागु पुरेमज्जीगु, यशकीर्ति धनजन विनाश जुया गुगु मानसिक दुःख अथवा चेतसिक दुःखयात 'दोमनस्स' धका कयातल । दोमनस्सया स्वरूप द्वेषमूल नाप मिलय् जूगु वेदनायात कयातल ।

उपायास - (उप+आयास, उप = अतिशय (तस्कं), आयास = क्लान्त जुइगु) शोक परिदेव सिकं तस्कं सह हे पिहाँ वय मफय्क विलाप याय्गुयात कयातल । उपायासया स्वरूप दोसमूल नाप मिलय् जूगु 'दोस'यात कयातल ।

सोक परिदेव व उपायासया विशेषता - चिकं दाय्केगु बखतय् थलया दुने चिकं क्वाइगु सोक समान जुयाच्चन । चिकं ग्वारा ग्वारा दाय् थलं भय् भय् विया वइगु थें छ्वया विलाप याइगु परिदेव समान जुयाच्चन । भय्बिया वना बाकिगु भय्बिया पिहाँवय्त मगानाः थलेतुं सुनावनीगु तक्कयात उपायास समान जुयाच्चन ।

निगमन - एवमेतस्स ..... समुदयो होति - धुगु पालि पटिच्चसमुप्पादयात् हानं छको कयाः क्यं गु निगमन खः । धुकी 'एव' न्हो ह्यो याः गु कारण समूहयात् क्यं गु जुल । अविद्या-आदि कारण समूहपाखें हे दुक्खखन्ध उत्पत्ति जुइ । ब्रह्मा विष्णु इश्वर आदि ऋद्धि आनुभाव सम्पन्नपिंसं निर्माण याः गु मखु धइगु खँ क्यं गु खः । 'केवल' शब्द अमिश्राण (ल्लाकःमज्यागु) व अशेष (ल्यंमदुगु) अर्थय् प्रयोग याः गु जुल । 'समुदय' शब्दया अर्थ उत्पन्न जुइगु । 'होति' शब्दया अर्थ नं 'उत्पन्न जुइगु' जुल । उकिं धुगु पालिं "अविज्जाया कारणं सुख ल्लाकमज्यागु केवल दुःखया ग्वारा, दुःखया पुचः जुया च्वंगु नामरूप खन्ध हे जक उत्पत्ति - ठिति - भइया रूपय् प्रकट रूपं खने दयाच्चन । पुद्दल, सत्त्व, छ, जि मिसा मिजं आदि उत्पन्न जुइगु मखु । सुख-सुभ - आदि नं उत्पन्न जुइगु मखु । दुःखया समूहमात्र उत्पन्न जुइगु खः" धाः गु जुल ।

प्रत्यय (कारण) धर्म व प्रत्ययोत्पन्न (कार्य) धर्मया कोष्ठ

संख्या	प्रत्यय (कारण) धर्म	प्रत्ययोत्पन्न (कार्य) धर्म
१.	अविज्जा	सञ्चार
२.	सञ्चार	विज्जाण
३.	विज्जाण	नामरूप
४.	नामरूप	सलायतन
५.	सलायतन	फस्स
६.	फस्स	वेदना
७.	वेदना	तण्हा
८.	तण्हा	उपादान
९.	उपादान	भव
१०.	भव	जाति
११.	जाति	जरा, मरण सोक, परिदेव दुक्ख, दोमनस्स, उपायास ।

पटिच्चसमुप्पाद धर्मया परमार्थ स्वरूपया कोष्ठ

संख्या	पटिच्चसमुप्पाद धर्म	परमार्थ धर्म	उक्तिया स्वरूप
१.	अविज्जा	चेतसिक १	मोह चेतसिक
२.	सङ्कार	कार्यधर्म-२९ चित्त	पुञ्जभिसंखार १३ गू, अपुञ्जभिसंखार १२ गू, अनिञ्जाभिसंखार ४ गूली दुगु चेतना चेतसिक ।
		कारणधर्म-२७ चित्तय दुगु चेतना चेतसिक	कुशल अभिज्ञा १ गू बाहेक पुञ्जभिसंखार १२ गू उद्धच्च बाहे अपुञ्जभिसंखार ११ गू, आनेञ्जाभिसङ्कार ४ गूली दुगु चेतना चेतसिक ।
३.	विज्जाण	कार्य धर्म { अभिधम्म नय अनुसार चित्त ८९ गू ।	संक्षिप्तं चित्त ८९ गू
		{ सुतन्त नय अनुसार विपाक चित्त ३२ गू	अहेतुक कुशल विपाक ८ गू, महाविपाक ८ गू, रूपावचर विपाक ५ गू, अकुशल विपाक ७ गू, अरूप विपाक ४ गू ।
		कारण धर्म { चित्त ८९ गू वा	कर्म विज्जाण - न्हापा न्हापाया जन्मय याना वःगु चेतना धइगु कर्म लिसे मिलेजुगु चित्त ।
	{ विपाक चित्त ३२गू	धुगु जन्मय विपाक विज्जाण - धइगु अहेतुक कुशल विपाक ८ गू, महाविपाक ८ गू, रूपावचर विपाक ५ गू, अकुशल विपाक ७ गू अरूप विपाक ४ गू ।	

पटिच्चसमुप्पाद धर्मया परमार्थ स्वरूपया कोष्ठ

संख्या	पटिच्चसमुप्पाद धर्म	परमार्थ धर्म	उक्तिया स्वरूप
४.	नामरूप	अभिधम्मनय - नाम ५२ रूप २८	चेतसिक जम्मा ५२ गू रूप २८ गू
		सुतन्तनय- नाम ३५ रूप १८ गू	विपाक विञ्जाण ३२ गू लिसे मिले जुगू चेतसिक अञ्जसमान १३ गू विरति वर्जित सोमण चेतसिक २२ गू जम्मा चेतसिक ३५ गू नाम जुल । कम्मज एकन्त ९ गू (इन्दिय रूप ८ गू हदय रूप १ गू) कम्मज अनेकन्त ९ गू (अठ्ठक्लाप ८ गू, आकास धातु जम्मा १८ गू कम्मज रूप जुल ।
५.	सलायतन	रूप आयतन ५ गू मनायतन- लौकिक विपाक ३२ गू चित्त	चक्खु पसाद , सोत पसाद, घान पसाद, जिह्व पसाद, काय पसाद । अहेतुक विपाक ८ गु, महाविपाक ८ गू, रूप विपाक ५ गू, अकुसल विपाक ७ गू, अरूप विपाक ४ गू ।
६.	फस्स	चेतसिक १ गू	३२ गू लौकिक विपाक नाप सम्प्रयुक्तगु फस्स चेतसिक १ गू ।
७.	वेदना	चेतसिक १ गू	३२ गू लौकिक विपाक नाप मिलय जूगु वेदना चेतसिक १ गू ।
८	तण्हा	चेतसिक १ गू	८ गू लोभमूल चित्तलिसे सम्प्रयुक्तगु लोभ चेतसिक १ गू

पटिच्चसमुप्पाद धर्मया परमार्थ स्वरूपया कोष्ठ

संख्या	पटिच्चसमुप्पाद धर्म	परमार्थ धर्म	उक्त्या स्वरूप
९.	उपादान	चेतसिक २ गू	लोभ चेतसिक १ गू व दिट्ठि चेतसिक १ गू जम्मा लोभ मूल चेतसिक २ गू
१०.	भव	नाम मिले जूगु कम्मभव - २९ गू चेतना	महाकुशल ८ गू, रूप कुशल ५ गू, अरूप कुशल ४ गू व अकुशल १२ गू = जम्मा २९ गू कर्म नाप सम्प्रयुक्तगु चेतना ।
		उपपत्तिभव - लौकिक विपाक चित्त ३२ गू चेतसिक ३५ कम्मज रूप १८ गू	अहेतुक विपाक १५ गू, महाविपाक ८ गू, रूपविपाक ५ गू, अरूपविपाक ४ गू । अञ्जसमान १३ गू, विरति वर्जित सोभण चेतसिक २२ गू = जम्मा ३५ गू चेतसिक । कम्मज एकान्त = इन्द्रियरूप ८ गू, हृदय रूप १ गू, कम्मज अनेकान्त = अट्टकलाप ८ गू, आकास धातु १ = जम्मा १८ गू ।
११.	जाति	चित्त, चेतसिक व रूपया उत्पत्ति क्षण	लौकिक विपाक ३२ गू, उगु विपाक लिसे सम्प्रयुक्तगु ३५ गू चेतसिक व कम्मज रूप १८ गू या उत्पत्ति क्षण ।

पटिच्चसमुप्पाद धर्मया परमार्थ स्वरूपया कोष्ठ

संख्या	पटिच्चसमुप्पाद धर्म	परमार्थ धर्म	उक्तिया स्वरूप
१२.	जरा	चित्त, चेतसिक व रूपया स्थिति क्षण ।	लौकिक विपाक ३२ गू, उगु विपाक नाप मिलेजूगु चेतसिक ३५ गू व कम्मज रूप १८ गूया भङ्ग क्षण ।
	मरण	चित्त, चेतसिक व रूपया भङ्ग क्षण ।	लौकिक विपाक ३२ गू, उगु विपाक नाप मिलेजूगु चेतसिक ३५ गू व कम्मज रूप १८ गू या भङ्गक्षण
	सोक	चेतसिक १ गू	दोस मूल २ गू लिसे सम्प्रयुक्तगु दोमनस्स वेदना चेतसिक जुल ।
	परिदेव	रूप १	चित्त विपर्यासद्वारा उत्पन्न जूगु सद्वरूप १ गू ।
	दुक्ख	वेदना १ गू	दुःख सहगत काय विञ्जाण लिसे सम्प्रयुक्तगु दुक्ख वेदना जुल ।
	दोमनस्स	वेदना चेतसिक १ गू	दोस मूल २ गू लिसे सम्प्रयुक्तगु दोमनस्स वेदना चेतसिक जुल ।
	उपायास	चेतसिक १ गू	दोस मूल २ गू लिसे सम्प्रयुक्तगु दोस चेतसिक जुल ।
जम्मा	पटिच्च समुप्पाद धर्म १२ गू	चित्त, चेतसिक, रूप	चित्त संक्षिप्तं ८९ गू, चेतसिक ५२ गू व रूप २८ गू ।

अभ्यास प्रश्न

- १) गुजागु धर्मयात अविज्जा धका धाइ ? अविज्जाया स्वरूपनं कया क्यँ ।
- २) अविज्जां त्वपुयातःगु स्थान च्यागूया स्वरूपयात उद्धृत याना क्यँ ।
- ३) गुजागु धर्मयात सङ्गार धका धाइ ? सङ्गारया स्वरूपयात क्यँ ।
- ४) गुजागु धर्मयात पुञ्जाभिङ्गार, अपुञ्जभिङ्गार, आनेञ्जाभिङ्गार धका धाइ ?
- ५) "सङ्गार पञ्चया विञ्जाणं" धइगुली विञ्जाणया स्वरूप कया क्यँ ।
- ६) गुगु सङ्गारया कारणं गुगु विञ्जाण उत्पन्न जुइ ?
- ७) विञ्जाण पच्चया धइगुली विञ्जाणया स्वरूप कया क्यँ ।
- ८) नाम रूप धयागुली नाम व रूपया स्वरूप कया क्यँ ।
- ९) महाअट्टकथा अनुसारं विञ्जाण नाम, रूपया स्वरूप कया क्यँ ।
- १०) आयतन खुगूया स्वरूप उद्धृत याना चक्खायतन ..... मनायतनया स्वरूप उद्धृत याना क्यँ ।
- ११) सलायतन पच्चया धयागुली सलायतन निथी याना तःगुयात क्यँ ।
- १२) फस्स धयागुली फस्सया स्वरूप क्यनाः सम्फस्स खुगूया स्वरूपयात नं क्यँ ।
- १३) गुजागु फस्सयात चक्खुसम्फस्स धका धाइ ?
- १४) वेदनया स्वरूप क्यना वेदना खुगू ब्वथला क्यँ ।
- १५) विञ्जाण, नाम, मन, फस्स, वेदना धइगुली धातुकथा अनुसारं काय्गु व धुगु ग्रन्थ अनुसारं काय्गु समान जूला ?
- १६) तण्हाया स्वरूपयात क्यनाः तण्हा खुगूयात नं छुट्य् याना क्यँ ।
- १७) तण्हा व कामूपादानया विशेषतात क्यँ ।
- १८) कम्म भवया स्वरूपयात क्यँ ।
- १९) उपपत्ति भवया स्वरूपयात कयाः उपपत्ति भवया स्वरूपया ब्वथला क्यँ ।
- २०) कम्मभव व सङ्गार गुकथं फरक दु ?
- २१) भव पच्चया जाति धइगुली भव वारय् गुगु भवयात काय्गु ?
- २२) जाति जरा मरणया स्वरूप छुट्य् याना क्यँ ।
- २३) शोक, परिदेव, दुक्ख, दोमनस्स, उपायास धयागु गुजागु स्वभाव खः, भिन्न भिन्न स्वरूप ब्वथला क्यँ ।
- २४) सोक, परिदेव उपायासया स्वभाव उपमा द्वारा छुट्य् याना क्यँ ।
- २५) "एवमेतस्स केवलस्स" आदि छु खँ यात क्यँगु पालि जुल ?

अद्धान आदियात क्यनीगु

पालि :- तत्थ तयो अद्दा, द्वादसङ्गानि, वीसताकारा, तिसन्धि, चतुसङ्केपा, तीणि बट्टानि, द्वेमूलानि च वेदितब्बानि ।

भावार्थ :- उगु प्रतीत्यसमुत्पादनयय् स्वंगू कालयात, भिनिगूअङ्गयात, नीगू आकारयात, स्वापु स्वंगूयात, बलाः प्यंगूयात, स्वंगू वर्त (चाकः) यात व निगू मूलयात सीकेमाः ।

व्याख्या :- पटिच्चसमुत्पादनयय् “तत्थ तयो अद्दा ..... वेदितब्बानि” तक्क थ्व पालिं पटिच्चसमुत्पादनययागु सीके बहगु विषय हानं छुको क्यनेगु इच्छां सक्षिप्तं शीर्षक तथा क्यनातःगु ‘उद्देस मत्तिका” खँ क्यंगु जुल । थ्व छगू अद्दा - आदिद्वारा पटिच्चसमुत्पादयात छुटय्याना सीकेमाःगुयात सीका यंकेगु कोशीस यायेमाः धाःगु जुल ।

‘अद्दा’ शब्दया अर्थ ‘काल’ खः ।

‘आकारो’ शब्दया अर्थ ‘आकार’ खः ।

‘चतुसङ्केपा’ धइगु पुलांगु पालि अनुसार खः । जुइमाःगु चतुसङ्केप खः । ‘सङ्केप’ शब्दया अर्थ ‘भाग’ खः ।

Dhamma.Digital

‘अद्दा’ धइगु काल खः । काल धइगु प्रज्ञप्ति मात्र जुया कालय् दयाच्चंगु धर्मयात जक ठानुपचार रूपं ‘अतीत काल’ आदि रूपं नामकरण याना तःगु जुल । (ठान कालयागु नांयात ठानी धका थुगु कालय् उत्पन्न जूगु धर्मयात ठानुप्रचार रूपं धयागःगु जुल ।)

अद्धान (काल) ३ गू

पालि :- कथं ?

अविज्जा सङ्गारा अतीतो अद्दा जातिजरा मरणं अनागतो अद्दा मज्झे अद्द पच्चुप्पन्नोअद्दा’ति तयो अद्दा ।

भावार्थ :- गुकथं सीकेमाः?

अविद्या व संस्कारयात अतीत काल धाड । जाति, जरा व मरणयात अनागत काल धाड । दथुयागु च्यागू विज्ञान, नामरूप, षडायतन, स्पर्श, वेदना, तृष्णा, उपादान व भवयात वर्तमान काल धाड । थुकथं स्वंगू कालयात सीकेमाः ।

व्याख्या : अविज्जासंखारा अतीतो अद्धा - गुलिं प्राणीपिं न्हापा न्हापायागु जन्मय् संसारयागु दोष खंके मफय्क अविज्जां तोपुयातःगुलिं कुशल अकुशल सङ्घार दय्कावःगु जुल । उकिं अविज्जा व सङ्घार अतीत अद्धा (अतीत काल) य् उत्पन्न जूगु धर्म जुल ।

मज्झे अट्ट पच्चुप्पनो अद्धा'ति तयो अद्धा - थुकथं अतीत भवय् कुशल अकुशल सङ्घार दयेका वय्लाःगुलिं थुगु वर्तमान भवय् प्रतिसन्धि कालं निसें विज्जाण, नामरूप, सलायतन, फस्स, वेदना, तण्हा, उपादान व कम्म भव, थुपिं च्यागू उत्पन्न जूगु जुल । उकिं थ्व च्यागू "पच्चुपन्नो अद्धा" (वर्तमान काल) धका धाड । (भव धइगु थुगु पच्चुपन्न कालय् कम्मभवयात जक काय्गु ।)

"जातिजरामरणं अनागतो अद्धा - थुगु वर्तमान जन्मय् कम्मभव धयागु कुशलकम्म अकुशलकम्म हानं दयेका यंकुगुलिं लिपा अनागत जन्मय् जाति जरा मरण दयावःगु जुल । उकिं जाति, जरा, मरण अनागत काल जुयाच्वन ।

अङ्ग १२ गू

पालि :- अविज्जा सङ्घारा विज्जाणं नामरूपं सलायतनं फस्सो वेदना तण्हा उपादानं भवो जाति जरा मरणन्ति द्वादशङ्गानि ।

भावार्थ :- अविद्या, संस्कार, विज्ञान, नामरूप, षडायतन, स्पर्श, वेदना, तृष्णा उपादान, भव, जाति, जरा मरण थुकथं भिनिगू अङ्गयात सीकेमाः ।

व्याख्या :- पटिच्चसमुप्पाद चक्रय् गुगु धर्म मदय्क मगागु खः उकियात हे अङ्ग धाड । गथे घःचाया चाकलय् डण्डित खः अथेहे पटिच्च समुप्पादय अङ्गत खः । अङ्ग १२ गू पालि हे स्पष्ट जू । जरामरण निगुलिं १ गू हे अङ्गयाना काय्गु ।

पालि :- सोकादिवचनं पनेत्य निस्सन्दफलनिदस्सनं ।

भावार्थ :- विशेष खँ कने । थुगु प्रतीत्यसमुत्पादनयय् शोकादि वचनयात धयाच्वंगु जातिया मुख्य मखुगु फल परम्परायात क्यनीगु फल खः । अलग अङ्ग क्यनीगु मखु ।

व्याख्या :- सोकादि वचन पनेत्थ - आदि सूचं विया तःगु खँ जुल । आदि शब्दं परिदेव दुक्ख, दोमनस्स उपायासयात काय्गु । थुपिं शोक आदि फुक्क सत्त्वपिंके अनिवार्य रूपं दइगु मखु । ब्रह्मा व गुलिं गुलिं देवमनुष्यपिंके दइमखु । प्राणी धाक्वसिके अनिवार्य रूपं मदइगुया कारणं पटिच्चसमुत्पाद चक्रय् मदय्कं मगागु अङ्ग जुइ मखु । जाति दुगुया कारणं उत्पन्न जुइगु धका धाल धाःसा उगु नाप स्वात्तुस्वाना दयावइगु फल धर्म हे जक दइ । जरा मरण प्राणी धाक्वसिके दइ । उकिं अङ्गया रूपय् दयाच्वनी । उक्त खँ अनुसारं जातिया मुख्य फल जरामरण जुयाच्वन । शोक आदि पटिच्चसमुत्पादया अङ्गया रूपय् मखु । जातिलिसे स्वानावःगु फल सोक - आदि न्यागु धकाः सीकेमाःगु जुल ।

आकार २० गू, स्वापु ३ गू, तहः ४ गू

पालि :- अविज्जासङ्गारगहणेन पनेत्थ तणहुपादान भवापि गहिता भवन्ति । तथा तणहुपादान भवगहणेन च अविज्जा सङ्गारा । जातिजरामरणगहणेन च विज्जाणादि फलपञ्चकमेव गहितन्ति क्त्वा -

Dhamma Digital
संग्रह गाथा

अतीते हेतवो पञ्च, इदानि फलपञ्चकं ।
इदानि हेतवो पञ्च, आयतिं फलपञ्चकंति ॥
वीसताकारा तिसन्धि चतुसङ्केपा च भवन्ति ।

भावार्थ :- विशेष खँ कने । थ्व भिनिगू अङ्ग मध्यय् अविद्या व संस्कारयात ग्रहण यायेगुलिं तृष्णा, उपादान व कर्मभवयात नं ग्रहण यायेगु जू वं । अथे हे तृष्णा, उपादान व भवयात ग्रहण यायेगुलिं नं अविद्या व संस्कारयात ग्रहण यायेगु जू वं ।

जाति, जरा मरणयात ग्रहण यायेगुलिं नं विज्ञानादि फल न्यागूयात जक ग्रहण याये माःगु जुया च्वन । उकिं -

न्हापायागु जन्मय् न्यागू कारणत; आःवर्तमान जन्मय् न्यागू फल समूह, आः वर्तमान जन्मय् न्यागू कारणत, अनागत जन्मय् न्यागू फल समूह थुकथं नीगू आकार, स्वंगू स्वापु व प्यंगू तंहः दइगु जुयाच्चन ।

ब्याख्या :- अविज्जासङ्कारगहणेन ..... चतुसङ्केपा च भवन्ति” - थुगु पालिं वीसताकारा - तिसन्धि - चतुसङ्केपायात विस्तरं क्यना तःगु खँ जुल । व खँ मध्यय् “अविज्जा सङ्कारगहणेन.....इति कन्त्वा” तक्यागु खँ अतीत हेतु ५ गू दइगु, पच्चुपन्न हेतु न्यागू दइगु, अनागत फल न्यागू दइगुयात क्यंगू छेंया जग थें याना क्यंगू जुल ।

“अविज्जा संखारगहणेन ..... भवापि गहिता भवन्ति” “अविज्जा सङ्कारा अतीतो अद्वा”- थुगु न्त्योः कनावय् धुंगु वाक्य द्वारा अतीतो अद्वा (अतीत भव) य् अविज्जा व सङ्कारयात मूख्यरूपं तप्यंक काःगु जुल । उगु निगू मध्यय् अविज्जा १० गूली दुध्यागु क्लेशवट्ट तुं जुल । तण्हा व उपादान नं क्लेश वट्ट तुं जुल । क्लेश वट्ट समान रूपं मिलेजगु कारणं अविज्जायात तप्यंक काःगु जुया “हालिना मा नापं वः” धाःथें तण्हा व उपादान नं अविनाभाव (अलग्ग मजगु) नियम अनुसार कयातःगु जुल । (“अविज्जां मुक्त मज्जुतल्ले तृष्णा मुक्त मज्जु “सत्य पाफय्कूसानं मज्जुइफइ मखु ।” चीधंगु जक तृष्णा जुल धाःसां तःधंगु उपादान जुइगु निश्चय” थ्व विषययात कयाः (हा लिनां मा नापं वःथें) धयागु नियम ४० गू यात “अविनाभावनय” धाइ ।

Dhamma.Digital

कम्मवट्ट - सङ्कार धयागु ‘कम्मवट्ट’ खः (वट्ट स्वंगू विभाजन याना तःगु स्वय्माल) ‘कम्मभव’ नं ‘कम्मवट्ट’ तुं खः । थुकथं कम्मवट्ट सामान जगु कारणं अतीत भवय् सङ्कार तप्यंक काःगुलिं कम्मभवयातनं अविनाभाव विधि कथं काय् धुकूगु जुयाच्चन । थुगु खँ अनुसार, अतीत भवय् “अविज्जा, सङ्कार, तण्हा उपादान, कम्मभव” धका हेतु न्यागू जुल ।

सङ्कार व कम्मभवय् विशेष - ‘अविज्जा पच्चया सङ्कारा” धयातःगुली सङ्कार व ‘उपादान पच्चया भव’ धयातःगुली कम्मभव चेतना नाप समान जगुलिं अतीत भव व वर्तमानभव भवकालया भेदं परस्पर समान मज्जुगुलिं विशेषता दुगु जुया च्वन । थन अतीत हेतु ५ गू मध्यय् सङ्कार व कम्मभव नं छुटय् मज्जीक कयातःगुलिं निगुलिंया भवकाल समान जू, गुकथं विशेषता दु (फरक दु) धका प्रश्न न्यने धाय् दु ।

प्रश्न - "सङ्घारा पुरचेतना, भवो तु मुञ्चसत्तमा ।
सब्बा वां चेतना भवो सङ्घारा सम्प्रयुत्तका ॥"

ध्व धयातःगु अनुसार - १) उगु कुशल अकुशल कर्म दयकीगु बखतय् कर्म सिद्ध जुइ न्ह्योःयागु पूर्व चेतनायात सङ्घार धाइ । कर्म सिद्ध जूगु मुञ्च चेतनायात कम्मभव धाइ ।

- २) अथवा ७ गू जवन मध्यय् न्हापायागु जवन ६ गू नाप सम्प्रयुक्त जुया च्वंगु चेतनायात सङ्घार धका धाइ । सप्तम जवन नाप सम्प्रयुक्त जुया च्वंगु चेतनायात कम्मभव धाइ ।
- ३) अथवा चेतना नाप सम्प्रयुक्त जुया च्वंगु चित्त, चेतसिकयात सङ्घार धका धाइ । चेतनायात कम्मभव धाइ । ध्व उगु पालि अनुसारं अनेक किसिमं लिकयातःगु विधि जुल ।

हान स्वाका यंके । ध्व विधि अनुसार-

- १) पुब्ब चेतना धयागु सङ्घारयात तप्यंका काःगुलिं पुब्ब चेतना धयागु कम्म भवयात नं काःगु हे जुइ ।
- २) न्हापायागु जवन खुगू नाप सम्प्रयुक्त जुया च्वंगु चेतना सङ्घारयात काःगुलिं सप्तम जवन नाप सम्प्रयुक्त जुया च्वंगु चेतना कम्मभवयात नं काय् धुकुगु जुइ ।
- ३) चेतना नाप सम्प्रयुक्त जुया च्वंगु चेतसिक धयागु सङ्घारयात काःगुलिं चेतना धयागु कम्मभवयात नं काय् धुकूगु जुइ ।

गाथाया अर्थ - पुरचेतना = पूर्व चेतना अथवा न्हापायागु जवन खुगू नाप सम्प्रयुक्त जुया च्वंगु चेतना । सङ्घार = सङ्घार धका धाइ । मुञ्च-सत्तमा = मुञ्च चेतना सप्तम जवन चेतना । भव = भव धका धाइ । वा = अथवा+ सब्बा चेतना = फुक्क चेतनायात+ भव=भव धका धाइ । सम्प्रयुत्तका = चेतना नाप सम्प्रयुक्त जुया च्वंगु चित्त चेतसिक+ सङ्घारा = संखार धका धाइ ।

पञ्चुपन्न फल - विञ्जाण, नामरूप, सलायतन, फस्स, वेदना अतीत कर्मया कारणं दुगु वर्तमान भवय् फल न्यागू जुया च्वन । ("मज्झे अट्ठ पञ्चुपन्नो अट्ठा" थुकिया प्रमाण खः) उगु फल न्यागुलिं थुगु प्रतित्यसमुत्पाद पाली तप्यंका वःगु जुया विशेष धाय्माःगु खँ मद्दु ।

तथा तण्हुपादानभवग्गहणेन च अविज्जासङ्कारा - पच्चुपन्न अद्वा (वर्तमान भव) य तण्हा, उपादान व कम्मभव - धुपिं स्वंगू हेतु हे जक मूख्यरूपं तप्यंक वया च्वन । उगु स्वंगूयात तप्यंक काःगुलिं च्वेकनावय् धुंगु अविनाभाव नय् अनुसार अविज्जा व सङ्कार नं काःगु हे जुयाच्वनी । (तण्हा उपादान द्वारा अविज्जायात अथेहे कम्मभव द्वारा सङ्कारयात हानं छको का धाःगु जुल ।) धुकथं वर्तमान भवय् तण्हा, उपादान, कम्मभव, अविज्जा व सङ्कार ५ गू हेतु दःवःगु जुल ।

जातिजरामरणग्गहणेन च विञ्जाणादिफलपञ्चकमेव - 'जाति' धइगु मेगु अलग्ग परमार्थ धर्म मद्दु । विञ्जाण, नामरूप, सलायतन, फस्स व वेदनाया उत्पत्ति क्षण हे जक 'जाति' जुया च्वन । अथे हे 'जरामरण' धइगु नं उगु हे धर्मया ठिति व भङ्ग क्षण मात्र जुया च्वन । उकिं "जातिजरामरणं अनागतो अद्वा" धइगु पालि अनुसारं अनागत अद्वाय् जाति जरामरणयात कालकि विञ्जाण - आदि फल पञ्चक नं दुथ्यागु जुइ । धुकथं अनागत भवय् विञ्जाण, नामरूप, सलायतन, फस्स व वेदना धका फल धर्म न्यागू दःवःगु जुल ।

("जाति जरामरणेन च विञ्जाणादिफलपञ्चक मेव" धका श्रीलंकाया लिपि दुगु जुया च्वन, तस्कं वॉला जू ।)

"अतीते हेतवो पञ्च ..... आयतिं फल पञ्चकं" - ध्व "अविज्जा सङ्कार गहणेन" निसें "विञ्जाणादि फल पञ्चकमेव गहितं" तक्क आधार जुया च्वंगु खंयात कयाः अतीत भवय् दयाच्वंगु हेतु ५ गू, वर्तमान भवय् दया च्वंगु फल ५ गू, वर्तमान भवय् दयाच्वंगु हेतु ५ गू व अनागत भवय् दया च्वंगु फल ५ गू प्राप्त जूगुयात सीकि । च्वय् कनावयागु खं यात स्वया स्वरूप गिन्तियाय् माल ।

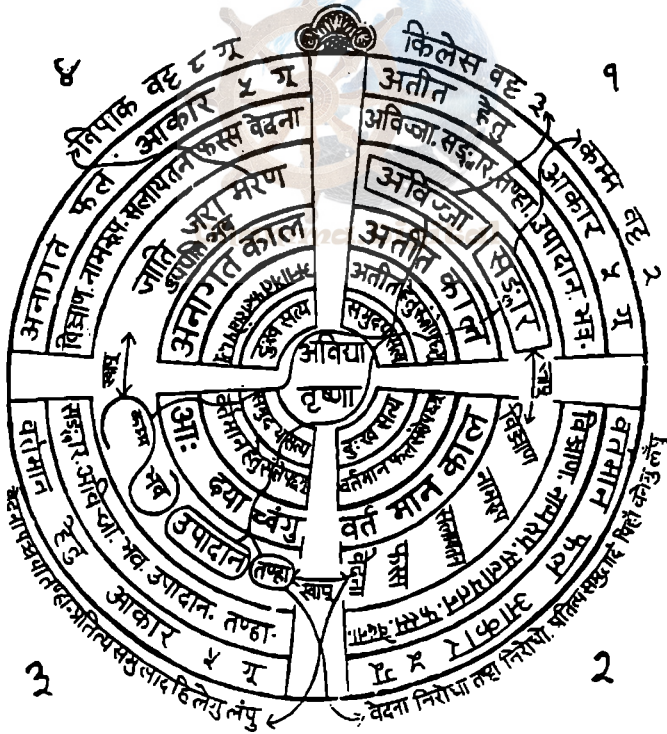
वीसताकारा - च्वेकनावयागु अतीत हेतु न्यागूआदि ज्वरय् यायेव २० गू जुइ । व २० गू यात "वीसताकार" धयातःगु जुल । वास्तवय् अतीत हेतु धर्मया न्यागू भेद, वर्तमान फल धर्मया न्यागू भेद आदि जूगु कारणं 'भेद २० गू' धका सीके माल ।

तिसन्धि - स्वापूयात 'सन्धि' धका धाइ । पटिच्च समुप्पाद अइय् हेतु धर्मया अन्त व फल धर्मया आदि, फल धर्मया अन्त व हेतु धर्मयाआदि स्वापूया स्थान जुया च्वन । धुगु स्थानयात चिकिहाकःगु ध्वः साला क्यने । (अविज्जा सङ्कार, विञ्जाण, नामरूप, सलायतन, फस्स वेदना - तण्हा उपादान कम्मभव - जाति जाति जरा मरण)

ध्व नक्सा अनुसारं - सङ्कार व विञ्जणया विचय् अतीत हेतु व वर्तमान फल छगू स्वापू, वेदना व तण्हाया विचय् वर्तमान फल व वर्तमान हेतु स्वापू छगू भव व जाति विचय् वर्तमान हेतु व अनागत फल स्वापू छगू थये स्वापू स्वंगू जुल ।

चतुसङ्केप - सङ्केप शब्दया अर्थ 'भाग' खः । ध्व चतुसङ्केप धयागु स्वापू स्वंगू द्वारा भाग थला तःगु हेतु फल धर्म जुल । अतीत हेतु जुया च्वंगु अविज्जा व सङ्कार छ पुचः न्हापांगु भाग , वर्तमान फल जुया च्वंगु विञ्जाण, नामरूप, सलायतन, फस्स, वेदना छ पुचः 'द्वितीय भाग', वर्तमान हेतु जुया च्वंगु तण्हा, उपादान व कम्मभव छपुचः 'तृतीय भाग', अयेहे अनागत फल जुया च्वंगु जाति, जरामरण छपुचः 'चतुर्थ भाग' । (शोक आदियात नं थुगु चतुर्थ पुचलय् दुध्याकेगु) थुकथं प्यंगू भाग जुल । थुगु भागयात हे सङ्केप धका धाःगु जुल ।

प्रतित्य-समुत्पाद

पटिच्च समुप्पादया कोष्ठ

संख्या	अद्धान आदि धर्म	त्याः	उकिया स्वरूप
१	अद्धान (काल)	३	ततीत अद्दा - अविज्जा व सङ्कार । अनागत अद्दा - जाति, जरामरण । पच्चुप्पन्न अद्दा - विञ्जाण, नामरूप, सलायतन, फस्स वेदना, तण्हा, उपादान, भव ।
२	अङ्ग	१२	अविज्जा, सङ्कार, विञ्जाण, नामरूप, सलायतन, फस्स, वेदना, तण्हा उपादान, भव, जाति, जरामरण ।
३	आकार	२०	अतीत हेतु ५ गू - अविज्जा, सङ्कार, तण्हा, उपादान, भव । पच्चुप्पन्न फल ५ गू - विञ्जाण, नामरूप, सलायतन, फस्स, वेदना । पच्चुपन्नहेतु ५ गू - तण्हा, उपादान, भव, अविज्जा, संस्कार । अनागत फल ५ गू - विञ्जाण, नामरूप, सलायतन, फस्स, वेदना ।
४	सन्धि (स्वापू)	३	पठम सन्धि - सङ्कार व विञ्जाण । दुतिय सन्धि - वेदना व तण्हा । ततिय सन्धि - भव व जाति
५	सङ्केप	४	पठम सङ्केप - अतीत हेतु ५ गू । दुतिय सङ्केप - पच्चुपन्न फल ५ गू । ततिय सङ्केप - पच्चुपन्न हेतु ५ गू । चतुथ सङ्केप - अनागत फल ५ गू ।

६	वट्ट मूल	२	अविज्जा मूल - अविज्जा, संखार, विज्जाण नामरूप, सलायतन, फस्स वेदना तण्हा मूल - तण्हा, उपादान, भव, जाति जरामरण ।
७	वट्ट	३	किलेस वट्ट - अविज्जा, तण्हा, उपादान कम्म वट्ट - संखार, कम्मभव । विपाक वट्ट - विज्जाण, नामरूप, सलायतन, फस्स, वेदना, उपपत्तिभव, जाति, जरामरण ।
८	सत्य	२	समूदय सत्य - अविज्जा, संखार, तण्हा, उपादान व कम्मभव धुपिं ५ गू । दुःख सत्य - नामरूप, सलायतन, फस्स, वेदना, उपपत्तिभव, जाति जरामरण, धुपिं ८ गू ।

अभ्यास प्रश्न

- १) अतीत अद्वायात संग्रह प्रमाणबिया स्वरूप गिन्ति याना क्यं ।
- २) अनागत अद्वायात संग्रह प्रमाण बिया स्वरूप गिन्ति याना क्यं ।
- ३) वर्तमान अद्वायात संग्रह प्रमाण विया स्वरूप गिन्ति याना क्यं ।
- ४) १२ गू अद्वायात संग्रह प्रमाण विया स्वरूप गिन्ति याना क्यं ।
- ५) जातिया फल व फलया स्वापूयात छुट्ठय् याना क्यं ।
- ६) तप्यंक क्यनातःगु हेतु निगू मध्यय् अविज्जां गुगु धर्मयात, सङ्कारं गुगु धर्मयात छु
कारणं गुगु नियमं काय्फुगु ?
- ७) अतीत हेतुइ सङ्कार, कम्मभव निगूलिं दुध्यागु जुया उगु निगूया स्वरूप गाथा
प्रमाण बिया क्यं ।
- ८) तप्यंकक क्यनातःगु वर्तमान हेतु स्वंगू मध्यय् तण्हा उपादान द्वारा गुगु धर्मयात
काल, कम्मभवद्वारा गुगु धर्मयात काल ?

- ९) जाति जरा मरणं छाया विज्ञाण आदि फल न्यागूयात का:गु ?
 १०) “अतीते हेतव पञ्च” धयात:गु अनुसारं व “इदानि फल पञ्चकं” धयात:गु अनुसारं स्वरूप छुटय् याना क्यं ।
 ११) “इदानि हेतव पञ्च” धयात:गु अनुसारं” व “आयतिं फल पञ्चकं” धयात:गु अनुसारं स्वरूप गिन्तियाना क्यं ।
 १२) वीसताकार धयात:गु अनुसारं स्वरूप गिन्तियाना क्यं ।
 १३) तिसन्धि व चतुसङ्केपया स्वरूप गिन्ति याना क्यं ।

वर्त ३ गू

पालि :- अविज्जातण्हपादाना च किलेसवट्टं ।
 कम्मभवसङ्गतो भवेकदेसो सङ्गारा च कम्मवट्टं ।
 उपपत्तिभवसङ्गतो भवेकदेसो अबसेसा च विपाकवट्टन्ति तीणि वट्टानि ।

भावार्थ :- अविद्या, तृष्णा व उपादानयात क्लेशवर्त धाइ ।

कर्मभव धयागु भवया छुं अंश व संस्कारयात कर्मवर्त धाइ ।

उपपत्ति भव धयागु भवया छुं अंश व च्वय् कना वयागुलिं छुं ल्यं दुगु विज्ञान, नाम रूप, षडायतन, स्पर्श, वेदना, जाति, जरा मरणयात विपाकवर्त धाइ । थुकथं स्वंगू वर्तयात सीकेमा: ।

व्याख्या :- ‘वट्ट’ (वर्त) शब्द ध:चा थें चाचा हिलिगु अर्थय् छुचला त:गु जुल । थुकियात ‘आवट्ट’ (आवर्त) धका नं धा: । उकिं हेतु (कारण) दुगुलिं फल (कार्य) अथेहे फल (कार्य) दुगुलिं हेतु - थुकथं हेतु फल (कार्य कारण) छुटय् मज्जीक स्वात्तु स्वां स्वां चाहिला च्वंगु पटिच्चसमुप्पाद धर्मयात ‘वट्ट’ धका धयातल । पटिच्चसमुप्पादया १२ गू अङ्गयात ३ गू वट्टय् व्व थला त:गु दु ।

अविज्जातण्हपादाना च किलेसवट्टं - अविज्जा, तण्हा व उपादान स्वंगूयात ‘किलेसवट्ट’ धाइ । (समुच्चय काण्डय् क्यनावय् धुंगु किलेस १० गू मध्यय् थुगु धर्मया स्वरूप दुध्याना च्वंगूयात छ्याल तय् माल ।)

कम्म भवसङ्घातो ..... कम्मवट्टं - कम्म भव धयागु भवया छगू अंश व सङ्घार (कर्म मुक्तं जुया च्वंगु कारणं) कम्म वट्ट धका धाइ । (कम्म भव व उपपत्ति भव धका 'भव' निथी दु । भव निथीयात नं मकासे कम्म भव धयागु छुं छगू अंशयात जक काःगु जुया निमित्त "भवया छगू अंश" धया तल । भवेकवेस = भव + एकवेस ।

उपपत्ति भव सङ्घातो ..... विपाक वट्टं - भव २ थी मध्यय् उपपत्तिभव धयागु भवया छगू अंश व विञ्जाण, नामरूप, सलायतन, फस्स, वेदना जाति, जरा-मरण (फल धर्मजक जुया च्वंगुलिं विपाक वट्ट धका धाइ ।) ध्व विपाक वट्टयात उद्देश्ययाना विञ्जाण नामरूप आदिलय् विपाक चेतसिकनाप कम्मजरूप हे जक कया वःगु जुल । ध्व विपाक वट्टयात उद्देश्ययाना हे सुं छम्हेसित तःधंगु दुक्ख कष्ट भोग याना च्वनीगु बखतय् वट्ट दुःख भोग याना च्वन । गपाय्सकं "विपाक भोग याय्माःम्ह" धायगु चलन दु । "मेपिन्त दुःख ज्वीक ज्या याय्मते विपाकभोग याय् माली" धकानं धायगु चलन दु ।

वर्त मूल २ गू

पालि :- अविज्जा तण्हावसेन द्वे मूलानि च वेदिब्बानि ।

भावार्थ :- अविद्या व तृष्णा हिसाबं निगू मूलयात नं सीकेमाः ।

व्याख्या : वट्ट या निगू 'हा' यात 'मूल' धका धाइ । पटिच्च समुप्पाद चक्र निगू भागय् ब्वथला तःगु दु । अतीत भव हेतु निसैं पच्चुप्पन्न भव फल तक्क 'पुब्बभाग' स्वापू छगू, वर्तमान हेतु निसैं अनागत भव फल तक 'पच्छिमभाग' स्वापू छगू ।

१) "अविज्जा सङ्घार - विञ्जाण, नामरूप, सलायतन, फस्स वेदना" पुब्बभाग स्वापू जुल । थुकी "अविज्जा" पठम मूल जुया च्वन ।

२) "तण्हा उपादान भव - "जाति जरामरण" पच्छिम भाग स्वपू जुल । थुकी "तण्हा" पठम मूल जुल । उकिं "अविज्जामूल" व "तण्हामूल" धइगु निगू मूल दयाच्वन ।

वर्त (संसार चक्र) त्वाः दलिगु व चाःहिलिगु

पालि :- तेसमेव च मूलानं निरोधेन निरुज्झति ॥

भावार्थ :- संसार चक्र चाःहिलिगुयां लिपा संसार चक्र त्वाःदलिगुयात कने । इपिं निगू मूलया हे अरहत्त मार्ग बाकि मल्यंक निरोध जुइगुलिं वर्तधर्म निरोध जुइगु जुया च्वन ।

व्याख्या :- संसार चक्र त्वाःदलिगु -“तेसमेव च मूलानं निरोधेन निरुज्झति ।” थुगु पालिं पटिच्चसमुप्पाद चक्र (वट्ट) त्वादलिगु तरिका क्यंगु जुल । सिमाया हा धयना बीवं व सिमा छमां सिना वनीगु थें संसारे सुख आनन्द रूपं च्वनाच्चंम्ह ‘सत्व’ नां जुया च्वंगु नामरूप स्कन्ध रूपि सिमाया ‘अविज्जा’ व ‘तण्हा’ रूपि २ गूलि हायात ‘अर्हत मार्ग’ रूपि शस्त्रं धयनीगु वखतय् विलकुल निरोध शान्त जुइ । उकिं पटिच्चसमुप्पाद चक्र निरोध जुइगु विधि थुकथं कना विज्यात -

“अविज्जायत्वेव असेसविरागनिरोधा सङ्गारनिरोधो, सङ्गारनिरोधा विञ्जाणनिरोधो, विञ्जाणनिरोधा नामरूपनिरोधो, नामरूपनिरोधा सलायतननिरोधो, सलायतननिरोधा फस्स निरोधो, फस्सनिरोधा वेदनानिरोधो, वेदना-निरोधा तण्हानिरोधो, तण्हानिरोधा उपादान निरोधो, उपादाननिरोधा भव निरोधो, भवनिरोधा जातिनिरोधो, जाति निरोधा जरामरणं सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा निरुज्झन्ति, एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स निरोधो होति ।”

अर्थ - (अविज्जायत्वेव - अविज्जायागु हे, असेसविरागनिरोधा - अर्हतमार्ग द्वारा वाकि मदय्क निरोध जूग कारणं, सङ्गार निरोध जुइगु, जुया च्वन, आदि अर्थ थुगु हे रूपं सीके माल ।”

अविद्याया कारण

पालि :- जरामरणमुच्छाय - पीलितानमभिण्हसो ।

आसवानं समुप्पादा - अविज्जा च पवत्तति ॥

भावार्थ :- ज्याथाः जुइगु, सीगु, मूछूर्चा कइगुलिं मद्दिक कष्ट बीकाच्चविपिं प्राणीपिन्त आश्रव धर्मया उत्पत्तिं याना अविद्या नं वृद्धि जुइगु जुया च्वन ।

व्याख्या :- “जरामरणमुच्छाय..... अविज्जा च पवत्तति” धइगु पालिं अविज्जाया कारणयात क्यँगु जुल । (पटिच्चसमुप्पाद पाली ‘अविज्जाया कारणं सञ्चार... जाति कारणं जरामरण, सोक, परिदेव, दुक्ख, दोमनस्स, उपायास” उत्पन्न जुइ धका दक्कसिके न्हांपां ‘अविज्जा’ अनलि कोचाय्का शोक आदि क्यनातःगु खः । उकिं अविज्जा कारण मदय्क हे उत्पन्न जुइगु जुइ” धइगु भ्रम उत्पन्न जुइ फु । अथे मखुसा ‘अविज्जा’ या कारण छु ? धका नं प्रश्न न्यने फु । हे कारणं अविज्जाया कारणयात हानं छको क्यँगु जुल ।)

“जरामरण मुच्छाय पीलितानं” धइगु पाली मुच्छा - शोक परिदेव, दुक्ख, दोमनस्स, उपायास, थुपिं न्यागू धर्मत “वेहोस जुइगु” धर्म, नुगः मच्छिना “छुमचाइगु धर्म,” ख्वया विलाप याना “होस तनावनीगु” धर्म जुया ‘मुच्छा’ धका धाःगु जुल ।

आसवानं समुप्पादा अविज्जा च पवत्तति - अविज्जाया कारण कामासव, भवासव, दिट्ठासव व अविज्जासव धइगु ४ गू जुल । थ्व खँयात स्पष्ट याय् । पटिच्च समुप्पाद पाली सोक आदि न्यागू दक्कसिवय् लिपा तयातल । ‘सोक’ धइगु “दोमनस्स” खः । उकिं सोक उत्पन्न जुइवं सोक नाप न्ह्यावलें युक्त जुया च्वनीगु ‘अविज्जा’ नं दुध्यागु जुल । दुक्ख, दोमनस्स, उपायास उत्पन्न जुइवं नं न्ह्योः वा ल्यू अविज्जानं नापं तं छुटय् मज्जीक दयाच्वनी । ‘परिदेव’ धइगु विलाप याय्गु (शब्द रूप) नं अविद्याया कारणं जुयाच्वन । उकिं ‘परिदेवया’ मूल आधारहे ‘अविज्जा’ जुयाच्वन । गथे सोक आदिया मूल कारण ‘जाति’ धका अविनाभाव नय अनुसारं कनातल अथे हे थुपिं फुक्कया आसन्न कारण हे ‘आसवधर्म’ खः ।

कामासवया कारणं सोक आदिया उत्पत्ति - “कामतो जायती सोको” अनुसार कामासवं हे सोक आदि उत्पन्न जुइ । योपिनाप बाय् मालीबले सोक, परिदेव आदि उत्पन्न जुइ । उकिं कामासवं हे सोक आदि उत्पन्न जुइगु शिद्ध जू ।

दिट्ठासवया कारणं सोक आदिया उत्पत्ति - “तस्स ‘अहं रूपं, मम रूपं’ ति परि युट्ठायिनो तं रूपं विपरिणमति अञ्जथा होति; तस्स रूपविपरिणामञ्जथा भावा उप्पज्जन्ति सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा” - अर्थात् ‘जि रूप खः, जिगु रूप खः’ - धका अभिनिवेशी पुद्गलपिके रूप विपरित जुया हिला पाना वनकि सोक आदि उत्पन्न जुइ । उकिं दिट्ठासवं सोक आदि उत्पन्न जुइगु सिद्ध जू ।

भवासवया कारणं सोकआदिया उत्पत्ति - “ये पि ते भिक्खवे ! देवा दीघायुका वण्णवन्तो सुख बहुला उच्चेसु विमानेसु चिरद्वितिका, ते पि तथागतस्स धम्म देसनं सुत्वा ये भुयेन भयं, सन्तासं, संवेगं आपज्जन्ति” - अर्थात् गुपिं देवतापिं आयु ताःहाकपिं, वर्णयुक्तपिं, सुख यक्को भोगयाना च्वपिं खः, हानं ततःधगु विमानय् ताकाल तकं वास याना च्वपिं खः, इपिं नं तथागतया अनित्य, दुःख, अनात्मास्वभाव खंका बीगु, सीकाबीगु धर्मदेसना न्यना भय, सन्त्रास व संवेग उत्पन्न जुइ । थुकथं इपिं देवतापिके नं सोक आदि उत्पन्न जुइ । ध्व हे भवासवं सोक उत्पन्न जुइगु खः ।

अविज्जासवं सोक-आदिया उत्पत्ति - “स खो सो भिक्खवे ! बालो तिविधं दिट्ठेव धम्मे दुक्खं, दोमनस्सं पटिसंवेदेति” - अनुसार अविज्जासवं मुक्त मज्जनिपिं पृथग्जनपिं ध्व हे भवय् स्वता दुःख - दौर्मनस्य अनुभव याना च्वनी ।

उकिं ४गू आसव धर्मया कारणं सोक आदि उत्पन्न जुइगु सूत्रं हे सिद्ध जू । ‘सोक आदि’ उत्पन्न जुइवं ‘अविज्जा’ नं अविनाभाव नय अनुसार उकी दया हे च्वनी । उकिं ४ गू आसवया कारणं अविज्जा उत्पन्न जुइ धइगु सिद्ध जू । उकिं धयातल -

“इति यस्मा आसवसमुदया एते (सोकादयो) होन्ति, तस्मा एते सिज्जमाना अविज्जाय हेतुभूते आसवे साधेन्ति, आसवेसु च सिद्धेसु पच्चयभावे भावतो अविज्जापि सिद्धा व होतीति” ।

आसवया कारण - आसवया कारणं अविज्जा उत्पन्न जुइगु खःसा आसव गुगु कारणं उत्पन्न जुइ ?

लिसः - ‘आसव धर्म’ तृष्णा, उपादान व अकुशल - कर्मभव आदिलिसे योग्यता अनुसारं दुध्याना च्वंगु दु । उकिं तृष्णा, उपादान, कर्मभवया उत्पत्ति कारण हे आसव धर्मया नं उत्पत्ति कारण खः ।

अविज्जायात न्हापांगु स्थान - यदि आसवया कारणं हे अविज्जा उत्पन्न जुइगु खःसा ‘अविज्जा’ यात हे न्हापालाक छाया तयातःगु ? छु ध्व अविज्जा सांख्यवादिपिनि सिद्धान्त अनुसार ‘अकारण’ अथवा संसारया मूल कारण जुइगु ला ?

लिसः - 'अविज्जा' सांसारिक धर्मया छूद्यो थें मदय्कं मगागु धर्म खः । उकिं हे ध्वयात न्हापालाक तयातःगु । पटिच्चसमुप्पाद धर्मय् अविज्जा व तण्हा यात हे निगू शीर्ष धर्म धका घयातल । संस्कार धर्म दय्कीबलय् अविज्जां त्वपुया तद्गुलिं हे पुद्गलपिंसे तूष्णां आसक्त जुया याइ । निगू शीर्ष धर्म मध्यय् नं अविज्जा हे प्रधान जुइ । छा्य् धाःसा अविज्जां तोपुयातलकि तिनि उम्ह तूष्णां आसक्तम्ह पुद्गल उगु उगु संस्कार धर्म दयेकीगु जुया उगु प्रमुख जुइ, उकिं अविज्जायात न्हापालाक तयातःगु खः । उकिं अविज्जा न्हापालाक तयातःगु क्रम दृष्टिं मखु प्रधान, प्रमुख जूगुलिं हे खः । छा्य् धाःसा अविज्जा उत्पत्ति जुइगुली आसव धर्म प्रत्यय जुया च्वनी ।

प्यांगू नय - ध्व पटिच्चसमुप्पाद चक्रयात ४ गू नय अनुसार विचार यातकि पुद्गल, सत्त्व, अहम्, त्वम्, स्त्री, पुरुष आदि मिथ्या भाव (परमार्थ मखुगु धर्म) या ज्ञान दया वइ, अनलि शास्वत दृष्टि, उच्छेद दृष्टि आदि हा नापं मदया वनी । उकिं (क) एकत्त नय, (ख) नानत्तनय, (ग) अव्यापार नय, (घ) एवंधम्मता नय, - थुपिं ४ गू नय अनुसार विचाः याय् माःगु जुल ।

क) एकत्तनय - 'सन्तानसन्तति निरन्तर महिक्क न्ह्याना च्वनी' - थुकथं सीकेगु नय यात 'एकत्तनय' धका धाइ । ध्व अनुसार गथे पुसा चुलिइइ, चुलिह्लकि दें, कचामचा - आदि दयावय्तः सिमा या सन्तति निरन्तर रूपं महिक्क न्ह्याना च्वनी, अथेहे अविज्जाया कारणं संखार अथेहे न्ह्योः न्ह्योयागु सञ्चारया कारणं वर्तमान भवय् विञ्जाण, नामरूप, महिक्क न्ह्याना च्वनी । थुजागु त्वमदलीगु महिक्क न्ह्याइगु विचाः यातकि "ध्व भव, ध्व सत्त्व, ध्व स्कन्ध - थुपिला थुगु भव, थुम्ह सत्त्व, थुगु स्कन्ध नाश जुलकि फुक्कं मदया वनी अथेहे अनागत भव, अनागत सत्त्व, अनागत स्कन्ध वर्तमान स्वयां पाः मेगु हे खः" धइगु उच्छेददृष्टि थःथम्ह हे मदया वनी ।

ख) नानत्तनय - 'सन्तानसन्तति महिक्क न्ह्यानाच्वंगु खः सां अविज्जा, सञ्चार -आदि धर्म स्वभाव व लक्षण हिसावं पाः' - थुकथं सीकेगु नययात 'नानत्तनय' धका धाइ । ध्व नय अनुसार अविज्जा व संखारया या भेद, अथेहे संखार व विञ्जाणया भेद आदि पटिच्चसमुप्पाद धर्मया भेद सीका न्हू न्हूगु कारणं न्हू न्हूगु कार्य उत्पन्न जुइ धका सिलकि 'धर्म नित्य खः' धइगु साश्वत दृष्टि थः थःम्हं हे मदया वनी ।

ग) अब्यापारनय - अविज्जाया कारणं सङ्घार उत्पन्न जुडगुली 'जिं सङ्घार उत्पन्न याय्' - थुजागु किसिमया अविज्जाया छुं व्यापार मद्दु । थुकथं हे सङ्घारं विज्जाण उत्पन्न जुडगुली नं छुं व्यापार मद्दु । थुकथं कार्य (फल) धर्म उत्पन्न जुडगुली कारण (हेतु) धर्म समूहया छुं व्यापार मद्दु । थुकियात हे 'अब्यापारनय' धका धाइ । थुगु नय अनुसार विचा: याय्बल्य् कारण धर्म व कार्य धर्मया न्ह्यो नं ल्यू नं उत्पन्न जुडगुया सम्येक् ज्ञान दतकि 'ध्व संसार, सत्व आदि निर्माण न्ह्याबलें ईश्वर आदि पिनि पाखें जुडगु' धइगु इश्वरनिर्माणवाद व 'थ: थ:गु स्कन्धय् उगु उगु कर्म याइम्ह अथवा अनुभव याइम्ह नित्य आत्मा दु' धइगु आत्मवाद दृष्टि थ: थ:म्हं मदया वनी ।

घ) एवं धम्मतानय - 'थुकथं अविज्जा - आदिया कारणं सङ्घार - आदि कार्य उत्पन्न जुडगु 'धम्मता' ख: धका सीके फइगु नययात 'एवं धम्मतानय' धका धाइ । थुगु नय अनुसार विचा: ? यातकि गथे दुरुं धौ, तूनं चिकं, तूं साख: दइगु 'धम्मता' ख: । अथेहे च्यापिं चिकं दइ मखुगु, तूं दुरु दइ मखुगु - आदि नं 'धम्मता' ख: । थुकथं हे अविज्जां सङ्घार उत्पन्न जुडगु, सङ्घार नं अविज्जाया कारणं हे उत्पन्न जुडगु, कारण मदय्कं कार्य उत्पन्न मजुडगु, सम्बद्ध मजुगु कारणं सम्बद्ध मजुगु कार्य उत्पन्न मजुडगु नं 'धम्मता' ख: । थुकथं विचा यातकि 'छुं नं सम्बद्ध कारण मदय्कं छुं नं धर्म उत्पन्न जुड मखु' - थुगु प्रकारयागु हेतुवाद या ज्ञानं 'कारण मदय्क उत्पन्न जुड धइगु 'अहेतुक दृष्टि' व कुशल, 'अकुशल कर्म यानागुया छुं मतलब मद्दु निरर्थक ख: धइगु 'अक्रियदृष्टि' थ:थमं मदया वनी ।

खला गुलिं बौद्धमतावलम्बीपिसं नं बौद्धशास्त्रया आधारे सृष्टिया उत्पत्ति, प्रलय व अनित्यता - आदि लिसे सम्बन्धित यक्को सिद्धान्तय् विश्वास ला याइ, अथे जूसानं 'सृष्टिया प्रारम्भ गुबलेनिसें जुल' - इत्यादि विषयय् विचा: याना च्वनी, अविज्जां सङ्घारया उत्पन्न जुडगु - आदि विचा या:सा: नं 'सङ्घार - आदि गुबलेनिं शुरु जुल' इत्यादि विचा याना च्वनी । अले छुं नं निर्णय याय् फइ मखु । थुकिया कारणं हे 'ध्व संसार नं सत्त्व आदि नं कारण मदय्क हे उत्पन्न जुड' धका मती तया 'अहेतुकवाद' यात ग्रहण याइ । गुलिसिनं कार्य कारण यात अनुमान याना ' ध्व संसार नं सत्त्व - आदि नं सुं इश्वर - आदिपिं उत्पन्न याइपिं सुं सुं कारण अवश्य दयमा: ' धयागु 'इश्वरवाद' यात ग्रहण याइ । बौद्धशास्त्र अनुसार गुगु वस्तु थ:गु ज्ञानया सिमानां पिने ला: अथवा गुगु

थःगु ज्ञानया विषय जुडफइ मखु उगु विषय विचाः याय्गु उचित मजूगु सम्भे जुइ । यदि पुद्रल जिद्दि जुया थ्व हे विचाः याःसा वया वस्तु तत्व विषय सम्यक् ज्ञान मदुगुलिं मतिभ्रम जुइ । उकिं पुरुषार्थ साधक मनुष्य जीवनया दुर्लभ क्षण गुगु भीत प्राप्त जुयाच्चन उकिया फाइदा काय्तः निर्वाण प्राप्त याय्या निमित्तं प्रयत्नयाय्याः । थुगु दुर्लभ क्षण ज्या ख्यलेमदुगु तर्क वितर्क याना सितिं छूवयगु ठीक मजू । उकिं भगवान बुद्ध इश्वर, आत्मा - आदिया थःगु उपदेश द्वारा खण्डन याःसांतभि हे विषय यक्को प्रश्न न्यनकि लिसः मब्युसे सुंक च्वनाबीगु (मौनालम्बन) हे उपयुक्त ताय्का बिज्यात । थुजागु गुलिं प्रश्न वस्पोलं अव्याकरणीय धका थुजागु निर्वाण विरोधी तर्क वितर्कयात पनाः बिज्यात । पटिच्चसमुप्पादया थुगु प्यंगू नय अनुसार विचार यातकि संसार अथवा स्कन्ध सन्ततिया 'आदि' मदु धइगु ज्ञान दइ । उकिं हे पटिच्चसमुप्पादयात बार बार अभ्यास यायेमाःगु । थुकिया ज्ञान मदय्कं निर्वाण प्राप्त जुइगु म्हगसय् तक्क नं सम्भव मदु ।

निगमन

पालि :- वट्टमाबन्धमिच्चेवं - तेभूमकमनादिकं ।

पटिच्चसमुप्पादोति - पट्टपेसि महामुनि ॥

भावार्थ :- थुकथं थ्व कनावयागु नय अनुसारं महिक हिला च्वंगु च्वः सी मदुगु अथवा सीके थाकूगु च्वः दुगु भूमि स्वंगुली उत्पन्न जुइगु वर्त धर्मयात कारण धर्मया समन्वययात कारण याना फलधर्मया उत्पत्ति धका भगवान बुद्धं प्रज्ञप्त याना बिज्यात अथवा कना बिज्यात ।

व्याख्या :- वट्टमाबन्धमिच्चेवं - आदि गाथा अद्धान आदि भाग थलातःगु काण्डयात हानं छुको कयातःगु निगमन जुल । अविज्जाया क्तरणं सङ्कार..... जातिया कारणं जरामरण सोक - आदि जुइ । सोक - आदि जुइबले आसवं मुक्त मजू । मुक्त मजुगुलिं आसवया कारणं सोक - आदि सहित अविज्जा नं हाकनं जुइगु जुल । थथे दिहे महिक रथ चक्र समान चाचा हिलाच्वंगु (गनं निसें उत्पन्न जूगु गबले निसें उत्पन्न जुइगु धका) आदि मदुगु वट्ट धर्मयात "पटिच्चसमुप्पाद" चक्र धका भगवान बुद्धं स्वयं प्रज्ञप्त याना बिज्यात ।

अभ्यास प्रश्न

- १) गुगु धर्मयात वट्ट धका धाइ ?
- २) क्लेश वट्टयात संग्रह प्रमाण बिया स्वरूप गिन्तियाना कथं ।
- ३) कम्म वट्टयात संग्रह प्रमाण बिया स्वरूप गिन्तियाना कथं ।
- ४) “कम्मभवसङ्घातो भवेकदेसो” धइगु वारय् “भवया छगू अंश” धयागु खँया अर्थयात स्पष्ट या ।
- ५) “उपपत्तिभवसङ्घातो भवेकदेसो” वरय् “भवया छगू अंश” धयागु खँया अर्थयात स्पष्ट या ।
- ६) विपाक वट्टयात संग्रह प्रमाणबिया स्वरूप छुटय्याना कथं ।
- ७) छुक्कियात मूल धका धाइ ? मूलया स्वरूप गिन्तियाना कथं ।
- ८) गुगु धर्म निरोध जुइव संसार वट्ट प्यदनी ?
- ९) “जरामरणमुच्छाय” धइगु पाली ‘मुच्छा’ धइगु शब्दं गुगु धर्मयात काय्गु ?
- १०) आसवया कारण ‘अविज्जा’ उत्पन्न जुइ धयातःगुयात स्पष्ट या ।

प्रतीत्यसमुत्पादनय कोचाल ।

Dhamma.Digital

पढाननय

प्रत्यय २४ गू

पालि :- हेतुपच्चयो आरम्भणपच्चयो अधिपतिपच्चयो अनन्तरपच्चयो समनन्तरपच्चयो सहजातपच्चयो अञ्जमञ्जपच्चयो निस्सयपच्चयो उपनिस्सयपच्चयो पुरेजातपच्चयो पच्छाजातपच्चयो आसेवनपच्चयो कम्मपच्चयो विपाकपच्चयो आहारपच्चयो इन्द्रियपच्चयो भानपच्चयो मरगपच्चयो सम्पयुत्तपच्चयो विषयुत्तपच्चयो अत्थिपच्चयो नत्थिपच्चयो विगतपच्चयो अविगतपच्चयो’ ति ।

अयमेत्थ पढाननयो

भावावार्थ :- “हेतु पञ्चयो ..... पे ..... अविगत पञ्चयो” धयागु ध्व नय थुगु प्रत्ययसंग्रह स्थानय् पद्धानय् धाइ । हेतु प्रत्यय ..... पे ..... अविगत प्रत्यय थुकथं नीप्यंगू प्रत्यय महाप्रकरणय् अथवा अनन्त नय दयाच्वंगु समन्त पद्धान ग्रन्थय् स्थित जुया च्वंगु दु ।

हेतु नं खः प्रत्यय नं खःगु धर्म ..... पे ..... अविगत नं खः प्रत्ययनं खःगु धर्म थुकथं नीप्यंगू प्रत्यय महाप्रकरणय् स्थित जुया च्वंगु दु ।

हेतु जुया उपकारकगु धर्म, आरम्मण जुया उपकारकगु धर्म, अधिपति जुया उपकारकगु धर्म, अनन्तर जुया उपकारकगु धर्म, समनन्तर जुया उपकारकगु धर्म, सहजात जुया उपकारकगु धर्म, अञ्ज मञ्ज (अन्यमन्य) जुया उपकारकगु धर्म, आधार जुया उपकारकगु धर्म, तःधंगु जुया उपकारकगु धर्म, न्ह्योः न्ह्योः जुया उपकारकगु धर्म, ल्यू ल्यू जुया उपकारकगु धर्म, बार बार सेवन याये माःगु जुया उपकारकगु धर्म अथवा बार बार सेवन याइगु जुया उपकारकगु धर्म, पुसा जुया उपकारकगु धर्म, फल जुया उपकारकगु धर्म, तीबः बिया उपकारकगु धर्म, अधिकारी जुया उपकारकगु धर्म, लिबकच्वना बिचाः याइगु जुया उपकारकगु धर्म, कारणजुया उपकारकगु धर्म, सम्प्रयुक्त जुया उपकारकगु धर्म, विप्रयुक्त जुया उपकारकगु धर्म, दुगु जुया उपकारकगु धर्म, मदुगु जुया उपकारकगु धर्म, अलग जुया उपकारकगु धर्म, अलग मजूसे उपकारकगु धर्म थुकथं नीप्यंगू प्रत्यय महाप्रकरणय् दया च्वन ।

हेतु शक्ति द्वारा उपकारकगु धर्म ..... पे ..... अविगत शक्तिद्वारा उपकारकगु धर्म थुकथं नीप्यंगू प्रत्यय महाप्रकरणय् दया च्वन ।

ध्व थुगु धासय् पद्धाननय खः ।

व्याख्या :- पद्धान पाली “हेतु पञ्चयो ..... अविगत पञ्चयो” धका २४ गू प्रत्ययया स्वरूपयात न्हापालाक उल्लेखयाना अनलिपा अति विस्तर रूपं कना बिज्यात । तर थुगु संग्रह ग्रन्थय् सम्पूर्ण पद्धान नयया छुं भतिचा स्वरूप (उद्देस) मात्रयात पद्धान नय धका आज्ञा जुया बिज्यात । ध्व पद्धान नयय् विस्तृत रूपं स्वत धाःसा न्हापां प्रारम्भ याइपिन्त थाकुइ धका सम्भे जुया भाषटीका धयागु ३ गू काण्ड दुगु अलग्ग छगू किताब च्वयागु दु । उकी स्वत धाःसा बांलाक थुइ ।

प्रत्यय ६ गू संग्रह-गाथा

पाली :- छधा नामन्तु नामस्स, पञ्चधा नामरूपिणं ।
 एकधा पुन रूपस्स, रूपं नामस्स चेकधा ॥
 पञ्जत्ति नामरूपानि, नामस्स दुविधा द्वयं ।
 द्वयस्स नवधा चे' ति, छब्बिधा पच्चया कथं ।

भावार्थ :- उद्देशं लिपा निदेसयात कने; अथवा पद्धान नययात क्यने । नामं नामयात परस्पर खुता प्रकारं उपकार याइगु जुयाच्चन । नामं नामरूपयात न्याता प्रकारं उपकार याइगु जुयाच्चन । हानं नामं रूपयात छता प्रकारं उपकार याइगु जुयाच्चन । नाम प्रत्यय लगे जुइगुयां लिपा रूप प्रत्यय लगे जुइगुयात कने । रूपं नामयात छता प्रकारं उपकार याइगु जुयाच्चन ।

प्रज्ञप्ति नाम रूपं नामयात निता प्रकारं उपकार याइगु जुयाच्चन । शुद्धं लिपा मिश्रकयात कने । नामरूप निगू समूहं नामरूप निगू समूहयात गुता प्रकारं उपकार याइगु जुयाच्चन । थुकथं प्रत्ययत खुथी दयाच्चन गुकथं ?

व्याख्या :- “छधा नामन्तु नामस्स” - आदि गाथा २४ गू प्रत्यय मध्यय् नामधर्मं नामधर्मयात गोगू प्रकारया प्रत्यय शक्तिं उपकार याइ- इत्यादि छुट्य् याना क्यंगु संक्षिप्त गाथा जुल । उगु गाथा अनुसारं पच्चय ६ थी थथे खः -

१)	नामं	नामयात	उपकार याइगु	प्रत्यय	६ थी
२)	नामं	नामरूपयात	उपकार याइगु	प्रत्यय	५ थी
३)	नामं	रूपयात	उपकार याइगु	प्रत्यय	१ थी
४)	रूपं	नामयात	उपकार याइगु	प्रत्यय	१ थी
५)	प्रज्ञप्तिनामरूपं	नामयात	उपकार याइगु	प्रत्यय	२ थी
६)	नामरूपं	नामरूपयात	उपकार याइगु	प्रत्यय	<u>९ थी</u> २४ थी

नामं नामयात उपकार याइगु ६ गू प्रत्यय

पालि :- अनन्तरनिरुद्धा चित्त चेतसिका धम्मा पटुप्पन्नानं चित्तचेतसिकानं धम्मामं अनन्तर समनन्तर नत्थिविगतवसेन, पुरिमानि जवनानि पच्छिमानं जवनानं आसेवनवसेन, सहजाता चित्तचेतसिका धम्मा अञ्जमञ्जं सम्पयुत्तवसेनेति च छधा नामं नामस्स पच्चयो होति ।

भावार्थ :- गुकथं दया च्वन ? व खँयात स्पष्ट याये अथवा विस्तृत याये । अनन्तर जुया निरोध जुइ धुकूगु चित्त चैतसिक जुया च्वंगु अरहन्तपिनि च्यूति चित्तं अलगु छगूपाः ग्वीगु (८९) चित्त, न्येनिगु (५२ गू) चैतसिक नामस्कन्धं थःलिसे लिसे उत्पन्न जुइगु चित्त व चैतसिक जुया च्वंगु अरहन्तपिनि च्यूति चित्त सहितगु छगूपाः ग्वीगू (८९ गू) चित्त, न्येनिगू (५२ गू) चैतसिक नामस्कन्धयात अनन्तर शक्ति, समनन्तर शक्ति, नास्ति शक्ति, विगत शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्वन । न्हवः न्हवः उत्पन्न जुयाच्वंगु अन्तिम जवन, मार्ग जवन, फल जवनं अलगु ४७ गू जवन, ५२ गू चैतसिक नामस्कन्धं लिपा लिपा उत्पन्न जुइगु प्रथम जवन, फल जवनं अलगु ५१ गू जवन, ५२ गू चैतसिक नामस्कन्धयात आसेवन शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्वन । सहजात चित्त चैतसिक जुया च्वंगु चित्त छगूपाः ग्वीगू (८९ गू), ५२ गू चैतसिक नामस्कन्धं परस्पर अथवा छगुलिं मेगुयात सम्प्रयुक्त शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्वन । थुकथं नामं नामयात परस्पर खुता प्रकारं उपकार याइगु जुयाच्वन ।

व्याख्या :- “अनन्तरनिरुद्धा ..... छधा नामं नामस्स पच्चयो होति” धइगु पालिं (१) नम्बरया थःथःगु जाति जुयाच्वंगू खुगू प्रत्यययात क्यंगु जुल । “छधा नामं तु नामस्स” धइगु पालिं उपकार याइगु खुगू प्रत्यय अनन्तर, समनन्तर आसेवन, सम्पयुक्त, नत्थि व विगत जुल ।

नामं नामरूपयात उपकार याइगु प्रत्यय ५ गू

पालि :- हेतुभानङ्गमग्गङ्गानि सहजातानं नामरूपानं हेतादिवसेन । सहजाता चेतना सहजातानं नामरूपानं, नानाक्खणिका चेतना कम्माभिनिब्बत्तानं नामरूपानं

कम्मवसेन, विपाकस्कन्धा अञ्जमञ्जं सहजातानं रूपानं विपाकवसेने'ति च पञ्चधा नामं नामरूपानं पच्चयो होति ।

भावार्थ :- हेतु, ध्यानअङ्ग, मार्गअङ्ग नापं उत्पन्न जुइगु नामरूपयात हेतु आदि शक्तिं अथवा हेतु शक्ति, ध्यान शक्ति व मार्ग शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्चन । सहजात जुयाच्चंगु छगूपाः ग्वीगू (८९ गू) चित्तय् दुगु चेतना ८९ गूलिं सहजात जुयाच्चंगु चित्त ८९ गू, चेतनां अलगगु चैतसिक ५९ गू, चित्तजरूप प्रतिसन्धि कर्मज रूपयात सहजात कर्म शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्चन । नाना क्षणय् स्थितगु अतीत जुयाच्चंगु कुशल, अकुशल चेतना ३३ गुलिं कर्म धयागु थःगु करणं उत्पन्न जुइगु विपाक ३६ गू नामस्कन्ध, प्रतिसन्धि कर्मज रूप, असज्ञासत्व कर्मज रूप, प्रवृत्ति (पवत्ति) कर्मज रूपयात नाना क्षणिक कर्म शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्चन । विपाक ३६ गू नामस्कन्ध प्यंगुलिं छगूलिं मेगुयात व सहजात जुयाच्चंगु विज्ञप्ति निगुलिं अलगगु चित्तजरूप, प्रतिसन्धि कर्मज रूपयात विपाक शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्चन । थुकथं नामं नामरूपयात न्याता प्रकारं उपकार याइगु जुयाच्चन ।

व्याख्या :- “हेतु भानङ्ग मग्गङ्गानि ..... पच्चधा नामं नामरूपानं पच्चयो होति” धयागु पालिं (३) नम्बरया जुयाच्चंगु न्यागू प्रत्यययात क्यंगु जुल । “पच्चधा नामरूपिनं” धइगु पालिं नामं नामरूपयात उपकार याइगु न्यागू प्रत्यय धइगु हेतु, भान, मग्ग, कम्म व विपाक प्रत्यय जुल ।

नामं रूपयात उपकार याइगु १ गू प्रत्यय

पालि :- पच्छाजाता चित्तचेतसिका धम्मा पुरेजातस्स इमस्स कायस्स पच्छाजातवसेने'ति एकधाव नामं रूपस्स पच्चयो होति ।

भावार्थ :- लिपा लिपा उत्पन्न जुइगु चित्त व चैतसिक जुयाच्चंगु पच्चवोकार भूमी उत्पन्न जुइगु क्षण मात्रय् उत्पन्न जुया च्वंगु अरूप विपाक ४ - गुलिं अलगगु प्रथम भवाङ्ग आदि लिपा लिपायागु चित्त ८५ गू, चैतसिक ५२ गू नाम स्कन्धं न्ह्यवः

न्चवः उत्पन्न जुया च्वंगु थुजागु स्वभाव दुगु प्रतिसन्धि इत्यादि न्हापा न्हापायागु चित्त लिसें उत्पन्न जुया रूपया स्थिती थ्यना च्वंगु एकजकाय, द्विजकाय, त्रिजकाय, चतुर्जकाययात पच्छाजात (पश्चातजात) शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्वन । थुकथं नामं रूपयात छता प्रकारं हे जक उपकार याइगु जुया च्वन ।

व्याख्या :- “पच्छाजाता ..... एकधाव नामं रूपस्स पच्चयो होति” धयागु पालिं (३) नम्बरया जुयाच्वंगु छगू प्रत्यययात क्यंगु जुल । “एकधा पुन रूपस्स” धयागु पालिं नामं रूपयात उपकार याइगु प्रत्यय १ गू धयागु ‘पच्छाजात’ प्रत्यय जुल ।

रूपं नामयात उपकार याइगु १ गू प्रत्यय

पालि :- छवत्थुनि पवत्तियं सत्तन्नं विञ्जाणधातुनं पञ्चारम्मणानि च पञ्चविञ्जाण-
वीथिया पुरेजातवसेनेति एकधाव रूपं नामस्स पच्चयो होति ।

भावार्थ :- खुगू वस्तुं अथवा मन्दायुक अमन्दायुक मध्यमायुक हिसाबं स्वंगू मध्यय् मध्यमायुक जुया च्वंगु अतीत भवाइ छगू पुलेवं उत्पत्ति लिसें लिसें उत्पन्न जुइगु चक्षुवस्तु - पे - कायवस्तु, प्रतिसन्धि इत्यादि न्हापा न्हापायागु चित्त नापं उत्पन्न जुइगु हृदयवस्तु; निरोध समापत्तिं दनीगु अवस्थाय् न्हापां उपन्न जुइगु हृदयवस्तु; मरणासन्न अवस्थाय् च्युति निसें लिखतं ल्याः ख्यायेबले १७ - गू चित्त लिसें उत्पन्न जुइगु हृदयवस्तु धयागु खुगू वस्तुरूपं प्रवृत्ति अवस्थाय् नेगू विज्ञान धातुयात वस्तुपुरेजात शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्वन । न्यागू आरम्मणं पञ्चविज्ञान वीथियात नं आरम्मणपुरेजात शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्वन । थुकथं रूपं नामयात छता प्रकारं हे जक उपकार याइगु जुयाच्वन ।

व्याख्या :- “छवत्थुनि ..... एकधाव रूपं नामस्स पच्चयो होति” धयागु पालिं (४) नम्बरया १ गू प्रत्यययात क्यंगु जुल । रूपं नामस्स चेकधा धयागु पालिं रूपं नामयात उपकार याइगु प्रत्यय १ गू धयागु पुरेजात प्रत्यय जुल ।

प्रज्ञप्ति नामरूपं नामयात उपकार याङ्गु प्रत्यय २ गू

पालि :- आरम्मणवसेन उपनिस्सयवसेने'ति च द्विविधा पञ्जत्ति नामरूपानि नामस्सेव पञ्चया होन्ति । तत्थ रूपादिवसेन छब्बिधं होति आरम्मणं । उपनिस्सयो पन तिविधो होति आरम्मणूपनिस्सयो अनन्तरूपनिस्सयो पकतूपनिस्सयो चे'ति ।

भावार्थ :- प्रज्ञप्ति नाम व रूपं आरम्मण शक्तिं उपनिश्रय शक्तिं धुकथं निता प्रकारं नामयात हे उपकार याङ्गु जुयाच्वन । इपिं निगू मध्यय् रूपाारम्मणादिया हिसावं अथवा रूपाारम्मण ...पे०... धम्ममारम्मणया हिसावं आरम्मण प्रत्यय खुता प्रकारं दयाच्वन ।

आरम्मरण प्रत्ययं लिपा उपनिश्रय प्रत्यययात कने । उपनिश्रय प्रत्यय आरम्मणूपनिश्रय प्रत्यय अनन्तरूपनिश्रय प्रत्यय व पकतूपनिश्रय प्रत्यय धुकथं स्वथी दयाच्वन ।

व्याख्या :- आरम्मण व उपनिस्सय भेद - "तत्थ रूपादिवसेन ..... पकतूपनिस्सयो चे'ति" धयागुपालिं आरम्मण पच्चय व उपनिस्सय पच्चय भेद जुया च्वंगुयात क्यंगु खं जुल । आरम्मण पच्चय रूपाारम्मण सद्दारम्मण आदि रूपं खुगू दुगु जुया च्वन, उपनिस्सय पच्चय धङ्गु आरम्मणूपनिस्सय, अनन्तरूपनिस्सय व पकतूपनिस्सय धका ३ गू भेद दया च्वन ।

उपनिस्सय स्वंगूया स्वरूप

पालि :- तत्थ आरम्मणमेव गरूकतं आरम्मणूपनिस्सयो ।

भावार्थ :- इपिं स्वंगू मध्यय् गरूकृत इष्ट जुया च्वंगु निष्पन्नरूप भिंच्यागू, दोषमूल निगू, मोहमूल निगू, दुःख सहगत कायविज्ञानं अलगगु चित्त ८४गू, द्वेष, इर्या, मात्सर्य, कौकृत्य व विचिकित्सां अलगगु चैतसिक ४७ गू, काल विमुक्त जुया च्वंगु निर्वाण धयागु आरम्मण खुगूयात हे आरम्मण उपनिश्रय प्रत्यय धाङ् ।

पालि :- अनन्तरनिरुद्धा चित्तचेतसिका धम्मा अनन्तरूपनिस्सयो ।

भावार्थ :- अनन्तर जुया निरोध जुडुगु चित्त चैतसिक जुया च्वंगु अरहन्तपिनिगु च्युति चित्तं अलगु चित्तं छगुपाः ग्वीगु (८९ गू), चैतसिक ५२ गू नामस्कन्धयात अनन्तरउपनिश्रय प्रत्यय धाइ ।

पालि :- रागादयो पन धम्मा सद्धादयो च सुखं दुक्खं पुगगलो भोजनं उतु सेनासनञ्च यथारहं अज्झतञ्च बहिद्धा च कुसलादिधम्मानं कम्मं विपाकानन्ति च बहुधा होति पकत्तपनिस्सयो ।

भावार्थ :- अनन्तरउपनिश्रय प्रत्ययं लिपा प्रकृति - उपनिश्रययात कने । रागादि अथवा राग, दोष, मोह, मान, दृष्टि, प्रार्थना धयागु धर्मं श्रद्धादि अथवा श्रद्धा, शील श्रुत, त्याग व प्रजा धयागु धर्म, कायिक सुख, कायिक दुःख, कल्याण मित्रादि पुद्गल, योग्यगु आदि भोजन, योग्यगु आदि ख्वाउंगु क्वाःगु धयागु ऋतु, योग्यगु आदि विहार, योग्यता अनुसारं आध्यात्म सन्तानय व वाहीरिक सन्तानय कुशलादि धर्मयात अथवा कुशल २१ गू अकुशल १२ गू विपाक ३६ गू क्रिया २० गू नामस्कन्धयात प्रकृति - उपनिश्रय शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्वन । बलवान जुयाच्वंगु कुशल अकुशल कर्म विपाक ३६ गू नामस्कन्धयात प्रकृति - उपनिश्रय शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्वन । थुकथं प्रकृति-उपनिश्रय अनेक भेद दुगु जुल ।

व्याख्या :- (१) “आरम्मणमेव गरुक्तं आरम्मणूप निस्सयो” धइगु पालिं आर म्मणूपनिस्सय प्रत्ययया स्वरूपयात क्यंगु खं जुल ।

(२) “अनन्तर निरुद्धा चित्त चेतसिका धम्मा अनन्तरूपनिस्सयो” धयागु पालिं अनन्तरूपनिस्सय प्रत्ययया स्वरूपयात क्यंगु खं जुल ।

(३) “रागादयो पन धम्मा” आदि पकत्तपनिस्सयया स्वरूपयात क्यंगु खं जुल ।

नामरूप निगुलिं नामरूपयात उपकार याइगु प्रत्यय ९ गू

पालि :- अधिपति सहजात अज्झमज्ज निस्सयाहारिन्द्रिय विष्णुत्त अत्थि अविगतवसेनेति यथारहं नवधा नामरूपानि नामरूपानं पच्चया भवन्ति ।

भावार्थ :- अधिपति शक्ति, सहजात शक्ति, अन्यमन्य शक्ति, निश्चय शक्ति, आहार शक्ति, इन्द्रिय शक्ति, विप्रयुक्त शक्ति, अस्ति शक्ति, अविगत शक्ति नामरूपं अथवा अधिपति प्रत्यय - पे - अविगत प्रत्यय हिसाबं थुकथं ९ ता प्रकारयागु नामरूपं नामरूपयात योग्यतानुसारं उपकार याइगु जुयाच्वन ।

व्याख्या :- “अधिपति सहजात ..... नवधा नामरूपानि नामरूपानं पच्चया भवन्ति” धइगु पालिं (६) नम्बरया ९ गू प्रत्यययात क्यंगु जुल “द्वयं द्वयस्स नवधा” धयागु पालि नामरूप निगुलिं नाम रूप निगूयात उपकार याइगु प्रत्यय अधिपति, सहजात, अञ्जमञ्ज, निस्सय, आहार, इन्द्रिय, विप्पयुक्त, अत्थि, अविगत जुल ।

पालि :- तत्थ गरुकतमारम्मणं आरम्मणाधिपतिवसेन नामानं सहजाताधिपति चतुब्बिधोपि सहजात वसेन सहजातानं नामरूपानन्ति च दुविधो होति अधिपतिपच्चयो ।

भावार्थ :- इपिं गुंगू प्रत्यय मध्यय् गरुकत् इष्ट जुया च्वंगु निष्पन्नरूप भिंच्यागु, दोपमूल निगू, मोहमूल निगू, दुःख सहगत कायविज्ञानं अलगगु चित्तं ८४ गू, दोप, ईर्ष्या, मात्सर्य, कौकृत्य व विचिकित्सां अलगगु चैतसिक ४७ गू, कालविमुक्त जुया च्वंगु निर्वाण धयागु आरम्मण खुगुलिं गरुकारक लोभ मूल च्यागू, महाकुशल चित्तं ८ गू, महाक्रिया ज्ञानसम्प्रयुक्त चित्तं प्यंगू, लोकुत्तर चित्तं च्यागू, दोप, ईर्ष्या, मात्सर्य, कौकृत्य, विचिकित्सा व अप्रमाणं अलगगु चैतसिक ४५ गू नामस्कन्धयात आरम्मण अधिपति शक्तिं उपकार याइगु जुया च्वन । प्यता प्रकारं न दयाच्वंगु मोहमूल निगू, हसितुप्पादं अलगगु अधिपति जुइगु अवस्थाय् मात्र उत्पन्न जुइगु साधिपति जवन ५२ गुली दुगु छन्द, वीर्य, विमंश, साधिपति जवन ५२ गू धयागु अधिपति प्रत्ययं सहजात जुया च्वंगु अधिपति स्वरूपं अलगगु साधिपति जवन ५२ गू, विचिकित्सां अलगगु चैतसिक ५१ गू, साधिपति चित्तजरूपयात सहजाताधिपति शक्तिं उपकार याइगु जुया च्वन । थुकथं नं अधिपति प्रत्यय निता प्रकारं दया च्वन ।

व्याख्या :- “तत्थ गरुकत्” - आदि अधिपति आदि प्रत्यय ९ थीया स्वरूप व छगू छगू प्रत्ययलय् द्य् योग्यगु भेदयात क्यंगु खँ जुल । उकी मध्यय् “गरुकत्मारम्मणं ..... दुविधो होति अधिपतिपच्चयो” धयागु पालि अधिपति प्रत्ययया स्वरूप सहित अधिपति निगू भेद जुया च्वंगु कारणयात क्यंगु खँ जुल । अधिपति प्रत्यय धइगु आरम्मणाधिपति सहजाताधिपति धका निथी दया च्वन ।

सहजातप्रत्ययया स्वरूप व भेद

पालि :- चित्तचेतसिका धम्मा अञ्जमञ्जं सहजातरूपानञ्च, महाभूता अञ्जमञ्जं उपादारूपानञ्च, पटिसन्धिक्खणे वत्थुविपाका अञ्जमञ्जन्ति च तिविधो होति सहजात पच्चयो ।

भावार्थ :- चित्त चैतसिक जुया च्वंगु नामस्कन्ध धर्म छगुलिं मेगुयात व सहजात जुया च्वंगु चित्तजरूप, प्रतिसन्धि कर्मजरूपयात सहजात शक्तिं उपकार याइगु जुया च्वन । महाभूत छगुलिं मेगुयात व उपादारूपयात सहजात शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्वन । प्रतिसन्धि अवस्थाय् हृदयवस्तु पञ्चवोकार प्रतिसन्धि नामस्कन्धं छगुलिं मेगुयात सहजात शक्तिं उपकार याइगु जुया च्वन । थुकथं नं सहजात प्रत्यय स्वता प्रकारं दया च्वन ।

व्याख्या :- “चित्त चेतसिका ..... तिविधो होति सहजात पच्चयो” धयागु पालिं सहजात प्रत्ययया स्वरूप व सहजात प्रत्ययया स्वथी भेद जुया च्वंगु कारणयात क्यंगु खँ जुल ।

अञ्जमञ्जप्रत्ययया स्वरूप व भेद

पालि :- चित्तचेतसिका धम्मा अञ्जमञ्जं महाभूता अञ्जमञ्जं पटिसन्धिक्खणे वत्थुविपाका अञ्जमञ्जन्ति च तिविधो होति अञ्जमञ्जपच्चयो ।

भावार्थ :- चित्त चैतसिक जुया च्वंगु नामस्कन्ध धर्म छगुलिं मेगुयात अन्यमन्य शक्तिं उपकार याइगु जुया च्वन । महाभूतं छगुलिं मेगुयात अन्यमन्य शक्तिं उपकार याइगु जुया च्वन । प्रतिसन्धि अवस्थाय् हृदयवस्तु पञ्चवोकार प्रतिसन्धि नामस्कन्धं छगुलिं मेगुयात अन्यमन्य शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्वन । थुकथं नं अन्यमन्यप्रत्यय स्वता प्रकारं दया च्वन ।

व्याख्या :- “चित्त चेतसिका धम्मा ..... तिविधो होति अञ्जमञ्ज पच्चयो” धयागु पालिं अञ्जमञ्ज प्रत्ययया स्वरूप व अञ्जमञ्ज प्रत्ययया स्वथी भेद जुया च्वंगु कारणयात क्यंगु खँ जुल ।

निस्सय प्रत्ययया स्वरूप व भेद

पालि :- चित्त चेतसिका धम्मा अञ्जमञ्जं सहजातरूपानञ्चमहाभूता अञ्जमञ्जं उपादारूपानञ्च छवत्थुनि सत्तन्नं विञ्जाणधातुन'न्ति च तिविधो होति निस्सयपच्चयो ।

भावार्थ :- चित्त चैतसिक जुया च्वंगु नामस्कन्धं छगुलिं मेगुयात सहजात जुया च्वंगु चित्तजरूप प्रतिसन्धि कर्मजरूपयात सहजातनिश्रय शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्वन । महाभूतं छगुलिं मेगुयात व उपादारूपयात सहजातनिश्रय शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्वन । खुगू वस्तुं अथवा मन्दायुक, अमन्दायुक, हिसाबं स्वंगू मध्यय् मध्यमायुक जुयाच्वंगु अतीत भवाइ छगू पुलेवं उत्पत्ति लिसे लिसें उत्पन्न जुइगु चक्षुवस्तु - पे - कायवस्तु; प्रतिसन्धि इत्यादि न्हापा न्हापायागु चित्त नापं उत्पन्न जुइगु हृदयवस्तु; निरोध समापत्तिं दनीगु अवस्थाय् न्हापां उत्पन्न जुइगु हृदयवस्तु, मरणासन्न अवस्थाय् च्युति निसें लिखतं ल्याः ख्यायेबले भिंन्हेगूगु चित्तलिसे उत्पन्न जुइगु हृदयवस्तु धयागु खुगू वस्तुरूपं पञ्चवोकार भूमी उत्पन्न जुइगु अवस्थाय् अरूपविपाक प्यंगुलिं अलगगु न्हेगु विज्ञानधातुयात पुरेजातनिश्रय शक्तिं उपकार याइगु जुया च्वन । थुकथं नं निश्रय प्रत्यय स्वता प्रकारं दयाच्वन ।

व्याख्या :- “चित्त चेतसिका धम्मा ..... तिविधो होति निस्सयपच्चयो” धइगु पालिं निस्सयप्रत्ययया स्वरूप व निस्सयप्रत्ययया स्वंगु भेद जुयाच्वंगु कारणयात क्यंगु खँ जुल ।

आहारप्रत्ययया स्वरूप व भेद

पालि :- कबलीकारो आहारो इमस्स कायस्स, अरुपिनो आहारा सहजातानं नाम रूपान'न्ति च दुविधो होति आहारपच्चयो ।

भावार्थ :- प्यय् प्यय् याये म्वासां प्यय्प्यय् याये माःथें च्वंगु खाद्य भोज्य इत्यादिलय् दुगु बाहिरिक ओजां थुजोगु स्वभाव दुगु आहारज काययात अथवा प्यय् प्यय् याये म्वाःसां याये माःथें च्वंगु आध्यात्म सन्तानय् दुगु चतुसमुद्धानिक ओजा व बाहिरिक सन्तानय् दुगु ऋतुज ओजां थुजोगु स्वभाव दुगु समान कलाप ओजां अलगगु

समान कलाप व कलाप भेद दया च्वंगु चतुसमुद्धानिक काययात रूप आहार शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्वन । नाम जुया च्वंगु स्पर्श, चेतना व विज्ञान धयागु नाम आहार स्वरूप स्वंगुलिं सहजात जुया च्वंगु चित्त छगूपा: रवीगू (८९ गू) चैतसिक न्येनिगू (५२ गू), चित्तजरूप, प्रतिसन्धि कर्मजरूपयात नाम आहार शक्तिं अथवा सहजात शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्वन । थुकथं नं आहार प्रत्यय निता प्रकारं दयाच्वन ।

व्याख्या :- “कबलीकारो ..... दुविधो होति आहार पच्चयो” धयागु पालिं आहार प्रत्ययया स्वरूप व आहार प्रत्ययया निधी भेद जुया च्वंगु कारणयात क्यँगु खँ जुल ।

इन्द्रियप्रत्ययया स्वरूप व भेद

पालि :- पञ्च पसादा पञ्चन्नं विञ्जाणानं रूपजीवितिन्द्रियं उपादिन्नरूपानं, अरूपिणो इन्द्रिया सहजातानं नामरूपानन्ति च तिविधो होति इन्द्रियपच्चयो ।

भावार्थ :- न्यागू प्रसाद रूपं अथवा मन्दायुक, अमन्दायुक, मध्यमायुक हिसाबं स्वंगू मध्यय् मध्यमायुक जुया अतीत भवाइ छगू पुलेवं उत्पत्ति लिसे लिसे उत्पन्न जुइगु चक्षुप्रसाद - पे - कायप्रसादं, न्यागू विज्ञानयात अथवा चक्षुविज्ञान -पे- कायविज्ञानयात पुरेजात इन्द्रिय शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्वन । प्रवृत्ति प्रतिसन्धि कथंयागु रूप जीवितिन्द्रियं रूप जीवितिन्द्रियं अलगगु समान कलाप जुया च्वंगु प्रतिसन्धि कर्मजरूप, असंज्ञासत्व कर्मजरूप, प्रवृत्ति कर्मजरूपयात रूप जीवितिन्द्रिय शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्वन । नाम जुया च्वंगु जीवित, चित्त, वेदना, श्रद्धा, वीर्य स्मृति, एकाग्रता, प्रज्ञा कथं नाम इन्द्रिय स्वरूप च्यागुलिं सहजात जुया च्वंगु चित्र छगूपा: रवीगू (८९ गू), चैतसिक न्येनिगू, चित्तजरूप, प्रतिसन्धि कर्मजरूपयात सहजातइन्द्रिय शक्तिं, उपकार याइगु जुयाच्वन । थुकथं नं इन्द्रिय प्रत्यय स्वता प्रकारं दयाच्वन ।

व्याख्या :- “पञ्चपसादा ..... तिविधो होति इन्द्रिय पच्चयो” धयागु पालिं इन्द्रिय प्रत्ययया स्वरूप व इन्द्रिय प्रत्यय स्वथी जुयाच्वंगु कारणयात क्यँगु खँ जुल ।

विप्रयुक्तप्रत्ययया स्वरूप व भेद

पालि :- ओक्कन्तिबखणे वत्थु विपाकानं चित्तचेतसिका धम्मा सहजातरूपानं सहजातवसेन पच्छाजाता चित्तचेतसिका धम्मा पुरेजातस्स इमस्स कायस्स पच्छाजातवसेन छ वत्थुनि पवत्तिथं सत्तन्नं विञ्जाणाधातूनं पूरेजातवसेनेति च तिविधो होति विप्पयुत्तपच्चयो ।

भावार्थ :- प्रतिसन्धि क्षणय् पञ्चवोकार प्रतिसन्धि नामस्कन्ध लिसे उत्पन्न जुइगु हृदयवस्तुं पञ्चवोकार प्रतिसन्धि नामस्कन्धयात सहजात विप्रयुक्त शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्चन । चित्त चैतसिक जुया च्वंगु पञ्चवोकार भूमी उत्पन्न जुइगु अवस्थाय् उत्पन्न जुया च्वंगु अरूप विपाक प्यंगुलिं द्विपञ्चविज्ञान भिगू, अरहन्तपिनि च्यूति चित्तं अलगु चित्तं न्हेन्यागू (७५ - गू) नामस्कन्धं सहजात जुया च्वंगु चित्तजरूप, प्रतिसन्धि कर्मजरूपयात सहजात विप्रयुक्त शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्चन । लिपा लिपा उत्पन्न जुइगु चित्त चैतसिक जुया च्वंगु पञ्चवोकार भूमी उत्पन्न जुइगु अवस्थाय् उत्पन्न जुया च्वंगु अरूप विपाक प्यंगुलिं अलगु प्रथम भवाइ आदि लिपा लिपायागु चित्त चय्न्यागू (८५ गू) नामस्कन्धं न्हयवः न्हयवःयागु चित्त लिसे उत्पन्न जुयाच्चंगु धुजोगु स्वभाव दुगु प्रतिसन्धित आदि न्हयवः न्हयवःयागु चित्तलिसे उत्पन्न जुया रूपया स्थिती थ्यंगु एकजकाय, द्विजकाय, त्रिजकाय, चतुर्जकाययात पश्चात्जात विप्रयुक्त शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्चन । खुगू वस्तुं अथवा मन्दायुक, अमन्दायुक, मध्यमायुक हिसाबं स्वंगू मध्यय् मध्यमायुक जुया अतीत भवाइ छगू पुलेवं उत्पत्ति लिसे लिसे उत्पन्न जुइगु चक्षुवस्तु - पे - कायवस्तु प्रतिसन्धि आदि न्हापा न्हापायागु चित्त नापं उत्पन्न जुइगु हृदयवस्तु, निरोध समापत्तिं दनेगु अवस्थाय न्हापां उत्पन्न जुइगु हृदयवस्तु, मरणासन्न अवस्थाय् च्यूति निसें लिखतं गिन्तियाना यंकेगु बखते भिन्हेगू चित्त लिसे उत्पन्न जुइगु हृदयवस्तु धयागु खुगू वस्तु रूपं, प्रवृत्ति अवस्थाय् अरूप विपाक प्यंगुलिं अलगु न्हेगु विज्ञानधातुयात वस्तुपुरेजात विप्रयुक्त शक्तिं उपकार याइगु जुयाच्चन । थुकथं नं विप्रयुक्त प्रत्यय स्वता प्रकारं दयाच्चन ।

ब्याख्या :- “ओक्कन्तिबखणे ..... तिविधो होति विप्पयुत्त पच्चयो” धयागु पालिं विप्पयुत्त प्रत्ययया स्वरूप व विप्पयुत्त प्रत्यय स्वथी भेद जुया च्वंगु कारणयात क्यंगु खँ जुल ।

संग्रह गाथा

पालि :- सहजातं पुरेजातं - पच्छाजातञ्च सब्बथा ।
 कब्बालीकारो आहारो - रूपजीवितमिच्चयन्ति ॥
 पञ्चविधो होति अत्थिपच्चयो अविगतपच्चयो च ।

भावार्थ :- जिं सर्वप्रकारं कना वयागु स्वता प्रकारया सहजात प्रत्यय, निता प्रकारया पुरेजात प्रत्यय, पच्छाजात प्रत्यय प्यय् प्यय् याये म्वाःसां याये माःथे च्वंगु आहार प्रत्यय रूपजीवितिन्द्रिय धुकथं न्याता प्रकारयागु ध्व प्रत्यय धर्मयात अस्तिप्रत्यय लिसें अविगतप्रत्यय नं धाइगु जुयाच्चन ।

व्याख्या :- “सहजातं पुरेजातं ..... पञ्चविधो होति अत्थि पञ्चयो अविगत पच्चयो” धयागु पालिं अत्थि प्रत्यय अविगत प्रत्ययया भेद जुया च्वंगुयात क्यंगु खँ जुल । च्वे कनावयागु सहजात पुरेजात पच्छाजात कब्बालीकार आहार, रूपजीवितिन्द्रिय अत्थिपच्चय, अविगत पच्चयनं धयातःगु जुयाच्चन ।

संक्षिप्तं प्रत्यय

पालि :- आरम्मणूपनिस्सयकम्मत्थिपच्चयेसु च सब्बेपि पच्चया समोधानं गच्छन्ति ।

भावार्थ :- नीतार्थं लिपा नैयार्थयात कने । फुककं प्रत्यययात आरम्मण, उपनिश्चय, कर्म व अस्ति प्रत्ययय् अन्तर्गत यायेगु जू वं ।

व्याख्या :- २४ गू प्रत्यययात योग्यता अनुसार दुध्याकल धाःसा आरम्मण पच्चय, उपनिस्सयपच्चय, कम्मपच्चय व अत्थिपच्चय थुपिं ४ गू पच्चय दुध्याना च्वंगु जुल । उकिं संक्षिप्तं पच्चय ४ थी जक दु ।

विशेषता

पालि :- सहजातरूपन्ति पनेत्थ सब्बथापि पवत्ते चित्तसमुद्धानानं पटिसन्धिधं कटत्तारूपानञ्च वसेन बुविधं होती'ति वेवितब्बं ।

भावार्थ :- विशेष खँ कने । ध्व प्रस्थान नयय् हेतु आदि प्रत्यययात विस्तृत रूपं क्यनीगु सम्पूर्ण क्षेत्रय् जि अनुरुद्धाचार्य कना वयागु सहजात रूप धयागु प्रवृत्ति अवस्थाय्

चित्त हे उत्पत्ति करण दया च्वंगु अथवा चित्तं उत्पन्न जुइगु रूपया व प्रतिसन्धि अवस्थाय कर्मज रूपया हिसाबं निता प्रकारं दया च्वन धका सीकेमाः ।

व्याख्या :- “सहजातरूपन्ति पनेत्थ” आदि सूचना रूपं क्यंगु जुल । च्वय् कनावयागु खँय् सहजात जाति धाक्वय् “सहजातरूपानं” धयागु पालि दयाच्चन । उगु पालि अनुसार सहजातरूप धका धयातःगुली - (१) पवत्तिकालय् जुल धाःसा चित्तजरूपयात धाःगु धका सीकि । (२) प्रतिसन्धि कालय् जुल धाःसा ‘कटता (कम्मज) रूप’यात धया तःगु धका सीकि । थुगु रूपं चित्तजरूप, पटिसन्धि कम्मजरूप धका सहजात रूप निथी दु धाःगु जुल ।

संग्रह - गाथा

पालि :- इति तेकालिका धम्मा - कालमुत्ता च सम्भवा ।

अज्भत्तञ्च बहिद्धा च - सङ्गतासङ्गता तथा ॥

पञ्जत्तिनामरूपानं - वसेन तिबिधा ठिता ।

पच्चया नाम पट्टाने - चतुवीसति सब्बथा ॥

भावार्थ :- थुकथं च्वय्कनावयागु नय अनुसारं योग्यतानुरूपं स्वंगू काल नं दुगु, काल स्वंगुलिं नं अलगगु, आध्यात्म सन्तान नं जुयाच्चंगु बाहिरिक सन्तान नं जुया च्वंगु उगु हे प्रकारं प्रत्ययुत्पन्न नं जुया च्वंगु प्रत्यय नं जुया च्वंगु स्वभाव धर्मत प्रज्ञप्ति नाम रूपया हिसाबं स्वता प्रकारं दया च्वन । फूक्कं हे २४ गू पट्टान ग्रन्थय् प्रत्यय धयागु २४ गू दुगु जुल ।

व्याख्या :- “इति तेकालिका धम्मा” - आदि गाथां २४ गू प्रत्यय मध्यय् दुध्यागु धर्मया तेकालिक, कालविमुत्त आदिद्वारा भिन्न भिन्न दयाच्चंगु कारणयात संक्षिप्त याःगु खँ जुल । तेकालिक काल विमुत्त रूपं निथी, अज्भत्त बहिद्ध रूपं निथी, सङ्गत असङ्गत रूपं निथी प्रज्ञप्ति नाम रूप कथं स्वथी, थुकथं थी थी रूपं भेद जुइ फुगु धर्म पट्टान नय २४ गू प्रत्ययया नां दुगु जुया च्वन ।

उकी मध्यय् ‘तेकालिक’ धर्म धयागु चित्त चेतसिक रूप जुयाच्चन, कालविमुत्त धयागु निर्वाण प्रज्ञप्ति जुयाच्चन । अज्भत्त धयागु थःके दयाच्चंगु चित्त चेतसिक रूप जुयाच्चन । बहिद्ध धयागु मेपिके दयाच्चंगु चित्त चेतसिक रूप निर्वाण जुयाच्चन । सङ्गत धयागु कर्म आदि, अविज्जा तण्हा आदि कारणं बनेजूगु चित्त चेतसिक रूप जुयाच्चन । असङ्गत धयागु निर्वाण प्रज्ञप्ति जुया च्वन ।

पदान् प्रत्यय निर्देशया निमित्तं प्रत्यय व प्रत्ययुत्पन्न धर्मया कोष्ठ

नां	प्रत्यय धर्म	प्रत्ययुत्पन्न धर्म
हेतु	हेतु ६ गू	सहेतुक चित्त ७१ गू, मोह मूल द्वेलय् मोह वर्जित चेतसिक ५२ गू, सहेतुक चित्तजरूप, सहेतुक प्रतिसन्धि कम्मजरूप ।
आरम्भण	पच्चुपन्न, अतीत, अनागत जुया च्वंगु चित्त ८९ गू, चेतसिक ५२ गू रूप २८ गू, कालविमुक्त जुयाच्वंगु निर्वाण, प्रज्ञप्ति ।	चित्त ८९ गू, चेतसिक ५२ गू ।
अधिपति	आदर सत्कार तइगु इष्ट जुया च्वंगु निष्फन्न रूप १८ गू, दोस मूल द्वे, मोह मूल द्वे, दुख सहगत कायविञ्जाण वर्जित चित्त ८४ गू । दोस, इस्सा मच्छरिय कुक्कुच्च विचिकिच्छा वर्जित चेतसिक ४७ गू व कालविमुक्त जुयाच्वंगु निर्वाण ।	आदर सत्कार तइगु लोभ मूल चित्त ८ गू, महाकुशल ८ गू, महाक्रिया जाणसम्पयुक्त ४ गू, लोकुत्तर चित्त ८ गू, दोस, इस्सा मच्छरिय, कुक्कुच्च, विचिकिच्छा, आपमञ्जा वर्जित चेतसिक ४५ गू ।
सहजाताधिपति	साधिपति जवन ५२ गुली दुगु छन्द, वीरिय; साधिपति तिहेतुक जवन ३४ गुली दुगु विमंस; साधिपति जवन ५२ गू धका धयातःगु चित्ताधिपति रूपं अधिपति स्वरूप स्वंगू । प्यंगू मध्यय् छगू छगू ।	अधिपति प्रत्यय दइगु बखतय् अधिपति स्वरूप वर्जित साधिपति जवन ५२ गू, विचिकिच्छा वर्जित चेतसिक ५१ गू साधिपति चित्तजरूप ।

नां	प्रत्यय धर्म	प्रत्ययुत्पन्न धर्म	
अनन्तर समनन्तर अनन्तरूपनिस्सय नत्थि, विगत	अरहन्तपिनि च्यूति वर्जित न्हापा न्हापायागु चित्त ८९ गू, चेतसिक ५२ गू, पवत्ति पटिसन्धि नाम स्कन्ध ४ गू ।	अरहन्तपिनि च्यूति सहित लिपा लिपा लिपायागु चित्त ८९ गू, चेतसिक ५२ गू, पवत्ति पटिसन्धि नाम स्कन्ध ४ गू ।	
स ह जा त	सहजातनिस्सय सहजातत्थि सहजातअधिगत	१) परस्पर रूपं नं परस्पर नामस्कन्ध चित्तज रूप, पटिसन्धि कम्मज रूप, कथं नं युक्तगु फुक्क चित्त ८९ गू, चेतसिक ५२ गू, पवत्ति पटिसन्धि नाम स्कन्ध ४ गू । २) परस्पर रूपं नं उपादाय रूप नं युक्तगु चित्तज महाभूत, पटिसन्धि कम्मज महाभूत, बाहिर महाभूत, आहारज महाभूत, उतु महाभूत, असञ्जासत्त कम्मज महाभूत, पवत्ति कम्मज महाभूत रूपं महाभूत ४ गू । ३) परस्पर रूपं युक्तगु पञ्चवोकार पटिसन्धि नामस्कन्ध हृदय वत्थु ।	१) परस्पर टेवा बियाच्चंगु फुक्क चित्त ८९ गू, चेतसिक ५२ गू, पवत्ति पटिसन्धि नाम स्कन्ध ४ गू । २) परस्पर तेवा बिया च्वंगु उपादा रूप सहितगु फुक्कं महाभूत ४ गू । ३) परस्पर टेवा बिया च्वंगु पञ्चवोकार पटिसन्धि नामस्कन्ध हृदय वत्थु ।
अञ्जमञ्ज	परस्पर युक्त जुयाच्चंगु फुक्क चित्त ८९ गू, चेतसिक ५२ गू, पवत्ति पटिसन्धि नामस्कन्ध ४ गू । परस्पर युक्तगु महाभूत ४ गू, पर स्पर युक्तगु पञ्चवोकार पटिसन्धि नामस्कन्ध हृदयवत्थु ।	परस्पर टेवा बिया च्वंगु फुक्क चित्र ८९ गू, चेतसिक ५२ गू, पवत्ति पटिसन्धि नामस्कन्ध ४ गू । परस्पर टेवा बियाच्चंगु महाभूत ४ गू । परस्पर टेवा बिया च्वंगु पञ्चवोकार पटिसन्धि नामस्कन्ध हृदयवत्थु ।	

नां	प्रत्यय धर्म	प्रत्ययुत्पन्न धर्म	
सह.नि.	सहजात निस्सय - सहजात नाप समान जुया च्वन ।		
नि स्स य	व त्थु पुरे जा त नि स्स य नि स्स य	पवत्ति कालय् ६ वत्थु रूप अथवा मज्झिमायुक जुया अतीत भवङ्ग नाप छग्गू पाखं प्रवर्तित जुयाच्वंगु पञ्चवत्थु, पटिसन्धि आदि न्हापा न्हापायागु चित्त नाप उत्पत्ति जूगु हृदय वत्थु । निरोध समापतिं दनिगु बखतय् न्हापायागु चित्त क्षण छग्गू तिकालय् उत्पत्ति जुइगु हृदय वत्थु, मरणासन्न कालय् चुति चित्त लिखतं गिन्ति यंकेगु बखतय् १७ गू चित्त नाप उत्पत्ति जूगु हृदय वत्थु ।	पच्चवोकार भूवनय् उत्पत्ति जुइगु बखतय् अरूप विपाक ४ गू वर्जित सत्तविञ्जाण धातु ८५ गू, चेतसिक ५२ गू ।
	वत्था रम्म ण पुरे. नि.	मरणासन्न अवस्थाय् चुति चित्तं लिखतं गिन्तियायगु बखतय् १७ गू चित्त नाप उत्पत्ति जुइगु हृदय वत्थु ।	मरणासन्न कालय् मनोद्वावज्जन काम जवन २९, तदारम्मण ११ गू अभिञ्जा द्वे, इस्सा मच्छरिय कुक्कुच्च, विरति अप्पमञ्जा वर्जित चेतसिक ४४ गू ।
उप नि स्स य	आरम्मण	आरम्भणूपनिस्सय धइगु आरम्मणाधिपति समान खः ।	
	अनन्त	अनन्तरूपनिस्सय धइगु अनन्तर समान जुया च्वन ।	

नां	प्रत्यय धर्म	प्रत्ययुत्पन्न धर्म
पक तूप निस्स य	बलव जुया च्वंगु प्रत्युत्पन्न अतीत अनागत जुया च्वंगु चित्त ८९ गू चेतसिक ५२ गू, रूप २८ गू प्रत्यय जुइ योग्यगु गुलिं गुलिं प्रज्ञप्ति ।	प्रत्युत्पन्न जुया च्वंगु चित्त ८९ गू, चेतसिक ५२ गू ।
पुरेजात	वत्थु पुरेजात	वत्थुपुरेजात धइगु वत्थु पुरेजात निस्सय समान जुयाच्वन
	आर म्मण पुरेजात	पत्युत्पन्न निप्फन्न रूप १८ गू । पुञ्चवोकार भूवनय् आरम्मण पुरेजात प्रत्यय दइगु क्षणय्, दयाच्वनी बले काम चित्त ५४ गू, अभिञ्जा २ गू अप्पमञ्जा वर्जित चेतसिक ५० गू ।
पच्छाजात	पञ्चवोकार भूवनय् उत्पन्न जुइगु बखतय् अरूप विपाक ४ गू वर्जित पठम भवङ्ग आदि दुगु लिपा लिपायागु चित्त ८५, चेतसिक ५२ गू ।	प्रतिसन्धि आदि न्हापा न्हापा यागु चित्त नापं छगू पाखं रूपया स्थिति थ्यना च्वंगु एकजकाय, द्विजकाय, तिजकाय, चतुजकाय ।
आसेवन	समान जात जुयाच्वंगु अन्तिम जवन वर्जित न्हापा न्हापयागु लौकिक जवन ४७ गू, चेतसिक ५२ गू ।	पठम जवन, फल जवन वर्जित लिपा लिपायागु जवन ५१ गू, चेतसिक ५२ गू ।
कम्म	नानक्ख निक कम्म	अतीत जुया च्वंगु कुशल अकुशल चेतना ३३ गू । विपनक ३६ गू, चेतसिक ३८ गू, प्रतिसन्धि कम्मजरूप, असञ्जासत्त कम्मजरूप, पवत्तिकम्मज रूप ।
	सहजात कम्म	चित्त ८९ गूली दुगु चेतना । चित्त ८९ गू, चेतना वर्जित चेतसिक ५१ गू, चित्तज रूप, पटिसन्धि कम्मज रूप ।

नां	प्रत्यय धर्म	प्रत्ययुत्पन्न धर्म	
विपाक	परस्पर नं, परस्पर नाम स्कन्ध चित्तज रूप, पटिसन्धि कम्मज रूप नं युक्तगु विपाक ३६ गू, चेतसिक ३८ गू पवति ३८ गू पवति पटिसन्धि नामस्कन्ध ४ गू, हृदय वत्थु युक्तगु पञ्चवोकार पटिसन्धि नामस्कन्ध ।	परस्पर सहायता जुयाच्चंगु विपाक ३६ गू, चेतसिक ३८ गू, पवति पटिसन्धि नामस्कन्ध ४ गू, विपाक नामस्कन्ध सहायता वियाच्चंगु चित्तज रूप पटिसन्धि कम्मज रूप, पञ्चवोकार पटिसन्धि नामस्कन्ध, सहायता विया च्वंगु हृदय वत्थु ।	
आहार	रूप आहार	चतुसमुद्धानिक ओजा ।	कलाप समान जुया च्वंगु ओजा वर्जित जुयाच्चंगु कलाप समान जुयाच्चंगु कलाप प्रभेद जुया च्वंगु चतुसमुद्धानिक रूप ।
	नाम आहार	फस्स, चेतना, विञ्जाण धयातःगु नाम आहार स्वरूप स्वंगू ।	चित्त ८९ गू, चेतसिक ५२ गू, चित्तज रूप, पटिसन्धि कम्मज रूप ।
इन्द्रिय	वत्थु पुरेजा तिन्द्रिय	मज्झिमायुक जुया अतीत भवङ्ग नाप छगू पाखं उत्पन्न जुया च्वंगु चक्खु वत्थु...पे...काय वत्थु ।	द्विपञ्च विञ्जाण १० गू, सब्बचित्त साधारण चेतसिक ७ गू ।
	रूप जीविति न्द्रिय	रूप जीवितिन्द्रिय	रूप जीवितिन्द्रिय वर्जित कलाप समान जुया च्वंगु कम्मज रूप ९ गू ।
	सहजा तिन्द्रिय	जीवित, चित्त, वेदना, सद्धा, वीरिय, सति एकगता, पञ्जा धयातःगु नाम इन्द्रिय स्वरूप ८ गू ।	चित्त ८९ गू, चेतसिक ५२ गू, चित्तज रूप, पटिसन्धि कम्मज रूप ।

नां	प्रत्यय धर्म	प्रत्ययुत्पन्न धर्म
भान	वितक्क, विचार, पीति, वेदना एकगता धयातःगु भानङ्ग स्वरूप ५ गू ।	द्वेषञ्चविञ्जाण १० गु वर्जित चित्त ७९ गू, चेतसिक ५२ गू, चित्तज रूप, पटिसन्धि कम्मज रूप ।
मग्ग	पञ्जा, वितक्क, विरति ३ गू, वीरिय सति, एकगता, दिट्ठि धयातःगु मग्गङ्ग स्वरूप ९ गू ।	सहेतुक चित्त ७१ गू, चेतसिक ५२ गू, सहेतुक चित्तज रूप, सहेतुक पटिसन्धि कम्मज रूप ।
सम्पयुत्त	परस्पर युक्त जुयाच्चंगु फुक्क चित्त ८९ गू चेतसिक ५२ गू पवत्ति पटिसन्धि नामक्खन्ध ४ गू ।	परस्पर सहायता जुयाच्चंगु फुक्क चित्त ८९ गू, चेतसिक ५२ गू । पवत्ति पटिसन्धि नामक्खन्ध ४ गू ।
विप्पयुत्त	सहा जात विप युत्त	पञ्चवोकार भूवनय् उत्पन्न जुइगु बखतय् अरूप विपाक ४ गू । द्विपञ्च विञ्जाण १० गू अरहन्तपिनिगु च्छिति चित्त वर्जित चित्त ७५ गू चेतसिक ५२ गू । पवत्ति पटिसन्धि नामक्खन्ध ४ गू । परस्पर युक्त जुयाच्चंगु पञ्चवोकार पटिसन्धि नामक्खन्ध, हृदयवत्थु ।
	पुरे जात विप्प युत्त	पुरेजात विप्पयुक्त धयागु वत्थु पुरेजात निस्सय निगू नाप समान जुया च्चन ।
	पच्छा जात विप्प युत्त	पच्छाजात विप्पयुक्त धइगु पच्छाजात समान जुया च्चन ।

अत्थि पच्चय धइगु सहजातत्थि, पुरेजात्थि, पच्छाजातत्थि, आहारत्थि इन्द्रियत्थि रूपं ५ गू भेद दु । उगु न्यागू मध्यय् सहजातत्थि धइगु सहजात स्वंगू नाप समान जुयाच्चन । पुरेजातत्थि धइगु पुरेजात निगू नाप समान जुया च्वन । पच्छाजातत्थि धइगु पच्छाजात नाप समान जुया च्वन । आहारत्थि धइगु रूपआहार नाप समान जुया च्वन । इन्द्रियत्थि धयागु रूपजीवित्तिन्द्रिय नाप समान जुयाच्चन ।

नत्थि व विगत पच्चय अनन्तर नाप समान जुया च्वन ।

अविगत धइगु अत्थि नाप समान जुयाच्चन ।

पच्चय स्वभाव मिलेजुगुयात क्यनातःगु कोष्ठ

संख्या	उपकार याइगु धर्म	प्रत्यय धर्म	उकिया स्वरूप
१	नामं - नामयात	६	अनन्तर, समनन्तर, नत्थि, विगत, आसेवन व सम्पयुक्त ।
२	नामं - नामरूपयात	५	हेतु, भान, मग्ग, कम्म व विपाक ।
३	नामं - रूपयात	१	पच्छाजात ।
४	रूपं - नामयात	१	पुरेजात ।
५	पञ्जत्ति नामरूपं - नाम यात	२	आरम्मण व उपनिस्सय
६	नामरूपं - नामरूपयात	९	अधिपत्ति, सहजात, अञ्जमञ्ज, निस्सय, आहार, इन्द्रिय, विप्पयुत्त, अत्थि व अविगत ।

संक्षिप्तं प्रत्यय ४ गू या कोष्ठ

संख्या	संक्षिप्तं प्रत्यय	उकी बुध्यागु प्रत्यय	प्रत्यया स्वरूप
१	आरम्मण	८ गू	आरम्मणाधिपति, वत्थारम्मण, पुरेजात निस्सय, आरम्मणूपनिस्सय, आरम्मण पुरेजात, वत्थारम्मण पुरेजात विप्पयुत्त, आरम्मण पुरेजात्थि आरम्मण पुरेजातअविगत, थुपिं ७ गू व आरम्मणनापं याय्वलय् ८ गू । प्रत्यय कथं गिन्ति याय्वलय् (१) आरम्मण (२) अधिपति (३) निस्सय (४) उपनिस्सय (५) पुरेजात (६) विप्पयुत्त (७) अत्थि (८) अविगत ।
२	उपनिस्सय	७ गू	अनन्तर, समनन्तर, अनन्तरूपनिस्सय, पकतूपनिस्सय, आसेवन, अनन्तरकम्म, बलवनानाक्खणिक कम्म, नत्थि विगत, थुपिं ९ गू उपनिस्सय प्रत्यय जुल । प्रत्यय कथं जक गिन्ति यात धाःसा ७ गू (१) अनन्तर (२) समनन्तर (३) उपनिस्सय (४) आसेवन (५) कम्म (६) नत्थि (७) विगत ।
३	कम्म	१ गू	काम विपाक युक्तगु दुब्बल कम्म, कटत्ता रूपं युक्तगु पञ्चवोकार कुशल अकुशल चेतना धका नां तयातःगु बलव दुब्बल कम्म छगू जक खः । थुकियात नानाक्खणिक कम्म धाइ । प्रत्यय कथं (कम्म प्रत्यय १ गू) ।

संख्या	संक्षिप्तं प्रत्यय	उक्ती बुध्यागु प्रत्यय	प्रत्यया स्वरूप
४	अत्थि	१७ गू	<p>क) सहजातत्थि हेतु, सहजाताधिपति, सहजात अञ्जमञ्ज, सहाजात निस्सय, सहजात कम्म, विपाक नाम आहार, सहजातिन्द्रिय, भान, मग्ग, सम्पयुत्त सहजातविपयुत्त । सहजातात्थि, सहजातअविगत जम्मा सहजात १५ गू ।</p> <p>ख) वत्थु परेजातत्थि - वत्थुपुरेजातनिस्सय, वत्थुपुरेजात, वत्थुपुरेजातिन्द्रिय, वत्थुपुरेजात विप्पयुत्त, वत्थुपुरेजातत्थि, वत्थुपुरेजात अविगत - जम्मा वत्थुपुरेजात ५ गू ।</p> <p>ग) पच्छाजातत्थि - पच्छाजात, पच्छाजात-विप्पयुत्त, पच्छाजातत्थि, पच्छाजात अविगत - जम्मा पच्छाजात ४ गू ।</p> <p>घ) रूपआहारत्थि - रूपआहार, रूपआहार त्थि, रूपाहारअविगत - जम्मा रूपआहार ३ गू ।</p> <p>ङ) रूपजीवितिन्द्रियत्थि - रूपजीवितिन्द्रिय, रूपजीवितिन्द्रियअत्थि, रूप जीवितिन्द्रिय अविगत - जम्मा रूप जीवितिन्द्रिय ३ गू ।</p> <p>प्रत्यय कथं गिन्तियायबले १७ गू (१) हेतु, (२) सहजात (३) अधिपति (४) अञ्जमञ्ज (५) निस्सय (६) कम्म (७) विपाक (८) आहार (९) इन्द्रिय (१०) भान (११) मग्ग (१२) सम्पयुत्त (१३) विप्पयुत्त (१४) अत्थि (१५) अविगत (१६) पुरेजात (१७) पच्छाजात । जम्मा १७ गू ।</p>

काल स्वंगू विभागया कोष्ठ

संख्या	काल	प्रत्यय	उकिया स्वरूप
१	पच्चुप्पन्न (एककालिक)	१५	हेतु, सहजात, अञ्जमञ्ज, निस्सय, पुरेजात पच्छाजात, विपाक , आहार, इन्द्रिय, भान मग्ग, सम्पयुत्त, विप्पयुत्त, अत्थि, अविगत थुपिं १५ गू पच्चुप्पन्न काल छगुली जक दइ ।
२	अतीत (एक कालिक)	५	अनन्तर, समनन्तर, आसेवन, नत्थि, विगत थुपिं ५ गू अतीत काल छगुली जक दइ ।
जम्मा	एककालिक	२०	हेतु, सहजात, अञ्जमञ्ज, निस्सय, पुरेजात पच्छाजात, विपाक, आहार, इन्द्रिय, भान, मग्ग सम्पुत्त, विप्पयुत्त, अत्थि, अविगत, अनन्तर, समनन्तर, आसेवन, नत्थि, विगत ।
३	पच्चुप्पन्न अतीत (द्वेकालिक)	१	सहजातकम्म पच्चय (पच्चुप्पन्नकालय्) नानाक्खणिक कम्मपच्चय (अतीत कालय्) उत्पन्न ज्वीगु कारणं 'कम्म पच्चय' द्वे कालिक जुल ।
४	पच्चुप्पन्न अतीत, अनागत (तेकालिक)	३	आरम्मण, अधिपति, उपनिस्सय थुपिं ३ गू काल स्वंगुली नं उत्पन्न ज्वीगु कारणं तेकालिक प्रत्यय धका धाइ ।

काल विमुक्त धर्म

निर्वाण व प्रज्ञप्ति निगू काल स्वंगुलिं मुक्तगु जुया काल विमुक्त धर्म धाइ ।

अज्भक्त व बहिद्ध विभागया कोष्ठ

संख्या	काल	प्रत्यय	उकिया स्वरूप
१	अज्भक्त	१४	हेतु, अनन्तर, समनन्तर, पच्छाजात, आसेवन, कम्म, विपाक, इन्द्रिय, भान, मरग, सम्पयुक्त, विप्पयुक्त, नत्थि व विगत
२	अज्भक्त बहिद्ध	१०	आरम्मण, अधिपति, सहजात, अञ्जमञ्ज, निस्सय, उपनिस्सय, पुरेजात, आहार, अत्थि व अविगत ।

अभ्यास प्रश्न

- १) छ्धा नामन्तु नामस्स - आदि गाथा छुकियात क्यंगु गाथा खः ?
उगु गाथाय् "छ्ब्बिधा" धयागु वारय् पच्चय खुधीयात गिन्तियाना क्यं ।
- २) "छ्धा नामन्तु नामस्स" धयागु वारय् विस्तरं क्यंनातःगु खँया आदि व अन्त तोक्य याना खुगू पच्चयया स्वरूपयात छुटय् याना क्यं ।
- ३) "पञ्चधा नाम रूपीनं" धयागु वारय् विस्तरं क्यंनातःगु खँया आदि व अन्तयात तोक्ययाना न्यागू प्रत्ययया स्वरूपयात छुटय् याना क्यं ।
- ४) "एकधा पुन रूपस्स" धयागु वारय् विस्तरं क्यंगु खँयात उल्लेख या ।
- ५) "रूपं नामस्सचेकदा" धयागु वारय् विस्तरं क्यंगु खँयात उल्लेख या ।
- ६) "पञ्चत्ति नाम रूपानि नामस्स दुविधा" धयागु वारय् विस्तरं क्यंगु खँया आदि अन्तयात तोक्य याना निगू पच्चयया नां यात उल्लेख या ।
- ७) आरम्मण पच्चयया भेद व उपनिस्सय पच्चयया भेदयात पालि सहित उल्लेख या ।
- ८) उपनिस्सय पच्चयया स्वरूपयात क्यंगु पालियात आदि व अन्त छुटय्याना क्यं ।
- ९) "द्वयं द्वयस्स नवधा" धयागु वारय् गुंगू पच्चययात संग्रह प्रमाण बिया गिन्ति याना क्यं ।
- १०) २४ गू पच्चययात संक्षिप्तयाना धाःसा पच्चय जम्मा गुलि छु ? संग्रह पालि प्रमाण बिया क्यं ।
- ११) "सहजात रूपानं - धका वःगु पालि धाक्व सहजात रूप धयागु ग्वःथी दु ? संग्रह प्रमाण बिया गिन्ति याना क्यं ।

नामरूप छुटे यायेगु

पालि :- तत्थ रूपधम्मा रूपक्खन्धो व । चित्तच्चेतसिक्खसाङ्गता चत्तारो अरूपिणो खन्धा निब्बानञ्चेति पञ्चविधम्मि अरूपन्ति च नामन्ति च पवुच्चति ।

भावार्य :- उपिं प्रज्ञप्ति नामरूपत मध्यय् रूपस्कन्धयात हे रूपधर्म धका धाइ । चित्त चैतसिक धयागु नाम जुया च्वंगु प्यंगू स्कन्ध व निर्वाण थुकथं न्याता प्रकारं दुगु धर्मयात अरूप धका व नाम धका विशेष रूपं धया तल ।

व्याख्या : थुगु रूपं कनावयागु खँया अनुसारं पटिच्चसमुप्पाद नय पट्टान नय क्वचाय् धुंगु जुया पच्चयकाण्ड क्वचाल धयागु खँ यात कोछी ज्यूसानं चव्य् कनावयागु गाथाय् “पञ्जत्ति नाम रूपानं बसेन तिबिधा ठिता” धका छुमा प्राप्त जूगु जुया पञ्जत्ति नाम रूपयात छुटययाना हानं छको क्यनेगु इच्छां “तत्थ रूप धम्मा” निसैं “वचीधोसानुसारेन” गाथा तक्क हानं छको कना च्वंगु जुल । उकी मध्यय् “रूप धम्मा …… पवुच्चति” धयागुलिं रूप व नामया स्वरूपयात कयंगु खँ जुल । रूप धर्म धइगु समुच्चयकाण्डय् क्यनावयागु रूपक्खन्ध तुं जुल । नामक्खन्ध धयागु वेदनाक्खन्ध, सञ्जाक्खन्ध, संखारक्खन्ध, विञ्जाणक्खन्ध थुपिं प्यंगू व निब्बाण धर्म जुल ।

प्रज्ञप्ति भेद

पालि :- ततो अवसेसा पञ्जत्ति पन पञ्जापियत्ता पञ्जत्ति पञ्जापनतो पञ्जत्तीति दुविधा होति ।

भावार्य :- नामरूपं लिपा प्रज्ञप्तियात कने । उगु नामरूपं ल्यं दुगु प्रज्ञप्ति, प्रकारं प्रकारं सीके बीगुलिं अर्थ प्रज्ञप्ति अथवा वाचक प्रज्ञप्ति थुकथं निता प्रकारं दयाच्चन ।

व्याख्या :- “ततो अवसेसा …… दुविधा होति” धयागु पालिं प्रज्ञप्ति निधी भेद जुया च्वंगु कारणयात कयंगु जुल । “पञ्जापियत्ता पञ्जत्ति” धइगुलिं अर्थ प्रज्ञप्तियात कयंगु जुल । स्पष्ट याये - “पञ्जापियत्ता” धइगु शब्दया अर्थ “थुइकाबी माःगु” अर्थात् मेपिसं थुइका काय् फय्केया निमित्तं प्रज्ञप्ति याता तःगु धइगु अर्थ जुल । (चित्तय् लुयावइगु

द्रव्यवस्तु आदि फुक्कया 'अर्थ' धाड् ।) "पकारेण जापीयति" धड्गु वचन अनुसार 'पञ्जति' धा:गु जुल । (पकारेण = भिन्न भिन्न प्रकारं + जापीयति = ध्वीकाबी योग्यगु धड्गु अर्थयात क्यंगु जुल ।

"पञ्जापनतो पञ्जति" - धड्गु पालिं शब्द प्रज्ञप्तियात क्यंगु जुल । स्पष्ट याय् - पालि भाषां जुडमा, बर्मि, भारतीय, चीन आदि जाति पिनगु भाषाया शब्दं जुडमा उगु उगु भाषाया शब्द धाक्व ध:ध:गु भाय् अनुसार धायगु इच्छा दुगु अर्थ द्रव्य पदार्थ छगू छगूयात अनेक प्रकारं सीका बीगु जक हे ख: । उकिं "पकारेण जापेति" धड्गु वचन अनुसार "पञ्जति" धा:गु जुल । (पकारेण = विभिन्न प्रकारं + जापेति = सीका बी योग्यगु धड्गु अर्थ जुल । 'पञ्जति' शब्दय् प पूर्व जाप् धातु अथवा जा धातु (याकेबीगु प्रत्यय लोप या:गु जुल) ति प्रत्यय तय्गु ।)

अर्थ प्रज्ञप्ति भेद

पालि :- कथं ?

तं तं भूतविपरिणामाकारमुपादाय तथा तथा पञ्जन्ता भूमिपब्बताविका । सम्भारसन्निवेशाकारमुपादाय गेहरथसकटाविका । खन्धपञ्चकमुपादाय पुरि सपुगलाविका । चन्दावट्टनाविकमुपादाय दिसाकालाविका । असम्फुट्टाकारमुपादाय कूपगुहाविका । तं तं भूतनिमित्तं भावनाविसेसञ्च उपादाय कसिणनिमित्ताविका चेति एवमादिप्यभेदा पन परमत्थतो अविज्जमानापि अत्यच्छयाकारेण चित्तुप्यादान-मारम्मणभूता तं तं उपादाय उपनिधाय कारणं कत्वा तथा तथा परिकप्पियमाना सङ्गायति समञ्जायति बोहरियति पञ्जापीयतीति पञ्जतीति पवुच्चति । अयं पञ्जति पञ्जपियत्ता पञ्जति नाम ।

भावार्थ :- गुकथं दया च्वन ?

विस्तृत याये अथवा उगु खं यात प्रकट याये - उगु उगु पृथ्वी आदि महाभूतया विपरिणाम आकारयात ब: कया उगु उगु आकारं प्रज्ञप्त याना त:गु पृथ्वी पर्वतादि सण्ठान प्रज्ञप्ति, सिं, चापाय् का: आदि सामग्रीया पुच: जुयाच्वंगु आकारयात ब: कया

उगु उगु आकारं प्रज्ञप्त याना तःगु छें रथ, गाडा, चाथल, कापः आदि समूह प्रज्ञप्ति, स्कन्ध पुचः न्यागूयात बःक्या उगु उगु आकारं प्रज्ञप्त याना तःगु पुरुष पुद्रलादि जाति प्रज्ञप्ति, चन्द्र सूर्य नक्षत्रया सुमेरु पर्वतयात जःखतं चाहुला वनीगु आकारयात बःक्या उगु उगु आकारं प्रज्ञप्त याना तःगु पूर्व दिशादि दिशा प्रज्ञप्ति, सुधे आदि काल प्रज्ञप्ति, उगु उगु रूप कलाप पाखें थी मज्यूगु हः आदि आकारयात बःक्या उगु उगु आकारं प्रज्ञप्त याना तःगु तुं, गुफा, प्वाः आदि आकाश प्रज्ञप्ति, उगु उगु आकारं प्रज्ञप्त जुइगु पृथ्वी कसिणादि निमित्तयात व परिकर्मादि भेद जुयाच्चंगु भावनाया क्रम धयागु विशेषतायात बःक्या उगु उगु आकारं प्रज्ञप्त याना तःगु कसिण निमित्त अशुभ निमित्त उग्गह निमित्त पटिभाग निमित्तादि निमित्त प्रज्ञप्ति, थुकथं थुजोगु प्रभेद दुगु परमार्थ हिसाबं विद्यमान मजूसां नं परमार्थया किचः नकल धयागु आकारं चित्त चैतकसिया आरम्मण जुया च्वंगु अर्थ प्रज्ञप्तियात उगु उगु आकारयात आधार याना बःक्या कारणयाना उगु उगु आकारं परिकल्पना याना गिन्ति यायेमाः। सम्मति (नां) बीमाः, ब्यह्वर यायेमाः । विशेष रूपं सीके बीमाः। उकिं प्रज्ञप्ति धका अथवा वाच्य प्रज्ञप्ति धकाः विशेष रूपं कना तल । ध्व प्रज्ञप्तियात विशेष रूपं सीके बी माःगुलिं अर्थ प्रज्ञप्ति वा वाच्य प्रज्ञप्ति धाइ ।

व्याख्या :- 'कथं ? आदि पालिं प्रज्ञप्ति निगूयात विस्तरं ब्यंगु खँ जुल । उकी मध्यय् "तं तं भूतविपरिणामाकारमुपादाय ... पञ्जति नाम" तक यागु खँ अर्थ प्रज्ञप्तियात ब्यंगु खँ जुल ।

१) तं तं भूतविपरिणामाकार ... भूमिपञ्चतदिका - सत्वपिके बाहेक वस्तु पदार्थय् पथवी, आपो, तेजो, वायो धइगु महाभूत ४ गू व वण्ण गन्ध रस ओज धइगु रूप ८ गू जम्मा (अष्ट कलाप) मात्र परमार्थ रूपं प्रकट जुया च्वंगु दु । उपिं ८ गू मध्यय् प्रकट रूपं सी दुगु महाभूतयात हे जक ब्यह्वर रूपं छ्यली।

भूमि - महाभूत स्वातु स्वाना वःगुयात ज्वरेयाना विशालगु आकार रूपं संकेतयाना समूह रूपं न्हापालाक चित्तं ग्रहणयाना (आरम्मणयाना) थुकीयात 'भूमि' इत्यादि रूपं नां प्रज्ञप्त यानातःगु जुल ।

पञ्चत - उगु महाभूतया स्वतुस्वाना ज्वरय् जुइ धुंका द्विचिना थहाँवयाच्चंगु रूपं

संकेत याना तःगु आकारयात चित्तं ग्रहणयाना थुकीयात पब्बत (पर्वत) इत्यादि रूपं प्रज्ञप्त याना तःगु जुल । थुकथं प्रज्ञप्तयाना तःगु द्रव्य वस्तु महाभूतयात प्रबन्ध याना कयातःगु जुल । थुकथं प्रज्ञप्त याना तःगु द्रव्य वस्तु महाभूतयात प्रबन्धयाना कयातःगु कारणं “सन्तान प्रज्ञप्ति” धाइ । (समूह प्रज्ञप्ति नं धाइ ।)

(भूतविपरिणामाकार-“विविधं+परि (समन्ततो)+नमनं+विपरिणामो” । विविधं =विविध (अनेक प्रकारयागु) + परि (समन्ततो) = छचाखेरं + नमनं = कवछुना समूह जुया च्वंगु आकार + विपरिणाम = विपरिणाम धाइ । भूतानं + विपरिणामो = भूतविपरिणामो । भूतानं+विपरिणामं=अनेक प्रकारं छचाखेरं कवछुना समूह जुया च्वंगु आकारयात ‘भूतविपरिणामो = भूत विपरिणाम धाइ । “भूत विपरिणामो च+सो+ आकारोयाति=भूतविपरिणामाकारो” धका विग्रह याय् माःगु जुल । भूमि पब्बातादिका धइगु पाली आदि शब्दं सिमा, खुसि, समुद्र आदियात काय्गु ।)

२) सम्भारसन्निवेशाकारमुपादाय गेह रथ सकटादिका - सिं आदि महलया छगू नाप छगू ज्वरय् जुया च्वंगु आकारयात चित्तं न्हापालाक ग्रहणलाना पुलां पुलापि मनूतय्सं थुगु वस्तुयात ‘गेह’ (छें), थुगु वस्तुयात ‘रथ’, थुगु वस्तुयात ‘संकट’ (गाढा) आदि रूपं नाम प्रज्ञप्त याना तःगु जुल । थुकथं प्रज्ञप्त यानातःगु वस्तुयात समूह यानातःगु आकारयात कयाः “समूह प्रज्ञप्ति” धका धाःगु जुल । (आकार प्रकारयात कयाः दयावःगु कारणं संस्थान प्रज्ञप्ति’ धका नं धाइ) (संकटादि शब्दय् आदि शब्दं छेत मुनाच्वंगुयात कया ‘गाम’ (गां), चाया पुचः मुना च्वंगुयात कयाः ‘घट’ (घः), काया पुचः मुनाच्वंगुयात कयाः ‘पट’ (कापः) आदि प्रज्ञप्तयाना तःगुयात काय्गु ।)

३) स्कन्धपञ्चकमुपादाय परिसपुगलादिका - स्कन्ध न्यागू समूहयात न्हापालाक चित्तं धारणा याना (आरम्मण याना) ध्व ‘पुरुष’ ध्व ‘पुद्गल’ धका नां प्रज्ञप्त याना तःगु जुल । थथे प्रज्ञप्तयानातःगु द्रव्य सत्वयात कया उत्पन्न जूगु कारणं “सत्व प्रज्ञप्ति” नं धाइ । (स्कन्धपञ्चकयात कया उत्पन्न जूगु कारणं ‘उपादायप्रज्ञप्ति’ नं धाइ । आदि शब्दं ‘इत्थि’ (स्त्री), ‘अत्त’ (आत्मा) ‘जीव’ आदि प्रज्ञप्तियात नं काय् योग्य जू ।

४) चन्दावहनादिकमुपादाय दिसाकालादिका - (‘चन्द’ शब्द चन्द्रमायात

उपलक्षण नियम अनुसारं म्हसीका धया तःगु खः । सूर्य, नक्षत्र यात नं कया यंके माःगु जुल । 'आवट्टन' शब्दं चाचाहिलीगु अर्थ यात कंगु जुल ।) चन्द्र, सूर्य नक्षत्रत थुगु द्विपय च्वंपिनिगु दृष्टि कथं पूर्व दिशां लुयावयाः जवं चाहिला पच्छिम दिशां बिना वनीगु धका धाइ । उगु सूर्य, चन्द्र नक्षत्रत लुया वइगु बिना वनीगुयात कयाः गुगु दिशां न्हापालाक लुयावइ उगु स्थानयात 'न्हापांगु' धइगु अर्थय् 'पूर्व' अथवा 'पुरत्थिम' शब्दं 'पुव्वदिसा', 'पुरत्थिम दिसा' धका प्रज्ञप्त याना तल । चन्द्र सूर्य नक्षत्र बिना वनीगु स्थानयात पश्चिम दिशा धकाः धाइ । हानं जव पाखेयागु दिशायात 'दक्खिण दिसा' (दक्षिण दिशा), देपा पाखेयागु दिसायात च्वय् थहां वंगु दिशा धका 'च्वय्' धइगु अर्थय् 'उत्तर' - धाःगु जुल । तःजागु आकार सुमेरु पर्वत दयाच्वंगुलिं सीका काय् फु ।) न्ह्यागु द्विपय नं सुमेरु पर्वत दु पाखे उत्तर दिशा धका धाइ । पुव्वण्ह आदि - सूर्य न्हापालाकक उदय जूगुयात न्हिच्छिया निमित्तं न्हापालाकक उदय जूगु जुया 'पुव्वण्ह' (सुथय् सियागु समय धका प्रज्ञप्त याना तल । मज्झण्ह (मध्याण्ह समय) 'अपरण्ह' (अपराण्ह समय) धका प्रज्ञप्तयाना तःगुयात सीकी । थुकथं प्रज्ञप्तयाना तःगु यात 'दिशा प्रज्ञप्ति', 'काल प्रज्ञप्ति' धाःगु जुल । आदि शब्दं 'ऋतु प्रज्ञप्ति' चैत्र महिना आदि 'मास प्रज्ञप्ति', वर्ष या 'संवत्सर प्रज्ञप्ति' आदियात नं काय्माःगु जुल । (पुव्वण्ह = पुव्व + अह । पुव्व = पूर्व + अह = दिन । दिनया पूर्व भाग (सुथेसियागु समय) 'अह' यात अण्ह यायेगु ।)

Dhamma.Digital

५) असम्मफुट्टाकारमुपादाय कूपगुहादिका - तुं, गुफा आदि छ्वाखेरं चा, महाभूत, रूपकलाप प्रकट रूपं दयाच्वन । दथुयागु भागय् महाभूत रूप कलाप रूपं मदु । उगु महाभूत रूपकलाप सम्बन्ध स्वापू मदुगु, खुल्लं खुल्ला जुया च्वंगुयात आरम्मण याना थुजागुयात तुं, थुजागु वस्तुयात 'गुफा' धका नां प्रज्ञप्त याना तःगु कारणं "आकास प्रज्ञप्ति" धका धाइ । ("महाभूत परस्पर स्पर्श जुइगु मदु" धयातःगुली गाः गुफा, पूर्व भागय्, सिथय् यागु भागय् (चाकलय्) महाभूत व पच्छिम भागय् तुंया चाकःया पृथ्वी स्वापू ज्वरे मज्जुगुयात काय्गु) 'गुहादि' शब्दय् आदि शब्दं लेण (गुफा), छिद्द (प्वाः), विवर (ह्वः), सुसीर (सिमाख्वँया ह्वः) आदि काय्गु ।

६) तं तं भूतनिमित्तं भावना विसेसञ्जच उपादाय कसिणनिमित्तादिका च । (तं तं भूत निमित्तं धइगुलिं 'कसिण प्रज्ञप्ति' व 'भावना विसेसं' धइगुलिं परिकम्म निमित्त

आदि निमित्त प्रज्ञप्त जुया च्वंगुयात क्यंगु जुल) कर्मस्थान ४० गू मध्यय् कसिण प्रज्ञप्ति धइगु उगु उगु महाभूत आरम्भणयात कया: उत्पन्न जुया च्वंगु ख: । पृथ्वी धातु अप्पोगु रूप कलाप पृथ्वीया पिनेया भागयात कया “पथवी कसिण”; आपोधातु अप्पोगु रूप कलाप ल:या धारयात कया: “आपो कसिण” आदि रूपं नाम प्रज्ञप्त याना त:गु जुल । ध्व कसिण प्रज्ञप्ति जूसां परिकम्म निमित्त, उग्गह निमित्त, पटिभाग निमित्त आदि निमित्त प्रज्ञप्ति भावना क्रम विशेषयात कया: उत्पन्न जूगु ख: । उगु प्रज्ञप्ति जुयाच्वंगु कर्मस्थान काण्डय् स्पष्ट जुइ ।

एवमादिप्पभेदा - आ: कनावयागु प्रज्ञप्ति बाहेक ततिय आरुप्प विञ्ञाणया आरम्मण जुयाच्वंगु ‘नत्थिभाव पञ्जत्ति’, ‘आनापान पञ्जत्ति’ नील कसिण, पीत कसिण आदि ‘वण्ण कसिण पञ्जत्ति’, पुद्दल पञ्जत्ति अट्टकथा आदि ग्रन्थय् वयाच्वंगु परमार्थ धर्म समूहयात कया: प्रज्ञप्त याना त:गु ‘उपादाय पञ्जत्ति’, प्रथम - आदियात कया: ‘द्वितीय, तृतीय - आदि प्रज्ञप्ति ता:हाक:गुयात कया: चिकिहाकगुयात ‘द्वस्व’, चिकिहा:गुयात कया: ता:हाक:गुयात ‘दीर्घ’ आदि ‘उपनिधा पञ्जत्ति’ इत्यादि प्रज्ञप्तियात आदि रूपं कायेगु ।

परमत्थतो अविज्जमानापि - थुपिं प्रज्ञप्तयाना तक्व द्रव्य पदार्थ समूह परमार्थ रूप), यथार्थ रूपं मालास्वत धा:सा छुं छगू हे नं प्रकट रूपं मदु । ‘भूमि’ धका प्रज्ञप्त याना त:गु द्रव्य पदार्थ ‘चा’ नं पृथक्जनपिसं गथे खंगु ख: अथे धी चिना च्वंगु, पांय् चिना च्वंगु, पुच: मुना च्वंगु मखुसे तस्कं सुक्ष्मगु रूपया कण अष्टकलापरूप जक ख: ।

अत्यच्छायाकारेण चित्तुप्पादानं आरमणभूता - खला अर्थ प्रज्ञप्ति समूह परमार्थ रूपं, प्रकट रूपं खने मदु, अथे जूसा नं परमार्थ धर्मया किच:या रूपय् आकार प्रकारं चित्तुत्पादय् लुया वइगु जुयाच्वन । अर्थात् चित्त चेतसिकया आलम्बन जुयाच्वन । अत्यच्छायाकार - अत्य + छाया + आकार । अत्य = परमार्थ + छाया = किच: + आकार = आकार प्रकार । प्रज्ञप्ति जुयाच्वंगु द्रव्य पदार्थ समूह परमार्थ धर्मया कारणं किच: पिहांव:गु थें जुयाच्वन ।

तं तं उपादाय उपनिधाय - अर्थ प्रज्ञप्ति द्रव्य पदार्थया समूह उगु उगु आकार प्रकारयात कया नं उगु उगु वस्तुयात कया: प्रज्ञप्त याना तःगु द्रव्य पदार्थ पुचः जुल । भूमि, पर्वत आदि प्रज्ञप्त याना तःगुयात स्वया उगु उगु आकार प्रकारयात प्रज्ञप्त याना तःगु ढंगयात सीकि । (उगु द्रव्य पदार्थयात कया: प्रज्ञप्त याना तःगु ढंग तःहाकःगुया आधारे चिकिहाकःगु 'रस्स' प्रथमया आधारे 'द्वितीय' आदि प्रज्ञप्त याना तःगु थुकिया नमूना खः ।)

कारणं कत्वा तथा परिकप्पियमाना - द्रव्य वस्तुया आकार प्रकार व हे (आकार प्रकारया) दुगु वस्तु प्रज्ञापनया कारण जुया च्वन । उपमा - पृथ्वी आदि महाभूतया विशालगु आकार प्रकार पुचः मुनाच्चंगुयात "पृथ्वी" धका प्रज्ञापनया 'प्रवृत्तिनिमित्त' (कारण) खः । उकिं 'पथवी' शब्दयात विग्रह यायेबले च्वय् कनावयागु पवत्तिनिमित्त कारण अनुसार पत्त्यतीति पथवी धका विग्रह याःगु खः । (पत्त्यति = विशालरूपय् थ्यनीगु धइगु अर्थ जुल ।) थुकथं उगु आकार प्रकारयात कया: प्रज्ञप्त यायेत कारण 'पवत्तिनिमित्त याना अनेक प्रकारं मनय् लूगु अनुसारं, खनाच्चंगु अनुसारं विचाःयाना कयातःगु द्रव्य पदार्थयात 'अर्थ प्रज्ञप्ति' धाई ।

संज्ञायति - आदि क्रिया "पञ्ञापीयति" या पर्यायवाचक क्रिया खः । पञ्ञापीयति छुगु जक 'पञ्जत्ति' पदया विग्रह जूगु कारणं मूख्यगु क्रिया जुयाच्च्वन । उकी मध्यय् -

संज्ञायति - भूमि धका प्रज्ञप्त यानातःगु पृथ्वीयात 'भूमि' धका धायेगु बखतय् बाँलाक धयातःगु धाइ । यथार्थ रूपं धयातःगु धका धाइ ।

समञ्ञायति - उगु पृथ्वीयात 'भूमि' धका सकसिनं समानरूपं चित्तबुभ्भय् जुया समर्थन याना तःगु खः ।

बोहरीयति - आपासिनं उगु पृथ्वीयात पालि भाषं 'भूमि' भिगु भाषं 'पृथ्वी' धका ब्यवहार यानाच्च्वन ।

पञ्ञापीयति - मेपिन्त नं उगु पृथ्वीयात भूमि धका सीका बी फइगु जुयाच्च्वन ।

उकिं 'पृथ्वी' जुयाच्चंगु द्रव्य पदार्थयात 'पकारेण जापीयति' धइगु विग्रह अनुसारं 'अर्थ प्रज्ञप्ति' धका धयातःगु जुल ।

नामरूप प्रज्ञप्तिया कोष्ठ

प्रज्ञप्ति	संख्या	स्वरूप
नाम प्रज्ञप्ति वा अरूप प्रज्ञप्ति	५	वेदना, सञ्जा, संखार, विञ्जाण, व निब्बाण
रूप प्रज्ञप्ति	१	रूप स्कन्ध

निगू प्रज्ञप्ति भेदया कोष्ठ

संख्या	प्रज्ञप्ति	पालि	अर्थ
१	अर्थ प्रज्ञप्ति	पञ्जापियत्ता	गुगु मेपिन्त थुइका बीत प्रज्ञप्त याना तःगु पञ्जति । अथवा द्रव्य वस्तुआदि मनय् लुया वइगु फुक्क अर्थ ।
२	शब्द प्रज्ञप्ति	पञ्जापनतो पञ्जति	भिन्न भिन्न भायया शब्द, थःगु संकेत अनुसार सम्बन्धित अर्थयात विभिन्न प्रकारं ज्ञापन याना तःगु ।

अर्थ प्रज्ञप्ति भेदया कोष्ठ

संख्या	अर्थ प्रज्ञप्ति	किसिम	उदाहरण
१	सण्ठान प्रज्ञप्ति	महाभूतया विपरित जुयाच्चंगु आकार प्रकारयात कयाः प्रज्ञप्त याना तःगु ।	पृथ्वी, वृक्ष, नदी, समुद्र आदि ।
२	समूह प्रज्ञप्ति	सिं, चा, का आदि पदार्थया समूह जुयाच्चंगु आकार प्रकारयात प्रज्ञप्त याना तःगु ।	छें, रथ, गां, सेना, घः, कापः आदि ।
३.	सत्व प्रज्ञप्ति	स्कन्ध न्यागू समूहयात कयाः प्रज्ञप्त याना तःगु ।	पुरुष, पुद्गल, स्त्री, आत्मा जीव आदि ।
४.	दिशा प्रज्ञप्ति	चन्द्र, सूर्य, नक्षत्रं सुमेरु पर्वतयात प्रदक्षिणा याना वनीगु आदि आकार प्रकारयात कया प्रज्ञप्त याना तःगु ।	पूर्व, पश्चिम, उत्तर दक्षिण आदि दिशा ।

संख्या	अर्थ प्रज्ञप्ति	किसिम	उदाहरण
५.	काल प्रज्ञप्ति	ध्व पूर्वान्ह, ध्व मध्यान्ह, ध्व अपरान्ह धकाः नामं प्रज्ञप्त यानातःगु ।	पूर्वान्ह, मध्यान्ह, अपरान्ह आदि ।
६.	मास प्रज्ञप्ति	वैशाख, जेष्ठ आदि महिनायात कयाः प्रज्ञप्त यानातःगु ।	वैशाख, जेष्ठ आदि महिना, सम्बत्सर ।
७	आकाश प्रज्ञप्ति	रूप कलाप स्पर्श जुड्वह मज्जू खालिगु आदि आकार प्रकारयात कयाः प्रज्ञप्त याना तःगु ।	तुं, गुफा, प्वाः, ह्वः खुल्लागु थाय् आदि ।
८.	निमित्त प्रज्ञप्ति	महाभूत आलम्बन याइगुयात कया प्रज्ञप्त याना तःगु ।	कसिण, असुभ आदि २८ गू प्रकारया प्रज्ञप्ति ।
		भावना विशेषयात कयाः प्रज्ञप्त याना तःगु ।	परिक्कम्म, उग्गह, पटिभाग आदि निमित्त
		अरूप विञ्जाण आलम्बनयात कयाः प्रज्ञप्त यानातःगु ।	नत्थि भाव प्रज्ञप्ति ।
		आनापानयात आलम्बनयात यानातःगु ।	आनापान प्रज्ञप्ति
		नील, पीत आदि वर्ण आलम्बनयात कया प्रज्ञप्त यानातःगु ।	वर्णकसिण प्रज्ञप्ति
		परमार्थ धर्म समूहया अपेक्षां प्रज्ञप्त यानातःगु ।	उपादाय प्रज्ञप्ति
		प्रथम आदिया अपेक्षां प्रज्ञप्त यानातःगु द्वितीया आदि प्रज्ञप्ति ताहाकःगुया अपेक्षां चिहाकःगु धकाः प्रज्ञप्त यानातःगु ।	उपनिधाय प्रज्ञप्ति आदि ।

अभ्यास प्रश्न

१. रूप व नाम धर्मयात संग्रह प्रमाण बिया स्वरूप छुटययाना क्यँ ।
२. शब्द प्रज्ञप्ति, अर्थ प्रज्ञप्ति वङ्गु कथं विग्रह निथी क्यना अर्थ ब्यु ।
३. गुजोगु आकार प्रकारयात कया भूमि पर्वत आदि प्रज्ञप्त याना तल ? संग्रह प्रमाण बिया क्यँ ।
४. शब्द प्रज्ञप्ति व अर्थ प्रज्ञप्ति मध्यय् पृथ्वी द्रव्ययात गुगु प्रज्ञप्ति धका धाइ ? हानं भूमि शब्दयात गुगु प्रज्ञप्ति धका धाइ ?
५. छुक्रियात कया: रथ सकट आदियात प्रज्ञप्त यानातल ? संग्रह प्रमाण बिया क्यँ ।
६. छुक्रियात कया: पुरुष, पुद्गल आदि प्रज्ञप्त यानातल ? संग्रह प्रमाण बिया क्यँ ।
७. छुक्रियात कया: दिशा काल आदि प्रज्ञप्त यानात:गु ख: ? संग्रह प्रमाण बिया क्यँ ।
८. छुक्रियात कया: कूप, गुहा आदि प्रज्ञप्त याना तल ? संग्रह प्रमाण बिया क्यँ ।
९. छुक्रियात कया कसिण निमित्त आदि प्रज्ञप्त याना त:गु ख: ? संग्रह प्रमाण बिया क्यँ ।
१०. 'एवमादिप्पभेदा' धङ्गु वारय् मेमेगु प्रज्ञप्त यानात:गुयात नं थ:म्हं सिक्व उल्लेख या ।
११. च्वय् कनाबयागु 'पथवी' द्रव्य पदार्थ आदि अर्थ प्रज्ञप्तिया परमार्थ रूपं प्रकट मज्जुगुयात स्पष्ट याना क्यँ ।
१२. 'अत्थच्छायाकारेन'या अभिप्राययात ध्वाध्वीक कना यकि ।
१३. सङ्गायति, समञ्जायतिया अभिप्राययात उल्लेख या ।
१४. वोहरीयति, पञ्जापीयतिया अभिप्राययात उल्लेख या ।

शब्द प्रज्ञप्ति खुगू

पालि :- पञ्जापनतो पञ्चत्ति पन नाम नामकम्मादि नामेन परिदीपिता ।

सा विज्जमानपञ्चत्ति अविज्जमानपञ्चत्ति विज्जमानेन अविज्जमानपञ्चत्ति अविज्जमानेन विज्जमानपञ्चत्ति विज्जमानेन विज्जमापञ्चत्ति अविज्जमानेन अविज्जमानपञ्चत्ति चे'ति छब्बिधा होति ।

भावार्थ :- अर्थ प्रज्ञप्तिं लिपा शब्द प्रज्ञप्तियात कने । सीके बीगुलिं याना शब्द प्रज्ञप्तियात नाम, नामकर्म इत्यादि नामं वा नाम, नामकर्म, नामधेय्य, निरुक्ति व्यञ्जन, अभिलाप धयागु खुगू नामं अथवा अर्थय् भुके जुडुगु नां धयागु नाम, अर्थय् भुके जुया क्यनीगु नामकर्म, अर्थय् भुके जुया तयेगु धयागु नामधेय्य, पिक्या क्यनीगु विग्रह धयागु निरुक्ति, अर्थयात क्यनीगु वाक्य धयागु व्यञ्जन, तप्यंक अर्थयात क्यनीगु शब्द धयागु अभिलाप थुकथं खुगू नामं क्यनेमाः ।

उगु खुगू नामं क्यने ज्यूगु शब्द प्रज्ञप्ति परमार्थ हिसाबं दयाच्चंगु विद्यमान प्रज्ञप्ति; परमार्थ हिसाबं मदयाच्चंगु अविद्यमान प्रज्ञप्ति, परमार्थ हिसाबं दयाच्चंगु लिसे मदया नं च्वंगु विद्यमानेन अविद्यमान प्रज्ञप्ति, परमार्थ हिसाबं मदयाच्चंगु लिसे दया नं च्वंगु अविद्यमानेन विद्यमान प्रज्ञप्ति, परमार्थ हिसाबं दयावंच्वंगु विद्यमानेन विद्यमान प्रज्ञप्ति व परमार्थ हिसाबं मदया, मदयावंच्वंगु अविद्यमानेन अविद्यमान प्रज्ञप्ति थुकथं खुता प्रकारं दया च्वन ।

व्याख्या :- पञ्जापनतो ..... परिदीपिता - थुगु पालि आचार्यजुं शब्द प्रज्ञप्ति विस्तार पूर्वकं ध्वीका बीत प्रारम्भ याना तःगु खः । शब्द प्रज्ञप्तियात नाम कर्म आदि नामं प्रकट याना क्यने माःगु खः अथवा नाम, नामकर्म आदि नामं प्रकट रूपं धाय्माःगु जुल । मुख्य खँ ला नाम नामकर्म आदियात हे 'शब्द प्रज्ञप्ति' धाइ । उपमा - भूमि धयागु शब्द (सः) यात 'नाम' धका नं 'नामकर्म' धका नं धाय् फु । 'नामकम्मादि' शब्दय् प्रयोग जुयाच्चंगु 'आदि' शब्दं नामधेय्य, निरुक्ति, व्यञ्जन व

अभिलाप धुपिं प्यंगूयात नं कायेगु । गथेकि - 'भूमि' धइगु ध्व शब्दयात नामधेय्य, निरुत्ति, व्यञ्जन, व अभिलाप धका नं धाय् फु ।

नाम - नाम शब्द "अर्थ पाखे क्वछुइकी" धइगु अभिप्राय खः । अथवा "थः पाखे अर्थ क्वछुइकी" धइगु अभिप्राययात नं क्यँगु जुल । 'अत्थं नमतीति नामं', 'अत्तनि अत्थं नामेतीति नामं' धका विग्रह यायेमाःगु जुल । (अत्थं - अर्थ (द्रव्य) पाखे, नमति - क्वछुइ, इति - उक्किया कारणं, नामं नाम धका धाइ । अत्तनि - थः पाखे, अत्थं - अर्थ (द्रव्य) यात, नामेति - क्वछुकी, इति - उकिं, नामं - नाम धका धाइ ।)

'थःगु अर्थ पाखे क्वछुकी' धइगु नं अथे हे कने फुगु शक्ति दुगु अनुसारं 'भूमि' शब्द भूमि धइगु अर्थ पाखे धम्हं कनाच्चंगु अर्थ अनुसार सदानं भुके जुइकीगु धे जुया च्वंगुयात 'थः पाखे अर्थ क्वछुकी' धका धाःगु जुल ।

नामकम्म - उगु 'भूमि' धइगु शब्द नां हे आवश्यक व महत्व दयाच्चंगु जुया न्हापा न्हापायापिं विद्वानपिन्सं दय्कातःगु नां जुया "कतब्बं ति कम्मं, नाम मेव कम्मं नाम कम्मं" धका विग्रह यायेमाःगु जुल । (कतब्बं = यायेमाः, धायेमा+इति = उकिं, कम्मं = कर्म धका धाःगु जुल । नाममेव = नां हे + कम्मं = कर्म (यायेमाःगु) जुया 'नामकम्म' धका धाइ ।)

Dhamma.Digital

नामधेय्य - उगु 'भूमि' धइगु नां हे विद्वान पिन्सं प्रज्ञप्त यानातःगु कारणं 'धीयति ठपीयतीति धेय्यं, नाम मेव धेय्यं' 'नाम धेय्यं' धाःगु जुल ।

(धीयती ठपीयति - न्हापायापिं मनूतय्सं धयातःगु, स्थापना याना तःगु धइगु अर्थ जुल ।)

निरुत्ति - उगु 'भूमि' धइगु शब्द धाय् न्ह्यः हे दुसुनाच्चंगु भावं लिक्कयाः धाःगु कारणं 'उच्चतेति उत्ति, नीहरित्वा उति निरुत्ति' धकाः धाःगु जुल । (नीहरित्वा = लिक्कया, पिक्कया + उत्ति - धयातल ।) बुद्ध उत्पन्न मज्जिबल्य् त्रिपिटक दुसुना च्वंगु खः । बुद्ध उत्पन्न जुइ धुंका तिनि प्रकट रूपं कनाः तःगु त्रिपिटकयागु उदाहरण सीकि ।

व्यञ्जन - उगु 'भूमि' धइगु शब्द अर्थयात प्रकट रूपं प्रकाशित याना क्यंगु जुया 'अत्थं व्यञ्जयति पकासेतीति व्यञ्जनं' धयातःगु जुल । (अत्थं = अर्थ, द्रव्य अर्थ प्रज्ञप्तियात + व्यञ्जयति पकासेति - प्रकाश याना क्यनी धाःगु जुल ।)

अभिलाप - उगु 'भूमि' धइगु शब्द हे वदन्त पुद्गलपिन्सं अर्थ पाखे अभिमुख जुया धाःगु कारणं 'अभिलपतीति अभिलापो' धका विग्रहयाय् याना तःगु जुल । (अभिलपति - अर्थ पाखे अभिमुख जुया वा अर्थयात लक्ष याना धाय् योग्य जू धइगु अर्थ जुल ।)

थुगु रूपं मनू छम्हसित खुगू नां छुना तःगु थें 'भूमि' धइगु शब्द प्रज्ञप्ति छगूयात हे, नाम, नामकम्म, नामधेय्य, निरुक्ति, व्यञ्जन, व अभिलाप धका खुगू नां जुया च्वन । उगु उगु सिद्धान्त अनुसारं धयातःगु खँ फुक्क शब्द प्रज्ञप्ति हे जक जुल । शब्द प्रज्ञप्ति धाक्व नाम, नामकम्म - आदि रूपं प्रकाश याना क्यने फु । उकिं नाम, "नामकम्मादिनामेन परिदीपिता" धका कनातःगु जुल ।

शब्द प्रज्ञप्ति खुगू - थुकथं नाम, नामकम्म आदि नां दयाच्वंगु शब्द प्रज्ञप्ति विञ्जमान पञ्जति - आदि रूपं खुथी दयाच्वन । खुथीया स्वरूप पालि स्वया गिन्ति याना स्व ।

पालि :- तत्थ यदा पन परमत्थतो विज्जमानं रूपवेदनादिं एताय पञ्जापेन्ति । तदायं विज्जमानपञ्जति ।

भावार्थ :- विस्तृतं कने अथवा उगु खँयात प्रकट याये । उपिं खुगू प्रज्ञप्ति मध्यय् गबले उगु रूप वेदनादि शब्द प्रज्ञप्तिं परमार्थ हिसाबं दयाच्वंगु रूप वेदनादियात विशेष रूपं सीके बीगु खः; अबले रूपवेदनादि प्रज्ञप्तियात परमार्थ हिसाबं दयाच्वंगु विद्यमान शब्द प्रज्ञप्ति धका धाइगु जुयाच्वन ।

व्याख्या :- १) विज्जमान पञ्जति - 'तत्थ यदा पन परमत्थतो ..... विज्जमानपञ्जति' - प्रज्ञप्त यानातःगु अर्थ द्रव्य, अर्थ प्रज्ञप्ति परमार्थ रूपं, प्रकट रूपं दत धाःसा शब्द प्रज्ञप्ति (नां जुयाच्वंगु आवाजयात) विज्जमान

प्रज्ञप्ति धका धाइ । 'विज्जमानस्स पञ्जत्ति विज्जमान पञ्जत्ति' (विज्जमानस्स = परमार्थ रूपं प्रकट रूपं दयाच्चंगु अर्थ द्रव्य अर्थ प्रज्ञप्तियात + पञ्जत्ति = सीकिगु कारण जुयाच्चंगु शब्द प्रज्ञप्ति । विज्जमान पञ्जत्ति - विज्जमान प्रज्ञप्ति धका धाइ ।) उदाहरण - रूप, वेदना आदि । रूप धइगु शब्द, शब्द प्रज्ञप्ति खः । उगु शब्द प्रज्ञप्तिद्वारा क्यनातःगु पथवी, आपो आदि २८ गू अर्थ प्रज्ञप्ति जुल । उगु पथवी, आपो आदि परमार्थ रूपं प्रकट रूपं दयाच्चंगु कारणं उगु अर्थयात क्यंगु रूप शब्दयात 'विज्जमान पञ्जत्ति' धका धाःगु जुल । वेदना सञ्जा आदि परमार्थ शब्द धाक्व विज्जमान पञ्जत्ति जक खः ।

पालि :- यदा पन परमत्थतो अविज्जामानं भूमिपब्बतादिं एताय पञ्जोपन्ति । तदायं अविज्जमान पञ्जत्तीति पवुच्चति ।

भावार्थ :- विद्यमान प्रज्ञप्तिं लिपा अविद्यमान प्रज्ञप्तियात कने । गबले उगु भूमि पर्वत आदि शब्द प्रज्ञप्तिं परमार्थ हिसाबं मदया च्वंगु भूमि पर्वतादियात विशेष रूपं सीके बीगु खः; अबले ध्व भूमि पर्वतादि प्रज्ञप्तियात परमार्थ हिसाबं मदया च्वंगु अविद्यमान शब्द प्रज्ञप्ति धका धाइगु जुयाच्चन ।

व्याख्या :- २) अविज्जमान पञ्जत्ति - "यदा पन ..... अविज्जमान पञ्जत्ति" - अर्थ द्रव्य, अर्थ प्रज्ञप्ति प्रकट रूपं खने मदुगु कारणं 'भूमि' धइगु शब्द प्रज्ञप्ति "अविज्जमानस्स पञ्जत्ति अविज्जमान पञ्जत्ति" धाःगु जुल । (अविज्जमानस्स = परमार्थ हिसाबं प्रकट रूपं खने मदुगु अर्थयात + पञ्जत्ति = सीके बीगु कारण जुयाच्चंगु शब्द प्रज्ञप्तियात हे + अविज्जमान पञ्जत्ति = अविद्यमान प्रज्ञप्ति धाइ । पर्वत, छेँ आदियात नं सीकि ।)

पालि :- उभिन्नं पन वोमिस्सकवसेन सेसा यथाक्कमं छलभिञ्जो इत्थिसद्दो चक्खुविञ्जाणं राजपुत्तोति च वेदितब्बा ।

भावार्थ :- शृद्धं लिपा मिश्रकयात कने । विद्यमान प्रज्ञप्ति अविद्यमान प्रज्ञप्ति निगूया मिश्रक हिसाबं विद्यमान प्रज्ञप्ति अविद्यमान प्रज्ञप्ति निगूलिं ल्यं दुगु विद्यमानेन अविद्यमान प्रज्ञप्ति, अविद्यमानेन विद्यमान प्रज्ञप्ति, विद्यमानेन विद्यमान प्रज्ञप्ति, अविद्यमानेन

अविद्यमान प्रज्ञप्ति प्यंगूयात क्रमशः खुगू अभिज्ञा दुम्ह, स्त्री शब्द, चक्षुवस्तुयात आधार कया उत्पन्न जुइगु विज्ञान, जुजुया काय धका सीकेमाः ।

व्याख्या :- “उभिन्नं ..... वेदितब्बा” - उगु प्रकट रूपं खने दुगु अर्थ प्रकट रूपं खने मदुगु अर्थ निगूया मिलय्याना प्रज्ञप्त यायेगु बखतय् नां तथा यंकल धाःसा विज्जमानेन अविज्जमान पञ्चत्ति आदि जूगुयात क्यनीगु क्रमयात सियावइ ।

३) विज्जमानेन अविज्जमानपञ्चत्ति - ‘छलभिञ्ज’ अथवा खगू अभिज्ञा दुम्ह धइगु शब्दय् खगू अभिज्ञा परमार्थं हिसाबं प्रकट रूपं जुया ‘विज्जमान’ जुल । उगु अभिज्ञा दुम्ह पुद्वल प्रकट रूपं मदुगु जुया ‘अविज्जमान’ जुल । थुपिं निगूयात मिलय्याना प्रज्ञप्तयाना तःगु कारणं ‘छलभिञ्ज’ धइगु शब्द प्रज्ञप्तियात “विज्जमानेन अविज्जमान पञ्चत्ति” धाःगु जुल । [तेविज्ज (स्वंगू विद्या दुम्ह), पतिसम्भिदापत्त (प्रतिसम्भिदा ज्ञान प्राप्तम्ह) आदि समास पदयात नं सीकि ।]

४) अविज्जमानेन विज्जमानपञ्चत्ति - इत्थि सइ = मिसाया सः । थन इत्थि (मिसा) धइगु परमार्थं हिसाबं खने मदु । उकिं ‘अविज्जमान’ जुल । सइ (सः) धइगु शब्द रूपं जुया परमार्थं हिसाबं प्रकट रूपं दयाच्चंगु जुया ‘विज्जमान’ जुल । उपिं निगूयात मिलय्याना प्रज्ञप्तयाना तःगु कारणं ‘इत्थि सइ’ धयागु शब्द प्रज्ञप्तियात “अविज्जमानेन विज्जमान पञ्चत्ति” धाःगु जुल । थुकथं हे, पुरुष शब्द, गो शब्द, भेरी शब्द - आदि नं सीके माःगु जुल ।

५) “विज्जमानेन विज्जमानपञ्चत्ति - चक्खु विञ्जाणं = चक्षु प्रसादयात आधार कयाः दुगु विञ्जाण । थन चक्षुप्रसाद धइगु रूपं नं प्रकट रूपं दुगु जुया ‘विज्जमान’ जुल । विञ्जाण (चित्त) नं प्रकट रूपं दुगु जुया ‘विज्जमान’ जुल । उपिं निगूयात मिलय्याना प्रज्ञप्त याना तःगु कारणं ‘चक्खु विञ्जाण’ धयागु शब्द प्रज्ञप्ति “विज्जमानेन विज्जमान पञ्चत्ति” धका धाःगु जुल । [थुकथं हे चक्खुसम्फत्स, सोतविञ्जाण - आदि नं सीके माल ।]

६) अविज्जमानेन अविज्जमापञ्चत्ति-राजपुत्त=जुजुया काय् । थन राजा (जुजु) धइगु नं परमार्थं हिसाबं प्रकट रूपं मदु । उकिं ‘अविज्जमान’ जुल । पुत्त (काय्) धइगु

नं प्रकट रूपं मद् । उगु निगूयात मिलय्याना प्रज्ञप्त यानातःगु कारणं 'राजपुत्त' धइगु शब्द प्रज्ञप्तियात "अविज्जमानेन अविज्जमानपञ्जत्ति" धकाः [खत्तिय पुत्र, ब्राम्हण पुत्त, सेट्ठीपुत्त - आदियात नं सीकि ।]

प्रज्ञप्ति २ गूयात सीकेगु व नाम प्रज्ञप्ति

उत्पन्न जुइगु

पालि :- वचीघोसानुसारेण - सोतविज्जाणवीथिया ।

पवत्तानन्तरूप्पन्न - मनोद्वारस्सगोचरा ॥

अत्था यस्सानुसारेण - विज्जायन्ति ततो परं ।

सायं पञ्जत्ति विज्जेय्या - लोकसङ्केतनिम्मिता ॥

भावार्थ :- भूमि, पर्वत, रूप, वेदनादि वचीमय शब्दयात क्रमशः आरम्भण याना उत्पन्न जुइगु श्रोतविज्ञान वीथि, तदनुवर्तक मनोद्वार वीथिया, अथवा मूल टीकाचार्यया मतानुसारं श्रोतद्वार वीथि तदनुवर्तक मनोद्वार वीथि शुद्ध मनोद्वार वीथि उत्पन्न जुइ धुनेवं लिक्कसं नाम प्रज्ञप्तियात चिन्तन याइगु आकारं उत्पन्न जुइगु मनोद्वारिक विज्ञान क्रमया अथवा उत्पन्न जुइ धुनेवं लिक्कसं उत्पन्न जुइगु भूमि, पर्वत, रूप वेदनादि थुगु पृथ्वी, पहाड, रूप वेदनादि अर्थया नां खः धका न्हापा सीके नपिं आदिकल्पिक विद्वानपिनिगु संकेत प्रज्ञप्तियात आधार कयाच्चंगु मनोद्वारिक विज्ञान क्रमया आरम्भण जुया च्वंगु उगु भूमि, पर्वत, रूप वेदनादि नाम प्रज्ञप्तियात ग्रहण याइगु मनोद्वारिक विज्जाण क्रम लिपा गुगुं सम्मुति परमार्थ हिसाबं भेद जुयाच्चंगु भूमि, पर्वत, रूप वेदना आदि नाम प्रज्ञप्तियात क्रमगत कथं सम्मुति परमार्थ हिसाबं भेद जुयाच्चंगु पृथ्वी, पहाड, वेदनादि अर्थ प्रज्ञप्तियात सीकेमाः, उगु पृथ्वी, पहाड, रूप, वेदनादि अर्थ प्रज्ञप्तियात विशेष रूपं सीके विइगु भूमि, पर्वत, रूप, वेदनादि आखः ग्वःया क्रम धयागु नामं प्रज्ञप्तियात आदिकल्पिक विद्वानपिनिगु संकेत प्रज्ञप्तिं सिद्ध जुयाच्चंगु धकाः सीकेमाः ।

ब्याख्या :- प्रज्ञप्ति निधीयात सीकेगु तरिका व नाम प्रज्ञप्ति दयावःगु रूप 'वचीघोसा-नुसारेण ..... लोक संज्ञेत्तनिम्मिता' - धइगु नाम प्रज्ञप्ति अर्थ प्रज्ञप्तियात स्यूगु वीथियात नं, नाम प्रज्ञप्ति दयावःगु तरिकायात नं ब्यंगु गाथा खः । (नाम प्रज्ञप्ति धइगु च्चे कनावयागु शब्द प्रज्ञप्ति तुं जुल ।)

वचीघोसानुसारेण सोतविञ्जाण वीथिया - भीगु भासं 'द्वों' पालि भासं 'गो' धइगु शब्दयात ताइगु बखतय् उगु शब्दयात आलम्बन यानाः भोलाक (१) सोत विञ्जाणवीथि प्रवृत्त जुइ । सोतविञ्जाण वीथि जुइवं उगु निरोध जुइ धुंकूगु 'गो' शब्दयात हानं छको आलम्बन याना (२) तदनुवत्तिका मनोद्वार वीथि जुइगु दस्तुर जुयाच्चन । उकिं 'सोत विञ्जाणवीथिया' धइगु पालिं तदनुवत्तिका मनोद्वार वीथि समेतं आन्तरिक नियम अनुसारं ग्रहण याये माःगु जुल । (तदनुवत्तिका = तं + अनुवत्तिका । तं = उगु पूर्व वीथियां ल्यूने + अनुवत्तिका = ल्यु ल्यु वनीगु वीथि ।)

थुगु निगू वीथिद्वारा सामान्य शब्द (शब्दारम्भण) जक सीकिगु जुयाच्चन । 'गो' धइगु नाम प्रज्ञप्तियात सीके फइ मखु ।

पवत्तानन्तरूप्पन्न - मनोद्वारस्स गोचरा - उगु निगूलिं वीथित उत्पन्न जुइधुंका तत्क्षणय् स्वंगूगु मनोद्वार वीथि उत्पन्न जुइ । उगु मनोद्वार वीथिंतिनि 'गो' शब्दया 'नाम प्रज्ञप्ति' धयातःगु शब्द प्रज्ञप्तियात आलम्बन याइ । उकि 'मनोद्वारस्स गोचरा' यात 'सायं पञ्जत्ति' नाप स्वाकेगु ('गोचरा' यात 'अत्या' नाम मिलय् यायेगु चलन दु । धुकी विचार याये माःगु दु ।

अत्या यस्सानुसारेण विञ्जायन्ति ततो परं - उगु नाम प्रज्ञप्तियात ल्यु ल्यु वना सीके धुंका अर्थ द्रव्य अर्थप्रज्ञप्तियात प्यंगूगु मनोद्वार वीथिद्वारा सीके फु । ध्व क्रमयात उद्देश्य याना धया तःगु नं दु -

“सदं पठम चित्तेन तीतं दुतिय चेतसा ।

नामं ततिय चित्तेन, अत्थं चतुत्थ चेतसा ॥”

सदं = वर्तमान् शब्दालम्बनयात, पठमचित्तेन = प्रथम श्रोत विज्ञान वीथिद्वारा, जानाति = सीका काइ । अतीतं = वितय् जुइधुंगु अतीत शब्दालम्बनयात, दुतिय चेतसा =

निकोगु तदनुवर्तिक मनोद्वार वीथिद्वारा, जानाति= सीका काइ । नामं = नाम प्रज्ञप्तियात, ततिय चित्तेन = स्वकोगु मनोद्वार वीथिद्वारा, जानाति = हानं छको सीका काइ । अत्थं = अर्थ प्रज्ञप्तियात, चतुत्थचेतसा - प्यकोगु मनोद्वार वीथिद्वारा, जानाति = हानं छको सीका काइ ।

सायं पञ्जति विञ्जेय्या लोकसङ्केत निम्मिता - (लोक = सत्व समूहया + सङ्केत = संकेत (इशारा) या निम्तिं = निम्मिता = निर्मितयात, प्रतिस्थापित यात) उगु नाम प्रज्ञप्तियात (शब्द प्रज्ञप्ति) सत्व समूहया संकेतया रूप्य् ध्यंकेत न्हापा न्हापायापिं मनूतय्सं लोक ब्यहारया लागी बुलुहुं प्रबन्ध याना स्थापना याःगु जुल ।

कल्पया उत्थान जुइ धुनेवं मनूत दयावःगु बखतय् अर्थ प्रज्ञप्तिला दुगु हे जुल । तर नाम प्रज्ञप्ति मद्दुगुलिं व्यहार चलय् याय्त थाकुया च्वन । उगु बखतय् बुद्धिवानपिं मनूतय्सं पृथ्वी द्रब्ययात स्वया ध्व 'पृथ्वी' धका नां प्रज्ञप्त याना ब्यवहारय् छ्चलेगु शुरु याना हल । उबलेसं निसें 'भूमि' धाल धाय्वं पृथ्वी द्रब्ययात धाःगु धका आपासिनं स्यूगु जुल । 'पृथ्वी' धइगु शब्द पृथ्वी द्रब्ययात सीकेत संकेत वचन जुल ।

भाषा अनेक प्रकारयागु - नेवा जाति उत्पन्न जुया वःगुलिं नेवा भाय् दय्का हःगु, हिन्दु जाति उत्पन्न जुया हिन्दि भाय् दयावःगु इत्यादि रूपं विभिन्न भाषा दयावःगुयात नं थौकन्हेया कालय् नं तस्कं विचार गाःपिसं न्हुन्हुगु खँयात (आपासिनं संकेट रूपं सीके फइगु कथं) दय्का हःगुयात नं विचाः याना स्वाया यंकि । थुकथं 'नाम प्रज्ञप्ति' (थः थःपिनि भाषां खँलाइगु शब्दयात) लोक ब्यहार वा लोक संकेटया रूप्य् छ्यलीगु अनुसार महत्वपूर्ण जुइक छ्चलातल ।

प्रत्यय काण्डया निगमन

पालि :- इति अभिधम्मन्यसङ्गहे पच्चयसङ्गहविभागो नाम अट्टमो परिच्छेवो ।

भावार्य :- अभिधर्मार्थ संग्रह नां दुगु ग्रन्थय् प्रत्यय संग्रह विभाग नां दुगु च्यागूगु काण्ड क्वचाःगु जुल ।

शब्द प्रज्ञप्ति खगूया कोष्ठ

संख्या	प्रज्ञप्ति	अर्थ	उदाहरण
१	विज्जमान पञ्जति	परमार्थ हिसाबं प्रकट रूपं दयाच्चंगु द्रव्य बस्तुयात प्रज्ञप्त यानातःगु शब्द प्रज्ञप्ति ।	रूप, वेदना आदि ।
२	अविज्जमान पञ्जति	परमार्थ हिसाबं प्रकट रूपं खने मदुगु द्रव्य बस्तुयात प्रज्ञप्त याना तःगु शब्द प्रज्ञप्ति ।	भूति, पर्वत, छें आदि ।
३	विज्जमानेन अविज्जमान पञ्जति	परमार्थ हिसाबं प्रकट रूपं दया, परमार्थ हिसाबं प्रकट रूपं खने मदुगु अर्थ निगुलिं मिलय् याना प्रज्ञप्त यानातःगु शब्द प्रज्ञप्ति ।	षडभिज्ञ, त्रैविद्य, प्रतिसम्भदा प्राप्त आदि ।
४	अविज्जमानेन विज्जमान पञ्जति	परमार्थ हिसाबं प्रकट रूपं खनेमदुगु व परमार्थ हिसाबं प्रकट रूपं खनेदुगु अर्थ निगुलिं मिलय् याना प्रज्ञप्त यानातःगु शब्द प्रज्ञप्ति	स्त्री शब्द, पुरुष शब्द, गो शब्द, भेरी शब्द आदि ।
५.	विज्जमानेन विज्जमान पञ्जति	परमार्थ हिसाबं प्रकट रूपं खने दुगु निगुलिं अर्थ प्रज्ञप्ति मिलय् याना प्रज्ञप्त यानातःगु शब्द प्रज्ञप्ति	चक्षु विज्ञान, चक्षु संस्पर्श, श्रोत विज्ञान आदि ।
६.	अविज्जमानेन अविज्जमान पञ्जति	परमार्थ हिसाबं प्रकट रूपं खने मदुगु निगू अर्थ प्रज्ञप्ति मिलय् याना प्रज्ञप्त यानातःगु शब्द प्रज्ञप्ति	राजपुत्र, क्षत्रीयपुत्र, ब्राम्हणपुत्र, श्रेष्ठिपुत्र आदि ।

अर्थ सीकेगुली वीथि चलेजुइगु क्रमया कोष्ठ

संख्या	आखःग्वः	शब्द	वीथी	स्वरूप
१	छगः	'गो'	४ गू	<p>पच्चुपन्न 'गो' शब्दारम्मण आलम्बण याना सोत विञ्जाण वीथि १ गू ।</p> <p>अतीत 'गो' शब्दारम्मण आलम्बण याना तदनुवत्तक मनोद्वार वीथि १ गू ।</p> <p>'गो' धइगु नाम प्रज्ञप्ति आरम्मण याना शुद्ध मनोद्वारिक वीथि १ गू</p> <p>'गो' स्कन्ध पच्चक द्रव्य अर्थ प्रज्ञप्ति आलम्बण याना शुद्ध मनोद्वार वीथि १ गू</p> <hr/> <p>जम्मा ४ गू</p>
२	निगः	'इत्थि'	६ गू	<p>प्रत्युत्पन्न 'इ' शब्दारम्मण आलम्बण याना सोत विञ्जाण वीथि १ गू</p> <p>अतीत 'इ' शब्दारम्मण आलम्बण याना तदनुवत्तक मनोद्वार वीथि १ गू</p> <p>प्रत्युत्पन्न 'त्थि' शब्दारम्मण आलम्बण याना सोतविञ्जाण वीथि १ गू</p> <p>अतीत 'त्थि' शब्दारम्मण आलम्बण याना मनोद्वार वीथि १ गू</p> <p>'इत्थि' नाम प्रज्ञप्ति आलम्बण याना शुद्धमनोद्वार वीथि १ गू</p> <p>'इत्थि' (मिसा) स्कन्ध पच्चक द्रव्य अर्थ प्रज्ञप्ति आलम्बण याना शुद्ध मनोद्वार वीथि १ गू</p> <hr/> <p>जम्मा ६ गू</p>

अभ्यास प्रश्न

- (१) शब्द प्रज्ञप्तियात् गुजागु नामं प्रकट जुङ्गु रूपं क्यानातल ?
- (२) शब्द प्रज्ञप्तियात् छाया् 'नाम' धका धयातल ?
- (३) छाया् 'नामकम्म' 'नामधेय्य' धका धा:गु ?
- (४) छाया् 'निरुत्ति' 'व्यञ्जन' धका धा:गु ?
- (५) छाया् अभिलाप धका धा:गु ?
- (६) गुजागु प्रज्ञप्तियात् 'विञ्जमानपञ्जति' धका धाइ ? उदाहरण बिया दिसं ।
- (७) गुजागु प्रज्ञप्तियात् 'अविञ्जमानपञ्जति' धका धाइ ? उदाहरण बिया क्याँ ।
- (८) 'छळभिञ्ज' (षडभिञ्ज) यात् छुकारणं गुगु प्रज्ञप्ति धका धाइ ?
- (९) 'इत्थि' शब्दयात् गुगु कारणं गुगु प्रज्ञप्ति धका धाइ ?
- (१०) 'चक्खुविञ्जाण' यात् छु कारणं गुगु प्रज्ञप्ति धका धाइ ?
- (११) 'राजपुत्त' यात् छु कारणं गुगु प्रज्ञप्ति धका धाइ ?
- (१२) 'वची घोसानुसारेन' धङ्गु निगू गाथाया अर्थ व्यु ।
- (१३) 'गो' धङ्गु शब्दयात् गुगु वीथिद्वारा न्हापालाक्क सीकी ? संग्रह पालि व गाथा पदयागु प्रमाण बिया क्याँ ।
- (१४) अतीत जुयाच्चङ्गु 'गो' धङ्गु शब्दयात् गुगु वीथिद्वारा सीकी ? संग्रह पालि व गाथाया पद प्रमाण बिया क्याँ ।
- (१५) 'गो' धङ्गु नाम प्रज्ञप्तियात् गुगु वीथिद्वारा सीकी ? संग्रह पालि व गाथा पद सहित प्रमाण बिया क्याँ ।
- (१६) गो (द्वौ) धङ्गु द्रव्य अर्थ प्रज्ञप्तियात् गुगु वीथिद्वारा सीकीगु ? संग्रह पालि व गाथा पद सहित प्रमाण बिया क्याँ ।
- (१७) नामपञ्जति धाक्व गथे उत्पन्न जूगु ? प्रकट रूपं 'भूमि' शब्द दया: व:गुयात् नं धा ।

च्यागूगु काण्ड क्वचाल

कर्मस्थान काण्ड - ९

प्रतिज्ञा

पालि :- समथविपस्सनानं - भावनानमितो परं ।

कम्मट्टानं पवक्खामि - दुविधम्मि यथाक्कमं ॥

भावार्थ :- धुगु प्रत्यय संग्रहं लिपा शमथ व विपश्यना धयागु अथवा नीवरणयात शान्त याइगुलिं शमथ; अनित्य, दुःख, अनात्म धयागु आकारं खंकीगुलिं विपश्यना धयागु निगू भावनाया निता प्रकारं नं दुगु कर्मस्थान निता प्रकारं दुगु भावना कर्मया उत्पत्ति कारणं जूगुलिं कर्मस्थान जुयाच्चंगु पृथ्वी कसिणादि प्रज्ञप्ति त्रैभूमिक संस्कार धयागु आरम्मण, लिपा लिपायागु भावना कर्मया सत्तिगु कारण जुया च्वंगु न्हापा न्हापायागु भावना कर्म धयागु कर्मस्थान, ध्यान सुख, फल सुख, निर्वाण सुखादिया कारण जुया च्वंगु भावना कर्म धयागु कर्मस्थानयात क्रमशः नीवरणयात शान्त याइगु शमथ; अनित्य, दुःख, अनात्म धयागु आकारं खंकीगु विपश्यनाया क्रमयात जिं विशेष रूपं कने ।

व्याख्या :- विभिन्न प्रकारयागु कर्मस्थानयात क्यनीगु काण्डयात “कर्मस्थान काण्ड” धका धाइ ।

Dhamma.Digital

समथ विपस्सनानं ..... यथाक्कमं - थ्व गाथा प्रतिज्ञायात क्यंगु गाथा जुल । “पच्चय सङ्गह” धुंका अनं लिपा समथ कर्मस्थान व विपस्सना कर्मस्थान धका निगू प्रकारया मध्यय् “समथ विपस्सनानं” धयागु छ्ठीकथं समथ कर्मस्थान न्हापालाक क्यना, विपस्सना कर्मस्थानयात लिपा क्यने” धाःगु जुल ।

‘समथविपस्सनानं-भावनानं’ - महान फल दायक जुया स्वसन्तानय् हानं हानं दय्के योग्यगु धर्मयात ‘भावनानं’ धका धाइ । “भावेतब्बाति भावना” - भावेतब्बा = न्हापालाक्क उत्पन्न याये बहगु, छकः दय् धुंका नं हानं हानं वृद्धियाय् योग्यगु । इति = उगु कारणं भावना धका धाइ । (उगु भावनायात थःगु सन्तानय् दयेके फयेक वृद्धि याना यंकेत कोशीस याना यंकेगुयात भावना धाइ ।)

समथ भावना - समथ व विपस्सना धका निथी भावना दु । व निथी मध्यय् समुच्चय काण्डय् क्यना वयागु नीवरण धर्मयात नं, वितक्क आदि क्वय् क्वय्यागु ध्यान अङ्गयात नं शान्तयाय् फुगु समाधियात 'समथ भावना' धका धाइ । 'समेतीति समथो' - समेति = नीवरण धर्म, वितक्क आदि ध्यान अङ्गयात शान्त याइ, इति- उगु कारणं, समथो = समथ धका धाइ । स्वभाव धर्म कथं 'समथ' धइगु लौकिक कुशल क्रियाय् दुगु समाधि धका धयातःगु एकगता चेतसिक खः । उकी मध्यय् प्रथम ध्यान समाधिं नीवरण यात शान्त याइ, द्वितीय ध्यान आदिं वितर्क आदियात शान्त याइ । थुगु "खँ अनुसार समथ भावना कम्मद्वान भाविता यात धाःसा महग्गत ध्यान प्राप्त जुइ धका सीकि ।

विपस्सना भावना - त्रैभूमिक नाम रूप धर्मयात अनिच्च, दुक्ख, अनत्त धका भावना याइगु प्रज्ञायात 'विपस्सना भावना' धका धाइ । "विविधेन अनिच्चादिआकारेण पस्सतीति विपस्सना" - विविधेन = विविध प्रकारं, अनिच्चादिआकारेण = अनित्यआदि आकार प्रकारं, पस्सति = खंकी, भाविता याइ, इति = उकिया निमित्तं, विपस्सना = विपस्सना धका धाइ । स्वभाव धर्मकथं विपस्सना धइगु महाकुशल महाक्रिया नाप संप्युक्त जुयाच्चंगु 'प्रज्ञा' खः । उगु विपस्सना वृद्धि याना यंकेव मार्गफल प्राप्त याये फइ । थुकथं 'समथ' व 'विपस्सना' धका निगू प्रकारया भावना दुगु जुल ।

कम्मद्वानं - (कम्मस्स+ठानं । कम्मस्स = ज्याया+ठानं = स्थान) "कम्मस्स ठानं - कम्मद्वानं" अनुसार कम्मस्स = भावना वृद्धि यायेगु कर्मया+ठान स्थान जुयाच्चंगु आरम्मणयात, कम्मद्वानं = कर्मस्थान धका धाइ । थुगु वचन अनुसार 'कम्मद्वान' (कर्मस्थान) नां जुयाच्चंगु भावना निगूयात वृद्धि यायेगु कर्मया स्थान जुयाच्चंगु पथवी कसिण आदि आरम्मण व नाम रूप आरम्मण धका सम्भे जु । (पथवी कसिण आदि आरम्मण समथ भावनाया कर्मस्थान जुल । नामरूप आरम्मण विपस्सना भावनया कर्मस्थान जुल । च्वय् च्वय्यागु भावना क्रमयात कर्मस्थान धका मेगु कथं धयातःगु दु ।

कम्मद्वान निता प्रकारया दु - (१) आलम्बन कम्मद्वान व (२) आलम्बनक भावना कम्मद्वान । उकी मध्यय् त्रैभूमिक संस्कार धका धयागःगु अलम्बन व पठवीकसिण-आदि आलम्बनयात 'आलम्बन कम्मद्वान' धका धयातल । थ्व हे आशययात कयाः विभावनीकारं "दुविधभावनाकम्मस्स पवत्तिद्वानत्ताय कम्मद्वानभूतं आरम्मणं" धका धया तल ।

भावना यायेगु 'आलम्बनकभावनकम्मद्वान' खः । 'कम्मस्स ठानं कम्मद्वानं' अनुसार लिपा लिपायागु भावनाया आधार जुयाच्चंगु न्ह्योः न्ह्योया भावना कर्म 'आलम्बनक कम्मद्वान' खः । ध्व हे अभिप्राययात क्याः विभावनीकारं "उत्तरयोगकम्मस्स पदद्वानत्ताय कम्मद्वान भूतं भावनावीथिं" धका धयातल । अर्थात् च्वय् च्वयागु भावनाकर्मया आसन्न कारण जुगुलिं कम्मद्वानभूत भावना वीथियात 'आलम्बनककम्मद्वान' धका धयातल ।

समथ कर्मस्थान नय

कर्मस्थानया संक्षिप्त मातृका ४० गू

पालि :- तत्थ समथसङ्गहे ताव दस कसिणानि, दस असुभा, दस अनुस्सतियो, चतस्सो अप्पमञ्जायो, एका सञ्जा, एकं ववस्थानं, चत्तारो आरुप्पा चे'ति सत्तविधेन समथकम्मद्वानसङ्गहो ।

भावार्थ :- उपिं शमथ व विपश्यना भावना निगू मध्यय् समथ संग्रहय् विभाजन यायेगुयात न्हापां जिं थथे कने । कसिण १० गू, अशुभ १० गू, अनुस्मृति १० गू, अप्पमञ्जा (अप्रमाण्य) ४ गू, संज्ञाव्यवस्थान १ गू व आरुप्प ४ गू, धुकथं शमथ कर्मस्थान संग्रह ७ थी कथं दु धका सीकेमाः ।

व्याख्या :- समथ कर्मस्थानयात संग्रहयानातःगु काण्डयात "समथ कम्मद्वान" संग्रह धका धाइ ।

समथ कर्मस्थान ४० गू - कसिण १० गू, अशुभ १० गू, अनुस्सति १० गू, अप्पमञ्जा ४ गू, आहारे पटिकूल सञ्जा १ गू, चतुधातु ववस्थान १ गू, आरुप्प ४ गू, धका कर्मस्थानया संक्षिप्त स्वरूप सीकेमाःगु जुल । विस्तरं लिपा क्यनी तिनि ।

सत्तविधेन - धइगु बारय् ७ गू धयागु कसिण, अशुभ आदि च्वय् कनावयागु ७ गू भाग जुल ।

चरित्र ६ गू

पालि :- रागचरिता दोसचरिता मोहचरिता सद्धाचरिता बुद्धिचरिता वितक्कचरिता चे'ति छब्बिधेन चरितसङ्गहो ।

भाषार्थ :- राग चरित्र वा अप्वःगु राग, टुटे मजुइक उत्पन्न जुइगु राग अथवा राग स्वभाव; दोष चरित्र वा अप्वःगु दोष, टुटे अजुइक उत्पन्न जुइगु दोष अथवा दोष स्वभाव; मोह चरित्र वा अप्वःगु मोह, टुटे मजुइक उत्पन्न जुइगु मोह अथवा मोह स्वभाव; श्रद्धा चरित्र, अप्वःगु श्रद्धा, टुटे मजुइगु उत्पन्न जुइगु श्रद्धा अथवा श्रद्धा स्वभाव; बुद्धि चरित्र वा अप्वःगु बुद्धि, टुटे मजुइक उत्पन्न जुइगु बुद्धि अथवा बुद्धि स्वभाव व वितर्क चरित्र वा अप्वःगु वितर्क, टुटे मजुइक उत्पन्न जुइगु वितर्क अथवा वितर्क स्वभाव थुकथं चरित्र संग्रह खुथी दु धका सीकेमाः ।

व्याख्या :- (संग्रह पाली “चरित्र” धका उल्लेख याना तल । महाअट्टकथालय ‘चरिया’ धका दु ॥) चरित्र- धयागु न्हापांसिंसें मेमेपिंके स्वयां अप्पो दयाच्वंगु स्वभावयात धाःगु खः । उगु स्वभाव दुपिन्त “राग चरित्रम्ह” श्रद्धाचरित्रम्ह इत्यादि रूपं धयातल ।

- (१) राग चरित्र दुम्ह लौकिक आरम्भण काम भुवनय् दरभर मकासे लगे जुया च्वनी ।
- (२) दोस चरित्र दुम्ह न्हाथायुसं तं पिकया च्वनी ।
- (३) मोह चरित्र दुम्ह उत्साहहीन जुया निम्न स्तरय् लाना च्वनी ।
- (४) श्रद्धा चरित्र दुम्हं त्रिरत्तनया प्रति अत्यन्त श्रद्धा भक्ति तया च्वनी । (तर ज्ञान मन्तधाःसा मखुथाय् श्रद्धातया च्वनी ॥)
- (५) बुद्धि (प्रज्ञा) चरित्रदुम्ह तिष्णगु प्रज्ञाद्वारा न्ह्यागुं क्षेत्रय् नं विचार दयका च्वनी । मेपिसं धाय्मात्रं विश्वास याइ मखु । अथवा धालख्यं वनीमखु ।
- (६) वितर्क चरित्रदुम्ह तर्कना अप्पो जुया विकास कार्यय् वाधा जुया च्वनी ।

भावना ३ गु

पालि :- परिकम्मभावना उपचार भावना अप्पनाभावना चेत्ति तित्सी भावना ।

भाषार्थ :- परिकर्म भावना, अर्पणा भावनायात संस्कृत याइगु भावना अथवा अर्पणा भावनाया न्ह्यवः उत्पन्न जुइगु भावना; उपचार भावना, तदङ्ग प्रहाणं नीवरणयात छुटेयासांसिंसें गोत्रभू अन्त दुगु कामावचर भावना अथवा अर्पणाया लिक्कसं दुगु भावना व अर्पणा भावना वा महर्गत रूपय् थ्यंगु अर्पणा भावना; थुकथं भावना स्वथी दु धकाः सीकेमाः ।

निमित्त ३ गू

पालि :- परिकम्मनिमित्तं उग्रहनिमित्तं पट्टिभाग निमिञ्चे'ति तीणि निमित्तानि च वेदितव्वानि ।

भावार्थ :- परिकर्मनिमित्त, पथवी पथवी (पृथ्वी, पृथ्वी) इत्यादि रूपं भाविता यायेगु परिकर्म भावनाया आरम्मण जुया च्वंगु कसिण मण्डलादि परिकर्मनिमित्त; उग्रह निमित्त, चक्षुविज्ञानं खनीथें मनोद्वारिक कुशल जवनं गृहितगु आरम्मण जुयाच्वंगु कसिण मण्डलादि उग्रह निमित्त अथवा चक्षुविज्ञानं खनीथें मनोद्वारिक कुशल जवनं ग्रहण याइम्ह योगी पुद्गलया आरम्मण जुया च्वंगु कसिण मण्डलादि उग्रहनिमित्त समानगु वँचुगु रङ्ग आदि कसिण दोषं अलगगु उपचार व अर्पणाया आरम्मण जुया च्वंगु कसिण मण्डलादि प्रतिभागनिमित्त; थुकथं निमित्त नं स्वंगू दु धका सीकेमाः ।

व्याख्या :- भावना स्वंगू, निमित्त स्वंगू पाली दुगु अनुसारं स्वरूपमात्र सीका ति । विस्तरं लिपा वइ तिनि ।

कसिण १० गू

पालि :- कथं ? --- *Dhamma.Digital*

पथवीकसिणं आपोकसिणं तेजोकसिणं बायोकसिणं नीलकसिणं पीतकसिणं लोहितकसिणं ओदातकसिणं आकासकसिणं आलोककसिणञ्चे'ति इमानि दस कसिणानि नाम ।

भावार्थ :- गुकथं सीकेमाः ?

पृथ्वी हे अंश मात्रय् मच्चवंसे अन्त मदु व्याप्त रूपं सम्पूर्ण धयागु अर्थ याना कसिण नां जुया च्वंगु पृथ्वी कसिण; लः हे अंश मात्रय् मच्चवंसे अन्त मदु व्याप्त रूपं सम्पूर्ण धयागु अर्थ याना कसिण नां जुया च्वंगु आपः कसिण; मिः हे अंश मात्रय् मच्चवंसे अन्त मदु व्याप्त रूपं सम्पूर्ण धयागु अर्थ याना कसिण नां जुया च्वंगु तेजः कसिण; फय् हे अंश मात्रय् मच्चवंसे अन्त मदु व्याप्त रूपं सम्पूर्ण धयागु अर्थ याना

कसिण नां जुया च्वंगु वायु कसिण; वँगुगु रङ्ग हे अंश मात्रय् मच्चवंसे अन्त मदु व्याप्त रूपं सम्पूर्ण धयागु अर्थ याना कसिण नां जुया च्वंगु नील कसिण; म्हासुगु रंग हे अंश मात्राय् मच्चवंसे अन्त मदु व्याप्त रूपं सम्पूर्ण धयागु अर्थ याना कसिण नां जुयाच्वंगु पीत कसिण; ह्याउंगु रङ्ग हे अंश मात्रय् मच्चवंसे अन्त मदु व्याप्त रूपं सम्पूर्ण धयागु अर्थ याना कसिण नां जुया च्वंगु लोहित कसिण; तुयुगु रङ्ग हे अंश मात्रय् मच्चवंसे अन्त मदु व्याप्त रूपं सम्पूर्ण धयागु अर्थ याना कसिण नां जुया च्वंगु ओदात कसिण; परिच्छेद जुया च्वंगु आकाश हे अंश मात्रय् मच्चवंसे अन्त मदु व्याप्त रूपं सम्पूर्ण धयागु अर्थ याना कसिण नां जुया च्वंगु परिच्छिन्नाकाश कसिण व पःखाःपवाः आदिलय् खने दइगु चन्द्र सूर्यादिया जः हे अंश मात्रय् मच्चवंसे अन्त मदु व्याप्त रूपं सम्पूर्ण धयागु अर्थ याना कसिण नां जुया च्वंगु आलोक कसिण; धुकथं थुमित फ़िगु कसिण धाइ ।

व्याख्या :- कसिण शब्द 'सम्पूर्ण' धइगु अर्थ कनातल । "कर्मस्थान" भावना याइम्ह पुदग्लं सम्पूर्ण छुं हे वाकि मल्यक छगु पाखं हे खंके फय्क विचारयाना स्वय्माःगु आरम्भणयात कसिण धाःगु जुल ।

पथवीकसिणं - पृथ्वी कसिण भावना याय्त कम से कम कोलाछि व प्यलांगु पाय्धंगु चाःया गोल आकारयात पृथ्वी धयातःगु खः । ध्हे प्रमाणयात सूप (हासा) अथवा शराब 'बाता' पाय्चाःगु धका धयातःगु खः । दक्कसिबे तःधंगु वा दाय्त दय्कातःगु प्यम्ह ब्रह्मंत गपाय् चाक जुइक चाहिले फु अपाय चाक जुइक दयेकातःगु खल पाय्चाःगु चक्कायात पृथ्वी धाइ । पथवी एव कसिणं पथवी कसिण - पथवी एव - पृथ्वी हे, कसिणं = फुक्कं खंके फय्क विचार याना स्वय्माः, पथवी कसिण = सम्पूर्ण खंके फय्क विचार याना स्वय्गु पृथ्वी । अर्थात् पृथ्वी कसिण भावना याइम्ह योगिं गपाय्धंगु पृथ्वीया अकार दय्कातःगु उगु सम्पूर्ण फुक्कं हे भावना याय्माः । उगु बाह्य पृथ्वी थें च्वंक ज्ञानय् उत्पन्न जूग प्रतिभानिमित्तयात उपचार रूपं पृथ्वी कसिण धाइ । उगु प्रतिभागनिमित्त आलम्बनयात आलम्बन याना प्राप्त जूग ध्यान उपचार रूपं पृथ्वी कसिण ध्यान धका धाइ । थुकिया विस्तृत व्याख्या विसुद्धिमग्ग सफुती दु ।

आपोकसिणं - पृथ्वीकसिण भावना याइम्ह योगिं थेंतु आपोकसिण भावना याय्गु इच्छा दुम्ह योगिं याउँक फयतुना कसिणया प्यंगू दोषं अलग्गु वँचुगु, म्हासुगु, तुयूगु रंगगु लः मकासे वावयाः भूमी ध्यनेमलाव आकासय् हे फयाःक्याःतःगु स्वच्छगु निर्मलगु लः अधवा मेगू हे स्वच्छ निर्मलगु लः लःथलय् बराबर जाय्का आपो भावना यायेमाः । भावना याय्बले वर्णं नं लक्षणं नं मने मतसे आपो (लः) प्रज्ञप्ति धर्मं जक मनय् तथाः लःया विभिन्न पर्यायवाचि शब्दत मध्यय् न्ह्यागुसां छगू अप्पो चल्तिगु नां उच्चारण याना 'आपोः' भावना यायेमाः । पुखू, ताल, समुद्रय् च्वंगु लः निमित्त याना नं आपोकसिण भावना याये ज्यू ।

तेजोकसिणं - तेजोकसिण भावना यायेगु इच्छा दुम्ह योगी तेजो (मिं)लय् निमित्त ग्रहण याये माः । तेजो कसिण निर्माण याय्गु विधि थये खः - प्याःगु बाँलागु सिं फायाः गंकाः त्वाःत्वाः थलाः लोःगु सिमा क्वय् वा मण्डपय् वना थल देछुइत सामान ज्वलं ज्वनावना मिं च्याके माः । मिं च्याके धुंका माला वा छ्चंगू वा कापतय् 'कोलाछि व प्यलांगू' या ह्वः खनेमाः । हे ह्वः दुगु न्ह्योने तथाः फेतुना क्वय्च्वंगु घाय्, सिं, च्वय् कुं मिजलाया वास्ता मयासे ह्वतं खनेदक्व मिजलायात निमित्त याना भावना यायेमाः । ध्व मिं वचुसे च्वं, ध्व म्हासुसे च्वं आदि रंगया प्रत्यवेक्षण याये मज्यू । मिंया थःगु हे वर्णयात निश्रय याना प्रज्ञप्ति धर्मय् चित्त तथाः मिंया अनेक पर्यायवाचि शब्दत मध्यय् प्रचलितगु नामं 'तेजो' धका भावना यायेमाः ।

न्हापा न्हापाया जन्मय् भावना याना वये धुंम्ह योगीया कसिण मण्डल मदुसा नं म्वाःस्याप्वाः, चिराग च्यानाच्वंगु, भुतुली मिं च्यानाच्वंगु, भाडा उइगु थासय् मिं च्यानाच्वंगु, जंगल मिं नयाच्वंगु आदि गन गन मिजला खने दत अन अन निमित्त उत्पन्न जुइ ।

वायोकसिणं - वायुकसिण भावना यायेगु इच्छा दुम्ह योगिं वायु (फसय्) निमित्त ग्रहण याये माः, व नं स्वयाः वा धियाः । पुलांगु अट्टकथालय् थये धयातःगु दु - वायु कसिणया अभ्यास यायेबले वायु (फसय्) निमित्त ग्रहण याइ । सनाच्वंगु तुमांया च्वका लक्ष याना स्वयाच्वनी । फसं सनाच्वंगु पँमाया च्वका, सिमा च्वका, सँ आदि लक्ष याना स्वयाच्वनी । अधवा शरीरय् स्पर्शं जूगु लक्ष याना स्वयाच्वनी ।

उकिं अपाय् अपाय् मागु ख्वातुसे च्वंगु तुमा, पँमा वा प्यलांगु हाकःगु सँ दुम्ह मनूया छर्थो फसँ कया च्वंगु स्वया ध्व वायु खः थुथाय्लाक्क कयाः च्वन थुकथं स्मृति तयाः च्वनेमाः । अथवा झ्यालं वा अंग प्वालं कःगु फसँ थःगु शरीरय् स्पर्श जूगु धाय् स्मृति तयाः चल्ति दुगु शब्दं फय् (वायु) कसिण भावना याय्माः ।

नीलकसिणं - नीलकसिण भावना यायेगु इच्छा दुम्ह योगिं वँचुगु रंगय् निमित्त ग्रहण याइ । स्वाँ, कापः वा वँचुगु रंगया धातुइ । न्हापा न्हापाया जन्मय् भावना याना वये धुंकुम्ह योगिं उजागु स्वांमा, पूजा यायेथाय् ह्वलातःगु स्वाँ वचुगु कापः मणि आदि न्त्यागु खँसां निमित्त उत्पन्न जुइ ।

मेपिं योगपिन्त वँचुगु पलेस्वाँ, गिरिकर्णिक आदि स्वाँ हया केशर, दँ खने मदइ कथं ढकिया पुसाय् वा पिलाया पुसाय् (केशर, दँ लिक्कया) स्वाँ हः जक जाय्क तय्माः । अथवा वँचुगु कापतं ढकिया पुसा, वा पिलाया पुसा बाँलाक भुनाः ल्यू मवयेक चिना तय्माः । कँय् थें वचुगु, पलास थें वचुगु, अजः थें धातुद्वारा पृथ्वी कसिणय् कनावयागु अनुसारं ल्ह्वना ज्वना वने जीक अथवा अँगलय् हे कसिण मण्डल दय्काः मेगु रंग स्वयां फरक याना तय्माः । अनलि नील नील (वँचुगु वँचुगु) धका मनय् तय्माः।

पीतकसिणं - पीतकसिणय् नं थुकथं हे खः । पीतकसिण भावना यायेगु इच्छा दुम्ह योगिं म्हासुगु वर्णय् निमित्त ग्रहण याइ । स्वाँ, काप वा म्हासुगु धातुइ । न्हापा न्हापाया जन्मय् अभ्यास याना वये धुंकुम्ह योगिं उजागु स्वांमा, पूजा याय्थाय् ह्वलातःगु म्हासुगु स्वाँ, वस्त्र वा धातु न्त्यागु खँसां निमित्त उत्पन्न जुइ ।

मेपिं योगिपिसं कर्णिकार स्वाँ, म्हासुगु कापः, म्हासुगु धातुइ नील कसिणय् कनावयागु विधि अनुसार कसिण मण्डल दय्का 'पीत पीत' धका मने तय्माः)

लोहितकसिणं - लोहितकसिण नं थुकथं हे खः । लोहितकसिण भावना यायेगु इच्छा दुम्ह योगी लोहित कसिणय् निमित्त ग्रहण याइ । ह्याउँगु स्वाँ, ह्याउँगु कापः अथवा ह्याउँगु धातुइ । न्हापाया जन्मय् अभ्यास याना वय् धुकूम्ह योगिया बन्धुजीवक स्वांमा, पूजास्थलय् ह्वलातःगु ह्याउँगु स्वाँ, ह्याउँगु कापः ह्याउँगु मणि अथवा धातु खनकि हे निमित्त उत्पन्न जुइ ।

मेपिं योगिपिसं जयसुमन, बन्धुजीवक, रक्तकोरण्डक आदि स्वाँ ह्याउँगु रंगया काप, अथवा धातुया च्वय् कनावयागु थें कसिण मण्डल दय्का 'लोहित लोहित' धयाः

मन्य् तय्माः । मेगु वाकि न्ह्योः कनावयागु थें खः ।

ओदातकसिणं - ओदातकसिण भावना यायेगु इच्छा दुम्ह योगिं तुयूगु रंग्य निमित्त ग्रहण याइ । तुयूगु स्वां, तुयूगु कापः, तुयूगु वर्णया धातुइ । न्हापाया जन्मय् अभ्यास याना वयेधुंकूम्ह योगिया थुजागु स्वां - जी स्वां, चमेलि स्वां, कुमुद स्वां, तुयूगु पले स्वां, तुयूगु कापः अथवा तुयूगु धातु जक खँसा निमित्त उत्पन्न जुइ । तुयूगु खाः, ह अथवा चन्द्रमा जक स्वःसां निमित्त उत्पन्न जुइ ।

मेपिं योगिपिसं न्हापा कनावयागु अनुसारं तुयूगु स्वां, तुयूगु कापः, तुयूगु धातुया कसिण मण्डल दय्का 'ओदात ओदात' धयाः मन्य् तय्माः । वाकि न्ह्यो कनावयागु थें हे खः ।

आलोककसिणं - आलोक कसिण भावना याये इच्छा दुम्ह योगिं आलोक (जः) लय् निमित्त ग्रहण याइ । अंग प्वाले वा तिकिइया प्वालय् । न्हापाया जन्मय् अभ्यास याना वय् नंम्ह योगिया अंगः प्वा, वा तिकिइया प्वा आदि मध्यय् न्ह्याथासं निभाः वा चन्द्रमाया जः दुहाँवया बँय् चाकलाक्क आकार दयाच्चंगु अथवा सिमाकचाया ह्वःतं दुहाँवःगु जः, ख्वाःतुक सिमा कच्चा दय्कातःगु मण्डपय् ह्वःतं दुहाँवःगु चाकलःगु आकार खनेवं हे निमित्त उत्पन्न जुइ ।

मेपिं योगिपिसं उजागु प्रकाश मण्डलयात 'आलोक, आलोक' धया भावना यायेमाः । उकथं यायेमफुपिं योगिं घलय् मत च्याकाः म्हुतु प्वा तिना घलय् प्वाः खना अंग पाखे तयमाः । उगु प्वालं जः पिहाँ वयाः अंगलय् चाकलाक्क आकार दइ, हे स्वया 'आलोक, आलोक' धयाः भावना याये माः ।

आकासकसिणं - परिच्छिन्न आकाशकसिण भावना याय् न्ह्यांम्ह योगिं आकाशय् निमित्त ग्रहण याइ । अंग प्वाले, ताडमाया ह्वतय् वा तिकिइया प्वालय् । न्हापाया जन्मय् अभ्यास याना वये धुंकूम्ह योगि अंग प्वा-आदि न्ह्यागु स्वसानं निमित्त उत्पन्न जुइ । मेपिं योगिपिसं बाँलाक पौ चिनातःगु मण्डपय् वा छ्चंगुती, माला सकुली आदि न्ह्यागुसां छ्गुलि 'कोलाछि व प्यलांगू' या ह्वःखना उकी वा अंग प्वाः आदिलय् 'आकास आकास' धयाः भावना यायेमाः ।

थुपिं भिगू प्रकारया कसिण मध्यय् पृथ्वी-आदि प्यंगू 'भूतकसिण' नील-आदि प्यंगू 'वर्णकसिण' परिच्छिन्नाकाश 'आकाशकसिण' अथेहे चन्द्र-आदि 'आलोक कसिण' खः ।

अशुभ १० गू

पालि :- उद्धमातकं विनीलकं विपुब्बकं विच्छिद्दकं विक्खायितकं विक्खित्तकं हतविक्खित्तकं लोहितकं पुलुवकं अट्टिकञ्चे' ति इमे दस असुभा नाम ।

भावार्थ :- मरणं लिपा फसं जाःगु छ्धंगु म्हिचा धें फुले फुले जुया घचायापुसे च्वंगु उद्धमातक मृतक शरीर; तुयूगु ह्याँउगु मिले जुया विशेष याना वँचुगु रङ्ग दया घचायापुसे च्वंगु विनीलक मृतक शरीर; न्हि (घालं वइगु) स्वालां वया घचायापुसे च्वंगु विपुब्बक मृतक शरीर; दधुइ त्वाः दला वा निकू दला घचायापुसे च्वंगु विच्छिद्दक मृतक शरीर; खिचा धों आदितयसं कुच्चा कुच्चा थला नया तःगु जुया घचायापुसे च्वंगु विक्खायितक मृतक शरीर; खिचा धों आदितयसं नाना प्रकारं चःचः फुना उखें थुखें वाँछ्ववया तःगु जुया घचायापुसे च्वंगु विक्षिप्तक मृतक शरीर; कोया तुतिया आकारादि दया शस्त्र अस्त्रं ध्यनाः नाना प्रकारं वाँछ्ववया तःगु जुया घचायापुसे च्वंगु हतविक्षिप्तक मृतक शरीर; वाः वःगु हि दया घचायापुसे च्वंगु लोहितक मृतक शरीर, त्वँ वाया वाया दाया घचायापुसे च्वंगु पुलुवक मृतक शरीर व व्वं पुचः जक घचायापुसे च्वंगु अस्तिक मृतक शरीर; युक्थं पुमित फिगू अशुभ धाइ ।

व्याख्या :- 'असुभ' शब्द 'शुभ मखुगु वा मदुगु अशोभन' अर्थय् प्रयोग जुया च्वंगु खः । अतः मूख्य रूपं शव (लास) यात 'असुभ' धकाः धाई । सी धुंका शवया आकार प्रकारय् अनेक प्रकारया विकार उत्पन्न जुइ । ध्वहे विकृतिया अवस्थायात कयाः 'उद्धमातक' - आदि १० गू असुभ कर्मस्थान कनातःगु खः ।

१) उद्धमातक - (उ+धुमात+क । उ=(उत्) उपसर्ग 'ऊर्ध' अथवा च्वय्, धुमात= फुलय् जुया च्वंगु+क= 'कुत्सित' अथवा धचाइपुसे च्वंगु) सी धुंका निन्हु स्वन्हु दय्वं मनांवया फुलय् जुया फसं जाया च्वंगु भौपु म्हिचा धें च्वंगु शवयात 'उद्धमातक' धकाः धाइ ।

२) विनीलक - (वि+नील+क । वि = ल्वाकज्यागु (लाः आपा दुथाय् न्हि मुनिथाय् ह्याँउँगु, तुयूगु आदि वर्ण ल्वाक ज्याना च्वंगु) + नील = प्राय याना वँचुसे हाकुसे च्वंगु लाया वर्ण + क = कुत्सित अथवा घच्याइपुसे च्वंगु) ला अप्पो दुथाय् ह्याँउँसे, न्हि दाःथाय् त्वइसे, वँचुसे हाकुसे च्वंगु मृतक शरीरयात हे 'विनीलक' धाइ ।

३) विपुब्बकं - (वि+पुब्ब+क । वि=वा:वया च्वंगु+पुब्ब+न्हि दुगु+क कुत्सित, घच्याइपुसे च्वंगु) प्वा:गं थासं न्हि सो सो वा:वया घच्याइपुसे च्वंगु मृतक शरीर ।

४) विच्छिदकं = शत्रुतयसं पाला स्यानात:गु +क = कुत्सित अर्थात् घच्चाइपुसे च्वंगु मृतक शरीर) च्वय् क्वय् ज्वरय् मज्जीक पाला: बाह्म थलात:गु घच्याइपुसे च्वंगु मृत शरीरयात हे 'विच्छिदक' धका धाइ ।

५) विक्खायितकं - (वि+खायित+क । वि=उखेसो थुखेसो मदय्क+ खाइत = गिद्ध, को, धोचा, खिचातयसं नयात:गु +क = कुत्सितगु, घच्याइपुसे च्वंगु मृत शरीर) खिचा, गिद्ध, धोचातयसं उखेसो थुखेसो मदय्क नयात:गु मृतक शरीर ।

६) विक्खित्तकं = (वि+खित्त+क । वि= विभिन्न रूपं ल्हाः, तुति, छुचो, मह् छुखे छुखे + खित्त + शत्रुतयसं पाला वा धो खिचा तयसं नया छुचाल विछुचाल जुइक वांछुवयात:गु मृत शरीर) ल्हाः तुति, छुचो मह्, उखेला थुखेला मदय्क वांवां छुवयात:गु घच्याइपुसे च्वंगु मृत शरीर ।

७) हतविक्खित्तकं - (हत+वि+खित्त+क । हत=शस्त्र, भाला आदिद्वारा कुचा कुचा याना: +विक्खित्तक = उखे थुखे वांछुवया त:गु मृत शरीर । थन पाला त:गु जक मखु कुचा कुचा जुइक शास्ति याना पाला त:गु शरीर । थथे पाला:त:गु ला कुचा कोतय्गु तुतिया आकार व: धका पूर्वाचार्यपिसं कनात:गु दु । कोयागु तुतिया आकार जक मखु शस्त्र अस्त्रं कुचा कुचा याना तस्कं शस्तियाना स्याना ल्हाः, तुति, मह्, छुचो आदि छुखे छुखेलाकक वांछुवया त:गु मृतक शरीर ।

८) लोहितकं - (लोहित+क । लोहित=हि, +क =पिहावया च्वंगु, वा:वया च्वंगु, शरीरं मुक्त जुयाच्वंगु । थन 'क' शब्दया अर्थ 'कुत्सित' घच्याइपुगु मखु । थन 'क' या अर्थ तीरण अर्थात् त्वतेगु, वा:वनीगु जुल ।) हि वा: वा: वया मह् छुमहं हिं किनाच्वंगु मृत शरीर ।

९) पुलुवकं - (पुलुव+क । पुलुव=त्व+क=पिहावयाच्वंगु) तुं वाला वाला दाया पिहाँ वयाच्वंगु मृत शरीर ।

१०) अट्टिकं - (अट्टि+क । अट्टि = क्वे + क = 'कुत्सित', घच्याइपुगु ।) क्वे छुधि जुइमा वा छुपु छुपु जुइमा घच्याइपुगु क्वे जक वाकिगु मृतक शरीर ।

कम सं	कम्मट्ठिन संज्ञे	संख्या	उत्तिका स्वल्प
१.	कस्मिण	१० गं	पथवी, आपी, वेजा, वायो, नील, पील लोहित, ओदात, आकास, आलोक । कस्मिण जन्मा १० गं ।
२.	असुख	१० गं	उद्धमत्तक, विनीलक, विपुल्लक, विच्छिदक, विषादितक, विस्सितक, इतविक्खितक, लोलित, पुल्लक, अट्टक । जन्मा असुख १० गं ।
३.	अनस्सति	१० गं	वृद्धानस्सति, धम्ममनस्सति, सुधानस्सति, सीलानस्सति, धारानस्सति, इवलानस्सति, उपसमानस्सति, मरणाज्जस्सति, कण्ठगतस्सति, आनापानस्सति । जन्मा अनस्सति जन्मा १० गं ।
४.	अपमज्जा	२ गं	मत्ता, कण्ठेया, मूत्रिता, उपेक्षिता । जन्मा २ गं अपमज्जा ।
५.	संजा	१ गं	आहादे पटिकेन संजा १ गं ।
६.	ववत्थान	१ गं	ववत्थानववत्थान १ गं
७.	आरेण	२ गं	आकासान्तववत्थान, विज्जावाचववत्थान, आकञ्चववत्थान, वेवसेज्जावाचववत्थान । जन्मा आरेण २ गं ।
जन्मा	कम्मट्ठिन संज्ञे	७ गं	समथ कम्मट्ठिन २० गं जल ।

समथ कम्मट्ठेन संज्ञे ७ गं या कस्से

(एपि) पिये कम्मत्थान यादुया इच्छ्या इत्तं योति गं यासथ असुख असुख कम्मट्ठिन अप्पक
 पात्त उइ, अत्त विधिपूर्वकं वत्ता आवापि स्सत्तात्थ्या, निदंशानं व्युत्तं विधि अनसत्ता निमित्त
 पात्त मय्यंतल्लं ध्यानं यावत्तामा: ।)

अभ्यास प्रश्न

१. गुगु काण्डयात "कम्मद्वान" काण्ड धका धाइ ?
२. गुजोगु धर्मयात भावना धका धाइ ?
३. गुजोगु स्वभावयात धौकन्हे 'भावना वृद्धि जुइगु' धका धया च्वन ?
४. गुजोगु धर्मयात 'समथ भावना' धाइ ?
५. 'समथ' शब्दयात विग्रह याना अर्थ कयँ ?
६. समथ भावना याना यंकेव थःत गुजागु फल बिइ ?
७. 'विपस्सना भावना' धइगु गुजागु खः ?
८. 'विपस्सना' शब्दयात विग्रह याना अर्थ ब्यु ।
९. विपस्सना भावना याना यंकेवं गुजागु फल बिइ ?
१०. 'कम्मद्वान' पद विग्रह याना अर्थ बियाः उगु विग्रह वारय् 'कम्मद्वान' धयातःगु स्वरूप कयँ ?
११. 'सत्तविधेन समथकम्मद्वानसङ्गहो' धइगु वारय् न्हेगूया स्वरूप गिन्तियाना कयँ ?
१२. समथ कर्मस्थान ४० गूया स्वरूप संक्षिप्त गिन्तियाना कयँ ?
१३. चरित्र, भावना, निमित्तया स्वरूप छुटय् याना गिन्ति याना कयँ ।
१४. कसिण १० गूया स्वरूप गिन्तियाना कसिण शब्दया अर्थ स्पष्ट रूपं कयँ ।
१५. असुभ शब्दया अर्थ कयनाः असुभ १० गूया स्वरूप गिन्ति याना कयँ ।
१६. च्वय्यागु असुभ स्वंगूया अर्थ विस्तरं व अभिप्राय स्पष्ट याना कयँ ।
१७. अनंलि वयां क्वेयागु स्वंगूया अर्थ विस्तरं अभिप्राय स्पष्टयाना कयँ ।
१८. अन्तिम ४ गूया अर्थ व अभिप्राय स्पष्ट याना कयँ ।

अनुस्मृति १० गू

पालि :- बुद्धानुस्सति धम्मानुस्सति संघानुस्सति सीलानुस्सति चागानुस्सति देवतानुस्सति उपसमानुस्सति मरणानुस्सति कायगतासति आनापानस्सति चे' ति इमा दस अनुस्सतियो नाम ।

भावार्थ :- अरहत्तादि बुद्ध्या गुंगू गुणयात बार बार लुमंकेगु बुद्धानुस्मृति; स्वाख्याततादि धर्मया खुगू गुणयात बार बार लुमंकेगु धर्मानुस्मृति; सुप्रतिपन्नतादि संघया गुंगू गुणयात बार बार लुमंकेगु संघानुस्मृति; थःगु शील गुणधर्मयात बार बार लुमंकेगु शीलानुस्मृति; थःगु त्याग गुण धर्मयात बार बार लुमंकेगु त्यागानुस्मृति; गुगु श्रद्धादि गुणं पूर्णपिं देवतापिं देवत्वय् थ्यंक् वन, देवतापिके दुगु उगु श्रद्धादि गुण धर्मत जिके नं दु धकाः देवतापिन्त साक्षी रूपय् तथा देवतापिनिगु श्रद्धादि गुण समानगु थःगु श्रद्धादि गुणयात बार बार लुमंकेगु देवतानुस्मृति; निर्वाणया विरागादि उपशम गुणयात बार बार लुमंकेगु उपसमानुस्मृति; मरण धर्मयात बार बार लुमंकेगु मरणानुस्मृति; सँ आदि काय समूहय् उत्पन्न जुइगु कायगतास्मृति व श्वास प्रश्वासयात आरम्भण याना लुमंकेगु आनापानस्मृति; थुकथं थुमित भिगू अनुस्मृति धाइ ।

व्याख्या :- अनुस्सति - (अनु + सति । अनु=बारम्बार सति=स्मृति) बारम्बार स्मृतिं चाय्का च्वनेगु (सति चेतसिक) यात "अनुस्सति" धका धाइ ।

१. बुद्धानुस्सति - (बुद्धं + अनुस्सति । बुद्धं = बुद्ध्या रूप आकार व बुद्ध्या गुणयात + अनुस्सति = बारम्बार अनुस्मरण याय्गु ।)

२. धम्मानुस्सति - त्रिपिटक सहित मार्ग फल, निर्वाणया गुण बारम्बार अनुस्मरण याय्गु ।

३. संघानुस्सति - मार्ग व फल प्राप्तपिं पुद्गलपिंत "आर्य" धका धाइ । मार्गस्थ पुद्गल ४ म्ह व फलस्थ पुद्गल ४ म्ह दु । थुपिं च्याम्ह पुद्गलपिंत आर्य धका धाइ । वस्पोलपिनिगु संघयात हे "संघ" धका धाइ । थुपिं संघपिनिगु सुपटिपन्न आदि ९ गू गुणयात बारम्बार अनुस्मरण याय्गु हे "संघानुस्सति" खः ।

४. सीलानुस्सति - थःम्हं अखण्डित रूपं पालन याना वयागु शील, गुगु शील पालनं देवत्व व मानवीय सुख इच्छा मयासे तृष्णां मुक्त ज्वीगु खः। व हे शीलयात आधार याना मार्ग व फल थ्यकं समाधि प्राप्त याना कयागुयात हानं हानं स्मरण यायगुयात “सीलानुस्सति” धाई ।

“अहो वत मे सीलानि अखण्डानि अच्छिद्धानि असवलानि अकम्मासानि भुजिस्सानि विञ्जूपसत्थानि अपरामट्टानि समाधिसंवत्तकानीति” ।

अहो ! जिगु शील पूर्णरूपं अखण्ड (टुटय् मज्जुगु), अच्छिद्द (प्वाः मगंगु), असवल (दाग मदुगु, अमिश्रितगु), अकम्मास (मलीन मज्जुगु, कलुपित मज्जुगु), भुजिस्स (तृष्णाया दासं मुक्तगु), विञ्जूपसत्थ (पण्डितपिसं प्रशंसायाना तःगु), अपरामट्ट (अनारोपित), समाधिसंवत्तक (समाधि प्राप्त याका वीगु) खः ।

५. चागानुस्सति - नां तय्यु इच्छा मयासे, भ्वासिमचासे, नुगमस्यासे, लयलयतातां थःम्हं यानावयागु शुद्धगु दानया गुणआरम्भण याना बारम्बार लुमंकेगु यात हे “चागानुस्सति” धाई ।

“मनुस्सत्तं सुलद्धं मे ख्वाहं चागे सदा रतो ।
मच्छेरपरियुट्टाय पजाय विगतो ततो ॥”

जि नुगःस्याःपिं मनूत मध्यय् नुगः मस्यासे त्याग यायगुली लगे जुया च्वना, उकिं दान यागुली न्त्थज्यागु जिगु थ्व मनुस्य जीवन सफल जुल ।

६. देवतानुस्सति - देव ब्रह्मापित साक्षितया थःगु कुशल कर्मयात हे वारम्बार अनुस्मरण यायेगु । (श्रद्धा, शील, श्रुत, त्याग, प्रज्ञा आदि गुणं सम्पन्नपिं मनुस्यपिं थुगु मनुष्य भूमिं च्युतजुया देव भूमी उत्पन्न जूवनी । अथे हे जिनं श्रद्धा, शीलादि गुणं सम्पन्नमह खः। श्रद्धा, शील आदि गुणया फलं देव ब्रह्मा आदि जुयाच्चीपिं स्वयाः थःगु श्रद्धा, शील आदि गुणत प्रीतिपूर्वक हानं हानं स्मरण यायगु हे “देवतानुस्सति” खः ।)

‘येहि सद्धादिगुणेहि देवता देवतं गता ।

मय्हमिपि ते संविज्जन्ति अहो मे गुणवन्तता ॥’

गुगु श्रद्धा-आदि गुणद्वारा देवता देवत्व प्राप्त याःगु खः, उजागु श्रद्धा आदि गुण जिके नं दु । अहो ! ध्व जिगु गुणवत्ताः ।

७. उपसमानुस्सति - (उपसम=शान्त जुइगु) निर्वाणया शान्त अवस्थायात आरम्मण याना बारंबार अनुस्मरण याय्गु ।

भीसं न्ह्यावलें सुख धका अनुभव याना च्वनागु वेदयित सुख अनुभव याये धुनेवं हे व्ययशील व भङ्गुर स्वभाव जुया मदयावनी । उगु सुख विनाश जुइ धुंका हानं थुगु सुख प्राप्त यायेत थुलि मेहनत याय् माली, गुगु मेहनत कोशीस रूपी दुःख उगु मेहनत प्राप्त जुइगु सुख स्वयवले गुलिखे अप्पो । थपायसकं मेहनत याना प्राप्त जूगु सुखं नं सन्तुष्ट जुइमखुनि, उम्ह पुद्दलं हानं हानं अप्पो सुख प्राप्ति निमित्तं दुराचरणय् तक्कं लगे जुइ । उगु मिथ्याचरणया कारणं अपाय भूमी उत्पन्न जुइ, अनंलि मद्दिक संसारय् चा चाः हिला च्वनी । थुगु मिथ्या सुखया मृग तृष्णाय् लाना मनूतयगु दशा गथे तक्क जुइ धइगु खं स्वयं विचार याना सीका काय् फु ।

थुगु वेदयित सुख लिसे विलकुल ल्वाकमज्यागु ध्व निर्वाण सुख नाम रूप संस्कार धर्मया निरोधस्थान (अवस्था) जूगुलिं उपसम स्वभाव दुगु धर्म खः ।

Dhamma.Digital

सुं ऐश्वर्यादिं सम्पन्न मनू क्वातुकक स्याक्क न्ह्योःवया च्वनीबलय् सुं छम्ह वया कामगुणया भोग याय्त् थँ वंसा उम्ह मनूया तक्कं तँ पिहाँ वइ । थथे छाया जूगु ? कारण ध्व खः कि उम्ह व्यक्ति सुषुप्ति अवस्थाय् खः । छुं हे आलम्बण वया न्ह्योने मदु । आलम्बन छुं हे मदुगुलिं वयात गुगु शान्ति सुख अनुभव जुयाच्वंगु खः । उगु शान्ति सुख न्ह्यलं चाया च्वनीबले कामगुण भोग याना प्राप्त जूगु सुख स्वयां गुलिखे अप्पो । आलम्बन छुनं मदया उत्पन्न जूगु साधारण सुषुप्ति कालिक शान्ति सुख हे न्ह्यलं चाया च्वनीबलय् ऐश्वर्य भोग जनित सुख स्वयां गुलिखे अप्पो धासेंलि नाम रूप संस्कारया निरोध जुया प्राप्त जूगु निर्वाणरूप अवश्यनं उपसम सुख गुलि दुगं अप्पो सुख अनुभव जुइ धइगु खं थम्हं हे अनुभव याय् फु ।

अनागामी व अर्हत आर्यपुद्गलपिं नामरूप स्कन्धयात तःधंगु भारि सम्भे जुया

उकिं अलग्ग जुइत निरोध सभापत्ति ध्यानय् च्वना विज्याइ । उगु समापत्ती च्वनीबले (छुं न अनुभव) वेदयित कर्म बिलकुल दइ मखु । हानं चित्त - चैत्तसिक नां जुयाच्वंगु नाम धर्म नं गुलिं न्हुगु रूप धर्म नं उत्पन्न जुइ मखु । थुकथं नाम धर्म व गुलिं गुलिं रूप धर्म निरोध जुयाः उपशम रूप शान्ति सुखयात महान सुख सम्भे जुया उगु सुख प्राप्त यायेत पुद्गलपिसं निरोध सभापत्ति ध्यान याइ ।

असंजी व अरूपी ब्रह्मापिनिगु अवस्था स्वयाः नं उपशमरूप शान्ति सुख स्पष्टं सीकेफु । असंजी ब्रह्मापिनि सन्तानय् नाम धर्म व वेदयित (वेदना) नं दइमखु । इपिं ५०० कल्पतक्कं नाम धर्म उपशान्त जुया विहार यानाच्वनी । अरूपी ब्रह्मापिनि सन्तानय् रूप धर्म छगू हे दइ मखु । इपिनं रूप धर्म पाखें शान्त जुया सुख पूर्वक विहार याना च्वनी ।

दक्कसिवे च्वय्यागु तहयापिं अरूपी ब्रह्मापिनि सन्तानय् कम जक नाम धर्म दयाच्वनी । तर इपिं ब्रह्मापिं अर्हत जुइ धुंकल कि खालि मनोद्वारावर्जन १ गू, महाक्रिया ८ गू, नैवसंज्ञानासंजायतनविपाक १ गू, व क्रिया १ गू, अर्हत फल १ गू जम्मा १२ गू चित्त हे जक दइ । उकी मध्यय् नं छको छगू हे जक चित्त उत्पन्न जुइगुलिं मेगु नाम रूप धर्म निरोध जुइगुलिं तस्कं शान्ति अनुभव जुयाच्वनी । थुगु चित्त छगू निरोध जुइ धुनेवं सदाया लागि नाम रूप धर्म विमुक्त उपशम रूप निर्वाण धातु लाभ जुइ ।

‘थेर गाथा’ ‘थेरी गाथाय्’ उल्लेख जूपिं स्थविर व स्थविरापिं अर्हत पुद्गलपिं खः । वसपोलसपिसं निर्वाणयात आलम्बन याना उपशम रूपी सुख थुगु हे जन्मय् साक्षात्कार याना काये धुंकल । उकिं वसपोलपिसं थुइका काय् धुंकल कि लौकिक आलम्बन पाखें प्राप्त ज्वीगु सुख व निर्वाण आलम्बनयाना प्राप्त ज्वीगु सुखया गुलि भेद दु । उकिं परिनिर्वाण जुइ न्ह्योः नामधर्म नं रूपधर्म नं परित्याग याना सदाया निम्तिं निर्वाण प्राप्त जुइबले अत्यन्त हर्षोल्लास जुइ उबले उदान गाथा नं ब्वना हइ । थुगु वचनय् विश्वास याना उपशम स्वभाव निर्वाण गुणयात आलम्बन याना उगु प्राप्त यायेत प्रयत्न यायेमाः ।

‘सदेवकस्स लोकस्स एते वो सुखसम्मता ।

यत्थ चेते निरुज्झन्ति तं तेसं दुक्खसम्मतां ॥’

देवतापिं सहित थुगु लोक्य गुगु रूप, शब्द आदि काम गुण आलम्बनयात सुख धका मती तथा चवनी उगु (रूप शब्दादि कामगुण आलम्बन) निर्वाणय् थ्यनकि निरोध जुया वनी । हे निर्वाणयात अन्ध पृथज्जनपिसं दुःख धका मती तथा चवनी ।

सुखं दिट्ठमरियेभि सक्कायस्स निरोधनं ।
पच्चनीकमिदं होति सब्बलोकेन पस्सतं ॥

परमार्थ रूपं दयाच्चंगु पञ्चस्कन्धया निरोध स्वरूप निर्वाण सुखयात आर्य पुद्गलपिसं ज्ञान चक्षुद्वारा साक्षातकार याइ । सामान्य पृथक्जनपिनि दृष्टिया विषय मखुगु थुगु निर्वाण खंके धुंकूपिं आर्य जनपिं फुक्क लोकया विरोधी (पच्चनीक) जुयाच्चवनी ।

मरणानुस्सति - मरण जुइगु स्वभावयात बारम्बार लुमंका संवेग उत्पन्न यायेगुयात 'मरणानुस्सति' धाइ । (ग्यायेगुयात धाःगु मखु ।)

मरण ४ गू प्रकारया दु :-

- १) छगू भवय् दयाच्चंगु जीवितेन्द्रियया उपच्छेद रूप मरण,
- २) अर्हत पुद्गलपिनि वट्टदुःखं समुच्छेद जुइगु धइगु समुच्छेद मरण,
- ३) संस्कारया क्षणभङ्ग नां जुयाच्चंगु क्षणिकमरण, व
- ४) सिमाया मरण, नं (धातु) मरण आदि थें जाःगु संवृत्ति (सम्मृत्ति) मरण ।

थुपिं प्यंगू मरण मध्यय् समुच्छेद मरणया सम्बन्ध सर्व साधारणलिसे मदु, केवल अर्हत्पिलिसे जक दु । क्षणिकमरणं अनुस्मरण याये थाकु । संवृत्ति मरण नं संवेग उत्पन्न जुइगु विषय मखु । उकिं थुगु स्वंगू मरण थन (अनुस्मृतिया निमित्तं) योग्य मजू । केवल थन जीवितेन्द्रियोपच्छेरूप मरण हे अनुस्मृतिया विषय खः, उकिं थ्व हे जक थन माःगु खः । छाय् धाःसा थुगु मरण हे जक सकसिनं नं सीके थुइके फुगु व संवेग उत्पन्न जुइकीगु कारण नं जुयाच्चन । थ्व जीवितेन्द्रियया समुच्छेदरूप मरण नं 'काल मरण' व 'अकाल मरणया' भेदं निधी दु । थुपिं २ गू मध्यय् नं 'काल मरण' धइगु (१) पुण्य क्षय जुया, (२) आयु क्षय जुया व (३) पुण्य नं आयु नं निगुलिं क्षय जुया मरण जुइगुयात धाइ । 'अकाल मरण' धकाः कर्मापच्छेदक (वीष, शस्त्र) आदि कर्म मरण जुइगुयात धाइ । थ्व हे जीवितेन्द्रियोपच्छेदरूप मरण बारम्बार स्मरण यायेगु हे 'मरणानुस्मृति' खः ।

भावना विधि - मरणानुस्मृति भावना यायेगु इच्छा दुम्ह योगी एकान्तय् वना चित्तयात मेगु आलम्बन पाखें लिचिका कया - 'सी मानि, जीवितेन्द्रिय उपच्छेद जुइ तिति' अथवा 'मरण, मरण' धका उच्चारण याना: मनय् तय्मा: । उचित रूपं मनय् मतइम्हसिया मृत्युया स्मरण याइबले जन्म ब्यूम्ह मांया योम्ह काय् सीबले थें शोक उत्पन्न जुइ । थःत मयोपिं सीगु लुमंकेबले नं शत्रुया थः शत्रु सीबले थें न्त्याइपु ताया च्वनी । मध्यस्थ जनपिं सीगु लुमंकेबले नं सी उइपिं गों तय्सं सीम्ह खंसां मनय् संवेग उतपन्न जुइ मखुथे संवेग उत्पन्न जुइमखु । हानं थःसीगु लुमंकेबलेनं तरवार ज्वना च्वंम्ह स्याइम्ह (वधक) यात खनीबले ग्याफरम्ह मनूया भय उत्पन्न जुइथें भय जक उत्पन्न जुइ ।

थुपिं च्वय् कनावयागु खँ स्मृति संवेग अथे हे ज्ञान रहितपिं मनूतय्त जक जक जुइ । उकिं उखें थुखें सिना च्वपिं प्राणिपिं स्वयाः, गुपिं न्हापा खँ पिं, इमिगु सम्पतिया विषय स्यूपिं खः, इमिगु मरण आवर्जन याना स्मृति, संवेग व ज्ञानं विचा याना 'मरण जुइ, मरण जुइ' धका मने तय्मा: ।

कायगतासति - ('काय' शब्दया अर्थ थन 'समूह' खः 'गत' शब्दया अर्थ उत्पन्न जुइगु खः) । सँ, चिमिसँ आदि ३२ गू कोट्टासया समूहयात 'काय' धका धाइ । 'काये गता कायगता, कायगता च सा सति चा ति कायगतासति' काय (सँ, चिमिसँ - आदि समूह) आलम्बन याना स्मृति तय्गुयात 'कायगतास्मृति' धका धाइ ।

भावनाविधि - कायगतास्मृति भावना यायेगु इच्छा दुम्ह योगिं 'अत्थि इमस्मिं काये केसा लोमा नखा दन्ता तचो, मंसं न्हारू अट्टि अट्टिमञ्जं वक्कं, हदयं यकनं किलोमकं पिहकं पप्फासं, अन्तं अन्तगुणं उदरियं करीसं मत्थुलङ्गं, पित्तं सेम्हं पुब्बो लोहितं सेदो मेदो, अस्सु वसा खेलो सिङ्घाणिका लसिका मुत्तन्ति" - थुकथं बारम्बार स्मरण याय्मा: ।

आनपानस्सति - 'आनापाने पवत्ता सति आनापानस्सति' आश्वास व प्रश्वासय् प्रवृत्ति जुइगु स्मृतियात 'आनापानस्मृति' धका धाइ । (आन+अपान+सति । आन=श्वास पिकायेगु, अपान=श्वास दुकायेगु । पानय् 'ण' तय् मज्यू । 'सर' धातुया न्त्योने मेगु पद वल धा:सा द्वित्व गुइगु जुया 'स्सति' धका तय्मा:) ।

कम्मद्वान् ४० गू मध्यय् आनापानस्मृति कम्मस्थान दक्कसिवे अप्पो प्रशंसितगु व चलितगु कम्मद्वान् खः । त्रिपिटकय् थाय् थासय् थुकिया वर्णन दु । विसुद्धि मग्गयन् आचार्य बुद्धघोषजुं थ्व विषय बाँलाक व्याख्या याना तःगु दु । मिसा, मिजं, बुढा, बुढी सकसिनं न्ह्याथायनं थुगु कम्मद्वान् भावना याना च्वंगु खनेदु । छायाधाःसा बौद्ध विश्वास अनुसार थ्व युग हे प्रतिपत्तिया अथवा विमुक्तिया युग खः ।

‘आनापान’ आश्वास प्रश्वासया पर्यायवाचि शब्द खः । विनय अट्टकथा अनुसार पिहाँ वइगु वायुयात ‘आन’ व दुहाँ वनीगु वायुयात ‘अपान’ धका धयातल । थ्व उत्पत्ति क्रमया दृष्टिं धयातःगु खः । गर्भय च्वंम्ह मचां मांया गर्भय आश्वास-प्रश्वास क्रिया याइमखु । गर्भं पिहां वय्धुंका दक्कसिवे न्हापां दुनेच्वंगु वायु पिहाँ वइ, अनलि पिनेच्वंगु वायु दुहाँ वनी । थ्वहे उत्पत्तिक्रमयात ध्यानय् तया न्हापालाक पिहाँवइगु वायुयात ‘आन’ अनलि दुहाँ वनीगु वायुयात ‘अपान’ धका धाइ । सुत्तन्तपिटकय् च्वयातःगु अनुसार दुहाँ वनीगु वायुयात ‘आन’ (आश्वास) अनलि पिहाँवइगु वायुयात ‘अपान’ (प्रश्वास) धका धाइ ।

(बुद्धानुस्मृति - आदि अनुस्मृति ध्यानय् ‘स्मृति’ शब्दया न्ह्योने ‘अनु’ उपसर्ग तयाःतःगु दु । तर कायगतास्मृति व आनापानस्मृति अथे मदु । थुकिया कारण बुद्धानुस्मृति-आदि कनाःतःगु बुद्ध गुण-आदि धर्म परमार्थ स्वभाव जूगुलिं अत्यन्त गम्भीर जू । उकिं थ्व बारम्बार स्मरण याःसा हे जक यथार्थ रूपं सीके फइ । उकिं थन वीप्सार्थक ‘अनु’ उपसर्ग छ्चलाः तःगु खः । कायगतासति व आनापानसती ‘काय’ शब्दया अर्थ कोट्टास-प्रज्ञप्ति व ‘आनापान’ शब्दया अर्थ वायु प्रवृत्तिया समूह खः । थुकथं थुपिं प्रवृत्ति धर्म जूगुलिं परमार्थ धर्म थें गम्भीर मज्जुया कारणं ‘अनु’ शब्द प्रयोग याना मतःगु खः ।)

अप्रमाण्य ४ गू

पालि :- मेत्ता करुणा मुदिता उपेक्खा चे’ति इमा चतस्सो अप्पमञ्जायो नाम, ब्रह्मविहारो’ति च पवुच्चति ।

भावार्थ :- प्रमाण रहितगु सुखित व दुःखित सत्व प्रज्ञप्तियात आरम्मण याना समान रूपं यय्केगु मैत्री, प्रमाण रहितगु दुःखित सत्व प्रज्ञप्तियात आरम्मण याना दया

तयेगु करुणा; प्रमाण रहितगु सुखित सत्त्व प्रज्ञप्तियात आरम्भण याना लय् तायेगु मुदिता व प्रमाण रहितगु सुखित दुःखित सत्त्व प्रज्ञप्तियात आरम्भण याना समभावं खंकेगु उपेक्षा; थुकथं थुमित प्यंगू अप्रमाण्य धाइ । ब्रह्मविहार धका नं विशेष रूपं धाइगु जुया च्वन ।

अप्पमञ्जा - थुलि उलि धका प्रमाण मतसे आपालं सत्त्व प्राणीपिनि उपरय् तय् माःगु धर्मयात 'अप्पमञ्जा' धका धाइ ।

मेत्ता - 'मिज्जति सिनिह्तीति मेत्ता' अर्थात् स्नेह याइगु धर्मयात 'मैत्री' धका धाइ । आपालं सत्त्वपिन्त भिं जुइगु कामना, स्नेह तय्गु स्वभाव हे मैत्री खः । स्वभाव धर्म कथं (परमार्थ हिसावं) 'अदोस' चेतसिक खः । तर अदोस चेतसिक फुक्क हे मैत्री धका मती तय् मज्जू । वुद्ध दर्शन याय्गु, धर्म उपदेश न्यनेगु आदि 'अदोस' चेतसिक युक्त जुया च्वंसा मैत्री मखु । मैत्री धइगुलिं स्नेह ममता तय्बहःमह सत्त्व प्रज्ञप्तियात हे जक आरम्भण याइ । (स्वच्छ शुद्धगु हितकामना याय्गुयात हे 'मैत्री' धाइ । काय्या प्रति स्नेह तय्गु, स्त्रीया प्रति स्नेह तय्गु, जाति वन्धुपिनि प्रति स्नेह तय्गु संयोजन रूपं स्नेह याय्गु, माया याय्गु शुद्धगु 'मैत्री' मखु । स्वभाव धर्म कथं थुपिं प्रेम, तृष्णा, (लोभ) धर्म जुल) थुपिं लोभमूल अकुशल चित्त खः । थुगु मैत्री भावना याय्बले द्वेष रूपी तापाम्ह शत्रु व लोभ रूपी लिक्क च्वंमह शत्रु पाखें सावधानी जुया थुपिं पाखें वचेजुया भावना याय्माः । सत्त्व प्रज्ञप्ति आलम्बन याना गुगु मैत्री भावना याइगु खः, शास्त्र अनुसार उगु मैत्री ५२८ गू प्रकारया दु ।

'अनोधिसोमेत्ताफरण' ५ गू व 'ओधिसोमेत्ताफरण' ७ गू याना जम्मा १२ गू नय जुइ । थुपिं १२ गूयात 'अवेरा होन्तु, अव्यपज्जा होन्तु, अनीघा होन्तु, सुखी अत्तानं परिहरन्तु' - थुपिं ४ गूलिं गुणय् याय्बले ४८ गू नय जुइ । थुपिं ४८ गू नययात १० गू दिशा गुणय् याय्बले ४८० गू जुइ । थुकी मूल नय नापं तय्बलय् जम्मा ५२८ गू जुइ ।

अनोधिसो मेत्ताफरण - 'सब्बे सत्ता, सब्बे पाणा, सब्बे भूता, सब्बे पुग्गला, सब्बे अत्तभावपरियापन्ना' - थुपिं ५ गू भाव सुं मिजं, मिसा अथवा मस्तय्के सीमित मजू उकिं थुकियात 'अनोधिसो' मेत्ता फरण धका धाइ ।

ओधिसो मेत्ता फरण - 'सब्बा इत्थियो, सब्बे पुरिसा, सब्बे अरिया, सब्बे अनरि या, सब्बे देवा, सब्बे मनुस्सा, सब्बे विनिपातिका' - थुपिं ७ गू मिसा मिजं आदि तक सीमित जुइ, उकिं थुक्कियात 'ओधिसो' मेत्ताफरण धका धाइ ।

करुणा - दुःखित सत्व प्रज्ञप्ति आरम्मण याना करुणा तयगु स्वभाव । 'व करुणा नं' अनोधिसोफरण' व 'ओधिसोफरण' भेदं निता प्रकारं दु । थुकी नं 'अनोधिसोफरण' या ५ गू व 'ओधिसोफरण' या ७ गू भेद दु । थुकथं करुणा नं १२ गू प्रकारया जुइ । थुक्किया अभ्यास याइपिं पुद्गलपिं नं १२ गू प्रकारया हे दु । करुणा दुःखित सत्वप्रज्ञप्तिया आलम्बन याना याइ । उकिं 'सब्बे सत्ता दुक्खा मुञ्चन्तु' - धका थुकथं अलग अलग १२ गू प्रकारं भावना याइ । थुपिं १२ गू प्रकारया करुणा १० गू दिशां गुणय् यायेबले १२० गू प्रकारया जुइ । 'पुरत्थिमाय दिसाय सब्बे सत्ता दुक्खामुञ्चन्तु'....इत्यादि । थुगु १२० गू प्रकारय् दिशात सहित १२ गू मूल नापं तयबलय् १३२ गू जुइ । ध्व करुणा दुःखित सत्वपिनि प्रति जक मखु, बरु दुश्चरित्र अत्यन्त वलवान् जुया लिपा अपाय भूमी उत्पन्न जूवनीगु निश्चितपिं सत्वपिन्त आलम्बन याना नं याये ज्यू । अथवा थुजापिं सत्वपिं आलम्बन याना करुणाभावना याये ज्यू ।

मुदिता - सुखित सत्व प्रज्ञप्तियात आरम्मण याना हर्ष जुइगु स्वभाव । ध्व नं ७ 'अनोधिसोफरण' वा 'ओधिसोफरण' भेद निथी दु । थुकी 'अनोधिसोफरण' या ५ गू ओधिसोफरण ७ गू जम्मा 'ओधिसोफरण' १२ गू प्रकारया दु । थुक्किया अभ्यास याइपिं पुद्गलपिं नं १२ ता प्रकारया हे दइ । ध्व मुदिता भावनां सुखितसत्वप्रज्ञप्ति आलम्बन याइ, उकिं 'सब्बे सत्ता यथालद्धसम्पत्तितो मा विगच्छन्तु' धका भावना याइगु जुगुलिं अलग अलग यायेबले १२ गू प्रकारया भावना दइ । मुदिता ध्व १२ गू प्रकारयात १० गू दिशां गुणय् यायेबले १२० गू प्रकारया जुइ । गथेकि - 'पुरत्थिमाय दिसाय सब्बे सत्ता यथालद्धसम्पत्तितो मा विगच्छन्तु' --- इत्यादि । मुदिताया थुपिं १२० प्रकारय् दिशा रहित मूल १२ गू तयबले १३२ प्रकारया जू वइ । थुक्किया भावना याइपिं सत्वपिं नं १३२ प्रकारया जुइ ।

उपेक्खा - सत्व आदियात आरम्मण याना उपेक्षा भाव तयगु स्वभाव । (हर्ष नं मजूगु दया करुणा नं मदुगु मैत्रि नं मतसे ततस्थ भावय् च्वनेगु स्वभाव धर्म) स्वभाव धर्म कथं ध्व सत्व प्रज्ञप्तियात आरम्मण याइगु वखतय् दइगु 'तत्रमञ्जतत्ता' चेतसिक जुल ।

‘उपेक्खतीति उपेक्खा’ उपेक्षा याइगु धर्म, अर्थात् गुकिया छुं आलम्बन प्रति न राग दइ, न द्वेष दइ, उकियात् हे ‘उपेक्षा’ धाइ । थुकिं मैत्री थें मेपिं सत्वपिनिगु न हितया कामना याइ, न करुणां थें मेपिं सत्वपिनिगु दुःख प्रहाण यायगु अभिलाषा याइ, न मुदितां थें मेपिं सत्वपिनिगु सुख सम्पत्ति खना सुखया अनुभव याइ, बरु ‘सब्बे सत्ता सम्मस्सका’ अर्थात् सकलें पुद्गलपिं थः थःगु कर्मया मालिक खः, सकसियां थःगु कर्म अनुसार फल भोग याइपिं खः- थुकथं विचाः याना इभिगु प्रति उपेक्षा भाव तथा च्वनी । थुकिं उपेक्षित सत्वप्रज्ञिप्तिया आलम्बन याइ । ध्व नं ‘अनोधिसोफरण’ व ‘ओधिसो-फरण’ भेदं निधी दु । करुणा थें ध्व नं १३२ गू प्रकारया हे जूवनी । भावना यायबले जक ‘सब्बे सत्ता कम्मस्सका’ - थुकथं भावना याइ । [उपेक्षा याये मात्रं उपेक्षा ब्रह्मविहार जुइमखु । राग व द्वेषया ज्ञान (संवेदना) मजुइवं सत्वपिं प्रति उपेक्षा याइगु छगू अज्ञानोपेक्षा नं दु, ध्व मोह खः ।]

निता प्रकारया उपेक्षा - १० गू पारमिताय दुध्यागु ‘उपेक्षा पारमिता’ व ‘उपेक्षा ब्रह्म विहार’ - थुपिं निगूली छुं भतीचा पाःगु दु । उपेक्षा पारमिताया स्वभाव विशेष याना सत्वपिंसं थःत याइगु दुश्चरित्र वा सुचरित्रया आवम्बन याना द्वेष पिमकायगु व प्रशन्न मजुइगु खः । उपेक्षा - ब्रह्मविहारया स्वभाव मूख्य याना सत्वपिं प्रति मैत्री, करुणा व मुदिता भावना मयासे केवल उपेक्षा भावना मात्र यायेगु खः ।

“कथं पन महाकारुणिका बोधिसत्ता सत्तेसु उपेक्खका होन्तीति ? न सत्तेसु उपेक्खका, सत्तकतेसु पन विप्पकारेसु उपेक्खका होन्तीति इदमेवेत्थ युत्तं ।”

अर्थ - महाकारुणिक जुयाबिज्यापिं बोधिसत्वपिं सत्व प्राणीपिं प्रति गुकथं उपेक्षित जुया च्वनी ? सत्व प्राणीपिं उपेक्षा याइगु वा वास्ता मतइगु मखु बरु सत्व प्राणीपिंसं याःगु दुर्ब्यवहारे जक उपेक्षित जुइ धइगु अर्थथ् प्रयोग याना तःगु खः ।

ब्रह्मविहार - ‘विहरन्ति एतेहीति विहारा, ब्रह्मुनो विहारा ब्रह्मविहारा’ अर्थात् गुगु मैत्री, करुणा आदि धर्म सत्पुरुषपिं विहार याना च्वनी, उकियात् हे ‘विहार’ धका धाइ । थुपिं प्यंगू धर्मत मध्ये सुं छम्ह सत्वयात फैलेयाना स्थित जुया च्वनेगु हे ‘ब्रह्म विहार’ (उत्तमविहार) धका धाइ । अथवा ब्रह्मया विहार याइगु थें जुयाः थुकियात् ब्रह्मविहार धाइ । [थुपिं प्यंगू ब्रह्मविहार आलम्बन कर्मस्थान मजुसे आलम्बनक कर्मस्थान जुल] ।

संज्ञा १ गू

पालि :- आहारे पटिकूलसञ्ज्ञा एक सञ्ज्ञानाम ।

भावार्थ :- धतुकक (धुर्क) छ्वयेगु खाद्य पदार्थय् प्रतिकूल संज्ञायात छगू संज्ञा धाइ ।

व्याख्या :- नय् त्वनेगु खाद्य पदार्थ आदि आहारय् घच्याइपुसे च्वंगु धका सम्भे जुइ फय्क भाविता याय्गु संज्ञायात 'आहारय् प्रतिकूल संज्ञा' धका धाइ । थन प्रतिकूल संज्ञा धइगु आलम्बनभूत आलम्बनक धर्म जुल । थुगु संज्ञाया आरम्भण कर्मस्थान नय् त्वनेगु आहार जुल । आहारय् प्रतिकूल संज्ञा उत्पन्न यायेया निमित्तं १० गू नियम "बिशुद्धि मग्ग" सफुती विस्तार पूर्वक वर्णन याना तःगु दु । थुकिया संक्षिप्त वर्णन थथे खः ।

"गमना एसना भोगा आसया च निधानतो ।

अपक्का च पक्का फला निस्सन्दतो च मक्खना ।

एवं दसहाकारेहि इक्खेय्य पटिकूलता" ॥

अर्थ :- गमन, पर्येषण, भोग, आशय, निधान, अपरिपक्वता, परिपक्वता, फल, निस्कासन, वात्तुवालेमाःगु - थुपिं भिगू प्रकार आहारया घच्चाइपुगु प्रतिवेक्षण यायेमाः ।

Dhamma.Digital

गमन :- एकान्तगु, शान्तगु तपोवन थें जाःगु बिहार ल्यूने लाकाः श्मसान पाखे स्वया ध्वँचा वने थें आहारया निमित्त गां पाखे स्वया वने मानि । हानं लँय् तुतिं धू, सौ, खि आदि फोहरथाय् न्हून्हुं वने मानि । गुबलें वा वया म्ह छम्हं छुट्टि जुइक प्याइ, गुबलें फसं फोहर दक्क म्हे पुइके हइ । गुबलें निभालं कयाः ताःन्वया लखँ प्याकातःगु थें चीवर चःतिं प्याइ । लँय् वने बले नं कँ की दुगु, गाःगी बंगु लःखं प्याना ध्याचःथाय् न्हुया वने मानि, लँय् गुबलें सा, ढं, खिचा, मे, सिपिं ध्वग्गिपिं वांछ्वया तःपिं, ध्वग्गि नवपिं नं स्वये माला च्वनि । ध्वदुयाच्च्वपिं थुपिं फुक्कं हे आहारया कारणं नतुने माःगु, स्वय्माःगु, न्हुइमाःगु खः धका सीका गमनया दोष लुमंकेमाः ।

परियेसन (आहार मालेगु) - भिक्षा माःवनेबले नं गामय् दुहाँ वसां निसें पिहाँ मवःतल्ले ध्याचः, खि, न्हि, खै आदि न्हुया वने माली फोहरगु थासय् दाया च्वपिं भुजिं,

कीत म्हाय् म्हाय् जूवये फु । गुबलें गुबलें वा वइबले छपा ल्हाःतं चीवर थकया मेगु ल्हाःतं पात्र ज्वना, ध्याचले न्ह्या, छम्हं नाः ध्याच फोहर तिचा वयेका च्वने माली । हानं छेंखा पत्तिकं छसिकथं फ्वगिं थें वना दँ वंसां गुलिसिनं गुलिसिनं बासिगु नवःगु बियाहइ, गुलिसिनं व्वः बिया हइ । गुलिसिनं मव्युसे न्ह्योने हँ मुण्डक धका धया हइ । थुकथं आहार माःवनेबलेसियागु पटिकूलयात नं स्मरण यायेमाः ।

परिभोग (आहार नयेबले) - थःम्हं मालाहयागु आहार याउँकु छथाय् च्वना नये धका फेतुना नय्लाइ मखुनि सुँ आदर गौरब तयेमाःपिं वइबले सःता नकेमाली । हानं नयेत नं न्यापतिं नं न्हातुन्हाया चःति लिसे बुत्तुबुला छाःगु जा नं नाइसे च्वंकेमाः । अनलि प्ये प्ये याना म्हुतुइ तये धुनेवं क्वेंयागु वा कुति प्वाकः, च्वेयागु वा मुसः व मे क्साकथिया ज्या याइ । अन खिचायात जानकेगु थले खिचायात तयातःगु जा थें बां न्ह्यतु न्ह्यया में संकुं संकुं में च्वकाय् छ्वालुगु ई नं बुला, दध्वी ताकुगु ई नं बुला वाखिति नापं बुत्तुबुला चुं चुं जुइबले आहारयागु वर्ण गन्ध दक्को मदया खिचां ल्हवया तःगुथें घच्चाइपुसे च्वनी । थुकथं नयबले घच्चाइपुगुयात प्रत्यवेक्षण यायेयाः ।

आसय (आश्रयकथं) - थुकथं परिभोग याःगु आहार नं दुने थ्यनीबले चाहे बुद्ध, प्रत्येक बुद्धपिं, चक्रवर्ति जुजुपिसं भोजन याःगु जुइमा व फुक्क पित्त, खै, न्हि व हि धुपिं प्यता मध्यय् छताया आश्रय जूवनी । पुण्य मगाःपिनिना भन प्यता प्रकारया आश्रव जूवनी । गुम्हसिया पित्त अप्पो ज्वी वया ताकुसे च्वंगु कस्ति चिकनं बुलातःगुथें घच्चायपुगु जुइ । गुम्हसिया कफ अप्पो जुइ वया नागबतपण्ण सिमाया रसं बुलातःगुथें च्वनी । गुम्हसिया न्हिया मात्रा अप्पो जुयाच्वनी वया धवगिगु महिनं बुलातःगु थें च्वनी । गुम्हेसिया हिया मात्रा अप्पो ज्वी वया हिया रंग छिनातःगु थें तस्सकं घच्चाइपुसे च्वनी । थुकथं आश्रय कथं नं प्रत्यवेक्षणा यायेमाः ।

निधान (मूवनीबले) - थुपिं प्यंगू आश्रय मध्यय् न्ह्यागुसां छगूलिं बुलाः प्वाथे दुने दुहाँ वनीबले न सुवर्णया थले न मणि आदिया थले मूवगु थें च्वनी । यदि भिदँ दुम्हसिनं नःसा भिदँतक ईका सफा मयागु मलमूत्रया गाः थेंजागु थासय् मूवनी । नीदँ, स्वीदँ, पीदँ, न्येदँ, स्वीदँ, न्हय्दँ, चय्दँ, रवीदँ वा सच्छिदँ दुम्हं घुतकुगु हे जुइमा व सच्छिदँ तक मइकुसे तयातःगु मलमूत्रया गाः थेंजाःगु थासय् मूवनीगु खः धका थुकथं घच्चाइपुसे च्वंगुयात प्रत्यवेक्षणा यायेमाः ।

अपरिपक्क (पचय मजुवं) - नःगु आहार घच्याइपुसे च्वंगुथासं पिहाँ मवःतल्ले मुनाच्वंगु हे ख्यउँसे च्वंगु थासय् अनेक प्रकारया धवग्गी नवःगु फय् सनां तस्कं दुर्गन्धगु घच्याइपुसे च्वंगु थासय् निभाः त्वया च्वनीबले विकाले नं न्याना वा वलकि गरीबपिनि गामय् गालय् गालय् मुनां च्वंगु सिमाहः सुकूभ्वाथः, तुक्रा सर्प, खिचा, मनू सीपिं निभालं क्वाना बुलु बुलु दायाच्वनी । अथे हे थौ व म्हिगः, म्हिंग नःगु खाना फुककं छथाय् मुना, खैलं भुनाः, म्हया जलं क्वाना, नाया ब्वाया ब्वाया वयाच्वंगु थें तस्कं घच्याइपुसे च्वनी धका थुकथं पचय् मजुवं घच्याइपुसे च्वंगु प्रत्यवेक्षणा यायेमाः ।

परिपक्क (पाकेजुइवं) - शरीरया जलं क्वाना पाकय् जूगु आहार लुं, ह आदि धातु थें च्वनी मखु । ब्वाइया वःगु मन्तकि नाइसेच्वंक न्हायातःगु घले च्वंगु म्हासुचा थें मलजुया पक्वासये च्व जुया च्वप्वःचाय् जाया च्वनी । थुकथं पाकेजुलकी घच्याइपुसे च्वनीगु सीकेमाः ।

फल (पचय्जुइवं) - आहार पचेजुइ धुनकि सँ, चिमिसँ, लुसि, वा आदि अनेक ध्वगिगु घच्याइपुसे च्वंगु उत्पन्न जुइ । आहार बांलाक पचय् मजुलकि कै, चासु कै, कोठी, धोरी, गना वनीगु, मुसु वइगु आदि तःतःधंगु सच्छिगु रोग उत्पन्न जुइ । ध्हे आहारया फल खः धका फलया पाखें नं घृणितगु भाव प्रत्यवेक्षण यायेमाः ।

निसन्द (पिहांवय्वं) - नःगु आहार छगू द्वारं दुहाँ वना पिहांवइबले मिखां पिचः जुया पिहांवइ । न्हायपनं न्हायपं पुइं जुया आदि विभिन्न द्वारं विभिन्न प्रकारं पिहांवइ । नइबले यक्को परिवारपिं सकलें मुना नापं नइ । पिहांवइबले खि, च्व, न्हि, खै आदि जुया छगू छगू प्रकारं पिहांवइ । थौ न्हिला न्हिला न्त्याइपुक यइपुक नइ । कन्हे खुन्हु पिहांवइबले न्हाय्प्वाः तिना ख्वाः स्यंका घच्चाया क्वछुइमाःगु जुयाच्वनी । थौ खुन्हु व आहार न्त्याइपुताया, यो ताय्का ल्वःवंका उकी हे भुलेजुया नःसानं कन्हे खुन्हु चच्छि पुलावनेवं मयोगु घच्याइपुगु, ल्त्वय्मास्ति वःगु जुया पिहांवइ ।

सम्मक्खन (वालेबले) - नयेबले व आहार ल्हातं, म्हतुं, मे, थक्वं वातुवाला घच्याइपुसे च्वनी । नय्धुंका म्हतु च्वलेबले ल्हाः सिलेबले गन्ध मदयेकेत छकः जक च्वलां मगाः । जा थुइबले म्व, च्वकि आदि मदय्क यच्चुक हायाः ल्यया, जासी पुसा तया जा ग्वारा ग्वारा दायेकी अथे हे म्ह छम्हं न्यनाच्वंगु काय अग्निं बुलु बुलु वयेक दाय्की ।

बुलुबुलु वडबले वा कापी वाखि जुयाच्चनी, मे, थक्वं ई, खै जुया मिखाय् पिचः जुया, न्हाय्पने न्हाय्पं पुई जुयाः, न्हासे न्हि जुया, क्वें च्वंगु भागय् मलमूत्र जुया ल्यना च्वनी । थथे ल्यनाच्वंगु मल न्हिं न्हिं सिला छव्सांनं न शुद्ध हे ज्वी न यइपुसे च्वनी । गुकी छक सिले धुनेवं हानं ल्हाः सुगन्धगु सावुनं सिले मानि । थुकथं वाले बले घच्याइपुगु नं प्रत्यवेक्षणा यायेमाः ।

थुकथं भिता प्रकारं घच्चाइपुगु प्रत्यवेक्षणा यायां तर्क वितर्क याइम्हसित घच्चाइपुगु कथं कवलीकार आहार प्रकट जुइ । उम्ह व्यक्ति उगु निमित्त बरोबर लुमंका भावना याइ, अप्पो अभ्यास याइ । थुकथं याइम्हेसिया नीवरणत मदया वनी । कवलीकार आहारया स्वभाव धर्म अनुसार गम्भीर जूगुलिं अर्पणा समाधि प्राप्त मज्जा उपचार समाधि जक थ्यंसांनं चित्त समाधिस्थ जुइ । घच्चाइपुगु आकार ग्रहण याइगु कथं 'सञ्जा' प्रकट जुइ । उकिया कारणं थ्व कर्मस्थानयात आहारे पटिकूलसञ्जा धाइगु नां च्वन । थ्व आहारे पटिकूलसञ्जा भावना याःम्ह भिक्षुया रस तृष्णां चित्त लिचिला वनी, हटे जुयावनी, मदया वनी । उम्ह व्यक्ति कन्तारं पिहाँवय् हथाय् चाःम्ह थें, काययागु ला नय्गुथें अभिमान मदुम्ह जुया दुःखं मुक्त जुइया निमित्त जक आहार सेवन याइ । उम्ह व्यक्ति पञ्चकाम गुणे दोष खंम्ह थें रूप स्कन्धे नं दोष खंका च्वनी । पटिकूलसञ्जा भावना द्वारा परिपक्व मज्जुनिगु कायगतास्मृति भावना नं पूर्ण ज्वी । अशुभ सञ्जाय् च्वनिसें क्रमशः लगे जूम्ह जुइ । थुगु मार्गद्वारा थ्हे जन्मे अमृत पद निर्वाण मध्यसां नं स्वर्गय् जन्म जुवनी ।

थ्व आहारे पटिकूलसञ्जा भावनाया विस्तृत खं खः ।

व्यवस्थापन १ गू

पालि :- चतुधातुववत्थानं एकं ववत्थानं नाम ।

भावार्थ :- पृथ्वीधातु, आपोधातु, तेजोधातु व वायोधातु धयागु प्यंगुधातु छुटे यायेगुयात छगू व्यवस्थान धाइ ।

व्याख्या :- स्कन्ध शरीरय् "पथवी, आपो, तेजो, वायो" धयागु प्यंगू धातुयात छुट्टय् याना सीकेगु ज्ञानयात चतुधातु ववत्थान धका धाइ । (चतुधातु = धातु

प्यंगू+बवत्थान=छुट्य् छुट्य् याना सीकेगु ज्ञान) धन नं छुट्य् छुट्य् याना सीकेगु ज्ञान आरम्मणिक जुल । उगु ज्ञानया आरम्मण कर्मस्थान धातु प्यंगू हे जुल ।

स्कन्धय् पुद्गल सत्व, अहम् आदि मेमेगु संज्ञा नष्ट याना “ध्व ४ गू महाभूतया समूदय जक खः” धका ज्ञानं खंकेया लागि पत्यायाकेया लागि धुपिं ४ गू महाभूत अलग अलग छुटे याना व्यवस्थापन (निर्धारण) याकीगु ज्ञान ‘धातु बवत्थान’ खः । गथे कि सा स्याना ला भाग भाग थलाः मी बले न्याना यंकीपिसं ‘सा’ न्याना धयागु संज्ञा मजूसे ‘ला’ धागु संज्ञा जूवनी । अथे हे ध्व शरीर स्कन्धय् ‘सं, चिमिसं निसं----- न्त्यपु’ तक २० गू कोट्टासय् छाःगु क्वाचुगु स्वभाव यकको जूगुलिं ‘पथवी’ धातु; अथे हे पितं निसं----- मुत्तं तक १२ गू कोट्टासे छूवालुगु, द्रव्य भाव यकको जूगुलिं ‘आप’ धातु धाइ । रूप परिच्छेदे कनातःगु सन्तपन, दहन, जीरण व पाचक, धुपिं ४ गू तेजो धातु नं स्कन्धे दयाचवनी । हानं खुता वायु धातु नं दइ गथे कि - उर्ध्वङ्गमवायु, अधोगम वायु, कुक्षिशयवायु, कोष्ठाशयवायु, आश्वास प्रश्वासवायु व अङ्गप्रत्यङ्गानुसारी वायु । धुगु प्रकारं संक्षिप्तं ४ गू धातु विस्तरं ४२ गू धातु हे जक दयाचवनी । ध्व वाहेक मेगु छुं मद्दु ।

आरूप्य ४ गू

पालि :- आकासानञ्चायतनादयो चत्तारो आरूप्या नाम’ति सब्बथापि समथनिद्देसे चत्तालीस कम्मट्टानानि भवन्ति ।

भावार्थ :- आकाशान्त्यायतनीदियात अथवा आकाशनंत्यायतन, विज्ञानानंत्यायतन, अकिञ्चन्यायतन व नैवसंज्ञा नासंज्ञायतनयात प्यंगू आरूप्य धाइ । धुकथं सम्पूर्ण प्रकारं नं शमथ निर्देशय् प्यीगू कर्मस्थानत दयाचवनी ।

व्याख्या :- धन नं आकासाञ्चायतन ध्यान आदि आरूप ४ गू आरम्मणिक धर्म जुल । उगु धर्मया आरम्मण कर्मस्थान आकास प्रज्ञप्ति आदि प्यंगू जुल । उगु आरम्मण ४ गू यात चित्त काण्डय् आरूप चित्तयागु खँ वःगु वखते नं कने धुन ।

कर्म स्थान ४० गू विस्तरं सिधल ।

सप्पायभेद

चरित्रद्वारा कर्मस्थानया विभाजन

पालि :- चरितासु पन दस असुभा कायगतासतिसङ्गाता

कोट्टासभावना च रागचरितस्स सप्पाया ।

भावार्थ :- विशेष खँ कने । खुगू चरित्रय् वा चरित्र मध्यय् भिगू अशुभ व सँ आदि काय समूहय् उत्पन्न जुइगु स्मृति धयागु कोट्टास भावना राग अप्वःम्ह व्यक्तियात, टुटे मजुइक उत्पन्न जुइगु राग दुम्ह व्यक्तियात अथवा रागी व्यक्तियात योग्य जू, ल्वः जू ।

व्याख्या :- गुगु चरित्र दुम्हसित गुगु कर्मस्थान योग्य जू धइगु वारय् क्यनातःगु काण्डयात “सप्पाय भेद काण्ड” धका धाइ । खुगू चरित्र मध्यय् राग, द्वेष, मोह, वितर्क थुपिं मभिंगु चरित्र जुल । उगु चरित्रयात हटय् याय्या निमित्त चरित्रयात मयोगु कर्मस्थान भावना यायमाः श्रद्धा, प्रज्ञा भिंगु चरित्र जुल । उगु चरित्र वृद्धि याना यंकेत चरित्रयात योगु कर्मस्थान भावना यायेमाः ।

राग चरित्र दुम्हसित, अशुभ १० गू, कायगतासति नां जुयाच्चंगु कोट्टास कम्मट्टान १ गू थुपिं कर्मस्थान ११ गू राग चरित्र दुम्हसित अनुकूल जुया च्वन । राग चरित्र दुम्हसिनं थुगु कर्मस्थान भावना याये बहः जू । अले जक राग मि शान्त जुइ ।

पालि :- चतस्सो अप्पमञ्जायो, नीलादीनि च चत्तारि कसिणानि दोसचरितस्स ।

भावार्थ :- प्यंगू अप्रमाण्य व नीलादि अथवा नील, पीत, लोहित, ओदात धयागु प्यंगू कसिणत दोष अप्वःम्ह व्यक्तिकत योग्य जू, ल्वः जू ।

व्याख्या :- द्वेष चरित्र दुम्हसिनं बाँमलागु, मयोगु, मभिंगु आरम्भण यायेवं भन जक द्वेष बढे जुइ । उकिं द्वेष मदय्केत मैत्री आदि अप्पमञ्जा प्यंगू, नीलकसिण, पीतकसिण, लोहितकसिण, ओदातकसिण ४ गू याना जम्मा ८ गू कर्मस्थानयात भाविता याये बहः जू । (नील आदि वर्ण परिशुद्ध यच्चुसे च्वनीगु बखतय् उक्त कसिणयात आरम्भण यायेबलय् हर्ष, प्रशन्न जुयाच्चनी । मैत्री आदि नं उगू हे रूपं जुल ।

पालि :- आनापानं मोहं चरिस्स वितक्कं चरितस्स च ।

भावार्थ :- श्वास प्रश्वासय् आरम्मणं याइगु स्मृतिं मोहं अप्वःमहं व्यक्तियात् व वितर्कं अप्वःमहं व्यक्तियात् योग्यं जू ।

व्याख्या :- मोहं अप्वःमहं पुद्गलया चित्तं विक्षिप्तं जुइ (विचिकिच्छा उद्धच्च नाप युक्तं जुया च्वंगुयात् स्वया विक्षिप्तं जुयाच्वंगुं कम्पितं जुया च्वंगुयात् सीकि) । वितर्कं दुमहं न वितर्कं आपा दुगुलिं चित्तं विक्षिप्तं जुयाच्वनी । आनापानं कर्मस्थानं स्वासं प्रश्वासं यात् सहि विधिं कथं आरम्मणं यात् विक्षिप्तं जुइगुं कम्पितं जूगुं चित्तयात् वसय् तय्फुगुं कर्मस्थानं जुल । उकिं मोहं व वितर्कं चरित्रं दुपिं निगू जातिपिसं आनापानस्सति कर्मस्थानं दक्कसिबय् योग्यगु अनुकूलगुं जुयाच्वन । उकिं “न्त्यः मवयाः वितर्कं आपापिं जुल धाय्व आनापानं भावनाय् ध्यानं ति” धाय्वगुं चलनं दु ।

पालि :- बुद्धानुस्सति आदयो छं सद्धा चरितस्स ।

भावार्थ :- बुद्धानुस्मृतिं आदि अथवा बुद्धानुस्मृतिं, धर्मानुस्मृतिं, संघानुस्मृतिं, शीलानुस्मृतिं, त्यागानुस्मृतिं, देवतानुस्मृतिं धयागुं खुगू अनुस्मृतितं श्रद्धा अप्वःमहं व्यक्तियात् योग्यं जू, ल्वःजू ।

व्याख्या :- न्हापाहे बांलागु, भिंगु श्रद्धा धर्मं दुमहं व्यक्तियाके बुद्धं आदि आरम्मणं चूलाइगु वखतय् श्रद्धा भक्तिं भन अभिवृद्धिं जुइगुं जुल । उकिया कारणं बुद्धानुस्सति, धम्मनुस्सति, संघानुस्सति, सीलानुस्सति, चागानुस्सति, देवतानुस्सति धुपिं खुगू श्रद्धा चरित्रं दुमहसितं अनुकूलं जू ।

पालि :- मरणं - उपसमं - सज्जा - बवत्थानानि बुद्धिचरितस्स ।

भावार्थ :- मरणानुस्मृतिं, उपसमानुस्मृतिं, आहारय् प्रतिकूलसंज्ञां, प्यंगु धातुयात् व्यवस्थानं यायेगु बुद्धिं अप्वःमहं व्यक्तियात्, टुटे मजुइक उत्पन्नं जुइगुं बुद्धिं दुमहं व्यक्तियात् अथवा बुद्धिं स्वभावमहं व्यक्तियात् योग्यं जू, ल्वःजू ।

व्याख्या :- प्रज्ञाचरित्रमहं व्यक्तियां सूक्ष्मं व गम्भीरं आलम्बनं प्राप्तं जुइवं गुलिं गुलिं विचारं याइ उलि उलि उमहं व्यक्तियां प्रज्ञां (बुद्धिं) बढेय् जुइगुं जुल । उकिं शूक्ष्मं

व गम्भीरगु मरणानुस्मृति, उपसमानुस्मृति, आहारे प्रतिकूल सञ्जा, चतुर्धातुववस्थान भावना उम्ह व्यक्तियात अनुकूल जू ।

पालि :- सेसानि पन सञ्चानिपि कम्महानानि सञ्चेसम्पि सप्पायानि ।

भावार्थ :- असाधारणं लिपा साधारणयात कने । कना वये धुंगुलिं ल्यंदुगु अथवा अशुभ भिगू कायगतास्मृति, अप्रमाण्य प्यंगू नील, पीत, लोहित ओदात, आनापानस्मृति, बुद्धानुस्मृति, धर्मानुस्मृति, सञ्चानुस्मृति, शीलानुस्मृति, त्यागानुस्मृति, देवतानुस्मृति धयागु अनुस्मृति खुगू मरणानुस्मृति, उपसमानुस्मृति, आहारेय् प्रतिकूल संजा, चतुर्धातु व्यवस्थानं ल्यं दुगु भिगू कर्मस्थानत फुक्क हे अथवा पृथ्वी, आपः, तेजः, वायु, आकाश, आलोक, कथं कसिण आरुप्य प्यंगू धयागु भिगू कर्मस्थान राग, द्वेष, मोह, वितर्क श्रद्धा व प्रज्ञा अप्वःपिं फुकं हे पुद्गलपिन्त नं योग्य जू ल्वः जू ।

व्याख्या :- 'सेसानि' धइगु शब्दं च्वय् कनावयागु कर्मस्थानं बाकि दनिगु पथवी कसिण, आपो, तेजो, वायो, आकाश, आलोक धयागु खुगू कसिण कर्मस्थान व आरुप्य ४ गू जम्मा १० गू जुल । उगु कर्मस्थान १० गू न्ह्यागुं हे चरित्र दुम्हसित नं योग्य जू ।

पालि :- तत्थापि कसिणेषु पुथुलं मोहचरितस्स खुद्दकं वितक्क चरितस्सेवा'ति । अयमेत्थ सप्पाभेदो ।

भावार्थ :- उपिं भिगू कर्मस्थानत मध्यय् नं कसिण खुगुली अथवा पृथ्वी कसिण, आपः, तेजः, वायु, आकाश व आलोक कसिण धयागु खुगू कसिणय् दकले तःधंगु कथं वा दायेगु थाय् खलयागु घेरा प्रमाण दुगु कसिण मण्डल मोह अप्वः म्ह व्यक्तियात योग्य जू ल्वः जू । दकसिबे चीधंगु कथं हासा प्रमाण जुगु कसिण मण्डल वितर्क अप्वःम्ह व्यक्तियात हे योग्य जू ल्वः जू ।

ध्व कनावयागु थुगु समथ निर्देशय् सप्पाय भेद खः ।

व्याख्या :- "तत्थापि ----- वितक्क चरित्तस्सेव" धइगु च्वे कनावयागु कर्मस्थान मध्यय् कसिण १० गूली कसिण मण्डल दय्कीगु बखतय् चिगोगु थल चिकिपाःगु हासा प्रमाण दय्के फु । वा दायेगु खल पाय्धंका दयेके ज्यू । (चिगोगु थल धाःसानं थौकन्हे लः

त्वनेगु चिगोगु थलयात कायमते । कोलाद्धि व प्यलांगू दुगु थलयात कायगु । हासायागु प्रमाण धयागु लः थलया सिकं छुं भचा तःधंगुयात धाःगु खः । तर थौं कन्हे हासां हायगु हासा सिकं तःधं याय् मज्यू ।)

“पुथुलं मोह चरित्तस्स” - मोह चरित्र दुम्ह स्वभावं हे भुलय् जुइगु स्वभाव जुया चीचाकःगु कसिण मण्डलयात आरम्मण याय्व भन चित्त कय्कुने फु । आरम्मण याइगु क्षेत्र चीधं जुलकि चित्त फुकका मजुइगुलिं तःचागु कसिण योग्य जू ।

“खुद्दकं वितक्क चरित्तस्सेव” - वितर्क चरित्र दुम्ह स्वभावं हे चित्त विक्षिप्त जुया च्वनीगु जुया विशालगु कसिणयात आरम्मण याय्गु बखतय् वितर्कयात बल बीगु जुयाः वितर्कयात वसय् तय्त चीधंगु कसिण मण्डल हे जक योग्य जू । “वितक्क चरित्तस्सेव” लय् ‘एव’ शब्दयात ‘पुथुलं एव’ ‘खुद्दकं एव’ धका धयातल । विशेष अनुकूलगु कर्मस्थानयात ल्ययेया निमित्तं उगु सप्पाय भेद काण्डयात कनातःगु जुल । वास्तवय् कर्मस्थान धायेबलय् राग आदि खराबगु चरित्रयात हतय्याना श्रद्धा प्रज्ञायात बढे याइगु हे जुया च्वंगुलिं न्ह्यागु हे चरित्र दुम्हसित नं न्ह्याम्ह हे पुद्दलयात फुकक कर्मस्थान योग्यता अनुसारं अनुकूल जुगु जुयाच्वन ।

सप्पाय भेदया कोष्ठ

चरित्र	मुक्कं त्वःगु कम्मट्टान	जम्मा
राग	असुभ १० गू, कायगतासति	११
द्वेष	अप्पमञ्जा ४ गू, नील, पीत, लोहित, ओदात कसिण	८
मोह+वितक्क	आनापानस्सति	१
सद्धा	बुद्ध, धम्म, सघ, सील, चाग, देवतानुस्सति	६
बुद्धि	मरणानुस्सति, उपसमानुस्सति, आहारेपोटिकूलसञ्जा, चतुधातुववत्थानं	४
चरित्र खुगू	पथवी, आपो, तेजो, वायो, आकास, आलोक कसिण, आरुप्प ४ गू	१०

अभ्यास प्रश्न

- (१) गजागु धर्मयात अनुस्सति धका धाइ ?
- (२) बुद्ध, धर्म, संघानुस्मृतिया अभिप्राय स्पष्ट या ?
- (३) गजागुयात सील, चाग, देवतानुस्सति धका धाइ ?
- (४) गजागुयात मरण, कायगता, आनापानास्सति धका धाइ ?
- (५) मैत्रीया गजागु स्वभाव दया: च्वन ? उकिं छु आरम्मण याइ ?
- (६) करुणाया गजागु स्वभाव दया: च्वन ? उकिं छु आरम्मण याइ ?
- (७) मुदिताया गजागु स्वभाव दया: च्वन ? उकिं छु आरम्मण याइ ?
- (८) उपेक्षाया गजागु स्वभाव दया: च्वन ? उकिं छु आरम्मण याइ ?
- (९) मैत्री व उपेक्षाया स्वभाव धर्मयात कया क्यं ।
- (१०) मैत्री, करुणा, मुदिताया व उपेक्षा थुपिं प्यंगूयात छाया ब्रह्मविहार धा:गु ?
- (११) छुकियात "एकसञ्जा" धाइ ?
- (१२) छुकियात "एकववत्थानं" धका धाइ ?
- (१३) आरुप्प प्यंगूया आरम्मण कर्मस्थानयात (चित्त काण्ड अनुसार) उद्धृत याना क्यं ।
- (१४) चरित्र खुगू नाप सम्बन्धितगु कर्मस्थानयात छुटय् छुटय् याना क्यं ।
- (१५) फुक्कं चरित्रनाप सम्बन्धितगु कर्मस्थानयात उल्लेख या ।
- (१६) मोह चरित्र दुपिसं गुलि त: धंगु कसिणयात दय्का, वितर्क चरित्र दुपिसं गुलि चीधंगु कसिणयात दय्की ?

सप्पाय भेद क्वचाल ।

भावना भेद

भावनाद्वारा कर्मस्थानया विभाजन

पालि :- भावनासु पन सब्बत्थापि परिकम्मभावना लभतेव ।

भावार्थ :- सप्पाय भेदं लिपा भावना भेदयात कने । भावनाय् वा भावनात मध्यय् फुकं हे कर्मस्थान प्यीगुली नं परिकर्म भावना उपलब्ध हे जू ।

व्याख्या :- स्वंगू प्रकारया भावना भेदं दय्माःगु कर्मस्थानयात छुट्य छुट्य याना कनातःगु काण्डयात 'भावना काण्ड' धका धाइ । स्वंगू प्रकारया भावना धइगु परिकम्म भावना, उपचार भावना व अप्पणा भावना खः ।

“सब्बत्थापि ..... लभतेव” सम्बन्धित कर्मस्थानयात आरम्मण यानालि “पथवी पथवी” आदि धका म्हुतुं ब्वना जूसां चित्तं लक्ष तया जूसां न्हापालाक भावना याय्गुयात “परिकम्म भावना” धका धाइ । धुगु परिकम्मभावना छु नं कर्मस्थानं अलग्ग मजू । फुकक कर्मस्थान “परिकम्मभावना” मदयकं सिद्ध जुइ फइमखु । अर्थात ४० गू प्रकारया कर्मस्थान भावना “परिकम्म भावना” हे शुरू जुइ । परिकम्म भावना छसिकथं थहाँवना “उपचारभावना” “अप्पणाभावना” थ्यंक वनी । [परिकरोतीति परिकम्मं । परिकरोति - च्वयां च्वय्यागु भावनाय् थ्यंकेगु कुत याइ । इति - उकिं परिकम्म धका धाइ ।]

पालि :- बुद्धानुस्सति आदीसु अट्टसु सज्जाववत्थनेसु चा'ति दससु कम्मट्टानेसु उपचार भावनाव सम्पज्जति, नत्थि अप्पणा ।

भावार्थ :- बुद्धानुस्मृति आदि अथवा बुद्धानुस्मृति धर्म, संघ, शील, त्याग, देवता उपशम, मरणानुस्मृति धयागु च्यागू कर्मस्थान व आहारय् प्रतिकूल संज्ञा, चतुर्धातु व्यवस्थानय् धुकथं (थुपिं) भिगू कर्मस्थानय् उपचार भावना हे जक पूर्ण जुइगु जुयाच्वन । अर्पणा भावना मदु ।

व्याख्या :- छें लिकक लाःगुयात 'गृहोपचार' अर्थात छेंया उपचार, गांया लिकक लाःगु प्रदेशयात 'गामोपचार' धाइथें अप्पणा भावना (ध्यान मार्ग फल धर्म) या

लिककलाःगु भावना क्रमयात् 'उपचार भावना' धका धाइ । ('उपचरति पवत्ततीति उपचारो अर्थात् अर्पणा भावनाया लिकक लानाच्चंगु भावनायात् - उपचारभावना धका धाइ) परिकम्मभावना हे बुलहुँ बुलहुँ परिपक्व जूगु अवस्थायात् उपचार भावना धका धाइ । बुद्धानुस्मृति आदि ८ गू अनुस्मृति, आहारे प्रतिकूल संज्ञा व चतुधातुववद्धान - थुपिं १० गू कम्मद्धान भावना यायबले उपचार तक हे जक प्राप्त याये फइ । अर्पणा ध्यान प्राप्त याये फइमखु । छायाधाःसा बुद्ध गुण आदि आलम्बन परमार्थ धर्म जूगुलिं तस्कं गम्भीर जुयाचवन । उकिं गथे तस्सकं तःजागु, गम्भीरगु लखय् की ताना दोंगा स्थीर याना तय् फइमखु, अस्थिर हे जुयाचवनी । अथे हे बुद्ध गुण आदि आलम्बनय् वितर्क आदि ध्यानङ्ग दृढतापूर्वक प्रतिस्थित जुइ फइमखु । हानं बुद्धगुण आदि आलम्बनत नं छता जक मजूसे तःता मछि दयाचवन । थुपिं गुणया भावना यायबले छगू गुणं जक सन्तुष्ट मजूसे छगू गुण धुंका मेगु भावना याइगुलिं छगू हे जक आलम्बने जुइगु ध्यान थें थुपिं गुणे ध्यान प्रतिष्ठित जुइ फइ मखु । थुकथं परमार्थ आलम्बन जुइगुया कारणं गम्भीर व अनेक प्रकारया आलम्बन जुइगु जूगुलिं बुद्धानुस्मृति आदि ७ गू कर्मस्थान भावनां अर्पणा भावना प्राप्त याये फइ मखु ।

मरणानुस्मृति, आहारे प्रतिकूल संज्ञा व चतुधातुववत्थान थुपिं कर्मस्थान नं पर मर्थ आलम्बन जुइगुया कारणं अति गम्भीर जुयाचवन । उकिं थुपिं भावनां नं अर्पणा प्राप्त याय् फइमखु ।

पालि :- सेसेसु पन समतिसकम्मद्धानेसु अप्पानाभावना'पि सम्पज्जति ।

भावार्थ :- स्वंगूलिं उपलब्ध मजूगुयां लिपा जूगुयात् कने । कना वयेधुंगु कर्मस्थान भिगूलिं ल्यंदुगु स्वीगू कर्मस्थानय् अर्पणा भावना पूर्ण जू ।

व्याख्या :- सम्बन्धित आरम्मणय् क्वातुक्क दयाच्चंगु ध्यान मार्ग फल धर्मयात् "अप्पना भावना" धका धाइ । "अप्पोति निवीसतीति अप्पना" - अप्पोति निविसति = उपचार भावनायासिकं थहाँवनाः क्वातुक्क आरम्मणय् स्थित जुयाचवनी । इति = उकिया निमित्तं 'अप्पना' धका धाइ ।

ध्यानद्वारा कर्मस्थानया विभाजन

पालि :- तत्थापि दस कसिणानि आनापानञ्च पञ्चकज्झानिकानि ।

भावार्थ :- उपिं समानगु स्वीगु कर्मस्थानत मध्यय् नं भिगू कसिण प्रज्ञप्ति व श्वास प्रश्वास प्रज्ञप्ति, न्यागू ध्यान समूह दुगु जुल वा न्यागू ध्यान समूहय् मिले जू अथवा ध्यान समूह न्यागूया आरम्मण जू ।

व्याख्या :- अर्पणा भावना प्राप्त याये फुगु ३० गू कम्मद्वान मध्ये नं १० गू कसिण व आनपान स्मृति = ११ गू कम्मद्वानं प्रथम ध्यानं निसें पञ्चम ध्यान तकं प्राप्त याये फु । (ध्यान न्यागू समूहयात 'पञ्चक' धका धाइ) ।

पालि :- दस असुभा कायगतासति च पठमज्झानिका । भेत्तावयो तयो चतुक्क-
ज्झानिका । उपेक्खा पञ्चमज्झानिका'ति छब्बिसति रूपावचरज्झानिकानि
कम्मद्वानानि ।

भावार्थ :- भिगू अशुभ व कायगतास्मृति प्रथमध्यान दुगु जुल वा प्रथमध्यानय् मिले जू अथवा प्रथमध्यानया आरम्मण जू । मैत्री आदि अथवा मैत्री, करुणा, मुदिता धयागु स्वीगू ब्रह्मविहार, प्यंगू ध्यान समूह दुगु जुल वा प्यंगू ध्यान समूहय् मिले जू अथवा ध्यान समूह प्यंगूया आरम्मण जू । उपेक्षा धयागु ब्रह्मविहार धर्म छगू पञ्चमध्यान दुगु जुल वा पञ्चमध्यानय् मिले जू अथवा पञ्चमध्यानया आरम्मण जू । थुकथं नीखुगू कर्मस्थानत रूपावचर ध्यानं दुगु जुल वा रूपावचर ध्यानय् मिले जू अथवा रूपावचर ध्यानया आरम्मण जू ।

व्याख्या : दस असुभा ..... उपेक्खा पञ्चमज्झानिका - क्वय्यागु रूप ध्यान प्यंगू धइगु प्रथम दुतिय ततिय व चतुत्थ ध्यान खः । मैत्री करुणा मुदिता धयागु ब्रह्म विहार स्वीगू क्वय्यागु ध्यान प्यंगूया आरम्मण जुयाचवन ।

१० गू अशुभ व कायगतास्मृति = ११ गू कम्मद्वान मध्ये न्ह्यागु छगू भावना याःसां प्रथम ध्यान तक जक प्राप्त जुइ ।

४ गू ब्रह्मविहार मध्ये मैत्री, करुणा, मुदिता भावनाद्वारा प्रथम, द्वितीया, तृतीय व चतुर्थ ध्यान तक प्राप्त याये फु ।

उपेक्खा ब्रह्मविहारं पञ्चम ध्यान हे जक प्राप्त जुइ ।

अशुभ व कायगतास्मृति १० गू - अशुभ व कायगतास्सतिया आलम्बन कडागु चण्डगु व घच्याइपुगु जुयाच्चनी । गथे छाःगु कडागु लःधाले डुंगा की ताना थातं तयफइ मखु, थातं च्वनी नं मखु, अथेहे घच्याइपुगु आलम्बनय् चित्त थातं तयफइगु वितर्क रूपि की दइ मखुगु जुया आलम्बनय् चित्तसन्तति स्थीर जुयाच्चने फइमखु उकिं अशुभ आदिया आलम्बन याना वितर्क मदुगु द्वितीय आदि ध्यान प्राप्त याये फइमखु ।

मैत्री - करुणा - मुदिता - मैत्री आदि स्वंगू धर्मत, दौर्मनस्यया कारणं उत्पन्न जुइगु व्यापाद, विहिंसा व अनभिरतिनाप न्ह्यावले विमुक्त धर्म खः । सत्वपिं प्रति प्रेम नाप नापं सत्वपिनिगु हितसम्पादन यायूगु इच्छां युक्तगु धर्मयात हे मैत्री धाइ । सत्वपिं प्रति द्वेष तइगु धर्म व्यापाद खः । व्यापाद धैगु हे द्वेष खः, दौर्मनस्यं सम्प्रयुक्त जूगुया कारणं दौर्मनस्यं उत्पन्न जूगु द्वेषं विमुक्तगु मैत्री मुक्कं हे सौमनस्य हे जक सम्प्रयुक्त जुइ फइ । उकिं मैत्री कम्मद्वानं सौमनस्यसम्प्रयुक्त क्वेयागु ४ गू रूप ध्यान तकजक प्राप्त याये फइ ।

करुणा दुःखी सत्वपिनि प्रति तस्कं दया दुगु जुयाच्चनी । विहिंसा केवल सत्वपिनि प्रति अकारुणिक जक मखु प्राणी हिंसाय् प्रेरित नं जुयाच्चनी । ध्व नं दौर्मनस्यं उत्पन्न जूगु द्वेष हे खः । ध्वे कारणं विपरित स्वभावगु, विहिंसां विमुक्तगु करुणा मुक्कंहे सौमनस्यं सम्प्रयुक्त जुयाच्चनी । उकिं करुणा कम्मद्वानं सौमनस्यं सम्प्रयुक्तगु क्वेयागु ४ गू रूप ध्यान जक प्राप्त याये फइ ।

मुदिता सत्वपिनि सुख-सम्पत्ति खना हर्ष प्रसन्न अनुभव जुइगु धर्म खः । इय्यां मेपिनि सुख-सम्पत्ति खना हर्षताय् मफैगु द्वेष खः । उकिं इय्यां विपरीत स्वभावगु मुदिता दौर्मनस्यया विपरित सौमनस्यं हे सम्प्रयुक्त जुइ फइ । ध्वे कारणं मुदिता कम्मद्वानं नं क्वेयागु ४ गू रूप ध्यान जक प्राप्त यायेफु ।

उपेक्षा - सत्वपिनि प्रति उपेक्षा स्वभावगु उपेक्षा ब्रह्म विहार अर्पणा प्राप्त जुल कि उपेक्षा वेदनां हे जक सम्प्रयुक्त जुइ । उकिं उपेक्षा ब्रह्मविहार द्वारा उपेक्षा अइ दुगु पञ्चम ध्यान हे जक प्राप्त जुइ ।

सूचना - ध्व खँ अनुसार प्रथम ध्यानया आरम्मण जुयाच्चंगु कर्मस्थान जम्मा २५ गू धका सीकि [आरम्मण संग्रहय् “पञ्चवीस परित्तम्हि” धयातःगु नं प्रथम ध्यानयात कयाः धाःगु खः । कुशल, विपाक, क्रिया कथं प्रथम ध्यान स्वंगूनिं २५ गू कर्मस्थान (पज्जप्ति धर्मयात) आरम्मण याइ धाःगु खः ।] द्वितीय, तृतीय, चतुर्थ रूप ध्यान चित्तया आरम्मण जुयाच्चंगु कर्मस्थान (कसिण १० गू, आनापान १ गू व मेत्ता आदि ३ गू) जम्मा १४ गू जुल ।

उपेक्षा पञ्चमज्झनिका - उपेक्षा ब्रह्मविहार पञ्चम ध्यान नाप जक युक्त जू । पञ्चम ध्यान चित्तया आरम्मण कर्मस्थान (कसिण १० गू आनापान १ गू उपेक्षा ब्रह्मविहार १ गू) जम्मा १२ गू धका सीकि ।

छब्बीसतिरूपावचरज्झनिकानि - च्वय् कनावयागु खँ अनुसारं रूपावचर ध्यानयात बहनयाना यंके फूगु कर्मस्थान कसिण प्रज्ञप्ति १० गू अशुभ १० गू, सँ आदि कोट्टास प्रज्ञप्ति (कायगतास्मृति) १ गू, आनापाना १ गू, प्यंगू ब्रह्मविहारया आरम्मण जुया सत्व प्रज्ञप्ति ४ गू जम्मा २६ गू जुल । अरूप ध्यान ४ गू या निम्तिं २ गू लिपा वइतिनि ।
पालि : चत्तारो पन आरुप्पा आरुप्पज्झनिका'ति ।

अयमेत्थ भावना भेवो ।

भावार्थ :- रूपावचर ध्यानया आरम्मणं लिपा आरुप्य ध्यानया आरम्मणयात कने । प्यंगू आरुप्य अथवा आकाशानन्त्यायन, विज्ञानानन्त्यायतन, अकिञ्चन्यायतन व नैवसंज्ञा नासंज्ञायतन हिसाबं प्यंगू आरुप्यत अरूपध्यान दुगु जुल वा अरूप ध्यानय् मिले जू अथवा अरूप ध्यानया आरम्मण जू ।

ध्व कनावयागु धुगु शमथ निर्देशय् भावना भेद खः ।

व्याख्या :- धन अरूप ध्यान ४ गूया छसिकथं जुयाच्वंगु कर्मस्थान "आकास प्रज्ञप्ति, पठमारुप्य विञ्जाण, नत्थिभाव प्रज्ञप्ति व ततियारुप्य विञ्जाण" धका चित्त काण्डय् कनातःगु अनुसारं सीकि । धुगु आकास प्रज्ञप्ति, नत्थि भाव प्रज्ञप्ति २ गू व न्हापा वने धुकूगु रूप ध्यानया निम्तिं प्रज्ञप्ति २६ गू जम्मा याना प्रज्ञप्ति कर्मस्थान २८ गू धका सीकि । बाकि कर्मस्थान १२ गू परमार्थ धर्म जुल ।

निर्वाण व महग्गत परमार्थ आलम्बन - निर्वाण (उपसमानुस्सति) महग्गत आलम्बन परमार्थ धर्म जूगुलिं तस्कं गम्भीरगु जूसानं शील विशुद्धि, चित्त विशुद्धि आदि विशुद्धिक्रम व सम्मर्शन आदि ज्ञान क्रमद्वारा क्रमशः बुलुहुँ बुलुहुँ न्त्यज्यां वनिगु जूगुलिं भावना बलवान् जुया वनी । उकिं भावनाक्रमया बलं निर्वाण- आदि आलम्बनया आलम्बनयाना लोकोत्तर अर्पणा प्राप्त याये फइ ।

अरूप ध्यान क्वे क्वेयागु ध्यान आलम्बनयात अतिक्रमण याना क्रमशः प्राप्त जुइ । उकिं क्वे क्वेयागु ध्यान अतिक्रमण यायेगु सामर्थ्य दुगु भावनाया बलं च्वे च्वे यागु परमार्थ आलम्बनयात आलम्बनयाना अर्पणा भावना प्राप्त याये फु ।

४० गू प्रकारया कम्मदानया भावना भेद कोष्ठ

भावना	प्राप्तयायेष्णा कम्मदान संख्या	उकिया स्वरूप	प्राप्तयाये मफुगु कम्मदान संख्या	उकिया स्वरूप
परिकम्म	४०	१० कसिण, १० अशुभ, १० अनुस्सति ४ अप्पमञ्जा, १ सञ्जा, १ ववत्थान ४ आरुप्प ।	०	प्राप्त याये मफुगु कम्मदान मदु ।
उपचार	४०	१० कसिण, १० अशुभ, १० अनुस्सति ४ अप्पमञ्जा, १ सञ्जा, १ ववत्थान, ४ आरुप्प ।	०	प्राप्त याये मफुगु कम्मदान मदु ।
अप्पना	३०	१० कसिण, १० अशुभ, १ आनापानस्सति, १ कायगतास्सति, ४ अप्पमञ्जा, ४ अरुप्प ।	१०	८ अनुस्सति, १ सञ्जा, १ ववत्थान
पठमज्झान	२५	१० कसिण, १० अशुभ, १ आनापानस्सति, १ कायगतास्सति, ३ अप्पमञ्जा, (मैत्री, करुणा, मुदिता) ।	१५	८ अनुस्सति, १ सञ्जा, १ ववत्थान १ उपेक्खा, ४ आरुप्प ।
दुतिय, ततिय चतुत्थज्झान	१४	१० कसिण, १ आनापानस्सति, ३ अप्पमञ्जा (मैत्री, करुणा, मुदिता) ।	२६	१० अशुभ, ९ अनुस्सति, १ सञ्जा १ ववत्थान १ उपेक्खा ४ आरुप्प
पञ्चमज्झान	१२	१० कसिण, १ आनापानस्सति १ उपेक्खा ।	२८	१० अशुभ, ९ अनुस्सति, १ सञ्जा १ ववत्थान, ३ अप्पमञ्जा (मैत्री, करुणा, मुदिता), ४ आरुप्प
१५ रूपज्झान	२६	१० कसिण, १० अशुभ, १ कायगतास्सति १ आनपानस्सति, ४ अप्पमञ्जा ।	१४	८ अनुस्सति, १ सञ्जा, १ ववत्थान, ४ आरुप्प ।
अरुप	४	आकास पञ्जति, प्रथम आरुप्प विञ्जाण नास्तिभाव पञ्जति, तृतीय आरुप्प विञ्जाण ।	३६	१० कसिण, १० अशुभ, १० अनुस्सति १ सञ्जा, १ ववत्थान, ४ अप्पमञ्जा ।

४० गू कम्मट्टानया आलम्बन भेदया कोष्ठ

आलम्बन	कम्मट्टान	उकिया स्वरूप
पञ्जति	२८	१० कसिण, १० असुभ, १ कायगतास्सति, १ आनापानस्सति ४ अप्पमञ्जा, १ आकासानञ्चयतन, १ आकिञ्चञ्जायतन ।
परमत्थ	१२	१ बुद्धानुस्सति, १ धम्मनुस्सति, १ संघानुस्सति, १ सीलानुस्सति, १ चागानुस्सति, १ देवतानुस्सति, १ मरणानुस्सति, १ उपसमानुस्सति, १ आहारे, प्रतिकूल सञ्जा, १ चतुधातुवत्थान १ विञ्जाणञ्चायतन, १ नेवसञ्जानासञ्जायतन ।

अभ्यास प्रश्न

- (१) छुकियात 'परिकम्म भावना' धका धाइ ?
- (२) छुकियात 'उपचार भावना' धका धाइ ?
- (३) छुकियात 'अप्पना भावना' धका धाइ ?
- (४) उपचार भावना जक दय् योग्य जुया अप्पना भावना दय् योग्य मज्जूगु कर्मस्थानयात संग्रह प्रमाणबिया छु छु खः क्यँ ?
- (५) भावना स्वंगूलिं दय्योग्यगु कर्मस्थानया स्वरूप गिन्ति याना क्यँ ?
- (६) रूप ध्यान न्यागूलिया आरम्मण कर्मस्थानयात संग्रह प्रमाण बिया क्यँ ?
- (७) प्रथम ध्यानया जक आरम्मण कर्मस्थानयात संग्रह प्रमाण बिया क्यँ ?
- (८) क्वय्यागु ध्यान प्यंगूया जक आरम्मण कर्म स्थानयात क्यँ ?
- (९) पञ्चम ध्यानया जक आरम्मण जुया च्वंगु कर्मस्थानयात संग्रह प्रमाण बिया क्यँ ?
- (१०) "छुब्बीसति रूपावचरज्झानिकानि" बारय् २६ गू या स्वरूप क्यँ ?
- (११) प्रथम ध्यान चित्तया आरम्मण कर्मस्थान गुलि दु ? दुतिय, ततिय, चतुत्थ, पञ्चम ध्यानया आरम्मण कर्मस्थान जम्मा गुलि गुलि दु ?
- (१२) अरूप ध्यान प्यंगूया कर्मस्थानयात छसिकथं मिलय् याना क्यँ ?
- (१३) कर्मस्थान ४० गू मध्यय् प्रज्ञप्ति कर्मस्थानयात गिन्ति याना क्यँ ?

गौचर भेद

निमित्तद्वारा कर्मस्थानया विभाजन

पालि :- निमित्तेसु पन परिकम्मनिमित्तं उग्गहनिमित्तञ्च
सब्बथापि यथारहं परियायेन लभन्ते'व ।

भावार्थ :- भावना भेदं लिपा गौचर भेदयात कने । निमित्तत मध्यय् परिकर्म निमित्तयात अथवा पृथ्वी पृथ्वी आदि रूपं भाविता यायेगु परिकर्म भावनाया आरम्मण जुया च्वंगु कसिण मण्डल धयागु परिकर्म निमित्तयात व उग्रह निमित्तयात अथवा चक्षुविज्ञानं खंकीथें मनोद्वारिक कुशल जवनं ग्रहण याइम्ह योगी पुद्गलया आरम्मण जुया च्वंगु कसिण मण्डल धयागु उग्रह निमित्तयात वा परिकर्म निमित्त धयागु न्हापांगु निमित्तया च्वय् छतं थाहाँ वना ग्रहण याइम्ह योगी पुद्गलया आरम्मण जुयाच्वंगु कसिण मण्डलादि धयागु उग्रह निमित्त फुकं कर्मस्थान प्यीगुली नं योग्यतानुसारं पर्याय कथं अथवा उपचार कथं उपलब्ध जू ।

व्याख्या :- स्वंगू प्रकारया आरम्मण भेदं दय्योग्यगु कर्मस्थानयात छुटेयाना क्यंगु काण्डयात गोचर भेद काण्ड धका धाइ । ('गोचर' 'निमित्त' शब्द आरम्मण धयागु अर्थयात कनातःगु जुल)

परिकम्मनिमित्तं उग्गहनिमित्तञ्च सब्बथापि .....लभन्ते'व - परिकम्म भावनाया आरम्मणयात "परिकम्म निमित्त" धका धाइ । [परिकम्मस्स+निमित्तं=परिकम्मनिमित्तं । परिकम्मस्स=परिकम्म भावनाया+निमित्तं=आरम्मण । परिकम्म निमित्तं=परिकम्म भावनाया आरम्मण] ।

'उग्गहनिमित्त' धयागु चित्तं लक्ष याना ग्रहण याःगु आरम्मण खः ।

[“उग्गहेतब्बन्ति उग्गहं । उग्गहेतब्बं = चित्तं लक्षयाना ग्रहण याय्माःगु ।] उग्गह निमित्तनं परिकम्म भावनाया आरम्मण हे जुयाच्वन । तर “उग्गह निमित्त” धयागु विशेष नां छुगु कारणं परिकम्म निमित्त धका धाइ मखु ।

परियाये - बुद्धानुस्सति आदिलय् न्हापां भावना याय्बलय् हे बुद्धगुणयात चित्तं लक्ष याना भावितायाःगु कारणं “गुगु अवस्थाय् परिकम्म निमित्त, गुगु अवस्थाय् उग्गह निमित्त” धका प्रकट रूपं छुट्टय याय् थाकु । बुद्ध गुण प्रकट मज्जीनबलय् परिकम्म निमित्त, तस्सकं प्रकट जूगु बखतय् उग्गह निमित्त धका अनुमानं जक छुट्टय् याय् फड्गु जुयाः उगु निमित्त निगूयात मूख्य रूपं प्राप्त जुल धका धाय् फड् मखु । अप्रत्यक्ष रूपं जक प्राप्त जुइ धका धयातःगु दु ।

यथारहं - “अप्रत्यक्ष रूपं प्राप्त जु” धका धाःसानं कर्मस्थान पीगुलिं अप्रत्यक्ष रूपं जक प्राप्त ज्वी धका सम्भे जुइ मज्जू । प्रतिभाग निमित्त प्राप्त जुइ फुगु कसिण फ़िगू, अशुभ फ़िगू, कोट्टास, आनापाना कर्मस्थानय् परिकम्मनिमित्त, उग्गहनिमित्त निगूयात छुट्टय् छुट्टय्याना काय् फु । उकिं “यथारहं परियायेन” धका धयातल । उगु “निमित्त निगूयात गुलिं कार्यस्थानय् अप्रत्यक्ष रूपं दय् योग्य जू । गुलिं कर्मस्थानय् प्रत्यक्ष रूपं प्राप्त जुइ” धयातःगु दु ।

पालि :- पटिभागनिमित्तं पन कसिणासुभकोट्टासआनापानेस्वेव लब्भति, तत्थ हि पटिभागनिमित्तमारब्भ उपचारसमाधि अप्पनासमाधि च पवत्तन्ति ।

भावार्थ :- फुकं उपलब्ध जुइगुयां लिपा मज्जीगुयात कने । प्रतिभाग निमित्त वा उग्गह निमित्त समानगु वँचुगु रङ्ग आदि कसिण दोषं अलग्गु उपचार व अर्पणाया आरम्मण जुया च्वंगु कसिण मण्डलादि धयागु प्रतिभाग निमित्त, कसिण प्रज्ञप्ति फ़िगू, अशुभ प्रज्ञप्ति फ़िगू, सँ आदि काय समूह प्रज्ञप्ति, श्वास प्रश्वास प्रज्ञप्ति हे जक उपलब्ध जू । अवश्यं खः, उगु कसिण प्रज्ञप्ति फ़िगू, अशुभ प्रज्ञप्ति फ़िगू, सँ आदि काय समूह प्रज्ञप्ति, श्वास प्रश्वास प्रज्ञप्ति, प्रतिभाग निमित्तयात वा उग्गह निमित्त समानगु वँचुगु रङ्ग आदि कसिण दोषं अलग्गु उपचार व अर्पणाया आरम्मण जुया च्वंगु कसिण मण्डलादि धयागु प्रतिभाग निमित्तयात आरम्मण याना उपचार समाधि व अर्पणा समाधि उत्पन्न जुइगु जुया च्वन ।

व्याख्या :- पटिभागनिमित्तं ---- लब्भति - पटिभाग निमित्त धयागु भावनाया शुद्ध मूल आरम्मण नाप समानगु छ्गू प्रकारया आरम्मण खः । (व खँ लिपा प्रकट जुइ तिनि) बुद्ध गुण आदि भावनाया शुद्ध व भावना बाँलाना वड्गु अवस्थाय् मेगु हे रूपं

हिला पाना खना वड्ढु मखु । उकिं बुद्धानुस्सति आदि कर्मस्थान १८ गूली प्रतिभाग निमित्त मदया कसिण १० गू अशुभ १० गू कायगतास्सतिया आरम्मण जुयाच्चंगु सँ आदि कोट्टास प्रज्ञप्ति, आनापानय् हे जक पटिभाग निमित्त दयफइ ।

तत्थ हि ---- पवत्तन्ति - थन पटिभाग निमित्तयात आरम्मण याना उपचार समाधि, अप्पना समाधि जुइ धका धयातःगुलिं पटिभाग निमित्त लुया वड्ढु बखतय् उपचार समाधि नां जुयाच्चंगु उपचार भावना उच्चस्तरय् ध्यन धका भाःपीमाः । उकिं परिकम्म निमित्त व उग्गह निमित्तयात परिकम्म भावना आरम्मणयाना पटिभाग निमित्तयात उपचार भावना व अप्पना भावना आरम्मण याइ धका सीकि । (पटिभाग निमित्त प्राप्त जुइ मखुगु कर्मस्थानय् उपचार भावनां उग्गह निमित्तयात जक आरम्मण याइ ।

भावना व निमित्तया सम्बन्ध

पालि :- कथं ? ---

आदिकम्मिक्कस्स हि पथवी मण्डलाबीसु निमित्तं उग्गहन्तस्स तमारम्मणं परिकम्मनिमित्तन्ति पवुच्चति । सा च भावना परिकम्मभावना नाम ।

भावार्थ :- गुकथं उत्पन्न जुइगु जुया च्वन ?

उगु खँयात प्रकट याये । न्हापां कर्मस्थान भावना यायेगु दुम्ह आदिकर्मिक जुया पृथ्वी कसिण मण्डलादि आरम्मणयात ग्रहण याइम्ह योगावचर पुद्रलया उगु कसिण मण्डलादि आरम्मणयात परिकर्म निमित्त धका विशेष रूपं धाये माःगु जुया च्वन । उगु भावना नं परिकर्म भावना धाइगु जुल ।

व्याख्या :- कथं ? आदि खँ भावना स्वंगू व निमित्त स्वंगूयात मिलय्याना विस्तरं क्यँगु खँ जुल ।

परिकम्म निमित्त व परिकम्म भावना - पथवी मण्डलादिसु ---- परिकम्म भावना नाम - पथवी कसिण भावना याःम्ह योगिं विशुद्धि मार्गय् वःगु क्रम अनुसार १ वित्ता (कोलाद्धि) व प्यलांगु दुगु पथवी कसिण मण्डलयात दय्केमाः । अनंलि उगु कसिण

मण्डलायात मिखां स्वया पालि भाषं 'पथवी पथवी' वा भीगु भाषं 'पृथ्वी पृथ्वी' धका भावना यायेगु । गुबलें गुबलें मिखा तिसिना म्हुतुं धया जूसां म्हुतुं मघासे जूसां विचार याना च्वनेगु । थये मिखां स्वय्माःगु चित्तं लक्ष याये माःगु आरम्मणयात "परिकम्म निमित्त" धका धाइ । स्वयाः जूसां लक्ष याना जूसां वृद्धियाना यंकेगु (भावना चित्त) यात "परिकम्म भावना" धका धाई ।

पालि :- यदा पन तं निमित्तं चित्तेन समुग्गहितं होति । चक्खुना पस्सन्तस्सेव मनोद्वारस्स आपाथमागतं तथा तथेवारम्मणं उग्गह निमित्तं नाम । सा च भावना समाधियति ।

भावार्थ :- परिकर्म लिपा उग्रह निमित्तयात कने । गबले उगु परिकर्म निमित्त धयागु पृथ्वी कसिण मण्डलादि आरम्मणयात मनोद्वारिक चित्तं बांलाक ग्रहण याये माःगु जुइगु खः, चक्षुप्रसादं अथवा चक्षुविज्ञानं खं थें वा खंम्हसित प्रकट रूपय् वःथें मनोद्वार यात अथवा मनोद्वारिक विज्ञाणयात प्रकट रूपय् वइगु जुल; अबले उगु पृथ्वी कसिण मण्डलादि आरम्मणयात हे उग्रह निमित्त धाइगु खः । उगु भावना नं समाधिष्ठ जुइगु जुयाच्वन ।

व्याख्या :- उग्रह निमित्त व परिकम्म भावना - "यदा पन ..... आपाथमागतं" थये मिखा तिसिना चायेका वार वार आरम्मण याना निमित्तयात ग्रहण यायेगु । चित्तेन समुग्गहितं - गबलें चित्तं बांलाक ग्रहण याइ । गुलि ग्रहण याइ धाःसा - 'चक्खुनापस्सन्तस्सेव' - मिखा तिसिना विचार याइगु बखतय् मिखां प्रत्यक्ष खँ थें च्वंक चित्तय् प्रकट रूपं लुयावइ । (उलि तक ग्रहण यायेमाः)

'तदा ..... समाधियति' - थये चित्तय् प्रकटरूपं लुयावइगु वतखय् उगु आरम्मणयात "उग्रह निमित्त" धका धाइ । च्वय वंगु परिकम्म निमित्तयात हे चित्तं बांलाक ग्रहण याःगु कथं "उग्रहेतब्बं ति उग्रहं" धयागु वचन अनुसारं 'उग्रह निमित्त' धका धाइ । उगु उग्रह निमित्तयात आरम्मण याःगु च्वयवंगु परिकम्म भावना नं न्हापासिकं समाधि जुया च्वनी । तर 'परिकम्म भावना' धयागु उच्चस्तरय् थ्यंगु मखुनि ।

पालि :- तथा समाहितस्स पनेतस्स ततो परं तस्मिं उग्गहनिमित्ते परिकम्मसमाधिना भावनमनुयुञ्जन्तस्स यदा तप्पटिभागं वत्थुधम्मविमुच्चितं पञ्जत्तिसङ्गातं भावनामयमारम्मणं चित्ते सन्निसिन्नं सम्पित्तं होति । तदा तं पटिभागनिमित्तं समुप्पन्नन्ति पवुच्चति ।

भावार्थ :- उग्रह निमित्तं लिपा प्रतिभागनिमित्तयात कने । उक्तं समाधिष्ठ जुया उगु उग्रहनिमित्त प्रकट जुइ धुंका लिपा उगु उग्रहनिमित्तय् परिकर्म समाधि द्वारा भावना बृद्धि यायेगुयात बारबार कोशिश याना च्वंम्ह उम्ह योगी पुद्दलयात गुबले उगु उग्रहनिमित्त समानगु परमार्थ धर्म अलगगु वा कसिण मण्डलय् उत्पन्न जुइगु कसिण दोषं अलगगु प्रज्ञप्ति धयागु भावनाद्वारा सिद्ध जुयाच्वंगु पृथ्वी कसिण मण्डलादि आरम्मण मनोद्वारिक चित्तय् समूह जुयाच्वंगु बाँलाक घुसे जुयाच्वंगु जुइगु खः; अबले उगु प्रतिभागनिमित्तयात बाँलाक उत्पन्न जुल धका वा बाँलाक सम्पन्न जुल धका विशेष रूपं धाये माःगु जुयाच्वन ।

व्याख्या :- पटिभाग निमित्त व उपचार भावना - “तथा समाहितस्स --- अनुयुञ्जन्तस्स” - उगु परिकम्म (भावना) समाधि द्वारा उग्रहतिमित्तयात आरम्मण याना चित्त एकाग्र जुया च्वंम्ह योगि पुद्दलं उगु उग्रहनिमित्तयात हे च्वय् वंगु परिकम्म (भावना) समाधिद्वारा हानं स्वाकंतुं भावना याना यंकेवं -

“यदा तप्पटिभागं ----- भावनामयआरम्मणं चित्ते सन्निसिन्नं सम्पित्तं होति - गबले उगु उग्रह निमित्त व आकार प्रकार समानगु, आरम्मण छगू रूप जुया च्वंगु चित्तय् शान्त रूपं च्वनाच्वनी, चित्तय् बाँलाक तयातःथें जुयाच्वनी । “तना मवंक स्पष्टरूपं खने दया च्वनी” । (पटिभाग शब्द ‘समान’ धइगु अर्थ कनातःगु जुल ।) “परिकम्मनिमित्त उग्रह निमित्त नाप समान जुयाच्वंगु आरम्मण धाःगु जुल” । उगु पटिभाग निमित्त उग्रहनिमित्त सिकं सच्छिदुगं, द्वःछिदुगं मयाक निर्मल जुइगु जुयाच्वन । अत्यन्त त्वइसे च्वंम्ह ब्हे हाकुसे च्वंगु सुपाँय दुथाय् ब्वया वनीग बखतय् तस्कं तुइया च्वनी थें उगु पटिभाग निमित्त नं योगि पुद्दलया चित्तय् अत्यन्त चित्त निर्मल जुया च्वनी ।

“वत्थु धम्म विमुच्चितं पञ्जत्तिसङ्गातं भावनामयं” - उगु पटिभाग निमित्त

प्रज्ञप्तिला, परमार्थला गुगु कारणं दयावःगु धयागु प्रश्न निगू न्यनीगु जुया गुगु खंयात कने माःगु खः । ‘भावनामयं’ - उगु पटिभाग निमित्त भावना सञ्जाया शक्तियागु कारणं दया वःगु खः । (भावना चित्त नाप यक्तगु सञ्जायात “भावना सञ्जा” धका धाइ ।) ‘वत्यु धम्म विमुच्चित्तं पञ्जति सङ्गातं’ - वस्तु द्रव्य परमार्थ मखु, प्रज्ञप्ति खः । (‘द्वासत्ततिविधा वुत्ता वत्यु धम्मा” धका धयातःथें थन नं “वत्यु धम्म” शब्द परमार्थ धयागु अर्थयात कनातःगु जुल ।) परिकम्म निमित्त उरगह निमित्त पृथ्वी मण्डल जुयाच्चंगु कारणं द्रव्य पदार्थ रूपय् बाँलाक प्रकट जुयाच्चन । अष्टकलाप रूप परमार्थ धर्म हे जक खः । उगु अष्टकलाप रूप परमार्थ धर्म पुचःयात हे समूह प्रज्ञप्ति जूगु कारणं कसिण प्रज्ञप्ति धका धयातल । मूल आधारला अथवा वास्तविकय् परमार्थ धर्म हे जुयाच्चन । धुगु पटिभागनिमित्त ला व थें परमार्थधर्म द्रव्य पदार्थ वस्तु मखु “उगु परमार्थधर्मलिसे समान जुयाच्चंगु भावनासञ्जाया शक्तियागु कारणं योगी पुद्गलया चित्तय् लुयावःगु खनावःगु छगू प्रकारया प्रज्ञप्ति हे जुल ।” धाःगु खः ।

पालि :- ततो पट्टाय परिबन्धविप्पहीना कामावचर समाधिसङ्गाता उपचारभावना निष्फन्ना नाम होति ।

भावार्थ :- उगु प्रतिभागनिमित्त प्रकट जुइ धुसैंनिसें हटेयाना छवये धुंगु नीवरण धयागु विघ्नवाधा दुगु वा नीवरण धयागु विघ्नवाधायात हटेयाये धुंगु कामावचर समाधि धयागु उपचारभावना निष्फन्न जुल वा सम्पन्न जुल धाइगु जुया च्वन ।

व्याख्या :- पटिभाग निमित्त भावना चित्त (सञ्जाया) शक्तिया प्रभावं उत्पन्न जुइगु धका धाल धाःसा, उगु पटिभाग निमित्तयात उत्पन्न याये फुगु भावना चित्तनं न्हापाया सिकं वृद्धि जुया समाधिबल बल्लासा तिनी प्रतिभाग निमित्तयात उत्पन्न जुइके फइ । उकिं “पटिभाग निमित्त उत्पन्न जुसें निसें भावना चित्तया क्रम नं परिकम्म भावनाया श्रेणी अतिक्रमण याना उपचार भावनाया श्रेणी थ्यंवनी” धका सीकि ।

“कामावचर समाधि सङ्गाता” - उगु उपचार भावना धयागु समाधि प्रधान जुयाच्चंगु कामावचर जवन चित्त तुं जुल । “परिबन्ध विप्पहीना” - (चित्तं परिबन्धेन्ति निवारन्तीति परिबन्धा । चित्तं=कुसल चित्तयात, परिबन्धेन्ति निवरेन्ति=बाधा विइ, पना तइ । इति = उकियाकारण + परिबन्धा = परिबन्ध धका धाइ ।) कामच्छन्द आदि

नीवरण न्यागूयात “परिबन्ध” धका धाइ । उपचार भावनां उगु “परिबन्ध” नामक नीवरणयात हटय् याना छ्वय्फु ।

संक्षिप्त रूपं धाल धा :सा - पटिभागनिमित्त लुयावइगु बखतय् भावना क्रमयात “उपचार भावना” धका धाइ । उगु उपचारभावना उत्पन्न जुइगु बखतय् कामच्छन्द आदि नीवरण हटय् जुया वितर्क आदि ध्यान अङ्ग न्यागूयात प्रकृत रूपं धःधःगु सम्बन्धित कृत्ययात बहन याइ धाःगु जुल । उकिं थुगु उपचार भावनायात उपचार ध्यान धका नं धाइ । (उपचार=अर्पणया लिक्क लाःगु + भावना=ध्यान ।)

रूप ध्यानया उत्पत्ति

पालि :- तातोपरं तमेव पटिभागनिमित्तं उपचार समाधिना समासेवन्तस्स रूपविचार पठमज्झानमप्येति ।

भावार्थ :- उगु उपचार भावना जुइ धुंका वा उगु उपचार भावना सम्पन्न जुइ धुंका लिपा उगु प्रतिभागनिमित्तयात हे उपचार समाधि द्वारा बाँलाक सेवन याःम्ह योगावचर पुद्गलयात रूपावचार प्रथमध्यान अर्पणाया हिसावें उत्पन्न जुइगु जुया च्वन ।

व्याख्या :- पटिभाग निमित्त लुयावया उपचार भावनाय् थ्यंम्ह पुद्गलं उगु लुयावःगु पटिभाग निमित्तयात आरम्भण याना स्वाकंतुं मेहनत याना वन धाय्व तिष्णागु प्रजा दुम्ह जुल धाःसा छुं कालं हे “अप्पनाभावना” नामक रूपावचर ध्यान उत्पन्न जुइ । उलि प्रबल शक्ति मदुपिनि गथे ज्योतिषं गर्भे दुम्ह महारानीयात चक्रवर्तीराजा जुइम्ह जन्म जुइ धका कन धाःसा मां महारानी विशेषरूपं स्याहार सम्भार याना गर्भरक्षा याइथें उगु प्राप्त जूगु पटिभाग निमित्तयात तनामवक विशेषरूपं सुरक्षा याना टुटये मज्जीक अभ्यास याये माः । थुकथं रक्षायाना भावना याइम्हसित हे “समासेवन्तस्स” धका धाःगु जुल । बाँलाक रक्षायाना भावना मयात धाःसा पटिभागनिमित्त तना वनी, तनाःवनकि भावना सन्तति नं उपचारभावनां क्वहाँवना परिकम्म भावनाय् थ्यंवइ ।

अभ्यास प्रश्न

१. परिकम्म निमित्त आदिलय् 'निमित्त' शब्दयात् गुगु अर्थ बिया तल ?
२. छुक्रियात् "परिकम्म, उग्गह, पटिभाग निमित्त" धका धाइ ?
३. पटिभाग निमित्त प्राप्त जुइवहगु कर्मस्थानयात् संग्रह प्रमाण बिया क्यँ ?
४. परिकम्म निमित्त व उग्गह निमित्तयात् गुगु भावना चित्तं आरम्मण याइ, हानं पटिभाग निमित्तयात् गुगु भावना चित्तं आरम्मण याइ ?
५. पटिभाग निमित्त प्राप्त मज्जीगु कर्मस्थानय् उपचार भावनां गुगु निमित्तयात् आरम्मण याइ ?
६. गुजाम्ह पुदग्लयात् "योगी" धका धाइ ?
७. पथवी कसिणयात् भावना याइगु बखतय् परिकम्म निमित्त व परिकम्म भावना जुइगु उग्गह निमित्त व परिकम्म भावना जुइगु तरिका संग्रह पालि प्रमाण बिया क्यँ ।
८. पटिभाग निमित्त गुगु शक्तिं दइगु ? प्रज्ञप्ति ला परमार्थ ला ? संग्रह पालि प्रमाण बिया क्यँ ?
९. पटिभाग निमित्त व उपचार भावना उत्पन्न जुइगु तरिका क्यँ ?
१०. उपचार भावना चित्त धइगु काम चित्तला, रूप चित्तला ? थुकिं गुगु धर्मयात् हटय् याय् फु ? संग्रह पालि प्रमाण बिया क्यँ ?
११. उपचार भावना जुइ धुंका अप्पना भावनाय् ध्यंकेत गुकथं भावना यायेगु ?

द्वितीयध्यान आदि उत्पन्न जुइगु तरिका

पालि :- ततो परं तमेव पठमज्झानं आवज्जनं समापज्जनं अधिष्ठानं क्लृप्तं पञ्चवेक्खणा चे'ति इमाहि पञ्चहि वसिताहि वसिभूतं क्त्वा वितक्कादिकमोलारिकङ्गं पहानाय विचारविसुखुमङ्गुप्पत्तिया पवहतो यथाक्कमं दुतियज्झानादयो यथारहमप्पेन्ति ।

भावार्थ :- उगु प्रथमध्यान उत्पन्न जुइ धुंका लिपा उगु प्रथमध्यानयात् हे आवर्जन वशीभाव वा प्रथमध्यानया न्यागू अंगत मध्यय् छगू छगू आरम्मणय उत्पन्न

जुड्गु आवर्जनया अनन्तरय् प्याको न्याकोगु जवन निको स्वकोगु भवाङ्ग स्वया च्वय् मवंसे त नं तं ध्यान अंगयात बिचाः यायेगु समर्थ दुगु धयागु ध्यान अंगयात बिचाः यायेगु समर्थ दुम्ह योगी पुद्गलया सामर्थ्य; समापघन वशीभाव अथवा समाधि च्वनेगु इच्छा दुम्हसिया भाव धयागु चित्तया अनन्तरय् निको स्वकोगु भवाङ्ग स्वया च्वय् मवंसे उत्पन्न जुड्गु आवर्जनया अनन्तरय् समाधि च्वने फइ धयागु ध्यानयात भाविता याये फुम्ह योगी पुद्गलया सामर्थ्य; अधिष्ठान वशीभाव अथवा तापुतिं लःया धार दुगु खुसिया लःधाःयात काटे याःथें भवाङ्गया धाःयात काटेयाना निश्रय याना तये धुंगु समयय् तकं ध्यानयात तये फइगुया भाव धयागु भवङ्ग अवतरणं ध्यानयात रक्षा याये योग्यगु अधिष्ठान याये फुम्ह योगी पुद्गलया सामर्थ्य अथवा निर्णय याये धुंगु समयं च्वय् वंके मब्यूसे ध्यानयात तयेगुली समर्थ दुगु अधिष्ठान याये फुम्ह पुद्गलया सामर्थ्य; व्युत्थान वशीभाव, निर्णय याना तयेधुंगु समययात पुलावंके मब्यूसे ध्यानं दनेगुली समर्थ दुम्हसिया भाव धयागु ध्यानं दनेफुम्ह योगी पुद्गलया सामर्थ्य अथवा निर्णय याना तयेधुंगु समयया दुने मदंसे निर्णय याना तयेधुंगु समयया अनुसारं हे ध्यानं दनेगुली समर्थ दुगु भाव धयागु ध्यानं दने फुम्ह योगी पुद्गलया सामर्थ्य व प्रत्यवेक्षण वशीभाव अथवा प्रथम ध्यानया न्यागू अंगत मध्यय् छगू छगू आरम्भणय् उत्पन्न जुड्गु आवर्जनया अनन्तरय् प्यको न्याकोगु जवन निको स्वकोगु भवाङ्ग स्वया च्वय् मवंसे त नं तं ध्यान अङ्गयात बिचाः याङ्गु मनोद्वारावर्जनया अनन्तरय् जवन चित्तं ध्यान अङ्गयात बिचाः याये फुम्ह योगी पुद्गलया सामर्थ्य; थुकथं थुपिं न्यागू वशीभावं वशीभूत याना वितर्कादि स्थूलगु ध्यान अङ्गयात हटे यायेया निमित्तं व बिचारादि सूक्ष्मगु ध्यान अङ्ग उत्पन्न यायेया नितिं बार बार पथवी पथवी आदि रूपं भाविता यायेगु परिकर्म याङ्गु योगी पुद्गलयात क्रमशः द्वितीयध्यानादि अथवा द्वितीय, तृतीय, चतुर्थ, पञ्चमध्यानत योग्यता अनुसारं अर्पणाया हिसाबं उत्पन्न जुड्गु जुया च्वन ।

व्याख्या :- ततो परं ----- वसिभूतं क्त्वा - प्रथमध्यान प्राप्त जुड् धुंका द्वितीय ध्यान प्राप्त यायेगु इच्छा जूम्ह जूगुलिं थःत प्राप्त जूगु प्रथमध्यानयात न्यागू वसिभावद्वारा शक्ति प्रभाव दय्केत बार बार प्रवेश जुड्माः । प्रभाव शक्ति (सामर्थ्य) यात पालिं 'वसिता' धका नं वसिभाव धका नं धाड् । वसिभाव न्यागू थथे खः -

आवज्जनवसिता - 'आवज्जने वसिता आवज्जनवसिता' ध्यानाङ्गया आवर्जन याय्गु समर्थम्ह पुद्गलया भाव हे आवज्जवसिता खः । प्रथम ध्यानया समावर्जन याना उगु ध्यानं

दनेबले ध्याने दइगु वितर्क ध्यानाइया आवर्जन यायेत भवङ्गचलन, भवङ्गोपच्छेद जुइ धुनेसाथं वितर्कया आवर्जन याइगु मनोद्वारावर्जन उत्पन्न जुइ । अनं लिपा प्रत्यवेक्षण जवन नं (७ को तक मज्जेसे) ४-५ को तक जक जवन जुइ । अनं लिपा विचारया आवर्जन यायेत भवङ्गचलन भवङ्गोपच्छेद उत्पन्न जुइ धुंका मनोद्वारावर्जन हानं उत्पन्न जुइ । अनं लिपा प्रत्यवेक्षण जवन जुया पूर्वोक्त नियम अनुसारं प्रीति, सुख व एकाग्रताया आवर्जन याइगु वीथिया क्रम उत्पन्न जुइ । धुकथं आवर्जन याइबले ध्यानाइया अलग अलग आवर्जन याइगु वीथिया विचय् तःकोतक भवङ्ग जुइ मखु । आवश्यकगु भवङ्गचलन व भवङ्गोपच्छेद हे जक जुइ । ध्यानाइया याकन याकनं आवर्जन यायेगु शक्तियात "आवर्जनवसिता" धाइ ।

भगवान्बुद्ध-आदिपिंसं ऋद्धि बल (यमक प्रातिहार्य) प्रदर्शन क्यनीबले ध्यहे (आवर्जन वसिभाव) नियम हे प्रयोग यानाविज्याइ ।

उलि याकनं याकनं मज्जेसे यदि वीथिया विचय् छुं भवङ्ग उत्पन्न हे जूसां तभि निरन्तर क्रमशः आवर्जन याये फत धाःसा उकीयात नं 'आवर्जन वशीभाव' हे धाइ ।

संक्षिप्त तस्कं चलाखं आवर्जन यायेगुली समर्थ दुगु मनोद्वारावर्जनया शक्तियात हे 'आवर्जनवशीभाव' धका धाइ ।

समापज्जनवसिता - "समापज्जने वसिता, समावपज्जनवसिता" ध्यानया समावर्जन यायेगुली समर्थम्ह पुद्गलया भावयात "समापज्जनवसिता" धाइ । ध्यान प्राप्त याना विहार यायेगुली इच्छा जुइ धुने साथं यक्व भवङ्ग जुइके मब्बूसे भवङ्गचलन, भवङ्गोपच्छेद, मनोद्वारावर्जन, परिकर्म, उपचार, अनुलोम व गोत्रभू उत्पन्न याना इच्छानुसार ध्यान चित्त उत्पन्न यायेगु सामर्थ्ययात 'समापज्जनवसिता' धाई ।

ध्व वसिता नं यमकप्रातिहार्य-आदि ऋद्धिबल क्यनीबले समावर्जन यायेगु समर्थदुम्ह महापुरुषया शक्ति खः ।

याकनं मज्जेसे विचय् छुं भवङ्ग उत्पन्न जूसां नं 'समापज्जनवसिता' हे धाइ ।

अधिद्वानवसिता - 'भवङ्गं अभिभुय्य भानं ठपनं अधिद्वानं' भवङ्ग यात क्वत्यला, त्याका वा मदय्का ध्यानसन्ततिया प्रतिष्ठापनयात हे 'अधिद्वानं' धाइ । 'अधिद्वाने वसिता, अधिद्वानवसिता' ध्व अधिष्ठाणय् वसिभाव दइगुयात हे 'अधिद्वानवसिता' धका धाइ । ध्यानचित्त मद्दिक उत्पन्न जुइगुयात 'ध्यान समापत्ति' धाइ । ध्यान सन्ततियात विच्छेद याना भवङ्गचित्तया उत्पत्तियात "व्युत्थानकाल" धका धाइ । यदि साधक छगू क्षणजक समावर्जन यायेमास्ते वःसा उगु क्षणय् भवङ्गपात मजुइकेया निमित्तं भवङ्गपात क्वत्यला; यदि ताउतक समावर्जन यायेमास्ते वःसा समावर्जया निमित्तं इच्छा दत्तले भवङ्गसन्ततियात निवारण याना ध्यानसन्तत्ति स्थापित यायेगु समर्थ शक्ति विशेष हे 'अधिद्वानवसिता' खः ।

बुद्धानवसिता - 'बुद्धाने वसिता बुद्धानवसिता' नियमित समय अनुसार ध्यानं दनेगु समर्थम्ह पुदलया भावयात 'बुद्धानवसिता' धाइ । योगी चाहे छगू हे जक क्षण जुइमा, चाहे फिगू क्षण अर्थात् गुबेत तक मन दु उबेत तक समापत्ती च्वनाः दनेगु समर्थ दइ । उगु निर्णय याना तयागु ई स्वयां न्हापालाक नं मखु लिपालाक नं मखु । थ्याक्क ईलय् दनेगु सामर्थ्यात 'बुद्धानवसिता' धका धाइ ।

अधिद्वानवसिता व बुद्धानवसिताय भेद - छूवाःगु लःधाः दुगु खुसीया धाःयात काटेयायेगु सामर्थ्यगु दु ताथें भवङ्गया वेगयात काटेयाना निश्चित ई तक ध्यान सन्तत्ति स्थापित यायेगु सामर्थ्य अथवा भवङ्गपात जुइगुलिं रक्षा यायेगु योग्यता हे 'अधिद्वानवसिता' खः ।

निश्चित समय पुलाःमवंसे ध्यानं दनेगु सामर्थ्य हे बुद्धानवसिता खः ।

अथवा - ध्यान सन्ततियात निश्चित ई पुलाः मवंक उलि हे ई तक प्रतिष्ठापन यायेगु सामर्थ्यात 'अधिष्ठाणवसिता' धाइ । अले निश्चित ईया दथुइ ध्यानं दंके मब्युसे पूरा ई तक्क च्वना दनेगु सामर्थ्यात 'बुद्धानवसिता' धाइ ।

पच्चवेक्खणवसिता - 'पच्चवेक्खणे वसिता, पच्चवेक्खणवसिता, ध्यानङ्गया प्रत्यवेक्षणा यायेगुली वसिभाव दइगुयात 'पच्चवेक्खाणवसिता' धाइ । अर्थात् ध्यानङ्गया आवर्जन याइगु प्रत्यवेक्षण जवनया सामर्थ्यात 'पच्चवेक्खणवसिता' धाइ । ध्यानङ्गया

आवर्जन याइगु वीथिया विचय् यक्व भवइ उत्पन्न जुइके मब्यूसे हानं हानं समावर्जन यायेगु समर्थ, शक्ति हे 'पच्चवेक्खणवसिता' खः । उकिं आवर्जन वसिभाव सिद्ध जुलकि पच्चवेक्खणवसिता नं सिद्ध जुइ ।

मनोद्वारावर्जनया शक्तियात आवर्जनवशीभाव तथा प्रत्यवेक्षणजवनया शक्तियात पच्चवेक्खणवसिभाव धाइ ।

वितक्कदिकमोलारिकइ ..... पदहतो - थथे प्रथमध्यान शक्ति बल्लाकेत प्रबन्ध यानालि प्रथम ध्यानं युक्तगु ध्यान अइ न्यागु मध्यय् वितर्क कोरागु जुयाच्वन । वितर्क बढय् जुल धाय् काम गुणपाखे नं वितर्क वनी धइगु भय कयाः कामछन्द नीवरण शत्रुनाप लिक्क लानाच्वंगु जुयाच्वन । उकिं वितर्क मदुगु अइ बांला । थथे दोष मालाः वितर्क दुहाँवय् मलावं हटय् यायेत नं प्रथम ध्यान प्राप्त जुइबले सिकनं शूक्ष्मगु "विचार, प्रीति, सुख, एकग्गता" ध्यान अइ उत्पन्न जुइकेत नं न्हापा लुयावःगु पटिभाग निमित्तयात नं स्वाकंतुं भावना याना यकेवं द्वितिय ध्यान नामक "अप्पनाभावना" उत्पन्न जुइगु जुयाच्वन ।

न्हापा हे वितर्कयात घृणा चाय्का भावना याना वय् धुंकूगु कारणं द्वितीय ध्यान उत्पन्न जूगु वखतय् वितर्क रहित जुया ध्यान अइ प्यंगूलिं जक युक्त जुयाच्वनी । भावना वितर्क प्रति अनुराग मदुगुलिं याना वितर्क नं दुहाँ वये मफुगु जुयाच्वन । तृतीय ध्यान आदि थाहाँ वनीगुली नं थुगु रूपं हे जुल ।

वितक्कादिकं - 'वितक्कादिकं'लय् आदि शब्द विचार, प्रीति सुखयात कायेगु । "तृतीय ध्यान प्राप्त यायेगु इच्छा याइम्हसिके विचारयात वर्जित यायेगु चतुर्थ ध्यान प्राप्त याइम्हसिके प्रीति वर्जित यायेगु पञ्चम ध्यान प्राप्त याइम्हसिके सुख वर्जित यायेगु कुत यायेमाः" ।

विचारादिलय् आदि शब्द प्रीति, सुख, एकग्गतायात कायेगु । क्वय् क्वय्यागु ध्यानय् दुगु चित्त दुगु चित्त चेतसिक स्वया नं च्वय् च्वय्यागु ध्यानय् दुगु चित्त चेतसिक भन भन शुक्ष्म जुया वनीगु जुयाच्वन । थथे शुक्ष्मगु ध्यान अइ वृद्धि यायेया निमित्तं उद्योग अभ्यास यायेमाः ।

निगमन

पालि :- इच्चेवं पयवीकसिणादीसु द्वावीसति कम्मद्वानेसु पटिभागनिमित्तमुपलब्धति ।

भावार्थ :- थुकथं कना वयागु नय अनुसारं पृथ्वी कसिणादि अथवा कसिण प्रज्ञप्ति भिगू, अशुभप्रज्ञप्ति भिगू, सँ आदि कायसमूहप्रज्ञप्ति, श्वास प्रश्वासप्रज्ञप्ति धयागु नीनिगू कर्म स्थानय् प्रतिभाग निमित्त उपलब्ध जू ।

व्याख्या :- “इच्चेवं ..... पटिभागनिमित्तमुपलब्धति” धइगुलिं “आदिकम्मिक्खसहि” आदि विस्तर खँयात संक्षिप्त याना क्यंगु निगमन खँ जुल । ‘द्वावीसति’ धइगु कसिण १० गू, अशुभ १० गू, कोट्टास १ गू व आनापान १ गू जुल ।

अर्पणाय् थ्यंकेफुगु बाकिगु कर्मस्थान

पालि :- अवसेसेसु पन अप्पमञ्जा सत्तपञ्चत्तियं पवत्तन्ति ।

भावार्थ :- विशेष खँ कने । कनावयागु नीनिगू कर्मस्थानं त्यं दुगु भिंच्यागू कर्मस्थानत मध्यय् अप्रमाण्य सुखित व दुःखित सत्त्व प्रज्ञप्ती उत्पन्न जुइगु जुयाच्चन ।

व्याख्या :- अर्पणाय् थ्यंके फुगु कर्मस्थान ३० गू मध्यय् प्रतिभाग निमित्त प्राप्त याये फुगु कर्मस्थान २२ गू कने धुन । उकिं आ: ‘अवसेसेसु’ शब्दं अर्पणा प्राप्त यायेगु समर्थ दुगु बाँकी दनिगु अप्पमञ्जा ४ गू व आरूप ४ गू = ८ गूयात कर्मस्थान कायेमा:गु जुल । बुद्धानुस्सति - आदि अलग्ग हे वर्णन जुइ तिनी ।

अरूपध्यानया उत्पत्ति

पालि :- आकासवज्जितकसिणोसु पन यं किञ्चि कसिणं उग्घाटेट्वा लद्धमाकासं अनन्तवसेन परिकम्मं करोन्तस्स पठमारूपमप्येति ।

भावार्थ :- रूप आरम्भणं लिपा अरूप आरम्भणयात कने । अथवा रूपध्यान प्राप्त जुइगुयां लिपा अरूपध्यान प्राप्त जुइगुयात कने । आकाश कसिणं अलग्गु गुंगू कसिणत मध्यय् छुं छगू कसिणयात चीका (उला) प्राप्त जूगु अन्त मदुगु आकाश

प्रज्ञप्तियात अन्त मद्गु कथं “अनन्तं आकासं, अनन्तं आकासं” धका बार बार भाविता यायेगु परिकर्म याइम्ह योगी पुद्गलयात प्रथम अरूपध्यान अर्पणाया हिसावं उत्पन्न जुइगु जुयाच्वन च्वन ।

व्याख्या :- रूपावचर पञ्चमध्यान प्राप्त ज्वी धुंका आकासानाञ्चायतन (पठमारूप) ध्यानय् थहाँ वनेगु इच्छा दुम्ह योगिं रूपपञ्चमध्यानयात नं कोरागु दोष दुगु खंका आरूप्यविज्ञान शान्तगु सम्भेजुया आकाश कसिण छगू बाहेक मेगु ९ गू मध्यय् छगू कसिणमण्डल विस्तृत जुइक फिजय् यायेमाः । थुकथं यातकि चित्तय् तःधंक प्रतिभागनिमित्त कसिणमण्डल लुया वइ ।

अनंलि थये लुयावःगु कसिण मण्डल आलम्बन मयासे कसिणमण्डल व्याप्त जूथाय् तक धासय् आकास प्रज्ञप्तियात आरम्भण याना ‘आकासो अनन्तो, आकासो अनन्तो’ धका म्हुतुं धयाः जूसां, चित्तं लक्ष याना जूसां भाविता यायेगु । थुकथं आकाश प्रज्ञप्ति चित्त मने तय्गु वा भाविता यायेगुयात “परिकम्म” धका धाइ । थुकथं हाकनं हाकनं परिकर्म भावना यातकि तोपुया तःगु घलय् पुसा लिकाल धाःसा दुने खालिगु प्वाःजक खने दइ थें, भावनाया बलं विस्तृत प्रतिभागनिमित्त कसिणमण्डल हटे जुलकि उकिं व्याप्तगु धासय् अनन्त आकाश लुयावइ । थुकथं व्याप्त जुयाच्वंगु कसिण मण्डल मनसिकार मयायेगुयात ‘कसिणं उग्घाटेत्वा’ अर्थात् कसिण उद्घाटन याना धाःगु खः ।

पठमारूपमाप्पेति - मूल कसिणमण्डल मनसिकार मयासे चित्ते लुयावःगु आकाशप्रज्ञप्ति आलम्बन याना परिकर्म भावनां ‘आकासो अनन्तो, आकासो अनन्तो’ - धका भावना यायां रूप पञ्चमध्यानय् अनुरक्त जुइगु निकन्तिक तृष्णां विमुक्त जुइ । अले उपचार भावना प्राप्त ज्वी । वयां च्वय् तनं तं थहाँ वना आकास प्रज्ञप्ति भावना यायेवं पठमारूपविज्ञाण नां जुयाच्वंगु आकासानञ्चायतनं ध्यान अर्पणाया उत्पत्ति जुइ ।

सूचना - आकासो अनन्तो । आकासो=आकास प्रज्ञप्ति+अनन्तो ‘उत्पत्ति’ ‘भङ्ग’ रूपं अन्त मद्गु धका अर्थ बीगु । थन “आकासं परिकम्मं करोन्तस्स” यात प्रमाण बिया पठमारूपविज्ञाणं आकासप्रज्ञप्तियात आरम्भण याइगु धका सीकि ।

पालि :- तमेव पठमारूपविज्ञाणं अनन्तवसेन परिकम्मं करोन्तस्स इतिरारूपमप्पेति ।

भावार्थ - उगु प्रथम अरूप विज्ञानयात हे अन्त मदुगु कथं “अनन्तं विञ्जाणं, अनन्तं विञ्जाणं” धका बार बार भाविता यायेगु परिकर्म याइम्ह योगी पुद्गलयात द्वितीय अरूपध्यान अर्पणाया हिसावं उत्पन्न जुइगु जुयाच्वन ।

व्याख्या:- दुतिय आरूप (विञ्जाणञ्चायतन) ध्यान प्राप्त यायेगु इच्छा अभिलाषा दुम्ह योगि न्हापा कनावयागु पठमारूपविञ्जाण (आकासानञ्चायतन) ध्यानयात आरम्भण याना “विञ्जाणं अनन्तं, विञ्जाणं अनन्तं” धका परिकम्म यायेगु [विञ्जाण=पठमारूप विञ्जाण + अनन्तं=अनन्त जुयाच्वन धका अर्थ बीगु । यन “पठमारूप विञ्जाणं..... परिकम्म करोन्तस्स” यात प्रमाण बिया दुतियारूप विञ्जाणं, पठमारूपविञ्जाणयात आरम्भण याःगुयात सीकि ।]

थुकथं ‘विञ्जाण अनन्तं, विञ्जाणं अनन्तं’ धका हानं हानं भावना यायां उगु आरम्भणय् दृढ जुलकि पठमारूप विञ्जाणय् आशक्ति जुयाच्वंगु निकन्तिक तृष्णां विमुक्त जुलकि ‘उपचार’ भावना प्राप्त जुइ । अनं लिपा क्वातुक भावना यायां ‘दुतियारूप विञ्जाण’ नां जुयाच्वंगु विञ्जाणञ्चायतन ध्यान अर्पणा उत्पन्न जुइ ।

पालि :- तमेव पठमारूपविञ्जाणाभावं पन नत्थि किञ्चीति परिकम्मं करोन्तस्स ततियारूपमप्पेति ।

भावार्थ :- द्वितीय अरूपध्यानं लिपा तृतीय अरूपध्यानयात कने । उगु प्रथम अरूपविज्ञानया अभाव धयागु नास्ति किञ्चि धका भाविता यायेगु परिकर्म याइम्ह योगी पुद्गलयात तृतीय अरूपध्यान अर्पणाया हिसावं उत्पन्न जुइगु जुयाच्वन ।

व्याख्या :- तृतीय आरूप (आकिञ्चञ्जायतन) ध्यान प्राप्त यायेगु इच्छा जूम्हं दुतियारूप ध्यानय् दोष खंका पठमारूपविञ्जाणया (आलम्बन मयासे उकीयात नं अतिक्रम याना) अभाव (नत्थि भाव प्रज्ञप्तियात) आरम्भण याना “नत्थि किञ्चि, नत्थि किञ्चि” धका भावना यायेगु ।

सूचना - (किञ्चि = भतीचाहे + नत्थि = मदु) अभाव व “नत्थिभाव” शब्द मात्र फरक खः । अभाव = मदुगु + नत्थिभाव = मदुगु भाव धका अर्थ समान जुयाच्वन । ‘इत्थीभाव’ यात ‘स्त्री भाव’ धाय्थेतुं ‘नत्थिभाव’ यातनं मदुगु भाव धका धाइगु

जुयाच्चन । मद्दु धङ्गु परमार्थं मखु । प्रज्ञप्ति हे जुया च्वंगुलिं “नत्थि भाव प्रज्ञप्ति” धका धयातः गु जुया च्वन । धन “पठमारुपविञ्जाणभावं परिक्कम्मं करोन्तस्स” यात कयाः ततियारुप विञ्जाणं नत्थि भाव प्रज्ञप्तियात आरम्मण याः गुयात सीकि ।

पालि :- ततियारुपं सन्तमेतं पणीतमेतन्ति परिकम्मं करोन्तस्स चतुत्थारुपमप्येति ।

भावार्थ :- तृतीय अरूपविज्ञानयात ध्व तृतीय अरूपविज्ञान शान्त जू, ध्व तृतीय अरूप विज्ञान प्रणीत जू धका थुकथं भाविता याइम्ह योगी पुद्दलायात चतुर्थ अरूपध्यान अर्पणाया हिसाबं उत्पन्न जुइगु जुयाच्चन ।

व्याख्या :- चतुत्थारुप (नेवसञ्जानासञ्जायतन) ध्यान प्राप्त यायेगु इच्छा जूम्हं ‘आकिञ्चञ्जायतन’ (ततियारुप विञ्जायायात आरम्मण याना) ध्यान याना चतुर्थ ध्यान थें शान्त मजू, संञ्जा धङ्गु धाः, पो, कं, रोग, थें जुयाच्चन, नेवसञ्जानासञ्जायतन समापत्ति उत्तम जू - धका आकिञ्चयतन ध्यानय् दोष खंका नेवसञ्जानासञ्जायतन उत्तम व प्रणीत धका मती तयाः नास्तिभावप्रज्ञप्ति आलम्बन मयासे तृतीय आरुप ध्यान आलम्बन याना “सन्तमेतं, पणीतमेतं” धका परिक्कम्म याय्माः गु जुयाच्चन । (धन “ततियारुपं परिक्कम्मं करोन्तस्स” यात कयाः चतुत्थारुपं विञ्जाणं ततियारुप विञ्जाणयात आरम्मण याः गुयात सीकि ।)

Dhamma.Digital

थुकथं भावना यायां अकिञ्चञ्जायतनय् अनुरक्तगु निकन्तिक तृष्णां विमुक्त जुइ । अले उपचार भावना प्राप्त जुइ । अनं हानं क्वातुक भावना याना यंकेवं चतुत्थारुप विञ्जाण नां जुयाच्चंगु नेवसञ्जानासञ्जायतन ध्यान - अर्पणा उत्पन्न जुइ ।

अर्पणा ध्यान तक्क थ्यंके फुगु कम्मट्ठान ३० गू क्वचाल ।

अर्पणापाखे वने मफुगु कर्मस्थान

पालि :- अवसेसेसु च वससु कम्मट्ठानेसु बुद्धागुणाविकमारम्मणमारब्भ परिकम्मं क्त्वा तस्मिं निमित्ते साधुकमुग्गहिते तत्थेव परिकम्मञ्च समाधियति उपचारो च सम्पज्जति ।

भावार्थ :- कना वये धुंगु स्वीगू कर्मस्थानं ल्यं दुगु बुद्ध, धर्म, संघ, शील, त्याग, देवता, उपशम, मरणानुस्मृति, संज्ञा, व्यवस्थान धयागु भिगू कर्मस्थानय् नं बुद्धगुणादि आरम्मणयात आरम्मण याना सो भगवा इतिपि अरहं, सो भगवा इतिपि सम्मासम्बुद्धो आदि धका भाविता यायेगु परिकर्म याना उगु बुद्धगुणादि आरम्मणयात बांलाक सयेका काये धुनेवं उगु बुद्धगुणादिलय् हे “सो भगवा इतिपि सम्मासम्बुद्धो” आदि धका बार बार भाविता यायेगु परिकर्म नं समाधिष्ठ जुइगु उपचार नं सम्पन्न जुइगु जुयाच्चन ।

व्याख्या :- अप्पना भावना तक्क थ्यंके मफुगु (“बुद्धानुस्सति आदीसु अट्टसु सञ्जावत्थानेसु” वारय्) वाकि दनिगु कर्मस्थान भिगूया भावना व निमित्तयात क्यंणु खं जुल । बुद्धानुस्सति कर्मस्थान भावना यायेगु इच्छा जूम्हं ‘अरहं’ गुणयात भावना यायेगु इच्छा जुल धाःसा ‘अरहं’ गुणयात आरम्मणयाना “इतिपि सो भगवा अरहं” धका परि कम्म यायेगु । अरहं गुण परिकम्म निमित्त जुल । भाविता यायेगु परिकम्म भावना जुल “सम्मासम्बुद्ध” गुण भाविता यायेगु इच्छा जुल धाःसा “सम्मासम्बुद्ध” गुणयात आरम्मण याना “इतिपि सो भगवा सम्मासम्बुद्धो” आदि रूपं भावना यायेगु वाकि दनिगु गुणय् नं थुगु हे रूपं धका सीकि ।

“तस्मिं निमित्ते ..... परिकम्मञ्च समाधियति” - उगु गुणारम्मणयात बांलाक ग्रहणयाये फत धाय्व (उग्गह निमित्त लुयावयेव) न्हापायागु परिकम्म भावना स्थिर जुयाच्चनीगु जुल ।

“उपचारो च सम्पज्जति” - वयासिकं समाधि वल्लाना वय्व नीवरण क्लेश हटय् जुया उपचार भावना स्तरय् थाँहा वनीगु जुल । (‘बुद्ध गुणादिकं’ लय् ‘आदि’ शब्दं धर्म गुण आदि वाकि दनिगु कर्मस्थान गुंगूयात कायेगु ।

अभिज्ञाया उत्पत्ति

पालि :- अभिञ्जावसेन पवत्तमानं पन रूपावचरपञ्चमज्झानं अभिञ्जापादक पञ्चमज्झाना वुट्टहित्वा अधिद्वेय्यादिकमावज्जेत्वा परिकम्मं करोन्तस्स रूपादीसु आरम्मणेसु यथारहमप्येति ।

भाषार्थ :- विशेष खँकने । अभिज्ञाया हिसाबं उत्पन्न जुइगु रूपावचर पञ्चमध्यान अभिज्ञाया मूल जुयाच्चवंगु रूपावचर पञ्चमध्यानं दना अधिष्ठान यायेगु आदियात वा अधिष्ठान यायेगु, श्रृष्टि यायेगु, सलंसः दलंद्र बाल्य रूप आदियात बिचाः याना “सतं होमि, सहस्सं होमि” आदि धका बार बार भाविता यायेगु परिकर्म याइम्ह योगी पुद्गलयात रूपारम्भणादी अथवा रूप, शब्द, गन्ध, रस, स्पर्श, धर्मारम्भण धयागु आरम्भण्य योग्यता अनुसारं अर्पणाया हिसाबं उत्पन्न जुइगु जुयाच्चन ।

व्याख्या :- (अभि+ज्ञा=अभिज्ञा । अभि-विशेष रूपं+ज्ञा=सीकेगु । विशेष प्रकारं दुगेक स्यूगु रूपावचार पञ्चम ध्यान नाप युक्तगु ज्ञानयात “अभिज्ञा” ज्ञान नाप युक्तगु पञ्चमध्यान चित्तयात नं सहचरण जुइगु नियम अनुसारं “अभिज्ञा” धाय् फइगु जुयाच्चन ।

‘अभिज्ञावसेन ---- पञ्चमज्झानं’ - अभि विलेसतो जानातीति अभिज्ञा अर्थात् समाधि प्रबल जूगुया कारणं शक्ति प्रबल जुइगुलिं विशेषरूपं सीके फइगु रूपावचर पञ्चमध्यानं युक्तगु ज्ञान हे अभिज्ञा खः । अभिज्ञा शब्दय् अभि शब्द विशेष अर्थय् खः । गुम्ह पुद्गलं पारमितात पूरा याना तःगु मदुनि, उम्हेसिनं अभिज्ञा प्राप्त याय्या निमित्तं दकसिवे न्हापां पृथ्वीकसिणया आलम्बन याना अथेहे आप्-कसिण आदि आलम्बन याना तःको मद्धि ध्यान समावर्जन याय्याः । थुगु प्रकारं प्यंगू अधिपति धर्म न्त्यज्याका फुक्क ९ गू ध्यानय् व १० गू कसिणय् वशिता प्राप्त मजूतले भावना यायेमाः । थुकथं याःसा जक अभिज्ञा प्राप्त याये फइ । गुम्ह पुद्गलं पारमितात पूर्ण याना तये धुंकल, उम्हेसिनं च्वे कना थें ध्यान मयासा नं मार्ग जक प्राप्त यायेमात्रं अभिज्ञा प्राप्त याये फइ ।

अभिज्ञापावक --- मावज्जेत्वा - च्वय् कनावयागु विधि अनुसार वित्तयात वशीभूत याना अथवा चित्तयात दमनयाना अभिज्ञा प्राप्तयायेया निमित्तं दकसिवे न्हापां अभिज्ञाया पादक ध्यान जुयाच्चवंगु पञ्चमध्यान समावर्जन यायेमाः उगु ध्यानं दनेसाथं अभिज्ञालिसे सम्बन्ध दुगु (अधिष्ठान याये योग्यगु) आलम्बन मध्ये छुं छगू आलम्बन लक्ष याना ‘सतं होमि, सहस्सं होमि’ -इत्यादिद्वारा परिकर्म यायेमाः । थुबले परिकर्म याइगु कामजवन मनोद्वारवीधि जुइ । थ्व परिकर्मवीधि अधिष्ठान याइगु वीधि जूगुलिं अधिष्ठानवीधि धका नं धाइ ।

‘अधिहातब्बं ति अधिद्वेष्यं’ अर्थात् गुगु आलम्बनय याना अधिष्ठान याइगु खः उक्कियात् ‘अधिष्ठेय’ धका धाइ । सच्छिम्ह जुयेमास्ते वःसा ‘सतंहोमि’, द्वल्लिम्ह जुयेमास्तेवःसा सहस्सं होमि - थुकथं परिकर्म यायेमाः । थुगु प्रकारं परिकर्म भावना यायां अधिष्ठान याःगु आलम्बनयात् ‘अधिष्ठेय्य’ धका धाइ । थन गुगु आलम्बनया वर्णन याःगु खः व विभिन्न ऋद्धित मध्यय् अधिष्ठान ऋद्धिया उद्देश्ययाना कनाःतःगु खः । ‘अधिद्वेष्यादिकं’ शब्दय् आदि शब्द मेमेगु ऋद्धिलिसे सम्बन्धगु आलम्बनयात् काय्माः ।

रूपाविसु ..... मप्पेति - प्रस्तुत ग्रन्थय् ध्व परिकर्मवीथि चले जुइ धुंका हानं पादकध्यान वीथि प्रतिपादन मयासे “सम्बद्ध रूपालम्बन आदि आलम्बन मध्यय् छुं छगू आलम्बन याना रूपावचर पञ्चमध्यान वीथि ‘अभिज्ञा नामं अर्पणा प्राप्त जुइ’ धका धयातल । अट्टकथालय् गनं पादक ध्यानवीथि प्रतिपादन यायेमाः, गनं याय्म्वाः धयातल । युक्तिसंगत जुइक विचायाना धायगु खःसा ध्व खं स्पष्ट जू कि अभिज्ञाय् बांलाक अभ्यास दुपिं पुद्गलपिनि निमित्तं पादक ध्यान वीथि उत्पन्न यानाच्चवनेगु आवश्यक मजू । उजापिं पुद्गलपिके परिकर्म वीथि उत्पन्न धुने साथं अभिज्ञा वीथि चले जुइ फु । तर गुम्हेसिके अभ्यास दइमखुनि उजाम्ह व्यक्तिया पादक ध्यान वीथियां ल्यू अभिज्ञा वीथि जुइमाः । अभिज्ञावीथि उत्पन्न जुइवं हे निर्मित रूप आदि काय नं प्रकट जुइ ।

अभिज्ञा ५ गू

पालि :- अभिञ्जा च नाम ----

इद्विविधं दिब्बसोतं, परचित्तविजानना ।

पुब्बे निवासानुस्सति दिब्बचक्खू’ति पञ्चधा ॥

अयमेत्थ गोचर भेदो ।

निट्ठितो च समथकम्महाननयो ।

भावार्थ :- स्वापुयात् कने । अभिज्ञा धयागु वा विशेष रूपं सीकेगु ज्ञान धयागु ऋद्धिविध अभिज्ञा अथवा नाना प्रकारयागु ऋद्धि चमत्कार क्यने फुगु ऋद्धिविध अभिज्ञा, दिव्यस्रोत अभिज्ञा अथवा देवतापिनिगु न्हय्पनं थें तापाकं वइगु सः तायेके फूगु दिव्यस्रोत अभिज्ञा, परचित्त विजानन अभिज्ञा अथवा मेपिनिगु चित्तयात् सीके फूगु अभिज्ञा, पूर्वे

निवासानुस्मृति अभिज्ञा अथवा न्हापा च्वने नंगु स्कन्ध क्रमयात बार बार लुमंकेगु स्मृतिलिसे मिलेजूगु अभिज्ञा, दिव्यचक्षु अभिज्ञा अथवा देवतापिनिगु मिखां थें तापाकंयागु रूपयात खंके फूगु दिव्यचक्षु अभिज्ञा धका थुकथं न्याता प्रकारं दया च्वन ।

थुगु शमथ कर्मस्थानय् ध्व कनावयागु गौचर भेद खः ।

शमथ कर्मस्थान नय क्वचाल ।

व्याख्या :- 'इद्धिविधं - इच्छतीति इद्धि, इद्धिया विधो यस्सा ति इद्धिविधं' गुगु सिद्ध जुइ, व हे ऋद्धि खः । विभिन्न प्रकारया ऋद्धिं सम्पन्न जुयाच्चंगु ज्ञानयात हे 'इद्धिविध' धाइ । ऋदि शब्दया प्रसङ्ग्य १० ता ऋद्धिया वर्णय यानातःगु दु । व थये खः - अधिष्ठानिद्धि, विकुब्बनिद्धि, मनोमयिद्धि, जाणविप्फरिद्धि, समाधिविप्फरिद्धि, अरियिद्धि, कम्मजिद्धि, पञ्जवतोइद्धि, विज्जामयिद्धि व तत्थ तत्थ सम्मापयोगपच्चया इद्धि ।

थुपिं १० ता ऋद्धित मध्यय् अधिष्ठानिद्धि, विकुब्बनिद्धि व मनोमयिद्धि - थुपिं स्वंगु ऋद्धिविध अभिज्ञाया प्रभेद खः । बाकि ७ ता ऋद्धित ध्व अभिज्ञालिसें छु सम्बन्ध मदु ।

अधिष्ठानिद्धि - 'बहुभावदिकस्स अधिष्ठानं यस्सा ति अधिष्ठाना च सा इद्धि चा ति अधिष्ठानिद्धि अर्थात् गुगु ऋद्धि बहुभाव (छम्ह जुया नं तःम्ह मछि जुइगु) आदि अधिष्ठान याय्गु हे 'अधिष्ठान ऋद्धि' जुयाच्च्वन । छम्ह जुयाः तःम्ह मछि जुइगु, हानं छम्ह जुइगु, खने दयेकः वयेगु । खने मदया वनेगु, पःखा पर्वत आदिया विचं मथीक हे आकाशं वने थें वनेगु । पृथ्वीलय् लखे थें लुकुंबीगु, ल्येहेंपुइगु, लखे नं जमीने थें वनेगु । पृथ्वीयात लः अथेहे लःयात पृथ्वी दयेकेगु । मुलपतिं ध्याना आकाशय् पंक्षी थें व्वयावनेगु, सूर्य व चन्द्रयात ल्हाःतं थीगु, ब्रह्मलोके ध्यंक शरीर सहित वनेगु आदि अधिष्ठानिद्धिया विभिन्न प्रकारत खः ।

विकुब्बनिद्धि - 'विविधं कुब्बनं यस्सा'ति विकुब्बना, विकुब्बना च सा इद्धि चा ति विकुब्बनिद्धि' - गुगु ऋद्धिया बलं अनेक प्रकारया रूप धारण याइ । उगु ऋद्धियात "विकुब्बनिद्धि" धाइ । थःगु रूप व आकार तोता मेगु हे रूप व आकार धारण याय्गु - गथे कि - नाग, गरुड कुम्भण्ड, यक्ष, गन्धर्व, देवता, ब्रह्म, समुद्र, पर्वत, वन, मृग, किसि, सल इत्यादि रूप धारण यायेगु ।

परिकर्म भावना याइबले हे थःगु इच्छा अनुसार 'जि नाग जुइमाः, गरुड जुइमाः' इत्यादि धका परिकर्म भावना याइगु जुयाच्चन ।

मनोमयिद्धि - "मनसा निब्बत्ता, मनोमया, मनोमया च सा इद्धि चा'ति मनोमयिद्धि" चित्तं निर्वृत्त जुइगु ऋद्धियात "मनोमयिद्धि" धका धाइ । म्यान (तरवारया खोल) या दुने तरवार, सर्पया विखूया दुने सर्प थें थःगु स्कन्ध (शरीर) या दुने हे वर्ण, आकृतिया मेगु हे शरीर निर्माण याय्गु "मनोमयिद्धि" खः ।

पादक ध्यान समापत्ति याये धुंका "ध्व शरीर फुसुलु जुइमाः" इत्यादि आकारं परिकर्म ध्यान याना अभिज्ञाविधि उत्पन्न जुइवं शरीर फुसुलु जुइ । अनं लिपा पादक ध्यान आवर्जन याना "ध्व शरीरे दुने मेगु शरीर उत्पन्न जुइमा" धका परिकर्म भावना याना अभिज्ञाविधि उत्पन्न जुलकि थःगु शरीरय् उत्थें च्वंगु मेगु काय उत्पन्न जुइ । थुकथं परिकर्म व अभिज्ञाविधि सम्पन्न जुलकि थःत थःगु ऋद्धिया सिद्ध जुइ ।

'विकुब्बनिद्धि, धइगु थःगु शरीर त्वःता मेगु शरीर धारण याय्गु खः । ध्व 'मनोमयिद्धि' धइगु थःगु शरीर त्याग मयासे मेगु थें उत्थेंच्वंगु शरीर निर्माण यायेगु खः ।

थुपिं निगू ऋद्धिं ल्यं दुगु 'अधिद्धानिद्धि' खः ।

दिब्बसोतं :- 'विबि भवं दिब्बं, दिब्बं च तं सोतञ्जाति दिब्बसोतं, दिब्बसोतं विया'ति दिब्बसोतं, देव भूमी दइगु श्रोतयात 'दिब्बसोत' धाइ । व थें च्वंगु अभिज्ञा जूगुलिं उगु अभिज्ञायात 'दिब्बसोत' धाइ । देव ब्रह्मापिनि थःगु विशिष्ट कर्मया कारणं उत्पन्न जूगु श्रोत प्रसाद खै, पित्त, हि, वायु आदि विघ्नं रहित जुयाच्चंगु कारण अत्यन्त स्वच्छ जुयाच्चन । उकिं यक्व तापागु नं तःसकं चीसःगु शब्द नं तायेके फइगु जुयाच्चन । ध्व दिव्य श्रोत अभिज्ञा नं विशिष्टगु समाधिं हे उत्पन्न जुइगुया कारणं थुकिं नं देव ब्रह्मापिनिगु न्हाय्पनं थें तापाक च्वंगु नं तःसकं मन्दगु शब्दं तायेके फइगु जुयाच्चन ।

परचित्तविजानना - 'परेसं चित्तं परचित्तं, परचित्तं विजानातीति परचित्तविजानना' मेपिनिगु चित्तयात सीके फुगु अभिज्ञायात 'परचित्तविजानना अभिञ्जा' धका धाइ । थुकियात हे 'चेतोपरियाभिञ्जा' धका नं धाइगु जुयाच्चन ।

पुब्बेनिवासानुस्सति - 'निवसीयिंस्'ति निवासा, पुब्बे निवासा पुब्बनिवासा, पुब्बनिवासानं अनुस्सति पुब्बनिवासानुस्सति' न्हापाया अनेक भवय् गुगु गुगु योनी वा शरीरे निवास याना वःगु दयाच्चनी उकीयात हे 'पुब्बेनिवास' धका धाइ । उकीयात लुमंकेगुयात हे 'पुब्बेनिवासानुस्सति' धका धाइ । अर्थात् 'निवास' शब्द थःगु निवास भूमि नं हानं न्हापा न्हापाया जन्मे थःगु चित्तं आलम्बन याःगु थःगु स्कन्ध, मेपिनिगु स्कन्ध, उगु स्कन्ध लिसे स्वापू दुगु अनेक प्रकाया गोत्र, निर्वाण प्राप्त जूपिं थःमं म्हस्यूपिं ब्यक्तिपिनिगु निर्वाण - आदि फुक्कं, चित्तं निवास याना वये नंगु जूगुलिं अथवा प्रत्यक्ष आलम्बन यानावये धुंगुलिं ग्रहण जुइगु जुयाच्चन । थ्व हे कारणं पूर्व निवास नं निता प्रकारं कनातल, थुपिं खः - आलम्बन निवास व अज्झवुत्थ निवास । थुपिं निगु मध्यय् आलम्बन याःगु परस्कन्ध - आदि 'आलम्बननिवास' व वास याना वयागु थःगु स्कन्धयात 'अज्झवुत्थनिवास' धका धाइ । थुपिं फुक्क लुमंकीगु, स्मृति चेतसिकं सम्प्रयुक्तगु ज्ञान 'पुब्बेनिवासानुस्सति' अभिज्ञा खः ।

दिब्बचक्खु - देवता व ब्रह्मपिनि थःगु विशिष्ट कर्म उत्पन्न जूगु चक्षु प्रसाद खः । खै, पित्त, हि, वायु आदि विघ्नं रहित जूगुया कारणं अत्यन्त स्वच्छ जुयाच्चनी । उकिं तस्कं तापागु शुक्ष्मगु रूप नं खंके फइगु जुयाच्चन । थ्व दिव्य चक्षु नां जुयाच्चंगु अभिज्ञा नं विशिष्ट समाधिया बलं उत्पन्न जुइ । उकीया कारणं देवता व ब्रह्मापिनिगु चक्षुप्रसाद थें अतिकं तापागु, अतिकं शुक्ष्मगु रूप नं परिज्ञान याये फइगु जुयाच्चन, थुलि तक कि पुद्गलपिनिगु च्युति प्रतिसन्धि तक नं खंके फइगु जुयाच्चन । उकिं थुकीयात 'च्युत्युत्पादज्ञान' धका नं धाइगु जुयाच्चन ।

अभिज्ञा ७ गू - अभिज्ञा ७ गू धका कायेगु बखतय् (च) दिब्ब चक्खु, (सो) दिब्बसोत, (इ) इद्धिविधि, (प) परचित्तविज्ञानन, (पु) पुब्बेनिवास, (य) यथाकम्मूपग = कर्म अनुसार उगु उगु भवय् जन्म जूपिं प्राणीपिन्त खंके फुगु ज्ञान (अ) अनागतंस = अनागते जन्म जुइगु कारण धर्मयात खंके फुगु - थुपिं न्हेगू जुल ।

अभिज्ञा न्यागू, खुगू - अभिज्ञा ५ गू कायबले (य) यथाकम्मूपग व (अ) अनागतंस थुपिं निगू अभिज्ञा दिब्बचक्खु लिसे रहित जुइ मखुगु कारणं दिब्बचक्खु अभिज्ञाय् हे दुध्याकेगु । अभिज्ञा ६ गू धायबले उगु ५ गूली आसवक्खय अभिज्ञा दुध्याकेगु (आश्रव धर्मयात फुके फुगु अरहत्तमार्ग ज्ञानयात "आसवक्खय अभिज्ञा" धका धाइ ।) च्वेयागु ५ गू लौकिक अभिज्ञा जुल । थुगु आसवक्खय लोक्तर अभिज्ञा जुल ।

यथाकम्मूपगाभिञ्जा - 'यथाकम्मं उपगच्छन्तीति यथाकम्मूपगा' कर्म अनुसार उगु उगु भवय् जन्म जूपिं प्राणीपिन्त 'यथाकम्मूपग' धका धाइ । उपिं सत्वपिनिगु पूर्व कर्मयात सीके फुगु ज्ञानयात 'यथाकम्मूपगाभिञ्जा' धका धाइ । दकसिबे न्हापां योगिं दिव्यचक्षुं उगु उगु भवय् थ्यंक वनीपिं सत्वपिं खंकी; अनं लिपा उकी हे पादक ध्यानया समावर्जन याना उगु ध्यानं दनिगु समयय् 'गुगु कर्मया कारणं थुगु भूमी उत्पन्न जुइ' - थुकथं विचार याइगु परिकर्मवीथि उत्पन्न जुइ । अनं लिपा पादक ध्यानया समावर्जन याना 'अभिज्ञावीथि' जुइवं उगु उगु भवय् जन्म जुइगुया कारण जुयाचवंगु कर्मया सम्यक् ज्ञान उत्पन्न जुइ ।

अनागतंसाभिञ्जा - सुं सत्वया अनागत भवया विषय सीकेफुगु ज्ञानयात 'अनागतंसाभिञ्जा' धाइ ।

तापाक्क च्वंम्ह पुद्दलयात दिव्य चक्षुं खंका अतीत भवय् व वर्तमान भवय् यानातःगु कर्मयात 'यथाकम्मूपग' ज्ञानं सीका 'थुगु कर्मया कारणं अनागत भवय् छु परिणाम जुइ' थुकथं परिकर्म वीथि उत्पन्न जुइ । अनं लिपा पादक ध्यान वीथि उत्पन्न जुया अभिज्ञावीथि उत्पन्न जुलकि सम्पूर्ण अनागतया विषय परिज्ञान जुइ ।

विभिन्न अभिज्ञाया कोष्ठ

अभिज्ञा	उकिया स्वरूप
५ गू अभिञ्जा	१) इद्धिविध, २) दिब्बसोत ३) परचित्तविजानना ४) पुब्बेनिवासानुस्सति ५) दिब्ब चक्खु ।
६ गू अभिञ्जा	१ इद्धिविध २) दिब्बसोत ३) परचित्तविजानन ४) पुब्बेनिवासानुस्सति ५) दिब्बचक्खु ६) आसवक्खय ।
७ गू अभिञ्जा	१ इद्धिविध २) दिब्बसोत ३) परचित्तविजानन ४) पुब्बेनिवासानुस्सति ५) दिब्बचक्खु ६) अनागतंस ७) यथाकम्मूपग ।

अभ्यास प्रश्न

- (१) द्वितीयध्यान प्राप्त यायेगु इच्छा दुम्हसिनं प्रथम ध्यानयात गुकथं याय्गु ?
- (२) 'वितक्कादिकं'ल्य् आदि शब्दं छुक्कियात काय्गु ?
- (३) 'विचारादि सुखुमङ्गुप्पत्तिया' - ल्य् आदि शब्दं छुक्कियात काय्गु ?
- (४) "इच्चेवं पथवीकसिणादिसु" - आदि वचनं छुक्कियात क्यंगु जुल ?
- (५) 'अवसेसेसु पन अप्पमञ्जा' - आदिल्य् 'अवसेसेसु' वार्य् गुगु कर्मस्थानयात काय्गु ?
- (६) आकासानञ्चायतन ध्यानयात भाविता याना यंकेगु बखतय् गुकथं परिकम्म याय्गु ? तरिका नं क्यं ।
- (७) "पठमारुप्पविञ्जाणं आकाशप्रज्ञप्तियात आरम्मण याइ" धका धयातःगुली गुगु पालियात प्रमाण बीगु ?
- (८) विञ्जाणञ्चायतनध्यानयात भाविता याना यंकेगु बखतय् गुकथं परिकम्म याय्गु ?
- (९) उगु ध्यानं आकासानञ्चायतन ध्यानयात आरम्मण याइ धका धयातःगुली गुगु पालियात प्रमाण बीगु ?
- (१०) ततियरुप्प ध्यानयात भाविता यायेगु बखतय् गुकथं परिकम्म याय्गु ?
- (११) उगु ध्यानं नत्थिभाव प्रज्ञप्तियात आरम्मण याइ धका धयातःगुली गुगु पालियात प्रमाण बीगु ?
- (१२) चतुत्थारुप्प ध्यानयात भाविता याना यंकेगु बखतय् गुकथं परिकम्म याय्गु ?
- (१३) उगु ध्यानं ततियारुप्पविञ्जाणयात आरम्मणयात आरम्मण याइ धका धयातःगुली गुगु पालियात प्रमाण बीगु ?
- (१४) अभिज्ञा ७ गू, ५ गू, ६ गू, छुट्य छुट्य याना क्यं ।

समथकम्मद्वान सम्बन्धी खँ क्वचाल ।

विपश्यना कर्मस्थान नय

विशुद्धि ७ गू

पालि :- विपस्सना कम्मद्वाने पन सीलविशुद्धि चित्त विसुद्धि दिट्ठिविसुद्धि कङ्गावितरणविसुद्धि मग्गामग्गजाणदस्सनविसुद्धि पटिपदाजाणदस्सनविसुद्धि जाणदस्सनविसुद्धि चे'ति सत्तविधेन विसुद्धिसङ्गहो ।

भावार्थ :- शमथ कर्मस्थानं लिपा विपश्यना कर्मस्थानयात कने । विपश्यना कर्मस्थानय शीलविशुद्धि अथवा चातुपारिशुद्धि शीलया परिशुद्धि; चित्तविशुद्धि अथवा उपचार समाधि व अर्पणा समाधि चित्तया परिशुद्धि; दृष्टिविशुद्धि अथवा लक्षण, रस, प्रत्युप्रस्थान व पदस्थानया हिंसावं नाम रूपयात मुंकीगु ज्ञानया परिशुद्धि, कांक्षावितरण विशुद्धि अथवा नाम रूपया कारणयात मुंका भिंखुगू संशययात पुला वने फुगु ज्ञानया परिशुद्धि; मार्गामार्ग ज्ञान दर्शन विशुद्धि अथवा विपश्यनायात बुलुकीगु कारण जुया च्वंगु बिघ्न बाधयात मुंकीगु कथं मार्ग खः मखु सीके फुगु ज्ञानया परिशुद्धि; प्रतिपदा ज्ञान दर्शन विशुद्धि अथवा उदय व्यय ज्ञानं निसें सत्यानुलोम ज्ञान ध्यंक गुंगू विपश्यना ज्ञान नां जुयाच्वंगु मार्ग धयागु ज्ञान दर्शन विशुद्धिया आचरण जुया च्वंगु ज्ञानदृष्टया परिशुद्धि व ज्ञान दर्शन विशुद्धि अथवा निर्वाणयात खंके फूगु मार्ग ज्ञानया परिशुद्धि धका थुकथं न्हेथी कथं विशुद्धि संग्रहयात सीके माःगु जुल ।

व्याख्या :- थुगु विपस्सना कम्मद्वानय् सीकेमाःगु खंत खः - विशुद्धि ७ गू लक्षण ३ गू अनुपस्सना ३ गू विपस्सना जाण १० गू विमोक्ख ३ गू व विमोक्खमुख ३ गू जम्मा थुपिं खुथीयात क्यनीगु जुल ।

विशुद्धि ७ गू - (वि=विशेष +सुद्धि = शुद्ध जुडगु) विशेषं शुद्धगु धर्मयात विसुद्धि धका धाइ । न्हेगूया स्वरूप पालि स्वया गिन्ति याना यंकि लिपा विस्तरं क्यनी तिनि ।

लक्षण यान ३ गू

पालि :- अनिच्चलक्खणं, दुक्खलक्खणं, अनत्तलक्खणचे'ति तीणि लक्खणानि ।

भावार्थ :- अनित्य लक्षण अथवा न्ह्याबलें मदइ कथं लुमंके माःगु वा न्ह्याबलें मदुगु लक्षण जुयाच्चंगु, दुःख लक्षण अथवा लुमंके माःगु दुःख अथवा दुःख लक्षण जुयाच्चंगु व अनात्म लक्षण अथवा आत्म मखुगु कथं लुमंके माःगु वा आत्म मखुगु लक्षण जुयाच्चंगु धका थुकथं स्वंगू लक्षणतय्त सीके माःगु जुल ।

व्याख्या :- सङ्गार धर्मया लक्षणयात 'लक्षण' धका धाइ । नित्यला, अनित्यला धका ज्ञान पूर्वक स्वयगु । अनित्य लक्षणयात खनेवं धात्थें बने जुयाच्चंगु संस्कार खः धका सीकि । दुःख अनत्त लक्षण नं थुगु हे रूपं जुल । (उक्त स्वंगूयात यान धाइ । थ्व खँ अनुसारं निर्वाण पाखे यंकीगु कारण जुया लक्षण यान स्वंगू धका धायेगु चलन दु ।

अनुपश्यना ३ गू

पालि :- अनिच्चानुपस्सना दुक्खानुपस्सना अनत्तानुपस्सना'चे ति तित्तो अनुपस्सना ।

भावार्थ :- अनित्यानुपश्यना अथवा नित्य मदुगुयात बार बार खंकेगु, दुःखानुपश्यना अथवा दुःखयात बार बार खंकेगु; अनात्मानुपश्यना अथवा आत्म मखुगुयात बार बार खंकेगु धका थुकथं स्वंगू अनुपश्यनायात सीके माःगु जुल ।

व्याख्या :- अनुपस्सना ३ गू - (अनु = वारम्बार + पस्सना = भाविता यायेगु ज्ञान) संस्कार धर्मयात अनिच्च, दुक्ख, अनन्त धका वार वार भाविता यायेगु ज्ञानयात 'अनुपस्सना' धका धाइ । थ्व विपस्सना ज्ञान तुं जुल ।

विपश्यना ज्ञान १० गू

पालि :- सम्मसनज्जाणं उदयब्बयज्जाणं भङ्गज्जाणं भयज्जाणं आदीनवज्जाणं निब्बिदाज्जाणं मुच्चित्तुकम्म्यताज्जाणं पटिसङ्गाज्जाणं सङ्गारुपेक्खाज्जाणं अनुलोमज्जाणञ्चे'ति दस विपस्सनाज्जाणानि ।

भावार्थ :- सम्मसन ज्ञान वा स्कन्ध आदियात समूह रूपय् परामर्श यायेगु हिसाबं उत्पन्न जुइगु ज्ञान; उदयब्बय ज्ञान अथवा उत्पन्न जुइगु विनाश जुइगुयात बार बार ध्यान तयेगु हिसाबं उत्पन्न जुइगु ज्ञान; भङ्गज्ञान अथवा उत्पन्न जुइगुयात तोता विनाश जुइगुली

उत्पन्न जुइगु ज्ञान; भयज्ञान अथवा संस्कारायात भय रूप्य् बारं बार खंकेगु हिसाबं उत्पन्न जुइगु ज्ञान; आदीनवज्ञान अथवा खने दुगु भय दुगु संस्कारयात दोष रूप्य् खंकेगु हिसाबं उत्पन्न जुइगु ज्ञान; निर्बिदाज्ञान अथवा खने दुगु संस्कारय् उदास जुइगु हिसाबं उत्पन्न जुइगु ज्ञान; मुञ्चितुकाम्यता ज्ञान अथवा उदास जुया संस्कारं मुक्त जुइगु इच्छा दुगु हिसाबं उत्पन्न जुइगु ज्ञान; प्रतिसांख्य ज्ञान अथवा मुक्त जुइगु कारण सम्पन्न याये निंतिं हानं छुको संस्कार यात पुचः मुनेगु हिसाबं उत्पन्न जुइगु ज्ञान; संस्काररूपेक्षा ज्ञान अथवा संस्कार धर्मय् ग्यायेगु लय्तायेगुयात अलग यायेगु हिसाबं उपेक्षित भावं उत्पन्न जुइगु ज्ञान; अनुलोम ज्ञान अथवा च्वय् च्वंगु गुंगू ज्ञानया ज्या सिद्ध जुइगु स्वीन्हेगू बोधिपक्षिय धर्मयात अनुकूलगु ज्ञान धका थुकथं फ़िगू विपश्यना ज्ञानयात सीके माःगु जुल ।

व्याख्या :- च्वय् वंगु अनुपस्सना ज्ञान हे सम्मसन आदि नामं फ़िगू प्रकारया दयाच्वन । उगु फ़िगूयात विपस्सना ज्ञान धका सीकि ।

विमोक्ष ३ गु

पालि :- सुञ्जतो विमोक्खो अनिमित्तो विमोक्खो अप्पणिहितो विमोक्खो चे'ति तयो विमोक्खा ।

भावार्थ :- शून्यत विमोक्ष अथवा आत्मभाव शून्य जुया संयोजन इत्यादिं अलगगु मार्ग; अनिमित्त विमोक्ष अथवा नित्य निमित्त इत्यादि मदया संयोजनादिं अलगगु मार्ग; व अप्रणिहित विमोक्ष अथवा तृष्णा धयागु आकांक्षां अलग जुया संयोजनादिं अलगगु मार्ग धका थुकथं स्वंगू विमोक्षयात अथवा मार्गयात सीके माःगु जुल ।

व्याख्या :- क्लेशं मुक्तगु मार्गं फल धर्मयात “विमोक्ख” धका धाइ ।

विमोक्षमुख ३ गु

पालि :- सुञ्जतानुपस्सना अनिमित्तानुपस्सना अप्पणिहितानुपस्सना चे'ति तीणि विमोक्खमुखानि च वेदितब्बानि ।

भावार्थ :- शून्यतानुपश्यना अथवा आत्म भावं शून्यगुयात बार बार खंकेगु; अनिमित्तानुपश्यना अथवा नित्य निमित्तादिया अभावयात बार बार खंकेगु; अप्रणिहितानुपश्यना

अथवा तृष्णा धयागु आकाक्षां अलग जुडगुयात बार बार खंकेगु धका थुकथं स्वंगू विमोक्ष मुखयात नं अथवा संयोजनादिं अलगगु मार्गया कारणयात नं सीकेमा:गु जुल ।

व्याख्या :- मुख शब्दं “लुखा द्वा:” धयागु अर्थयात कनातल । उगु विमोक्खय् दुहाँवनेत “लुखा द्वा: समान जुयाच्चंगु विपस्सना” धर्म जुल ।

थुगु विपस्सना कर्मस्थानय् सीकेमा:गु विषययात न्हापालाक्क संक्षिप्तं शिर्षक रूपं क्यनात:गु खँ जुल । शिर्षक अनुसार विशुद्धि न्हेगु निसें विस्तरं क्यँनीतिनि ।

विशुद्धि भेद

शील विशुद्धि

पालि :- कथं ? .....

पातिमोक्खसंवरशीलं इन्द्रियसंवरशीलं आजीवपारिसुद्धिसीलं पच्चयसन्निस्सितसीलञ्चे'ति चतुपारिसुद्धिसीलं शीलविसुद्धिनाम ।

भावार्थ :- गुकथं सीकेमा: ?

प्रातिमोक्ष संवर शील अथवा थ:त रक्षा या:म्हसित अपाय दु:ख आदिं मुक्त याडगु जुया काय दुश्चरित्रादिं रक्षित जुया कायकर्म वचीकर्मयात बांलाक तडगु चेतना; इन्द्रिय संवरशील अथवा चक्षु इन्द्रिय, श्रोत, घ्राण जिह्वा, काय व मन इन्द्रिययात रूपारम्मण, शब्द, गन्ध, रस, प्रष्टव्य व धर्मारम्मणं रक्षा यायेगु हिसाबं कायकर्म वचीकर्मयात बांलाक तडगु चेतना; आजीव पारिशुद्धि शील अथवा मिथ्याजीवं विरत जुया जीवन वृत्ति यायेगु आदि हिसाबं कुशल धर्मयात विशेष रूपं धारण याडगु चेतना; प्रत्यय सन्निश्चित शील अथवा चतुप्रत्यययात आधार कया उगु चतुप्रत्यययात ध्व संसार दु:खं मुक्त जुडगु फल दुगुलिं बारम्बार ज्ञानं बिचा: याना “पटिसंखा योनिसो” आदि रूपं बिचा: याडगु जुया कुशल धर्मयात विशेषं धारण याडगु चेतना धका थुकथं प्यंगू पारिशुद्धि शील देशना कनेगु, इन्द्रिययात रक्षा यायेगु, मालेगु, बारम्बार ज्ञानं चायेका बिचा: यायेगु हिसाबं प्यता प्रकारं दया शुद्धगु कुशल धर्मया आधार जुयाच्चंगु चेतनायात शील विशुद्धि धाइ ।

व्याख्या :- शील शुद्ध जुड़गुयात शील विशुद्धि धका धाइ । भिक्षुपिनि जूसा चतुपरिशुद्धि शीलं पूर्ण जुड़व शील विशुद्धि जुड़ । (चतु=प्यंगु+पारिशुद्धि=छ्वाखेरं परिशुद्ध जुड़गु शील ।)

पातिमोक्ख संवर शील “द्वेमातिका” नामक पातिमोक्ख जक मखु विनय पाली प्रज्ञप्त यानातःगु शील धाक्वयात पालन यायेगु “पातिमोक्ख संवर शील” जुल ।

‘पातिं मोक्खेतीति पातिमोक्खं’- अर्थात् गुगु धर्म थःत पालन याइम्हसित अपाय तथा सांसारिक वट्ट दुःखं मुक्त याना विइ, उकियात ‘प्रातिमोक्ष’ धका धाइ । ‘संवरति एतेना ति संवरो’ अर्थात् गुगु धर्मद्वारा कायद्वार, वचीद्वार व मनोद्वारयात संवरण (संयम) याइ, उकियात हे ‘संवर’ धका धाइ ।

संक्षिप्तं धाल धाःसा भिक्षु भिक्षणी प्रतिमोक्षय् वड्गु शीलयात ‘पातिमोक्ख संवर शील’ धाई ।

विस्तृतं काय्वले ९१८०५०३६००० शिक्षापदत मध्यय् इन्द्रियसंवर, आजीवपारि शुद्धि, व प्रत्ययसन्निसित शील त्वःता मेगु फुक्क प्रातिमोक्षसंवर शील खः ।

थ्व प्रतिमोक्षसंवरशील श्रद्धाप्रधान जुयाच्चन । श्रद्धां सम्पन्नम्ह पुद्गलं हे जक थ्व शील पालन याये फइ । थ्व शीलं काय व वची जक संयम याये फइ मनयात संयम याये फइमखु । उकिं ‘मनोद्वारे अनापत्ति’ धका धाइ । अर्थात् मानोद्वारे विकार वःसा नं प्रातिमोक्षसंवर शील भङ्ग जुइ मखु ।

इन्द्रियसंवर शीलं - ‘इन्द्रियानं संवरो इन्द्रिय संवरो’ अर्थात् चक्खुन्द्रिय, सोत, धान, जिह्वा, काय व मनिन्द्रिय धइगु खुगू इन्द्रिययात अकुसल उत्पन्न मजुइकेत संवर याय्गुयात “इन्द्रियसंवर शील” धका धाइ ।

थ्व शील स्मृति प्रधान जुइ । खंक्व, न्यक्व फुक्क धर्मय् अकुसल उत्पन्न मजुइकेया नितिं क्वातुक स्मृति तःसा हे जक थ्व शील रक्षा याये फइ । यदि स्मृति क्वातु मजुल धाःसा एकान्ते च्वंसां थ्व शील भङ्ग जुइ फु । संक्षिप्तं धाल धाःसा मनयात संयम याःसा हे जक थ्व शील रक्षा जुइ फइ ।

आजीवपारिसुद्धिसीलं - (आजीव=जीविक यायेगु+पारिसुद्धि=परिशुद्ध जुइगु) दायक दायिकापिसं दान बिइ मास्तेबयेक फलफूल, स्वां बिइगु, माने याय्गु भुलेयायेगु पाखें अलग्ग जुया शुद्ध रूपं प्राप्त जूगु चीज बीज ग्रहण यायेगु यात धा:सा शील रक्षा जुइ ।

जीविकोपार्जनया नितिं प्रयोग याइगु कायकर्म, वचिकर्मयात 'आजीव' धका धाइ । उगु आजीव नां जुयाच्चंगु काय प्रयोग वची प्रयोगया विशुद्धिया कारण जुयाच्चंगु शील हे 'आजीवपारिसुद्धिसील' खः ।

ध्व शीलय् वीर्य प्रधान जुयाच्चन । वीर्य मन्त धा:सा अलसीया कारणं प्यंगू प्रत्यय (चीवर, पिण्डपात्र, सयनासन व भैषज्य परिष्कार) अनायास प्राप्तिया निमित्तं कुलदूषण, अनेसन आदि मिथ्याजीव यात धा:सा ध्व शील भङ्ग जुइ ।

पच्चयसन्निस्सितसीलं - (पच्चय=प्रत्यय (वस्तु)+सन्निस्सित=आधार जुयाच्चंगु सीलं=शील) भोजन, चीवर, विहार, व वास थुपिं प्यंगू प्रत्ययया आधार कयाच्चंगु शीलयात 'पच्चयसन्निस्सितसील' धाइ ।

आजीवपारिशुद्धिद्वारा धर्मपूर्वक प्राप्त जूगु ४ गू प्रत्यययात "पटिसङ्गा योनिंसो चीवर पटिसेवामि, यावदेव सीतस्स पटिघाताय, उण्हस्स पटिघाताय इंसमकसवाताताप सिरि सपसम्फस्सानं पटिघाताय यावदेव हिरिकोपीनप्पटिच्छादनत्थं पटिसेवामि" - आदि द्वारा प्रत्यवेक्षण याना सेवन यायेमाः । अर्थात् उचित कथं प्रत्यवेक्षण (ज्ञानं विचार याना) जिं चीवर पुने । ख्वांउगुलिं बचय् जुइत, क्वा:गुलिं बचय् यायेत, न्याइपिं की, पत्ति, निभा: धिसेजुया वनीपिं सर्प आदितय्गु संस्पर्श बचय् जुइत, लज्या मात्र तोपुइत चीवर धारण यानाच्चना । थुकथं प्रत्यवेक्षणा यायेबले म्हुतुं जक धाय्गु मखु, मनं अर्थ थुइका प्रत्यवेक्षण यायेमाः ।

थुकथं प्रत्यवेक्षणा मयासे वर्णं (रूपं) सम्पन्न जुइत प्रमादपूर्वक यात धा:सा ध्व शील भङ्ग जुइ । कम से कम निभा: लुइ न्ह्यो न्हिथं थुपिं प्यंगू प्रत्यययात प्रत्यवेक्षण यायेमाः । चीवर पुनेबले, भोजन यायेबले, विहारय् दुहाँ वनेबलय्, विहारं पिहाँ वनेबलय् व वासः प्रयोग याय्बले थुपिं प्रत्ययया प्रत्यवेक्षण यायेगु अति उत्तम जू ।

ध्व प्रज्ञा प्रधान शील खः । प्रज्ञा द्वारा हे थुपिं प्रत्ययया प्रत्यवेक्षण याये फइ ।

चातुपारिसुद्धिसीलं - धुपिं प्यता प्रकारया शीलयात हे 'चातुपारिसुद्धिसील' धाड । धुपिं प्यता प्रकारया शील भङ्ग जुल धाःसा हानं विशुद्ध जुडकेत प्यता प्रकारया नियम दु । व थये खः । -

“देसना - संवरो - एट्टि - पञ्चवेक्खणभेदतो ।
सुद्धि चतुब्बिधा वुत्ता, मुनिनादिच्चबन्धुना ॥”

देशनासुद्धि - प्रातिमोक्षसंवरशील भङ्ग जुल धाःसा थः नाप च्वनीम्ह भिक्षुयात 'जिगु ध्व शील भङ्ग जुल' धका कने माः । थुकथं कन धाःसा 'थुल्लच्चय' आदि न्यागू चिचिधंगु आपत्ति हानं विशुद्ध जुडगु धयातल । संघादिसेस आपत्तित परिवास व मानत्ता व्रत यायेगु तथा पाराजिका आपत्तिया नितिं भिक्षुभाव त्वतेगु आदियात नं देसनासुद्धि हे धका धाड - गथे धाःसा

“चागो यो भिक्खुभावस्स सा पाराजिकदेसना ।”

गुम्हसिनं भिक्षुभाव तोती, व पाराजिक देसना खः । उकिं संघादिशेष आपत्ति लात धाःसा परिवास व मानत्ताया अधिष्ठान यात धाःसा हानं शील विशुद्धि जुड । तथा पाराजिका आपत्ती लात धाःसा भिक्षुभाव त्याग याना हे जक शील विशुद्धि जुड ।

थुकथं आपत्ति देशना यात धाःसा मार्ग, फल, निर्वाण व ध्यान यायेबले वडगु विघ्न वाधा नाश जुड । चिचिधंगु जक जूसां आपत्ति देशना मयात धाःसा मार्ग, फल, निर्वाण व ध्यानय् विघ्न जुड ।

संवरसुद्धि - चक्षु आदि खुगू इन्द्रियत मध्यय् छुं छगूद्वारा लोभ, द्वेष आदि उत्पन्न जुल धाःसा 'हानं थये जुड मखु' - थये अधिष्ठान याना संयम यात धाःसा 'इन्द्रियसंवरशील' हानं विशुद्धि जुड फु ।

परियेसनसुद्धि - कुलदूषण, अन्वेषण - आदि मिथ्या- आजीव त्वःता धर्मपूर्वक अन्वेषण यात धाःसा 'आजीवपारिसुद्धिसील' विशुद्धि जुड ।

प्रत्येवेक्षणसुद्धि - प्राप्त जूगु प्यंगू प्रत्यय प्रत्यवेक्षण याना परिभोग यात धाःसा 'पच्चयसन्निस्सितसील' हानं विशुद्धि जुड ।

ध्व चातुपारिसुद्धिसीलयात रक्षायाना पालन यात धाःसा भिक्षुया शीलविशुद्धि जुइ । गृहस्थ योगिपिनि निम्तिं थःत ल्वःगु (अनुरूपगु) शील रक्षा वा पालन यात धाःसा शील विशुद्धि जुल धका धाइ ।

चित्त विशुद्धि

पालि :- उपचारसमाधि अप्पनासमाधि चे'ति दुविधो पि समाधि चित्तविसुद्धि नाम ।

भावार्थ :- उपचार समाधि अथवा अर्पणा ध्यानया लिक्कसं समाधिष्ठ जुइगु व अर्पणा समाधि अथवा अर्पणा ध्यानय उत्पन्न जुइगु समाधि धका थुकथं निता प्रकारं नं दुगु समाधियात चित्त विशुद्धि धाइ, वा चित्तयात नीवरण रहितगु भावय् थ्यंकेगु कथं शुद्ध याइगु जुया परिशुद्धगु समाधि धाई ।

व्याख्या :- समथ कर्मस्थानय् कना वय् धुकूगु उपचार भावनायात “उपचार समाधि” धाइ । अप्पना भावनायात “अप्पना समाधि” धाइ । उगु भावना काण्डय् वःगु चित्तया क्रम नीवरण क्लेश दबेजुया अत्यन्त शुद्ध निर्मल जुया च्वंगु कारणं ‘चित्त विशुद्धि’ धका धाइ ।

उकिं विपस्सना भावना न्हापां यायेगु इच्छा दुम्ह योगिं दक्कसिबे न्हापां समथकम्मद्वानया उपचार समाधि तक वा अप्पनासमाधि तक भावना याना थःगु चित्तयात नीवरण आदि मलं रहित याना शुद्ध यायेमाः ।

“चित्तस्स विशुद्धि चित्तविसुद्धि” नीवरण धर्मपाखें चित्तया विशुद्धियात हे “चित्त विसुद्धि” धका धाई ।

दृष्टि विशुद्धि

पालि :- लक्खणरसपच्चुपदद्वानवसेन नाम रूपपरिग्गहो विट्ठि विसुद्धि नाम ।

भावार्थ :- लक्षण, रस, प्रत्युप्रस्थान व पदस्थानया हिसाबं अथवा त्रैभूमक धर्मया साधारण स्वभाव धयागु लक्षण, कृत्य धयागु रस, प्रकट जुइगु आकार धयागु प्रत्युप्रस्थान, सत्तिगु कारण धयागु पदस्थान हिसाबं वा त्रैभूमक धर्मया स्वभाव धयागु लक्षण, सम्पन्न

जुइगु धयागु रस, फल धयागु प्रत्युप्रस्थान, सत्तिगु कारण धयागु पदस्थानया हिसाबं, नाम रूपयात परिग्रहण यायेगु मुंकेगुयात दृष्टि विशुद्धि धाइ ।

व्याख्या :- [दिट्ठि = दृष्टि - खंकेगु (प्रज्ञाज्ञान)] नाम रूप धर्मयात लक्खण, रस, पञ्चुपट्टान, पदट्टानया हिसाबं विचाः याना स्वत धाःसा अत्त धका धारण जुयाच्चंगु मिथ्या दृष्टि पाखें शुद्ध जुइगु जुयाः दिट्ठि विसुद्धि नामक शुद्धगु दृष्टि (सम्यक् दृष्टि) उत्पन्न जुया वइ ।

चित्त परिच्छेद, चेतसिक परिच्छेद व रूपपरिच्छेदय् कना वये धुंगु चित्त चेतसिक नां जुया च्वंगु नाम व निष्पन्न रूप धर्मया लक्षण, रस प्रत्युप्रस्थान व पदस्थान अनुसार विपश्यना भावना यात धःसा 'विज्ञानन लक्खण' चित्त खः, 'अनुभवन लक्खण' वेदना खः, 'सञ्ज्ञानन लक्खण' संज्ञा खः, हिला पाना वनीगु स्वभाव दुगु ध्व खन्धरूप खः । धुपिं न्यागू स्कन्ध (रूप, वेदना, संज्ञा, संस्कार व विज्ञान) बाहेक 'आत्मा' धाइगु छुं अलग्ग धर्म मदु इत्यादि रूपं ज्ञान दइ । थुजागु ज्ञानयात हे 'आत्मोपादान' धइगु मलं विशुद्ध जुगुया कारणं 'दृष्टिविशुद्धि' धका धाइ ।

दस्सनं विट्ठि, विसुज्झतीति विसुद्धि, विट्ठि येव विसुद्धि दिट्ठिविसुद्धि अर्थात् दर्शन स्वभाव धर्म हे दृष्टि' (ज्ञान) खः, आत्ममलं विशुद्ध जुयाच्चंगु ज्ञान हे 'विशुद्धि' खः । नाम रूप धर्मयात अनित्य - आदि लक्षणं सीका काइगु ज्ञान आत्म मलं विशुद्ध जुयाच्चंगु कारणं 'दृष्टि विशुद्धि' धका धाइ ।

कांक्षावितरण विशुद्धि

पालि :- तेसमेव च नामरूपानं पच्चयपरिग्गहो कङ्गावितरणविसुद्धि नाम ।

भावार्थ :- स्वापुयात कने । उपिं नाम रूपया हे कारणयात मुंकीगु कांक्षावितरण विशुद्धि धाइ; अथवा भिंखुगू संशययात पुला वने फुगु ज्ञानया परिशुद्धि धाइ ।

व्याख्या :- (कङ्गा = संशय + वितरण = अतिक्रमण जुया वनीगु कारण धर्म) "जि" न्हापा दयावःगु खःला मखुला ? फुक्क धर्मयात सीकेफुम्ह बुद्ध धयाम्हे दुगु खःला मखुला आदि संशय अतिक्रमणया कारण जुया च्वंगु ज्ञानयात "कङ्गा वितरण विशुद्धि" धकाः

धाइ । उगु ज्ञान उत्पन्न जुइकेत च्वय् वंगु नम रूप धर्मया कारण जुयाच्वंगु “कर्म चित्त ऋतु आहार” आदियात विभाजन याना कायेगु बिचार यायेमाः ।

उगु ज्ञान अहेतुक दृष्टि, विषमहेतुक दृष्टि-आदि मलं सुविशुद्ध जुइगु कारण ‘विशुद्धि’ धका नं घयातःगु दु । उकिं ‘कङ्क वितरति अतिष्कमति एताया ति कङ्कवितरणा कङ्कवितरणा येव कङ्कवितरणविशुद्धि’ थुगु प्रकारं विग्रह याना तल ।

कांक्षावितरण विशुद्धिया निमित्तं दक्वसिबे न्हापां दृष्टि विशुद्धिद्वारा बांलाक सीका थुइका तःगु नाम रूप धर्मया प्रत्यय (कारण) यात परिग्रह यायेमाः । थुपिं कारणत विचार याये न्ह्योः न्हापां अहेतुक दृष्टि व विषमहेतुकदृष्टि पाखे विचार याना स्वयेगु आवश्यक जू ।

अहेतुकदृष्टि - ‘नाम रूप धर्म कारण मदयेकं स्वयं (थम्हं) उत्पन्न जुइ’ धइगु मिथ्यादृष्टियात ‘अहेतुक दृष्टि’ धका धाइ ।

विषमहेतुक दृष्टि - ब्रह्मा, विष्णु, ईश्वरया महेश्वर - अदिपिसं हे सृष्टिया निर्माण याइ, उकिं समस्त नामरूप धर्म इमिगु पाखे हे उत्पन्न जुइ” - थुगु प्रकारया मिथ्या दृष्टियात ‘विषमहेतुक दृष्टि’ धका धाइ ।

समहेतुक - विषमहेतुया प्रहाण याना कारणकार्यनाप सम्बद्ध समहेतुयात अन्वेषण यायेमाः । थुगु हेतुया ‘अविज्जापच्चया संखार’ आदि प्रतीत्य समुत्पादनय व हेतुपच्चयो आदि पद्धानया अनुसार विचार यात धाःसा सम्यक् ज्ञान दये फइ । तर अभिधर्म स्वभाव अत्यन्त गम्भीर जूगुया कारणं विचार याये थाकुइ फु, उकिं रूप स्कन्धया ज्ञानया निमित्तं कर्म, चित्त, ऋतु व आहार धइगु हेतुद्वारा अथे हे नामस्कन्धया ज्ञानया निमित्त योनिसोमनसिकार हेतुद्वारा विचार यायेमाः ।

कर्म - ध्व रूपस्कन्ध थुगु भवय् दक्वसिवे न्हापां मांया गर्भय् अत्यन्त शुक्ष्म कललया रूपय् अवस्थित जुइ । थुगु सूक्ष्म कलल रूप मां बौया रज व शुकुया आधारय् दयाः च्वंसानं न्हापाया भवय् अविद्या तृष्णा मूल याना यानातःगु कर्मया कारणं हे उत्पन्न जुइ । थुपिं कर्मत - दानकर्म, शीलकर्म, भावनाकर्म अदिया रूपय् थी थी सत्वपिनि थी थी कथं दयाच्वनी । छगू शील कर्म हे नं भिन्न भिन्न प्रकारया

पुद्गलपिन्सं छकोलं याःसां नं गुलिं सत्त्वपिनि श्रद्धा, गुलिसियां प्रज्ञा गुलिसियां स्मृति,, गुलिसियां वीर्यं अधिक जुडगुया कारणं भेद जुयाच्चनी । अथे हे गुलिं पुद्गलपिनि श्रद्धा, प्रज्ञा आदि छुं नं दइमखु । अथेसां नं केवल परम्परा कथं यानातःगु कर्म जुयाच्चनी । उकिया कारणं शील कर्मया फल बिडबले नं पुद्गलपतिं रूपस्कन्ध समान मजूसे भिन्न जुयाच्चनी । उकिं पूर्व कर्म उत्थं मच्चंगुया कारणं रूप स्कन्ध नं विषम (फरक) जूगु खं विस्तृत रूपं सीकेमाः । आहार, चित्त व ऋतुया कारणं रूप उत्पत्ति जुडगु खं 'रूपसमुद्धान'य् कनावये धुंकूगु दु ।

नामस्कन्धया हेतु - प्यंगू नामस्कन्धत मध्यय् विज्ञान स्कन्ध प्रधान जुयाच्चन । उगु विज्ञान स्कन्ध नं भिंगु व सत्ययात सीकीगु कुशल, मभिंगु व असत्ययात सीकीगु अकुशल, फलया रूपय् विपाक व विपाक नं मखुसे सीकेगु मात्रया रूप जुयाच्चंगु क्रिया - थुकथं प्यता प्रकारं दयाच्चन । उकी मध्यय् कुशल, योनिसोमनसिकारं उत्पन्न जुयाच्चनी । अकुशल, अयोनिसोमनसिकारं उत्पन्न जुयाच्चनी । विपाक, पूर्वकुशल व अकुशल कर्मया कारणं उत्पन्न जुयाच्चनी । क्रिया, क्षीणासव पुद्गलपिनि सन्ताने उत्पन्न जुयाच्चनी । विपाक चित्तय् चक्षुर्विज्ञानया उत्पत्तिया निमित्तं चक्षु प्रसाद रूपलम्बन, आलोक व मनसिकार - थुपिं ४ गू हेतु दयाच्चन । थुपिं ४ गू हेतु चूलाय्वं द्दलंद्व ईश्वर आदि निर्मातापिन्सं प्रयत्न याःसानं प्रतिबन्धि तयाः तःसानं चक्षुर्विज्ञानया उत्पत्तियात पने फइमखु ।

“न हेत्थ देवो ब्रह्मा वा संसारस्सत्थि कारको” ।

थन (नाम व रूप धर्मया उत्पत्ति जुडगुली) नाम व रूप स्कन्धात्मक संसारया कारक (निर्माता) सुं देव अथवा ब्रह्मा आदि मद्दु; बरु हेतु सामग्रीया कारणं शुद्ध धर्म जक प्रवृत्ति जुयाच्चनी ।

भिङ्गुखुगू प्रकारया शङ्का - थुकथं वर्तमान भवय् उत्पन्न जूगु नाम व रूप धर्मया उत्पत्तिया कारण बाँलाक ज्ञान दत धाःसा 'पूर्व भवय् नं कारण वश नाम रूपस्कन्ध उत्पन्न जुल, अथेहे अर्हत्व प्राप्त मजूतले नामरूप उत्पत्ति जुया हे च्वनी' थुजागु ज्ञान दयावई । अनंलि थुजागु १६ प्रकारया सद्भात विनाश जुइ ।

१६ गू प्रकारया सङ्घात बुधिं खः -

- १) 'अहोसिं नु खो अहं अतीतमद्धानं ?' छु जि अतीतकालय् दुला ?
- २) 'न नु खो अहोसिं अतीमद्धानं ?' - छु जि अतीतकालय् मदुला ?
- ३) 'किन्नु खो अहोसिं अतीतमद्धानं ?' - अतीतकालय् जि सु जुल ? क्षत्रीय ब्राह्मण वा वैश्य आदि जातमध्यय् गुगु जातय् जन्म जुल ?
- ४) 'कथं नु खो अहोसिं अतीतमद्धानं ?' - अतीतकालय् जि गुजागु आकार प्रकारयाम्ह जुयावल ?
- ५) 'किं हुत्वा किं अहोसिं अतीतमद्धानं ?' - (जातिय आधारे) स्वंगू जन्म न्ह्यो गुजागु जातियाम्ह जुयाः जन्म जुल, निगूगु जन्म न्ह्यो गुगु जाती जन्म जुल ? थुगु प्रकार अतीतकालयात आधारित याना ५ गू प्रकारया सङ्घात उत्पन्न जुइ ।

६-१०) थुगु प्रकारं हानं अनागतकालयात आधारित याना ५ गू प्रकारया शङ्घात उत्पन्न जुइ । जम्मा १० गू ।

वर्तमान जन्मया निमित्तं सङ्घात खुगू धइगु :-

'पच्चुपन्नं अद्धानं अज्झतं कथं कथी होति' वर्तमान कालय् उत्पन्न जुइगु स्कन्धयात कया विषय उगुं थुगुं सङ्घात जुइ । अर्थात् थःगु स्कन्धया विषय सङ्घात जुइ -

- ११) 'अहं नु खो स्मि ?' - जि दु ला कि मदु ? थुगु प्रकारं थःगु अस्तित्वया बारे सङ्घात जुयाच्चनी ।
- १२) 'नो नु खोस्मि ?' - छु जि मदुला ? थुगु प्रकारं थःगु नास्तित्वया बारे शङ्घात जुयाच्चनी ।
- १३) 'किन्नु खो स्मि ?' - जि सु खः ? थुगु प्रकारं थःगु जाति (ब्राह्मण-क्षत्रीय आदि) या सम्बन्धय् सङ्घात जुयाच्चनी ।
- १४) 'कथं नु खोस्मि ?' - जि गुजागु आकार प्रकारयाम्ह खः ? तःधिकःम्ह वा चीधिकःम्ह । (शरीर तःधं चीधं ला फुक्क सियाच्चनी । ध्व प्रश्न जीव आत्माया सम्बन्धय् खः) ।
- १५-१६) 'अयं नु खो सत्तो कुतो अगतो' 'सो कुहिं गामी भविस्सति ?' ध्व सत्व (जीव) गनं वःम्ह खः हानं मेथाय् गन वनीम्ह ? थुगु प्रकारं आत्मा सम्बन्धय् उकिया आवागमनया

बारे शन्देह जुयाच्चनी । गुबले कारण अनुसार कार्यया उत्पत्तिया सम्यकं ज्ञान दइ,
उबले थुपिं शङ्कत उत्पन्न जुइमखु ।

अविद्याद्वारा उत्पन्न जुइगु ँ गु थासय् शङ्का :-

- क) दुस्खापटिच्छादिका - 'दुःख खः' धकाः मस्यूगु दुःख सत्ययात त्वपुया तइगु अविद्या ।
- ख) समुदयपटिच्छादिका - 'तृणा (लोभ)' यात दुःखया कारण धका मस्यूगु - ध्व समुदय सत्ययात त्वपुयातइगु अविद्या ।
- ग) निरोधपटिच्छादिका - निर्वाणयात 'दुःख निरोध' या रूद्रपय् मस्यूगु - ध्व निरोध सत्ययात त्वपुया तइगु अविद्या ।
- घ) मग्गपटिच्छादिका - अष्टाङ्गिक मार्गयात निर्वाणगामी मार्गया रूपय् मस्यूगु - ध्व मार्ग सत्ययात त्वपुया तइगु अविद्या ।
- ङ) पुब्बन्तपटिच्छादिका - 'पुब्बन्त' आदिलय् 'अन्त' शब्द 'भाग' अर्थय् प्रयोग जुयाच्चंगु खः । गुलिं पृथग्जनपिन्सं अतीत भवया विश्वास याइमखु; तर अनागत भवय् धाःसा हानं जन्म जुइ धयागु विश्वास दयाच्चनी । थुजागु प्रकारया अविद्या 'पुब्बन्ते अञ्जाणं' अनुसार अतीत भवय् उत्पन्न स्कन्ध, आयतन व धातु 'भाग' य् आवरण रूपि अविद्या खः ।
- च) अपरन्तपटिच्छादिका - गुलिं पुद्गलपिन्सं अतीत भवय् उत्पन्न जूमुली धाःसा विश्वास दयाच्चनी, तर 'अनन्तर (लिपायागु) भवय् अरहन्त मज्जतल्ले उत्पन्न जुइमानि' धइगु विश्वास याइमखु । उम्ह पुद्गलया मरणं लिपा उच्छेद जुइ धइगु विश्वास जुइगु जुयाच्चन ।
- छ) पुब्बन्तापरन्तपटिच्छादिका - गुलिं पुद्गलया अतीत भवय् नं अनागत भव निगूलीनं विश्वास याइमखु । उम्ह पुद्गलया अविद्या 'पुब्बन्तापरन्ते अञ्जाणं' अनुसार पूर्व भव व अपर भवय् उत्पन्न स्कन्ध, आयतन, धातु 'भाग'य् आवरण रूपी अविद्या खः ।
- ज) पटिच्चसमुप्पाद पटिच्छादिका - 'अविद्य आदि प्रत्यय खः, संस्कार आदि प्रययोत्पन्न खः, अविद्या - आदि प्रत्ययया कारणं हे संस्कार - आदि प्रत्ययोत्पन्न (कार्य) उत्पन्न जुइ' धकाः सीके मफयेक त्वपुयातइगु आवरण रूपि अविद्या ।

थुगु प्रकार थुपिं फुक्क प्रकारया शंकात अतिक्रमण याना अहेतुक दृष्टि, व विषमहेतुक दृष्टि नां जुयाच्वंगु मलं विशुद्धि जुलकि कांक्षावितरण विशुद्धि उत्पत्ति जुइ ।

ध्व कांक्षावितरण विशुद्धियात कार्य धर्मया स्थितिया कारणयात सीकीगु जूगुलिं 'धम्मद्वितीञ्जाण (धर्म स्थितिज्ञान) धका नं धाइ । नामरूपया कारण नाप यथाभूतरूपं सीकीगु जूगुलिं 'यथाभूतजाण' धका धाइ, 'सम्मादस्सन' (सम्यग् दर्शन) धका नं धाइ ।

दृष्टि विशुद्धिद्वारा नाम व रूप धर्मया जक ज्ञान दइ । उकिया कारणया ज्ञान दइमुख । ध्व कांक्षावितरण विशुद्धि नाम रूप धर्मया नापं उकिया कारणया नं ज्ञान दइ । ध्वहे निगू ज्ञान विशुद्धिया विशेष खः ।

विपस्सना कम्मट्टानय् सीकेमाःगु धर्मया कोष्ठ

	सीकेमाःगु धर्म	संख्या	उकिया स्वरूप
१	विशुद्धि	७	सीलविशुद्धि, चित्तविशुद्धि, दिट्ठिविशुद्धि, कङ्कवितरणविशुद्धि, मरगामरगजानदस्सनविसुद्धि, पटिपदाजाणदस्सनविसुद्धि, जाणदस्सविसुद्धि ।
२	लक्खण	३	अनिच्चलक्खण, दुक्खलक्खण, अनत्तलक्खण ।
३	अनुपस्सना	३	अनिच्चानुपस्सना, दुक्खानुपस्सना, अनत्तानुपस्सना ।
४	विपस्सनाजाण	१०	सम्मसनजाण, उदयब्बयजाण, भङ्गजाण, भयजाण, आदीनवजाण, निब्बिदाजाण, मुञ्चितुकम्यताजाण, पटिसङ्गाजाण, सखारूपेक्खाजाण, अनुलोमजाण, ।
५	विमोक्ख	३	सुञ्जतविमोक्ख, अनिमित्तविमोक्ख, अप्पणिहितविमोक्ख ।
६	विमोक्खमुख	३	सुञ्जतानुपस्सनाविमोक्खमुख, अनिमित्तानुपस्सनाविमोक्खमुख, अप्पणहितानुपस्सनाविमोक्खमुख ।

अभ्यास प्रश्न

- १) गुजोगु धर्मयात "विशुद्धि" धका: धाइ ? "विसुद्धिया" स्वरूप गिन्तियाना क्यं ।
- २) गुजोगु धर्मयात "लक्खण" धका: धाइ ? स्वरूप गिन्तियाना क्यं ।
- ३) गुजोगु धर्मयात "अनुपस्सना" धका: धाइ ? स्वरूप गिन्तियाना क्यं ।
- ४) विपस्सना ज्ञान भिगूया स्वरूप गिन्तियाना क्यं ।
- ५) गुजोगु धर्मयात "विमोक्ख" धका धाइ ? स्वरूप गिन्तियाना क्यं ।
- ६) गुजोगु धर्मयात "विमोक्खमुख" धका धाइ ? स्वरूप गिन्तियाना क्यं ।
- ७) गुजोगु शीलयात "चतुपारिशुद्धिसील" धका: धाइ ?
- ८) गुजोगुयात "चित्तविसुद्धि" धका: धाइ ? संग्रह प्रमाण बिया क्यं ।
- ९) गुजोगुयात "दिट्ठिविसुद्धि" धका: धाइ ? संग्रह प्रमाण बिया क्यं ।
- १०) गुजोगु धर्मयात "कङ्गावितरण विशुद्धि" धका: धाइ ?

मार्गामार्ग ज्ञानदर्शन विशुद्धि

पालि:- ततो परं पन तथा परिगहितेसु सप्पच्चयेसु तेभूकसङ्गारेसु अतीतादिभेदभिन्नेसु खन्धादिनयमारब्ध कलापवसेन सङ्गपित्वा अनिच्चं खयट्ठेन दुक्खं भयट्ठेन अनत्ता असारकट्ठेनाति अद्धानवसेन सन्ततिवसेन खणवसेन वा सम्मसनजाणेन लक्खणत्तयं सम्मसन्तस्स तेस्वेव पच्चयवसेन खणवसेन च उदयब्बयजाणेन उदयब्बयं समनुपस्सन्तस्स च ।

भावार्थ :- कांक्षा वितरण विशुद्धि लिपा मार्गामार्गज्ञानदर्शन विशुद्धियात कने । उगु नाम रूपया कारणयात मुंकेगुयां लिपा उगु उगु आकारं परिगृहितगु अथवा अलग अलग लक्षण, रस, प्रत्युप्रस्थान व पदस्थानयात लुमंकगु, कारणयात लुमंकगुया हिसाबं परिगृहितगु कारण सहित जुयाच्चंगु अतीत आदि भेदं भिन्नगु स्वंगू भूमी उत्पन्न जुइगु संस्कारय् स्कन्धादि नययात आरम्मण याना समूहया हिसाबं संक्षेप याना फुना वनीगु स्वभावय् थ्यनीगु जुया अनित्य धाइ, भय धयागु कारणं दुःख धाइ, आत्म धयागु सार मदुगुलिं अनात्म धाइ धका थुकथं अतीतादि काल, सन्तति व लक्षणया हिसाबं परामर्श याइगु ज्ञानं स्वंगू लक्षण समूहयात

परामर्श यादृम्ह योगी पुद्गलया उगु त्रैभूमक संस्कारय् हे कारणया हिसाबं व क्षणया हिसाबं उत्पत्ति व विनाशयात सीकिगु ज्ञानं उत्पत्ति विनाशयात बारम्बार खंकीम्ह योगी पुद्गलया -

व्याख्या :- मग्गामग्गजाणदस्सनविशुद्धि - (मग्ग=यथार्थयागु लँ+अमग्ग=लँ मखुगु धका+जाण=सीकेगु+दस्सन=मिखां खँ थें च्वंक ज्ञान स्पष्ट जुइक खनीगु+विसुद्धि=शुद्ध जुइगु ।) थ्व विसुद्धि काण्डय् थ्यनेवं योगिया सन्तानय् न्हापा उत्पन्न मज्जुनिगु शरीरयागु आलोक, तस्कं प्रशन्न जुइगु प्रीति आदि १० गू प्रकारया धर्म उत्पन्न जुया वइगु जुयाच्वन ।

मग्ग अमग्ग - उगु बखतय् शरीरयागु आलोक आदि आशक्त जुया मार्ग फल प्राप्त जुल धका सम्भे जुल धा:सा विपस्सना मार्ग द्वनीगु जुल । उगु शरीरया आलोक आदिलय् आसक्त जुइगुयात हटय्याना विपस्सना स्वाकंतुं भाविता याना यंकूसा जक यथार्थगु लँ लुइगु जुयाच्वन । “थथे शरीरया आलोक आदिलय् आसक्त मज्जुसे विपस्सनायात स्वाकंतुं भाविता यायेगु हे मार्ग फल प्राप्त जुइगुया हेतु जुयाच्वंगु यथार्थगु लँ (मग्ग) जुयाच्वन । शरीरया आलोकय् आसक्त जुइगु मार्ग फल प्राप्त यायेया नितिं यथार्थगु लँ मखुगु (अमग्ग) ख:” धका: सीके फूगु ज्ञानयात मग्गामग्गजाणदस्सनविसुद्धि धका धाइ ।

सम्मस्सनजाण - (सं.=वाँलाक+मसन=परामर्स यायेगु) नाम रूप धर्मयात अनित्य दु:ख अनात्मा धका परामर्श यायेगुयात “सम्मसनजाण” धका धाइ । उगु ज्ञान उत्पन्न जुइगु ढङ्गयात आ: क्यनायंके । “परामर्शण” यायेगु बखतय् “ल्हातं थिया: परामर्श योगु” धका: सम्भे जुइमते । चित्तं आरम्मण यायेगुयात “परामर्शण” धका: धाइ ।

ततो परं पन तथा परिग्गहितेसु सप्पच्चयेसु - दिट्ठिविशुद्धिद्वारा नाम रूप धर्मयात छुटय् यायेधुंकल । कङ्गावितरण विशुद्धिद्वारा नाम रूपयात छुटय् याना क्यने धुंकल । उगु विशुद्धि निग्गद्वारा छुटय् याये धुंकूगुयात उदेश्ययाना “तथा परिग्गहितेसु सप्पच्चयेसु” धका धयातल ।

तेभूमकसङ्गारेसु - चित्तं चेतसिक रूप धाक्वयात “सङ्गार” धका धाइ । तर अनित्य, दु:ख, अनात्मा धका: विपस्सना भावना यायेगु बखतय् लोकोत्तर धर्मयात भाविता याये फइमखु । थ:पिन्सं वर्तमान क्षणय् खनाच्वंगु तेभूमक (स्वंगू भूवनय् दयाच्वंगु लौकिक नाम रूप) सङ्गार धर्मयात जक भाविता यायेफइ । उकिं “तेभूमक सङ्गारेसु” धका: धयातल ।

अतीतादिभेदभिन्नेसु - 'अतीतादि' लय् आदि शब्दं (समुच्चय काण्डय् भेदाभावेन वारय् क्यनावये धुंगु) अनागत, पच्चुपन्न, अज्भत्त, बहिद्ध, ओलारिक, सुखुम, हीन पणीत, दूर, सन्तिकयात कायेगु । "अतीत रूप, अनागत रूप, पच्चुपन्न रूप, अज्भत्त रूप आदि रूपं भिच्छगू छुटय् याये ज्यूगु सङ्गार धर्म" जुल ।

खन्धादिनयमारब्भ - थुगु शब्दं प्रतिसम्मिदामग्ग पाली वःगु विधियात क्यंगु खं जुल । व (थ्व "खन्धादिनयमारब्भ" यात 'कलापवसेन सङ्घिपित्वा' लय् स्वाकेगु)

कलापवसेन सङ्घिपित्वा - (थुगु सङ्घिपित्वा' यात "सम्मसन्तस्स" स्वाकेगु) - उगु खन्ध आदि नययात कयाः तेभूमक सङ्गारय् (थी थी छुटय् याना परामशं मयासे) समूह याना मुंका सक्षिप्त नय कथं परामशं यायेगु धाःगु जुल । थुगु नययात "कलापसम्मसन नय" धका धाइ । विपस्सना कार्ययात भाविता याइम्हं न्हापालाक्क थुगु नय रूपं भविता यायेमाः । थुगु नय दक्वसिशय् अःपुगु जुल ।

अनिच्चं खयट्टेन ..... असारकट्टेनानि - धइगुलिं परामशं यायेगु आकार प्रकारयात क्यंगु खं जुल । थ्व खंयागु क्रम अनुसारं कलाप सम्मसन नयद्वारा भावना यायेगु तरिका -

- (१) सब्बं रूपं अनिच्चं खयट्टेन, दुक्खं भयट्टेन, अनत्ता असारकट्टेन ।
- (२) सब्वा वेदना अनिच्चा खयट्टेन, दुक्खा भयट्टेन, अनत्ताअसारकट्टेन ।
- (३) सब्वा सञ्जा अनिच्चा खयट्टेन, दुक्खा भयट्टेन, अनत्ता असारकट्टेन ।
- (४) सब्बे सङ्गारा अनिच्चा खयट्टेन, दुक्खा भयट्टेन, अनत्ता असारकट्टेन ।
- (५) सब्बं विञ्जाणं अनिच्चं खयट्टेन, दुक्खं भयट्टेन, अनत्ता असारकट्टेन ।

अर्थ - (सब्बं रूपं=फुक्क रूपस्कन्ध, खयट्टेन) आदियात निस्सय स्वया धया यकि । थन "सब्बं रूपं" धयागु अतीत अनागत आदि ११ थी भेद जुयाच्चंगु फुक्कं रूपं जुल । वेदनाक्खन्ध आदिलय् नं थ्व हे नियम जुल । द्वार खुगु आरम्भण खुगु, आदियात नं भाविता याना यंके ज्यू ।)

अद्धानवसेन, सन्ततिवसेन, खणवसेन वा - थ्व शब्दं नं सम्मसनय थी थीयात क्यंगु

खं तुं जुल । अद्धान सम्मसन नय, सन्तति सम्मसन नय, खण सम्मसन नयद्वारा नं परामर्श याये ज्यू धाःगु जुल । उकी मध्यय् .....

अद्धानसम्मसन नय - अद्धान शब्द पच्चय काण्डय् वःगु “अतीतो अद्दा” लय् थें भवकालयात कंगु जुल । उकिं नाम रूप धर्मयात अतीत भव, पच्चुपन्न भव अनागत भवद्वारा छुट्यायाना परामर्शन यायेगुयात “अद्धानसम्मसन नय” धकाः धाइ ।

भीगु भाषं भाविता याना यंकेगु बखतय् “ अतीत भवय् दयाच्चंगु रूपस्कन्ध उगु अतीत भवयत्तुं निरोध जुया वने धुंकल । थुगु वर्तमान भवय् थ्यंके मफु । थथे फुनावनीगु स्वभाव दुगु जुया अनित्य; ग्यानापुसेच्चैगु जुया दुःख; छुं सार मदुगु जुया अनत्त हे जक जुयाच्चन खनी” । थुकथं भाविता यायेगु, अद्धान सम्मसन नय, कलाप सम्मसन नय सिकं शूक्ष्म । उकिं कलाप सम्मसन नयद्वारा तस्सकं बांलाक वसय् जुइ धुंका तिनी उगु नय अनुसारं भाविता याये निम्तिं स्वाकंतुं क्यंगु जुल ।

सन्ततिसम्मसन नय - नाम, रूपया समान स्वभाव जुयाच्चंगु मट्टिकक न्ह्यानाच्चंगु धारयात “सन्तति” धकाः धाइ । उपमा - निभालय् च्वनेगु बखतय् पूगु रूपया धार सन्तति छगू हे, सिमा किचलय् थ्यनीगु बखतय् ख्वाउंगु रूप उत्पन्न जुइगु बखतय् मेगु हे सन्तति जुल । किचलय् थ्वनेवं क्वाःगु रूपसन्तति विनाश जुया ख्वाउंगु रूप सन्तति उत्पन्न जुइ । म्हंमफइबले म्हंमफूगु रूपसन्तति उत्पन्न जुइ, अथे हे स्वस्थ जुलकि उगु म्हंमफूगु रूप सन्तति विनाश जुया स्वस्थगु रूपसन्तति उत्पन्न जुइ । फेतुइबले उत्पन्न जुइगु रूप सन्तति दनेबले विनाश जुइ अले दनेबलेसियागु रूपसन्तति उत्पन्न जुइ । खँल्हायबले उत्पन्न जूगु रूप सन्तति सुंक च्वनेबले विनाश जुया सुंक न्वंमवासे च्वनेबलेसियागु रूप सन्तति उत्पन्न जुइ । थुगु प्रकारं कृत्यपरिवर्तन, स्थानपरिवर्तन व इर्यापथ परिवर्तनया नाप नापं रूप सन्तति नं परिवर्तन जुइ । रूपालम्बनया आलम्बन याइगु चित्त वीथिसन्तति शब्दालम्बनया आलम्बन याइगु चित्त वीथि सन्तति तक थ्यनीमखु । अनिष्टालम्बनया अनुभव याइगु क्षण तक च्वनाच्चनीमखु । रूपालम्बनयात म्हसीकिगु संज्ञास्कन्धसन्तति शब्दालम्बनयात म्हसीकीगु संज्ञास्कन्धसन्तति तक थ्यनी मखु । रूपालम्बनयात प्रेरित याइगु संस्कारस्कन्धसन्तति शब्दालम्बनयात प्रेरित याइगु संस्कारस्कन्धसन्तति तक थ्यनीमखु । थुगु प्रकारं रूपालम्बनयात सीकीगु विज्ञानस्कन्धसन्तति शब्दालम्बनयात सीकीगु विज्ञानस्कन्धसन्तति तक थ्यनीमखु ।

धुगु प्रकारं अफ्र विस्तार याना सन्ततिसम्मर्शन नययात सीकेमाः ।

क्वाःगु रूपसन्तति ख्वाउँगु “रूपसन्तति तक मध्यसे विनष्ट जुयावनी, उकिं अनित्य खः, ग्यानापुगु जूगुलिं दुःख खः, असार जूगुलिं अनात्म खः - धुगु प्रकारं सन्ततिया बारे सम्मर्शन यायेमाः ।

धुगु सन्तति सम्मसन नय छगू छगू जन्मय् हे भिन्न भिन्न सन्ततियात छुटय् छुटय् याना भाविता यायेमाःगु कारण अद्धान सम्मसन नय सिकं शूक्ष्म जूगुलिं अद्धान सम्मसनया अनन्तरय् स्वाकंतु भाविता यायेया निमित्तं क्यनातल ।

खणसम्मसन नय - नाम रूपयात क्षण हिसाबं परामर्श यायेगुयात “**खणसम्मसन**” नय धकाः धाइ । भावना यायेगु विधि गथे धाःसा :-

“अतीत क्षणय् दयाच्वंगु रूपस्कन्ध अतीत क्षणय् हे मदया वनेधुकल । वर्तमान क्षणय् मध्यवं फुनावनीगु स्वभाव जुयाच्वंगु कारण अनित्य” आदि रूप नं “अतीत भवङ्ग क्षणय् दयाच्वंगु चित्त चेतसिक (नामस्कन्ध प्यंगू) अतीत क्षणय् हे मदया वने धुकल । भवङ्ग चलनतक मध्यं” इत्यादि रूपं नाम वीथि, रूप वीथि छसीकथं परामर्शन याना भाविता यायेमाः । धुगु खणसम्मसन नय दक्खिसिवय् शूक्ष्मगु नय जुल । उकिं सन्तति नयद्वारा बाँलाक भाविता यायेधुंका जक स्वाकंतु परामर्शन यायेगुयात क्यनातल ।

सम्मसनज्जाणेन लक्खणत्तयं सम्मसन्तस्स - कलाप सम्मसन आदि रूपं भाविता याःगु चित्तय् प्रज्ञा ज्ञान नाप युक्त जुयाच्वनी । उगु ज्ञानयात सम्मसनज्जाण धकाः धाइ । च्वय् कनावयागु अनुसारं उगु ज्ञानं तेभूमुक संस्कारय् अनित्य, दुःख, अनात्मा धयागु लक्षण प्रकट जुइ फयेक परामर्श यायेमाः धाःगु जुल ।

धयातःगु नं दु, भगवान बुद्ध बाहेक मेपिं पुद्गलपिके ध्व क्षणसम्मसननय अवभासित जुइगु तस्कं दुष्कर जुयाच्वन; तर अनुमानद्वारा कल्पनाद्वारा प्रयत्न पूर्वक थुकिया भावना यायेमाः ।

धुगु प्रकारं त्रैभूमिक संस्कारय् कलापसम्मसन - आदि नयद्वारा अनित्य, दुःख व अनात्म लक्षण कथं सम्मसन याइगु ज्ञानयात हे ‘सम्मसनज्जाण’ धकाः धाइ ।

“तेभूकसङ्घारेसु पस्सतो लक्खणत्तयं ।
सम्मसननामं ज्ञाणं जातं पठमयोगिनो ॥”

अर्थात् त्रैभूमिक संस्कारय लक्षण स्वंगूयात खंम्ह प्रथम (प्रारम्भिक) योगीया सन्ताने ‘सम्मसन’ नां जुयाच्चंगु ज्ञान उत्पन्न जुइ ।

उदयव्यञ्जाण - (उदय=उत्पत्ति जुइगु+वय=विना जुइगु, भङ्ग जुइगु (‘व यात ‘व’ याना द्वित्व यायेगु) । नाम रूप धर्मया उत्पत्ति व विनाशयात खंके फयेक भाविता यायेगु ज्ञानयात ‘उदव्यञ्जाण’ धकाः धाइ ।

सम्मसन ज्ञान परिपक्व जूय धुनेवं हानं भावना याना यंकल कि उदयव्यय ज्ञान उत्पन्न जुइ । नाम रूप धर्म थः उत्पन्न जुइ न्ह्यो विद्यमान महु । निरोधं लिपा नं छुं रूपय ल्यनीमखु । गथे वीण थायेबले तारय पतिं तया थायेवं शब्द उत्पन्न जुइ, पतिं लिकायेवं हे उत्पन्न जूगु शब्द निरोध जुइ धुंकी । अथे हे नाम रूप धर्म नं कारण सामाग्री चूलायेवं उत्पन्न जुया उत्पादया नापं तं निरोध जुयावनी । उकिं उत्पन्न जुयाच्चंगु फुक्क नाम रूप धर्म न्हापा नं लिपा नं छुकियागु अस्तित्वय नं संलग्न मजूसे प्रतिक्षण न्हू न्हूगु उत्पन्न जुयाच्चनी ।

“अनुप्पन्ना वुप्पज्जन्ति उप्पन्नापि निरुज्झरे ।
निच्चं नवा व संखारा वीणा सदसमूपमा ॥”

अर्थात् वीणां उत्पन्न जुइगु शब्द थें फुक्क संस्कार न्हापा उत्पन्न मजुनिगु लिपा उत्पन्न जुइ तथा उत्पन्न जुइवं निरोध जुइ । थुकथं न्ह्याबले न्हूगु हे जुयाच्चनी ।

तेस्वेव पच्चयवसैन - थुगु वाक्ययात “समनुपस्सन्तस्स” लय स्वाका यंकेगु । चव्य कनावयागु विधि अनुसारं भाविता यायेगु अभ्यास बाँलाक याये धुंकेवं सम्मसन ज्ञान परिपक्व जूम्ह योगिं उगु नाम रूप धर्मयात हे हेतु धर्मनाप स्वाका बारम्बार परामर्शन यायेगु । पच्चय धर्म धयागु रूपधर्मया कारण जुयाच्चंगु अविज्जा, तण्हा, कम्म, आहार जुयाच्चन । चेतसिक नामधर्मया हेतु धर्म धयागु अविज्जा, तण्हा, कम्म, फस्स जुयाच्चन । चित्त नाम धर्मया हेतु अविज्जा तण्हा, कम्म, नामरूप जुयाच्चन । थथे हेतु नाप सम्बन्ध स्वाका परामर्शन याना भाविता यायेगुयात “पच्चय समनुपस्सना” नय धका धाइ । थुपिं कारण

धर्मयात सीका 'अविद्या दया नाम रूप दत्त यदि अविद्यायात बाँकी मदयेक प्रहाण याये फलत धा:सा थुपिं (नामरूप) या उत्पत्ति नं जुइमखु थुकथं हानं हानं भावना यातकि उत्पाद भंग नां जुयाच्चंगु उदयव्यया लक्षणया स्पष्ट अवभास जुइ ।

“तेभूमकसङ्घारेसु पस्सतो उदयव्वयं ।
उदयव्वयनामं ज्ञाणं जातं दुतिययोगिनो ॥”

अर्थात् त्रैभूमिक सङ्घारय् उदय-व्यययात खंकीम्ह द्वितीय योगीया सन्ताने उदय व्यय नां जुयाच्चंगु ज्ञान उत्पन्न जुइ ।

खण वसेन - (उत्पादन 'क्षण' भङ्ग 'क्षण' यात "क्षण" धका: सीकि) थये हेतु नाप ज्वरय् याना नाम रूप उत्पत्ति विनाशयात भाविता यायेगु यक्को अभ्यास जुल धायेव उत्पादन क्षण भङ्ग क्षण रूपं उत्पत्ति विनाश थ:थम्हं हे खनावइ । उगु वखतय् हेतुयात विचार मयासे उत्पत्ति क्षण भङ्ग क्षणयात जक स्मृति तया: थुगु 'खण सम्मसनुपस्सना' नय रूपं आपालं भाविता यायेवं उत्पत्ति विनाश अत्यन्त स्पष्ट जुइगुलिं चित्त तस्कं प्रवल जुया चित्त अत्यन्त प्रशन्न जुया उदयव्यय ज्ञान अन्त मज्जूसे खुल्लागु मार्गय् ओभास आदि उपक्लेश वाधात वाँलाक यथार्थ रूपं खनावइ ।

विपश्यनायात बुलुकीगु धर्म १० गु

पालि :- ओभासो पीति पस्सद्धि - अधिमोक्खो च परगहो ।

सुखं ज्ञाणमुपद्धान - मुपेक्खा च निकन्ति चे'ति ॥

ओभासादिविपस्सनुपक्विक्लेसपरिबन्धपरिग्गहवसेन मग्गामग्गलक्खणववत्थानं मग्गामग्गज्ञाणदस्सनविसुद्धि नाम ।

भावार्थ :- ज: अथवा विपश्यना चित्तं याना उत्पन्न जुइगु शरीरं पिहाँ वइगु ओभास धयागु ज:, प्रीति अथवा विपश्यना लिसे उत्पन्न जुइगु क्षुद्रिका प्रीति, क्षणिका प्रीति, अवक्रान्तिका प्रीति, उद्वेगाप्रीति व स्फरणा प्रीति धयागु न्यागु प्रकारया प्रीति वा भतिचा लयतायेगु, पलख लयतायेगु, समुद्रया द्वाल थें क्वहाँ क्वहाँ वना मदया वनीगु कथं लयतायेगु, शरीरयात आकाशय् व्वयेका यंकी कथं लयेतायेगु, म्ह छम्हं फिंजय् जुइगु कथं लयतायेगु

धयागु न्याता प्रकारया लयता; प्रश्नश्चि अथवा काय चित्तया डाह जुइगुलिं शान्त जुइगु लक्षण दुगु काय प्रश्नश्चि व चित्त प्रश्नश्चिधया हिसाबं निता प्रकारं दुगु प्रश्नश्चि; अधिमोक्ष अथवा क्वातुगु श्रद्धाइन्द्रिय धयागु श्रद्धा व विश्वास क्वातुकीगु सहयोग अथवा सम्यक् प्रधान कृत्ययात सिद्ध याइगु वीर्य सम्बोध्याइ धयागु क्वातुकीगु सहयोग; सुख अथवा तःधंगु सुख वा विपश्यता चित्त लिसे सम्प्रयुक्त जुयाच्चंगु चेतसिक सुख; ज्ञान अथवा देवराज इन्द्रं तोता हइगु बज्रसमानगु लक्षण स्वंगूयात खंकीगु ज्ञान, उपस्थान - प्रकट जुइगु स्मृतिप्रस्थान जुयाच्चंगु ताकल निसें याये धुंगु ज्या आदियात बार बार लुमंके फुगु स्मृति व उपेक्षा अथवा सम्प्रयुक्त धर्मलिसे मिलय् जूगु विपश्यना सहितगु उपेक्षा सम्बोध्याइ जुयाच्चंगु तत्रमध्यस्थुपेक्षा, मनोद्वारावर्जन चित्तलिसे सम्प्रयुक्त जुयाच्चंगु चेतना धयागु आवर्जनुपेक्षा थुकथं निता प्रकारयागु उपेक्षा; निकन्ति - प्यपुनेगु तृष्णा अथवा ओभासादि गुंगू उत्पन्न जुल धाःसा थनं न्हापा जित थुजागु स्वभाव दुगु जः अद्भुत रूपं उत्पन्न जुल धकाः उगु ओभास आदि गुंगूली प्यपुनेगु शूक्ष्मगु तृष्णा थुकथं ओभासादि भिगू विपश्यनायात बुलुकिगु विघ्नवाधायात परिग्रहण यायेगु हिसाबं मार्ग खः मखुया लक्षणयात छुटे याइगु ज्ञान अथवा लक्षित मार्ग खः मखुयात लुमंकेगु छुटे यायेगु धयागु ज्ञानयात मार्गमार्ग ज्ञान दर्शन विशुद्धि धाइ; अथवा विपश्यनायात बुलुकिगु उपद्रवयात परिग्रहण यायेगु हिसाबं मार्ग खः मखु सीकिगु ज्ञानया परिशुद्धि धाइ ।

व्याख्या :- १) ओभास - (शरीरया जः) चित्त धातु निर्मल जूगुया कारणं शरीरं तेज पिहाँ बइगु चित्तया शक्ति अनुसार गुलिं थःथःगु आसपासय् तक्क गुलिं कोठा छगूलिं जाज्वल्यमान जुइगु, विहार छगूलिं जजमान जुइगु, छगूलिं निसें कयाः चक्रवाल तक्क नं जजमान जुयाच्चनी ।

२) पीति - विपस्सना ज्ञाननाप युक्तगु पीति चेतसिक । ध्व पस्सद्विया निम्तिं योगी पुद्गलया काय व चित्त निगूलिं विशेष प्रशन्न, आनन्द जुयाच्चनी ।

३) पस्सद्वि - काय पस्सद्वि, चित्तपस्साद्वि चेतसिक । ध्व पस्सद्विया निम्तिं योगी पुद्गलया काय व चित्त निगूलिं विशेष शान्त जुयाच्चनी । (पस्सद्वि जक मखु लहुता, मदुता, कम्मञ्जता, पागुञ्जता उजुकता) नं विशेष रूपं उत्पन्न जुयाच्चनी ।

- ४) अधिमोक्ख - कर्म स्थान आरम्भणय् दुग्गेक विश्वास दुगु श्रद्धा नं उत्पन्न जुइ ।
- ५) पग्गह - विपस्सना चित्तयात लिचिले मफयेक आधार भरोसा उत्साह बीगु वीर्यं नं उत्पन्न जुइ ।
- ६) सुख - प्रणीतगु चित्तज रूपद्वारा म्ह छम्हं फिंजय् जुया आनन्द जुइगु सुख वेदना नं उत्पन्न जुइ ।
- ७) ज्ञाण (विपस्सना ज्ञाण) - बज्ज मलःथे चलाखगु तिब्र गति दुगु विपस्सना ज्ञान नं उत्पन्न जुइ । उगु ज्ञानया कारणं सञ्चार धर्मय् भाविता याःपत्तिं उत्पत्ति विनाशयात स्पष्ट जुइक खनी ।
- ८) उपट्ठान - कर्मस्थान आरम्भणय् स्थिर जुयाच्चनीगु स्मृति नं उत्पन्न जुयाच्चनी ।
- ९) उपेक्खा - (तत्रमज्झत्तुपेक्खा, आवज्जनुपेक्खा धका निथी) उत्पत्ति विनास (उदयब्बय) स्वभाव बाँलाक लुया वइगु जुया बाँलाक खंकेया लागी आपालं मेहनत याये म्वाःक योग्यतानुरूपं भाविता याइगु तत्रमज्झत्तता चेतसिकयात “तत्रमज्झत्तुपेक्खा” धाइ । उत्पत्ति विनाशयात विचार याइगु बखतय् याकनं हे विचार याये फुगु आवर्जन चित्तनाप युक्तगु चेतनायात “आवज्जनुपेक्खा” धाइ । (पीति निसें उपेक्खा तक्कयागु धर्म विपस्सना ज्ञान नाप युक्तगु चेतसिक जुल ।)
- १०) निक्कन्ति - (शूक्ष्मगु तृष्णा) - उगु ओभास आदिद्वारा छायपियातःगु विपस्सना ज्ञानयात योः तायेका च्वनीगु तृष्णा नं उत्पन्न जुइ । उगु तृष्णा अत्यन्त शूक्ष्म जूगु जुया तृष्णा धका हे नं सीमखु । विपस्सनाय् न्ह्याइपु ताइगु (विपस्सना रति) धका हे जक योगी पुद्गलं सम्भे जुयाच्चनी ।

ओभासादिविपस्सनुपक्किलेसपरिबन्धपरिग्गहवसेन - (विपस्सना=विपस्सना ज्ञान+उपक्किलेस=बुलुकीगु कारण जुयाच्चंगु+परिबन्ध=भयअन्तराय) च्वय् कनावयागु ओभास आदि १० गू उपक्किलेसयात “विप्पस्सना ज्ञानया बुलुकिगु कारण जुयाच्चंगु भय अन्तराय” धका धा:गु जुल । उगु मध्यय् ओभास आदि गुंगू अकुशल मखुगु जुया धात्थेंगु भय अन्तराय मखु । निक्कन्ति छ्गू जक धात्थेंगु अन्तराय ख: ।

तर ध्वामथुपिन्त ओभास आदि उत्पन्न जुइगु बखतय् परियत्ती दखल मदुपिं गुलिं योगीपिन्के “जिके न्हापा शरीरयागु तेज प्रकाश उत्पन्न मजू । थ्व तेज प्रकाश उत्पन्न याये फुगु चित्त मार्ग चित्त, फल चित्त हे तुं ख: । जित मार्ग फल प्राप्त जुल” धका: नं ..., “जिके न्हापा थुजागु प्रीति पस्सद्धि आदि न्हापा उत्पन्न मजूनिगु जित मार्ग फल प्राप्त जुल” धका नं ... थथे थ:त थ:महं मार्ग फल लाभ जुल धका सम्भे जुया विपस्सना ज्ञान छ्खेलाका आनन्द ताइगु (तण्हा), जि धका आसक्ति जुइगु (मान), धारणा द्वनीगु (दिट्ठी) उत्पन्न जुइ । उगु तण्हा, मान दिट्ठी विपस्सनायात बुलुकीगु धात्थेंगु भय अन्तराय ख: । उगु तण्हा, मान, दिट्ठी ओभास आदियात कया उत्पन्न जुइगु कारण (मूर्खयात गुहाली बीगु धइगु थें) ओभास आदियात नं फलूपचार ठान्युपचार रूपं विपस्सनायात बुलुकीगु कारणं याना भय अन्तराय धका धा:गु जुल ।

Dhamma.Digital

दखल दुपिन्त - परियत्ती दखल दुम्ह योगी जुल धा:सा उगु ओभास आदि तण्हा मान दिट्ठिया स्थान जुयाच्चंगु जुया विपस्सना ज्ञानयात बुलुकीगु भय अन्तराय कारक ख: । उगु ओभास आदियात यो: तायेका च्वंगु मार्ग प्राप्त जुइगु यथार्थगु लँ मखुगु जुया अमग्ग धका नं धाइ । क्रमबद्ध रूपं स्वाकंतु उच्चोग वीर्यं याना यंकूसा जक मार्ग फल प्राप्त जुइगुया कारण जुयाच्चंगु यथार्थ लँपु जुया धात्थेंगु मग्ग ख: धका परिच्छेद याये फइ ।

जाणवस्सनविसुद्धि - थुकथं विपस्सना भय अन्तराय कारकयात यथार्थ रूपं सीका मार्ग अमार्गया लक्षणयात छुटे छुटे याना सीकेगु ज्ञानयात “मग्गामग्गजाणवस्सन विसुद्धि” धाइ ।

अभ्यास प्रश्न

- १) 'मग्गामग्गजाणदस्सनविसुद्धि' पदय् मग्ग + अमग्ग + जाण + दस्सन पदया अर्थयात क्यं ।
- २) गुजागु ज्ञानयात "सम्मसनजाण" धका: धाइ ? व ज्ञान विसुद्धि न्हेगू मध्यय् गुगु विशुद्धी ला: ?
- ३) तथापरिगहितेसु पच्चयेसुया अभिप्राय स्पष्ट या ।
- ४) विपस्सना भावना यायेगु बखते लोकुत्तरयात आरम्मण याय्फु वा मफु ? सम्बन्धित पालि प्रमाण विया क्यं ।
- ५) 'अतीतादि भेद भिन्नेसु' लय् आदि शब्दं कायेमा:गु अर्थयात स्पष्ट या ।
- ६) 'खन्धादिनय' लय् आदि शब्दया अर्थ स्पष्ट या ।
- ७) 'क्लापवसेन सङ्घिपित्वा" वारय् क्लाप सम्मसन नयद्वारा भाविता यायेगु विधियात क्यं ।
- ८) अद्धान वसेन वारय् "अद्धानसम्मसन" भावित यायेगु विधियात नं क्यं ।
- ९) सन्तति वसेन वारय् "सन्ततिसम्मसन" भाविता यायेगु विधियात नं क्यं ।
- १०) खणवसेन वारय् "खणसम्मसन" भाविता यायेगु विधियात नं क्यं ।
- ११) 'उदयब्बय' लय् उदय-पद व वय-पद अर्थ स्पष्ट या ।
- १२) उदयब्बयजाण गुगु विशुद्धि दुने ला: ?
- १३) पच्चयवसेन वारय् कारण धयागु गुगु धर्म ख: ?
- १४) "खणवसेन" लय् खण धयागु छुक्रियात धाइ ?
- १५) 'विप्पस्सनूपक्किलेस' भय अन्तराय कारक फिगू मध्यय् गुगु ज्ञान प्राप्त जुइवलय् उत्पन्न ज्वीगु ख: ?
- १६) ओभास, पीति, पस्सद्धि, धर्मयात छुटय् छुटय् याना क्यं ।
- १७) अधिमोक्ख, पग्गह, सुख-धयागु गुजागु धर्मयात धाइ ?
- १८) जाण, उपद्धान-धयागु गुजागु धर्मयात धाइ ?
- १९) उपेक्खा, निक्कन्ति - धयागु गुजागु धर्मयात धाइ ?
- २०) ओभास आदि ९ गू बाधक मखुसा नं छाया "विपस्सनूपक्किलेस" धका: धा:गु ?
- २१) छुक्रियात मग्ग-अमग्ग धका: धाइ ? हानं गुगु ज्ञानयात "मग्गामग्गजाणदस्सन विसुद्धि" धका धाइ ?

प्रतिपदा ज्ञान दर्शन विशुद्धि

पालि :- तथा परिबन्धविमुत्तस्स पन तस्स उदयब्बय जाणतो पट्टाय यावानुलोमा तिलक्खणं विपस्सनापरम्पराय पटिपज्जन्तस्स नव विपस्सनाजाणानि पटिपदाजाणदस्सनविसुद्धि नाम ।

भावार्थ :- मार्गामार्ग ज्ञान दर्शन विशुद्धिं लिपा प्रतिपदा ज्ञान दर्शनयात कने । उजोगु प्रकारं ओभासादि भिग्गू विपश्यनायात वुलुकीगु उपद्रवं अलग्गम्ह उम्ह योगी पुद्गलयात उत्पत्ति विनाशयात स्यूगु उदयव्यय ज्ञानं निसें सत्यानुलोम ज्ञान तक त्रिलक्षण स्वंगूयात तनं तंयागु विपश्यनाया रूप्य् आचरण याइम्ह योगी पुद्गलयात गुंगू विपश्यना ज्ञानतयत् प्रतिपदा ज्ञानदर्शन विशुद्धि धाइ; अथवा उदय व्यय ज्ञानं निसें सत्यानुलोम ज्ञान तक गुंगू विपश्यना ज्ञान नां दया च्वंगु मार्गं धयागु ज्ञान दर्शन विशुद्धिया आचरण जुयाच्च्वंगु ज्ञान दृष्टिया परिशुद्धि धाइ ।

व्याख्या :- “पटिपज्जति एतायाति” धयागु विग्रह अनुसार मार्ग प्राप्त ज्वीगुया कारण जुयाच्च्वंगु ज्ञानयात “पटिपदा” धका धाई । “एताय - धुगु ज्ञानद्वारा पटिपज्जति-मार्गय ध्यनी” धइगु अर्थ वीगु । ‘जाण दस्सनविसुद्धि’ धयातः गुयात च्वय वंगु अनुसारं जुल । उकिं मार्गय् ध्यनीगु शुद्धगु ज्ञानयात “पटिपदाजाणदस्सनविशुद्धि” धका सीकि ।

तथा परिबन्धविमुत्तस्स - च्वय् कनावयागु मग्गामग्गजाणदस्सनविसुद्धिद्वारा विपस्सनाया बाधक भिग्गूलिं मुत्त जुइ धुंकूम्ह योगिं -

उदयव्वय जाणतो पट्टाय यावानुलोमा - उदयव्वय ज्ञानं अनुलोम ज्ञान तकक छसीकथं वृद्धियाना स्वाकंतुं कोशिस याना यंकेवं “पटिपदाजाणदस्सनविशुद्धि” जुइ । पटिपदा जाण दस्सन विसुद्धिया आरम्भ उदयव्वय जाण जुल । अन्त्य अनुलोम ज्ञान जुल । (मग्गामग्गजाण दस्सन विसुद्धिया अवस्थाय् उदयव्वय ज्ञान जुइ धुंकूसानं विपस्सनूपक्किलेस यागु पाखें परिबन्ध (बाधा) जूगु कारणं परिशुद्ध मज्जनिगु जुयाच्च्वन । उकिं आः उगु बाधकं मुत्त जुइ धुंकूगु जुया उदयव्वय ज्ञान प्रवल जुइ फय्केत हानं छको कोशिस वीर्य यायेमाःगु जुल ।

भङ्गजाण - उदयव्ययजाण द्वारा नामरूप धर्मया उदय (उत्पाद) व व्यय (निरोध) निगूलीनं स्पष्टं बांलाक विपस्सना यातकि नाम रूप धर्मया उदयव्यय स्पष्टं प्रतिभासित जुयावइ, अनलि ध्व उदयव्यय तस्कं याकनं याकनं जुइगुया कारणं निगू मध्यय् उदय जूगुया आलम्बन याये मफइगुया कारणं केवल भङ्ग जूगु जक स्वये फइ । गथे भीसं गनं पुखुली लुयावइगु लःप्वचा लुयावःगु उलि स्पष्ट जुइमखु गुलि विनाश जुइगु स्पष्टं खनीगु खः । योगीया प्रत्युत्पन्न नाम-रूप धर्मया भङ्गयात विधिपूर्वक विपस्सना यायेगु समर्थ जुलकि अतीत, अनागत नाम रूप धर्मयात नं अनुमानं हे आलम्बन याना विपस्सना याइ । उबले नं उकिया भङ्गयात हे जक आलम्बन जुयाचवनी । छुं छगू संस्कार या भङ्गयात आलम्बन दयेकीगु भङ्गज्ञानया भङ्ग आलम्बन जुइगुली गुगुं मेगू ज्ञान समर्थ जुइवं भङ्ग ज्ञान थःथम्हं विकास जुया चरम सिमाय तक ध्यनी ।

“सङ्कारा मे बुब्बुलं व भिज्जरे भिज्जरे खणं ।
पस्सतो वं भङ्गजाणं जातं ततिययोगिनो ॥”

अर्थात् - धुगु नाम रूप धर्म लःप्वःचाथे क्षण क्षण पत्तिकं विनष्ट जुयावनी । थुकथं विपस्सना याइम्ह तृतीय योगीया सन्ताने भङ्गज्ञान उत्पन्न जुइ ।

भयजाण - दीर्घायु व सुखया इच्छयाइम्ह पुद्गलं सिंह, धुं आदि जनावरत दुगु भयानक जंगल खना “ध्व भय दुगु थाय् खः” धका मती तया उगु जंगल खना गयाइ । अथे हे नाम रूप धर्मय् केवल भङ्गज्ञान स्वया च्वंम्ह योगी “ध्व नाम रूप धर्म अतीत भवय् नं भङ्ग जूगु खः, वर्तमान भवय् नं भङ्ग जुया च्वन, हानं अनागत भवय् नं भङ्ग जुइ, ध्व नाम रूप धर्म भय उत्पन्न याइगु खः” धका भङ्गज्ञान खना भयभीत जुइ अले उगु समयय् ‘भयजाण’ उत्पत्ति जुइ ।

“निरुद्धातीता सङ्कारा पच्चुप्पन्ना च भिज्जरे ।
अनागता भिज्जस्सन्ति सब्बे’पि भायितव्वका ॥”

अर्थात् भीगु सन्तानय् बारम्बार उत्पन्न जुया निरोध जुइ धुंकूगु संस्कार अतीत जुल, वर्तमान संस्कार नं निरुद्धजुयावं च्वन, अथे हे अनागत संस्कार नं अवश्य निरोध जुइ, उकिं फुक्क संस्कार धर्म भय उत्पन्न याइगु खः ।

भयज्ञानया निर्भयता - थथे प्रश्न याये फु कि भय ज्ञानया थःथम्हं (स्वयं) संस्कार धर्मया पाखें भय जुइला कि भय ज्ञानयात खंम्ह योगीयात भय जुइ ?

समाधान - भय धइगु स्वभावं हे द्वेष जवन खः । उकिं महाकुशल्यु सम्प्रयुक्त भयज्ञानयात भय जुइ मखु, न त योगीयात हे भय जुइ । वास्तवयु त्रैभूमिक संस्कार धर्मया 'ध्व भयोत्पादक धर्म' खः - थुकथं विपस्सना याइगु जूगुलिं विपस्सना ज्ञानयात 'भयजाण' धका धाइ । गथे थः पासापिं व मां बौपिन्त कष्ट वीम्ह मचा खना 'ध्व मचा तसकं ग्यानापु' धका धाइ, अथेसानं वया पासापिं, मांभौपिं व मचा खना ग्याइ मखु, थुकथं भय ज्ञानयात सीकेमाः ।

आदीनवजाणं, निब्बिदाजाणं, मुच्चितुकम्यताजाणं - नाम रूप धर्मयु 'ध्व भयानक धर्म खः' धइगु 'भयजाण' उत्पन्न जुइ धुनेवं नाम रूप संस्कार धर्मयु दोष (आदीनव) यात खंकीगु 'आदीनवजाण' उत्पन्न जुइ । आदीनव (दोष) खनकि उगु संस्कार धर्मया प्रति निब्बेद (उदासीन) जुइगु 'निब्बिदाजाण' उत्पन्न जुइ । (भय, आदीनव व निब्बिदा) - थुपिं स्वंगू प्रारम्भयु अर्थात् उत्पन्न जुइबले अलग, अलग दृष्टिगोचर जुइ, तर अभ्यास जुइ धुनकि छगू ज्ञानयु हे थुपिं स्वंगू स्वभाव नं दये फु ।) 'निब्बिदाजाण उत्पन्न जुइ धुनेवं' जालयु क्यंम्ह न्यां जालं मुक्त जुइगु इच्छा जुइ" थें संस्कार धर्म मुक्त जुइमास्ते वइगु 'मुच्चितुकम्यताजाण' उत्पन्न जुइ ।

“भयतो पद्धानेनेव आदीनवञ्च जानतो ।

निब्बिन्दतो सङ्घारेसु जातं मुच्चितुकम्यता ॥”

अर्थात् - संस्कार धर्मयु भयज्ञान उत्पन्न जुलकि उकी आदिनव (दोष) खना उकिं निर्वेद (उदासीन) जूम्ह योगीया सन्तानयु 'मुच्चितुकम्यताजाण' उत्पन्न जुइ ।

पटिसङ्घाजाणं - संस्कार धर्मयु अनित्य, दुःख, अनात्म लक्षणया हाकनं हाकनं विपस्सना याइगु ज्ञान 'पटिसङ्घाजाण' खः । (पटि - प्रति = हाकनं; सङ्घा = संख्या = विपस्सना, जाणं = ज्ञान - थुकथं पद विच्छेद यायेमाः) ।

मुच्चितुकम्यताजाण द्वारा संस्कार धर्म केवल मुक्त जुइगु इच्छामात्र जुइ । योगी उकिं मुक्ति जुइ मखु । ध्व पटिसङ्घा जाणद्वारा योगी उगु संस्कार धर्म मुक्त जुइगु इच्छा दःसानं इच्छा जुइ मात्रं याउँक अःपुक मुक्त जुइ मखु, बरु व योगिं उगु

संस्कार धर्मय् नित्य, सुख, व आत्मोपादक दृष्टि उत्पन्न मज्झिमेकया निमित्तं अनित्य, दुःख, अनात्म लक्षणयात हाकनं विपस्सना याइ । गथे न्यालाइपिं ब्यक्तिपिनि ल्हाती गुबलें गुबलें न्या या थासे सर्पया छुर्यो ज्वनी । न्हापांला न्या धका खुसी जुइ लिपा 'ध्व सर्प खः' धइगु सिलकि न्याइ धका ग्याना व सर्प छत्थुं मत्वतुसे युक्ति पूर्वक वयात दुर्वल याना बुलुहुं त्वती, अथे हे नाम रूप संस्कार धर्म प्रति नं न्हापां अनुराग दःसानं उकी अनित्य, दुःख व अनात्म लक्षण खनकि भय, आदिनव, निब्बिदा व मुच्चितुकम्यता त्राण उत्पन्न जुइ धुनेसाथं योगिं उगु संस्कार धर्म न्ह्याबलें मुक्त जुइया निमित्तं अनित्य, दुःख, अनात्म लक्षणद्वारा हाकनं विपस्सना याइ ।

सङ्घारूपेक्खाज्राणं - पटिसङ्घाज्राण द्वारा उगु संस्कार धर्मयात त्वते धुंका उगु संस्कार धर्मयात भय, आदिनव आदिद्वारा मस्वसे उकी उपेक्षा यायेगु समर्थ यायेगु समर्थ दुगु ज्ञानयात 'सङ्घारूपेक्खाज्राण' धका धाइ । धुगु ज्ञानं उपेक्षा याये धुनकि योगी 'उगु संस्कारयात आलम्बन तक नं याइ मखु धका धाये त्यंगु मखु, छायाधाःसा फुक्क विपस्सनाज्ञान संस्कार धर्म आलम्बन याना प्रवृत्त जुइ, अथेसानं उकियात आलम्बन याये मात्रं न अनुराग दइ न भयानक धका सम्भे जुइ, केवल उपेक्षा याना अनित्य, दुःख, अनात्म धका विपस्सना मात्र याइ ।

“मुच्चितुकामतो येव पटिसङ्घाय जानतो ।

सङ्घारूपेक्खानामं त्राणं जातं नवमयोगिनो ॥”

अर्थात् - संस्कार धर्मयात त्वतेगु इच्छा जुइगुलिं उकियात पटिसङ्घाज्राण (मुच्चितुकम्यताज्राण धुंका हानं स्वंगू लक्षणद्वारा विपस्सना याइगु ज्ञान) द्वारा सीका गुम्हम्ह योगिया सन्ताने सङ्घारूपेक्खा धइगु ज्ञान उत्पन्न जुइ ।

अनुलोम ज्राण - थुगु ज्ञानं च्वय् थाहाँ वन धाःसा योगीयात मार्ग व फल प्राप्त जुइ । उकिया कारणं च्वय्यागु मार्ग ज्ञान व फलज्ञान प्राप्त जुइगु बोधिपक्षीय धर्मया तथा उदयव्यय आदि क्वय्यागु च्यागू ज्ञान अनुरूप जूगुया कारणं थुगु ज्ञानयात 'अनुलोम ज्ञान' धका धाइ ।

ध्व अनुलोमज्ञान नं ध्व स्वया न्ह्यो यागु ८ गू ज्ञान थें अनित्य दुःख अनात्म लक्षणद्वारा हे विपस्सना याइ । उकिं ध्व नं न्ह्योःयागु ज्ञान थें हे खः । मार्गक्षणय् प्राप्त

जुइगु बोधिपक्षीय धर्म प्राप्त यायेगु योगीया मुख्य उद्देश्य खः । थुगु उद्देश्य अनुसार ध्व ज्ञान उगु बोधिपक्षीय धर्म निश्चय रूपं प्राप्त जुइगु जूगुलिं ध्व बोधिपक्षीय धर्म थें तुं खः । थुकियात थुगु उपमाद्वारा थुइका कायेमाः - गथे सुं छम्ह जुजुया मन्त्रीपिसं छुं अपराधयात धर्म शास्त्र अनुसार निर्णय बिल, अले जुजुं उगु निर्णययात घोषणा यात धाःसा जुजुया ध्व आज्ञा नं धर्मशास्त्र अनुरूप नं जुल मन्त्रीपिनिगु अनुरूप नं जुल ।

थुगु अनुलोम ज्ञान, मार्ग वीथी वइगु परिकम्म, उपचार व अनुलोम कृत्य याइगु ज्ञान खः । गोत्रभू, संस्कारधर्मया आलम्बन याइ मखु, केवल निर्वाणया हे ज्ञानया मूख्यअंग (छूयों) थें जुयाच्चंगुलिं विपस्सनाय् हे दुय्याना च्वन ।

अनुलोम ज्ञानया उत्पत्ति - सङ्घारूपेक्खाजाण द्वारा संस्कार धर्मया प्रति उपेक्षायाना हाकनं अनित्य, दुःख, अनात्म लक्षणया बारम्बार विपस्सना यातकि संस्कार धर्मया आलम्बन यायेगु इच्छा मदइगुलिं उगु धर्म निरपेक्ष जुया संस्कार धर्म विमुक्तगु निर्वाण पाखे चित्त कोछुइ । तर निर्वाणयात तप्यंक प्राप्त याये मफइगुलिं निर्वाणयात मामां अन्त्य (ध्व ज्ञानं) संस्कार धर्मया हे आलम्बन याइ । थुकियात उपमाद्वारा थुकथं थुइका कायेमाः - न्हापा न्हापा समुद्रय यात्रायाइपिं यात्रीतय्सं जहाजय् थःपिं नापं को छम्ह नं ज्वना वनी । लँ द्वनकि किनारा मालेत कोयात त्वता छूवइ । उम्ह को किनारा मालेत दिशा दिशा पत्तिकं ब्वःया वंसानं किनारा लुया मवलकि हे जहाजय् तुं लिहाँ वइगु, किनारा लुया वःसा किनारा पाखें ब्वया वनी । थुकथं संस्कार धर्मय् उपेक्षा जुलकि ध्व ज्ञान निर्वाण मालेत उखें थुखें ब्वां वनी तर निर्वाण खंके मफतकि बिचय् बिचय् हे संस्कार धर्मया आलम्बन याइ । निर्वाणयात खनकि 'परिकर्म, उपचार, अनुलोम' - थुगु क्रमअनुसारं अनुलोम ज्ञान उत्पन्न जुइ धुनकि योगी गोत्रभूद्वारा निर्वाण आरम्भण याना मार्ग प्राप्त जुइयायत्कक थ्यनी । थुगु प्रकारं उदयब्बय जाणं निसें अनुलोम जाण तक क्रमशः उत्पन्न जुइगु ९ गू विपस्सनायात 'पटिपदाजाणदस्सनविसुद्धि' धका धाइ ।

“सङ्घारा लीनचित्तस्स वीतसङ्कारमेसतो ।

अनुलोमनामं जाणं जातं दसमयोगिनो ॥

अर्थात संस्कारधर्म उदासीन चित्तम्ह, वीतसंस्कार (निर्वाण) या अन्वेषण याइम्ह भिम्हम्ह योगीया सन्तानय् 'अनुलोम' नां जुया च्वंगु ज्ञान उत्पन्न जुइ ।

ज्ञान दर्शन विशुद्धि

पालि :- तस्सेवं पटिपज्जन्तस्स एन विपस्सनापरिपाकमागम्म इद्वानि अप्पना उप्पज्जिस्सतीति भवङ्गं वोच्छिन्दित्वा उप्पन्नमनोद्वारावज्जनान्तरं द्वे तीणि विपस्सनाचित्तानि यं किञ्चि अनिच्चादिलक्खणमारब्भ परिकम्मोपचारा नुलोम नामेन पवत्तन्ति ।

भावार्थ :- प्रतिपदा ज्ञान दर्शन विशुद्धिं लिपा ज्ञान दर्शन विशुद्धियात् कने । धुकथं कनावयागु नय अनुसारं आचरण याइम्ह उम्ह योगी पुद्गलयात् विपस्सना ज्ञान छिपे जुइगुयात् कारण याना अर्पणा धयागु लोकुत्तर मार्ग उत्पन्न जुइ । धथे धाये मालीगु क्षणय् भवाङ्गया श्रोतयात् त्वाःथला उत्पन्न जुइगु मनोद्वारावर्जनया अनन्तरय् निको स्वकोगु विपस्सना चित्तत्तं छगू मखु छगू अनित्यादि लक्षणयात् अथवा अनित्य, दुःख, अनात्म लक्षणयात् आरम्भण याना परिकर्म उपचार, अनुलोम धयागु नामं उत्पन्न जुइगु जुयाच्चन ।

व्याख्या :- तस्सेवं पटिपज्जन्तस्स ..... नामेन पवत्तन्ति - ध्व वचन अनुसार मार्ग प्राप्त जुइ त्यय्का चित्तया क्रमयात् क्यंगु खँ जुल । च्वय् धयावयागु अनुसारं उद्योग याना यंकेगु बखतय् विपस्सना ज्ञान छिपय् जुया “अप्पना” नामक मार्ग ज्ञान उत्पन्न जुइ त्यय्का “भवङ्ग चलन, भवङ्गुपच्छेद” धयागु भवङ्ग सन्तति प्यदना मनोद्वारावज्जन चित्त उत्पन्न जुइ ।

द्वेतीणि विपस्सनाचित्तानि ..... परिकम्मोपचारानुलोमनामेन पवत्तन्ति - मनोद्वारावज्जनया अनन्तरे तिक्खण पुद्गल जुल धाःसा उपचार अनुलोम धयागु नामं विपस्सना चित्त निको, मन्दपुद्गल जुल धाःसा परिकम्म, उपचार अनुलोम धयागु नामं स्वको प्रवर्तित जुइ । (उक्त चित्तयात् “उपचार समाधि जवन” धका नं धाइ । मार्गया लिक्क उपचारय् दयाच्चंगु समाधि बल शक्ति दुगु काम जवनयात् धाःगु जुल ।)

यं किञ्चि अनिच्चादिलक्खणमारब्भ - उगु विपस्सना चित्तं निर्वाणयात् आरम्भण यायेमफु अनित्य दुःख अनात्म लक्षण स्वंगू मध्यय छगूयात् आरम्भण यानाच्चनी ।

पालि :- या सिखापत्ता सा सानुलोमा सङ्घारूपेक्खा वुट्टानग्गामिनीविपस्सनाति च पवुच्चति ।

भावार्थ :- गुगु संस्कारय् उपेक्षा भावं खंकीगु ज्ञान दु । विपश्यनाया शिखरय् सत्यानुलोम ज्ञान लिसें उत्पन्न जुडुगु उगु संस्कारूपेक्षा ज्ञानयात व्युत्थान गामिनी विपश्यना धका नं अथवा अपायादिं वा संस्कार निमित्तं दनेगु धयागु मार्गय् ध्यनीगु विपश्यना धका नं विशेष रूपं धाइगु जुयाच्चन ।

व्याख्या :- धुगु खँ वुट्टानगामिनी नां जुयाच्चंगु विपस्सना ज्ञानयात उद्धत याना क्यंगु खँ जुल । 'वुट्टानगामिनी विपस्सना' धका ग्रन्थय् आपालं चलित्त दुगु छगू प्रकारया नां दु । उगु वुट्टानगामिनी विपस्सना ज्ञान धयागु मेगु विशेष छुं ज्ञान मखु । विपस्सना ज्ञान भिगू मध्यय् च्वय्लाःगु सङ्घारूपेक्खा ज्ञान व अनुलोम ज्ञानयात धाःगु खः ।

सूचना - सङ्घारूपेक्खा जाणयात प्रारम्भिक काण्ड, मध्यम काण्ड, अन्तिम काण्ड धका स्वंगू काण्ड ब्वथले धुंका अनुलोमज्ञाननाप प्यपुना च्वंगु अन्तिम भागयात दकले च्वय्लाःगु सङ्घारूपेक्खाजाण धाःगु धका सीकि । अनुलोम ज्ञान धयागु परिकम्म उपचार अनुलोम नां जुयाच्चंगु विपस्सना ज्ञान हे खः ।

पालि :- ततो परं गोत्रभूचित्तं निब्बानमालम्बित्वा पुथुज्जनगोत्तमभिभवन्तं अरियगोत्तमभिसम्भोन्तञ्च पवत्तति ।

भावार्थ :- उगु व्युत्थान गामिनी विपश्यना जवन चित्त निको स्वको उत्पन्न जुडु धुंका लिपा गोत्रभू चित्तं निर्वाणयात आरम्मण याना पृथग्जनपिनिगु गोत्रयात अभिभूत याना अनलि आर्य गोत्रय् ध्यंका उत्पन्न जुडुगु जुयाच्चन ।

व्याख्या :- धुगु पालिं गोत्रभू चित्त उत्पन्न जुडुगु ढंगयात क्यंगु खँ जुल । गोत्रभू चित्तं परिकम्म, उपचार, अनुलोम नामक चित्तंथें अनित्य आदि लक्षण छगू छगूयात आरम्मण मयाः । निर्वाणयात आरम्मण याइ । उकिं गोत्रभूयात "मार्गया न्ह्योःयागु निर्वाणयात निर्देश याइगुया कारणं मार्ग जवन फल जवनया पूर्वगामि जुयाच्चंगु आवर्जन समान जुयाच्चन" धका धायेगु चलन दु ।

निब्बानमालम्बित्वा - धुगु गोत्रभू चित्तं थः उत्पन्न जुइ न्ह्योः मेगु छुं न आवर्जन चित्त उपस्थित मजूसानं निर्वाणया आलम्बन यायेफु ।

पुथुञ्जनगोत्तमभिभवन्तं - धुगु गोत्रभुं लिपा मार्गं चित्त उत्पन्न जुइव आर्य गोत्रय् थ्यंम्ह जुया गोत्रभू चित्त पृथक्जन गोत्रयात पुलाः वंगु धर्म जुल । धुगु वचन अनुसार 'गोत्तं भवति अभिभवतीति गोत्रभू' धका विग्रह यायेगु "गोत्रं=पृथक्जन गोत्रयात + भवति अभिभवति - क्वत्यलातइ" धका अर्थ बिइगु ।

अरियगोत्तमभिसम्भोन्तञ्च - गोत्रभू चित्त आर्य गोत्र भावय् थ्यनी धाःगु जुल । "थ्यनी धयागु जुइकी धइगु अर्थ जुल" । थ्व वचन अनुसार "गोत्तं भवति अभिसम्भुणातीति गोत्रभू" धका विग्रह यायेगु । गोत्तं = अरिय गोत्र भावे + भवति - अभिसम्भुणाति = थ्यंकःवनी धका अर्थ वीगु । ("भू = पत्तियं" धयागु धातु, "अभिसम्भोन्तं = पापुणन्तं" धयागु अर्थ प्रकाश यानातःगुयात कयाः, अभिसम्भोन्तं = थ्यंका" धका नं अर्थ वियातल ।)

अनुलोमज्ञान व गोत्रभू या विशेषता - परिकर्म आदि अनुलोमज्ञानं मोहरूपी अन्धकार प्रहाण याये फु, तर निर्वाणया साक्षात्कार याये मफु ।

गोत्रभू निर्वाण साक्षात्कार याये फु, तर मोहयात प्रहाण याये मफु ।

गथे मिखा दुम्ह मनु 'नक्षत्रयोगयात सीके' धका मती तयाः चान्हे पिहाँ वना चन्द्रमा स्वइ । तर ख्वातुसे च्वंगु सुपाचं त्वपुयातःगुया कारणं चन्द्रमा खंके फइ मखु । अले छकः फय् वयाः ख्वतुगु सुपायँयात, मेगु निकःगु फय् वयाः मध्यस्थगु सुपायँयात तथा स्वकःगु फय् वयाः शूक्ष्मगु सुपायँयात नं पुइका छ्वइ । अलेतिनि उम्ह मनुखँ चन्द्रमायात स्पष्टं खंके फइ ।

थन स्वता प्रकारया सुपायँ थें स्थूलगु, मध्यमगु व शूक्ष्मगु मोहरूपी अन्धकार खः । स्वता फय् थें स्वंगू (परिकर्म, उपचार, अनुलोम) चित्त खः । मिखा दुम्ह मनु थें गोत्रभूज्ञान खः । चन्द्रमा थें निर्वाण खः । सुपायँ मदुगु आकासय् उम्ह मनुखँ विशुद्धगु चन्द्रमा खनी थें सत्य (निर्वाण) यात त्वपुयातइगु मोहरूपी अन्धकार मन्तिक भोत्रभू ज्ञानं विशुद्धगु निर्वाणयात खनी ।

गथे स्वता प्रकारया फसं चन्द्रमा त्वपुयातइगु सुपायंयात पुइका छ्वय्फु तर चन्द्रमा खंके मखु, अथे हे अनुलोम ज्ञानं मोहयात नष्ट यायेफु तर निर्वाण खंके मफु। गथे उम्ह मनूखं चन्द्रमा खंके फु तर सुपायं पुइका छ्वये मफु, अथे हे गोत्रभू ज्ञानं निर्वाणयात खंके फु तर क्लेश रूपी अन्धकार नाश याये मफु।

थुगु प्रकारं गोत्रभू ज्ञानं निर्वाणयात दकोसिबय् न्हापालाक खंगुया कारणं मार्गं यां न्त्योः आवर्जन याइगु स्थानय् च्वना च्वनी।

मार्गं कृत्यं १६ गू

पालि :- तस्सानन्तरमेव मग्गो दुक्खसच्चं परिजानन्तो समुदयसच्चं पजहन्तो निरोधसच्चं सच्चिकरोन्तो मग्गसच्चं भावनावसेन अप्पनावीथिमोतरति। ततो परं द्वे तीणि फलचित्तानि पवत्तित्वा भवङ्गपातो व होति।

भावार्थ :- उगु गोत्रभू चित्तया अनन्तरय् हे श्रोतापत्ति मार्गं दुःखसत्ययात छुटे छुटे याना सीका, समुदय सत्ययात हटे याना, निरोध सत्ययात साक्षात्कार याना, मार्ग सत्ययात वृद्धि यायेगु हिसाबं अर्पणा वीथी क्हाँ बनीगु जुयाच्चन। उगु श्रोतापत्ति मार्गं अर्पणा वीथी थ्यने धुंका लिपा निको स्वकोगु फल चित्त उत्पन्न जुया भवाइया अवतरण हे जुइगु जुल।

व्याख्या :- गोत्रभूया अनन्तरय् मार्गं चित्त अप्पना वीथी थ्यनी। “मार्गं, फल फल” धका अप्पना जवन प्रवर्तित जुइ धाःगु जुल।

दुक्खसच्चं परिजानन्तो ..... मग्गसच्चं भावनावसेन - मतं इतायात नं च्याकेगु, अन्धकार नाश यायेगु नं, प्रकाश दयेकेगु नं चिकं फुकावीगु नं थुपिं कृत्ययात छगू पाखं याइगु थें, मार्गं धर्मं नं दुःख सत्ययात छुटय् छुटय् याना सीकेगु, समुदयसत्ययात हटय् यायेगु, निरोध सत्ययात साक्षात्कार यायेगु मार्गं सत्ययात उत्पन्न जुइकीगु थुपिं प्यंगू कृत्यं छगू पाखं पूर्णं जुइके फु।

द्वे तीणि फलचित्तानि - मार्गं चित्तं छगू बार जुइ धुंका तिक्खण पुद्दल जुल धाःसा फल चित्तं स्वंगूवार, मन्द पुद्दल जुल धाःसा फल चित्तं निगू बार प्रवर्तित जुया भवङ्गपात

जुइ । (“फल चित्तानि = फलचित्त + पवत्तित्वा = प्रवर्तित जुया धका अर्थ बी मज्जू” । ‘पवत्तित्वाया’ कर्ता फलचित्तानि, ‘होति’ या कर्ता भवङ्ग पातो, थये कर्ता भिन्नाया कारणं न्हागु थासय् नं त्वा प्रत्ययन्त पदयात ‘जुयाः’ धका अर्थ मब्बूसे ‘जुइ’ धइगु अर्थ बीगु चलन दु ।)

मन्दपुद्गलया मार्गवीथि प्रवर्तित जुइगु नक्सा

“न	द	म	प	उ	नु	गो	मा	फ	फ”	भ
०००	०००	०००	०००	०००	०००	०००	०००	०००	०००	०००

प्रत्यवेक्षण ज्ञान उत्पन्न जुइगु

पालि :- पुन भवङ्गं वोच्छिन्दित्वा पच्चवेक्षणजाणानि पवतन्ति ।

भावार्थ :- हाकनं भवाङ्गयात त्वाःथला प्रत्यवेक्षण ज्ञानत अथवा मार्ग, फल, निर्वाणयात विचाः याइगु ज्ञानत उत्पन्न जुइगु जुया च्वन ।

व्याख्या :- मार्ग वीथियां लिपा भवङ्ग पात जुयाः भवङ्गुपच्छेद जुइगु बखतय् मार्गफल आदियात प्रत्यवेक्षण याइगु “पच्चवेक्षण वीथि” प्रवर्तित जुइ । उगु वीथी दुगु महाकुशल महाक्रिया जाणसम्पयुक्त जवननाप युक्तगु ज्ञानयात “पच्चवेक्षणजाण” धका धाइ ।

संग्रह गाथा

पालि :- मगं फलञ्च निब्बानं पच्चवेक्खति पण्डितो ।

हीने किलेसे सेसे च पच्चवेक्खति वा न वा ॥

भावार्थ :- प्रज्ञा दुम्ह आर्य पुद्गलं मार्ग, फल व निर्वाणयात प्रत्यवेक्षण याइगु जुयाच्वन । हटे याये धुंकूगु क्लेशयतय् व हटे याना ल्यंदुगु क्लेशतय् प्रत्यवेक्षण याइगु नं दु, मयाइगु नं दुगु जुल ।

व्याख्या - थुगु पालि पच्चवेक्खणा वीथियात ष्यंगु गाथा जुल ।

पच्चवेक्खण वीथि ५ ता प्रकारया दु । व थये खः -

मगंगं - "जिं थुगु मार्गद्वारा निर्वाण लाभ याना" धका प्रत्यवेक्षण याइगु वीथि ।

फलं - 'जित मार्गया फल नं अनुभव जुल' धका प्रत्यवेक्षण याइगु वीथि ।

निब्बाणं - 'जिं निर्वाण सक्षात्कार याना' धका निर्वाणया प्रत्यवेक्षण याइगु वीथि ।

हीने किलेसे - 'जिं थुलितक क्लेश प्रहाण याये धुन' धका मदय् धुंगु क्लेशयात प्रत्यवेक्षण याइगु वीथि ।

सेसे - 'जिके थुलि क्लेश बाकि दिन' धका बाकी जुयाच्चंगु (शेष) क्लेशया प्रत्यवेक्षण याइगु वीथि ।

मगंगफलञ्च ..... पच्चवेक्खति पण्डितो - मार्ग फल प्राप्त जुइ धुंकूम्ह पण्डितं "जिं थुगु मार्ग, थुगु फल, थुगु निर्वाणयात प्राप्त याये धुन" धका मार्ग फल, निर्वाण यात प्रत्यवेक्षण याइगु जुयाच्चन । "मार्गयात विचार याइगु प्रत्यवेक्षण वीथि, फलयात विचार याइगु प्रत्यवेक्षण वीथि, व निर्वाणयात विचार याइगु प्रत्यवेक्षण वीथि थुपिं स्वंगू वीथि निश्चित रूपं उत्पन्न जुइ" धाःगु जुल ।

हीने किलेसे सेसे च पच्चवेक्खति वा न वा - मार्गद्वारा हटय्याःगु क्लेशयात हाकनं छकः विचार याइगु वीथि, हटय् याये मफया बाकि ल्यंदनिगु क्लेशयात विचार याइगु वीथि, गुपिं निगू वीथि गुलिं गुलिसिके प्रवर्तित जुया गुलिं गुलिं सिके प्रवर्तित जुइमखु धाःगु जुल । थ्व खँया क्रम अनुसारं श्रोतापत्ति मार्ग प्राप्त जुइ धुंका न्यागू वीथि, सकदागामी मार्ग प्राप्त जुइ धुंका न्यागू वीथि, अनागामी प्राप्त जुइ धुंका न्यागू वीथि, अरहत्त मार्ग प्राप्त जुइ धुंका (क्लेश बाकि मदुगु जुयाः) प्यंगु वीथि थुकथं जम्मा १९ गू वीथि प्रवर्तित जुइगु अवसर दइ धका सीकि ।

संग्रह गाथा

पालि :- छब्बिसुद्धि कमेनेवं - भावेतब्बो चतुब्बिधो ।
जाणदस्सनविसुद्धि - नाम मग्गो पवुच्चति ॥

अयमेत्थ विसुद्धिभेदो ।

भावार्थ :- थुकथं कना वयागु नय अनुसारं खुगु विशुद्धिया क्रमं वृद्धि याये माःगु प्यता प्रकारं दुगु मार्गयात ज्ञान दर्शन विशुद्धि धाइ धका अथवा निर्वाणयात सीके खंके फुगु मार्ग ज्ञानया परिशुद्धि धाइ धका विशेष रूपं कना तल ।

व्याख्या :- (जाण = स्यूगु + दस्सन = दृष्टान्त खंगु + विशुद्धि = सम्बन्धित क्लेशं शुद्धगु) शील विशुद्धि इत्यादि क्वय्च्वंगु विशुद्धि खुगूयात छसीकथं भावना याये धुंका उत्पन्न जुइकीगु मार्ग ज्ञान (श्रोतापत्ति मार्ग आदि) प्यंगूयात क्लेशं शुद्ध जुया ४ गू आर्य सत्ययात प्रत्यक्ष रूपं स्यूगु कारणं “जाणदस्सन विसुद्धि” धका धाःगु जुल । मार्गया न्हयोने च्वंगु अनुलोमय् ध्यनेवं क्वय्यागु विशुद्धि खुगू पूर्ण जुइ धुंकी । उकिं मार्ग प्यंगूयात ‘जाणदस्सनविसुद्धि’ धका धाःगु जुल ।

विशुद्धि ७ गू व ज्ञान १० गू मिलय् याना तःगु - शील विसुद्धि, चित्त विसुद्धि, दिट्ठि, विसुद्धि, कङ्गावितरण विसुद्धि काण्डय् नाम रूप धर्मयात अनिच्च, दुक्ख, अनत्त धका परामर्श मयानिगुलिं सम्मसनजाण उत्पन्न जुइ मखुनि । मग्गामग्गजाणदस्सनविसुद्धि काण्डय् सम्मसनजाण व उदव्वयजाण च्वय्यागु छगू अंश (पूर्वभाग) जुयाच्वन । पटिपदाजाणदस्सनविसुद्धि काण्डय् उदयव्वयजाण क्वय्यागु छगू अंश (अन्तिम भाग) व भङ्गजाण, भयजाण, आदीनवजाण, निब्बिदाजाण, मुच्चित्तुकम्यताजाण, पटिसङ्गाजाण, सङ्गारूपेक्खाजाण, अनुलोमजाण उत्पन्न जुइ । जाणदस्सनविसुद्धिकाण्डय् निर्वाणयात आरम्मण याइगु जुया, संस्कार धर्मय् अनिच्च, दुक्ख, अनत्त धका भाविता याइमखुगु कारणं विपस्सनाजाण आवश्यक मन्त ।

विशुद्धि ७ गू व विपस्सनाजाण १० या कोष्ठ

विसुद्धि	विपस्सना जाण	उकिया स्वरूप
१) सील विसुद्धि २) चित्त विसुद्धि ३) दिट्ठि विसुद्धि ४) कङ्गावितरण विसुद्धि	X	नाम रूप धर्मयात अनिच्च, दुक्ख, अनत्त धका परामर्शन मयानिगुलिं सम्मसनजाणय् दुमथ्यनि ।
५) मग्गामग्गजाणदस्सन विसुद्धि	१ २ (क)	सम्मस्सनजाण उदयब्बयजाण (पूर्व भाग)
६) पटिपदाजाणदस्सन विसुद्धि	२ (ख) ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०	उदयब्बयजाण (अन्तिमभाग) भङ्ग जाण भय जाण आदिनवजाण निब्बिदाजाण मुञ्चितुकम्यताजाण पटिसङ्गाजाण सङ्गारूपेक्खाजाण अनुलोमजाण
७ जाणदस्सनविसुद्धि	X	निर्वाण आरम्मण याइगु जूगुलिं विपस्सनाजाण आवश्यक म्दु ।

पच्चवेक्षण वीथिया कोष्ठ

पच्चवेक्षण वीथिया प्रकार	कुल संख्या	उकिया स्वरूप	
१ मार्ग पच्चवेक्षण	४	सोतापत्ति मार्ग पच्चवेक्षण वीथि सकदागामी " " " अनागामी " " " अर्हत " " "	निश्चित
२ फल पच्चवेक्षण	४	सोतापत्ति फल पच्चवेक्षण " सकदागामी " " " अनागामी " " " अर्हत " " "	पच्चवेक्षण वीथि १२ गू
३ निब्बान पच्चवेक्षण	४	सोतापत्ति निब्बान पच्चवेक्षण " सकदागामी " " " अनागामी " " " अर्हत " " "	
४ पहीन किलेस पच्चवेक्षण	४	सोतापत्ति पहीन किलेस " सकदागामी " " " अनागामी " " " अर्हत " " "	अनिश्चित
५ सेस किलेस पच्चवेक्षण	३	सोतापत्ति सेस किलेस " सकदागामी " " " अनागामी " " "	पच्चवेक्षण वीथि ७ गू
जम्मा	१९ गू	पच्चवेक्षण वीथि	

अभ्यास प्रश्न

- १) पटिपदा जाणदस्सन विसुद्धि गुगु विपस्सनाजाण उत्पन्न जुइ ?
- २) उदयब्बयजाण मग्गामग्गजाणदस्सन विसुद्धियागु खँय् दुध्याय् धुंकुसां हानं छाय् उत्पन्न जूगु ?
- ३) “द्वे तीणि विपस्सना चित्तानि” लय् गुम्ह पुद्गलयाके निको, गुम्ह पुद्गलयाके स्वकः वीथि जुइ ? निको जुल धाःसा नां गुकथं जुइ, स्वकः जुल धाःसा नां गुकथं जुइ ?
- ४) उगु विपस्सना चित्तं छुक्कियात आरम्मण याइ ? सम्बन्धित पालि प्रमाण ब्यु ।
- ५) गुजागु ज्ञानयात “बुद्धानगामिनी विपस्सना” धका धाइ ? संग्रह प्रमाण ब्यु ।
- ६) गुजागु ज्ञानयात “अनुलोम ज्ञान” धका धाइ ?
- ७) गोत्रभू चित्तं छुक्कियात आरम्मण याइ ? सम्बन्धित पालि प्रमाण ब्यु ।
- ८) सम्बन्धित पंक्ति अनुसार ‘गोत्रभू’ पदया विग्रह याना क्यं ।
- ९) ‘अप्पनावीथिमोतरति’ धयागु अनुसारं अप्पनाया क्रम क्यं ।
- १०) मार्ग कृत्य ४ गूयात उपमा सहित स्पष्ट या ।
- ११) “द्वे तीणि फल चित्तानि” लय् द्वे तीणि बारय् पुद्गलया रूपं छुटय्याना क्यं ।
- १२) मार्ग वीथि छगूया नक्सा दयेका मार्गफलया आरम्मण याइगुयात नं क्यं ।
- १३) संग्रहलय् धयातःगु अनुसारं गुगु पच्चवेक्खणा वीथि निश्चित रूपं जुया, गुगु वीथि जुइ वा मजुइगु निगू प्रकारं जुइगु ?
- १४) पच्चवेक्खणा ५ गू वीथिया स्वरूप व १९ गू वीथिया स्वरूपयात गिन्तियाना क्यं ।
- १५) जाणदस्सनविसुद्धि धयागु गुजागुयात धाइ ? संग्रह पालि प्रमाण बिया क्यं ।
- १६) विसुद्धि ७ गू व ज्ञान १० गू दय्माःगुयात मिलय्याना क्यं ।

विमोक्ष भेद

पालि :- तस्य अनत्तानुपस्सना अत्ताभिनिवेशं मुञ्चन्ती सुञ्जतानुपस्सना नाम विमोक्खमुखं होति ।

भावार्थ :- उगु अनित्यानुपश्यनादि उद्देश्यय् उपिं विपश्यना स्वंगू, विमोक्ष मुख स्वंगू मध्यय् जिगु आत्म धका क्वात्तुक विचाः यायेगुयात अथवा जिगु आत्म मखु धका क्वात्तुक ग्रहण यायेगुयात तोतीगु; आत्म मखु धका उत्पन्न जुइगुयात बार बार खंकीगु शून्यतानुपश्यना धयागु अथवा आत्म शून्यगु आकारं बारबार खंकीगु धयागु विमोक्ष मुख अथवा विरोधी आत्म अभिनिवेशं मुक्त जुइ त्यंगु, जुइ धुंकूगु मार्ग व फलया कारण अथवा विरोधी क्लेशं मुक्त जु जक जुया च्वंगु मार्ग, मुक्त जुइ धुंकूगु फलया कारण जुइगु जुयाच्वन ।

व्याख्या :- 'पटिपक्खतो विमुच्चतीति विमोक्खो' अर्थात् प्रतिपक्ष जुयाच्वंगु क्लेश धर्म मुक्त जुयाच्वंगु धर्मयात् 'विमोक्ष' धका धाइ । ध्व वचन अनुसार मार्ग धर्मयात् 'विमोक्ष' धका धाइ ।

'पटिपक्खतो विमुच्चित्या'ति विमोक्खो' अर्थात् प्रतिपक्षभूत क्लेश धर्म विमुक्त जुइधुंकूगु धर्मयात् 'विमोक्ष' धाइ । ध्व वचन अनुसार फल धर्मयात् विमोक्ष धाइ ।

थुगु मार्ग फल नां जुयाच्वंगु विमोक्षय् दुहाँवनेगु लुखा थें जुयाच्वंगुलिं वुट्टानगाभिनी विपस्सनायात् 'विमोक्खमुख' धका धाइ ।

अनत्तानुपस्सना अत्ताभिनिवेशं मुञ्चन्ति - अनुपस्सना ज्ञान स्वंगू मध्यय् अनत्त धका भाविता याइगु अनुपस्सनायात् अत्त दु धका सम्भे जुइगुलिं मुक्त जुइ फु । उकिं अनत्तानुपस्सनायात् विमोक्खमुख स्वंगू मध्यय् सुञ्जतानुपस्सना धयागु विमोक्ख मुख धयातल ।

आत्म धारणा - नामरूप स्कन्धय् नं अत्यन्त ऋद्धिशक्ति दयाः विनाश मज्जे स्थिर जुयाच्वंगु स्कन्ध गृह पुलांगु विनाश जुइवं न्हुगु स्कन्ध गृह निर्माण जुइफुगु उगु उगु कृत्य यायेत दुने बन्दोबस्त याइम्ह भिं मभिंगु अनुभव याइगु "आत्मा" नामक "सार तत्व" ५ गू

अलग्ग दु धक्क पृथग्जनपिंसं सम्भे जुया च्वनी । उग्ग आत्मायात कया: “जि व जिमि परिवार”
आदि शब्दं ब्यह्वर याना च्वनी ।

शून्य जक - म्ह छ्मह्य् नं (नाम रूप फुक्केसनं) कारण कार्य पूर्ण जुया बाँलाक
दुग्गेक स्वया अनत्तानुपस्सनाद्वारा आत्मा दु मदुयात दुग्गेक स्वय्ग्गु बखतय् छुं हे मदु ।
शून्य मात्र जुयाच्चन । थथे अनत्तानुपस्सना ज्ञानं आत्मां अलग्ग जुया शून्य खंके फय्क
खंके फइग्गु कारणं ‘सुञ्जतानुपस्सना’ धयाग्गु नां दया: विमोक्खय् प्रवेश जुइग्गु द्वार
जुयाच्चन । (सुञ्जत = आत्मां शून्य जुयाच्च्वंगु धका + अनुपस्सना = स्वयेग्गु ज्ञान ।)

पालि :- अनिच्चानुपस्सना विपल्लासनिमित्तं मुञ्चन्ती अनिमित्तानुपस्सना नाम ।

भावार्थ :- विपर्यास निमित्तयात अथवा संज्ञा विपर्यास, चित्त विपर्यास, दृष्टि
विपर्यास धयाग्गु निमित्तयात अथवा विपरीतग्गु संज्ञा, चित्त, दृष्टि धयाग्गु कारणयात
अथवा विपरीत कथं ग्रहण यायेग्गु धयाग्गु संज्ञा, चित्त, दृष्टि धयाग्गु कारणयात अथवा
विपरीत जुइग्गुया कारण जुयाच्च्वंगु संज्ञा, चित्त दृष्टि धयाग्गु अपायगमनीय कारणयात
अथवा विपरीत कथं ग्रहण यायेग्गु धयाग्गु संज्ञा, चित्त, दृष्टि अपायगमनीय कारणयात
तोतीग्गु, नित्य मखु धका उत्पन्न जुइग्गुयात बार बार खंकीग्गु अनिमित्तानुपश्यना धयाग्गु
अथवा विपर्यास निमित्तं अलग्गु आकारं वार वार खंकीग्गु धयाग्गु विमोक्ष मुख अथवा
विरोधी विपर्यास निमित्तं मुक्त जु जक जुयाच्च्वंगु, जुइ धुंक्कुग्गु मार्ग व फलया कारण
अथवा विरोधी क्लेशं मुक्त जु जक जुयाच्च्वंगु मार्ग, मुक्त जुइ धुंक्कुग्गु फलया कारण जुइग्गु
जुयाच्चन ।

व्याख्या :- अनिच्चानुपस्सना विपल्लासनिमित्तं मुञ्चन्ती - ‘निमित्त’ शब्दं
सण्ठान ‘रूप आकार’ धयाग्गु अर्थ बियातल । पृथग्जनपिंसं नाम रूप समूहयात छग्गु हे
छ्थी हे जुयाच्च्वंगु सण्ठानयात खनाच्च्वनी । थथे यथार्थ मखुग्गु उल्लां खंकाच्च्वंगु रूप
आकारयात “विपल्लास निमित्त” धका धाइ ।

अनिमित्त खनीग्गु तरिका - अनिच्चानुपस्सनाद्वारा नाम रूपस्कन्धय् रूप आकार
दुग्गु मदुग्गुयात बाँलाक क्वथीक स्वय्ग्गु बखतय् आ:हे उत्पत्ति, आ:हे विनाश जुया स्थिर
मदुग्गु भावयात हे जक खना च्वनी । रूप आकार जुइ फय्क ताकाल तक स्थिर रूपं

चवना छधी छपाँय् जुया चवनीगुयात खनी मखु । धुगु रूपं अनिच्चानुपस्सना ज्ञानं विपल्लास निमित्तयात हटय् याना छ्वयफुगु कारणं “अनिमित्तानुपस्सना” धयागु नां प्राप्त जुया विमोक्ख प्रवेश जुइगु द्वार छगू जुयाचवन (अनिमित्त = रूप आकार निमित्त मद्दु धका + अनुपस्सना = स्वयेगु ज्ञान ।)

पालि :- दुक्खानुपस्सना तण्हापणिधिं मुञ्चन्ती अप्पणिहितानुपस्सना नाम ।

भावार्थ :- काम, रूप, अरूप भवय् प्यपुनीगु तृष्णा धयागु आकांक्षायात तोतीगु, दुःख धका उत्पन्न जुइगुयात बार बार खंकीगु अप्रणिहितानुपश्यना अथवा प्रणिधिं अलगु आकारं खंकीगु धयागु विमोक्षमुख अथवा विरोधी प्रणिधिं मुक्त जु जक जूया च्वंगु, जुइ धुकूगु मार्ग व फलया कारण अथवा विरोधि क्लेशं मुक्त जु जक जुयाच्वंगु मार्ग, मुक्त जुइ धुकूगु फलया कारण जुइगु जुयाचवन ।

व्याख्या :- आशिका याइगु तृष्णायात “तण्हापणिधि” धका धाइ । उगु आशिका याइगु “आनन्द जुइगु” धका सम्भे जुयागु कारणं जक खः । दुक्खानुपस्सना धइगु नामरूप धाक्वय् धात्थे आनन्द दु, मदुगुयात क्वथीक ध्यानतया विचायाना स्वय्गु वखतय् सुख आनन्द मखसे दुःख हे जक खनीगु कारणं ‘तण्हा पणिधि’ यात हटय् याना “अप्पणिहितानुपस्सना” धयागु नाम विशेषयात प्राप्त याना विमोक्खय् दुहाँ वनीगु द्वार छगू जुयाचवन । (अप्पणिहित=प्रार्थना यायेगु मद्दु धका + अनुपस्सना = स्वय्गु ज्ञान)

पालि :- तस्मा यदि वद्वागामिनी विपस्सना अनत्ततो विपस्सति, सुञ्जतो विमोक्खो नाम होति मग्गो । यदि अनिच्चतो विपस्सति, अनिमित्तो विमोक्खो नाम । यदि दुक्खतो विपस्सति, अप्पणिहितो विमोक्खो नामाति च मग्गो विपस्सनागमनवसेन तीणि नामानि लभति । तथा फलञ्च मग्गागमनवसेन मग्गवीथियं ।

भावार्थ :- उकिं व्युत्थानगामिनी विपश्यना अथवा अपायादिं वा संस्कार निमित्तं दनेगु धयागु मार्गय् ध्यनीगु कारण जुयाच्वंगु विपश्यना, अनात्मभावं अथवा अनात्म धका खंकल धाःसा थुकथं अनात्मभावं खनीगु अवस्थाय् लोकुत्तर मार्ग शून्यत विमोक्ष धाइगु अथवा आत्मभावं शून्य जुया संयोजनं मुक्त जुया च्वंगु जुइगु

जुल । अनित्य कथं अथवा अनित्य धका खंकल धाःसा थुकथं अनित्य कथं खनीगु अवस्थाय् लोकुत्तर मार्ग अनिमित्त विमोक्ष धाइगु अथवा नित्य निमित्तादि मदया संयोजनादिं मुक्त जुया च्वंगु जुइगु जुयाच्वन । दुःख कथं वा दुःख धका खंकल धाःसा थुकथं दुःख कथं खनीगु अवस्थाय् लोकुत्तर मार्ग अप्रणिहित विमोक्ष धाइगु वा तृष्णा धयागु आकांक्षा रहित जुया संयोजनादिं मुक्त जुया च्वंगु धाइगु जुयाच्वन । थुकथं नं लोकुत्तर मार्ग विपश्यना धयागु गमनया हिसाबं स्वंगू नां वा शून्यत, अनिमित्त व अप्रणिहित विमोक्ष धयागु स्वंगू नां दुगु जुइगु जुल । मार्ग वीथि निको स्वको अवतरण जुइगु फल नं मार्ग धयागु गमनया हिसाबं अथे हे स्वंगू नां अथवा शून्यत, अनिमित्त व अप्रणिहित विमोक्ष धयागु स्वंगू नां दुगु जुइगु जुल ।

व्याख्या :- तस्मा यदि बुद्धानगामिनी --- विपस्सति - (बुद्धानगामिनी विपस्सना
धइगु जानयात च्वय् कनाःवय् धुन) उगु बुद्धानगामिनी विपस्सना काण्डय् थ्यने न्ह्योः सङ्घारयात अनिच्च धका नं दुक्ख धका नं अनत्त धका नं अनेक प्रकारं स्वयायंकेमाः) बुद्धानगामिनी विपस्सना काण्डय् छ्गू हे प्रकारं स्वयेगु । उकिं बुद्धानगामिनी विपस्सना यदि अनत्त धका स्वयेगु चूलाःवल धाःसा सुञ्जत विमोक्खमुख जुल धाःसा मार्गयात “सुञ्जतविमोक्ख मार्ग” धइगु नां जुइ ।

यदि अनिच्चतो विस्सति अनिमित्तो विमोक्खो नाम - बुद्धानगामिनी विपस्सनाद्वारा अनिच्च धका भाविता यायेवं(अनिमित्त विमोक्खमुख धइगु नां दत धाःसा) मार्ग नं “अनिमित्त विमोक्ख” धइगु नां जुइ ।

यदि दुक्खतो विपस्सति अप्पणिहितो विमोक्खो नाम - बुद्धानगामिनी विपस्सना द्वारा दुक्ख धका भाविता यायेवं (अप्पणिहित विमोक्खमुख नां दत धाःसा) मार्ग नं “अप्पणिहित विमोक्ख” धइगु नां जुइ ।

इति च विपस्सना गमन वसेन तीणिनामानि लभति - थुगु वाक्यं “तस्मा यदि निसं अप्पणिहितो विमोक्खो नाम” तक कनावयेधुंगु खँयात हानं छ्को क्यंगु निगम खँ जुल । (विपस्सनागमन- विपस्सना + आगमन । आगमन = मार्ग उत्पन्न जुइगुया कारणं + विपस्सना = विपस्सना) थथे मार्ग उत्पन्न जुइगुया कारण जुयाच्वंगु विपस्सना नाप स्वाका मार्गय् (सुञ्जतविमोक्ख आदि) नां स्वंगू दया वइ ।

तथा फलञ्च .....मगगवीथियं - फल चित्तया उत्पन्न जुइगु कारण जुयाच्चंगु मार्गयात "मगगागमन" धका धाइ । (आगमन = फल उत्पन्न जुइगु कारणं) मार्गवीथी मार्गं लिपा स्वाकंतुं उत्पन्न जुइगु फल नं मार्गं नाप स्वाना च्वंगु स्वंगू नां दइ । मार्गं सुञ्जतविमोक्ख धइगु नां दयेवं अनं लिपा फल नं सुञ्जतविमोक्ख धइगु नां जुइ ।

विशेष सूचना - इन्द्रियभेद कथं विपस्सना भेद - योगी पुद्गल सद्विन्द्रिय अधिकम्ह, समाधिन्द्रिय अधिकम्ह व पञ्चन्द्रिय अधिकम्ह धका स्वथी प्रकारया दु ।

सद्विन्द्रिय अधिकम्हं अनित्य धका आपालं भाविता याःगु कारणं अनिमित्त विमोक्खमुखद्वारा अनिमित्त विमोक्ख मार्गं फलयात प्राप्त याइ ।

समाधिन्द्रिय अधिकम्हं दुःख धका आपालं भावितायाःगु कारणं अप्पणिहित विमोक्खमुख द्वारा अप्पणिहित विमोक्ख मार्गं फल प्राप्त याई ।

पञ्चन्द्रिय अधिकम्ह अनात्मा धका भाविता आपालं याना यंकूगु कारणं सुञ्जतविमोक्ख मुख द्वारा सुञ्जतविमोक्ख मार्गं फलयात प्राप्त याइ ।

पालि :- फल समापत्तिवीथियं पन यथावुत्तनयेन विपस्सन्तानं यथासकं फलमुपज्जमानम्पि विपस्सनागमनवसेनेव सुञ्जतादिविमोक्खो'ति च पवुच्चति ।

भावार्थ :- विशेष खं कने । फल समापत्ति वीथी कना वयागु नय अनुसारं विपश्यक फलष्ठ पुद्गलं प्यम्हसित उत्पन्न जुइगु गुगु उपलब्ध मार्गं धयागु थःगु विपाक (फल) जुयाच्चंगु फल नं विपश्यना धयागु गमनया हिसाबं शून्यत, अनिमित्त व अप्रणिहित विमोक्ख धका हे वा आत्मभावं शून्य जुया संयोजनादिं मुक्त जुइ धुंगु फल, नित्य निमित्तादिं अलग जुया संयोजनादिं मुक्त जुइ धुंकूगु फल तृष्णा धयागु प्रणिधिं रहित जुया संयोजनादिं मुक्त जुइधुंकूगु फल धका हे विशेष रूपं कना तःगु जुल ।

व्याख्या :- च्वय् कनावयागु खं मार्गवीथी दुगु फलया निमित्तं कनातःगु खं जुल । मार्गं नाप मस्वागु फल समापत्ति वीथी फलया न्ह्योः विपस्सना नाप स्वाना सुञ्जतविमोक्ख आदि नां प्राप्त जुइ ।

विप्पसना नाप स्वापू - फल समापत्ती प्रवेश जुइगु इच्छा जुल धा:सा विपस्सनायात भाविता यायेमा: । उगु विप्पसना सुञ्जतविमोक्ख मुख जुल धा:सा (मार्ग प्राप्त जूगु शुइइ न्त्त्यागु हे नां जुइमा) आ: विपस्सना नापं स्वानाच्चंगु फलयात 'सुञ्जतविमोक्ख' धका नां तयेमा: । फलया न्त्त्यो: जुयाच्चंगु विपस्सना अनिमित्त विमोक्खमुख जुल धा:सा फलयात अनिमित्त विमोक्ख धका नां तयेमा: । अप्पणिहित विमोक्खमुख जुइगु अवस्थाय नं ध्व हे नियम अनुसारं जुइ ।

यथा सकं फलमुपज्जमान - "मार्ग सुञ्जतमग्ग जुया फल समापत्ती प्रवेश जुइगु बखतय् विपस्सना अनिमित्त विपस्सना जुल धा:सा विपस्सना नां या न्यूने फलया नां अनुसारं वन धा:सा आधारभूत जुया च्वंगु मार्ग नाप विरोध मजूला" धका प्रश्न यायेथाय् दया ध्व खंयात न्त्त्ययंगु ख: । "उगु उगु सुञ्जतमग्ग आदिया विपाक जुयाच्चंगु फल हे तुं जूसानं आधारभूत जुयाच्चंगु मार्गया अनुगमन मजूसे आ: नकतिनि जक पूर्वगामी जुयाच्चंगु विपस्सनाया नांया अनुगमन जक जुइमा:" धा:गु जुल ।

पालि :- आरम्मणवसेन पन सरसवसेन च नामत्तयं सब्बत्थ सब्बेसम्मि सममेव चा'ति ।

अयमेत्थ विमोक्खभेदो ।

भाबार्थ :- असाधारणं लिपा साधारणयात कने । फुकं मार्ग वीथि व फल समापत्ति वीथि फुकं मार्ग फल स्वंगू नांया समूह अथवा शून्यत, अनिमित्त, अप्रणिहित विमोक्ष धयागु स्वंगू नांया समूह नं सम्पूर्ण संस्कार शून्य जूगुलिं शून्यत नां दुगु निर्वाण, संस्कार निमित्तं अलग जूगुलिं अनिमित्त नां दुगु निर्वाण, तृष्णा धयागु प्रणिधिं रहित जूगुलिं अप्रणिहित नां दुगु निर्वाण धयागु आरम्मणया हिसाबं व रागादिं शून्य जूगुलिं शून्यत रूप निमित्तादि आरम्मणं अलगगुलिं अनिमित्त क्लेश धयागु आकांक्षा रहित जूगुलिं अप्रणिहित धयागु ध:गु गुणया हिसाबं समान हे जुल ।

व्याख्या :- आरम्मण नाप स्वाना: नामकरण जूगु - आरम्मण वसेन - मार्गफलया "सुञ्जतविमोक्ख" आदि नामकरण जुइगु थ:या न्त्त्यो: विपस्सनाया निमित्तं जक मखु आरम्मण नाप स्वानानं सुञ्जता विमोक्ख आदि नां जुयाच्चनी । मार्ग धइगुलिं निर्वाण आरम्मण याइ । उगु आरम्मण जुयाच्चंगु निर्वाणयात 'सुञ्जत' नं धाइ ।

अनिमित्त, अप्पणिहित नं धाइ । (रूप काण्डय् छकः हानं सो ।) उकिं आरम्मण नाप स्वाका नामकरण याःगु बखतय् मार्ग फल सुञ्जत विमोक्ख, अनिमित्त विमोक्ख, अप्पणिहित विमोक्ख धयागु नां स्वंगू छगू पाखं हे प्राप्त जुइ ।

थःगु स्वभाव अनुसारं नामकरण जूगु - सरसवसेन च = (स = थःगु + रस = स्वभाव) मार्ग फल धर्म राग, द्वेष, मोह पाखें नं अत्त पाखें नं शून्य जुयाच्चंगु जुया “सुञ्जत” स्वभाव जुयाच्चन । संस्थान निमित्त नं मद्दु, मिलय् जुया स्थिर जुयाच्चंगु आकार निमित्त नं मद्दु । आशिक्र याइगु तण्हा प्रणिधि नं मद्दु । उकिं मार्ग फल धर्म विपस्सना आरम्मण नाप मस्वासां नं थःगु स्वभाव अनुसारं हे सुञ्जत विमोक्ख आदि स्वंगू प्रकारया नां दुगु जुयाच्चन ।

नामत्तयं सब्बत्थ सब्बेसम्मिप सममेव - थथे आरम्मण नाप स्वानानं थःगु स्वभाव अनुसारं नं प्राप्त जूगु नां स्वंगू मार्ग वीथिया अवस्थाय् जुइमा, फल समापत्ति वीथिया अवस्थाय् जुइमा फुक्क पुद्दलपिके विशेष फरक दइ मखु ।

विशेष सूचना - विपस्सना अनित्य दुःख अनात्मा धका छगू पाखं स्वय् फइ मखु । छगू हे जक स्वय् फइगु जुया विपस्सनानाप स्वाना प्राप्त जूगु नां मार्ग फल छगू छगूया नां नं छगू छगू हे जक दइ । आरम्मणनाप स्वाना नं थःथःगु स्वभाव अनुसारं नं प्राप्त जूगु नां जुल धाःसा छगू पाखं स्वंगुलिं नां दये फइ ।

चवय कनावयागु अनुसारं वुट्टानगामीविपस्सना यदि नाम रूप धर्म मध्ये छुं छगूली “ध्व अनात्म खः” धका विपस्सना यात धाःसा ध्व (विपस्सना) सुञ्जताविमोक्ख धइगु विमोक्षमुख जुइ- ध्व वचन अनुसार थथे भ्रम उत्पन्न जुइफु कि केवल अनात्म छता जक वा अनित्य छता जक वा दुःख छता जक न्ह्यागुसां छगू जक लक्षणया विपस्सना याःसां मार्ग प्राप्त याये फइ । वास्तवय् थथे मखु । छगू जक लक्षणया विपस्सना याये मात्रं गुबलें नं मार्ग प्राप्त याये फइ मखु । स्वंगुलिं लक्षणया विपस्सना आवश्यक जू । मार्ग प्राप्त याइम्ह योणिं न्हापालाक हे सम्मसन आदि न्ह्योः न्ह्योःयागु ज्ञानया क्षणय् हे अनित्य, दुःख, अनात्म लक्षणद्वारा यक्को प्रकारं तको मछि विपस्सना नं याये धुंक्ल । ध्व वुट्टानगामिनी विपस्सना वीथि केवल छगू जक वीथि द्वारा अनिच्च, दुक्ख, अनत्त थुपिं स्वंगू लक्षणयात नं विपस्सना याये फइ मखु, थुकी मध्ये न्ह्यागुसां छगू जकया विपस्सना याये फइ । उकिं ‘यदि वुट्टानगामिनी विपस्सना ‘अनत्ततो विपस्सति’ आदि धयातःगु खः ।

पुद्गल अनुसार विमोक्ख भेदया कोष्ठ

पुद्गल	त्याग याइगु पटिपक्ख धर्म	विपत्सना	आरम्भण	स्वभाव(सरस)	विमोक्खमुख	विमोक्ख
१) सद्धेन्द्रियाधिक	निच्चसञ्जा विप्ललास	अनिच्चानुपत्सना	अनिमित्त निब्बान आरम्भण	संस्कार निमित्त आलम्बन मयासे सर्वथा निर्वाण आलम्बन स्वभाव	अनिमित्तविमोख मुख	अनिमित्त विमोक्ख
२) समाधिन्द्रियाधिक	तण्हपणिधि	दुक्खानुपत्सना	अप्पणिहित निब्बान आरम्भण	रागादि क्लेश इच्छा, अभिलाषा मयाइगु स्वभाव	अप्पणिहित विमोक्खमुख	अप्पणिहित विमोक्ख
३) पञ्चेन्द्रियाधिक	अत्ताभित्तवस	अनत्तानुपत्सना	सुञ्जतनिब्बान आरम्भण	रादि क्लेश शून्य स्वभाव	सुञ्जतविमोक्ख मुख	सुञ्जतविमोक्ख

अभ्यास प्रश्न

- १) बुद्धानगामिनी विपस्सनायात 'अनत्त' धका भाविता यायेवं गुगु 'विमोक्खमुख' नां जुइ ? अनं लिपा प्राप्त जूगु मार्ग व उगु मार्ग लिपा स्वाकंतुं प्राप्त जुइगु फल गुगु विमोक्ख धाइ ?
- २) बुद्धानगामिनी विपस्सनायात 'अनिच्च' धका भाविता यायेवं गुगु 'विमोक्खमुख' नां जुइ ? अनं लिपा प्राप्त जूगु मार्ग व उगु मार्ग लिपा स्वाकंतुं प्राप्त जुइगु फल गुगुं विमोक्ख धाइ ?
- ३) बुद्धानगामिनी विपस्सनायात 'दुक्ख' धका भाविता यायेवं गुगु 'विमोक्खमुख' नां जुइ ? अनं लिपा प्राप्त जूगु मार्ग व उगु मार्ग लिपा स्वाकंतुं प्राप्त जूगु फलयात गुगु विमोक्ख धका धाइ ?
- ४) गुगु धर्म अधिक जुइवं गुकथं विपस्सना भावना यायेगु ?
- ५) समापत्ती प्रवेश जुइगु अवस्थाय् उत्पन्न जुया च्वंगु फल चित्तयात धनया मालिक मार्ग समानगु नामकरण यायेगुला अथवा न्त्थोने लिक्कलाः गु विपस्सनानाप समानगु नाम कारण यायेगु ? संग्रह प्रमाण बिया क्यं ।
- ६) निर्वाण आरम्मणनाप सम्बन्ध दयाः मार्ग फलयात नामकरण यायेगु बखतय् छगूनाप मेगु विशेषता दुला ?
- ७) थःथःगु स्वभावनाप सम्बन्ध दयाः नामकरण यायेबलय् छगूनाप मेगु विशेषता दुला ?
- ८) उगु निगू प्रश्न नाप सम्बन्ध दुगु संग्रह पालि उल्लेख या ।

पुद्गल भेद

मार्ग हटय् याइगु कर्म

पालि :- एत्थ पन सोतापत्तिमग्गं भावेत्वा दिट्ठिविचिकिच्छापहानेन पहीनापायगमनो सत्तक्खत्तुपरमो सोतापन्नो नाम होति ।

भावार्थ :- विमोक्ष भेदं लिपा पुद्गल भेदयात कने । ध्व विपश्यना कर्मस्थानय् वा थुपिं प्यंगू मार्ग मध्यय् अथवा थुपिं प्यम्ह फलष्ठ पुद्गलपिं मध्यय श्रोतापत्ति मार्गयात

बृद्धि याना दृष्टि विचिकित्सा हटे यायेगुलिं वा हटे यायेगु कारणं हटे याये धुंगु अपाय गमन दया वा अपाय गमन जुडगुयात हटेयाये धुंगु जुया देव व मनुष्य लोक्य ल्वाक बुक कथं न्हेको प्रतिसन्धि ग्रहण यायेगु परिणाम दुम्ह श्रोतापन्न नां दुम्ह जुडगु जुया च्वन ।

व्याख्या :- सोतापन्न (सोत = आर्य मार्ग रूपी जलश्रोतय् + आपन्न = ध्यम्ह) “आर्य मार्ग जल श्रोतय् ध्यंका, च्वय् थाहां वनेवं बुलुं बुलुं निर्वाण रूपी समुद्रय् ध्यनीगु जुयाच्वन धाःगु जुल ।

हटय् याडगु क्लेश – श्रोतापत्ति मार्ग प्राप्त जुडवं क्लेश १० गू मध्यय् दिट्ठि व विचिकिच्छा छुं बाकि मल्यंक प्रहाण याये फइ । उद्धच्च छगू त्वःता वाकि क्लेशयात अपाय गमनीय शक्ति (अपायय् पतन जुडगु स्थूलगु शक्ति) यात जक हटय् याइ । (अकुशल १२ गू मध्यय् दिट्ठिगत सम्पयुत्त ४ गू, विचिकिच्छा सहगत चित्त १ गू धुपिं न्यागूयात छुं बाकि मदयेक हटय् याइ । उद्धच्चं अपाय पतन याये मफुगु जुयाः उद्धच्च सहगत चित्तयात हटय् मयासे ल्यंका तइ । बाकि दनिगु अकुशल चित्त ६ गू दःसा नं उकीयागु अपायय् पतन याये फुगु शक्तियात हटय् याये धुंकी)

स्कन्ध पञ्चकय् आत्माय् उपादान दइगु ‘सत्कायदृष्टि’ खः । शास्वत दृष्टि, उच्छेददृष्टि, नास्तिदृष्टि, अहेतुक दृष्टि, व अक्रियादृष्टि - थुपिं दृष्टित सत्काय दृष्टिया मूलभूत दृष्टित खः । उकिं १० गू क्लेशत मध्यय् दृष्टि क्लेश दकसिबे दमन याये थाकुगु जुयाच्वन । विचिकित्सानं दृष्टिया हे अनुचर जुयाच्वन । थ्व क्लेशया कारणं बुद्धादि त्रिरत्नया प्रति नं शंका जुयाच्वनी । प्रत्युत्पन्न आदि भवचक्र विद्यमान जुयाच्वंसांनं उकिया अस्तित्वय सन्देह जुयाच्वनी ।

‘अविद्या आदिया कारणं संस्कार आदि उत्पन्न जुल’ धइगु स्वरूप दुगु प्रतीत्य समुत्पादय् नं संशय जुयाच्वनी । श्रोतापन्न जुडम्ह योगी दृष्टि विशुद्धि व काडक्षा वितरण विसुद्धि कालय् हे थुपिं दृष्टि व विचिकित्सा क्लेश दुर्बल व छुं भति प्रहाण यायेयोग्य ज्वीका बिइ तथा संसारया विषय, व नामरूपात्मक स्कन्धया विषय बाँलाक परिचित जुइ । उकिं श्रोतापत्ति मार्ग क्षणय् थ्व दृष्टि व विचिकित्सा धइगु क्लेश बाकि मदयेक प्रहाण याना बिइ । थन तक कि अनुशयघातु तक नं बाकि च्वनी मखु ।

पहीनापायगमनो - उकिं श्रोतापन्न पुद्गल जुल धायेव अपाय पतन जुइगु धर्मयात हतय् याये धुंकीगु जुल धा:गु जुल ।

सत्तक्खत्तुपरमो - श्रोतापन्न जुल धायेव काम भूवनय् न्हेकोलं अप्पो प्रतिसन्धि जुइ मखु । ब्रह्मभूवनय् न्हेकोलं अप्पो जुइतिनि ।

‘सत्तक्खत्तुं परमं यस्सा ति सत्तक्खत्तुपरमो’ अर्थात् गुम्ह श्रोतपन्न पुद्गल अप्पोलं अप्पोलं प्रमाण (सीमा) ७ को प्रतिसन्धि काइ, उम्हसित ‘सत्तक्खत्तुपरमो’ धका धाइ । अर्थात् श्रोतपन्न जुइधुंका अप्पोलं अप्पो ७ को जन्मतक्क जक प्रतिसन्धि काइगु अवधि खः । ७ को प्रतिसन्धी जुइ धुंका उम्ह छस्वां अर्हत जुइ । उम्हसिया च्यागूगु जन्म दये फइमखु ।

गुलिं पारमिता प्राप्तपिं पृथग्जन नं दान आदि कुशल धर्म थःगु चित्तय् वास यानाच्चनी, इमिं म्हितेगु आदि न्ह्याइपुकेगुली रस ताइ मखु, वर्तमान क्रीडादि सांस्कारिक धर्म खना संवेग उत्पन्न जुइ । उगु संवेगया कारणं ज्ञान अभिवृद्धि व परिपक्व जुइ तथा ज्ञान परिपक्वया नापं संवेग नं क्वतुसे च्वनी । साधारण पृथग्जनला थथे जुइ फु धासेली, दिट्ठि, विचिकिच्छा प्रहाण याये धुंकूम्ह श्रोतापन्न पुद्गलया बारे धायेगु हे छु दइ । सांसारिक लौकिक कामगुण आलम्बनय् गुबलें गुबलें छुं आसक्ति वा अनुराग जूसां तभिं नं वया सन्तानय् संसार प्रति विरागता उत्पन्न याइगु मूल निब्बिदा धातु परिपक्व व क्वातुसे च्वना न्ह्याबलें न्ह्यब्बाइगु जुयाच्चनी । उम्हसिया सन्ताने श्रद्धा आदि इन्द्रिय न्ह्याबलें अभिवृद्धि जुयाच्चनी अले गुलिं अभिवृद्धि जूगु खः उकिया अनुपाते अनुशय धातु दुर्बल जुजुं वनी । उकिं श्रोतापन्न पुद्गल ७ को स्वयां अप्पो प्रतिसन्धि काइ मखु । ‘रतनसुत्त’ य् नं धयातःगु दु ।

“किञ्चापि ते होन्ति भुसं पमत्ता न ते भवं अट्टममादियन्ति”

श्रोतापन्न स्वथी -

- १) एकबीजी सोतापन्न - काम भूवनय् प्रतिसन्धि जुइगु बीज १ को जक दुम्ह । छकः प्रतिसन्धि जुइ धुंका अरहन्त जुइ धइगु अर्थ जुल । (एक = छगू बार + बीजि = प्रतिसन्धि बीज दुम्ह)

- २) कोलंकोल सोतापन्न - छगू उत्तमगु कुलं मेगु उत्तमगु कुलय् वनाः प्रतिसन्धि जुइम्ह । काम भूवनय् २ को निसैं ६ को तक प्रतिसन्धि जुइफु, अनंलिपा अरहन्त जुइ । (कोल = उत्तम कुल)
- ३) सत्तखत्तुपरमोसोतापन्न - काम भूवनय् ७ को प्रतिसन्धि जुइ धुंका अरहन्त जुइम्ह (सत्तखत्तुत्तुं - न्हेको प्रतिसन्धि + परमो - आपालं आपा दुम्ह)

स्वथी श्रोतापन्न दुगुया कारण - थःथःगु स्वभाव जुयाच्चंगु पारमिता अनुसार श्रद्धा, प्रज्ञा - आदि इन्द्रिय नं मृदु, मध्य व तीक्ष्ण जुयाच्चनी । गुम्हसिया श्रद्धा, प्रज्ञा आदि इन्द्रियत मृदु (मन्द) जुयाच्चनी वयात मृद्विन्द्रिय पुद्गल, गुम्हसिया मध्य जुयाच्चनी वया मध्येन्द्रिय पुद्गल तथा गुम्हसिया तीक्ष्ण जुयाच्चनी वयात तीक्ष्णेन्द्रिय पुद्गल धका धाइ । थुकथं श्रद्धा-आदि इन्द्रिय मृदु, मध्य व तीक्ष्ण अनुसार पुद्गलपि नं स्वथी दयाचवन ।

उकी मध्यय् मृद्विन्द्रियपुद्गल 'सत्तखत्तुपरम श्रोतापन्न' मध्येन्द्रिय पुद्गल 'कोलङ्गोल श्रोतापन्न तथा तीक्ष्णेन्द्रिय पुद्गल 'एकवीजी श्रोतापन्न' जुइ ।

पालि :- सकदागामिमगं भावेत्वा रागदोसमोहानं तनुकरत्ता सकदागामी नाम होति, सकिंदेव इमं लोकं आगन्त्वा ।

भावार्थ :- सकदागामी मार्गयात वृद्धि याना राग द्वेष मोहयात सालुका यंकीगुलिं छको जक ध्व मनुष्य लोकय् वया वा वइगु कारणं सकदागामी धयाम्ह जुइगु जुयाचवन ।

व्याख्या :- सकदागामिपुद्गल (सकिं + आगामि । सकिं = छगूवार + आगामी = प्रतिसन्धि जूवइम्ह) थुगु काम भूवनय् छगू वार जक प्रतिसन्धि जूवया अरहन्त जूवइम्ह, छगूवार धाःसानं ब्रह्म भूवनं लिहाँ वइ मखुत । कामभूवनय् जूसा जक मृत्युं लिपा छको जक लिहाँ वइ धाःगु जुल । उम्ह सकदागामि राग द्वेष व मोहयात सालुका जक यंके फु । गुगुं क्लेशयात नं निर्मुल याये मफु ।

'राग दोस मोहानं तनुकरत्ता' धइगु वचन अनुसार पुद्गल सकदागामी जुइ धुंकलकि राग, द्वेष व मोह धर्म दुर्बल याना बी । अर्थात् पृथग्जनपिं थें सकदागामी

पुद्गलया सन्तानय् राग, द्वेष आदि हानं हानं उत्पन्न जुइ मखु । यदि छुं जुया उत्पन्न हे जुल धाःसा नं उलि तीक्ष्ण जुइ मखु ।

‘सकिं आगच्छतीति सकदागामी’ केवल छको प्रतिसन्धि काइम्ह पुद्गलयात ‘सकदागामी’ धका धाइ । सकदागामी पुद्गल ६ ता प्रकारया दयाच्वन । गथे कि -

- १) ‘इध पत्वा इध परिनिब्बायी’ - थुगु मनुष्य भूमी सकदागामी जुया थुगु हे जन्मय् अनागामी व अर्हत जुया परिनिर्वाण जुइम्ह पुद्गल ।
  - २) ‘इध पत्वा तत्थ परिनिब्बायी’ - थुगु मनुष्य भूमी सकदागामी जुया निगूगु भवय् देवभूमी प्रतिसन्धि कयाः अन हे अनागामी व अर्हत जुया परिनिर्वाण जुइम्ह पुद्गल ।
  - ३) ‘तत्थ पत्वा तत्थ परिनिब्बायी’ - उगु देवभूमी सकदागामी जुया हे देवभूमी परिनिर्वाण प्राप्त जुइम्ह पुद्गल ।
  - ४) ‘तत्थ पत्वा इध परिनिब्बायी’ - थुगु देवभूमी सकदागामी जुया निगूगु जन्मय् मनुष्यभूमी प्रतिसन्धिकया परिनिर्वाण जुइम्ह पुद्गल ।
  - ५) ‘इध पत्वा तत्थ निब्बत्तित्वा इध परिनिब्बायी’ - थुगु मनुष्यभूमी सकदागामी जुया, निगूगु जन्मय् देवभूमी प्रतिसन्धि कयाः, स्वंगूगु जन्मय् हानं मनुष्य भूमी प्रतिसन्धि कयाः परिनिर्वाण जुइम्ह पुद्गल । (थुम्ह निको प्रतिसन्धि काइ ।)
  - ६) ‘तत्थ पत्वा इध निब्बत्तित्वा तत्थ परिनिब्बायी’ - उगु देवभूमी सकदागामी जुया, निगूगु जन्मय् मनुष्य भूमी प्रतिसन्धि कयाः, स्वंगूगु जन्मय् हानं देवभूमी प्रतिसन्धि कयाः परिनिर्वाण जुइम्ह पुद्गल । (थुम्ह पुद्गल नं निको प्रतिसन्धि काइ । थुकिया उल्लेख गुलिं अट्टाकथालय् जक दु ।)
- थुकथं सकदागामी पुद्गल ६ ता प्रकारयापिं दु ।

‘सकिंदेव इमं लोकं’ - थुगु पाली ‘इमं लोकं’ धइगु वचन द्वारा ‘मनुष्यलोक’ यात कनातःगु खः । थुगु वचन अनुसार मनुष्य भूमी सकदागामी जुया निगूगु जन्मय् देवभूमी प्रतिसन्धि कयाः, स्वंगूगु जन्मय् हानं मनुष्य भूमी प्रतिसन्धि काइम्ह न्याम्हम्ह पुद्गल हे मुख्य सकदागामी जुयाच्वन । बाकि ५ म्ह पुद्गल राग/द्वेष व मोहयात दुर्बल याइगु कारणं सदृशोपचारं सकदागामी धका धाइगु जुयाच्वन ।

‘महापरिनिब्बानसुत्तद्वकथा’ लय् “इमं लोकं ति इमं कामावचरं लोकं सन्धाय वुत्तं” - थ्व वचन अनुसार मनुष्य भूमि व देव भूमि निगूयात नं कामावचर धका धाइगु कारणं सकदागामी जुइगु भूमि निसं निगूगु जन्मय् मेगु हे भूमी प्रतिसन्धि कयाः, स्वंगूगु जन्मय् हानं थः सकदागामी जूगु भूमी प्रतिसन्धि काइम्ह न्याम्हम्ह व खुम्हम्ह सकदागामी पुद्गल हे मुख्य रूपं सकदागामी धका धयातःगु खः ।

उपर्युक्त निगुलिं अट्टकथालय् ‘इमं लोकं’ या कामभूमि धका व्याख्या याइगु अट्टकथा हे अप्पो मिलेजूगु खनेदु; छायाधाःसा ‘इमं लोकं’ धइगु काम व देव निगुलिं भूमी अन्तर्गत जू । उकिं गुगु भूमी भगवान बुद्ध उपदेश विया बिज्याइ, उगु भूमियात ‘इमं लोकं’ धका धयातःगु खः ।

उपर्युक्त खुता प्रकारयापिं सकदागामी पुद्गल बाहेक काम भूमी सकदागामी जुया रूप भूमी वनीपिं तथा रूपभूमी हे सकदागामी जुइपिं मेपिं पुद्गलपिं नं दयाच्वन । थुपिं फुक्क हठिकथं सकदागामी धयातःगु खः ।

पालि :- अनागामिमगं भावेत्वा कामरागव्यापादानभनवसेसप्पहानेन अनागामी नाम होति अनागन्त्वा इत्थत्तं ।

भावार्थ :- अनागामी मार्गयात वृद्धियाना काम राग व व्यापादयात वाकि मदयेक हटय् याइगुलिं वा हटेयाइगु कारणं थ्व काम भूमी मवःसे वा मवइगु कारणं अनागामी धयाम्ह जुइगु जुयाच्वन ।

व्याख्या :- अनागामी पुद्गल - थुगु काम भूवनय् प्रतिसन्धि जूवइ मखुम्ह (बुद्ध दर्शन व धर्म श्रवण यायेत वइतिनि)

कामराग व्यापादानं अनवसेसप्पहानेन - [(कामराग = पञ्चकाम गुणय आसक्त जुइगु तृष्णा । व्यापाद = द्वेष क्लेश (दोसमूल चित्त)] अनागामी जुल धाःसा काम राग व व्यापादयात विल्कुल प्रहाण याये धुंकिगु जुया काम गुणय् भुलय जुइगु धइगु दइ मखुत, द्वेष नं दइमखुत । (सकदागामी तक कामगुण छुं छुं अनुभव याइतिनि ।)

न्याताप्रकारया अनागामी पुद्गल -

- १) अन्तरा परिनिब्बायी अनागामी - सुद्धावास न्यागू भूवन मध्यय थः ध्यनाच्चंगु भूवनया आयु प्रमाणया बच्छि ध्यनीबलय् अरहन्त जुइम्ह अनागामी ।
- २) उपहच्चपरिनिब्बायी अनागामी - सुद्धावास न्यागू भूवनमध्यय थः ध्यनाच्चंगु भूवनया आयु बच्छि पुलावने धुंका अरहन्त जुइम्ह अनागामी ।
- ३) असङ्खार परिनिब्बायी - तस्कं दुःख कष्ट सिया उद्योग वीर्य याये म्वाक क्लेश परिनिर्वाणद्वारा परिनिर्वाण जुइम्ह अनागामी ।
- ४) सङ्घार परिनिब्बायी - तस्कं दुःख कष्ट सिया तस्कं उद्योग वीर्ययाना क्लेश परिनिर्वाण द्वारा परिनिर्वाण जुइम्ह अनागामी ।
- ५) उद्धंसोत अकनिट्टगामी - सुद्धावास न्यागू भूवनमध्यय क्वे क्वेयागु भूवनय् अर्हत मार्ग प्राप्त मज्जेसे दकले च्वेयागु अकनिट्ट भूवने ध्यंकातिनि अरहन्त जूम्ह पुद्गल ।

उद्धंसोत अकनिट्टगामी अनागामीयात थथे विभाग यानातलतिनि -

- क) अविहाभूवनं निसै छसिंकथं अकनिट्ट भूवन तक वनाः परिनिर्वाण जूम्ह उद्धंसोत अकनिट्टगामी अनागामी ।
- ख) अविहाभूवनंनिसै छसिंकथं सुदस्सी भूवनतक्क वनाः परिनिर्वाण जूम्ह उद्धंसोत अकनिट्टगामी अनागामी ।
- ग) थुगु काम भूवनं सुद्धावासया क्वय्यागु प्यंगू भूमी वनाः उत्पन्न जूगु भूवनयत्तुं परिनिर्वाण जूम्ह उद्धंसोत न अकनिट्टगामी अनागामी ।

पालि :- अरहन्तमगं भावेत्वा अनवसेसकिलेसप्पहानेन अरहा नाम होति, खीणासवो लोके अगगदक्खिणोय्यो' ति ।

अयमेत्थ पुद्गल भेदो ।

भावायं :- अरहत्त मार्गयात वृद्धियाना ल्यं पुत्त्यं मदयेक क्लेशयात हट्टय् याइगुलिं वा हटेयाइगु कारणं क्षीणगु आश्रव दुम्ह मनुष्य लोकय् अग्रगु दक्षिणायात ग्रहण याये योग्यम्ह अरहन्त धयाम्ह जुइगु जुयाच्चवन ।

थुगु विपश्यना कर्मस्थानय् ध्व कनावयागु पुद्गल भेद खः ।

व्याख्या :- अरहन्त पुद्गल - सम्पूर्ण क्लेशं मुक्तम्ह पुद्गलयात 'अरहा' (अरहन्त) धका धाइ । अरहन्त जुइगु बखतय् क्वय्यागु मार्गं हटय्याये मफुगु बाकि दनिगु ७ गू क्लेशयात हटय् याना छ्वइ । चित्त हिसावं रूपराग अरूपराग दयेकीगु दिड्डिगत विप्पयुक्त चित्त ४ गू उद्धच्च सहगत चित्त १ गू यात छुं बाकि मल्यंक हटय् याइ ।

अगगदक्खिनेय्यो - भारपात मदया परिशुद्धगु गुँइ पिनातःगु पुसा धाक्व सफ्रेजुया आपालं सिमा फल बृद्धिजुइगु थें क्लेश रूपी मलं रहित जुया परिशुद्धगु चित्त सन्तति जुयाच्चंम्ह जुया उम्ह अरहन्त पुद्गलयात प्रदान याःगु दान अप्पो फल वीफइगु कारणं ग्रहण याइपिं पुद्गलपिं मध्यय् 'अगगदक्खिनेय्यो' पुद्गल जुया विज्यात ।

न्याता प्रकारया अरहन्त पुद्गल -

- १) पञ्जाविमुत्त अरहन्त - अनत्तानुपस्सना भावना द्वारा प्रज्ञावानम्हं प्रज्ञेन्द्रिय प्राप्तयाना अरहन्त जूमह पुद्गल ।
- २) उभतोभागविमुत्त अरहन्त - अरूप ध्यान प्राप्त याना अग्रफल (अर्हतत्व) प्राप्त याःम्ह पुद्गल ।
- ३) तेविज्ज अरहन्त - पुब्बेनिवास विज्जा, दिब्बचक्खु विज्जा व आसवक्खय विज्जा धइगु स्वंगू विद्या प्राप्तम्ह अरहन्त ।
- ४) छलाभिञ्ज अरहन्त - इद्धिविध अभिञ्जा, दिब्बसोत अभिञ्जा, परचित्तविजानन अभिञ्जा, दिब्बचक्खु अभिञ्जा व आरवक्खय अभिञ्जा धइगु खुगू अभिज्ञा प्राप्तम्ह अरहन्त ।
- ५) पटिसम्भिदापत्त अरहन्त - अर्थ पटिसम्भिदा, धम्म पटिसम्भिदा, निरुक्ति पटिसम्भिदा व पटिभान पटिसम्भिदा धइगु प्यंगू पटिसम्भिदा प्राप्तम्ह अरहन्त ।

मार्गद्वारा क्लेश प्रहाण याइ धका धयातःगुली अतीत क्लेशयात प्रहाण याइगुला वा अनागत क्लेशयात प्रहाण याइगुला वा प्रत्युत्पन्न (वर्तमान) क्लेशयात प्रहाण याइगु ? ध्व छगू स्वभाविक प्रश्न न्ह्योने च्वं वये फु ।

समाधान - अतीत क्लेशला स्वतः हे निरुद्ध जुइ धुंकल, उकियात प्रहाण याये माःगुया अर्थ हे मद्दु । अनागत क्लेशला आतक उत्पन्न हे मज्जुनि । उकिं अनागत क्लेशयात प्रहाण यायेगुला प्रश्न हे जुइमखु । प्रत्युत्पन्न क्लेश उत्पाद क्षण्य् मार्ग चित्तया उत्पन्न नं जुइमखु, उकिं वर्तमान क्लेशयात नं मार्गद्वारा प्रहाण यायेगु सम्भव मद्दु । वास्तव्य 'भूमिलद्धुप्पन्न' नामक अनुशय क्लेश धातुयात प्रहाण यायेगु जक मार्ग याइ । अनुशयक्लेश प्रत्युत्पन्न (वर्तमान) अतीत वा अनागत धका काल भेद मद्दु । उत्पाद, स्थिति व भङ्ग नं रहित जुया च्वंगु उगु न्ह्याबलें दयाच्वंगु क्लेशया धारा खः । उगु अनुशय क्लेशयात हे 'भूमिलद्धुप्पन्न' धका धाइ । थन मार्ग द्वारा उकियात हे प्रहाण याये माःगु खः ।

"एतेन किं दीपितं होति ? भूमिलद्धानं किल्लेसानं पहानं दीपितं होति । भूमिलद्धा पन किं अतीतानागता, उदाहु पच्चुपन्ना ति ? भूमिलद्धुप्पन्ना एव नाम ते ।

भूमिलद्धुप्पन्न - जन्म जूगु भूमी हा नापं लेहें मथंगु अकुसलयात हे अनुशय धाइ । विपस्सनाया आलम्बन जुयाच्वंगु स्वंगू भूमी दुगु पञ्चस्कन्धयात भूमी धका धाइ । उगु स्कन्ध्य उत्पन्न जूगुक्लेशयात भूमिलद्ध धका धाइ । ध्व भूमी प्राप्त जूगु क्लेश जुया हे जक भूमिलद्ध धाःगु खः, आलम्बन अनुसार मखु । छाया धाःसा पृथग्जनपिनि भूत भविष्यया विषय फुक्क ज्ञान दुपिं क्षीणाश्रवपिनि स्कन्धयात आलम्बन याना नं क्लेश उत्पन्न जू । गथे कि महाकात्यायनभन्ते खनाः सोरय्य सेठपुत्रया, उत्पलवर्णा खनाः नन्दमाणवकया थें । (उत्पत्ति स्थान व आधार) अनुसार भूमिलद्ध नां जूगु धका सीकेमाः ।

गन गन विपस्सना द्वारा सीके मफुगु स्कन्ध उत्पन्न जुइ अन अन उत्पन्न जुया वट्टमूल (संसार चक्रय लाकिगु हा) क्लेश सुशुप्त अवस्थाय अनुशयया रूपे च्वना च्वनी । उगु अनुशय क्लेश प्रहीण मज्जु कारणं भूमिलब्ध धाःगु खः ।

गथे तमागु सिमा पृथ्वीया आश्रय कयाः पृथ्वीया रस जल रसया आधारे हा, दें, कचा, हः स्वाँ, फल आदि बढे जुया आकाश थ्यंक त्वपुइक कल्पतकनं वीजया परम्परां सिमाया परम्परा न्ह्याना च्वनी । उगु पृथ्वीरस आदि हाय, देंने फलय् जक मखु मां छमां फिजय् जुया च्वनी ।

गथे उगु सिमाया फल, स्वाँ आदि मयोम्ह मनुखं प्यख्यरं 'मण्डककण्टक' धइगु बीष दुगु कथं सुयावी । अले उगु सिमाय् बीष दुहाँ वना फिजय् जूथाय् तक पृथ्वी रस जलरस फइले जुइ मफया सिमा सिनावनी । अथे हे पञ्चस्कन्ध पवृत्ति मयोम्ह उम्ह मनुखं प्यख्यरं सिमाय् बीष तया बी थें थःगु सन्तानय् प्यंगू मार्ग भावना याइ । अले स्कन्ध सन्तानय् प्यंगू मार्ग रूपी बीष फिजय् जुया वट्टमूल क्लेशय् थिया नाश जुइ । कायकर्म आदि फुक्क कर्मय् क्रिया जुइगुलिं मेगु भवय् उत्पन्न जुइ मखु । गथे सिं फुत्कि मिं सिना वनीथें अन्तिम विज्ञान निरोध जुया उपादान रहित जुया परनिर्वाण जुइ ।

अभ्यास प्रश्न

- १) गुजाम्ह पुद्गलयात 'सोतापन्न' पुद्गल धका धाइ ? उम्ह सोतापन्नं फिगू प्रकार या क्लेश मध्यय् गुगु क्लेशयात छुं बाकि मल्यंक हटय्याना गुगु क्लेशयात दुर्बलयाना हटय् याइ ?
- २) उम्ह पुद्गलं गुगु चित्तयात छुं बाकि मल्यंक हटय्याना गुगु चित्तं अपाय गमनीय् शक्तियात हटय्याना, गुगु चित्तयात छुं भच्चा नं हटय् याइ मखु ? स्वंगू प्रकारया श्रोतापन्नयात प्रतिसन्धि गोगू वार जुइ ? धइगु सहित छुटय् याना क्यँ ।
- ३) गुजाम्ह पुद्गलयात 'सकदागामी' धका धाइ ? उम्ह सकदागामिं क्लेशयात छुं बाकि मल्यंक हटय्याये फुला ? गुकथं हटय् याइ ?
- ४) गुजाम्ह पुद्गलयात 'अनागामी' धका धाइ ? अनागामिं गुगु क्लेशयात गुगु अकुशलयात छुं बाकि मल्यंक हटेयाइ ?
- ५) गुजाम्ह पुद्गलयात 'अरहन्त' धका धाइ ? उम्ह अरहन्तं हटय् याइगु क्लेश सहित अकुशल चित्तया स्वरूप गिन्ति याना क्यँ ।

समापत्ति भेद

पालि :- फलसमापत्तिवीथियो पनेत्थ सब्बेसम्पि यथासक फलवसेन साधारणाव ।

भावार्थ :- पुद्गल भेदं लिपा समापत्ति भेदयात कने । धुगु विपश्यना कर्मस्थानय् वा धुपिं फल समापत्ति व निरोध समापत्ति मध्यय् फलसमापत्तित सम्पूर्ण फलष्ठ पुद्गल प्यम्हसिके उपलब्ध मार्ग धयागु थःगु जुयाच्चंगु फलया हिसाबं साधारण हे जू ।

व्याख्या :- (सं + आपत्ति, सं = बाँलाक + आपत्ति = थ्यनीगु) ध्यान धर्म, फल धर्म व निरोधय् बाँलाक थ्यनीगुयात ध्यान समापत्ति प्रवेश जुइगु, फल समापत्ती प्रवेश जुइगु, निरोध समापत्ती प्रवेश जुइगु धका धाइ । थन ध्यान काण्ड मखुगु जुया ध्यान समापत्तियात क्यनामतः । फल समापत्ति व निरोध समापत्तियात जक क्यनी ।

फल समापत्ति वीथियो ..... यथासक फलवसेन । (यथा = गुगु गुगु + सक = थःथःगु सम्पत्ति + फल = फल) फल समापत्ती प्रवेश जुइगु वखतय् न्ह्याम्ह हे आर्य जूसां थःथःगु फल नाप हे जक सम्बन्धित जुयाच्चनी । थःथः सम्बन्धित फलय् हे जक प्रवेश जुइ फइ । “सोतापन्न पुद्गल सोतापत्ति फलय् प्रवेश जुइ फइ” । आदि रूपं सीकि । उगु फल समापत्ती प्रवेश जुइगु वखतय् फल समापत्तिं मदंतल्ले फल चित्त अनेक वार प्रवर्तित जुयाच्चनी । गुलि ई तक प्रवेश जुइ धाःसा थःगु लक्ष निर्धारित यानातःगु समय थ्यनीगु वखतय् पूर्ण जुइव फल चित्त सन्तति दिना भवइ चित्त उत्पन्न जुइ । थथे फल चित्त सन्तति दीगुयात हे “समापत्तिं दनिगु” धका धाइगु जुयाच्चन ।

पालि :- निरोधसमापत्तिसमापज्जनं पन अनागामीनञ्चेव अरहन्तानञ्च लभन्ति ।

भावार्थ :- साधारणं लिपा असाधारणयात कने । निरोध समापत्ती च्वनेगुयात वा चित्त चैतसिक चित्तज रूपत निरोधय् थ्यनीगुली च्वनेगुयात काम व रूप भूमी च्वपि समापत्ति च्यागुलिं सम्पन्नपिं अनागामि पुद्गलपिन्त व (काम व रूप भूमी च्वपिं समापत्ति च्यागुलिं सम्पन्नपिं) अरहन्त पुद्गलपिंत जक प्राप्त जू ।

व्याख्या :- निरोध समापत्ति - निरोधसमापत्ती प्रवेश जुइगु धयागु आर्य पुद्गल फुकक नाप सम्बन्ध मद्दु । सम्पत्ति ँ गू प्राप्त जूम्ह अनागामि, अरहन्तनाप जक सम्बन्ध दु । (चतुक्क नय हिसाबं रूप ध्यान प्यंगूयात कयाः अरूप ध्यान प्यगू नाप जम्मा याना ँ गू समापत्ति जुयाच्चन)

समाधि प्रवल जूगुलिं - छाया अनागामी व अरहन्तपिं जक निरोध समापत्ती

प्रवेश जुड़फुगु धाःसा उक्त पुद्रलपिं जक समाधी पूर्ण जुड़ धुंकूगु कारणं जक इपिं अनागामी व अरहन्तपिं जक प्रवेश जुड़ फुगु खः । थ्व खँ सीके माःगु खः कि - थःथुगु चित्त चेतसिक उत्पत्ति मजुइक निरोध जुयाचवनीगु उगु निरोध समापत्ती उगु उगु आरम्मणयात आरम्मण हे मयासे च्वंसा हे जक चवने फइगु खः । न्ह्योने च्वंगु आरम्मण जूसानं आरम्मण हे मयासे चवने फुगु धइगु साधारण समाधिं चवने फइमखु । श्रोतापन्न सकदागामी पुद्रलपिन्सं निरोध समापत्तिया स्थिती थ्यंके फइगु समाधि पूर्ण याये फइ मखु ।

पालि :- तत्थ यथाकम्मं पठमज्झनादिमहर्गतसमापत्तिं समापज्जित्वा वुट्ठाय तत्थ गते सङ्गारधम्मं तत्थ तत्थेव विपस्सन्तो याव आकिञ्चञ्जायतनं गत्वा ततो परं अधिट्ठेय्यादिकं पुब्बकिच्चं कत्वा नेवसञ्जानासञ्जायतनं समापज्जति ।

भावार्थ :- उगु निरोध समापत्ती क्रमशः प्रथमध्यानादि महर्गत समापत्तियात ध्यान याना उगु समापत्तिं दना उगु प्रथमध्यानादि महर्गत समापत्ती उत्पन्न जुड़गु संस्कार धर्मयात उगु उगु प्रथमध्यानादि महर्गत समापत्ती हे विपश्यनाद्वारा खंकीम्ह अनागामि अरहन्त पुद्रलं अकिञ्चन्यायतन कुशल क्रिया ध्यान तकं वना उगु ध्यानय् च्वसानिसें लिपा अधिष्ठान यायेगु आदि अथवा थः लिक्क मदुगु अलग अलग तयातःगु चीवरादि परिष्कार, विहार आदि मि इत्यादिं स्यंके मफयेक अधिष्ठान यायेगु, संघं आकंक्षा याइगुयात विचाः यायेगु, बुद्धं सःता विज्याइगुयात विचाः यायेगु, न्हेन्हुया दुने कर्मज रूपयात उत्पादन याइगु जीवनया स्थितियात स्वयेगु धयागु प्यंगू पूर्व कृत्य याना नैवसंज्ञानासंज्ञायतन कुशल क्रिया ध्यानय् प्रवेश याइगु जुयाचवने ।

व्याख्या :- निरोध समापत्ती प्रवेश जुड़गु क्रम - निरोध समापत्ती प्रवेश जुड़गु इच्छा जुलधाःसा थःथःपिंसं प्राप्त याना तयागु लौकिक ध्यान मध्यय् प्रथमध्यानय् प्रवेश जुड़गु, प्रथमध्यानं दने धुंका प्रथमध्यानय् दुथ्यागु संस्कार (चित्त चेतसिक मध्यय् छगू छगूयात अनित्य दुःख अनात्मा धका विपस्सना भावना यायेमाः) द्वितीयध्यान आदिलय् नं थुगु विधि अनुसार प्रवेश जुड़गु विपस्सना भावना याना यंका आकिञ्चञ्जायतन ध्यानय् थ्यने धुंका नेवसंज्ञानासंज्ञायतन ध्यानय् प्रवेश मजूसे .....

अधिद्वेयादिकं पुब्वकिच्चं कत्वा - अधिस्थान यायेगु आदि पूर्वं कृत्य ४ गू यायेमाः । “अधिद्वेयादि” ल्य् आदि शब्दं सङ्घपटिमानन, सत्थुपक्कोसन व अद्धानपरिच्छेदयात कायेगु ।

उगु अधिस्थान यायेगु आदि पूर्वं कृत्य ४ गू थथे खः -

नानाबद्ध-अविकोपन - उखें थुखें लानाच्च्वंगु थःगु परिष्कार समान नष्ट मजुइकेया निमित्तं अधिस्थान यायेगुयात ‘नानाबद्धअविकोपन’ धका धाइ । थःगु शरीरलिसे सम्बद्ध चीवर-आदिला समापत्तिया बलं नष्ट जुइफइ मखु, तर तापाक थासय् तयातःगु समान, लः, मिं, खुं आदि शत्रुतयसं छगू हप्तातक नष्ट याये मफयेमा धका अधिष्ठान यायेगु हे “नानाबद्ध अविकोपन” खः । थुकथं अधिष्ठानयात धाःसा छगू हप्तातक छुं जुइमखु ।

सङ्घपटिमानन- सङ्घद्वारा ‘पटिमानन’ यायेगु अर्थात् थुम्ह भिक्षु विमज्जायेकं संघे कर्म याये मखु धइगु अर्थ खः । थुकथं प्रतीक्षा यानाच्च्वनीगु सम्भावना दत्तकि ‘संघं सुं भिक्षु वयाः सःत मवनिबल्य् हे जि समापत्तिं दने फयेमा’ धका अधिष्ठान यायेगु हे “संघपटिमानन” खः । थुकथं अधिष्ठान याना समापत्ति समावर्जन यात धाःसा प्रतिक्षाकाल्य् हे समापत्तिं दने फइ । यदि अधिष्ठान मयासे समावर्जन यात धाःसा संघया आज्ञा न्यंके बहगु थासे ‘संघ छपिनिगु प्रतिक्षा यानाच्च्वन’ धका खबर बीवं समापत्तिं दनेमाः ।

सत्थुपक्कोसन - भगवान् बुद्धद्वारा सःतेगु यात ‘सत्थुपक्कोसन’ धका धाइ । यदि “भगवान् बुद्धं सःता बिज्याइगु अवस्था दत्त धाःसा सःते न्ह्यवःहे समापत्तिं दने” धका अधिष्ठान यायेगुयात ‘सत्थुपक्कोसन’ धाइ । थुकथं अधिष्ठान याना समावर्जन यात धाःसा सःते न्ह्यवः हे दने फइ । यदि अधिष्ठान मयासे समावर्जन यात धाःसा बुद्धया आज्ञा न्यंका बी योग्यगु थासे थ्यंका सःतल धाःसा समापत्तिं दने माः । (भगवान् बुद्ध परिनिर्वाणं लिपा ध्व ‘सत्थुपक्कोसन’ या आवश्यक मदु ।)

अद्धानपरिच्छेद - थःगु आयुया काल परिच्छेद यायेगुयात ‘अद्धानपरिच्छेद’ धका धाइ । थुगु समापत्ति समावर्जन याइम्ह पुद्गल यदि मनुष्य लोक्य् जुल धाःसा उम्ह पुद्गलं जि छगू हप्ता तक म्वाइला म्वाइला काल परिच्छेद यायेमाः । यदि विचार मयासे

समावर्जन याये मास्तेवःसा याःसां ज्यू तर छगू हप्ताया दुने आयु फुत धाःसा समापत्तिं दनेमाः । समापत्ति च्वं च्वं च्यूति जुइ मज्यू । यदि समापत्तिं ददं हे च्यूति जुल धाःसा अनागामी पुद्गलया निम्तिं अर्हत जुइगु मौका दइमखुगुलिं हानि जुइ तथा अर्हतया नं थः अर्हत जूगुया कारण संघपिन्त कनेगु मौका दइ मखु, उपदेश बीगु मौका दइ मखुगु कारणं शासनयात हानी जुइ । उकिं अद्धान परिच्छेद मुख्य रूपं परिच्छेद यायेमाः मेगु ३ गू कृत्य मयासां उलि हानि जुइमखु । ब्रह्म भूमी प्यंगुली पूर्व कृत्य यायेगु आवश्यक मदु । यदि सुयां यायेगु इच्छा दुसा 'अद्धान परिच्छेद' याःसां ज्यू ।

पालि :- तस्स द्विन्नं अप्पनाजवनानं परतो वोच्छिज्जति
चित्तसन्तति, ततो निरोधसमापन्नो नाम होति ।

भावार्थ :- निकोगु नैवसंज्ञानासंज्ञायतन कुशल क्रिया अर्पणा जवनयां लिपा उम्ह अनागामि, अरहन्त पुद्गलया चित्त सन्तति त्वाःदलिगु जुयाच्वन । उगु चित्त सन्तति त्वाःदले धुंका लिपा उगु चित्त सन्तति त्वाःदलिगु कारणं निरोध समापत्ती प्रवेश जुल धयागु अथवा चित्त चैतसिक चित्तज रूपया निरोधय् ध्यनीगु धयागु जुइगु जुया च्वन ।

व्याख्या :- पूर्व कृत्य याये धुंका नेवसञ्ज्ञानासञ्ज्ञायतन ध्यानय् प्रवेश जुइगु वखतय् ध्यान अनेक बार मजुइकुसे -

द्विन्नं अप्पनाजवनानं परतो वोच्छिज्जति चित्तसन्तति - "अप्पना जवन" धइगु हे नेवसञ्ज्ञानासञ्ज्ञायतन ध्यानयात काःगु खः । उगु अप्पना जवन निकोजक जुइ धुंका चित्त सन्तति छुटय् जुइ । चित्त सन्तति छुटय् जुइवं चेतसिक व चित्तज रूपं नं उत्पन्न जुइगु अवसर दइ मखुत । कम्मज, उतुज, आहारज रूपं हे जक दयाच्वनी ।

ततो निरोधसमापन्नो नाम- उगु चित्त, चेतसिक चित्तज रूपं निरोध जुइगुयात हे "निरोध समापत्ती प्रवेश जुइगु" धका धाइ । (निरोध - चित्त, चेतसिक, चित्तजरूपया निरोध जुइगु ।)

समापत्ती प्रवेश जुइगु अवस्थाय् - 'आहारया आयु न्हेनु' धका धयातःगुलिं मनुष्य भूवने न्हेनुं अप्पो प्रवेश जुइ फइ मखु । देवलोकय् इमिगु आहार नाप दाजे याना स्वयेमाःगु जुल । आहार सेवन मयाइगु रूपं ब्रह्मापिनि ताकाल तक प्रवेश जुइफु ।

काम, रूप पुद्गलपि सकलें समय सोया क्षणभर नं छुं भचा समय नं प्रवेश जुइफु ।
(अरूप ब्रह्मापिं छसिकथं प्रवेश जुइत रूप ध्यान मदुगु जुया थुगु समापत्ती प्रवेश जुइ
फइ मखु ।)

पालि :- बुद्धानकाले पन अनागामिनो अनागामिफलचित्तं, अरहतो अरहत्त फलचित्तं
एकवारमेव पवत्तित्वा भवङ्गपातो होति । ततो परं पच्चवेक्खणाज्जाणं
पवत्ती'ति ।

अयमेत्थ समापत्ति भेदो

निद्रितो च विपस्सनाकम्मद्धान नयो ।

भावार्थ :- विशेषे खं कने वा ध्यानय् च्वनेगुयां लिपा ध्यानं दनेगुयात कने ।
निरोध समापत्तिं दनेगु समयय् अनागामि पुद्गलयात अनागामि फल चित्त अरहन्त
पुद्गलयात अरहन्त फल चित्त छको जक उत्पन्न जुया अथवा अनागामि पुद्गलयात
अनागामि फल चित्तया अरहन्त पुद्गलयात अरहत्त फल चित्तया छको जक उत्पत्ति
जुइगु कारणं वा उत्पन्न जुइ थुंका भवाङ्ग अवतरण जुइगु जुया च्वन । उगु भवाङ्ग
अवतरणं लिपा प्रत्यवेक्षण जवन, जवन ज्ञान चित्त उत्पन्न जुइगु जुल ।

थुगु विपश्यना कर्मस्थानय् थ्व कनावयागु समापत्ति भेद खः ।

विपश्यना कर्मस्थान नय क्वचाःगु जुल ।

व्याख्या :- उद्धानकाले - निर्धारण यानातःगु समय पूर्ण जुइव चित्त चेतसिक
उत्पन्न जुइगुयात "निरोध समापत्तिं दनेगु" धका धाइ । उगु वखतय् अनागामि
पुद्गलयाके अनागामि फल चित्त, अरहन्त पुद्गलयाके अरहन्त फल चित्त न्हापा छगू
बारे उत्पन्न जुइ । अनं लिपा भवङ्गपात जुइवं थःगु फलयात हानं छको विचार यायेगु
पच्चवेक्खना वीथि जुइ ।

उय्योजन (प्रोत्साहन) बीगु

पालि :- भावेतब्बं पनिच्चेवं - भावना द्वयमुत्तमं ।

पटिपत्तिरसस्सादं - पत्थयन्तेन सासने ॥

भावार्थ :- विशेष खँ कने । समथ कर्मस्थान नय व विपश्यना कर्मस्थान नयं लिपा उगु समथ विपस्सना कर्मस्थानय् कोशिश यायेगु कथं प्रेरणा बीगु उय्योजनयात कने । बुद्धशासनय् ध्यानसुख फल सुखादि भेद दुगु शमथ विपश्यना धयागु आचरणं प्राप्त जुइगु सुखानुभूति दुगु रस धयागु आनन्दयात अथवा शमथ विपश्यना धयागु आचरणया आनिशंस जुयाच्चंगु सुखानुभूति दुगु रस धयागु ध्यान सुख फल सुखादि भेद दुगु आनन्दयात प्रार्थना याइम्ह कुलपुत्रं थुकथं कनावयागु नय अनुसारं उत्तमगु अथवा नीवरण क्लेशयात लिना छवइगु शमथ भावना विपश्यना भावना धयागु भावना समूह निगूयात बृद्धियाये माःगु जुल ।

व्याख्या :- पटिपत्तिरसस्सादं - (पटिपत्ति - शील पालन यायेगु, ध्यान समाधि भावना यायेगु आदि आचरणया + रस = रस + अस्साद = आस्वाद) शासनय् प्रतिपत्तिया रस स्वाद जुया यइपुसे च्वंगु, वांलागु धर्म ध्यान मार्ग फल जुयाच्चन । उगु रसयात अनुभव यायेगु इच्छा दुपिं कुलपुत्र कुलपुत्रीपिन्सं उक्त कनावयागु विधि अनुसार समथ विपस्सना धयागु भावना निगूयात बढेयाना यंके माल, थःके दयेका यंकेमाल धका प्रेरणा ब्यूगु उय्योजन गाथा जुल ।

कर्मस्थान काण्डया निगमन

पालि :- इति अभिधम्मत्थसङ्गहे कम्मद्वानसङ्गहे विभागो नाम नवमो परिच्छेदो ।

भावार्थ :- अभिधर्मार्थसंग्रह ग्रन्थय् कर्मस्थान संग्रहयात विभाजन यायेगु धयागु अथवा शमथ कर्मस्थान व विपश्यना कर्मस्थानया संक्षिप्तं विभाजन यायेगु धयागु गुंगूया आपूर्ति जुयाच्चंगु परिच्छेद थुकथं क्वचाःगु जुल ।

॥ संग्रह क्वचाल ॥

अभ्यास प्रश्न

- १) समापत्ती प्रवेश जुइगु व समापत्तिं दनेगु तरिका स्पष्ट याना क्यँ ।
- २) गजाम्ह पुद्गल गजागु फलय् प्रवेश जुइ ?
- ३) निरोध समापत्ती छाय् अनागामी व अरहत्तपिं जक प्रवेश जुइ फइगु ?

- ४) प्रवेश जुड्गु तरिका संग्रह पालि अनुसारं स्पष्ट याना क्यं ।
- ५) 'अधिद्वेयादिकं' लय् आदि शब्दं छुकियात क्यनातल ?
- ६) समापत्ती मथ्यंतल्ले चतुत्थारूप्प जवन गोकः जुड् ?
- ७) गथे जुड्गुयात निरोध समापत्ती प्रवेश जुड्गु धका धाइ ?
- ८) समापत्तिया दुने गुगु धर्मत दयाच्चनी ?
- ९) मनुष्य भूवनय, देवभूवनय् ब्रह्म भूवनय् गुलि समय तक प्रवेश जुड् फु ?
- १०) समापत्तिं दनीगु बखतय् गुम्ह पुद्दलयात गुगु चित्त गोगूवार प्रवर्तित जुड् ?

कम्मद्वान काण्ड निस्सय व अभिप्राय क्वचाल ।

ग्रन्थ सिधगुया निगमन

चारित्तसोभितविसालकुलोदयेन,

सद्धाभिवुड्डपरिसुद्धगुणोदयेन ।

नम्बह्वयेन पणिधाय परानुकम्पं,

यं पत्थितं पकरणं परिनिद्वितं तं ॥

भावार्थ :- चारित्रं सुशोभितम्ह विशाल कुल्य उत्पन्न जूमह तथा श्रद्धाया अभिवृद्धिं परिशुद्ध गुणं विभूषितम्ह 'नम्ब' धयाम्ह दायकं अनुकम्पया प्रणिधान याना गुगु (अभिधम्मत्थ सङ्गह नां जुयाच्चंगु) प्रकरणया प्रार्थना याःगु खः, उगु प्रकरण सिधल ।

व्याख्या :- चरित्तसोभित आदि प्रथम गाथा द्वारा च्वयेया लागि प्रार्थना याम्ह दायक सहित ग्रन्थ सिधगु निगमन यात क्यंगु जुल ।

चारित्तसोभितविसालकुलोदयेन- (चारित्त = चारित्र शील (कुलपुत्रपिनिगु चरित्र) + सोभित = शोभायमान जुया + विसाल = विशालगु + कुल = कुल्य + उदय = उत्पन्न जूमह)

ध्व खँ "ग्रन्थ च्वयेत प्रार्थना याम्ह दायक चरित्रद्वारा सोभित जुया (धन सम्पत्ति यक्व दुम्ह) । यक्व धन सम्पत्ति दुम्ह उच्चकुलं जन्म जूमह (हीन कुलयाम्ह मखु)" धइगु खँ यात क्यंगु जुल ।

सद्धाभिवृद्धपरिसुद्धगुणोदयेन - (सद्धा वृद्ध=अभिवृद्धि जुयाच्चंगु श्रद्धा धर्म+परिसुद्धगुण = परिसुद्धगु शील, श्रुत, त्याग, प्रज्ञा हिरी ओतप्प गुण + उदय = उत्पन्न जूगु) ध्व खँ उच्चकुल जक मखु सत्पुरुष धर्म ७ गू लिंगं पूर्ण जुयाच्चंगुयात क्यंगु जुल ।

नम्बह्वयेन - धुगु ग्रन्थ च्वयेत प्रार्थना याम्हसिगु नां 'नम्ब' धका धाइ । उच्च कुल, चरित्र गुणं पूर्णम्ह दायक नम्ब धयाम्हसिनं प्रार्थना याःगुलिं धुगु ग्रन्थयात च्वया आः पूर्ण जूगु जुल धाःगु खः ।

ग्रन्थाचार्यया आशिका

पुञ्जेन तेन विपुलेन तु मूलसोमं,
धञ्जाधिवासमुदितोदितमायुगन्तं
पञ्जावदातगुणसोभितलज्जिभिक्षु,
मञ्जन्तु पुञ्जविभवोदयमङ्गलाय ।

इति अनुरुद्धाचरियेन रचितं अभिधम्मत्थसङ्ग्रहं नाम पकरणं ।

भावार्थ :- श्रद्धा, छन्द, मीमांसा व वीर्यं सम्पन्नगु ध्व ग्रन्थया प्रणयनरूपी पुण्यं धन्य (भाग्यवान) जूपिं पुद्गलपिनि निवासस्थान जुयाच्चंगु तथा प्रथितकीर्ति उगु 'मूलसोम' नां जुयाच्चंगु विहारया प्रज्ञा-आदि अवदात (शुभ्र) गुणं विभूषितम्ह लज्जाशील भिक्षु प्यंगु युगतक पुण्य व विभवया उदय व मंगलया निमित्तं मानय् यायेमा अर्थात् अप्रमादपूर्वक रक्षा यायेमा ।

धुगु प्रकारं आचार्य अनुरुद्धद्वारा रचित 'अभिधम्मत्थसङ्ग्रह' धइगु प्रकरण क्वचाल ।

व्याख्या :- पुञ्जेन तेन - आदि द्वितीय गाथाद्वारा "धः च्वनागु स्थान मूलसोम विहारयात वज्जीपेसल शिक्षाकामी प्रज्ञावानपिनिगु पाखें परम्परा खण्डित मजुइक सुर क्षा जुया च्वनेमा धका आशिका याःगु जुल ।

धञ्जाधिवासं - (धञ्ज + अधिवास) महा विहारयात भाग्यवान् पुञ्जवान् गुणवानपिसं वास याना च्वंगुयात क्यंगु खँ जुल ।

‘मूलसोम’ - धुगु खँ भदन्त अनुरुद्धाचार्य च्वना बिज्यागु विहारया नां यात क्यँगु जुल । “मूलसोम, तुभूलसोम” धका विहारयागु नां यात भिन्न भिन्न रूपं धयातःगु दु । ध्व ग्रन्थया राय भाषा टीकाय् सो ।

आयुगन्तं - (आ=थनतक धइगु सिमाना + युग = सत्ययुग, त्रेतायुग, द्वापरयुग व कलियुग धयागु युग प्यंगू + अन्त = अन्त) “युग प्यंगू वार फुनाः कल्पया अन्ततक धाःगु अर्थ जुल । (“आयुगन्त = जन्मभर तक” धका धयातःगु संस्कृत, सीहल तय्सं प्रयोग यागुयात अध्ययन मयागुया दोष खः)।

पञ्जावदात गुणसोभितलज्जी - (पञ्जावदात (अवदात पञ्जाओदात पञ्जा)= परिशुद्धगु प्रजा + गुण सोभित = प्रतिपदा गुणं सोभायमान जुयाच्चापिं + लज्जी = पापकर्मय् लज्जाचाःपिंत) धुगु वचनं “मूलसोम” विहारय् लज्जी परम्परायात अनुस्मरण यायेमा, सुरक्षा जुया च्वनेमा, थथे सुरक्षा जुइगुलिं मंगल वृद्धि जुइमा धका क्यँगु जुल ।

निगमन

सोतूनं पादभावाय अभिधम्मत्थ सइहो
मण्डितो साधिप्पायेन निस्सयेन मया सुतो ।
तासयन्तो मनोसोतु - जनानं त्राण संहितं
मोदयं जोततं कल्लं, करभिधम्म पादकं
यदि अञ्जो उप्पज्जेथ इतोपि सुख सम्मतो
तस्सोकासं पदानाय अयं अन्तरधायतं ।

भावार्थ :- ध्व प्रारम्भिक अभिधर्म संग्रह ग्रन्थ विद्यार्थीपिनिगु ज्ञानं युक्तगु चित्त धातुयात संतोषयाना अभिधर्मया जगया रूपयाना थौकन्हेया समय प्रज्वलित जुइमा । धुगु ग्रन्थसिकं थुइके सीके अःपुगु मेगु छगू सफू दयावइगु बखतय् लिपा दयावइगु न्हुगु ग्रन्थ प्रज्वलित जुइगु मौका विइया निमित्तं धुगु ग्रन्थ मदया वनेमा ।

‘अभिधर्मार्थ संग्रह’ ग्रन्थया अभिप्राय क्वचाल ।

गाथानुक्रमिका

गाथा	पेज
अट्टवीसति कामेसु	७४
अद्वारस पन्नरस	२३
अतीते हेतवो पञ्च	१८५
अन्तादिका मनोधातु	१४९
अनुप्पन्ना वुप्पज्जन्ति	३३१
आसवोधा च योगा च	१००
इच्चेवमट्टवीसति	२२
इच्चेवं मतसत्तानं	६८
इति चित्तं चेतसिकं	८१
इति तेकालिका धम्मा	२१४
एतावता विभत्ताहि	१
कम्मचित्तोतुकाहार	५०
कलापानं परिच्छेद	५०
गमना एसना भोगा	२७१
चत्तारोधिपती वुत्ता	११७
चरितसोभित विसाल कुलोदयेन	१३७६
छधा नामन्तु नामस्स	२०२
छन्दो चित्तमुपेक्खा च	१३३
छब्बिसुद्धि कमेनेवं	३४८
छलेवानुसया होन्ति	१००
छ हेतु पञ्चभानङ्गा	११६
जरामरणमुच्छाय	१९४
जायमानादि रूपानं	३९
ततो परं पवत्तिम्हि	६१
तेभूमकसङ्गारेसु पस्सतो उदयब्बयं	३३२
तेभूमक सङ्गारेसु पस्सतो लक्खणत्तयं	३३१
दुक्खं ते भूमकं वट्टं	१४९

(३८०)

देसना संवरो एष्टि	३१८
द्वारालम्बण भेदेन	१४७
द्वसत्तति विधा वृत्ता	८३
निरुद्धातीता सङ्गारा	३३८
पठमं कललं होति	६०
पञ्चुप्पादानक्खन्धाति	१४६
पदमच्चुत मच्चन्तं	८०
पुञ्जेन तेन विपुलेन	३७७
भयतो पट्टानेनेव आदीनवञ्च जानतो	३३९
भावेतब्बं पनिच्चेवं	३७४
भूतप्पसादविसया भावो	१३
मग्गयुत्ता फलाचेव	१५१
मग्गं फलञ्च निब्बानं	३४६
मुच्चित्तुकामतो येव	३४०
येसं सङ्गत धम्मानं	१५८
वचीघोसानुसारेन	२४१
वट्टमाबन्धमिच्चेवं	१९९
सङ्गप्प पस्सट्ठि च पीतुपेक्खा	१३३
सङ्गारा पुरचेतना	१८७
सङ्गारा मे बुब्बुलं व	३३८
सङ्गारा लीन चित्तस्स	३४१
सदेवकस्स लोकस्स	२६४
सद्दो विकारो जरता	७४
सद्दं पठमं चित्तेन	२४२
सन्ति सब्बानि रूपानि	७१
सब्बे लोकुत्तरे होन्ति	१३४
समथ विपस्सनानं	२४८
सम्मासति समाधीति	१३३
समुद्देसा विभागा च	२
सोतूनं पादभावाय	३७८

